

53833

SAVINJSKI
ZBORNIK

SAVINJSKI ZBORNIK

CELJE

1965

RAVNIJSKI
ZBORNIK

53833

CELJE
1983

Meta Rainer:

SAVINJSKI DOLINI

*Dolina, ti deklica nisi sanjava,
zastrtih, v neznano uprtih oči!
Ti mlada si žena, postavna in zdrava,
ki s trdnim korakom v življenje hiti;
čez boke košata, a vitka čez pas,
v pramenasto kito obrzdanih las,
brez čarov skrionostnih, a brhka, prijetna,
kipeča, bahata in — malce prevzetna.*

*Lahko si ponosna na svojo lepoto,
ki dana bila ti z bogato je doto!
Kdor ljubi te, vidi vse tvoje vrline,
te spremlja in s tabo obuja spomine
na težke pradavne, nedavne še čase.
Ob njih se zamisliš, obmolčneš, greš vase ...*

*Branila si svojih otrok premoženje,
dočakala si prekaljena vstajenje,
zresnil in poglobil se ti je pogled,
ta čas ti zbledel je lic rožnatih cvet.*

*Rokave zavihala zdaj si visoko,
zgrabila za kramp s še utrujeno roko,
da bi se spočila šele, ko zgradila
boš vse, kar predvidi obširni načrt,
ko sadeže zrele ponudi tvoj ort.*

*Domovi se novi ob potih belijo
in ceste široke pojo melodijo
motorjev in težkih koles tovornjakov;
ni slišati trudnih, počasnih korakov.
Neutrudno ropočejo stroji jekleni,
izurjenim, večim rokam izročeni.
Kar daje tovarna, kar polje rodi,
domači je zemlji vir novih moči.*

*In leto za letom dehteči gozdovi
se vzpno iz naročja ti, sveži in novi,
poklanjajo svoje zeleno zlato,
izčrpani padajo spet na zemljo;
ostane osamljena le katedrala,
pozimi v nji burja bo pela, plesala.*

*Otroci rasto ti čez rame, čez glavo,
preozek postaja domači jim prag,
usmerjaš na pot jih široko, v daljavo,
z napredkom sveta uravnavaš korak.
Ti mati razgledana si, nesebična,
povezana s širnim prijateljskim svetom
v razsoji preudarna, dobrotna, pravična.
Iz daljnih dežel pod domače spet krove
privabiti znaš svoje srečne sinove.*

*Tako kot valovi prelestne Savinje
se spajajo z vali ostalih voda,
nesoč jim darov od domače blaginje —
in vendar ostajajo vedno doma, —
tako boš, dolina predraga, sledila
dogajanjem novim in novim poletom,
povezana s širšim prijateljskim svetom,
za nas pa ohranjala, zvesta nam, mila,
svoj lastni, edinstveni, dragi obraz
in lastno podobo skoz vekovni čas.*

Milan Natek

ŽALEC — NASELJE IN PREBIVALSTVO

(Prispevek h gradivu za geografijo žalskega naselja)

Skupščina SR Slovenije je z Zakonom o spremembi območij okrajev in občin v SRS z dne 29. septembra 1964. leta proglasila naselje Žalec za mesto.¹ In če ima danes metropola savinjskega in slovenskega hmeljarstva status najmlajšega slovenskega urbanskega naselja, pa to še ne pomeni, da je tudi po svojem rojstvu Žalec med našimi najmlajšimi naselji. Prav nasprotno. Začetki žalske naselbine segajo globoko nazaj v stoletja srednjega veka. Prvič se najbrž omenja že leta 1147, a zanesljivo šele 1182, in po doslej znanih listinah je bil Žalec že leta 1265 povzdignjen v trg. Potemtakem je najbrž Žalec prvo naselje v Savinjski dolini, ki so mu bile podeljene tržne pravice in dolžnosti (Celju šele 1323, Braslovčam pa leta 1457; 3, str. 144; 2; str. 238). Kljub temu pa je Žalec v vseh naslednjih stoletjih, ko so mnoga slovenska mesta pa trgi cveteli v vzponu svojih gospodarskih moči, mnogo in vse preveč zaostajal za njimi. Brez dvoma je na srednjeveško in kasnejšo gospodarsko stagnacijo Žalca nemalo vplivala bližina Celja, ki se je razvijalo na precej ugodnejšem strateškem, kot tudi prometnem vozlišču starih in novih poti.

Navkljub vsemu pa je vsa tvorna prizadevnost našega mesta z dostojnimi poglavji zapisana v zgodovini slovenskega naroda. Leta 1452 je bil Žalec priča spopada med vojsko celjskega grofa Ulrika II. in vojaki nemškega cesarja Friderika IV.; že nekaj desetletij kasneje so se morali Žalčani spoprijeti v neenakem boju z razbesnelimi hordami turških vojska (1471 in 1480). Gradovi, katerih razvaline še danes nemožde po samotnih, a strmih vzpetinah Spodnje Savinjske doline, so postali v drugi polovici 16. stoletja najmočnejše trdnjave protestantizma pri nas; žalska okolica pa je v osemdesetih letih 16. stoletja dobila protestantsko cerkev s šolo v Govčah. Nemirna leta 17. stoletja so tudi rodila kmečke upore savinjskih podložnikov, ki jih je ugonobila šele cesarska vojska. In navsezadnje ne moremo kar molče mimo »Žalskega tabora 1868. leta«, ki je proklamiral »Zedinjeno Slovenijo«. Brez dvoma še čaka naše zgodovinopisje hvaležno delo iz poglavij razmerja in odnosov med Žalcem s Savinjsko dolino in Celjem. Samo s podrobnimi

proučevanju bo mogoče raziskati in z objektivnimi merili ovrednotiti pomen Žalca v naši nacionalni zgodovini.

Drugo obdobje v razvoju Žalca se prične v zadnjih desetletjih preteklega stoletja, ko se je pojavil hmelj kot tržna kultura na savinjskih poljih. Povsem se moremo strinjati z izsledki tov. J. Sloka na, s katerimi nam osvetljuje ter razblinja »mit o začetkih savinjskega hmeljarstva« (podrobnosti gl. 4). Poudariti pa moramo, da je šele koncentracija pivovarniške industrije, ki jo je bil omogočil kapitalistični družbeni sistem, priklicala zahtevo po komercializiranem kmetijstvu s hmeljarstvom, in kateremu se je pri nas v Sloveniji najbolj intenzivno prilagajala kmetijska proizvodnja v Savinjski dolini. V kolikor večjem obsegu so hmeljišča zavzemala savinjska polja, v toliko večji odvisnosti od rasti svetovnega gospodarstva so se znašle naše »hmeljarske kmetije«. In v vsem tem obdobju se je začela žalska tržna naselbina tvorno vključevati v savinjsko hmeljarsko pokrajino, ki jo je zaradi nekaterih »centralnih funkcij« (npr. trgovina s hmeljem, najrazličnejše ustanove in društva, ki so nastala v zvezi z gojitvijo hmelja, kmečka hranilnica in posojilnica itd.), ki jih je opravljala za hmeljarski predel, postopoma dvigala v svoje prvo in najpomembnejše naselbinsko središče.

Ne moremo čisto neopazno mimo najnovejše dobe, ko je bila leta 1955, oziroma 1958 z novo upravno-teritorialno razdelitvijo formirana savinjska komuna — žalska občina. S to politično-upravno razmejitvijo je prišla ponovno do polne veljave gospodarska homogenost

Žalec — stari del trga

zahodnega predela Celjske kotline ter gravitacijska povezanost različnih naravnih predelov Sp. Savinjske doline.

S prikazanimi zgodovinskimi dejstvi smo hoteli samo bežno osvetliti mesto Žalec z okolico ter z vso njegovo pokrajino — Savinjsko dolino v naši preteklosti, ki se z vso sproščenostjo staplja v sedanjost. Še v današnjih dneh prav izrazito izstopa fiziognomija Žalca iz preteklega stoletja, ki se mora obvarovati v starem tržnem delu, kjer je cesta razširjena v prostran tržni prostor, pred kakršnim koli neumestnim »urbanističnim« posegom. Saj bi prav z njim tudi spremenili vso dosedanjo funkcionalno skladnost žalske tržanske (mestne) silhuete in vedute, ki sta bolj ali manj spontano vraščeni v hmeljarsko pokrajino Sp. Savinjske doline.

Danes se občani žalske komune neredko sprašujemo, kateri so tisti osnovni kriteriji, ki dajejo posameznemu naselju mestni značaj ter mestne funkcije. Na zastavljeno vprašanje ni najlažje odgovoriti. Še danes imamo v Sloveniji nekatera mesta, ki ne opravljajo značilnih mestnih funkcij za pokrajino, iz katere so zrasla (npr.: Višnja gora, Kostanjevica na Krki itd.; več o tem gl. 9, str. 36 in sl.). Naslov mesta so podedovala iz fevdalne dobe, ko je imel fevdalni zemljiški gospod odločujoč vpliv pri podeljevanju mestnih pravic in dolžnosti posameznim naseljem. Nekateri poglavitni činitelji, ki so botrovali nastanku fevdalnih mest ali trgov, so s spremembami družbeno-ekonomskih odnosov izgubili vso svojo nekdanjo veljavnost in tehtnost (npr. obrambni značaj; tovarne poti in mnoge ceste so precej izgubile na gospodarskem pomenu, ko je stekla železnica, a naselja ob njih so začela zamirati, itd.). Tudi zato so ostala prenekatera nekdanja urbanska (ali vsaj nekmetijska naselja na Slovenskem) na razvojni stopnji preteklih stoletij; v sedanjost pa se navadno vključujejo s »pokmetitvijo«. Nič več nimajo tistih imenitnih funkcij, ki so jih dolga stoletja v preteklosti dvigale v prvo naselje posameznega območja, predela ali pokrajine (tržni in semanjski dnevi). V tem pogledu so morda še najbolj tipična nekdanja tržna naselja v območju današnje mozirske in šmarske občine (več o tem gl. tudi v 9, str. 54 do 68).

Danes prištevajo k mestom vse večje in strnjeno ter gosto posejane aglomeracije prebivalstva, ki ne živi od kmetijstva, pač pa opravlja številne gospodarske in druge družbene funkcije v pokrajini, ki ga obdaja; ima svojstveno organizacijo življenja, plansko ureditev selišča, poseben zunanji videz ter določen obseg (5, str. 2).*

Razmerje med številom prebivalstva ter deležem kmetijskega prebivalstva je pri nas prenekaterikrat odločujočega pomena, s katerim

* Če skušamo z zapisanimi mislimi »ovrednotiti« upravičeno zahtevo po obstoju mesta sredi hmeljarskega predela Savinjske doline, moramo postaviti zelo v ospredje že pred desetletjem zapisano misel akademika dr. A. Melika: Žalec je »... od vseh nekdanjih trgov v Celjski kotlini — razen Celja — najbolj razvil značilnosti pravega mesta. Zato zasluži, da mu tudi na zunaj in formalno priznamo značaj ter naslov mesta...« (Melik A.: Štajerska s Prekmurjem in Mežiško dolino, Ljubljana 1957, str. 484.).

pri statističnih analizah opredeljujejo naselja (gl. 5a). S tem, ko je v letu 1964 Žalec presegel najnižjo zahtevano mejo v številu prebivalstva (na dan 31. marca 1964 je štel 2.022 prebivalcev), ki se postavlja pred marsikatero funkcijsko razporeditev naših naselij, pa smo tudi prepričani, da je danes v Žalcu že manj kot 10 % kmetijskega prebivalstva (1961. leta ga je bilo 11,9 %, a leta 1953 še 15,5 %).** Že leta 1961 je bilo 42,2 % Žalčanov zaposlenih v terciarnih (trgovina, gostinstvo, promet, prosveta, zdravstvo, upravne službe itd.) ter 26,1 % v vejah sekundarne dejavnosti (industrija, rudarstvo, gradbeništvo in obrt).***

To nam nedvoumno karakterizira že močno stopnjo razvitosti mestotvornih in drugih javnih funkcij Žalca. Obenem nam tudi ti dve dejstvi utemeljmeta in potrjujeta upravičeno potrebo po res samo še formalno-pravnem priznanju žalskega naselja za mesto, kar je storila Skupščina SRS v pretekli jeseni.

I. RAZVOJ ZEMLJIŠKO-POSESTNE STRUKTURE

V toku zadnjega stoletja in pol so bile najintenzivnejše spremembe v strukturi zemljiških posestnikov. Temu se morda ne bomo preveč čudili, če si obudimo v spominu korenite družbene spremembe: zemljiška odveza je prinesla našemu kmetu konec tlačanske podložnosti; liberalno kapitalistično gospodarstvo pa vse bolj in bolj vidno družbeno, oziroma ekonomsko diferenciacijo našega podeželja, in današnja družbena ureditev prinaša s podružbljanjem kmečkega zemljišča popolnoma svojstvene poteze v fiziognomijo pokrajine, pa tudi mnoge nove težave, ki navadno izvirajo iz dozrajšnjega razvoja. Z rezultati teh sprememb, ki so posledica različnega uveljavljanja vseh mogočih družbenih in gospodarskih zakonitosti v določenem prostoru ter v omejenem časovnem razdobju, se srečujemo še danes. V njih gledamo sadove nasprotij ter medsebojnega vpliva nešteti faktorjev, ki so v boju z drugimi, za uveljavitev svojih kvalitiet, prispevali svoj delež k oblikovanju njihove raznoterosti. Zato se nam zdi nujno potreben pogled v preteklost, saj je le-ta s svojimi komponentami vedno pričujoča v sedanosti. Ostanke preteklosti, v kolikor želimo spoznati resničnost v sedanosti, moramo motriti z vidika njihove notranje strukture in njihove spremenjene ali nespremenjene funkcije v današnji pokrajini (22, str. 3).

** Miloš Macura v knjigi: Stanovništvo kao činilac privrednog razvoja Jugoslavije, Beograd 1958, postavlja zahtevo, da naselja z 2.000 do 3.000 prebivalcev morajo imeti 90 % in več nekmetijskega prebivalstva, da ga moremo uvrstiti med mesta.

*** Dr. P. Ivanović—Ivandečić priznava za mesta vsa naselja z nad 2.000 prebivalci, ki imajo najmanj tretjino aktivnega prebivalstva zaposlenega v terciarnih dejavnostih (gl. 14, str. 2—3).

a) Nekateri problemi razdelitve zemljiških gospodarstev

Pri marsikateri analizi, ki jo skušamo vključiti v tehtnejše razpravljanje, podajamo prerez razvojnih stopenj posameznih pojavov. Tako tudi pri proučevanju naselij, ko govorimo o razvoju njihovega selišča, navadno vključujemo pregled razvoja zemljiško-posedne strukture. Takšen pregled je še toliko bolj koristen pri vseh podeželskih tržnih naseljih z najrazličnejšimi funkcijami v današnjih dneh, saj nam more prikazati spremembe v odnosih med tržani in kmetijskimi površinami, spremembe, ki sodijo med najbolj markantne pokazatelje industrializacije ter urbanizacije.

Kakor koli želimo sestaviti posamezne posedne skupine zemljiških lastnikov ter jih primerjati s starejšimi, skoraj vedno zadevamo na skoro nepremostljive težave. Saj ni dovolj, če pripravimo »brezhibno« primerjavo za najrazličnejša razdobja, pa pri tem niti ne upoštevamo osnovnih družbeno-ekonomskih karakteristik ter razlik med temi razdobji. Poleg tega bi morali upoštevati še druge drobne in vsakdanje činitelje, s katerimi bi mogli opredeliti ter ovrednotiti posamezno skupino zemljiških posestnikov. Zdi se mi, da bomo morali pri kateri koli resnejši klasifikaciji zemljiških posestnikov poiskati odgovarjajoč tērminus, morda »**produkcijske vrednosti**« na enoto kmetijske površine. Takšna opredelitev se mi zdi še toliko bolj potrebna in koristna za vsakodnevno prakso, ker bi mogli z njo prikazovati dejansko gospodarsko moč kmečkih domačij v preteklosti ter sedanjosti.

Že davno je minil čas, ko so ocenjevali moč kmetije ter trdnost zemljiškega posestnika samo po obsegu površine. Prav tako ni več, ali vsaj ne povsod, aktualna in ne primerna ocena velikosti zemljiške posesti s številom živine, ki jo preživlja. Saj bi danes s takšno primerjavo, pri kateri bi bila upoštevana samo velikost zemljiške posesti, prezrti pa ostali kvalitativni činitelji, hote ali nehote zbrisali številne kakovostne odtenke, v katerih moremo v skrajni posledičnosti iskati neusahljive spreminjevalce podobe naše pokrajine. Z vedno močnejšo diferenciacijo našega podeželja prihajajo iz dneva v dan vse močnejše do veljavnosti kvalitativne in kvantitativne različnosti, katerih posledice že neposredno opažamo v ekonomski stabilnosti in gibljivosti posameznih kmetij. Prav zaradi tega je tudi nedopustna kakršna koli primerjava velikosti kmečkih gospodarstev npr. iz Žalca ter iz Podvrha pri Braslovčah, ali celo z Dobrovelj. Še več! Podoba je, da bi mogli enako obsežne kmetije iz dveh bližnjih ali daljnih predelov primerjati edinole tedaj, če bi imeli obe področji enake, ali vsaj podobne naravne ter družbene razmere. To pa nadalje še pomeni, da bi morala biti tudi enaka razmerja med posameznimi zemljiškimi kulturami (npr. v Žalcu je bilo v letu 1960: 37,6 % njiv, na Dobrovljah le 6,9 %, travnikov 14,9 % in 5,9 %, gozdov 35,8 in 66 % itn.), v kolikor bi hoteli obdržati idealno shemo kmečkega gospodarstva. Takšno ravnotežje pri izbiri posameznih skupin zemljiških posestnikov, ki bi bila bližje resničnosti, bi tudi mogli doseči z različnimi deleži poedinih zemljiških

kultur; posamezni deleži zemljiških kategorij pa bi morali biti v obratnem sorazmerju z njihovo produkcijsko vrednostjo.

Razlika v razmerju med poedinimi zemljiškimi kulturami v različnih pokrajinah je bila že tudi doslej med poglobitnimi gibalnimi silami, ki so jih porajali najrazličnejši družbeno-gospodarski sistemi. Tudi zaradi teh razlik je prišlo do vse močnejših diferenciacij med kmečkimi gospodarstvi našega podeželja. To nam potrjujejo izsledki številnih proučevanj.

Vse do zadnjih desetletij preteklega stoletja niso bile dovolj očitne razlike v gospodarski moči med hribovskimi in dolinskimi kmetijami Savinjske doline. Ugodnejše naravne pogoje, ki so za poljedelstvo vsekakor prevladovali na zemljišču »poljanskih« kmetij, pa je skušala v hribovskem svetu nadoknaditi obsežnejša posest. In ko je dobival les vse pomembnejši gospodarski pomen v vsakdanjem življenju, pa hmelj kot izrazita industrijska rastlina, se je pričela vse močnejša diferenciacija med hribovskimi in obrobnimi ter dolinskimi kmetijami. To razločevanje je prinašala ter utrjevala različna produkcijska usmerjenost kmečkih obratov, ki pa je navsezadnje le bila odraz različnega prirodnega okolja. Učinek intenzivnosti gospodarskega neskladja med posameznimi predeli naše pokrajine je potem še najbolj izrazito stopnjevala konjunktura v tistih nekmetijskih panogah gospodarstva, s katerimi je bilo posredno ali neposredno povezano naše celotno kmetijstvo. In zato je mogel razcvet industrije in drugih panog, ki so z njo tesno povezane, pospeševati razkroj avtarkije na podeželju, medtem ko so bili odmevi gospodarskih kriz zelo pogosti pobudniki poti »nazaj«, k starejšim oblikam kmetovanja. Toda samo povratek k nekdanjim oblikam gospodarjenja na zemlji, ne pa povrnitev k načinom kmetovanja, je ustvarjalo tudi pri nas v Savinjski dolini tisti razkorak, v katerem so zajeti številni različki razkroja avtarkičnega gospodarstva, pa nam še vse premalo poznani. To pa tudi nikdar ni pomenilo povratka nazaj k staremu, temveč le iskanje najrazličnejših možnosti prilagajanja potrebam in zahtevam sodobnega družbenega in ekonomskega razvoja. Poznavanje različnosti in vseh pisanih odtenkov v posameznih stopnjah gospodarskega razvoja poedinih predelov bi nam pa moglo masikdaj olajšati uresničevanje današnjega programa gospodarskega napredka.

Nadaljnji činitelj, ki bi mu morali posvetiti večjo pozornost pri sodobni klasifikaciji kmetij, je oddaljenost od urbanskih središč. Vsakodnevna potreba po najrazličnejšem prehranbenem blagu, ki ga prideluje ali izdeluje kmetijstvo, je narekovalo tudi tržne dneve na tržnicah. Tudi to je omogočilo tistim predelom, ki so v bližini večjih in močnejših potrošniških središč, preusmeritev (morda že tudi specializacijo) kmetijske proizvodnje v pridelovanje blaga, ki ga narekujejo vsakdanje potrebe trga. Zaradi vse močnejše deruralizacije ter agrarne depopulacije našega podeželja ostajajo odročnejša področja vse bolj odmaknjena ter v nekakšnem gospodarskem zatišju. Ali so temu krive prometne zveze ali pa prevelika oddaljenost od mest; zato čas, ki je vložen v potovanje, ni najbolje poplačan s prodanimi pridelki na

trgu. Tudi to nam nehote narekuje potrebo po razumnem gospodarjenju v kmetijstvu, ki mora sloneti na rajonizaciji kmetijske proizvodnje. Samo na takšen način smemo pričakovati postopno izravnavo vrednosti kmetijske produkcije na enoto areala.

Ko se seznanjamo z najrazličnejšimi pokazatelji, s katerimi skušamo opredeliti posamezne skupine zemljiških posestev, ne moremo mimo dejstva, da daje zelo različen obseg kmetij z različnimi deleži posameznih zemljiških kultur (zemljiške kategorije) približno enake dohodke (seveda je različna struktura dohodka). To pa tudi pomeni, da na današnji stopnji družbenega, oziroma ekonomskega razvoja ni vselej poglobitnega pomena obseg, površinska velikost kmetijskega obrata, temveč je zdaleka večjega pomena njegova lokacija, oddaljenost od večjih in pomembnejših industrijskih in mestnih središč. Vedno bolj stopa v ospredje vprašanje, ali je mogoče ter v kolikšnem obsegu je možno mehanizirati kmetovanje na zemlji, kajti od mehanizacije kmetijstva je tudi odvisna gospodarska donosnost kmetij.

Dotaknili smo se samo nekaterih činiteljev, ki jih nikakor ne smemo prezreti in ne podcenjevati pri opredeljevanju naših kmečkih gospodarstev. Vselej pa se moramo zavedati, da so posamezni faktorji ali v medsebojnem nasprotju ali v soglasju; kadar je tisti močnejši, ki daje poglobitni značaj kmetijam posameznega predela, so ostali šibkejši, a vendar s svojstvenimi potezami, ki so nepogrešljive in neokrnjene sestavine celote.

V nadaljnjem razglabljanju se nam še postavlja vprašanje, kaj želimo in kaj sploh pričakujemo od podrobnejše razčlenitve kmečkih gospodarstev. Z njo se moramo približati spoznavanju učinkov industrializacije na depopulacijo podeželja. Pri tem tudi ugotavljamo, katere plasti ali sloji zemljiških posestnikov (to običajno tudi niso socialno-posestne skupine) so še najtrdnje zakoreninjeni v svoji zemlji. Takšna poglobljanja v osnovna vprašanja družbenega razvoja na podeželju nam odkrivajo **socialno-posestno strukturo** kmečkih gospodarstev. Obdelava popisnega gradiva zasebnih kmetijskih gospodarstev iz leta 1960* je izluščila tri osnovne tipe kmečkih gospodarstev: a) kmečka gospodarstva, b) mešana gospodarstva ter c) nekmečka gospodarstva. V posebno skupino so razvrščena posestva brez

* V času od 15. do 31. maja 1960 je bil popis vseh zasebnih kmečkih gospodarstev z najmanj 0,1 ha obdelovalne zemlje, ne glede na to, ali so njihovi člani kmetovalci ali ne. Popisana niso bila le tista zasebna kmečka gospodarstva, katerih lastniki bivajo na območju večjih mest. Za zasebna kmečka gospodarstva so bila pri popisu šteta tudi gospodarstva z manj kot 10 ari obdelovalne zemlje, če so 1. gojila ali predelovala za prodajo zelenjavo, rože, hmelj ter dišavna ali zdravilna zelišča; 2. gospodarstva, ki so imela 1 kravo in 1 tele ali junca, 1 kravo ali 2 odrasli živali (ovci, kozi, prašiča, ali mešan par), ali 5 odraslih ovc, ali tri odrasle prašiče; če ima 4 odrasle ovce in prašiča ali 50 kokoši ali druge odrasle perutnine ali 20 panjev čebel (16. str. 508).

delazmožnih ljudi.** Takšna razčlenitev bolj ali manj ustreza proučevanju današnjih preseljivnih procesov na našem podeželju, kjer moramo v vedno večjem obsegu upoštevati razmah nekmetijskih gospodarskih panog, ki so neposredna ali posredna gibalna sila, pa še vse ostale instrumente, ki so v sklopu mehanizma socialistične politike

Tabela I. Delovna sila po kmečkih gospodarstvih v letu 1960

Naselje	Skupno število gospo- darstev	Kmečka posestva, ki imajo				Posestva oddajajo svojo delovno silo in spreje- majo tujo		Posestva s suficitom delovne sile	
		dovolj svoje delovne sile		primanjkljaj v delovni sili		štev.	‰	štev.	‰
		štev.	‰	štev.	‰				
Občina									
Žalec	4.514	650	14,4	1297	28,7	935	20,7	1632	36,1
Žalec	105	9	8,6	33	31,4	24	22,9	39	37,1
Gotovlje	149	16	10,7	37	24,8	33	22,2	63	42,3
Vrbje	77	18	23,4	16	20,8	11	14,3	32	41,5
M. Reka	68	16	23,5	9	13,2	8	11,8	35	51,5
Dobrovlje	37	26	70,3	11	29,7	—	—	—	—
Dobrič	39	4	10,3	24	61,5	8	20,5	3	7,7

na vasi (družbena kmetijska posestva; najrazličnejše oblike kooperacije v kmetijski proizvodnji med družbenimi posestvi ter individualnimi gospodarstvi; podrobnosti gl. 17, str. 117 do 135). Tvorcev in nosilcev današnjih protislovij na podeželju ne smemo in ne moremo več iskati izključno v socialnih slojih kmečkih gospodarstev, ki so bili značilni za pretekla desetletja, temveč v vedno močnejšem procesu industrializacije ter urbanizacije, ki sta zajeli vsaj posredno že najbolj oddaljeno in zakotno kmetijo. Kmečke delovne sile primanjkuje tako v okolici Žalca kot tudi po vseh hribovskih kmetijah na Dobrovljah ali v Šmiklavškem hribovju ter po Mrzliškem pogorju. Čeprav priložena tabela ni popolna (vključiti bi veljalo še razporeditev delovne sile po posameznih posestnih skupinah), nam pa vendarle prikaže osnovno problematiko, ki tare naša kmečka gospodarstva. V bodoče moramo še posebno pozornost posvetiti dobroveljskim samotnim kmetijam ter omogočiti tem ljudem ugodnejše eksistenčne pogoje. Dobroveljska planota je še danes najboljše areal naše občine, ki je prometno še najbolj izoliran.

** Za kmetijska gospodarstva so bila pri popisu kmetijstva šteta tista gospodarstva, katerih člani so delali samo na lastnem gospodarstvu. Pri mešanih gospodarstvih je bilo nekaj članov zaposlenih na lastnem gospodarstvu, nekaj pa jih je delalo drugje. Pri nekmetijskih gospodarstvih so bili vsi člani stalno zaposleni izven lastnega gospodarstva (16, str. 510).

Zato ljudem ne preostane druga izbira, ko si iščejo zaposlitev v nekmetijskih dejavnostih, kot da se odseljujejo. In v zadnjem, povojnem razdobju (1948—1961) se je zmanjšalo število ljudi po Dobrovljah za več kot 15 %, v zadnjih 60 letih pa za blizu 30 %. Tako v Žalcu kot po Dobrovljah čutijo kmetije pomanjkanje delovne sile; v Žalcu je nastalo zaradi poklicne preusmeritve ljudi iz kmetijstva v druge veje gospodarske ali družbene dejavnosti, na Dobrovljah pa zaradi izseljevanja, ko mladi ljudje odhajajo v tovarne in v druge poklice (primerjaj še 20, str. 266—267; 21, str. 167).

V zadnjem desetletju so največje spremembe doživela tista kmečka gospodarstva, ki imajo premalo ali preveč delovne sile na hektar, kar je tesno povezano z velikostjo posesti; to so potemtakem najmanjša in največja gospodarstva (gl. 18, str. 255). Nekdanji družbeni razredi, oziroma sloji na vasi, so koreninili v velikosti zemljiške posesti. Danes ni med njimi ne družbenih in ne ekonomskih nasprotij v tistem obsegu, kot so bila v preteklosti in ki so bila med osnovnimi nosilci sprememb na podeželju. Čeprav imajo kmetije sredstva za proizvodnjo, s katerimi tudi sami delajo (obdelujejo), ne izkoriščajo pa tuje delovne sile (razen nekaj zelo izjemnih primerov), ker jim ni treba (zemljiški maksimum znaša 10 ha) niti ni možnosti (pomanjkanje delovne sile, neperspektivno in nizko akumulativno delo v kmetijstvu). Zato kmetov tudi ne moremo proglašati za srednji sloj ali razred, saj po svojem gospodarskem položaju ne stojijo sredi med »buržoazijo«, ki je ni, in »delavskim razredom«, ki ga ne izkoriščajo. Ne moremo pa zanikati nasprotij med različnimi sloji ali skupinami, ki pa niso močna in zato tudi ne morejo dobiti značaja razrednega konflikta 19, str. 1038 do 1039, 1118).

S to formulacijo pa se nam nakazujejo tako bistvene razlike med današnjimi kmečkimi gospodarstvi ter onimi v preteklosti, da jih tudi s tega vidika ne moremo primerjati. Nekdaj so bila močna tudi družbena in ne le gospodarska nasprotja med posameznimi skupinami kmetij (spomnimo se samo velikih gospodarskih kriz, in kako so se drobila ter razpadala velika in majhna posestva!), kakršnih dandanes ni več. V pričujočem poglavju se bomo samo informativno seznanili z razvojem števila zemljiških gospodarstev ter njihove velikostne strukture, brez kakršnih koli drugih pretenzij. Naredili bomo prerez treh najznačilnejših obdobj zadnjega poldruega stoletja (1826, 1880 in 1960), ne da bi se pri tem še spuščali v osnovna razglabljanja odnosov med podeželjem in mestom ter industrijskimi središči. Šele s takšnimi relacijami bi mogli izluščiti realno vrednost posamezne kmetije v različnih obdobjih družbenega in ekonomskega razvoja. In samo takšni izsledki bi nam mogli bogato služiti pri raznovrstnih primerjavah, in ne nazadnje pri iskanju trdnejših in celovitejših pokazateljev, ki bi jih uporabili za klasifikacijo naših kmečkih gospodarstev. Naš nadaljnji pregled bo samo skiciral nekatere pojave, dejstva, ki so rezultat najrazličnejših faktorjev, so samo dokumenti svoje dobe. Poučno in nadvse potrebno bi bilo, da bi v teh, danes že mrtvih pojavih videli tisto energijo in tistega resničnega tvorca, ki je

v preteklosti sooblikoval podobo naših pokrajin. Menim, da je odkrivanje in spoznavanje teh pojavov in zakonitosti tudi ena izmed temeljnih potreb in nalog medstrokovnega preučevanja.

b) Zemljiško-posestna struktura v letih 1826—1880—1960

Kakor koli že gledamo na razdelitev kmečkih gospodarstev na skupine ter na njihove medsebojne primerjave po obdobjih, za katere smo se odločili napraviti pregled, pa vendarle priznajmo, da navsezadnje moramo tudi v njih (posestnih skupinah) gledati stalnega oblikovalca našega naselja. Res je, da se fiziognomija naselja počasneje spreminja, kot pa se menjavajo prenekatere strukture prebivalstva, zato pa je podoba naselja trajnejši dokument kot marsikateri drug pojav v pokrajini. Posestna struktura ima prav tako močan vpliv na številne spremembe zemljiških kultur, ki kažejo hitrejša spremembe kot naselje. Kakor sta razgibani socialna in ekonomska slojevitost kmečkih gospodarstev, prav tako izrazite pestrosti je pejsaž, saj so neštete vzajemnosti med socialno-posestno strukturo na eni ter podobo pokrajine na drugi strani.

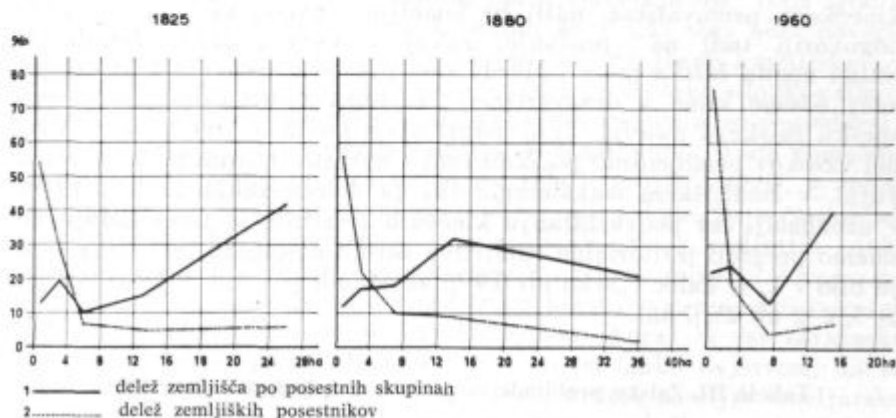
Tabela II. Struktura zemljiških posestnikov v Žalcu

Posestna skupina	1826				1880				1960			
	posestniki		arael		posestniki		arael		posestniki		arael	
	štev.	%	ha	%	štev.	%	ha	%	štev.	%	ha	%
Do 2 ha	45	54,3	47,6	15,3	48	55,8	40,7	11,7	76	72,4	50	22,1
2—5 ha	23	27,7	69,9	19,5	19	22,1	58,4	16,8	19	18,1	55	24,5
5—10 ha	6	7,2	37,7	10,5	9	10,5	62,1	17,9	4	3,8	30	13,5
10—20 ha	4	4,8	52,0	14,5	8	9,3	112,6	32,4	6	5,7	91	40,3
Nad 20 ha	5	6,0	151,4	42,2	2	2,3	73,4	21,1	—	—	—	—
Skupaj	85	100,0	358,6	100,0	86	100,0	347,3	100,0	105	100,0	226	100,0

Prvo, kar nas navidez preseneča, je dejstvo, da se je kljub 26,5 % povečanju števila zemljiških lastnikov v razdobju 1826—1960 zmanjšal areal zemljišča za 36,9 %. To pa z drugimi besedami tudi pomeni, da se je v istem razdobju zmanjšala povprečna velikost posesti od 4,32 na 2,13 ha (to je — 50,2 %). Toda znano nam je, da se je v tem razdobju bistveno spremenila poklicna sestava žalskega prebivalstva. In če danes ugotavljamo, da je v današnjem času v skupini do 2 ha tudi največji razkorak med deležem posestnikov ter njim pripadajočim zemljiščem, in če dodamo, da živi prav na teh »kmetijicah« kar 75,9 % (346 preb.) ljudi z žalskih »kmečkih gospodarstev«, nam mora biti vedno bolj razumljiv proces »preslojevanja« in poklicne ter za-

poslavitvene preusmeritve prebivalstva. Ta pa prav gotovo ni specifičen samo v Savinjski dolini, temveč je v Sloveniji splošno poznan (v SRS živi na gospodarstvih do 2 ha 28,5 % ljudi s kmetij; prim. še 13, str. 122—123). V letih 1826—1960 se je v Žalcu povečalo število posestnikov I. skupine (do 2 ha) za 68,8 %, a njihova površina zemljiških kultur le za 5 %; povprečna velikost tej skupini pripadajočega zemljišča se je zmanjšala za 37,5 % (od 1,06 na 0,66 ha).

Struktura zemljiških posestnikov v Žalcu

Prav tako moramo spoznati, da so bile najintenzivnejše spremembe v zadnjih osemdesetih letih (1880—1960), ko se je povečalo število posestnikov za 22 %, a areal zemljišč se je zmanjšal za 34,8 %. To osnovno nesorazmerje med številom gospodarstev ter njim pripadajočim zemljiščem je samo navidez neugodno, v resnici pa vendarle moramo ugotoviti, da pride danes v povprečju več kmetijske površine na 1 aktivnega prebivalca s kmečkih ter mešanih gospodarstev (1,39 ha) kot kdaj koli poprej. Kolikor manjši areal odpade na enega aktivnega člana gospodarstva (npr. v I. skupini 0,89 ha, II, 2,2 ha, III, 2,50 ha in IV. skupini 5,36 ha), v toliko večjem številu so člani gospodarstva zaposleni izven svojih kmetij.

Vse preveč enostranski bi bili, če bi vse te spremembe pripisovali hmeljarstvu, medtem pa bi prezrli vse ostale faktorje (npr. industrializacijo itd.), ki so imeli tudi znaten vpliv. Razkroj velike posesti (nad 20 ha) se je pričel že v prejšnjem stoletju, in po zadnji svetovni vojni ni več nobenega posestva z nad 20 ha.

Karakteristično je, da se je po letu 1880 povečalo število posestnikov samo v I. skupini (do 2 ha) gospodarstev, medtem ko se je število posestnikov v vseh ostalih skupinah zmanjšalo, oziroma stagniralo v II. skupini. Toda vsem skupinam brez izjeme se je zmanjšala skupna površina zemljišč (v II. skupini za —5,7 %, III. —51,7 % in IV. —19,2 %). Vendar je to zmanjšanje le za malenkost manjše kot pa

se je znižalo število posestev, in prav zaradi tega se je pri gospodarstvih III. (5—10 ha) ter IV. (10—20 ha) skupine celo dvignila povprečna zemljiška velikost gospodarstva (za 8,7 % v III. ter od 14,07 na 15,16 ha ali za 7,7 % v IV. skupini).

V kolikor bi za to zadnje razdobje (1880—1960) imeli na razpolago vsaj še nekaj vmesnih podatkov za najbolj karakteristična leta (npr. za leta okrog 1. in 2. svetovne vojne, za obdobje velike gospodarske krize (1929—1932), bi mogli izluščiti še vse ostale karakteristične poteze v menjavi števila zemljiških gospodarstev, v preslojevanju kmečkega prebivalstva, našli bi temeljne vzroke, ki bi nam mogli odgovoriti tudi na vprašanje, zakaj v vseh zadnjih desetletjih stalno upada žalska posest. Morda smo preveč enostranski, če vzroke zanj iščemo samo v deagrarizaciji, oziroma v urbanizacijskem pospešku žalskega naselja, ki je odprl vrsto novih delovnih mest. Vsaj del vzrokov bomo morali poiskati tudi v agrarni reformi po 2. svetovni vojni, v zemljiškem maksimumu (ki ga določa zakon iz leta 1953), v arondaciji ter podružbljanju kmečkih zemljišč, in navsezadnje ne smemo prezreti teritorialne razširitve žalske naselbine (npr. leta 1826 je bilo v k. o. Žalec 7,36 ha ali 0,9 % zazidanih površin, v letu 1962 pa že 3, 2 % ali 23,67 ha).

Tabela III. Žalsko prebivalstvo po izvoru dohodkov v letu 1961.

Posestna skupina	Kmečka gospodarstva		Mešana gospodarstva		Nekmetijska gospodarstva in nepoznano		Skupaj	
	štev.	%	štev.	%	štev.	%	štev.	%
Brez zemlje	53	38,1	44	20,3	1158	85,4	1255	73,3
%	4,2		3,5		92,5		100,0	
do 2 ha	50	35,9	104	48,2	192	14,2	346	20,2
%	14,5		30,0		55,5		100,0	
2—5 ha	9	6,5	41	19,0	2	0,1	52	3,2
%	17,3		78,9		3,8		100,0	
5—10 ha	8	5,8	16	7,4	4	0,3	28	1,6
%	28,6		57,1		14,3		100,0	
nad 10 ha	19	13,7	11	5,1	—		50	1,7
%	63,3		36,7		—		100,0	
Skupaj :	139	100,0	216	100,0	1356	100,0	1711	100,0
%	8,1		12,6		79,3		100,0	

Marsikatero misel, ki smo jo izrekli že prej, nam priložena tabela samo potrjuje (tabela III.). Z večanjem površinske velikosti gospodarstev narašča število ljudi, ki jim daje kmetijstvo osnovne materialne pogoje za življenje. Toda z manjšanjem kmečkih gospo-

darstev se vedno bolj veča število ljudi, ki si iščejo delo in kruh ne le izven domačega kmetijskega gospodarstva, temveč predvsem v neagrarnih panogah gospodarske in drugih dejavnosti (gl. tudi 18, str. 264—265). S podružbljanjem kmečkih površin, ko nastajajo z arondacijami obsežne parcele z enakimi njivskimi posevki, bi prav gotovo tudi pričakovali, da bo odslej dovolj domače delovne sile za obdelavo teh površin. Saj prav obsežnejši kompleksi (v primerjavi s tradicionalno razdelitvijo na drobne parcele) omogočajo v večjem obsegu uporabo mehanizacije, ki zamenjuje desetine parov človeških rok. Toda zgodilo se je prav nasprotno. V Savinjski dolini se je kar »čez noč« povečal primanjkljaj delovne sile v kmetijstvu. Zato družbena kmetijska gospodarstva zaposlujejo sezonsko ali stalno tujo delovno silo, ki prihaja k nam v hmeljarsko pokrajino iz agrarno prenaseljenih ter gospodarsko pasivnih predelov Hrvatskega Zagorja in Medjimurja. Toda domačini, ki so vse do zadnjega časa delali na zemlji svojih kmetij, v vedno večjem številu iščejo trajnejše zaposlitve ali v domačih tovarnah ali v drugih obratih nekmetijske dejavnosti ali celo v podjetjih Ljubljanske kotline.* Poudariti je potrebno, da takšne težnje Žalčanov ter okoličanov, ko si iščejo zaposlitev izven kmetijstva, niso niti izjemne niti ne osamljene, temveč so karakteristične skoraj za vse ravninske predele Sp. Savinjske doline. Verjamemo pa lahko dejstvom, da so podobne težnje v Žalcu ter še v nekaterih drugih naseljih hmeljarske pokrajine stopnjevane, kar je tudi posledica razločkov v družbenem ter gospodarskem razvoju teh predelov. Proces deprivatizacije kmetijske proizvodnje je dosegel že tolikšen obseg, da je bilo v letu 1964 v Žalcu še samo 48 kmečkih ljudi, od tega 31 (64,6 %) aktivno zaposlenih na kmečkih gospodarstvih (27). Prav gotovo je proces »odlepjanja« prebivalstva, ki se je dejansko prenehalo ukvarjati s kmetijstvom, od poljedelskih površin potekal v Žalcu (ter morda še na Polzelju, v Dobriši vasi, Sempetru itd.) hitreje kot v drugih naseljih Sp. Savinjske doline (prim. 17, str. 105). K temu »pozitivnemu« koraku je prav gotovo mnogo pripomogel vsestranski razmah funkcij, ki jih je Žalec tako ali drugače dobival v zadnjih sto letih; oživetvorjenje pridobljenih funkcij se je kazalo v organskem vraščanju naselja v širše dimenzije pokrajine, ki ji je navsezadnje z vsemi svojimi organi tudi namenjen.

Učinki industrializacije Celjske kotline so vidni povsod v Savinjski dolini. Tudi številne »notranje spremembe« v pojavih (razvoj

* Podobna gibanja prebivalstva ter spremembe v proizvodnji kmetij so pokazala tudi proučevanja v drugih republikah Jugoslavije. Tudi tiste predele, ki so bili vse doslej podvrženi najbolj avtarkičnemu gospodarstvu, kjer je bila najtrdnjša navezanost na zemljo ter na domači kraj, je zajela mobilnost kmečke delovne sile. Ne le posamezniki, temveč cele družine se selijo v razvitejša področja, kjer si želijo z zaposlitvijo v družbenem sektorju zagotoviti boljšo eksistenco in da pripravijo in omogočijo svojim potomcem zaposlitev izven kmetijstva (primerjaj 18, str. 268-269).

posestne strukture, ekonomska, demografska deagrarnizacija, navidezna ali skrita depopulacija itn.) so mnogokrat odsev splošnih družbenih zakonitosti, (ki pa res v zelo splošnih potezah veljajo za širše predele pokrajin) kot vseh mogočih lokalnih činiteljev (ekonomskih ter prirodnih, ki jih tudi ne smemo in ne moremo zanemarjati!). — Prostorsko omejeni — činitelji s svojimi krajevnimi posebnostmi oplajajo občne ter prispevajo svoj delež k najrazličnejšim (tudi vsebinskim) odtenkom pojavov. Zato se mi zdi, ko še ne poznamo zadosti mnogih poglavitnih stopenj družbenega in ekonomskega razvoja zahodnega dela Celjske kotline, da ne moremo izluščiti iz splošnega pregleda razvoja posestne strukture Žalca nekaj najbolj očitnih posebnosti, ki bi bile res kar najbolj karakteristične ter lastne samo žalskemu naselju.

Zmerno povečanje števila zemljiških posestnikov, močnejše zmanjšanje kmečkega gospodarstva (kljub temu pa se je povečala vrednost proizvodnje na zaposlenega v kmetijstvu) ter sorazmerno naglo odtujevanje kmečkega prebivalstva od tradicionalne navezanosti na zemljo, to so morda najsplošnejša spoznanja, ki se nam nudijo za zaključek. Nanje pa ne glejmo izolirano, saj so plod — vzajemnega — procesa, hkrati pa tudi pomemben činitelj v vsem nadaljnjem razvoju pokrajine.

II. PREBIVALSTVO

Gospodarska moč ter pomembnost naselja v pokrajini se nam najlepše zrcalita v številu prebivalstva. V razvoju števila prebivalstva se odražajo nešteta premočrtna in vijugasta gibanja, ki so izraz gospodarskega uspevanja ali nihanja, odsev razcveta ali zamiranje posameznih funkcij v različnih razdobjih. In navsezadnje, v spreminjanju števila prebivalstva v neruralnem naselju smemo motriti utrip življenja na podeželju, oziroma v pokrajini, sredi katere se dviga osamljeno tržno ali mestno naselje, ali pa so z drugimi, njemu podrejenimi ali enakopravnimi ali nadrejenimi deli pomembnost na posameznih območjih. Ali z drugimi besedami povedano: hierarhična razdelitev urbanskih naselij (pa tudi kmečka naselja delimo po funkcijah v različne stopnje; gl. 23, str. 186, 187—190; 13, str. 118, 123—124) sloni na ožjem ali obsežnejšem vplivnem območju posameznega naselja. Potemtakem je moč urbanekega naselja prikazana v njegovem gravitacijskem obsegu, katerega pa v skrajni posledičnosti le določuje (omejuje) njegov ekonomski, trgovski, kulturno-prosvetni, zdravstveni potencial (ter še vse ostale institucije, ki jih prištevamo k družbeni nadgradnji). Z razvojem družbenega in gospodarskega življenja se je nenehno spreminjal gravitacijski obseg posameznega naselja, tu in tam pa se je že izrazito prepletal z vplivi bližnjih ali daljnjih sosed-

Zalec — v ozadju novo skladišče hmelja

njih trgov in mest, industrijskih in rudarskih naselij.* Kolikor bolj je pokrajina razvita, toliko bolj se v njej prepletajo vplivi posameznih naselbinskih in drugih središč ter v toliko večjem obsegu so zagotovljeni pogoji za vsestransko rast predelov, ki se stapljajo v pokrajino. Brez dvoma je res, da imajo naselja z raznovrstnimi funkcijami mnogo večjo vlogo v pokrajini kot tista, ki so enostransko okrepljena v smeri specializacije v posamezno vejo gospodarske ali druge dejavnosti. Že

* Za južno hribovsko obrobje Sp. Savinjske doline velja že stara, tradicionalna navezanost na rudarsko-industrijski predel Crnega revirja. Rudarstvo tega območja je vplivalo celo na poklicno (zaposlitveno) strukturo prebivalstva v naseljih ob srednji Boljski, od koder se sleherni dan z rudarskim avtobusom vozijo na delo v Zagorje (v letu 1953 38 in 1961 leta 39 rudarjev). Tudi nekatere samotne kmetije v Šmiklavškem hribovju so še danes tesno navezane na Trbovlje, kamor hodijo moški kot rudarji na delo, ženske pa s kmečkimi pridelki ali izdelki na živilski trg. Mnogi izseljenci z južnega hribovskega obrobja Celjske kotline so se za stalno naselili v zasavskih rudarskih mestih. Tako se je npr. iz bivše občine Tabor (iz leta 1952) preselilo v Zagorje 22 delavcev, iz občine Vransko 25 ljudi (24, str. 251, 255). Vsa tri mesta Crnega revirja pa so sprejela naslednje število ljudi iz južnega obrobja Sp. Savinjske doline: iz Tabora 108, z Vranskega 65, iz Prebolda (predvsem iz M. Reke in Matk) 72 aktivnih prebivalcev (23, str. 150). Prav tako je treba poudariti, da so zasavski rudniki kot močnejša ekonomoska enota razširili svoje vplivno območje tudi na rudarski predel okrog Zabukovice in Liboj, od koder so črpali delovno moč (23, str. 153).

samo površen pogled v najrazličnejše prebivalstvene strukture nam more skicirati pomen in vlogo posameznega naselja v določeni pokrajini.*

V Sp. Savinjski dolini so se razvila tri tržna naselja (Braslovče, Vransko in Žalec)** in vsako od njih se na svoj način vživlja v današnji čas. Od vseh pa je Žalec najmočneje zaživel. K temu je prav gotovo mnogo pripomogla njegova lega v osrčju Savinjske doline, medtem ko vsa ostala pomembnejša naselja stoje ob kotlinskem obrobju (Polzela, Braslovče, Vransko, Prebold, Griže).

Tabela IV. Rast števila prebivalstva (1820) — 1869 — 1961

Naselje	(1820)	1869	1880	1890	1900	1910	1931	1948	1953	1961
Braslovče	265	317	315	322	345	347	257	295	310	310
	i 84	100	100	102	109	109	80	93	98	98
Polzela	215	273	273	308	484	622	647	1.040	1.079	1.232
	i 79	100	100	113	177	228	237	381	395	452
Prebold	162	346	486	456	433	381	341	525	579	726
	i 47	100	140	132	125	110	99	152	167	210
Šempeter	243	275	282	303	335	365	397	511	526	712
	i 88	100	103	111	122	133	144	186	191	259
Vransko	371	386	687	694	664	682	602	678	633	656
	i 98	100	117	118	113	116	103	116	108	112
Ž a l e c	451	533	608	637	744	764	735	1.087	1.402	1.711
	i 82	100	110	119	135	138	133	197	254	309

i = indeks, l. 1869 = 100

V našo primerjavo smo vključili vsa tri nekdanja tržna naselja ter še Polzelo, Prebold in Šempeter, ki jih je zakon o nacionalizaciji gradbenih zemljišč v l. 1959 uvrstil med mestna naselja. Z njo želimo opozoriti na osnovne razlike med njimi, ki danes izhajajo predvsem iz njihovega vsakdanjega pomena v pokrajini.

Nesporno smemo trditi, da lokacija Braslovč na terasnem pomolu ne odgovarja ekonomskim zahtevam današnjega časa. Lega njenega selišča je bila mnogo prikladnejša razmeram in zahtevam, ki so gospodovale v stoletjih fevdalnega srednjega veka. Moderni čas z industrijo kot osrčjem vsega svojega napredka, pa z najrazličnejšimi prometnimi

* Na osnovi podrobne analize statističnega gradiva popisa prebivalstva je dr. Vladimir K o k o l e izdelal funkcijsko klasifikacijo slovenskih mest (gl. 23).

** J. C u r k ne prišteva Prebolda med kmečka naselja, temveč ga uvršča v skupino »trška vas«. V bližini farne cerkve se je razvil manjši tržni prostor (2, str. 246). Prebold bi mogli v marsičem primerjati z Vranskim; obe naselji stojita pod prevaloma, preko katerih se vzpenjata cesti čez Vrhe v Mrzliškem hribovju k Savi, in preko Lipe na Gorogransko (9.a, str. 338; 10, str. 481—482 in 484—485).

potmi kot njegovim ožiljem, je Braslovče obšel, zato v vsem zadnjem razdobju ne izkazujejo nobenega napredka v številu tržanov. (prim. 26, str. 51—52).* Podobna usoda je zadela Vransko kljub temu, da je bilo v drugi polovici preteklega stoletja najmočnejša, strnjeno naseljena prebivalstvena aglomeracija Sp. Savinjske doline.**

V zadnjih petdesetih letih je v Šempetru ter v Preboldu skoraj enako močna rast prebivalstva, kljub temu da sta v obeh naseljih različna osnovna pobudnika: v Šempetru železnica, in šele v zadnjih desetletjih se tudi tukaj razvija močnejša veja kovinske in lesne industrije, v Preboldu pa stara tekstilna tovarna, ki z drugimi obrtnimi dejavnostmi mlajšega nastanka zaposluje že več kot 1.100 ljudi (Šempeter ima blizu 500 zaposlencev.). Med navedenimi neagrarnimi naselji Savinjske doline smemo Zalec in Polzelo uvrstiti v posebno skupino, na kar nas opozarja že grafikon rasti števila prebivalstva. Tudi mnoge druge skupne karakteristike ju ograjujejo v posebno skupino: obe naselji imata vsaka svojo železniško postajo, ki ni le krajevnega pomena, temveč so nanjo priključena obsežna, predvsem agrarna področja (na Zalec še zabukovski premogovni predel), v obeh so sedeži pomembnejših tovarn in obrtnih delavnic itd. Kljub temu, da je Zalec do danes prerasel vsa naselja v hmeljarski pokrajini, pa moramo poudariti, da je bila vse do leta 1948 na Polzeli intenzivnejša rast števila

* S prikazovanjem števila prebivalstva za Braslovče mnogokrat morda le rahlo pretiravamo, ko poudarjamo izredno močno stagnacijo nekdanjega trga pod SV obrobjem Dobrovelj. Menim, da moramo ta »problem«
Braslovč osvetliti še z drugega zornega kota, ki nam bo vendarle v nekoliko boljši luči osvetlil to tržno naselje.

Braslovče imajo poleg Prebolda, ki je uvrščen v zgornjo preglednico, zelo karakterističen položaj, ki je bil ne le od povodnji povsem zavarovan, temveč še od drugih nadlog, ki so prizadejale našim naseljem mnogo nevspečnosti v preteklih stoletjih. Braslovška tržna naselbina stoji na terasnem pomolu, tamkaj, kjer je le-ta še dovolj izrazit in dokler z zniževanjem popolnoma ne potone pod aluvialnimi naplavinami. Braslovče se niso širile ne proti V, kjer je prodna kolocenska ravnicca z njivami, ne proti zahodu, kjer je že močvirna dolina Trebnika; niti niso rasle proti S, saj bi se potem ta del naselja preveč oddaljil od glavne ceste, ki se pred cerkvijo v ostrom kolenu spusti čez mladodiluvialno ježo ter zapusti trg. V južnem delu pa so se Braslovče že od nekdaj naslanjale na Rakovlje. — V kolikor motrimo še ostala naselja, bomo spoznali, da tako izjemnega položaja v selišču, ko se Rakovlje že vraščajo v braslovški trg, zlepa ne najdemo v Savinjski dolini. Vsa današnja novogradnja je usmerjena na južni del trga, toda že na rakoveljsko zemljišče, in potem res ni čudno, da prebivalstvo Rakovelj narašča, medtem ko v Braslovčah stagnira. — Prav zato menim, da nam ta izjemnost vendarle daje pravico, da v nekaterih primerih Braslovče in Rakovlje pojmujeemo kot enotno naselje. Torej prebivalstvo le ni tako nazadovalo, temveč se je v zadnjih sto letih povečalo za 26 % (v Rakovljah od 99 na 214 ljudi).

** V letu 1869 so po številu prebivalstva prekašala Vransko samo naslednja naselja z območja današnje žalske občine: Pongrac (809), Andraž nad Polzelo (640), Gotovlje (613) in Zabukovica s 591 prebivalci. Pri tem pa moramo naglasiti, da vsa omenjena naselja razloženega tipa, z na široko raztresenimi domovi, oziroma domačijami po obrobnem gričevju ali hribovju. Enako velja za Gotovlje, kjer je poleg strnjenege vaškega selišča še mnogo zaselskov, ki so raztreseni po vsem območju k. o. Gotovlje, in domala segajo že na Poni-kevsko planoto.

prebivalstva kot v Žalcu. Tudi podatki za razdobje 1869—1961 nam to samo potrjujejo, saj je v tem 92-letnem obdobju znašal v povprečju letni prirastek prebivalstva na Polzeli 3,83 %, a v Žalcu 2,27 %. V tem razdobju imajo še nekatera druga naselja v Sp. Savinjski dolini močnejšo rast v številu prebivalstva kot Žalec, npr. Kasaze (2,46 % letnega povečanja), Dobrteša vas (2,48 %), Griže (2,49 %), Petrovče (2,72 %) in Breg pri Polzeli (4,40 %). Vse to so vasi, ki tudi na zunaj izgubljajo prevladujoči agrarni element, saj imajo že manj kot 20 % kmetijskega prebivalstva (edino v Dobrteši vasi je znašal delež agrarnega prebivalstva 23,2 % v letu 1961) in v zadnjem času močno rast prebivalstva (v letih 1953—61 za več kot 10 %; več gl. 26. str. 49—64).

Podrobnejši pregled rasti števila Žalčanov nam odpira nova spoznanja, ki jih bo potrebno kdaj kasneje, ko bomo imeli že celovitejši vpogled v razvoj naselja kot v njegovo neposredno ali širšo okolico, konfrontirati z vsemi tistimi globalnimi spoznanji, ki se nam bodo izluščila ob študiju hmeljarske pokrajine. Že zdaj pa naj opozorimo, kako neenakomerno rast v številu prebivalstva je doživljalo naše najmlajše mesto — Žalec. Povprečje 2,27 % letnega prirastka v razdobju 1869—1961 je vse preveč šablonsko, saj nam tudi zastira pogled v dejansko dinamiko rasti žalske naselbine. Zato se rajši ozrimo po krajših razdobjih (seveda v kolikor nam to dopušča statistično gradivo) ter glejmo v njihovih pokazateljih pomembnost funkcije Žalca v različnih obdobjih. Žalsko prebivalstvo je najmočneje naraščalo v zadnjih letih (1961—1964), ko znaša letni prirastek 6,05 % ali 104 ljudi. Brez dvoma je ta podatek posledica uspešne rasti novih funkcij, ki jih je Žalec dobil v zadnjih letih (sedež Kmetijskega kombinata, uprava »Montane« — zabukovski rudniki rjavega premoga in nekovin itd.), in ki so nemalo pripomogle, da se je v istem razdobju povečalo število hiš na 10,8 % (od 258 v letu 1961 na 286 v letu 1964). Izmed ostalih obdobj je treba postaviti v ospredje čas od 1948—53, ko se je žalsko prebivalstvo povečalo za 29 %, oziroma ko je znašal letni prirastek 5,8 % (skupaj za 315 ljudi). V tem podatku smemo kar upravičeno zreti odsev močne gospodarske dinamike, ki je zajela vse predele naše države. Zato pa je že mnogo bolj umirjeno naslednje obdobje — 1953—61, ko se je povečalo število Žalčanov za 22 % (2,75 % letno), v katerem so značilne nekatere spremembe v poklicni (oziroma dejavnostni) strukturi prebivalstva. Tudi v času med 1931—48 močno raste število žalskega prebivalstva (47,9 % ali 2,82 % letno).* Toda v razdobju 1910—1951 se je zmanjšalo število žalskega življa za —3,9 %

* Skoda je, da nimamo za zadnja leta pred 2. vojno podatkov o prebivalstvu po posameznih naseljih. Z njimi bi mogli trdneje določiti obseg gospodarskega in družbenega razvoja med obema vojnoma. Leto 1948 pa je že globoko vkoreninjeno v povojnem gospodarskem razcvetu, zato je razdobje 1931—1948 med najmanj posrečenimi za primerjavo z ostalimi obdobji (gl. še 9. stran 11).

(— 29 ljudi), medtem ko zasledujemo v vseh starejših obdobjih zmerno rast (1900-10 2,8 %, 1890-1900 13,3 %, 1880-90 8,3 % ter v letih 1869-1880 porast za 10 %). Ta pregled nam potrjuje, da je bila v Žalcu najmočnejša rast prebivalstva v zadnjih tridesetih letih (1951-61), ko se je povečalo število tržanov za 135 % (v povpr. 4,44 % letnega napredovanja). Potemtakem bo treba tudi bodoča proučevanja usmeriti v spoznavanje tega obdobja, v katerem bomo morali odkriti vsaj večino osnovnih gibalnih sil, ki so usmerjale ter vodile celotni družbeni razvoj v tej naši nadvse zanimivi pokrajini.

Že splošen pregled podatkov o žalskem prebivalstvu nam razkriva, da so v vseh obdobjih, za katera razpolagamo s primernimi podatki (od 1822—1962), v Žalcu prevladovale ženske.* To pa lahko pomeni, da so se moški v večjem številu kot ženske izseljevali, ali pa da je bil dotok ženskega prebivalstva vedno večji od moškega. To bi moglo tudi pomeniti, da je trg Žalec nudil večje možnosti zaposlitve ženski delovni sili kot moški, oziroma ekonomska nuja je v dozdajšnjih obdobjih še vedno močnejše pritiskala na moškega, ki si je iskal boljšega zaslužka izven domačega kraja. Pri pregledu strukture spolov žalskega prebivalstva nas pa vendarle preseneča dejstvo, da je bila rast števila ženskega prebivalstva vedno nižja od celokupnega povečanja žalskega prebivalstva. Tudi medsebojna primerjava rasti moškega in ženskega prebivalstva prikazuje mnogo večja nihanja v rasti števila žensk kot pa celotnega življa v Žalcu.** Navkljub vsemu je še ostala razlika med številom žensk in moških, ki se zaradi zgoraj naznačenih pojavov počasi izravnava.

V premotrivanju rasti števila prebivalstva bi morali vključiti še najrazličnejše druge demografske analize, v kolikor bi se želeli podrobneje seznaniti z demografskim (pa tudi demogeografskim) procesom. Ta pa je navsezadnje le odsev najrazličnejših činiteljev, ki oblikujejo raznovrstno vsebino posameznim prebivalstvenim pojavom, ki so vedno posledica in hkrati vzrok vsem novim spremembam v geografskem okolju. Na rast števila prebivalstva neposredno vplivajo: naravni prirastek ter selitve najrazličnejših oblik (stalne, začasne in sezonske) ter dimenzij (individualne ali skupinske, daljava preseljevanja itn.). Že v samem začetku takšnega premotrivanja se bomo ozrli za vzroki ter poizkusili poiskati osnovne razloge, ki so pobudniki najrazličnejšim migracijam pa še drugim spremembam v demografskih strukturah.

V ilustracijo pričujočega pregleda bomo še vključili pregled naravnega prirastka prebivalstva, kakršen je bil na območju žalske žup-

* Delež ženskega prebivalstva v Žalcu je bil naslednji: 1820. leta 54,6 %, 1869 55,8 %, 1880 56,7 %, 1890 51,5 %, 1900. leta 53,3 %, 1910 50,1 %, 1948 55,4 %, 1953 54,7 % in 1961. leta 53,3 %.

** Nekaj podatkov o rasti števila ženskega prebivalstva v Žalcu: 1869 = 100 (prikazano z indeksom, leto 1869 = 100), 1880 112, 1890 110, 1900 129, 1910 124, 1948 195, 1953 249, 1961 296. Rast po posameznih obdobjih pa je bila naslednja: 1869-80 12 %, 1880-90 — 3 %, 1890—1900 17,2 %, 1910-10 — 3,6 %, 1948-53 27,3 % in v letih 1953-61 19,5 %.

nije v letih 1870—1948*. Kakršni koli pomisleki se nam že postavljajo ob robu glede obsežnosti teritorija na eni strani, pa glede vrednosti dobljenih podatkov na drugi, smo se vendarle odločili zanj, ne le zaradi praktičnih razlogov zbiranja matičnega gradiva, ampak predvsem zato, ker je sleherno naselje tvorni člen ožjega ali širšega področja. Res je, da iz tegale pregleda ne bomo mogli izluščiti posebnosti, ki veljajo samo za Žalec, temveč želimo v informativni obliki podati nekaj splošnih demografskih oznak za vzhodni predel hmeljarske pokrajine, ki se na vzhodu že staplja v obmestni predel Celja.

Tabela V. Naravni prirastek prebivalstva v dobi 1870—1948

Obdobje	Rodnost		Naravni prirastek		Migracijski saldo	
	štev.	‰	štev.	‰	štev.	‰ (letni migr. saldo)
1870—1880	786	30,4	—		157	6,1
1881—1890	763	30,2	186	7,4	17	0,7
1891—1900	751	27,3	183	6,7	56	2,0
1901—1910	780	26,5	175	6,0	— 29	— 1,0
1911—1931	1371	22,1	299	4,9	— 118	— 1,9
1931—1948	813	13,5	— 73	— 1,2	801	13,2
S k u p a j	5,264		770		884	

Ko motrimo vpliv naravnega prirastka na rast števila prebivalstva v obsegu, ki smo ga zgoraj naznačili, ugotavljamo, da je bilo najmočnejše povečanje števila ljudi v Žalcu, (nekaj večji prirastek imajo Petrovče 251 ‰) in domnevati smemo, da so bile najmočnejše selitve usmerjene prav v to tržno naselje. Iz podrobnejšega pregleda moremo izluščiti, da se je v teh 78 letih priselilo kar 583 žensk več kot se jih je izselilo, medtem ko se je priselil samo 301 moški. Potemtakem močnejša rast ženskega prebivalstva kot moškega ni samo odraz »domačih« razmer, temveč predvsem v privlačnosti trga kot družbeno ekonomske enote višjega tipa. Prav tako spoznamo, da so se ženske izseljevale le v nekaterih obdobjih (1880—90 in 1901—10), medtem ko v ostalem času zaznamujemo imigracije ženskega prebivalstva. Če je bila rast žalskega prebivalstva najmočnejša v prvi povojni dobi (1948 do 1953, 29 ‰), pa moramo ugotoviti, da so bile najmočnejše priselitve v Žalec v letih 1931—48, ko se je zaradi njih povečalo število prebivalstva za

* Žalska župnija obsega naslednja naselja: Arja vas, Dobriša vas, Drešinja vas, Levec, Mala Pirešica, (Sp. in Zg.) Ložnica, Petrovče, Ruše, Vrbje, Zaloška Gorica in Zalec.

13,2 % letno.* Tudi v letih 1870—1880 je bil močan dotok ljudi v žalsko območje (6,1 % letno), in se je seveda spet priselilo mnogo več žensk (126) kot moških (31).

Tudi iz širšega območja vzeti primeri nas opozarjajo na poseben pomen prebivalstvenih selitev, ki v posameznih naseljih povečujejo, v drugih pa zmanjšujejo število ljudi. V začetku leta 1961 je bilo v Žalcu samo 16,4 % domačega (to je v trgu rojenega prebivalstva) in ta delež je predstavljal najnižjo vrednost v vsej občini. Do tega leta se je iz območja žalske občine priselilo v njeno središče - Žalec 18,6 % (328), iz ostalih slovenskih predelov 940 ljudi (54,9 % žalskega prebivalstva), iz drugih jugoslovanskih republik je prišlo v Žalec 85 občanov (okrog 5 %) ter iz tujine 4,6 % (78 priseljencev). Podatki o priseljevanju v Žalec nam tudi kažejo, da je bil močnejši dotok žensk (saj je bilo leta 1961 samo 13,9 % ali 127 domačink); iz Slovenije se je priselilo v Žalec 551 žena (55,9 %) in 20,9 % iz območja žalske občine.

Podrobnejša analiza priseljevanja v Žalec do leta 1962 nam prikazuje, da je 70,2 % žalskega prebivalstva z območja celjskega okraja, iz mariborskega 7,2 % (127), ljubljanskega 101 (5,7 %), iz novomeškega okraja 73 priseljencev, iz goriškega 27 ali 1,5 %, soboškega 22 priseljencev ter iz kranjskega 15 ljudi. Iz ostalih republik se je priselilo v Žalec 80 Jugoslovancev ter 78 iz nekaterih evropskih držav (Avstrija 24, Francija 19, Nemčija 15; prim. 29). V začetku leta 1962 (31. marca), ko je imel Žalec 1767 ljudi, so prebivali v njem ljudje iz 416 različnih naselij, od katerih jih je kar 355 v Sloveniji. Tako obilna razpršitev rojstnih krajev današnjega žalskega prebivalstva je prav gotovo tudi znak mladega in šele nastajajočega središča Savinjske doline, na drugi strani pa še tudi odsev preslabotnih, oziroma premalo razvitih funkcij, da bi bile sposobne vzpostaviti ter vzdrževati s posameznimi predeli trajne migracijske tokove. Tudi tukaj bi mogli šele s podrobnimi proučevanji vzrokov priseljevanja spoznati, ali so morda že »vživiljeni« posamezni »migracijski mostovi« med poedinimi predeli na eni strani ter med posameznimi panogami gospodarstva na drugi (npr. iz kolikšnega in katerega območja dobiva Žalec potrebno delovno silo za kmetijstvo. Ali je v tem izoblikovana ali vsaj rahlo naznačena zakonitost?). Tudi to so vprašanja, ki jim bo treba posvetiti v bodoče več pozornosti, še posebno zato, ker želimo ves gospodarski razvoj postaviti v realne okvire.

* Če bi hoteli še po letu 1948 spoznati naravni prirastek iz gradiva, ki ga moremo črpati iz matičnih knjig, bi dobili zelo nerearno podobo. Urejeno socialno zavarovanje vsega zaposlenega prebivalstva ter socialna zaščita ostalega sta pripomogli, da je bila v povojnem času večina rojstev v bolnišnicah, in novorojenci so vpisani v rojstno matično knjigo kraja, kjer je porodnišnica. Iz podobnih razlogov moramo za nekatere predele podatke o številu rojstev jemati z določenim pridržkom. Zato menim, da podatki o naravnem prirastku oziroma o nataliteti za obdobje 1931—48 prav iz teh vidikov tudi ne morejo biti dovolj merodajni za kakršne koli zaključke.

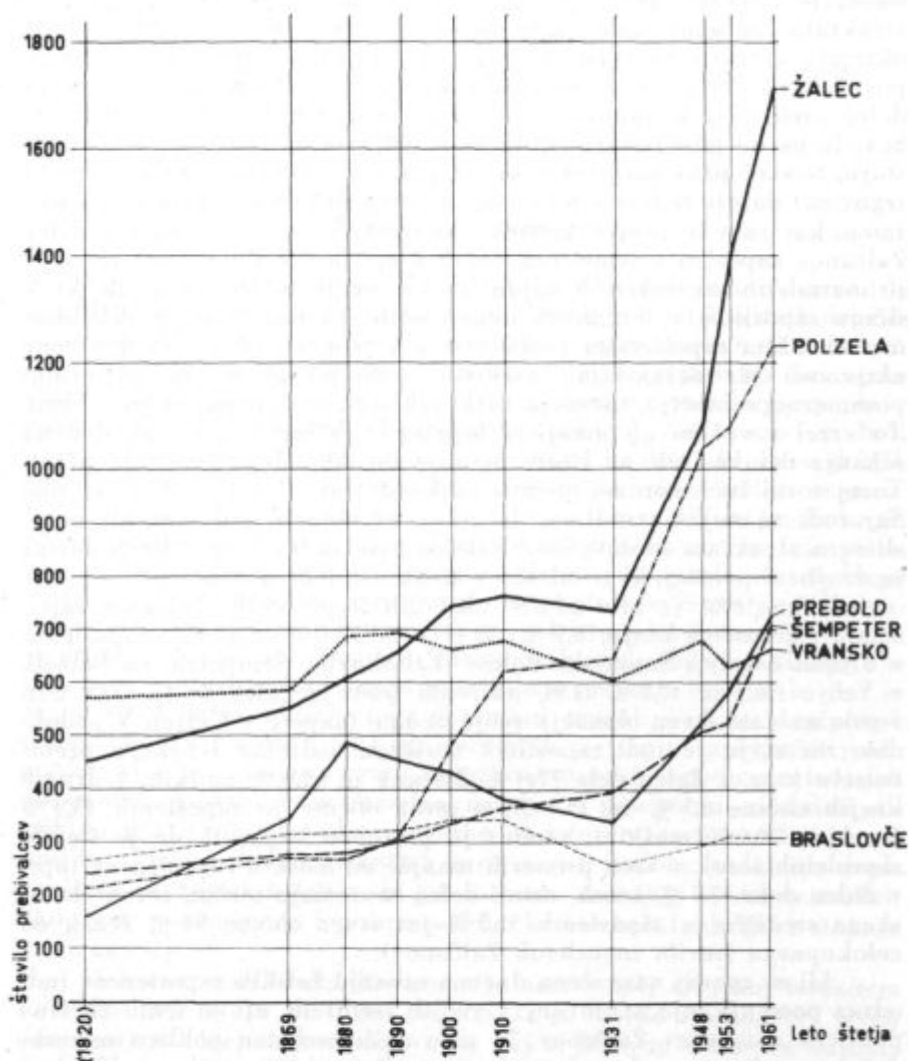
Tabela VI. Zaposlitvena struktura 1953 in 1961. leta

Panoga dejavnosti	1953		1961		Skupno		Rast zaposlenecv (1953 = 100)
	štev.	%	štev.	%	štev.	preb. %	
Skupno število prebivalstva	1402	100,0			1711	100,0	122
Aktivno prebivalstvo	715	50,8	958	56,0			135
Rudarstvo	52	4,5	27	2,8	68	4,0	84
Industrija	104	14,6	102	10,6	177	10,3	98
Kmetijstvo	117	16,4	105	11,0	205	11,9	90
Gozdarstvo	—	—	2	0,2	4	0,2	—
Gradbeništvo	9	1,3	38	4,0	85	4,9	422
Promet	14	1,9	16	1,7	34	2,0	114
Trgovina	120	16,8	115	11,8	205	12,0	94
Obrt	55	7,7	85	8,7	155	9,1	151
Usluge	29	4,1	45	4,5	66	3,8	148
Uprav. družb. službe in ostalo	77	10,8	227	23,6	375	21,9	295
Izven dejavnosti	156	21,9	197	20,6	356	19,6	126
Nepoznano	—	—	5	0,5	5	0,3	—

Razvoj posameznih vej gospodarstva ter družbenih služb vsekakor vzpodbudno vpliva na mnoge spremembe v prebivalstvenih strukturah, med katerimi niso najmanj pomembne menjave v zaposlitveni strukturi ljudi. V kolikor se zaposleni sproti ne prilagajajo vsakdanjim, vedno zahtevnejšim potrebam proizvodnega procesa, toliko časa je tvegana višja delovna storilnost; oz. v kolikor ni na voljo dovolj sposobne domače delovne sile, nujno pride do močnejšega vsakodnevnega nihanja delovne sile od kraja stanovanja do mesta zaposlitve in nazaj. V kolikor pa se hitreje izpopolnjuje strokovna raven zaposlenecv, kot to morda zahteva proizvodnja, bo v takšnih primerih vendarle prišlo do prusmeritve dnevnih migracijskih tokov zaposlenecv.

V zaposlitveni strukturi prebivalstva se najlepše odraža gospodarska usmeritev določenega področja; raznovrstnejše ko bodo panoge dejavnosti, toliko večje možnosti ima za zaposlitev posamezna kategorija delavcev ali uslužbencev, in tem večji delež aktivnega prebivalstva smemo pričakovati. In še več: s približevanjem k večjim industrijskim središčem ali mestnim naseljem se stopnjuje poklicna (ali vsaj zaposlitvena) diferenciacija prebivalstva, kar ima za posledico ne le različen izvor osebnih dohodkov, temveč in predvsem njih različno

Rast števila prebivalstva

višino, ki se mora v skrajni konsekvenci odražati še v spremembi pokrajine. In prav zaradi slednjega moramo v bodoče posvetiti vse večjo pažnjo ter skrb preučevanju sprememb v poklicni strukturi ljudi.

Pregled zaposlitvene strukture žalskega prebivalstva nam dovolj jasno osvetli spremembe v rasti deležev, ki pripadajo posameznim panogam občine človekove dejavnosti. Ne sme pa ostati nenaglašeno, da se je v zadnjem osemletnem obdobju (1953—61) močneje povečal delež v terciarnih panogah zaposlenega prebivalstva kot v ostalih, kar je prav gotovo znak vedno močnejše rasti ekonomskih in drugih javnih

funkcij Žalca, ki se postopoma v svojem prepletanju razvijajo ter stapljajo v mestne funkcije (5. a, str. 12—20). Današnja zaposlitvena struktura Žalčanov nam kaže, da se je v zadnjem času najmočneje okrepila njegova upravna funkcija (število zaposlenih v upravi se je povečalo za 195 %; sedež savinjske komune!), medtem ko se je znižal delež prebivalstva, zaposlenega v industriji, trgovini ter kmetijstvu. Seveda pa ne moremo trditi, da so te dejavnosti v gospodarskem zastoju, temveč prav nasprotno, saj te panoge (industrija, kmetijstvo in trgovina) dajejo iz leta v leto višji narodni dohodek. Naglasiti pa moramo, kar smo že prej v grobem skicirali, da je vedno manjši delež Žalčanov zaposlen v temeljnih vejah gospodarske dejavnosti (to je v primarnih in sekundarnih vejah) in vse večje je število tistih, ki si iščejo zaposlitve v terciarnih dejavnostih. Ta navidezna neskladnost med deležem zaposlenega prebivalstva v posameznih vejah družbene aktivnosti ter dejanskimi, vsakodnevnimi potrebami in zahtevami posameznega naselja, ustvarja razkorak med možnostmi in potrebami. To vrzel z večjim ali manjšim uspehom odstranjujejo vsakodnevna nihanja delovne sile od kraja bivanja do delovnega mesta in nazaj. Torej v tej luči moramo motriti vsakodnevno migracijo delovne sile. Saj tudi ni nujno potrebno, da sta v ravnotežju poklicna ali zaposlitvena struktura prebivalstva kakega naselja ter njegov gospodarski in družbeni položaj, ki se odraža v strukturi delovnih mest.

V letu 1961 je bilo od 780 aktivnih (zaposlenih) Žalčanov zaposlenih v domačem kraju 70,9 %; 89 (11,4 %) Žalčanov je bilo zaposlenih v drugih naseljih Savinjske doline (Zabukovici, Šempetru, na Polzeli, v Vrbju itn.) in 17,7 % (138) aktivnih ljudi iz Žalca se je vsak dan vozilo na delo izven območja svoje občine (največ v Celje). V podobnem razmerju je tudi zaposlitev moškega, oziroma ženskega prebivalstva (npr. v Žalcu dela 77,8 % Žalčank in 65,6 % moških, v drugih krajih občine 8,3 % in 13,8 %, a izven občine je zaposlenih 13,9 % žensk in 20,6 % moških), vendar je potrebno naglasiti, da je število zaposlenih žensk v vseh primerih manjše od moških zaposlencev (npr. v Žalcu dela 47,7 % žensk, ostali delež zavzemajo moški, izven občinskega središča je zaposlenih 31,5 % ter izven občine 34 % žensk od celokupnega števila zaposlenih Žalčanov).

Ali so zgoraj naznačena dnevna nihanja žalskih zaposlencev tudi odraz pomanjkanja stanovanj v večjih središčih, ali je temu »kriva« poklicna usmeritev Žalčanov, ki niso našli svojemu poklicu ustrežajoče zaposlitve v domačem kraju; ali pa je morda tudi izraz želje po življenju v večjem naselju (kar lahko pride do veljave v razmerju Žalca do vseh ostalih naselij v Savinjski dolini), to so le nekatera vsakdanja vprašanja, ki se nam porajajo ob opazovanju dnevnega pretakanja delovne sile. Vsekakor pa je to vprašanje kompleksnega značaja, zato bi ga veljalo v bodoče studiozno razmotriti. S tovrstnimi izsledki bi mogli obogatiti načrt družbenega razvoja Savinjske doline. Takšna spoznanja bi bila še toliko bolj dobrodošla, ker bi mogli z njimi spoznati prenekatero prebivalstvene pojave ter težnje in prav te bi bilo še toliko bolj potrebno in koristno izluščiti

v Žalcu ter v njegovem zaledju. Prepričan sem, da bomo mogli samo na temelju spoznanja občnih in specifičnih zakonitosti plodno graditi in vsestransko razvijati mlado žalsko mestno aglomeracijo.

III. TERITORIALNI RAZVOJ ŽALCA

a) Nekaj o položaju naselja

Kljub častitljivi starosti žalske tržne naselbine ugotavljamo, da pri njeni ustanovitvi niso v tolikšnem obsegu kot pri številnih drugih, soodločali takratni srednjeveški strateški nagibi. Naravnost presenetljivo je, da se je Zalec naselil v sredino plodne ravnice Sp. Savinjske doline, tjakaj, kjer je niso več dosegale tudi najobsežnejše poplave Savinje in ne Ložnice.* Topografski položaj Žalca nas še bolj preseneča, kadar ga soočujemo s številnimi razlogi, ki so v dolgih stoletjih srednjega veka pomembno vplivali na izbiro selišč posameznim neruralnim naseljem. Skoraj pri vseh kasnejših napredovanjih poedinih naselbin v višji tip nekmečkih naselij, ko so jim bile podeljene nove pravice pa tudi dolžnosti, ki so jih opravljala za svoje zaledje, so še vedno stali v ospredju vsi poglobitveni činitelji, ki so navadno že poprej botrovali pri zasnovah selišč poedinih naselij. V vsem srednjem veku so npr. strateški razlogi zahtevali, da so se skoraj vsa pomembnejša urbana naselja razvijala v takšnem okolju, ki jim je že po svoji naravi dajalo tudi obrambni značaj. Tudi na križpotjih pomembnejših tovornih poti ter voziških cest so v zavetju utrjenih gradov, ki so se navadno s strmih in težko dostopnih vzpetin razgledovali po okolici, nastala naša številna naselja s posebnimi mestnimi ali trškimi pravicami. Skratka, sleherno obdobje v rasti naselij je zapustilo v njihovih fiziognomijah svoj pečat, podobo sodobnih družbenih in ekonomskih tokov, ki jih moremo marsikje še danes razkrivati, če se poglobljamo v pisano podobo katere koli funkcijske stopnje naših naselij.

Sleherna naselbinska fiziognomija nam v bolj ali manj izrazitem tonu izpričuje svojo razvojno podobo, ki je morda res najbolj veren odsev najrazličnejših komponent, pa naj si bodo to sestavine najbolj drobnih in najrazličnejših družbeno-ekonomskih okoliščin ožjega prostora, ali pa spleti vzajemnih vplivov najrazličnejših zakonitosti, katerih učinek se je uveljavljal na obsežnejšem prostoru. In v kolikor

* Brez dvoma je res, da je v preteklosti tekla Savinja precej bolj severno kot pa danes. Ze pogled v mapo franciscejskega katastra iz leta 1826 nam pripoveduje, da je med Vrbjem ter Dobrišo vasjo, na arealu žalskega zemljišča, polno mrtvih rokavov, ki so bili pred stopetdesetimi leti še samo »močvirja«. Najbrž bomo smeli v današnji strugi Lave iskati nekdanjo strugo Savinje. Na to nas navaja podatek iz protokola franc. katastra, ki označuje strugo med »Starimi novinami« in »Bei der Sann« z imenom »Alter Sann«.

se strinjamo z mnenjem, da je današnja podoba naselja trenutno tudi najvišja stopnja v njegovem razvoju, (6, str. 320; 7, str. 163), potem nam more tudi ta označba fiziognomije naselja sooblikovati metodologijo za njegovo preučevanje. Trdovratnost poedinih elementov, ki so se ohranili iz preteklosti v današnji čas, nam more spregovoriti še o intenzivnosti ter trajnosti uveljavljanja posameznih činiteljev pri oblikovanju podobe naselja v različnih obdobjih njegove rasti.

In ko se v današnjih dneh še večkrat oziramo v daljnjo ali bližnjo preteklost Žalca, s katero želimo izpričati njegovo tvorno vključevanje v celovito podobo današnje hmeljarske pokrajine Sp. Savinjske doline, ne moremo mimo najrazličnejših domnev, ki postavljajo lokacijo nekdanjega starega Žalca izven osredka plodne ravnine v njene obrobne vzpetine. Po nekaterih domnevah smemo že v 11. stoletju iskati lokacijo žalske naselbine na gričevju severno od današnjega Žalca, saj se še v letu 1443 in 1466 imenuje tudi »Alt Sachenveld« (2, str. 252). Morda bi smeli po drugi domnevi, ki jo je nakazal pokojni kronist Žalca ter okolice, Rajko Vrečer, v svoji knjigi »Savinjska dolina«, iskati ostanke nekdanje, z utrdбами zavarovane žalske »naselbine« v južnem gričevnatem obrobju Celjske kotline, v bližini Gorenje vasi (nekdanji Šentlovrenc) na Kanclerjevem griču, katere ostanke je 1879. leta odkril Ignac Orožen (8, str. 169—170). Najbo kakorkoli že, saj nam je še vse premalo poznana davna preteklost, pa tudi najrazličnejši družbeni, gospodarski in politični nagibi, ki so vzpodbudili nastanek žalske naselbine, da bi mogli o njej kaj več tehtnejšega zapisati. Zato pa naj tudi te vrstice vzpodbudijo zgodovinarja k preučevanju preteklosti Sp. Savinjske doline ter njenih posameznih predelov, da bo mogel potem ta košček naše zemlje polneje in celoviteje zaživeti v naših ljudeh. Saj je potrebno samo oteti pozabi resnico, ki je morda z najrazličnejšimi domnevmi obsojena še na nadaljnje »životarjenje« po zaprašenih ter v svežnje povezanih arhivskih dokumentih.

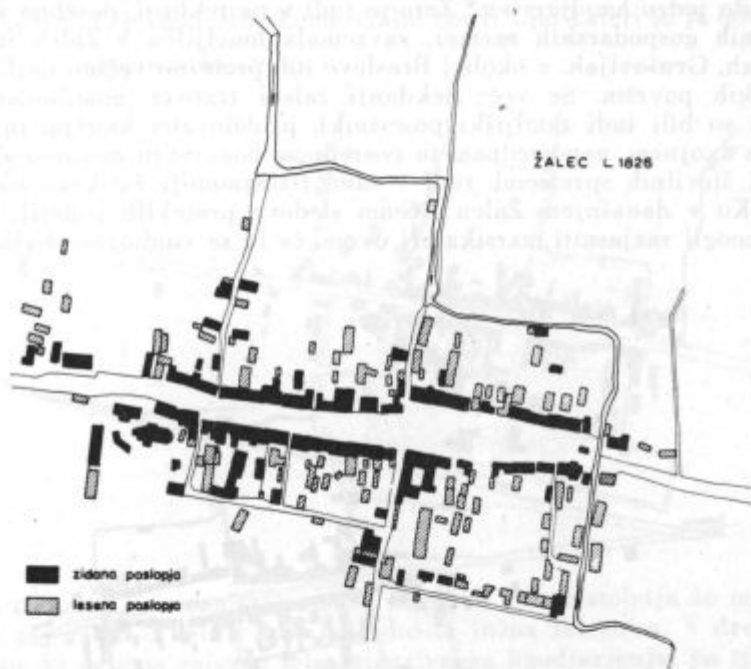
V kolikor bi se oprijeli katere koli izmed obeh navedenih domnev o najstarejši lokaciji Žalca ter ji pripisovali večjo verjetnost, potem bi najbrž tudi razpršili vsaj nekatera najpreprostejša ugibanja o vzrokih, zakaj se je žalska srednjeveška naselbina odrekla nekaterim sodobnim in konvencionalnim kriterijem pri izbiri novega selišča (npr. strateškemu). Vsemu navkljub pa ugotavljamo, ko motrimo v razvoju topografski položaj selišča metropole slovenskega hmeljarstva, nekatere posebnosti, ki jih zasledimo le še pri zelo redkih slovenskih tržnih naseljih (npr. Ribnica na Dolenjskem je postavljena v sredino širše ravnice, ki se le deloma naslanja na potok Bistrico; primerjaj: 9, str. 120). Skratka, domnevati smemo, da je tudi najstarejša žalska naselbina, pa kjerkoli se je že nahajalo njeno selišče, imela bolj ali manj izrazit strateški položaj, ki je bil najbrž še v nešteti drugih funkcijah.

Ob tej priložnosti naj poudarimo, da vse doslej našim raziskovalcem še ni uspelo popolnoma obrazložiti pomena in nastanka imena

Žalec.* Nekatere zgodovinske listine, na katere se skoraj vsi sklicujejo, kažejo, da je ime kolonizacijskega izvora; v nemški obliki »Sachenfeld« se skriva stara označba za ravnino — žalsko polje na levi strani Savinje, in tudi Šempeter stoji »im Sachsenfeld« (gl. 10, str. 482—485; 2, str. 252; 8, str. 193—194; 11, str. 94—95).

b) Teritorialni razvoj naselja

Ko gledamo tlorise žalske naselbine iz posameznih obdobj, iz katerih so se nam v tej ali oni obliki ohranili, zremo v njih zrcalno podobo vseh sodobnih družbenih in ekonomskih činiteljev. Prav zaradi tega se mi je zdelo primerno, da smo tudi v pričujoči prispevek

vključili enega izmed temeljnih sooblikovalcev, to je zemljiško-posednostno strukturo, ki je prav gotovo zapustila svoje močne sledove tako v zunanji podobi kot tudi v teritorialnem razmahu Žalca. Razvoj

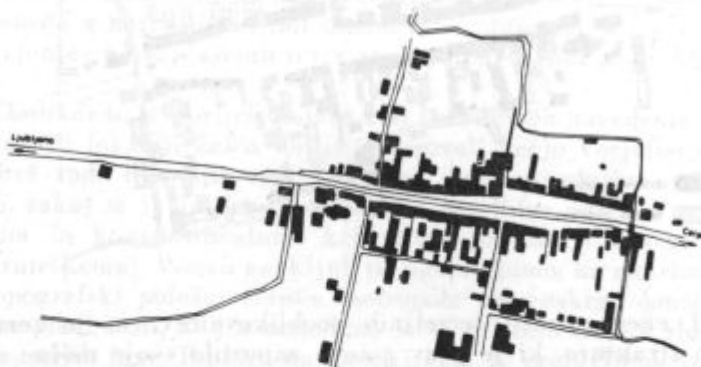
* R. Vrečer navaja, da so do leta 1880 pisali ime savinjskega trga »Zavec«, tedaj pa bi naj jezikoslovec F. Miklošič uvedel pisavo Žalec, z utemeljitvijo, da beseda Žalec izhaja iz korena »ŽAL - RIPA«, kar pomeni obrežje (prim. 8, str. 195). Sicer pa najdemo v franc. katastru k. o. Žalec iz leta 1826 ledinsko ime »V ZALEH«, t. j. kompleks njivskih parcel na zahodnem robu k. o. Žalec, južno od današnjega viadukta med Šempetrom in Žalcem, kjer se še v konfiguraciji njivskih parcel vidi že narhlo zabrisana ježa.

zemljiško-posestne strukture je še toliko bolj pomemben v prikazu tržnega ali katerega koli drugega neruralnega naselja, ker s svojimi raznovrstnimi komponentami vpliva tako na zunanost naselja kot na razvoj pejzaža v neposredni bližini naselja. Z drugimi besedami: razvoj in struktura zemljiških posestnikov (lastnikov) oblikuje z drugimi pomembnejšimi ali manj izrazitimi činitelji podobo trške pokrajine.

V tej zvezi bi želel opozoriti še na činitelj, ki ga pogosto zane-marjamo, ali pa ga sploh ne upoštevamo, a ga moramo vrednotiti, kadar govorimo o razvoju naselja v najširšem pomenu besede. V času, ko se je že hmelj globoko zakoreninil na savinjskih poljih, in ko so nekmečka naselja (trgi) postala središča njegove prekupčevalske trgovine, se je prav v okolici teh »trgovskih« središč, kjer se je kovala »usoda napredka ali zloglasne pogube« savinjskih hmeljarskih domačij, naselilo jedro hmeljarstva.* Zato so tudi v preteklosti, posebno v času ugodnih gospodarskih razmer, zavzemala hmeljišča v Žalcu in Gotovljah, Grušovljah, v okolici Braslovč itd. pretežno večino najboljših njivskih površin. Še več: nekdanji žalski trgovci, gostilničarji in drugi so bili tudi zemljiški posestniki, pridelovalci hmelja, in prav v tem dvojnem, neposrednem in posrednem bogatenju moramo gledati vznik številnih sprememb tudi v sami fiziognomiji žalskega naselja.

Ko v današnjem Žalcu iščemo sledove preteklih stoletij, ki bi nam mogli razjasniti marsikateri dvom, če bi se studiozno poglabljali

TLOČRT ŽALCA 1870

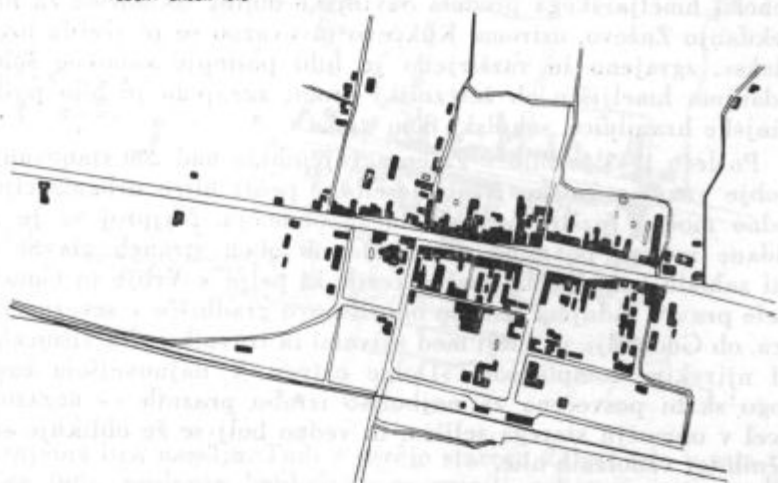

* Podoben primer, ko se je težišče hmeljarstva ali pivovarniške industrije koncentriralo v neposredni bližini trgovskega središča, je v bački hmeljarski pokrajini mesto Bač. Petrovec. Tudi v tuji literaturi najdemo potrditev gornje misli, npr.: D.W. Harvey: Locational Change in the Kentish Hop Industry and the Analysis of Land Use Patterns. Transactions and Papers, No. 33, London 1963.

vanje, moramo ugotoviti, da je bilo jedro srednjeveškega in utrjenega dela žalske naselbine v zahodnem delu trga, v okolici današnje cerkve ter na Frengi. Žalec je imel že koncem 14. stoletja obzidje z nasipi (gl. 2. a, str. 158—59), okrog katerega je bil napeljan jarek z vodo, ki je spajal Ložnico pod Podvinom z Godomljo, ki je še danes speljana ob severnem ter vzhodnem robu trga (8, str. 205; 2, str. 252). V naših številnih naseljih stojе cerkve na najbolj preglednih točkah, in mnogokrat so tudi ovirale spontano teritorialno rast naselja. Kaj podobnega za Žalec ne moremo trditi.

Razvoj žalske tržne naselbine od začetnih desetletij preteklega stoletja (1826) pa vse do današnjih dni nam razodeva mnoge značilnosti. V petdesetletnem razdobju preteklega stoletja (1826—1870) ne zasledimo nobenih pomembnejših premikov v rasti žalskega naselja (število hiš se je povečalo od 85 na 95, ali za 11,8 %). Osrčje naselja je bil ob »veliki beli cesti« ali »komercialni cesti*«, po kateri se je odvijal

TLOCRT ŽALCA 1915

glavni tranzitni prevozniški promet, ki je ob koncu stoletja že močno usihal, saj ga je iz leta v leto bolj dušila južna železnica. V drugem obdobju, ki zajema začetna leta intenzivnega hmeljarjenja, pa tja do 1. svetovne vojne (1870—1915) so že v naselju vidne nekatere prostorske spremembe, na katere je brez dvoma vplivala tudi železnica, ki jo je dobil Žalec konec leta 1891. V tem obdobju se razvija v trgu industrija (pivovarna, kovinsko podjetje); močan razcvet doživljata trgovina in gostinstvo ter trgovina s hmeljem, in vse to so bili izredno ugodni pogoji, ki so prinašali številne spremembe v fiziognomijo tržne

* Ko je bilo tržaško pristanišče proglašeno za svobodno luko, so za cesarja Karla VI. zgradili cesto z Dunaja v Trst, ki je bila iz leta v leto pomembnejša, dokler je ni ugonobila železnica. In to cesto, ki je še danes pomembna mednarodna prometna arterija, so imenovali »komercialno«.

naselbine. V tem času se že pojavlja težnja po razširitvi selišča proti zahodu, kakor se tudi izpolnjujejo z zazidavo »škrbine« v starem delu naselja. Skratka, okrog in okrog starega tržnega jedra najdemo nove stavbene objekte: nove in hmeljarstvu neobhodno potrebne gospodarske objekte (npr. sušilnico za hmelj, povečanje gospodarskega poslopja — »marofa«), objekte kmečkega ali trgovskega in obrtnega značaja (skladišča za hmelj itd.).

V letih med obema vojnama, ko je doseglo savinjsko hmeljarstvo najmočnejšo rast pa tudi svoj strahoten padec, zasledujemo razširitev žalskega zazidalnega območja še bolj proti jugu, k železniški progi ter proti zahodu, kjer so se enodružinske hiše naselile ob glavni cesti. V tem času je nastala žalska vilška četrť »Benetke«, ki se razvijajo že onstran železniške proge, kjer so bili nekoč travniki in njive. Z nekaterimi novimi ali preurejenimi objekti, ki jih je Žalec v tem času dobil, je žalska tržna naselbina pričela naraščati v gospodarski potencial hmeljarskega predela Savinjske doline (skladišča za hmelj, v nekdanjo Žuževo, oziroma Kukčevo pivovarno se je vselila tovarna »Juteks«, zgrajeno in razširjeno je bilo poslopje osnovne šole na nekdanjem hmeljišču ob železniški progi; zgrajeno je bilo poslopje Savinjske hranilnice, sokolski dom itn.).

Po letu 1945 je bilo v Žalcu zgrajenih že nad 200 stanovanj. To obdobje vnaša v žalsko tržno naselbino pečat hitre urbanizacije ter izredno močno razširitev zazidalnega območja. Najprej se je meja zazidane mestne površine premikala ob obeh straneh glavne ceste proti zahodu (vse tja do prečne ceste, ki pelje v Vrbje in Gotovlje), in šele prav v zadnjem času so odprli novo gradbišče v severnem delu Žalca, ob Godomlji, na meji med njivami in travniki, »Na višnicah« ter med njivskim kompleksom »Dolge njive«. V najnovjšem času je mnogo skrbi posvečene za najboljšo izrabo praznih — nezazidanih parcel v območju starega selišča, in vedno bolj se že oblikuje sistem prečnih ter vzdolžnih ulic.

Tabela VII. Rast števila hiš (1820) — 1869 — 1964

	(1820)	1869	1880	1890	1900	1910	1931	1953	1961	1964
Število hiš	85	95	94	96	101	109	142	221	258	286
i	90	100	99	101	106	115	150	233	272	301
Število ljudi na hišo	5,3	5,8	6,5	6,8	7,4	7,0	5,2	6,0	6,8	7,1
i	91	100	111	117	127	120	89	103	117	122

i = indeks; 1869 = 100

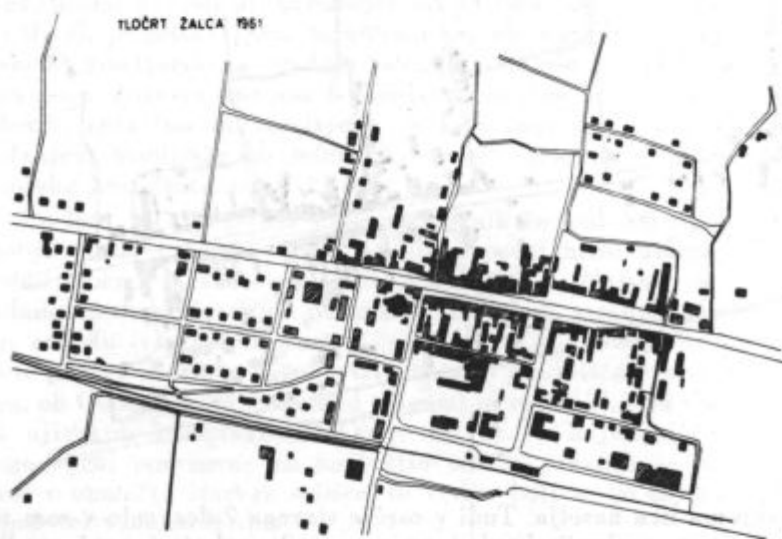
Tudi s pregledom števila hiš želimo potrditi močno rast žalske naselbine. Marsikdaj je šla rast števila hiš v korak s številom naraščanja prebivalstva, zato se tudi ni tako bistveno spremenilo število ljudi na hišo. To pa more tudi pomeniti, da je današnja gradnja blokov le prispevala k povečanju ljudi na hišo; ali pa so morda nekdanja, številčno obsežnejša gospodinjstva (pa tudi družine) kot so danes, prispevala le samo 22 % povečanju števila ljudi na hišo? Ne smemo pa še prezreti dejstva, da so že v preteklem stoletju bile v Žalcu enonadstropne hiše, ki so imele v spodnjih delih — v pritličju — trgovske, gostilniške, obrtne in še druge lokale, kar je bilo brez dvoma povezano tudi z večjim številom ljudi na hišo. Ta nekdanja funkcionalna izraba prostorov v večini trških hiš v Žalcu je vtisnila nezbledljivo podobo

današnjemu licu naselja. Tudi v osrčje starega Žalca, celo v sam trški prostor (npr. poslopje banke) so se vrinili nekateri novi gradbeni elementi s stavbami novejšega nastanka, ki nakazujejo njegov splošni družbeni utrip (npr. skladišče hmelja, tovarna Juteks, poslopje občinske skupščine itn.). Fiziognomija žalskega naselja kaže v svojem starejšem jedru, ob tržnem prostoru, videz tipičnega podeželskega mesteca preteklega obdobja, medtem ko se je novejši del z enostanovanjskimi hišicami ter stanovanjskimi bloki obdal z večjimi površinami zelenic. Toda v starejšem delu naselja, v žalskem trgu, so stanovanjske hiše ob cesti samo pročelje, ki obdaja (zakriva) tisto funkcijsko plat, ki je bila pomembna širšemu zaledju, medtem ko se še danes za hišami skrivajo tisti objekti gospodarskih poslopij, ki nam govore, da so tudi Žalčani v preteklosti kot trški kmetovalci okušali dehteči opoj zemlje med Savinjo in Ložnico.

Ni naš namen, da bi se v pričujočem prispevku poglobljali še v druga znana ali nepoznana zgodovinska dejstva, ki so v vzročni zvezi

z rastjo ter z razvojem Žalca, temveč smo skušali le v kratkih obrisih zarisati njegov teritorialni razvoj v zadnjem poldrugem stoletju. Obenem pa smo se ozrli še na njegov demografski razvoj, ki je odsev vzrokov in posledic hitrejše ali počasnejše rasti gospodarskih, politično-upravnih ter drugih funkcij, ki jih je Žalec v času svoje rasti dobival ter navadno tudi sproti prilagajal potrebam pokrajine, sredi katere je nastal in raste. V kolikor večjem objemu je delovanje njegovih gospodarskih, politično-upravnih, zdravstvenih, kulturno prosvetnih in še drugih ustanov zadovoljevalo najrazličnejše odtenke potreb posameznih predelov Sp. Savinjske doline, s toliko večjo intenziteto so se posamezni kraji in predeli, z vsemi svojimi posebnostmi, vraščali v celovitost hmeljarske pokrajine. Ta pa mora biti zgrajena na načelih družbeno-ekonomskega gravitacijskega središča najrazličnejšega obsega in stopnje.

Ekonomsko-geografska rajonizacija SR Slovenije postavlja današnje mesto Žalec v središče zahodne submezoregije Sp. Savinjske doline oziroma savinjske hmeljarske submezoregije. Prav tako je Žalec v žarišču mikroregije, ki zajema osrednje področje Savinjske doline (bivše občine Žalec, Sempeter in Petrovče podrob. gl. 12, str. 113—114). S funkcijsko gospodarsko-geografsko klasifikacijo slovenskih naselij pa postavljamo Žalec v skupino agrarno-upravnih submezocentrov, kjer je sedež občine, okrajnega sodišča, katastrskega urada, popolne šole 1. stopnje, zdravstvenega doma, različnih zvrsti uslužnostne ter proizvodne obrti, specializiranih lokalov trgovske mreže itd. (13, str. 117). Današnji gospodarski ter splošni družbeni pomen Žalca v hmeljarski pokrajini Savinjske doline se tudi odraža v njegovem teritorialnem razvoju, pa morda že tudi v rahli funkcijski usmeritvi posameznih delov žalskega naselja. To pa je

navsezadnje izraz njegovega gospodarskega napredka, ki je pripomogel, da se bivša žalska trška naselbina do danes ni le vključila v skupino mestnih naselij, temveč da je organsko in spontano prerasla v najmlajše slovensko naselje (15).

Vse preveč nedosledni bi bili, če bi predpostavljali, da se bo z uzakonitvijo statusa mesta Žalec zmanjšala ali pa vsaj oslabilo pomembnost Celja za Savinjsko dolino. Gospodarske in vse javne funkcije mesta Celja so že zdavnaj prerasle svoj nekdanji lokalni okvir. Mesto ob Savinji se skladno s potrebami in zahtevami širše pokrajinske skupnosti razvija v višji tip urbane aglomeracije.

LITERATURA IN DRUGI VIRI

1. Uradni list SRS, XXI, šte. 31, Ljubljana, z dne 15. oktobra 1964.
2. Jože Curk: O urbanistično-gradbenih zasnovah trgov in mest v Posavju, Obsotelju in Posavju. Celjski zbornik 1962, str. 222—254; Celje 1962.
- 2.a) Jože Curk: Gradovi in gradišča v Spodnji Savinjski dolni. Savinjski zbornik, str. 140—160, Celje 1959.
3. Janko Orožen: Zgodovina Celja, II. del, Celje 1927.
4. Drago Hribar: Hmeljarski mit se ruši (intervju z J. Slokanom), Celjski tednik šte. 44, z dne 6. nov. 1964.
- 5.a) Miloš Macura: Stanovništvo kao činilac privrednog razvoja Jugoslavije, Beograd 1958.
5. Igor Vrišer: Geografska izhodišča pri omejevanju mest in njihovih vplivnih območij. Tipkopis, str. 27, Ljubljana 1964.
6. Vladimir Djurić: Promene u naseljima u FNR Jugoslaviji. Srpski etnografski zbornik, knjiga LXXIV, Naselja i poreklo stanovništva, Knjiga 36, str. 245—418, Beograd 1960.
7. Stanko Vurnik: Kmečka hiša Slovencev na južnovzhodnem pobočju Alp, Etnolog IV, str. 30—86. Ljubljana 1950/51.
8. Rajko Vrečer: Savinjska dolina, s posebnim ozirom na splošno, krajevno, in upravno zgodovino v besedi in sliki. Žalec 1950.
9. Anton Melik: Rast naših mest v novi dobi. SAZU, Institut za geografijo, knjiga 8, Ljubljana 1964.
- 9.a) Anton Melik: O mestih in trgih na Slovenskem. Glasnik muzejskega društva za Slovenijo XX (1959), str. 335—344, Ljubljana 1959.
10. Anton Melik: Slovenija II. Stajerska s Prekmurjem in Mežiško dolino, knjiga 2, Ljubljana 1957.
11. Franc Kovačič: Zgodovina Lavantinske škofije (1228—1928), Maribor 1929.
12. Svetozar Ilešič: Problemi rajonizacije ob primeru Slovenije, Geografski vestnik XXIX—XXX, str. 85—140, Ljubljana 1958.
13. Vladimir Klemenčič: Problemi gospodarsko-geografske klasifikacije slovenskih naselij (Prispevek k proučevanju urbanizacije v Sloveniji). Geografski vestnik XXXII—Melikov zbornik, str. 111—150, Ljubljana 1960.
14. Velimir Rajkovič: Mesta in mestna naselja v SR Sloveniji. Prikazi in študije, letnik X, šte. 9—10, str. 1—29, Ljubljana 1964.
15. Milan Natek: Najmlajše slovensko mesto, Celjski tednik XV, šte. 2, z dne 15. I. 1965.
16. Statistični letopis SR Slovenije 1964, Ljubljana 1964.
17. Edvard Kardelj: Problemi socialistične politike na vasi, Ljubljana 1959.
18. B. Milosavljević - P. Marković: Društveno-ekonomska kretanja na selu. Ekonomist XVII, šte. 2—3, str. 254—274, Beograd 1964.

19. Janez Jerovšek: Kriteriji razrednosti v razvitih družbah. *Sodobnost XII*, štev. 10 in 11, str. 1031—1040 in 1116—1126, Ljubljana 1964.

20. Drago Meze: Samotne kmetije na Solčavskem. *Geografski zbornik VIII*, str. 221—280, Ljubljana 1963.

21. Drago Meze: Nekaj o hribovskih kmetijah v Gornji Savinjski Dolini. *Geografski vest. XXXII—Melikov zbornik*, str. 157—173, Ljubljana 1963.

22. Svetozar Ilešič: Preostanki preteklosti v pokrajini kot element resničnega geografskega okolja. *Geografski vestnik XXXVI*, str. 3—12, Ljubljana 1963.

23. Igor Vrišer: Rudarska mesta Zagorje, Trbovlje, Hrastnik, Ljubljana 1963.

24. Igor Vrišer: Doseljevanje v Zagorje. *Geografski vest. XXXII—Melikov zbornik*, str. 247—257, Ljubljana 1960.

25. Vladimir Kokole: Funkcije slovenskih mest (Poskus opredelitve z ozirom na strukturo aktivnega prebivalstva). *Geografski vestnik XXXIV*, str. 21-60, Ljubljana 1963.

26. Milan Natek: Nekaj demogeografskih pojavov v žalski občini. *Celjski zbornik 1963*, str. 45—78, Celje 1963.

27. Register prebivalstva, Oddelek za statistiko občinske skupščine Zalec.

28. Urbanistični program Žalca, Urbanistični zavod Celje, Celje 1962.

28. a) Esad Karalić: *Geografska monografija naselja Zalec*. Tipkopijski list, str. 146, Ljubljana 1962 (Diplomsko delo na Oddelku za geografijo Filozofske fakultete v Ljubljani).

29. Fran Kos: *K zgodovini trga Zalec*, ČZN XIV, str. 57—71, Maribor 1919.

30. Podatke o prebivalstvu sem črpal iz:

a) Orts Repertorium des Herzogthumes Steiermark, Graz 1872 (o popisu preb. v letu 1869). Podobne publikacije so izšle o popisu prebivalstva za leta 1880, 1890, 1900 in 1910.

b) Splošni pregled Dravske banovine. Glavni statistični podatki z dne 1. julija 1939. Ljubljana 1939.

c) Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine. Knjiga I. Beograd 1951.

d) Popis stanovništva 1953, knjiga XIV. Beograd 1958.

e) Popis prebivalstva 1961. Podatki Odd. za statistiko Občinske skupščine Zalec.

31. Podatki popisa kmetijstva 1960. Občinska skupščina Zalec.

31. a) Franciscejski kataster, Državni arhiv Slovenije, Ljubljana.

Opomba: Kartografsko dokumentacijo je izdelal Ciril Vojvoda; tločrta Žalca iz let 1870, 1915, 1945 in 1961 so prevzeti iz urbanističnega programa Žalca.

Dane Debič:

ZASNOVE URBANIZACIJE V ŽALSKI OBČINI

Uvod

Jawaharlal Nehru v svojih pismih hčerki »UTRINKI IZ SVE-TOVNE ZGODOVINE« opisuje nešteta čudovita mesta, urejena smiselno, z vso človeško prizadevnostjo in znanjem pri njih oblikovanju, pri izgradnji komunalnih naprav in razpletanju prometnega omrežja; smiselnost pri izgradnji človeških bivališč pa je čutiti v razvoju vseh antičnih dežel, ki so nam zapustile mnogo zgledov, kako naj človek prostorsko zavestno planira svoje bivališče, kako naj uporablja naravna gradiva in kaj naj smatra kot dragoceno; ni podcenjevati teh pradavnih prizadevanj, čeprav nam tudi prekomerno razkošje ni pogodu, tako znani Semiramidini vrtovi, ali čudovita Akropola, ali Babilonski stolp ali Aleksandrijski svetilnik in še kaj...

Važno je povzeti dejstvo, da so takšni zgodovinski objekti bili smiselno vključeni v izgradnjo velikih naselij z milijoni prebivalcev, kjer je nujno moral vladati red, če so takratni tvorci mest hoteli ohraniti njih funkcionalnost kljub prenaseljenosti. Velika mesta, nekoč zibelke človeškega snovanja, so danes le še ostanki, le še morda zgodovinsko izročilo brez potrebnih materialnih dokazov. Toda dejstvo, da so takšna mesta uspevala takrat, ko ni bilo avtomobilov niti vlakov niti električnega toka, da so že takrat poznali svečana središča mest, forume, trge, javna kopališča, ogromna stebrna svetišča, trdnjave, trgovske hiše, galerije umetniških del, da so te objekte več ali manj smiselno vključili v gradbeno gmoto posamezne prostorninsko zajete oblikovne celote, da so imeli pisana pravila, nadzorne organe in strokovnjake-graditelje, nam daje misliti, da smo v današnji dobi razcveta tehnike nekako vse prepovršni v oblikovanju naših bivališč.

Kratko zgodovinsko obdobje dveh ali treh stoletij je prineslo človeku toliko čudovitih iznajdb, da je ravno ta silni in hitri napredek vplival na nekaterih področjih tudi negativno. Reči moramo, da je dandanes človek marsičemu kos, da pa često ni kos svoji več ali manj stihijski razvojni poti; zato ni čudno, če smo kar iznenada ugotovili v zadnjih nekaj letih, da se naša mesta razvijajo nenačrtno, da pravzaprav že dalj časa trošimo zemljišča nenačrtno, trošimo prostor,

Popravki

- Str. 124: drugi odstavek, peta vrsta, prav: ki bi bili...
- .. 124: sedmi odstavek, četrta vrsta, prav: ki so mu jo...
- .. 130: prvi odstavek, osma vrsta prav: »Okupacija«
- .. 135: zadnji odstavek, predzadnja vrsta: tenkočutno...
- .. 175: naslov, prav: BAJESLOVNI PRIZORI
- .. 182: ker manjka slika 7, pomakni oštevilčenje slik od 7 do 9 za eno naprej (sl. 7 je 8, sl. 8 je 9, sl. 9 je 10)!
- .. 254: četrty odstavek, druga vrsta, prav: ogromno...
- .. 255: drugi odstavek, sedma vrsta, beseda »človek« je odvečaa
- .. 255: pod sliko, prav: b r a k a d i
- .. 258: drugi odstavek, četrta vrsta, 2000 m
- .. 261: četrty odstavek, tretja vrsta, prav: vsakokratna...
- .. 264: četrty odstavek, tretja vrsta, prav: predoslednem...
- .. 265: drugi odstavek, tretja vrsta, prav: zakupniki...
- .. 267: drugi odstavek, prva vrsta, prav: prihodnost...
- .. 271: tretji odstavek, prva vrsta, prav: namesto »je« vstavi »imajo«
- .. 275: prvi odstavek, prva vrsta, prav: Po osvoboditvi...
- .. 279: na glavi razpredelnice manjka: številka; prav: kombiniranih
- .. 281: drugi odstavek, peta vrsta, prav: šolstva...
- .. 292: prvi odstavek, prva vrsta: vstavi besedo »ura«...
- .. 294: prva vrsta, prav: Galicija...
- .. 294: tretja vrsta, prav: Na
- .. 298: čerti odstavek, druga vrsta, prav: učnemu...
- .. 307: na glavi razpredelnice manjka: ur
- .. 313: tretji odstavek, druga vrsta: vstavi predlog »v«...
- .. 320: šesti odstavek, osma vrsta, prav: kadrovsko...
- .. 323: drugi odstavek, peta vrsta, prav: 8000
- .. 323: tretji odstavek, prva vrsta, prav: neolitika
- .. 324: peti odstavek, prva vrsta, prav: Rimljani...
- .. 332: drugi odstavek, peta vrsta, prav: posesti...
- .. 332: drugi odstavek, deveta vrsta, prav: rod Vovbržanov...
- .. 332: zadnja vrsta, prav: je bil...
- .. 334: četrty odstavek, peta vrsta, prav: razširili...
- .. 335: peti odstavek, peta vrsta, prav: posestvu...
- .. 336: osma vrsta od spodaj, prav: Sachsenwartom...
- .. 339: peta vrsta od spodaj, prav: Ludovik...
- .. 341: deseta vrsta od spodaj, prav: Sanrau
- .. 349: tretja vrsta od zgoraj, prav: imenovani...
- .. 352: prva vrsta od zgoraj, prav: med letoma...
- .. 354: šesta vrsta od zgoraj, prav: 1789
- .. 363: dvanajsta vrsta od zgoraj, prav: (officium, županija)
- .. 363: osemnajsta vrsta od spodaj, prav: Sulczpach
- .. 364: dvajseta vrsta od spodaj, prav: okrog 5000
- .. 370: sedma vrsta od spodaj, prav: k Savinjski dolini...
- .. 386: osemnajsta vrsta od spodaj, prav: plačevali...
- .. 386: druga vrsta od spodaj, prav: iz Prekope...
- .. 396: devetnajsta vrsta od zgoraj, prav: Artičnice
- .. 399: petnajsta vrsta od spodaj, prav: Dobrtešo vasjo...
- .. 406: trinajsta vrsta, od spodaj, prav: leto 1805...
- .. 410: osemnajsta vrsta od spodaj, prav: konjunktura...
- .. 416: peta vrsta od spodaj, prav: Lamberg
- .. 418: druga vrsta od zgoraj: sodobnikov.
- .. 419: peta vrsta od zgoraj (Novi cerkvi)
- .. 427: četrty odstavek, prva vrsta, prav: Z a k o n j š e k
- .. 427: šesti odstavek, prva vrsta: upokojena predmetna učiteljica

hkrati pa gradimo objekte »na oko« ali »po potrebi«, z vsakokratnim posamičnim določanjem lokacije, ne da bi poprej pripravili dokumentacijo, dokazali primernost gradnje na določenem prostoru, pravi len izbor glede na celotni razvoj urbane enote, njeno ekonomsko upravičenost, njen estetski in arhitektonski videz.

Posledice takega odnosa do urbanizma v povojnih letih, take negacije že pridobljenega znanja na tem področju, so že sedaj očitne. V časopisih smo često brali članke, ki so grajali samovoljo pri postavljanju posameznih objektov pa naglašali nujno potrebo, da se čimprej osnujejo urbanistični projektivni zavodi s potrebnimi strokovnjaki, ki bodo kos popraviti napake in hkrati ustvarjati smiselne, premišljene projekte za cele regije, za vplivna območja, za mesta, turistične kraje pa tudi za trge in vasi, poleg tega pa tudi za posamezna razvojna področja nekaterih tovarn.

Tudi v naši občini smo po vojni prav po otroško razširjali naselja, čeprav ne moremo zanikati nekaterih poizkusov, da bi pripravili nekaj urbanističnih načrtov; žal pa je maketa, izdelana za Žalec, predstavljala le neznanje in se je dolga leta valjala v prahu na neki omari, najprej na LO Žalec, potlej pa na občinskem odboru. Inženir Vurnik je izdelal zazidalni načrt za Prebold. Tudi ta projekt je bil narejen na hitro roko, ne da bi se projektant poglobil v značaj kraja. Tudi sredstev za urbanizem pravzaprav ni bilo. Do leta 1960, petnajst let po osvoboditvi, nismo imeli v vsej občini niti enega uporabnega urbanističnega projekta. Mala, površno izdelana maketa za kraj Žalec je bila neuporabna, tako tudi zazidalni načrt za soseseo DOM I pa tudi zazidalni načrt za Prebold.

Občinski ljudski odbor Žalec je leta 1955 in 1956 namestil dva gradbenika, od katerih pa se je samo tovariš Vinko Jordan ukvarjal z urbanističnimi in zazidalnimi vprašanji. Tudi on ni bil poklicni strokovnjak in tako smo v Žalcu postavili Dom hmeljarjev po občutku, razvijali tovarno Juteks na slepo, zgradili žal tudi Kovinsko tovarno med Žalcem in Vrbljem ter tako locirali še nekaj zgradb. Lociranje stanovanjskih zgradb po takratnem postopku se nam danes zdi že kar čudno, lahko rečemo smešno. Dva ali več ljudi je odločalo, kje naj stoji važen objekt, pri tem pa so morali upoštevati »muhe« posameznih investitorjev, državljanov, podjetij itd... Mnogo nepotrebnih skrbi bi bilo prihranjenih strokovnjakom gradbenikom in urbanistom pa tudi občinski skupščini, če bi bili ureditveni in zazidalni načrti izrisani pravočasno: tako pa bomo le ugotavljali, da smo v centru Žalca (takrat še ni bil zamišljen kje drugje kot v samem starem delu trga) nasilno pozidali nekaj objektov.

Pozneje pa bomo ugotovili, da je ravno slepo lociranje pripeljalo do tega, da smo objekt občinske skupščine, sodišče, zdravstveni dom in samopostrežno trgovino postavili tako, da so ti objekti po svoji funkciji in glede na še razpoložljivi prostor za kulturni dom in nekaj potrebnih zgradb v centru tudi že narekovali postavitev centra na nekdanji »Žužev vrt«.

Kljub temu izgotovljeni urbanistični programi za pet največjih krajev v tem delu Savinjske doline še dovolj spretno rešujejo zasnovo njih razvoja, omogočajo pa tudi perspektivno večja ali manjša odstopanja od zasnove, če bi tako terjali sam razvoj teh naselij, oziroma nepredviden razvoj kakšne industrije v katerem od teh krajev. Vse činitelje, ki vplivajo na planiranje razvoja kakega kraja za dobo 30 let, je težko naštet; gotovo pa je, da nam razdobje dveh ali treh let po osnovnem zarisu teh vplivnih območij že narekuje določene spremembe (tako zlasti Šempeter), ker je težišče stanovanjske gradnje bilo prva leta urbanizacije na velikih objektih, potlej pa smo težave v stanovanjski graditvi poizkušali reševati z bolj intenzivno zasebno gradnjo, ki pa zahteva večje površine in manjšo gostoto naseljenosti.

V odloku o vplivnih območjih, ki ga je sprejela skupščina občine Žalec, je med prvimi navedeno vplivno območje kraja Žalec. Zato se mi zdi pravilno, da nekoliko širše pokramljamo o upravnem središču naše komune.

Žalec leži osem kilometrov zahodno od Celja, od severnega in južnega hribovja je oddaljen tri do štiri kilometre, proti zahodu pa se dolina razpne še kakih dvajset kilometrov.

Žalec že zelo zgodaj omenjajo zgodovinski zapiski. Najstarejša datirana omemba kraja Žalec naj bi segala celo v leto 1147 in prvič bi se naj navajal Žalec kot trg v listini »Cives fori« leta 1297. V Žalcu pa je bilo najdeno nekaj predmetov še iz antičnega obdobja. Tovariš Vinko Jordan (zbiratelj starin in gradbenik) hrani srebrno rimsko žlico, ki so jo našli delavci leta 1950, ko so kopali temelje za avtoservisno delavnico Hmezada pri hmeljarni HED. Na dvorišču strojne postaje v sedanji industrijsko-obrtni coni mesta pa so našli delavci žara, ki bi po obliki sodeč izvirala iz leta 1000 pred našim štetjem. Podobna žara je bila najdena tudi na področju novega centra kraja Žalec. V Antlogovi hiši v starem delu mesta, je še sedaj kot prag pri vhodu vzdani rimski kamen iz belega marmorja, sličen pa se je našel v podstavku Kancijanove cerkve. Vendar pa te najdbe ne dokazujejo, da bi bil Žalec pomembnejši kraj v času antike; prej bi lahko domnevali, da je bil Žalec takrat morda le kakšna kmečka naselbina ter se je med njo ovinkarila cesta proti Celju. Ob razmeroma ozkem (kakšnih 500 metrov) obdelovalnem pasu pa je bilo na sever široko močvirnato in pragozdno področje, proti jugu pa so bile mrtvice in tokave reke Savinje, ki je nanašala prod med vrbovo grmičje. Še dandanes lahko sledimo obali Savinje (Zalripa: iz tega izraza izvira baje po Miklošiču ime kraja Žalec), ki se je vlekla vzdolž današnje glavne ceste vse od Ločice pa do Petrovč. Pri poglobljanju in regulaciji potoka Ložnice smo leta 1954 našli pri današnjem mostu preko Ložnice pri Arji vasi (cesta proti Velenju) podlago rimske ceste. Še več dokazov, da je ta cesta bila speljana ob obali ob levem, severnem robu Savinje, pa nam dajejo odkritja izkopavanj, ki jih je vodila arheologinja Vera Kolšek leta 1964 v Šempetru, ko smo namreč odkrili dvesto metrov dolg pas rimskega cestišča. Ob cestišču pa so Rimljani gradili svoje naselbine, urejali obdelovalne površine in grobišča. Preseneča nas dejstvo, da so kljub

pomanjkanju večjih površin obdelovalne zemlje trošili dragoceno zemljo ob obali Savinje, na vzvišenem platoju, za grobišča. Vse kaže, da je njihovo spoštovanje do mrtvih in morda verovanje v posmrtnost pogojevalo tako nesmotrno trošenje obdelovalne zemlje.

Srednji vek pa je v Žalcu iz dokaj nepojasnjenih razlogov pripeval precejšen razvoj. Nekateri zgodovinski viri (po Vrečerju) dopuščajo možnost, da je bila prvotna cerkva sv. Nikolaja zgrajena že v obdobju prvih cerkva, morda pa leta 1850, ko je solnograški nadškof Luipran posvetil več cerkva v Savinjski dolini (Št. Rupert, Sv. Peter, Letuš itd. ...).

Žalska pražupnija je pripadala stiškemu samostanu. V srednjem veku je bila zgrajena verjetno nova cerkev, ki so jo prebivalci obdali z obzidjem iz lomljenca in pozidali štiri stolpiče. Takratni trg z obzidjem (obzidje je bilo obdano z jarkom, ki so ga napolnjevali z vodo iz Godomlje) je površinsko pokrival kakšnih 6 do 10 ha zemljišč. Verjetno pa so imeli takratni prebivalci svoje stanovanjske hiše tudi izven obzidja.

V zgodovinskih analih je najti tudi podatke, da je bilo v trgu Grajansko sodišče, grad grofov Lilienbergov, pozneje tudi luteranska cerkev (današnja kovačija Zotl), po dobi reformacije v šestnajstem stoletju prezidana v bolnišnico.

Tudi Turki niso prizanesli trgu ter so trikrat pustošili in požigali v njegovi bližini; prvič verjetno 1471. leta, ko je Izaka paša vdrl proti Savinjski dolini iz ljubljanske smeri in drugič, ko so leta 1473 gnali mimo Žalca osem tisoč ujetnikov, polovljenih po Koroškem. Najhujši vpad pa je bil leta 1497, ko so Turki vdrl v Savinjsko dolino preko Pilštanja in Celja. Takrat so požgali samostan dominikancev v Novem kloštru. Verjetno pa so takrat Žalec le oblegali, ker je značilno, da ni nikakršnih podatkov o požigu Žalca, niti ni razbrati iz urbarjev, da bi se število davkoplačevalcev pomembno zmanjšalo. Verjetno je bil Žalec s svojim obzidjem toliko utrjen, da so ga Turki raje obšli, zlasti zato, ker semkaj niso prihajali praznih rok, temveč so se že vračali z obilnim plenom. Ohranjen je še jugovzhodni stolp obrambnega obzidja in ga (čeprav precej nestrokovno) še vedno vzdržujejo in ohranjajo. V novem centru Žalca, ki ga predvideva urbanistični program, pa je njegovo mesto ohranjeno ter še poudarjeno, tako da bo, restavriran v prijetnem zelenem okolju, spominjal bodoče prebivalce mesta na slavno zgodovino naših prednikov.

Utrjeni Žalec je v srednjem veku predstavljal ne samo obrambo proti Turkom, temveč tudi pomembno prednjo postojanko Celjskih grofov, ki so leta 1452 prav v Žalcu ustavili napadalne čete Fridrika IV., ki se je hotel polastiti celjske gosposčine. V odbodbju bojev za STARO PRAVDO so sodelovali tudi Žalčani. Posebno slavo v času prebujanja domovinske zavesti pa si je pridobil Žalec, ko so prebujajoči se Slovenci leta 1868 sklicali v njem tabor. Na to veliko zborovanje je prihitelo nešteto Slovencev od blizu in daleč.

Devetnajsto stoletje je tudi v Žalcu vzburilo duhove ter se prične doba razcveta. Trg, ki je štel v tem obdobju približno šeststo pre-

bivalcev, je pričel dokaj naglo spreminjati svoje kmečko lice v pomembno obrtno in upravno središče tega dela Savinjske doline. Posebno pa se je trg pričel razvijati, ko je leta 1891 pričela obratovati štajerska deželna železnica (Celje—Dravograd). Trgovina se prične še posebno intenzivno razvijati s pričetki uspešnega hmeljarjenja, ko je Žalec postal središče hmeljarsko predelovalnih obratov (verjetno zaradi ugodne lege kolodvora), sedež Savinjske posojilnice, sedež Hmeljarske zadruga, zbirališče prekupčevalcev hmelja in tudi naravno politično stečišče. Skladno s trgovino sta se razvijali gostinstvo in uslužnostna obrt. Tudi pivovarna je doprinesla k razvoju trga. Vendar pa so za trg pomembne zgradbe pričeli graditi šele po prvi svetovni vojni. V dobi nihajočega standarda, ko se je kraljevina Jugoslavija borila s svojo nerazvitostjo, je trg Žalec pač v precejšnji meri zbiral sredstva savinjskih hmeljarjev, in če so bile dobre letine ter uspešna prodaja, da je ostalo še kaj poleg oderuških profitov, so mogli upati na kakšno pomembno akcijo. V obdobju med obema vojnama so v Žalcu s prostovoljnimi prispevki zgradili Sokolski dom, v katerem je bila za takratne razmere resnično moderna kino dvorana, ki je hkrati služila domačemu gledališkemu življenju. Delo amaterskih skupin je bilo zaradi njihove politične aktivnosti posebno razvito, saj so »levi klerikalni« ali »desni liberalni« in nacionalni krogi tržanov izdatno materialno in tudi moralno podpirali svoje skupine in vsaka predstava je bila hkrati tudi aktiviranje ljudi za politične namene. Vendar pa moramo reči, da so bile v tem času za šolstvo dokaj ugodne razmere. Precej veliko poslopje osnovne šole so v tem obdobju nadzidali, in pričela je delovati meščanska šola. Tako so bile v Žalcu pred pričetkom druge svetovne vojne naslednje šole: osnovna šola, meščanska šola, vajenska šola, imeli pa so tudi občasne tečaje za gospodinje, kmetovalce-hmeljarje, gostilničarje. Tudi telovadna društva so pod vplivom političnega dvoboja delovala z izredno vnmemo in prireditve nikoli ni manjkalo. Te velike in pogostne prireditve so privabliale ljudi iz vse doline v trg in tako množile sredstva gostilničarjem. Moramo še omeniti pozidavo nove posojilnice, ki je takrat bila resda najmodernejša zgradba v trgu, toda hkrati s svojo ravno streho in trodelnimi okni v marmornatih okvirih tudi v kvar videzu starega, malomeščanskega obnovljenega trga v dobi secesije in z ostanki srednjeveških arhitekturnih elementov oziroma celih zgrad.

Druga polovica devetnajstega stoletja in obdobje do druge svetovne vojne sta s svojo gospodarsko razgibanostjo doprinesli k obnovi večine zgradb, k modernizaciji ostrešij (slamnate strehe zamenjajo opečne) ter je dandanes stari del trga značilen po svojih secesijskih prvinah, ki nekako v soglasju s srednjeveško, deloma gotško, deloma romansko ali pa ljudsko vsebino daje prijeten občutek domačnosti slovenskega podeželskega trga, tudi zaključenega nekako v tem obdobju. To obdobje je dovoljevalo in narekovalo trgu zaradi lažje obrambe, morda pa še iz nekaterih zgodovinsko pogojenih razlogov (morda cena zemljišča), da so hiše pozidavali drugo poleg druge, v višino največ do dveh nadstropij, z dvorišči in gospodarskimi poslopji v ozadju. V tem obdobju živi in pridobiva na amfibijski način tudi največ ljudi, ki so

si ustvarili sorazmerno dober standard, tako da je kmetijstvo skoraj redno še druga dejavnost trgovca, obrtnika in celo intelektualca (zdravnika, zobozdravnika, apotekarja itd.). Izmed zgradb, zgrajenih v razloženih merilih, pa so izstopale polindustrijske zgradbe, za hmeljsko predelavo (manufakturni način predelave hmelja), pivovarne, pa še enodružinske hiše (največ v delu, imenovanem »Benetke«), grajene že po sodobnejšem principu glede na uporabnost stanovanj, opremljene s kopalnicami, hišnimi vodovodi, predelnimi greznicami, stranišči na vodovodno izplakovanje in več ali manj z uporabnimi balkoni. Vendar pa te hiše (večino jih je pozidal nekaj let pred pričetkom druge svetovne vojne Vinko Jordan, takrat privatni gradbeni mojster iz Gotovelj) nimajo sloga; grajene so več ali manj po občutku za ličnost, često pa so nemožne po svoji naduti zunanosti, ne da bi bila upoštevana arhitektonska razmerja ali estetske vrednote; posebno je te vrste gradnja škodovala skladnosti s starejšimi stavbami. Ljudje so namreč ugotavljali prednosti tridelnih oken in enostavnih fasad (plemeniti omet) ter pričeli v stare zgradbe vzdavati tridelna okna ne glede na celotni videz stavbe in neobzirno uničevati fasade, okrajke, preklade, vence, rizalite, kamnite podboje (največ iz zaloškega peščenca ali vulkanskega tufa iz Gorenja) in še kaj, kar je dajalo hišam svojstven pečat dobe in kar je kljub raznolikosti bilo estetsko sprejemljivo. Tako moderniziran trg smo podedovali po osvoboditvi. Vojno obdobje je bilo za trg obdobje popolnega mrtvila, le da so posekali prelepe kostanje, ki so bili ob glavni ulici (zasajeni leta 1868 na občinske stroške).

Tako upostošen, razdrtih cest, izpraznjenih trgovin je pričakal trg Zalec dneve osvoboditve leta 1945. Potem, ko smo sneli zastave zmage in trg vpeljali v čas revolucionarnih sprememb, se je pričelo novo obdobje: čas, ko smo menili, da bo socializem možno ustvariti v kratkem obdobju, da bo zadostovalo le nekaj ukrepov zoper kapitaliste in njih premoženje; žal pa ni šlo tako lahko in trg je bil podoben oguljeni kokoški vse do leta 1952, ko so zaradi evropskega kongresa hmeljarjev osnovali pri Hmezadu gradbeno skupino, ki je v lastni režiji izvedla asfaltiranje cestišč in pločnikov v trgu. Ta leta pa so tudi končali z deli na tlakovanju glavne ceste Celje—Ljubljana. V starem delu trga so uredili dve zelenici, široki po tri metre, in leseni objekt z betonsko streho na dveh stebrih za kiosk. Bilo je potrošenih (baje) 12 milijonov dinarjev. Vsa dela so bila izvedena na osnovi pomenkov takratnih vodilnih ljudi trgovskega podjetja Hmezad in predstavnikov Krajevnega ljudskega odbora Zalec z denarjem, ki je ostal po likvidaciji takratne Hmeljarske zadruga.

Za notranje urejanje trga je značilna kampanjska metoda, saj so dokončno asfaltiranje cestišč izvajali le ob kakšnih posebnih praznikih, tako za veliko ljudsko zborovanje na Ostrožnem leta 1953 ali ob 90-letnici žalskega tabora leta 1958. Takšne kampanjske akcije je narekoval sam sistem (administrativni način razdeljevanja materialnih dobrin), ki je le ob takih prilikah dopuščal poluradne akcije z zbiranjem sredstev. Ob vsaki taki akciji je podjetje Hmezad radodarno odprlo možno.

V obdobju med obema vojnama sta bili v Žalcu le dve industriji, ali bolje, večji obrtni podjetji: Juteks, tovarna jute, ustanovljena predvsem za izdelavo jute za vreče, potrebne hmeljarjem in za pakiranje hmelja v balote za izvoz, ter manufakturna tovarna poljedelskih strojev, ki je izdelovala hmeljske sušilnice, stroje za mletje sadja (ročne) in druge enostavnejše kmetijske stroje, ki je bila last zasebnika Lorberja. Obe tovarni, če ju lahko tako imenujemo, sta bili nacionalizirani. Podjetje Juteks so pričeli razvijati na obstoječi lokaciji. Adaptirani so bili obstoječi objekti, poleg tega pa so v povojnih letih dozidavali še navijalnico, tkalnico, oddelek za merjenje in pakiranje blaga ter v letu 1965 še nova skladišča. Zdaj zaposluje podjetje že nekaj sto delavcev in delavk. Namen pa ima dograditi še več objektov, ki naj bi bili pozidani južno od upravne zgradbe do ceste ob železniški progi. V ta namen je Juteks odkupil stavbo Partizana (nekdanji Sokolski dom), da v njej in ob njej zgradi upravne prostore. Kino dvorana, ki je v objektu, bi še nadalje služila svojemu namenu. Nove upravne prostore želi tovarna smiselno vključiti v organiziran sistem tovarniških objektov za enovito obratovanje. Brezdvomno je s tem, da je Juteksu po večkratnih razpravah in nasprotnih težnjah le uspelo ohraniti svoj življenjski prostor, in to na dokaj važnem prostoru mestnega organizma, izvršen odmik od prvotne zasnove v izdelanem programu za tridesetletni razvoj novega mesta. S predstavitvijo rekreacijskega centra na povsem odprto področje v smeri Gotovelj smo nekako mehansko pristali na svobodnejši razvoj mesta Žalec. Če sedaj zremo na upornost Juteksovih predstavnikov, ko so branili svoj sedanji življenjski prostor, se jim moramo menda zahvaliti za to njihovo trmo, ki bo omogočila povezavo rekreacijskega centra, izvedenega dovolj prostorsko v širokem obsegu, spopolnjenega z vsem, kar potrebuje tak rekreacijski sprimek, s šolskim objektom nove osemletke v bližini. Juteksu pa kar kaže povsem izrabiti stare objekte, ker teče proizvodnja na ta način po bolj ali manj povezanem postopku. Kovinsko podjetje, ki je zraslo iz nacionaliziranega podjetja Lorber, delno pa so bili objekti od prejšnjega lastnika odkupljeni, je že vsa povojna leta čutilo utesnitev in želelo najti primerno lokacijo. Prvotna zamisel je bila, da bi se podjetje rekonstruiralo na obstoječem prostoru. Vendar pa so bile tu tolikšne ovire (utesnjenost, prostorska neprožnost, težavna proizvodnja med adaptacijo in še kaj), da je kolektiv, ki šteje preko sto ljudi, sklenil zaposliti za novo lokacijo. Po dogovoru s takratnimi predstavniki ObLO Žalec 1960 je bila določena lokacija vzhodno od trga na Gorjupovi njivi med cesto I. reda in novim Hmezadovim skladiščem, žalskim »nebotičnikom«. Hmezadovo skladišče so pričeli graditi leta 1959, intenzivna gradnja pa se je pričela leta 1960. Gradilo ga je gradbeno podjetje Gradis, pogodbeni vsota za to štirinajstnadstropno stavbo je bila okoli 700 milijonov dinarjev. Da je sploh prišlo do gradnje tega objekta, je pripomoglo tudi naključje. Pozimi 1958 se je namreč zaradi kratkega stika v električni napeljavi vžgalo največje predelovalno skladišče Hmezada poleg železniške postaje, ki je bilo 5 nadstropno in je v tlorisu merilo ca. 2.000 m². Ker so bili notranji vmesni

pod, stopnišča in ostrejša leseni, je ogenj temeljito upepelil vso zgradbo. Prizadevnosti gasilcev in občanov se je zahvaliti, da škoda ni bila še večja in da je uspelo ohraniti upravne prostore Hmezada. Pri gašenju požara je izgubil življenje gasilec Zagožen iz Prebolda. Zdaj ni kazalo več odlašati s predlogom podjetja Hmezad, da čimprej zgrade novo skladišče, čigar gradnja je bila že večkrat predložena v razpravo vodilnim gospodarskim organom. Stara lokacija se nikomur ni zdela primerna, ker je bil pogoj projektanta ing. Didka, da železniški industrijski tir izpelje do same rampe. Tako je prišlo do ideje o gradnji tega velikega objekta v podaljšku hmeljarne HED. Člani lokacijske komisije pa so upoštevali tudi možnost skupne uporabe nekaterih naprav, kot kotlarne, industrijskega tira, dovozne ceste, čuvajnice, servisnega poslopja, itd. Kazalo je, da pri tej lokaciji ni bilo nič zgrešenega in da pravilnosti te odločitve ne bi mogli oporekati. Pri nadaljnjih razpravah o zazidavi industrijskega dela mesta pa je prišlo do določenih nasprotij, ki so se pojavila že ob iskanju lokacij za predstavitev kovinskega podjetja. Projektant Hmezadovega skladišča, ing. Didek je namreč uporno zagovarjal stališče, da bo dim nove livarne gotovo kvarno vplival s svojimi sajami na kvaliteto suhega hmelja, ki zahteva med sušenjem zračenje in se pripih zunanjega zraka ne more preprečiti. Tako je po večkratnih komisijskih ogledih bilo v decembru 1961 sklenjeno, da se kovinskemu podjetju določi lokacija na »Jamah«, to je južno od železniške proge med cestama, ki vodita v Vrbje. Zagotovila, da ne bo dima, pepela in hrupa, ki bi škodovali stanovanjskim naseljem soseske Poreber, soseske DOM I in soseske Center, so se izkazala kot nepremišljena, in danes je bivanje v teh predelih absolutno prizadeto glede na navedene škodljive vplive, ki nastajajo ob proizvodnji v livarni in drugih novih halah kovinskega podjetja. Podjetje pa seveda upa še na razširitev svoje dejavnosti, ker ta indutsrijska panoga močno teži k porastu proizvodnje.

Med objekti, ki so bili zgrajeni v povojnem obdobju, je tudi Dom hmeljarjev ob južni strani železniške proge v naselju Benetke, ob križišču ceste v Griže in Vrbje. Dom je projektiral ing. Franc Korent, lokacija je bila izbrana na osnovi komisijskega ogleda, ker je bilo tam še prosto nezazidano zemljišče, v bližini pa leta 1947 zgrajeno poslopje Hmeljarskega inštituta z manjšim parkom. V Domu hmeljarjev je dvorana s približno 400 sedeži, ki pa žal ni primerna za gledališke predstave. Ako bi zdaj razmislili o tej gradnji, bi zanesljivo ugotovili, da niti lokacija ni povsem primerna, ker bi taka pomembna zgradba morala biti v sestavu Centra, tako pa jo železniška proga loči od ostalih družbenih objektov. Če bi stal dom drugje, bi investicijo za dvorano z ne posebno velikimi stroški mogli dopolniti tako, da bi bil Dom hmeljarjev hkrati Dom kulture in kot takšen morda tudi monumentalna, arhitektonsko dognana zgradba, kot je na primer Dom kulture v Velenju. Po zaslugi relativne, lahko rečemo muhaste logike, sta uspela še dva »greha« prvo z zamišljene bodočnosti in koncentracije pomembnih zgradb. Prva teh stavb je gotovo stavba sodišča, ki smo jo uspeli trikrat pomakniti po Žuževem travniku, spremeniti lego osi objekta,

ŽALEC

URBANISTIČNI PROGRAM 1:2000

CONINGI

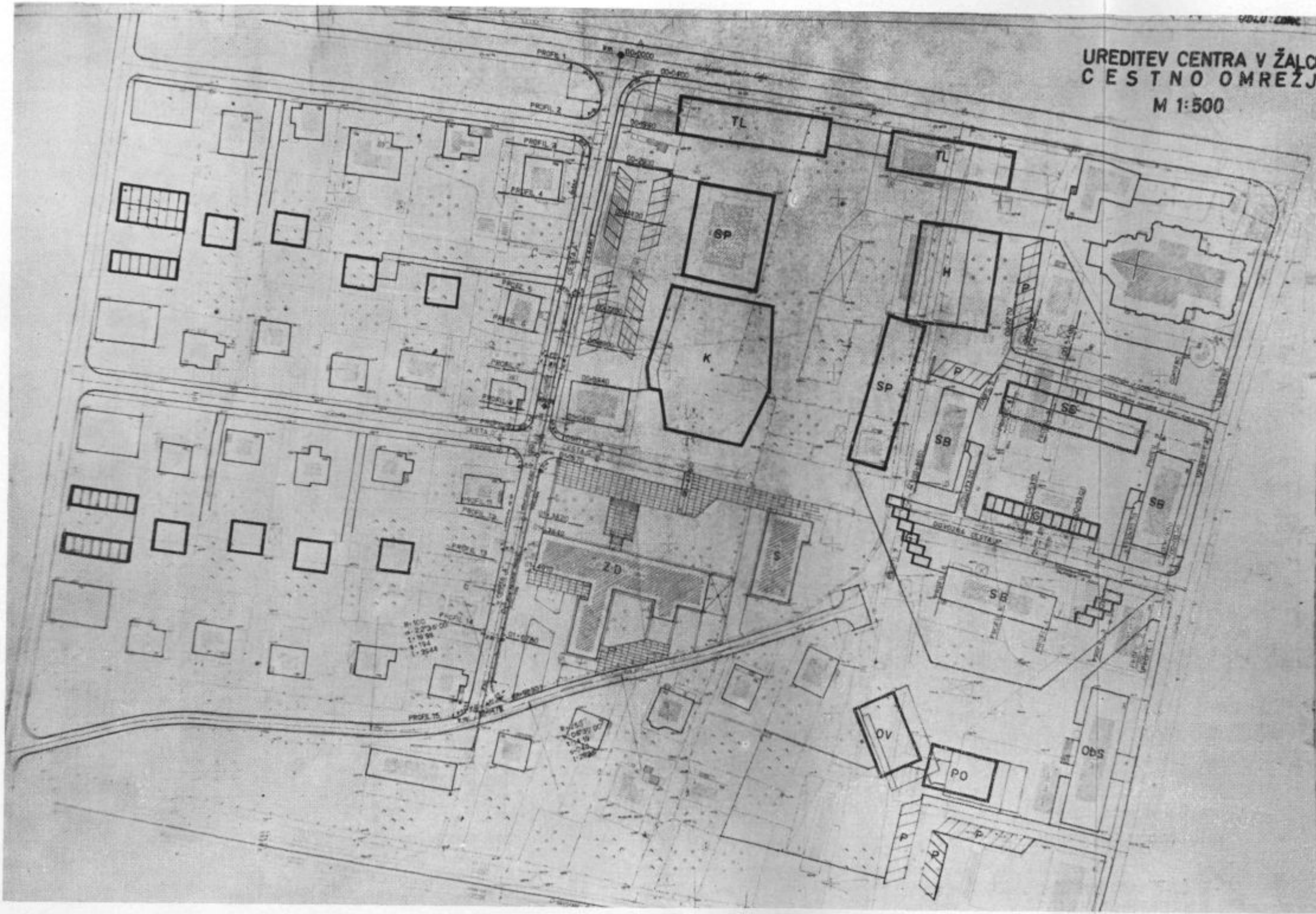
LEGENDA

- STANOVANJSKA SOSESKA
- I 686 HA 150/05E/HA 1029 PREB.
- II 264 HA 61 05/HA 161 PREB.
- III 304 HA 181 05/HA 551 PREB.
- IV 478 HA 160 05/HA 764 PREB.
- V 1541 HA 200 05/HA 3082 PREB.
- CENTER STANOVANJSKE SOSESKE
- VZGOJNO VARSTVENA USTANOVA
- OTROŠKI VRTEC
- REZERVAT STAN. CONE 324 HA
- OBSTOJEČA INDUSTRIJA
- NOVI IND. KOMPLEKS
- 1 078 HA IND. JUTEKS
- 2 107 HA IND. JUTEKS REZERVAT
- 3 10 HA IND. HMEZAD
- 4 20 HA IND. JUTEKS IN HMEZAD REZER.
- 5 27 HA IND. KOVINSKA
- 6 100 HA IND. KOVINSKA REZER.
- OBRTNIŠKI KOMPLEKS
- 7 166 HA PREDVIDENA OBRT
- PARKIRNE POVRŠINE
- 8 10 HA 500 VOZIL
- 9 032 HA 160 VOZIL
- 10 026 HA 130 VOZIL
- 11 034 HA 170 VOZIL
- 12 040 HA 200 VOZIL
- 13 030 HA 150 VOZIL
- 14 AVTOBUSNA POSTAJA
- STARO MESTO
- NOVI CENTER
- KMETJSKE POVRŠINE
- POKOPALIŠČE
- STADION REKREAC. CENTER
- PARKOVNE UREDITVE
- ŠPORTNA KOPALIŠČA
- ŠPORTNE POVRŠINE
- OSEMLETKA Z IGRISČI
- REZERVAT IND. CONE
- ČISTILNE NAPRAVE
- ETAPNA GRADNJA
- PRVA FAZA
- DRUGA FAZA

UREDITEV CENTRA V ŽALCU
 CESTNO OMREZJE
 M 1:500

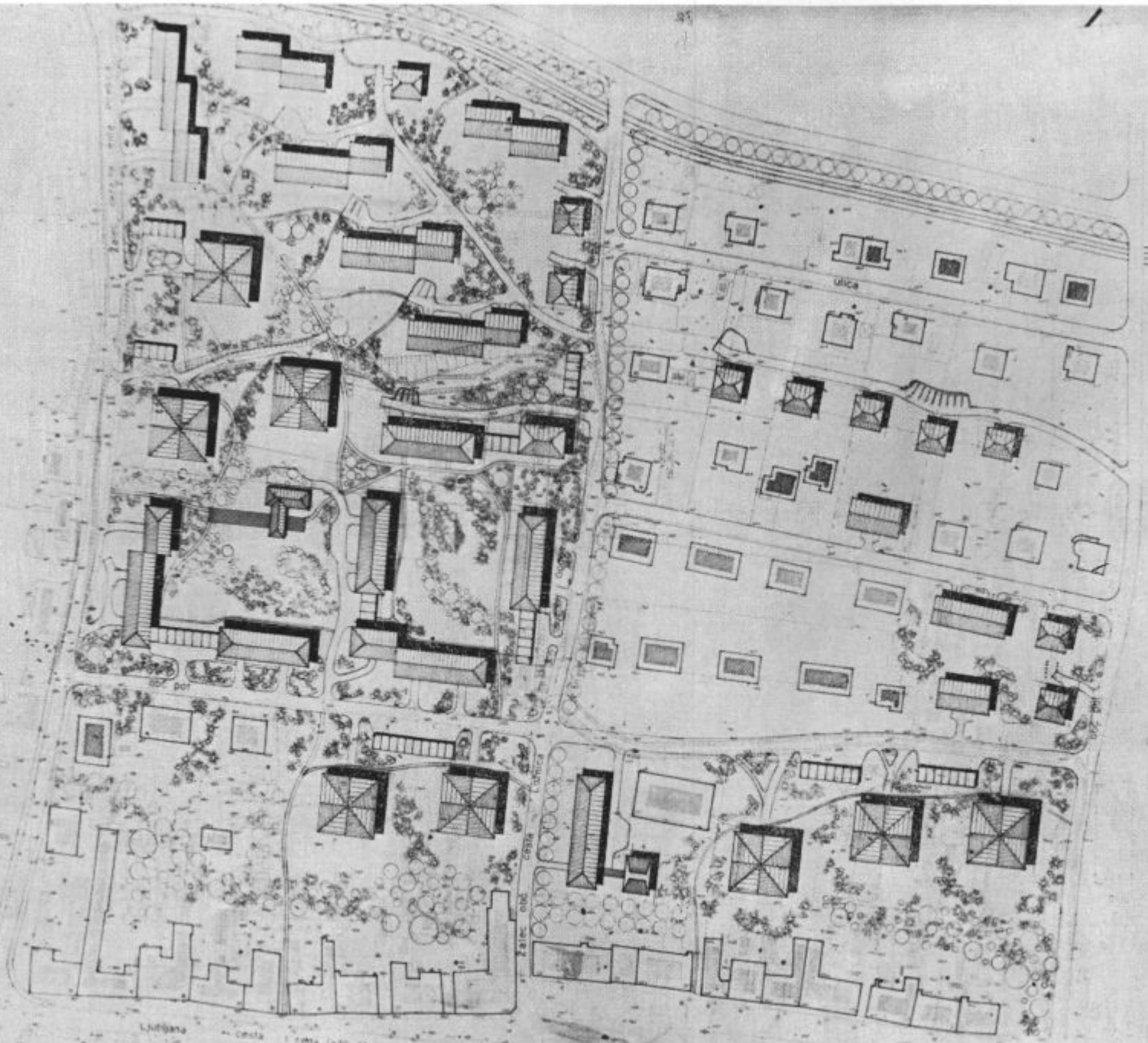
LEGENJA:

- TL TRGOV. LOKALI
- SP SAMOPOSTREZBA
- K KINO
- S SODIŠČE
- ZD ZURAV. DOM
- SB STAN. BLOK
- G GARAZE
- H HOTEL
- P PARKING
- OY OTROSKI VRTEC
- PO POLITIČNE ORGANIZAC.

ZAZIDALNI NAČRT
 SOSESKA LOŽNICA M 1500
 TIPI ZGRADB

- A BLOK
- B STOLPČI
- C VRSTNE HEŠE
- D DVOJČKI
- E ENODRŽINSKE HEŠE
- F OTROŠKI VRTČEK IN VZGOJNO
 VARSTVENA USTROJNA
- G GARAZE
- H SAMSKI DOM Z MENZO
- I OTROŠKA IGRIŠČA S PEŠAKOVNICI
- KAMNITI ZID ZA ZAVRATJE
 SMETIŠČNI POSOD

Ljubljana
 Cesta
 Vrta Lj. Maribor

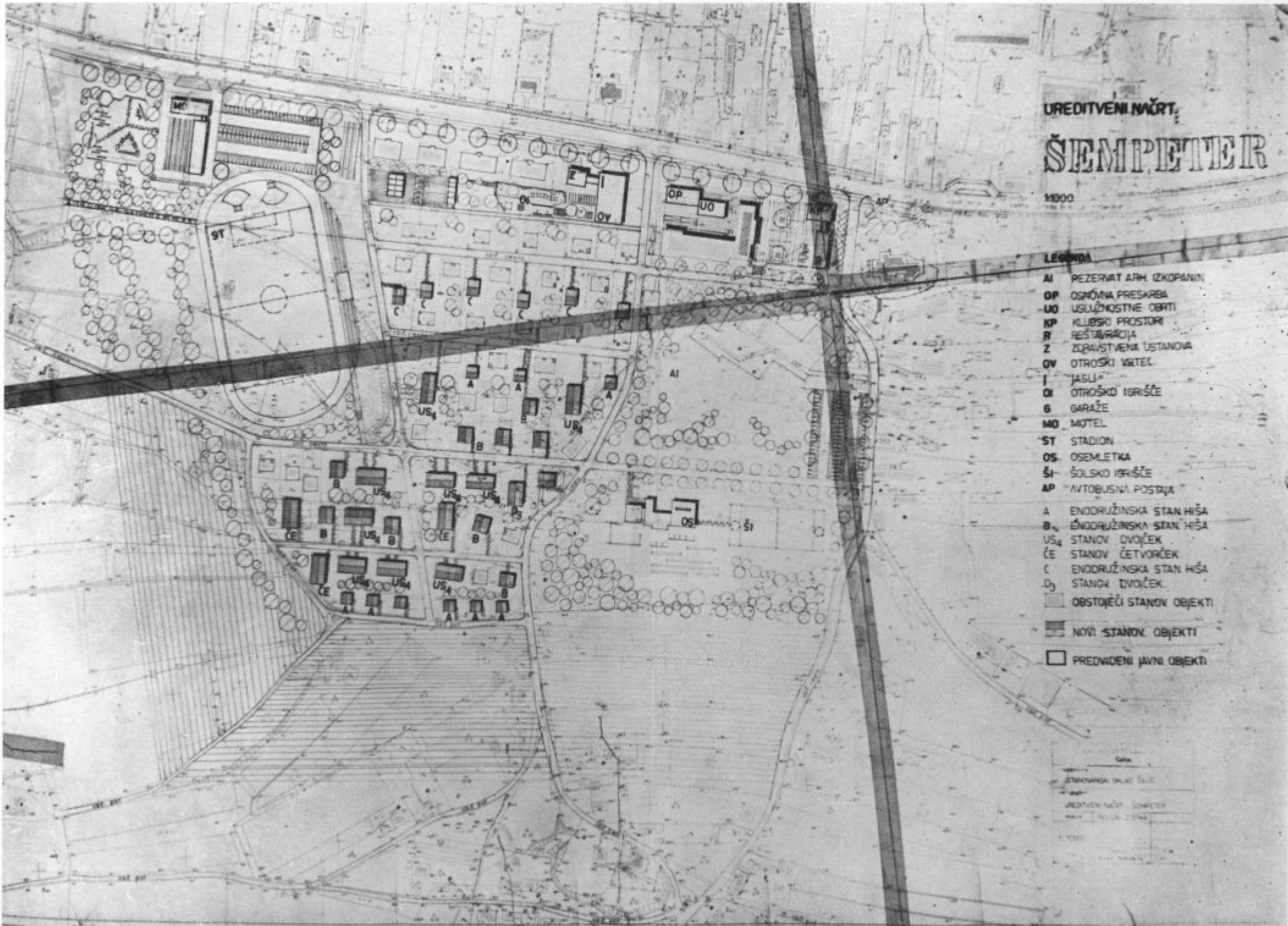
Predlog soseska SKORENJ

UREDITVENI NAČRT
ŠEMPETER

1:1000

LEGENDA

- AI PEZERJAT ARIH IZKOPANIN
- OP OSNOVNA PRESARBA
- UO USLUŽNOSTNE OBRTI
- KP KLUBSKO PROSTORI
- R RESTAVRACIJA
- Z ZDRAVSTVENA USTANOVA
- OY OTROŠKI VRTEL
- I JASU
- OI OTROŠKO IGRISČE
- G GARAŽE
- MO MOTEL
- ST STADION
- OS OSEMLETKA
- ŠI ŠOLSKO IGRISČE
- AP AVTOBUSNA POSTAJA
- A ENDDRUŽINSKA STAN HIŠA
- B₄ ENDDRUŽINSKA STAN HIŠA
- US₄ STANOV DVOČEK
- ČE STANOV ČETVORČEK
- C ENDDRUŽINSKA STAN HIŠA
- D₃ STANOV DVOČEK
- ▨ OBSTOJEČI STANOV OBJEKTI
- ▨ NOVI STANOV OBJEKTI
- PREDVIDENI JAVNI OBJEKTI

Čisto
 STANOVNA SKLADINA
 UREDITVENI NAČRT ŠEMPETER
 1:1000

POLZELA

URBANISTIČNI PROGRAM 1980
 CONIJSI IN FAZE IZGRADNJE

LEGENDA

- STANOVAJSKI SOSEŠKE
- REZERVAT ZA STAN SOSEŠKE
- ZALOŽENI IZGOJNARSKI OBJEKTI
- OBSTOJEČI JAVNI OBJEKTI
- PREDVIDENI JAVNI OBJEKTI
- JAVNE PARIKOVNE PLOŠČINE
- OBRTNI CENTER
- OBSTOJEČA INDUSTRIJA
- NAZNAČENI OBSTOJEČE INDUSTRIJE
- REZERVAT ZA INDUSTRIJO
- OBSTOJEČE PARIKOVNE PLOŠČINE
- NOVI PARIKOVNI NASADI
- VRTIČKI
- POKOPALISKE PLOŠČINE
- POKOPALISČE
- SPORTNI STADION
- OTROŠKI VRTI
- VSGOLNO VARSTVENI OTOPLJENJA

- CESTA
- ŽELEZNICA
- REGULIRANA SAVINA
- STRUHA
- PREDOP. LONČICE

- 1 STAN. SOSEŠKA I 614m 200m 1276m
- 2 STAN. SOSEŠKA II 240m 150m 360m
- 3 STAN. SOSEŠKA III 712m 360m 2582m
- 4 STAN. SOSEŠKA IV 811m 320m 2616m
- 5 STAN. SOSEŠKA V 427m 312m 1332m
- 6 REZERVAT ZA STANOVAJSKO CON. 874m
- 7 OBRTNI CENTER 214m
- 8 TOVARNA POKRITJA "SPART" 207m
- 9 PREDVIDENA RAZŠIRITEV "SPART" 184m
- 10 PREDVIDENA RAZŠIRITEV POLZELA 237m
- 11 PREDVIDENA RAZŠIRITEV POLZELA 347m
- 12 SPORTNI REKREACIJSKI CENTER 284m
- 13 DOMELETA
- 14 ŽELEZNIŠKA POSTAJA
- 15 AVTOBUSNA POSTAJA
- 17 INDUSTRIJSKI REZERVAT 707m
- 7 NOVI CENTER NASELJA 177m
- 18 PARIKOVNI CENTER 207m
- 19 PARIKOVNI CENTER 207m
- 20 PARIKOVNI CENTER 207m
- 21 PARIKOVNI CENTER 207m

FAZE IZGRADNJE STAN CON

- I FAZA DO 75 LET
- II FAZA DO 300m

da si zaradi njene neprimernosti še danes očitamo. Tudi trgovski pritični lokal-samopostrežna trgovina (projekt ing. Janušič) je ob cesti nekoliko utesnjen, če perspektivno nanizamo v njegovi bližini še potrebne objekte za trgovski center. Lokacija za stavbo Občinske skupščine je bila izbrana »po človeški volji« župana, in sicer je bil objekt grajen s sredstvi stanovanjskega sklada kot »samski dom« in dokončan v letu 1959. Z novimi ureditvenimi načrti je središče Žalca obrnjeno navznoter in tako je dosedanji vhod trinadstropne zgradbe funkcionalno neroden; parkirišča so zadaj in cesta je v neposredni bližini objekta.

Stanovanjska gradnja se je prva leta razvijala na osnovi primitivno načrtovanega zazidalnega tlorisa za »farovško« njivo (sedaj je ta predel vključen v center). Načrt ni vseboval najosnovnejših demografskih podatkov, niti niso bile predvidene skupne zelene površine, parkirišča, otroška igrišča, parki. Čeprav naj bi ta zazidava predstavljala zazidalno enoto, ni v njej zastavljenih niti najosnovnejših principov sodobne »soseske«. Reči moramo, da marsikoga zaradi te nesmotrne zazidave še danes boli glava. Vendar ne moremo govoriti o krivicah, ker pač takrat drugače nismo znali, nismo mogli in nismo hoteli. Slična napaka je zazidava Kuharjeve njive in pa pozidava vrste enodružinskih hiš ob glavni cesti zahodno od Žalca do križišča Vrbje — Gotovlje. V povojnem obdobju, do leta 1956, obsegajo vrtovi individualnih hiš 8-10 arov zemlje, potlej pa od 3-6 arov. Do leta 1960 je bilo v Žalcu zgrajenih na »farovski« njivi dvaindvajset enodružinskih in dvodružinskih hiš, trije bloki četvorčki in en blok devetorček; v novem centru pa so bili zgrajeni trije večji bloki s skupno 48 stanovanji; na Kuharjevi njivi je bilo zgrajenih sedemnajst hišic, na Antlogovi pa 29 hiš.

Tako smo v poglavitnem opisali način gradnje pred začetki urbanizacije, škodljivost nepremišljenih lokacij, zaradi preglednosti pa smo dodali še obseg gradnje. Prvi del Žalca, zgrajen resnično po principih urbanizma, upoštevajoč vse prednosti »soseske«, ki jo sodobni svetovni urbanizem priznava kot najuspešnejšo metodo zazidav, je soseska Dom I Žalec. Stanovanjska zadruga, ustanovljena v letu 1960, je zgradila najprej tri bloke dvanajsterčke, tako da smo lokacije sproti prebitali, in kjer je bilo »na oko« primerno graditi; tako je zrasel dokaj nečeden dvanajsterček na Žuževem vrtu. S tem je bil načet ta veliki vrt, zdaj osnova novemu centru. Že sam štirietažni objekt po svoji pusti zunanosti moti, še bolj pa njegova lega na prostoru, ki bi nam zdaj kaj prav prišel za kak drugi namen. Druga dva objekta sta bila postavljena takoj za trgovom ob cesti proti Ložnici. Pozidava kakšnega novega bloka je postala že zelo težavna. Prošnja je obtičala na občinski skupščini in uslužbenci gradbenega oddelka so bili prav v strahu, kaj naj store, oziroma, kje bi naj dali soglasje; posebno, ker skoraj nikjer ni bilo potrebnih komunalnih naprav. Kanalizacija v Žalcu je bila položena le v starih ulicah trga. Kljub nacionalizaciji zemljišč bi nastopili zapleti pred odvzemom, zazidave bi bile predrage. Tako ni ostala stanovanjski zadrugi »Udobnost« druga možnost, kot da si poišče

sredstva in projektante. To leto je v Celju že dokaj intenzivno deloval urbanistični zavod. Urbanistka ing. Vehovarjeva je izdelala projekt soseske Dom I na približno 3 ha zemljišč z gostoto 225 prebivalcev in s stodesetimi stanovanji. Soseska je bila dograjena leta 1964 in so na njenih zemljiščih pozidani štirje stolpiči s po dvajset stanovanji, štirje četverčki, šest »siporeks« hišic in osem dvojčkov. Izrabe površin so naslednje:

a) zazidane površine	2.800 m ²
b) zelene površine in igrišča	24.000 m ²
c) ceste	2.100 m ²
d) garaže	200 m ²

Razmerja so ugodna tudi zato, ker so objekti v okolju, ki ni zazidano z visokimi zgradbami in ker ne dosežejo stvarne ekonomične gostote. V soseski, ki bi jo mogli imenovati tudi stanovanjska četrt, ni lokalov za trgovino in obrt, ker bi naj po predvidevanjih urbanističnega programa stari del trga pretežno služil takim namenom in ker je v starem delu trga predvidena cona za obrtno-industrijske obrate manjših dimenzij, determinirana s potrebami kraja in širšega okolja. Sama soseska Dom I pa je izredno gosto naseljena, čeprav so objekti redki. Četrt daje izredno prijeten prostorski občutek lahkotnosti in sproščenosti. Skoraj iz vseh stanovanj je možno ujeti na to ali na ono stran odprt pogled na planine ali na trg. Soseska ima 5 arov otroškega igrišča s peskovnikom, gugalnicami, indijansko utico, utrdbo in rovi. Za zdaj je zasajena z brezami, bori in drugim drevjem, cestišča pa so široka tri do tri in pol metra in so asfaltirana.

Ker so bile geodetske meritve in kartografiranje za kraj Žalec v glavnem dokončane v letu 1961, smo mogli pristopiti k nadaljnjemu pripravljanju urbanističnih načrtov. Občinski ljudski odbor je poveril organizacijo urbanistične dejavnosti stanovanjski zadrugi Udobnost. Ko pa je leta 1962 obveznosti ukinjene zadruge prevzel Stanovanjski sklad, je prevzel tudi te dolžnosti. Zavod za urbanizem se je precej okrepil in sodelovanje med Zavodom in Stanovanjskim skladom se je poglobilo. Stanovanjski sklad je skrbel za sredstva in izdajal naročila, pripravljal strokovna posvetovanja, na katera so bili vabljeni strokovnjaki, zainteresirani prebivalci in predstavniki občine. Na teh dokaj razširjenih sestankih so bila določena štiri osnovna vplivna območja, ki naj bi se v razdobju tridesetih let razvila takole:

1. Žalec s predvidenim številom prebivalcev na okoli 7.000.
2. Polzela s predvidenim številom prebivalcev na okoli 4.500,
3. Prebold s predvidenim številom prebivalcev na okoli 4.500 in
4. Vransko s predvidenim številom prebivalcev na okoli 1.800.

Šempeter, kot pomembno turistično in kulturno-zgodovinsko naselje, bi se naj samo urbanistično uredil, ne da bi se širil; tako po prvotni zamisli, ki pa jo praksa zaradi razvoja industrije v Šempetru kar sama spreminja.

Posebno razumevanje za nadaljnje urbanistično projektiranje, za ekonomske urbane naložbe, je pokazal predsednik Občinske skupščine, Tone Delak, ki je z vso vnemo sodeloval pri krojenju načrtov za razcvet zazidalnih področij. Zasnova za urbanistični program kraja Žalec je bila sprejeta na posvetovanju dne 11. I. 1963. Sodelovali so: ing. Jelka Vehovar, urbanistični inšpektor Ladislav Levstik, predsednik občinske skupščine Žalec Tone Delak, načelnik oddelka za gospodarstvo občine Ivan Kač, republiški urbanistični inšpektor ing. Jeran, gradbeni referent občine ing. Franjo Faganeli in Dane Debič. Tokrat se je na zasnovi že zrcalila bodoča razdelitev coningov, vendar pa je bilo posebno pereče prometno omrežje, ki žal še danes ni najugodnejše rešeno. Prometna mreža je namreč odvisna od glavne ceste, ki že stoletja drsi skozi središče trga (nekoč je vodila skozi dvoje vrat obzidja); s precejšnjim prometom, posebno obremenjena ob prometnih konicah (tudi po nekaj tisoč motornih vozil dnevno), predstavlja hudo prometno oviro normalni ureditvi mesta. Po načelih sodobnega urbanizma pač ne gre, da bi bil medkrajevni promet speljan skozi središče naselja. Vendar smo morali končno pristati na popustljivo rešitev, da speljemo obvoznico mimo železniške postaje pa ob železniški progi proti zahodu do ceste proti Vrbju, kjer se ob zaključku soseske Poreber južna obvoznica spet usmeri h glavni cesti; severna obvoznica pa bi pravokotno na južno obvoznico stekla po stari strugi Godomlje proti severu in bi na severovzhodnem vogalu soseske Ložnica proti zahodu in ob Godomlji navzgor dosegla cesto Gotovlje—Vrbje ter se na istem križišču kot južna obvoznica vrnila na glavno cesto. Tako bi bil osrednji del trga obkrožen z dvema obvoznicama kot nekak jajčasto oblikovan lik. Stereotipna podoba trga ne daje take podobe. Projektant je moral upoštevati povezavo trga s krajem Zabukovica in z drugimi kraji na desnem bregu Savinje. Zato je cesta v to smer (na isti trasi kot dosedanja cesta) prvenstvene važnosti, še posebno zato, ker bo predvidoma povezovala Žalec z glavno cesto Maribor — Ljubljana, v kolikor bi seveda projektanti te nove glavne ceste I. reda pristali na takšno povezavo. Iz dosedanjega opisa glavnega cestnega omrežja je možno razbrati, da se obvoznici (predvideni za avtobusni in tovorni cestni promet) spojitja na vzhodnem in zahodnem križišču. Poleg teh dveh zvez pa je predvidena še zveza v samem trgu, poleg cerkve; tudi tu je povezava obeh obvoznic. Promet bi se naj na teh treh križiščih, pa še morda na katerem manj važnem, odvijal s semaforji. Kljub vsej prizadevnosti je promet še vedno pomanjkljivo zamišljen. Nekateri najtežji problemi pa sploh niso rešeni, tako podvoz pri današnji železniški postaji, kjer se že zdaj večkrat zaradi spuščeni zapornic promet ne odvija normalno. Obvoznici sta precej ovinkarski, posebno za najtežja vozila s prikolicami (misliti moramo na zimski promet), cestni zavoji so v križiščih preostri. Ker je do realizacije načrtov za novo traso glavne ceste morda še precej daleč, smo precej skeptični glede udobja predvidenega cestnega omrežja, no, kakorkoli že, semaforji bodo pripomogli, da bo prečkanje cest na križiščih tudi za pešce nekoliko bolj varno, kar bo vplivalo na varnejšo mladost naših otrok in zmanjšalo

prometne nesreče, ki so nastajale zaradi neurejenih razmer na naših cestah, križiščih, prehodih itd. Menimo, da bi se dale na uspešen način rešiti tudi nekatere prometne ovire; tako bi zmogli zgraditi primeren podvoz pod železniško progo pri žel. postaji, ker bi bilo tam potrebnih najmanj rušenj in podobnih del. Poglobitev bi resda morala segati 6 m v globino, toda njeni zavoji, prehodnice in vzpetine bi se dale prikladno spojiti s cestišči in mestnim prometom. Priprave za ta podvoz bi morali pričeti kmalu, ali najbolje takoj. Notranji mestni promet je seveda odvisen od oblikovanja posameznih coningov, brezdvomno pa nam dopušča še med samim izgrajevanjem mesta dovolj premikov in oblikovnih posegov. Tako vemo, da ceste v obrtnem delu po konceptu programa ne bodo primerne in jih bomo morali prilagoditi razvoju tovarne »Juteks« in podjetja »Cevomontaža«, prav tako pa tudi cesta, ki zdaj reže nova poslopja strojne postaje na dvoje, ni pametno zarisana.

Prometno omrežje obkroža novi trg in dopušča le pristop k javnim zgradbam, skoncentriranim v središču novega mestnega trga. To bo lepo središče: zamislimo si čudovite platoje, bazene, spomenike kot simbole ali likovne stvaritve ali pa kot spominske skulpture slavnim možem; ob zdravstvenem domu, poslopju sodišča, domu kulture, hotelu pa gredice s cvetjem. Stari trg pa ostane kot spoštovan lik naše preteklosti, z nadihom miru, pohlevne predanosti minevanju, hkrati pa bodo človeška srečanja in živžav pomenila zanj notranje živo srce... Zato in samo zato ne smemo zgrešiti niti najmanjše okvare z modernizacijo na starih objektih, ki ta del trga še ohranjajo v njegovi pristnosti, zato moramo zanj tudi nekaj žrtvovati. Morda so rekreacijske površine v novih naseljih, če mislimo na igrišče, parke, igralna polja, zelenice itd. pa telovadišča s kopališčem, še kar zadostne, zadovoljujoče. Žalec naj postane slej ko prej velik vrt; središče starega trga, današnja glavna ulica (ako ohranimo to starino) bo pravo svetišče za duševni odpočitek neke dokaj razgibane in hkrati čudne prihodnje dobe... Bodisi, da smo pred uresničitvijo, bodisi da smo polni fantazije in lepih predstav: ko že omenjamo prometno omrežje Žalca, si ga moramo predstavljati v plastični podobi in četudi nam nova kovinska tovarna, mimobežno povedano, kvari podobo, bo sprehajalna steza med brezami do Šempetra res veličastna, ko nas privede do samega jedra Antičnega parka, antičnega življenja...

Ob zaključku opisa prometnega omrežja moramo omeniti še avtobusno postajo. Ta bi se premaknila k današnjemu kolodvoru, ki bi naj obdržal zdajšnji prostor, ali pa bi se naj pomaknil v smeri hmeljarne HED. Razvoj železniškega prometa v programu ni predviden. Vendar pa je splošna sodba, da promet na savinjski železnici v bodočnosti ne bo posebno naraščal, če bo ustvarjena zamisel o velenjskem kemokombinatu.

Pri programiranju razvoja mesta Žalec na 7.000 prebivalcev smo upoštevali, da je Žalec upravno središče komune, da je v njem mnogo služb, ki spremljajo družbeno življenje, pa tudi občinske politične organizacije domujejo s svojimi sedeži tu. Bogate kulturne in politične tradicije dajejo kraju posebno vrednoto. Poleg občinske skupščine, ki

trenutno zaposluje kakih sto uslužbencev, je še lepo število raznih zavodov: za socialno zavarovanje, za zaposlovanje delavcev, za stanovanjsko gospodarstvo; v mestu pa so se pričele uspešno razvijati razne kulturne institucije: Delavska univerza, Matična knjižnica občine Žalec, klub krajevnih organizacij, Občinska zveza kulturno-prosvetnih organizacij, tu je sedež združenih kino podjetij. Obrt je tudi precej razvita in posebno močno se razvija Obrtno podjetje »Zarja« Žalec s približno 150 zaposlenimi. Zadnje leto je postavilo svojo montažno upravno zgradbo tudi podjetje »Montana« Žalec je središče savinjskega kmetijstva in Kmetijski kombinat Žalec predstavlja eno največjih socialističnih kmetijskih podjetij v Sloveniji, ki poleg proizvodnje hmelja oblikuje tudi razvoj celotnega savinjskega kmetijstva. Tudi gradbeno podjetje »Gradnja« Žalec se je razvilo v dokaj veliko podjetje s preko 250 zaposlenimi. Vsa ta podjetja zaposlujejo precej strokovnega kadra, ki se je zadnja leta zaradi intenzivne gradnje stanovanj pospešeno priseljeval v Žalec in vključeval v proizvodnjo ali v upravno delo. Ko že omenjamo sedeže večjih podjetij v Žalcu, ne moremo mimo dejstva, da je razporeditev proizvodnih podjetij v trgu neugodna. Gradbeno podjetje »Gradnja« bi moralo zategadelj v doglednem času predstaviti svoje obrate v obrtno-industrijsko cono vzhodno od železniške postaje. Za »Gradnjo« je že določena nova lokacija, tako pa tudi za »Zarjo« Žalec. Obe podjetji bi se naj razvijali na prostoru med železniško progo, Hmezadovimi skladišči za predelavo hmelja in glavno cesto. To zemljišče je zdaj še sadni vrt opuščene Gorjupove kmetije. Podjetje »Zarja« pridno gradi na tem prostoru svoje obrate ključavničarstva, sobopleskarstva, avtoservisa itd. Žal pa so ti objekti precej provizorični. Vendar ne kaže pri takih podjetjih, kjer mora biti proizvodnja dinamična, proizvod spremenljiv in skladen s potrebami in željami kupcev, jemati prestrogega kriterija. Že prve izkušnje, ko pri določanju lokacij upoštevamo urbanistični program, kažejo, da ne smemo biti preveč togi pri določanju lokacij za razne obrtniške delavnice, ker se lahko zgodi, da bomo zaradi pretirane vestnosti pri urbanizaciji ostali brez potrebnih obrtnih delavnic. Stanovanjske soseske so, žal, tako vsaj, kot jih snujejo urbanisti, vse preveč formalistično idealna bivališča, a po drugi strani tepe njihove prebivalce pomanjkane ustreznih uslužnostnih delavnic, ki bi bile v primerni bližini. Trg Žalec je sploh tako oblikovan, da obrt skoraj ne najde primerne prostora; vsaka iniciativa se več ali manj zlomi ob osti skrbnih čuvarjev togega formalizma.

Žalec je v bistvu že izgubil vrednost turističnega kraja s postavitvijo »Kovinskega podjetja« na najbolj neprimerni točki. Z novimi predvidevanji pa naj bi še zrasla v trgu, južno od proge in današnjih Hmezadovih skladišč, kar pomembna industrija. Ker kraj sam nima kakih takih znamenitosti, ki bi ga poveličevale, se bo moral verjetno zadovoljiti s prehodnim turizmom. Vendar pa moramo upoštevati prijetnost starega dela kraja, možnost očarljive ureditve novega centra, povezavo s sprehajališčem do antičnega parka Šempeter, izredno lepe prostore za telovadne prireditve itd.; upati smemo na razvit nedeljski turizem

motoriziranih Celjanov, Ljubljančanov in drugih prebivalcev Slovenije. Ko že omenjamo vabljuvost trga, moramo seveda misliti tudi na razvoj takih kulturnih institucij, ki bodo vabljive za njegove obiskovalce. Prireditveni odbor za pripravo svečane razglasitve trga Žalec za mesto že sedaj ureja muzejske prostore v hiši skladatelja Rista Savina. Del muzeja bi bil posvečen pokojnemu skladatelju, drugi del pa razvoju hmeljarstva v Savinjski dolini. Že sedaj je zbranih precej predmetov za muzej skladatelja Rista Savina, saj namerava precejšen del predmetov zanj prispevati pokojnikova vdova Olga Sirca. Privlačna bo tudi ureditev »turškega stolpa«. V trgu je tudi nekaj pomembnih arhitektur srednjega veka. Med temi bi kazalo ohraniti Flajsovo gotško hišo poleg hiše Rista Savina, bivšo luterantsko kapelo v hiši Zotla, nadalje hišo, v kateri je nekaj časa domoval pesnik Aškerc, in še nekatere stavbe. V Flajsovi hiši je posebno pomembna notranjost in zato, da bi očuvali oboke, bi bilo hišo najbolje odkupiti; lastnik si želi zgraditi novo, modernejše bivališče. Osrednja stavba v mestu bi morala biti Dom kulture s potrebnimi prostori za kulturno in družabno življenje domačih prebivalcev in prehodnih gostov. V Domu, ki bi naj bil arhitektonsko lep in vabljuv opremljen z deli domačih likovnih umetnikov, bi poleg gledališke dvorane s premičnim odrom moral biti še razstavni salon naših umetnikov; ker je poslopje že vključeno v zazidalni načrt centra Žalca, so mu s tem dana tudi osnovna merila. Center Žalca s platojem, zdravstvenim domom (dograjen že l. 1965), sodiščem, štirietažno zgradbo družbeno-političnih organizacij, zgradbo vzgojno-varstvene ustanove, zgradbo Občinske skupščine in modernim hotelom bo zazidan na približno 5 do 6 ha zemljišča. Medtem, ko ima zdravstvo za daljše obdobje urejene primerne ordinacijske in pomožne prostore v novem zdravstvenem domu, pa moramo upati, da bo prihodnost naklonjena tudi šolstvu, da bomo v obdobju treh ali štirih let sezidali novo šolo na področju rekreacijskega centra, »na Frengi«, kot so Žalčani nekdanj imenovali prostor med glavno cesto in Godomljo, južno od že dogotovljenega velikega stadiona. To novo šolsko poslopje bi sicer samo razbremenilo staro šolo, nova šola pa bi imela vse prednosti moderne šole zaradi svoje lege v sestavu rekreacijskega centra, zaradi neposredne bližine igrišč, kopalnega bazena in bližine ogrevanega zimskega kopalnega bazena. Prostor za šolo in rekreacijski center bo skupno zasegal skoraj 15 ha zemljišč. Sicer pa je v smeri Gotovelj predviden še en rezervat v obsegu 5 ha za kakšno šolo ali podobno, če bi kasneje pritisk od zunaj bil še močnejši ali pa, ko bi se zazidala soseska V.

Ker smo s splošnim opisom že podali pregled splošnih problemov, ki jih rešuje ali rešitev vsaj nakazuje urbanistični program, je prav, da dodamo še nekaj konkretnih podatkov. Žalec bi naj v obdobju nadaljnjih trideset let obsegal kakšnih 80 do 100 ha zemljišč, pri čemer pa je vključena tudi industrija in njeni rezervati. Omenili smo že, da bi naj bilo v Žalcu približno 7.000 prebivalcev. Žalec bi se kot center komune še okrepil. Stanovanjske soseske bi zasegale okrog 40 ha zemljišč. Seveda moramo upoštevati, da bo nekaj prebivalstva ostalo tudi v drugih področjih, tako v industrijsko-obrtnem kot tudi v samem centru.

Med javnimi zgradbami bi imele prednost: zgradba političnih in družbenih organizacij, zgradbe otroškega varstva in šole, klubi, trgovine, gostišča, hotel itd. Za razvoj industrije imamo premalo perspektivnih pokazateljev. Škoda, da se ne uresničuje prvotna ideja, naj se industrija locira v bližnja sosedna področja kot so Zabukovica, Liboje, Zalog, Ložnica, Pirešica itd., pač tam, kjer ne bi škodovala lepoti doline, ljudje pa bi se vozili na delo nekaj kilometrov izven centra. Industrija se zaradi transportov reprodukcijskega materiala in goriv upira taki zamisli, češ da je najrentabilnejša tista industrija, ki ima industrijski tir in glavno cesto pred nosom. Vendar pa zagovorniki ideje o odmiku industrije take gorečneže prepričujejo, da bo v nekaj letih osnovni preskrbovalec z energijo energo-kemokombinat v Velenju, ki bo po plinskih vodih dobavljal plin, vse stranske ceste pa bodo že v nekaj letih prav tako asfaltirane in so torej možnosti za razvoj industrije v skritih globelih kar precejšnje. Vsekakor ni mnogo upanja, da bi mogli Žalec povsem zaščititi pred hrupom industrijske proizvodnje, pa tudi ne pred dimom in težkim tovornim transportom.

Stanovanjska izgradnja v Žalcu je bila v zadnjih petih letih precej intenzivna. Zgradili smo sosesko Dom I s stodesetimi stanovanji, tri velike objekte s skupno 40 stanovanji, zdaj pa je v gradnji soseska Ložnica (po urbanističnem načrtu soseska I) z 280 stanovanji. Obdobje do leta 1960 do vključno 1965 je za Žalec obdobje organizirane stanovanjske izgradnje, ki jo je doslej organiziral Stanovanjski sklad Žalec in odslej kot njegova popolnejša oblika organizacije Zavod za stanovanjsko gospodarstvo Žalec. Skupno z zasebnimi stanovanji je bilo v zadnjih petih letih zgrajeno povprečno po 34 stanovanj letno samo v Žalcu. Skupno pa je bilo po drugi svetovni vojni zgrajeno v Žalcu 352 stanovanj. Po zazidavi soseske Ložnica, na kateri sta sedaj v zidavi dva stolpča s štiridesetimi stanovanji, 16 vrstnih hiš, 14 dvojčkov (polovic) in trije enojčki, bo na vrsti soseska Poreber. V Žalcu je za zadnjih pet let značilen močan porast prebivalstva in sicer za več kot 600 oseb ali ca. 5 %. Naravni prirast prebivalstva pa je 0,8 % in je razmeroma nizek. V nadaljnjem obdobju pa moramo računati tudi na močno zaposlenost žena in povečanje njihovega deleža v skupnem številu zaposlenih. V zadnjem obdobju je bilo v Žalcu 56 % aktivnih prebivalcev. V žalski občini se lahko samo Polzela s 64 % pohvali z večjim številom aktivnih prebivalcev. Med zaposlenimi prebivalci Žalca jih je precejšnje število zaposlenih v upravi 19 %, v kmetijstvu 14 %, v industriji pa 11 %. Upoštevati moramo naselji Vrbje in Žalec, kjer še večinoma živijo kmetje. V končnem sorazmerju z izgradnjo mesta za 7.000 prebivalcev moramo računati na najmanj 3.000 delovnih mest. Resda je nekaj prebivalcev zaposlenih tudi v Celju in v drugih krajih, toda mnogo zaposlenih se vozi na delo v Žalec iz drugih krajev. V samem Žalcu gotovo ne bo možno od sedanjih 900 delovnih mest doseči takšnega števila. Računamo pa na industrijo v Šempetru (Agroservis, Aero, Savinjales itd.), v Zabukovci (Montana), v Libojah (Keramična industrija), v Ložnici (opekarna) pa še nekaj drugih manjših podjetij v bližnjih krajih, ki bodo absorbirala del prebivalcev Žalca. Reči moramo,

da nas pa v zadnjih letih presenečajo spremembe v zvrsti gradenj, ko težimo k individualni gradnji in računamo na večjo porabo zemljišč. Zato je povsem možno, da se bo Žalec počasneje razvijal ter strpno spremljal razvoj satelitskih naselij in ostalih vplivnih območij. O tem bomo pisali še na zaključku te razprave. Tudi šolstvo bo po novih merilih potrebovalo več prostora na posameznega učenca, pri mestnem značaju Žalca je verjeten tudi razvoj strokovnega ali pa morebiti tudi splošnoizobraževalnega šolstva na II. stopnji. Pri današnjem neurejenem stanju financiranja šolstva je položaj tak, da mislijo občine na razbremenitev, medtem pa perspektiva nadaljnjega razvoja komun dopušča možnost, da bodo razvijale tudi šolstvo.

Poprej smo že namignili na nesporno dejstvo, da bi Žalec v povezavi s krajem Šempeter pridobil na svoji turistični vrednosti, da bi bil lahko kar integralno združen z antičnim parkom v Šempetru, da bi pravilna usmeritev lahko doprinesla k rentabilnemu turizmu v obeh krajih. Da bi dosegli rentabilen turizem, da bi nam izkopanine in antični park v Šempetru dajal gospodarske koristi, je nujno v najkrajšem času urediti ta park, dokončati izkopavanja v Šempetru in v Ločici, postaviti v Šempetru potrebne objekte: motel, vikend naselje, v bližini pa ob Savinji urediti avtokamp. V Podlogu bi kazalo izvesti poskus vrтанja, če bi morda na obstoječem toplém izviru (pozimi je toplina vode v perišću 22°C) mogli navrtati v tako globino, da bi nam vrtina dajala primeren curek tople vode, ki bi jo speljali v Šempeter. Tako urejen kraj bi s toplo vodo predstavljal za občino pravi biser, saj bi potem tudi najbolj zahtevnemu evropskemu turistu v njem ničesar ne manjkalo. Mogel bi najti dovolj paše za oči in dovolj ugodja za telo. Menim, da bi se pogumnejše investiranje in trdnejša organizacijska oblika občini bogato povrnila. Šempeter se mora urediti po najpogumnejši in širši zamisli brez odlašanja. Takoj je možno ob Savinji zgraditi primerno vikend naselje ali pa v okolju bazen z toplo vodo. Ploščad med Dobrtešnico in Šempetrom bi bilo zasaditi z južnim drevjem, vmes pa postaviti vikend hišice (morda kot nadomestilo za motel), če bi hotel zgradili v Žalcu. Ko bi iskali rešitev za razvoj gostinstva, bi jo morali iskati skupno za oba kraja. Nedvomno pa bi naj bil antični park v Šempetru povezan z vso gostinsko-turistično pa tudi kulturno dejavnostjo; eno bi moralo pogojevati drugo. Šempeter je bil zaradi ugodne vzvišene lege na bregu Savinje prikladen za naseljevanje že v času, ko so se ljudje še družili v plemena; potlej pa nam zgodovinski atributi (fibula, novci) potrjujejo domnevo, da so tu po dolini domovali Iliri, za njimi pa Kelti. Že dejstvo, da je Velika jantarska cesta povezovala mesta vzhoda in severa, dežele gotskih, tatarskih in slovan-skih plemen in pa ugoden lovski, ribiški in poljedelski teren sta pogojevala možnost bivanja. Ocenjujemo pa lahko tudi druge ugodnosti: bogastvo doline, nešteto zaklonišč za primer nevarnosti med tokavami Savinje, po vsej verjetnosti pa tudi na velikem jezeru med Podlogom in Polzelo. Da je tu verjetno bilo veliko jezero, nam more biti v dokaz trizob za velike ribe, morda metrske ščuke, ki je bil najden v precejšnji zemeljski globini na tem področju in ga hrani tovariš Vinko Jordan.

Rimske izkopanine pa so tako blagodarne s svojim izpričevanjem okolja, v katerem so bile ustvarjene, da nam s celotnim spektrom nudijo precej točno podobo celovitosti rimskih navad in ustvarjalnosti na naših tleh. Stereotipna podoba rimskega bivanja bo jasna v Šempetru bolj kot kjerkoli v Evropi. Obiskovalcu so na voljo čudoviti reliefi, posamezne kapele pa so prava dragocenost antične umetniške ustvarjalnosti.

Šempeter je kraj s kakimi 500 prebivalci in bi naj po prvotnem urbanističnem zazidalnem načrtu obdržal le nekako isto število prebivalcev; povečane površine zazidalnega okoliša bi se naj zazidale le kot nadomestilo za izgubljene površine, ki bi se naj opustile kot bivališče (namreč ves stari del Šempetra); te površine bi potlej predstavljale površine za parke in zelenice v neposredni okolici izkopanin. Tako bi izkopanine bile »prostorsko« svobodnejše, neposredno okolje pa bi se moglo urediti po antičnem vzorcu; parki nalik izvirkniku s cipresami, pinijami, gorskimi bori bi po svoje učinkovali na obiskovalce in dvigali sloves Šempetra; bazen s toplo vodo (važen pogoj uspeha) bi nadomeščal morsko obalo, poleti pa je tudi ob Savinji prijetno. Gmajne ob reki bi kazalo urediti in ohraniti. Ker spada Šempeter po prvotnih sklepih v gravitacijsko območje Žalca, bi število prebivalcev v 30 letih naraslo le na približno 1.000. Že sedaj je v Šempetru zaposlenih 278 ljudi, samo v »Agroservisu« je zaposlenih 111 ljudi in se je število v zadnjih petih letih podvojilo. Zaradi predvidene razširitve obratov pa bo število zaposlenih v nekaj letih preseгло 300 ljudi. Tudi podjetje »Aero«, obrat Šempeter, bo rekonstruiralo obrate in dvignilo število zaposlenih na 150 ljudi. »Agroservis« ima precejšnje konjunkturalne razloge za hitro rast proizvodnje kmetijskih strojev, strojev za obiranje hmelja in ugodne pogoje za razvoj servise dejavnosti: popravila traktorjev, kmetijskih strojev in osebnih avtomobilov. »Aero« je podjetje, ki izdeluje barve, lepila in druge kemične proizvode. Tudi ti predmeti so iskani na tržišču in se ni bati, da bi podjetje ne moglo normalno širiti svojega obsega. »Agroservis« zaposluje v glavnem moško delovno silo, »Aero« pa izključno ženske- tako obe podjetji ustvarjata skupaj ugodno strukturo delovnih mest za prebivalstvo kraja. »Savinja-les« tudi razširja in modernizira obrate za izdelovanje pohištva, namenjenega pretežno za izvoz. Hiter porast števila delovnih mest povzroča tudi povpraševanje po stanovanjih. Podjetja pa ne žele uresničevati ideje o Šempetru kot delu gravitacijskega območja mesta Žalec, temveč žele, da bi se kraj širil skladno s stanovanjskimi potrebami v kraju zaposlenih ljudi. V razdobju 30 let smemo računati v Šempetru na približno 1.000 zaposlenih, ki bi naj večidel stanovali v Šempetru, drugi pa bi se vozili iz bližnjih krajev, delno tudi iz mesta Žalec. Prebivalci Šempetra in zastopniki industrije pač utemeljujejo svojo zamisel z dejstvom, da je Šempeter kraj, ki ima zlasti v naselju Dobrteša vas možnost širjenja individualne gradnje, da še dalj časa ne bomo mogli upati na takšen standard, ki bi zagotavljal ljudem možnost prevoza z lastnimi avtomobili, da so v Šempetru še možnosti za razširitev šole, oziroma, da bi bilo smiselno v ustreznem času opustiti sedanjo adaptirano šolsko poslopje in zgraditi novo, v katerem bi lahko delovala razvita osemletka, da je predvideni

center Šempetra dovolj velik za številčno povečavo kraja na 3.000 prebivalcev. Za 3.000 prebivalcev, če odštejemo že delno zazidano stanovanjsko sosesko Škorenj, bi potrebovali pri gostoti 100 ljudi na ha spet kar 20 ha novih zemljišč. V Dobrteši vasi pa imamo na razpolago samo kakih 10 ha primernih zemljišč za zazidavo. Šempeter smemo usmerjati le v razširitev stanovanjskih sosesk v Dobrteši vasi in to proti vzhodu najdalje do zdravstvenega doma, vse ostalo pa bi moralo biti na razpolago razvoju antičnega parka. Šempeter se sme razvijati le strogo namensko po coningih, s predhodno posebno ostro kontrolo načrtov in lokacije vsake zamišljene gradnje in adaptacije. Nujno pa je potrebno ustanoviti sklad za izgradnjo antičnega parka Šempeter. Morda bi domača podjetja vlagala v sklad letno nekaj sredstev, ki bi se jim potlej, ko bi se antični park razvil v pridobitno podjetje, spet vračala. Zastor pred bodočnostjo moremo odgrniti le z domišljijo in ta nam je morda ravno tukaj še posebno potrebna. V Evropi je precej zanimivih točk za turiste, toda vabljive so le takšne, ki nudijo prej našete ugodnosti. Ob večji iniciativi bi lahko tudi tu organizirali mednarodne simpozije likovnih umetnikov. Lega Šempetra je precej ugodna, zelo malo pa je domišljije v ljudeh, ki lahko dajo antičnemu parku srce. To pa je utrip rednega obiska, številnega obiska Evropejcev.

Center soseske bi naj obsegal do 3 ha zemljišč. Tu bi bila združena vsa preskrbovalna mreža, uslužnostne obrti, klubski prostori, kino dvorana, varstveno-vzgojna ustanova in še kaj ... Mnenje o tem, ali je praktično in možno skoncentrirati vse uslužnostne obrti, je dokaj odvisno od razpoložljivih investicijskih sredstev za nove prostore teh obrti, ki jih zdaj še ni. Obstoječe zgradbe pa ne nudijo dovolj lokalov; tako se nam zdi, da bo vsaj uslužnostna obrt več ali manj raztresena po vsem Šempetru in Dobrteši vasi. Upamo pa lahko, da bo Kmetijski kombinat Žalec kmalu izpraznil prostore v Kulturnem domu, preselil garaže in tako olajšal ureditev restavracije v današnjih prostorih šempetrške trgovine, hkrati pa bi mogli urediti v odprtih garažah paviljonski tip preskrbovalnih obratov. Možnosti so torej precejšnje, razumevanje s strani družbenih in gospodarskih organov pa je zaenkrat še precej nejasno. Zavod za stanovanjsko gospodarstvo bo skupno z režijskim odborom za izgradnjo antičnega parka Šempeter naredil kar bo mogoče, da se Šempeter urbanistično obdela in pripravi tudi temeljita dokumentacija za njegov razvoj.

Omenili bi še nekaj podatkov o šolstvu. Osnovna šola ima sedaj precej neprimerne prostore v stari hiši; čeprav so ti prostori bili adaptirani, pa za precej obsežen šolski okoliš le ne zadostujejo povsem. Za uvedbo reformiranega pouka manjkajo zlasti prostori za kabinete, zbirke, knjižnico, šolsko kuhinjo, zbornico itd. Šola ima sicer lep vrt in tudi dovolj prostora za razširitev na sedanjem mestu, tudi do 10 ha, žal pa je šola na severni strani glavne ceste, kar predstavlja glavobol učiteljem in staršem zaradi nevarnega prehoda čez prometno cesto. Pa tudi oddaljenost od bodočih stanovanjskih sosesk bi bila manjša, če bi šolo locirali zahodno od novega rekreacijskega parka, ki leži v

dolini, približno 200 m južno od glavne ceste, nekako na sredini med Šempetrom in Dobrtešo vasjo.

Zazidalni načrt (z zasnovami ureditvenega načrta), izdelan leta 1965 in popravljen l. 1964, ni zadovoljil nikogar in je zdaj dokončano kartografiranje Šempetra in Dobrteše vasi. S tem pa smo prišli v novo obdobje razmišljanja o kraju Šempeter, čigar razvoj bo šele v letu 1965 prav obdelan in v celoti utemeljen. Načrte za ureditev antičnega parka pa izdeluje priznani slovenski arhitekt Braco Mušič s pomočjo svojih študentov (Koštomaj, štud. arh.). Gravitacijsko območje antičnega parka Šempeter izpodbija nekatere vsebinske predloge o dosedanjih vplivnih območjih in se svojstveno razširja na vse področje občine; zlasti pazljivo pa mora biti obdelano ožje gravitacijsko območje, ki obsega kakšnih 20 ha zemljišč. Prometno omrežje v Šempetru je pogojeno z obstoječim omrežjem, nudi pa dokaj neugodno stanje, ker moramo spet iskati zvezo z glavno cesto. Ta pa nima dovolj varnostnih pasov na vsaki strani cestišča, je nepregledna in zato je na križiščih pri izkopaninah prišlo že do več težjih nesreč. Tu bi bilo modro čimprej podreti rumeno hišo na platoju pred Kulturnim domom, staro skladišče ob glavni cesti in obstoječe hiše bi se v skrajnem primeru dale urediti s pasažami. Notranja cestišča je treba asfaltirati, zlasti cestišče v »Kurji vasi« in do nje. Menimo pa, da ni poiskana najboljša rešitev asfaltiranja obstoječe ceste k Šeščam; primerna bi bila le taka rešitev, ki bi dopuščala povezavo te ceste po obvoznici z glavno cesto, ne da bi motili mir, ki ga potrebuje antično urejen park.

Za razvoj obstoječih industrijskih podjetij v Šempetru ne manjka prostora in bi se razvijala kar na sedanjih lokacijah. Seveda bi bilo lepo, če bi med glavno cesto in obrati »Agroservisa« čimprej zasadili primeren drevored in industrijske objekte kolikor mogoče zakrili z zelenjem, primernim za Šempeter. Podjetje »Aero« leži ob Dobrtešnici in je toliko odstranjeno od komunikacij in antičnega parka, da ne bo nikomur v napoto, če še dogradi kakšen objekt. Podjetje »Savinja-les« pa ima svoje obrate več kakor kilometer oddaljene; s primernim zelenim pasom bi se ga zakrilo in tudi za razširitev ima več kot dovolj prostora. Ob kolodvoru v Dobrteši vasi je Transportno avtomobilsko podjetje zgradilo garaže. Tudi to podjetje ima dovolj prostora za svoj razvoj. Morali bi pač vsem tem podjetjem načrtovati njihova razvojna področja in jim nakazati, kako naj uredijo zunanost svojih poslopij in dvorišč. Menda je bil v Šempetru storjen precejšen greh s pozidavo velikih štirietaznih stanovanjskih blokov. Da bi se popravila panorama in pogled na fasade teh stavb, je nujno pozidati na robu platoja, zahodno pred temi bloki, primeren nižji objekt, ki bo občutek njihove višine ublažil, hkrati pa iz druge smeri z višjim drevjem morda izboljšati pogled na te hiše.

Šempeter ima danes moderno urejeno samopostrežno trgovino v Domu kulture, nadalje še eno trgovino v zelo majhnem lokalnu in več gostišč, od katerih niti eno ne ustreza sodobnemu turizmu. Večjidel so vsa gostišča »oštarije« v temnih prostorih in z ne posebno urejeno postrežbo. Bife pri bencinski črpalki (kjer bi, mimogrede povedano,

mogli nuditi vsakemu domačemu in tujemu turistu brezplačen prospekt izkopanin na majhni razglednici), nudi le revno postrežbo. Turističnih sob ni. Bližnji Žalec prav tako nima udobnih, snažnih gostinskih lokalov s primernimi turističnimi sobami.

Najsi zdaj še toliko razmišljamo o Šempetru, smo vendar polni upanja, da se naša prizadevanja v skorajšnji bodočnosti uresničijo. Zdaj pa si pomagajmo z dobro voljo in speljimo naše misli na naslednje vplivno območje, našo prelepo **Polzelo**, kraj, ki človeku že kar sam daje sveže občutje, če se nameri v ta del doline.

Za droben nedeljski turizem, za nedeljski izlet, je Polzela kar prijeten kraj; tu je dovolj zelenja, dovolj vrtov, dovolj hribočkov v bližini in tu je ponosna Gora Oljka, kot res imenitna razgledna točka; pogled z nje je očarljiv proti domu, naši Savinjski dolini, pa proti daljnjim hribom in goram na obzorju. Semkaj more človek z avtomobilom in prvo pomladansko sonce je dostopno za male denarje. Tudi znameniti stari oltar v cerkvi na gori je vreden, da si ga človek ogleda. V dolini pa je Polzela v zadnjem obdobju le dobila program bodoče ureditve. Program so volivci in občinska skupščina potrdili v l. 1964 in poleg tega še zazidalni načrt za »center« Polzele. Po programu bi Polzela dobila resnično enoten videz in strnila bi se, kar zdaj o njej ne bi mogli trditi; postala bi moderen, hkrati pa ljubek kraj. Med podjetji in občani na Polzeli je za to dovolj razumevanja in zato smemo upati, da bo v tridesetih letih center Polzele zazidan, kraj navezan nanj in uresničena zamisel o 4.500 prebivalcih.

Polzela je zelo staro naselje, kajti že v XIII. stoletju je bila tu samostojna župnija s cerkvico, v kateri je l. 1255 župnik Hartvik opravljal bogoslužje. V tistem času pa je bil pozidan tudi grad Komenda. Na robu terase stoječi grad je pripadal Malteškimi vitezom že v XIII. stoletju. Pri vhodu v grad je rimski lev iz belega marmorja, za katerega bi mogli soditi, da je bil verjetno pripeljan iz vojaškega taborišča Rimljanov na Ločici pri Polzeli. Tudi grad Šenek bi naj bil zgrajen nekako v istem obdobju in bi naj naprej pripadal rodbini Zovneških gospodov (iz katere so izšli Celjski grofje). Gradovi so menjali gospodarje in s svojimi zidovi ter ječami krotili lačne tlačane. Srednji vek je minil in Polzela je doživljala vse prednosti kraja, mimo katerega so speljali železnico in je zapuhal vlak. Dograditev železnice je Polzeli, poprej dokaj neznatnemu kraju, le nudila neke prednosti pred ošabnimi Braslovčami, ki so nekoč gospodovale temu delu Savinjske doline. Kmetijstvo je sicer še vedno bilo bolj bogato v Braslovčah in tam so do druge svetovne vojne domovali najbogatejši gruntarji v dolini, toda trgovina, obrt in lesna industrija se je usmerjala v Polzelo, ki leži ob razpotju nekaterih cest v Velenje in proti Gornji Savinjski dolini in ki je imela železniško postajo. Nekaj desetih žag v Velenju in neposredni okolici je dalo dovolj dela domačinom in mnogi so služili denarce tudi s splavarjenjem. Na Polzeli se je splavarilo do pričetka druge svetovne vojne, potlej pa je le poredkoma zdrčal kak splav po Savinji, zadnja leta sem jih pa ni nič več videti na reki. Kaže, da je splavarjenju odklenkalo zaradi dobrih prometnih zvez pa tudi zato,

ker je način predelave in prodaje lesa povsem spremenjen. Že pred vojno (leta 1926) je bila na Polzeli ustanovljena precej velika tekstilna tovarna, ki je v povojnem obdobju (od 1959 do 1964) doživela svojo renesanso in je zdaj ena najmodernejših jugoslovanskih tovarn nogavic iz umetnega vlakna. Pred vojno je tovarna zaposlovala le okrog 150 delovnih moči, sedaj pa jih zaposluje že nad tisoč. Dejstvo, da zaposluje tovarna predvsem žensko delovno silo in skoraj ni družine, da ne bi bila zaposlena oba zakonca, pomeni za Polzelo precejšnje blagostanje, kajti za može je lažje najti zaposlitev. Zanimiv je podatek, da je na Polzeli kar 64 % pridobitnega prebivalstva.

Lesna industrija Garant Polzela, sedaj obrat celjskega podjetja Savinja-les, zaposluje nad 200 oseb. Proizvodnja je že preseгла vrednost milijarde dinarjev. Njeni proizvodi (spalnice) pa so namenjeni predvsem domačemu tržišču. Čeravno so krepko razvite tudi obrtne dejavnosti, predstavljata gospodarsko hrbtnico Polzele prej omenjeni podjetji. Obrtni center »Usluge Polzela« vključuje v svojo dejavnost obrate sobopleskarstva, električarstva, gradbeni remont, mizarski obrat itd. Tudi več zasebnikov ima različne obrtne dejavnosti za lokalne potrebe vaščanov. Leta 1962 je Kmetijska zadruga zgradila strojno postajo za potrebe kmetijstva in garažo za kmetijske stroje; to imetje je po združitvi zadruga s kombinatom pripadlo Kmetijskemu kombinatu Zalec, ki ima na Polzeli svoj proizvodni obrat.

Ko govorimo o Polzeli, si predstavljamo raztreseno naselje in prav težko bi dognali, kje naj bi bil njegov center. Sedaj pa je središče Polzele že v izgradnji in bo menda kar primerno locirano, če upoštevamo že postavljene objekte skupne uporabe: šola (zgrajeno l. 1894 in adaptirano v šestrazrednico l. 1923), zdravstveni dom (zgrajen l. 1958), pošta, ki je sicer tudi v starem poslopju, toda še vedno v območju novega centra, krajevni urad, Dom prosvete, v katerem je knjižnica in kino dvorana s tristo sedeži. Upoštevati moramo, da bodo ti objekti še nadalje služili ustanovam, ki jih sedaj uporabljajo, in zato naravna logika narekuje, da se center kraja locira v trikot južno od ceste, ki vodi v Logarsko dolino. Pričenja se pri starinski cerkvi (pozidani v XIII. ali XIV. stoletju) in se pozida tesno ob obstoječem zdravstvenem domu. Tu bi zraslo nekaj pomembnih javnih poslopij: dom kulture bi imel večjo dvorano s 600 sedeži za kino predstave, manjšo dvorano z 200 sedeži za kakšne druge prireditve in širše sestanke družbeno-političnih organizacij ali za manjše kulturne manifestacije, likovni salon, knjižnico in čitalnico s sodobno izposojevalnico knjig, prostore za izobraževanje odraslih itd. V poslopijih centra bi bili nameščeni: poštni urad, podružnica banke, izpostava LM, sedež krajevnega urada, morda sedeži nekaterih organizacij in podjetij, samski dom hotelskega tipa, zgradbe z večjo samopostrežno restavracijo, nekaj samopostrežnih trgovin, uslužnostnih delavnic, servisi za usluge gospodinjstvom in še kaj, kar potrebujejo prebivalci v neposredni bližini svojih bivališč. Pozabiti pa ne smemo na potrebo razširitve šole, ki bo gotovo na severni strani sedanje trase »glavne ceste« primerno locirana tudi po razširitvi in dokončanju šolskega telovadišča. Glavno cesto bi

namreč po zamisli, ki jo razberemo iz programa, morali predstaviti za približno 200 metrov bolj severno, tako da bi obkrožala šolsko območje na severu in tam v premíci vpadla v križišče ceste na Velenje in v Logarsko dolino. Pričakovati je, da bo polzelsko šolo, ki je že sedaj razvita osemletka, obiskovalo vsaj kakšnih 800 učencev, če upoštevamo gravitacijsko območje, ki šteje naslednje kraje: Polzelo, Andraž, Breg, Dobrič, Ločico, Podvin in Založe, poleg tega pa predvideva urbanistični program skoraj 50 enodružinskih hišic soseske Parižlje kot integralnega dela Polzele. Koncept šolstva za daljše obdobje še sedaj ni dovolj obdelan in potrebne zmogljivosti šolstva planiramo bolj na osnovi podatkov, zbranih za vplivna območja, kot pa na osnovi stvarnih potreb. Predvidevati pač moramo zahteve šolske reforme, ki terja več učne in ostale površine na učenca, funkcionalnejše učne in tudi pripadajoče stranske prostore.

Program za Polzelo je po svojem konceptu precej širokopotezen, se pa izogiblje podrobnostim in dopušča prebivalcem precej možnosti sodelovanja v oblikovanju bodočega trškega centra in celotnega naselja. Rezervat centra predvideva nekako 2,10 ha zemljišča za sam center s tesno postavljenimi stavbami, kar ustvarja v središču občutek rahle utesnjenosti, s čimer pa kraju omogočimo domačnost. Polzeli zares manjka takšnega središča, ki bi se dal uporabiti kot na primer v Žalcu ali v Preboldu. Kraj je vse preveč razdrobljen; obstoječi deli naselja, ki se vključujejo v bodočo urbano aglomeracijo, imajo vse premalo arhitektonske enotnosti. S tem pa seveda ne trdimo, da Polzela nima očarljivih zgradb; saj je grad Šenek, zgrajen v davni preteklosti in obnovljen v dobi baroka, zares lep objekt sredi čudovitega parka izbranih starih dreves, oddaljen komaj nekaj desetih metrov od centra Polzele. Sprehodi v gaje okrog njega bodo v oddih prebivalcem Polzele, pa tudi šolski mladini, ki ima domovanje skoraj pod samim gradom. Za starčke, ki so v gradu našli domovanje za svoje poslednje tople dni, bo seveda potrebno poiskati kakšen bolj primeren in sodobnejši objekt, ta stari grad pa vključiti v turistično gostinstvo. Polzela bo, če je ne bomo zasmradili s kakšnim slabo lociranim tovarniškim dimnikom, postala prijetno bivališče v času počitnic tistim ljudem, ki ljubijo kratke sprehode na manjše hribe, v pestrost narave, v gozdove različnih zvrsti. Torej ne bo nápak, če bo gostinstvo na Polzeli razpolagalo s primernimi tujskimi sobami, če bo poleg omenjenega modernega gostinskega obrata in restavracije tudi nekaj prijetnih domačih lokalov, seveda bolj snažnih kot so sedanji in z bolj izbrano potrežbo. V centru bo poleg zgradb, ki smo jih omenjali, še dovolj zelenih površin, prostori za stavbe otroškega varstva, morda pozidane v paviljonskem stilu, pa tudi dovolj prostora za stanovanjsko sosesko, ki se vključuje v center, tako da bo ta pokrival skoraj 7 ha površin na gramozni ploščadi, zasajeni z ljubkimi parki, med katerimi bo dovolj otroških igrišč, krog in krog pa bo nanizanih nekaj večjih stanovanjskih objektov pa tudi četverčkov in dvojčkov z nekaj več kot 300 stanovanjskimi enotami. Ako zremo realno na gospodarski potencial polzelskih gospodarskih podjetij, potem smemo upati, da bodo

Polzelani že v desetih letih lahko ponosni na center svojega naselja, ki ga moremo danes komaj slutiti. Doslej je bilo namreč zgrajenih v centru 58 stanovanj in štirideset jih je v gradnji; stoji že prvi od treh stolpičev (dva sta v gradnji), deveterček in dvanajsterček. Naselje se razvija tako, da bo možno urediti južni in ostali del centra, pa tudi parke in igrišča, stavbe centra pa postopno graditi kot bodo dopuščala sredstva. Rast Polzele je bila po vojni zelo samonikla: tovarne so zaposlovale vedno več delovnih moči, stanovanjsko izgradnjo pa so prepuščale volji in sposobnosti posameznikov. Do leta 1960 je bilo zgrajenih le nekaj stanovanj za strokovnjake in še ta so bila zelo draga. Tovarna nogavic na Polzeli je po svoji veliki rekonstrukciji v obdobju 1962 in 1965 pričela snovati načrte za dvig družbenega standarda.

Izračun za izgradnjo centra torej ni preveč optimističen, če sodimo, da bo v desetih letih pri sedanjem tempu stanovanjske izgradnje zazidan že precejšen del centra, z dobro voljo tovarniških kolektivov pa bo morda že prizidan tudi novi šolski trakt, ker je šola že sedaj zelo tesna za 500 učencev. V centru je predvidena gostota skoraj 200 prebivalcev na ha, kar mu bo vsekakor dajalo mestni videz. Seveda pa ostali deli Polzele, predvideni za stanovanjsko zazidavo, ne bodo tako gosto zazidani in bo tudi manj visokih zgradb; večinoma bodo naselja zazidana z individualnimi hišicami in morda četverčki. Zamisljeni objekti pa so ostvarljivi samo, če bodo potrebna sredstva, in tako so sodbe o primernosti stavbnih zvrsti zelo različne. So računi, ki dokazujejo, da so izgube zemljišč in stroški za komunalno ureditev sosesk z večjo gostoto in zato z večjimi objekti pač skoraj iste kot sosesk, pozidanimi z malimi enodružinskimi hišicami. Danes je največji strošek na m² stanovanjske površine strošek za komunalno ureditev zazidalnih površin. Gotovo je udobje v enodružinski hišici za naše ljudi neprimerno večje, ki radi vedro stopijo na svoj vrtiček, kjer morejo v prostem času gojiti cvetlice; morda je prav, da jim takšno veselje privoščimo, če se le da. Na Polzeli bo na razpolago za individualne gradnje sorazmerno mnogo površin, le odvzem zemlje dose-danjim lastnikom bo nekoliko težak, ker se ti otepajo prodaje zemljišč — vrtov. Izrisane stanovanjske soseske, pet po številu, skupno pokrivajo 30,2 ha zemljišč, industrija skupno z rezervati približno 10 ha, nekaj pa še obrt itd. . . . S parki, rezervati, pokopališčem, industrijskimi rezervati, stanovanjskimi coningi in prometnim omrežjem pa bo Polzela zelo velika in se bo raztezala na skoraj 70 ha površin. Prometno omrežje Polzele se ne bo dosti spremenilo, važno bi bilo omeniti le premestitev ceste Celje — Logarska dolina na sever za šolskim rezervatom, oziroma obstoječim šolskim centrom. Ta premestitev bo Polzeli in njenemu prebivalstvu kar koristila, ker turisti ne bodo mogli bežati mimo Polzele zaradi ceste, ki ne dopušča naglega prometa. Če se jim bo pa zahotelo prijetnega počitka, se bodo pač tu ustavili, ko bodo na poti v Avstrijo potovali po cesti skozi Logarsko dolino, morda pa iz ljubljanske smeri na Velenje in tam preko v Avstrijo ali obratno. Podoba turistične Polzele prihodnosti temelji na dejstvu, da bo standard

naših delovnih ljudi hitreje naraščal, da bo sleherna družina v Evropi domnevno lastnik avtomobila, da bodo mejni prehodi v bodočnosti povsem liberalizirani in da bo Polzela, nališpana kot nevesta, pričakovala goste. Šalo na stran, bolje bo, da razmislimo še o industriji.

Iz poročil republiškega inšpektorja ing. Jerana razberemo, da na Polzeli ne bo dovolj delovnih mest za tako razvito naselje s 4.500 ljudmi. Dopušča možnost, da bodo del naselja pozidala podjetja, ki imajo svoje obrate izven gravitacijskega območja Polzele. Najsi bo tudi tako, da velenjski rudnik ne bo gradil na Polzeli stanovanj za svoje zaposlene, bo Polzela vseeno lep kraj, ker bo pač dovolj prostora za nizko gradnjo in če bo samo 3.500 prebivalcev v zgrajenem mestnem naselju, jih bo pač samo toliko; čas tudi po tridesetih letih ne bo minil in zahteve po stanovanjih in lokacijah ne bodo prenehale, če človeštvo ne zadene kakšna nesreča. V Tovarni nogavic pa upajo, da bodo razširili svojo dejavnost na takšne zmogljivosti, da bo potrebno 1.600 delovnih mest. Ustrezno k sodobnemu načinu bivanja pa pripadajo neštete pomožne službe in te zopet pritegnejo in zaposle precejšnje število delovnih moči, nakar so zanje in za njihove družine potrebna nova stanovanja itd. Tovarne bodo obdržale sedanje lokacije in je vsaki od njih dodeljen še zadosten rezervat, za novo industrijo pa bi v polzelskih gmajnah našli še dovolj prostora. Rekreatijski center pa je lociran ob Tovarni nogavic, kar je narekovalo obstoječe stanje, in nekateri pomožni objekti. Res je rekreatijski center precej oddaljen od središča in nekaterih coningov, bo pa vseeno še dovolj blizu za vse, ki si zažele telovadbe in razvedrila. Šolska mladina pa ima svoja telovadišča poleg šole in bi si naprave rekreatijskega centra uporabljala le za večje telovadne prireditve in tekmovanja. Upati tudi smemo, da bodo posamezne hiše izginile s polj, kjer so zrastle »črne gradnje« v času najhujšega pomanjkanja stanovanj, da bo tudi okolica urejenega naselja privlačna. V naseljih bodo primerna asfaltna cestišča in seveda tudi kanalizacijsko omrežje, ki ga Polzela, enako kot Šempeter, danes še močno pogrša. Kanalizacijo bo z relativno majhnimi stroški možno speljati do čistilnih naprav in od tam v Savinjo. Ker je Savinja naravno kopališče stotinam prebivalcev Savinjske doline in tudi Celjanov, moramo pač paziti, da je ne okužimo s fekalijami. Pravijo sicer, Polzelani seveda, da bi si zgradili kopalni bazen pri prekrasnem mostu iz zelenega, lisastega tufa. Ta kamniti most je zavarovan s pragom, za katerim je že sedaj naravno kopališče Polzelanov. Z razširitvijo v izkopano tokavo pa bi se to kopališče moglo šteti med najlepša naravna kopališča.

Ko kar sipljemo pohvalne besede za vse mogoče uresničljive ideje, se moramo zadržati, da prihranimo nekaj tudi za vplivno območje **Prebold**, ki je gotovo med najpomembnejšimi kraji tudi v zamisli naše bodočnosti. Regionalni načrt bo morda to urbano aglomeracijo videl tudi s slabe strani, saj je prometno omrežje Prebold v programu slabo rešeno in se morda bolje tudi ni dalo rešiti, kljub trem širšim posvetom v Tekstilni tovarni Prebold, kjer so sodelovali: ing. Vehovarjeva ter ing. Blagotinškova, projektantki-urbanistki, republiški inšpektor

POLZELA

UREĐITELNI NAČRT
SOŠSKA „CENTR“

MERILO 1:500

- R RESTAVACIJA
- KD KULTURNI DOM I. RAZ.
- DO DRUŠTVENI ORGANIZACIJE
- GO GOSTIŠTE
- ZD ZDRAVSTVENI DOM
- T TRŽIŠTE
- S SERVIS
- AP AUTOMOBILNI PARKING
- P PARKIRALIŠTE
- ST STOLP
- AZA STANOVNIŠKI DISTRIKT
- SE STANOVNIŠKI DISTRIKT
- CE ČISTILNA
- D DVAJČEK
- E ENKORPORIRANA HIŠA
- DI DVAJČEK
- VVU VZROU VARNIŠTVA
- 1 JARU
- 2 DVAJČEK
- OL OLJEVNIŠKA
- 1 VILA NAZBROJ
- 2 VILA NAZBROJ
- 3 VILA NAZBROJ
- 4 MATČOLAR
- 5 TRŽIŠTE
- 6 SADDOLAR
- 7 TELDOLAR
- OSO DOM VILSKIH OTROK
- SI ŠOLSKA BIVŠA

LEGENA

- DVAJČEK
- NOVI OBJEKTI
- ASFAKIRANE POTI
- POPLOŠENE PEŠOTE
- POPLOŠENE POVRŠNE ZA OTK. VODU
- PEŠOVNIŠKI
- PARNIŠKI PROSTORI
- SAVIŽE
- PARNIŠKI DVAJČEK
- ZELENICE

PROJEKTOVALNA ORGANIZACIJA	PROJEKTOVALCI
IZVEDBA	IZVEDBA
PROJEKTOVANJE	PROJEKTOVANJE
PROJEKTOVANJE	PROJEKTOVANJE
PROJEKTOVANJE	PROJEKTOVANJE

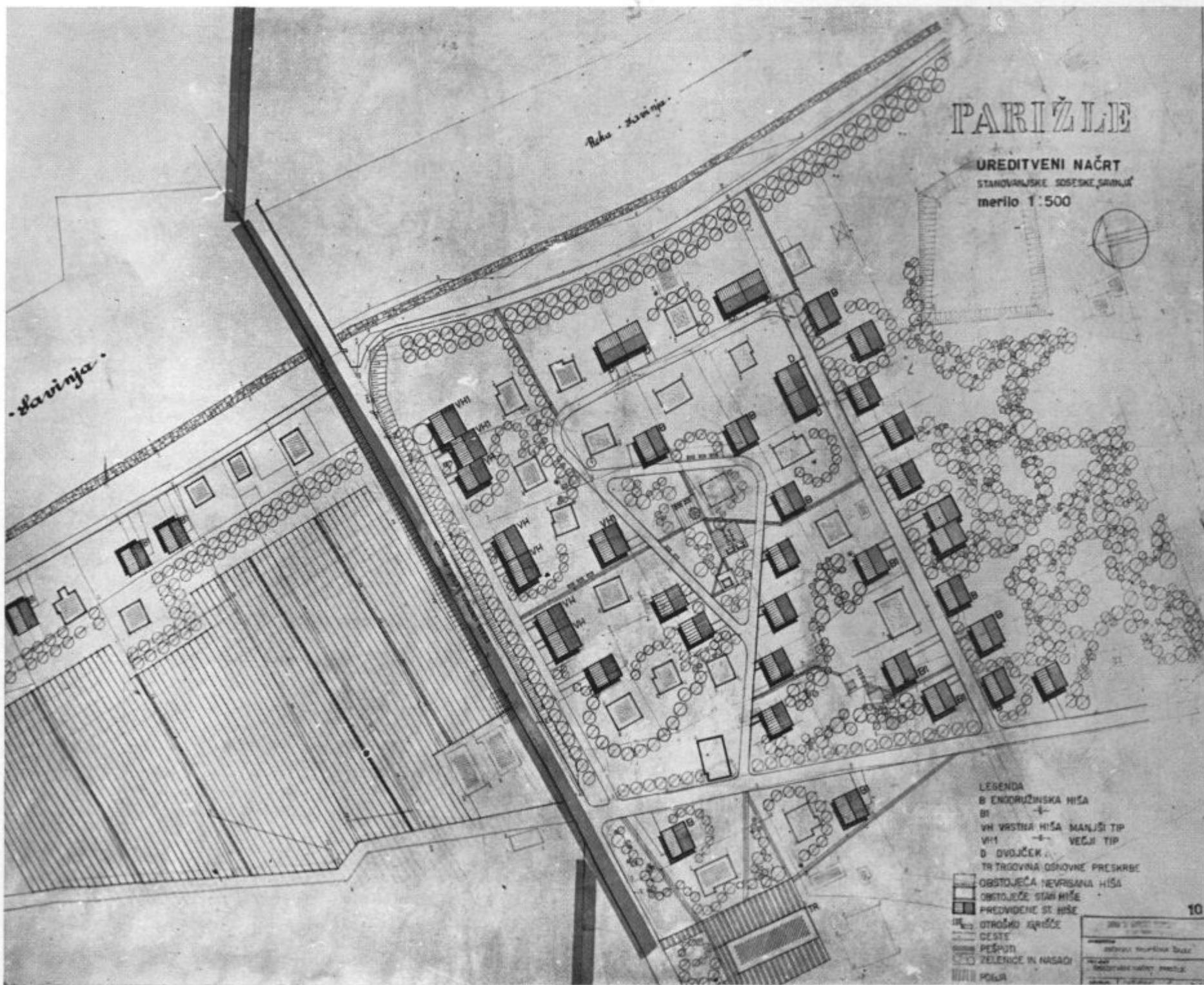
PARIŽLE

UREDITVENI NAČRT
STANOVALJSKE SOSELSKE SKUPINE
merilo 1:500

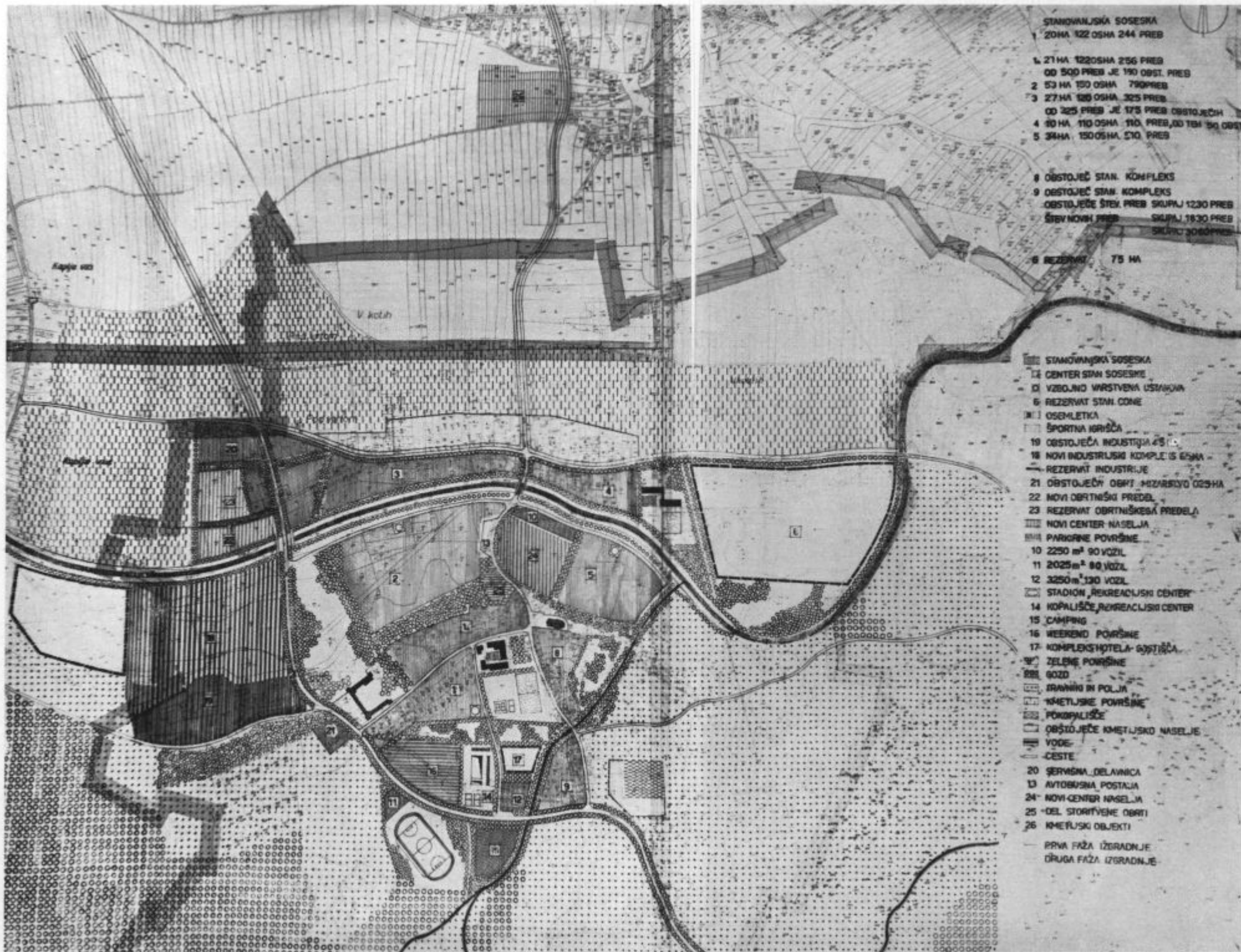
slavinja

Reka - slavinja

- LEGENDA
- B ENDOURUŽINSKA HIŠA
 - BI
 - VH VRSTNA HIŠA MANJŠI TIP
 - VH1 " " VEČJI TIP
 - D DVOJUČEK
 - TR TRGOVINA OSNOVNE PRESKRBE
 - OBSTOJEČA NEVRISANA HIŠA
 - OBSTOJEČE STAN HIŠE
 - PREDVIDENE ST HIŠE
 - OTROŠKO IGRIŠČE
 - CESTE
 - PEŠPOTI
 - ZELENICE IN NASADI
 - POLE

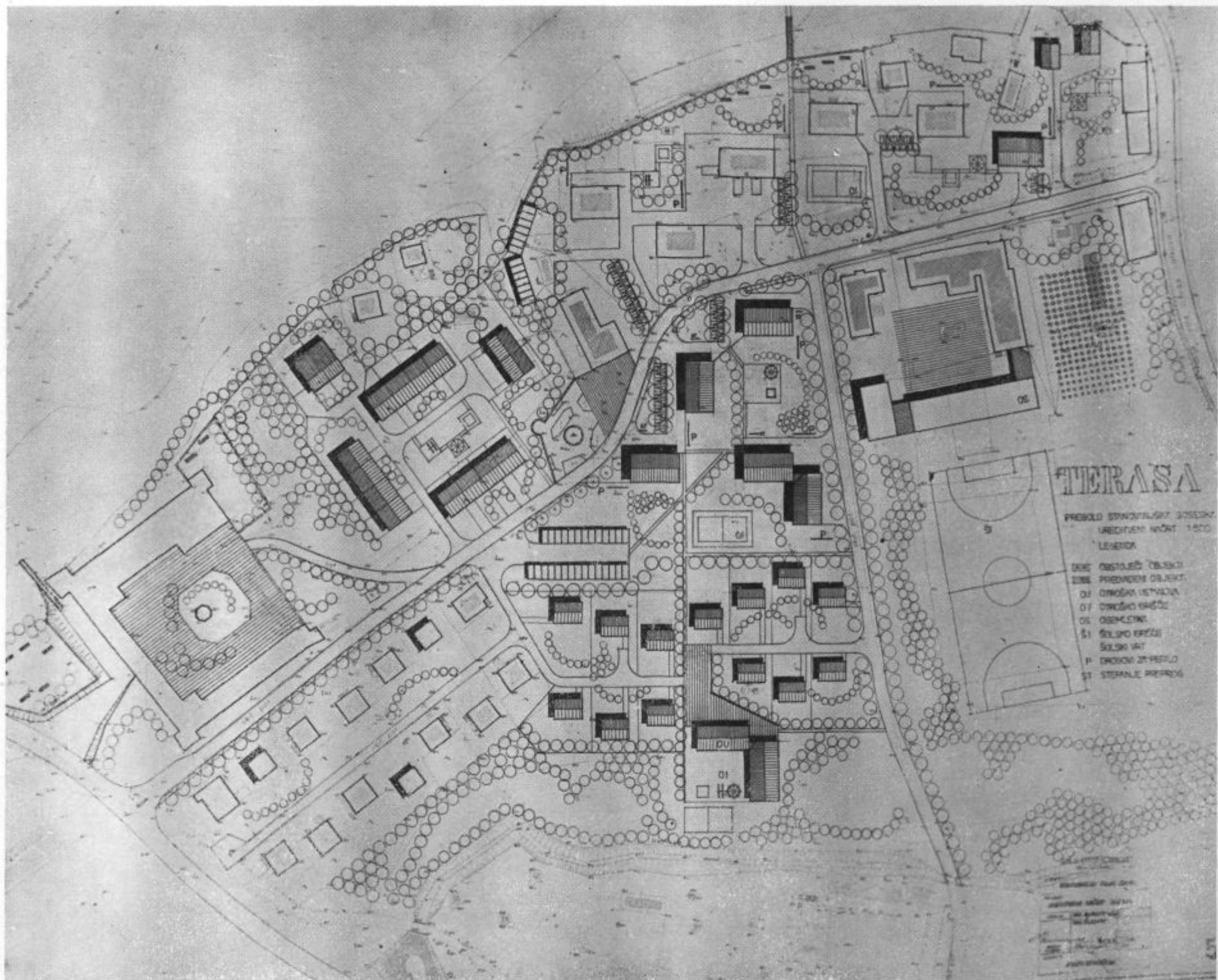
PREBOLD — Urbanistički program

- STANOVANJSKA SOSESKA
20HA 122 OSHA 244 PREG
- 21 HA 122 OSHA 256 PREG
OD 500 PREG JE 190 OBST. PREG
 - 53 HA 150 OSHA 790 PREG
 - 27 HA 120 OSHA 325 PREG
OD 325 PREG JE 175 PREG OBSTOJEČIH
 - 30 HA 110 OSHA 110. PREG, OD TEMA 90 OBST.
 - 34 HA 150 OSHA 570. PREG

- 8 OBSTOJEĆI STAN. KOMPLEKS
- 9 OBSTOJEĆI STAN. KOMPLEKS
OBSTOJEĆE ŠTEM. PREG. SKUPAJ 1230 PREG
ŠTEM. NOVIH PREG. SKUPAJ 1830 PREG
SKUPAJ 3060 PREG
- 6 REZERVAT 75 HA

- STANOVANJSKA SOSESKA
- 14 CENTER STAN. SOSESKE
- 15 VZBOJNO VRSTVENA USMAGANJA
- 6 REZERVAT STAN. CENE
- 11 OSEMETKA
- 12 ŠPORTNA IGRIŠĆA
- 19 OBSTOJEĆA INDUSTRIJA 45
- 18 NOVI INDUSTRIJSKI KOMPLEKS 65 HA
- REZERVAT INDUSTRIJE
- 21 OBSTOJEĆI OBRT. MIZARSTVO 025 HA
- 22 NOVI OBRTNIŠKI PREDEL
- 23 REZERVAT OBRTNIŠKOG PREDELA
- NOVI CENTER NASELJA
- 10 PARIKORNE POVRŠINE
- 10 2250 m² 90 VOZIL
- 11 2025 m² 90 VOZIL
- 12 3250 m² 130 VOZIL
- 14 STADION, REKREACIJSKI CENTER
- 14 KOPIŠIŠĆE, REKREACIJSKI CENTER
- 15 CAMPING
- 16 WEEKEND POVRŠINE
- 17 KOMPLEKS HOTELA - GOSTIŠĆA
- 18 ZELENE POVRŠINE
- 19 GOZD
- 20 TRAVNIKI I POLJA
- 21 KMETIJSKE POVRŠINE
- 22 POKOPALIŠĆE
- 23 OBSTOJEĆE KMETIJSKO NASELJE
- 24 VOZE
- 25 CESTE
- 20 SERVISNA DELAVNICA
- 13 AVTOBUSNA POSTAJA
- 24 NOVI CENTER NASELJA
- 25 DEL. STORITELNE OBRTI
- 26 KMETIJSKI OBJEKTI
- PRVA FAZA IZGRADNJE
- DRUGA FAZA IZGRADNJE

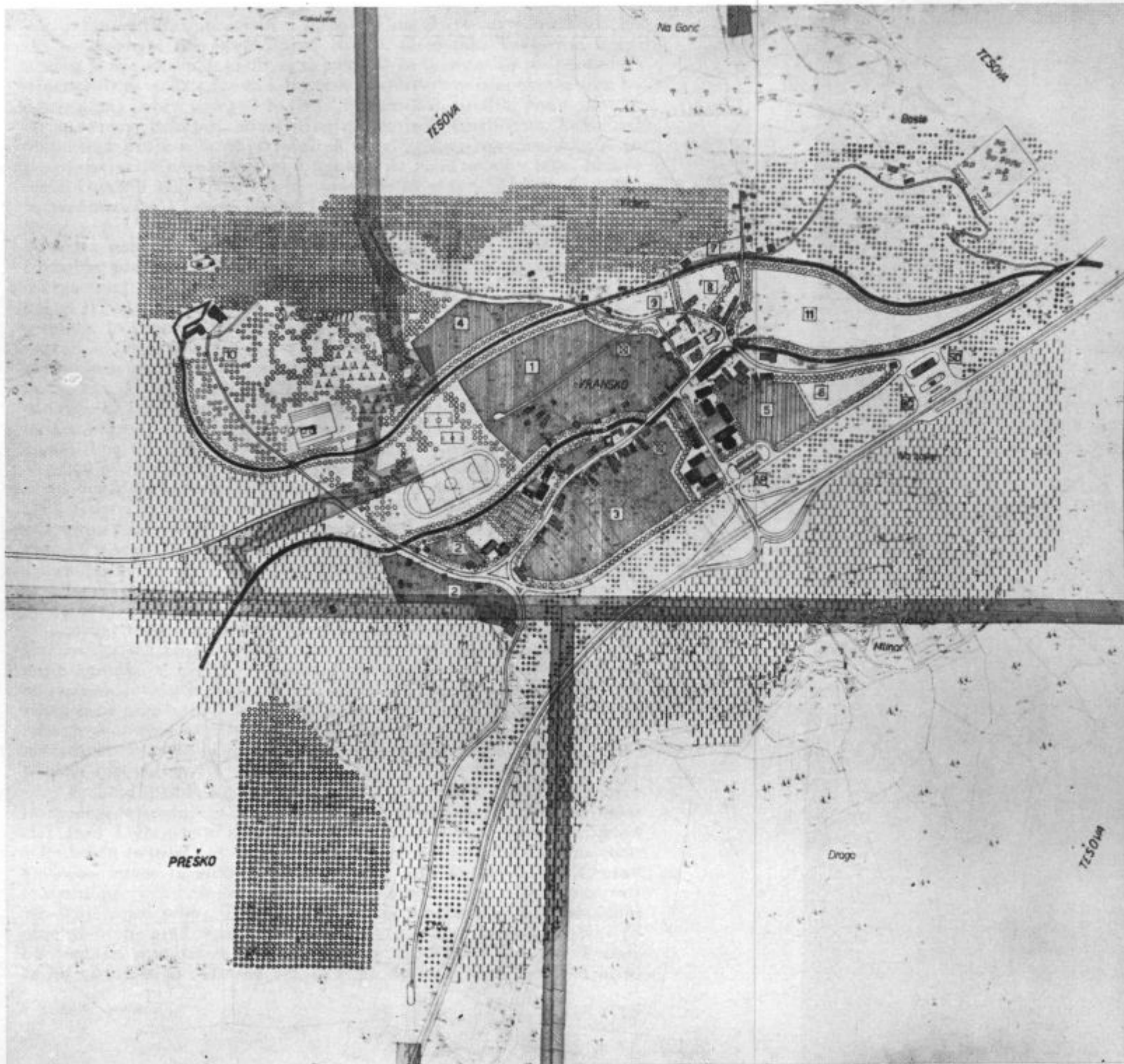

TERRASA

PROJEKT STAVBY AŽURNÝ
URČENÝ ROK 1950
LESENIA

- 0000 PASTORÁČI TRÁVNIK
- 0001 PŘEDNÍ DVŮR
- 01 OHOŘI TRÁVNIK
- 02 OHOŘI TRÁVNIK
- 03 OHOŘI TRÁVNIK
- 04 OHOŘI TRÁVNIK
- 05 OHOŘI TRÁVNIK
- 06 OHOŘI TRÁVNIK
- 07 OHOŘI TRÁVNIK
- 08 OHOŘI TRÁVNIK
- 09 OHOŘI TRÁVNIK
- 10 OHOŘI TRÁVNIK
- 11 OHOŘI TRÁVNIK
- 12 OHOŘI TRÁVNIK
- 13 OHOŘI TRÁVNIK
- 14 OHOŘI TRÁVNIK
- 15 OHOŘI TRÁVNIK
- 16 OHOŘI TRÁVNIK
- 17 OHOŘI TRÁVNIK
- 18 OHOŘI TRÁVNIK
- 19 OHOŘI TRÁVNIK
- 20 OHOŘI TRÁVNIK
- 21 OHOŘI TRÁVNIK
- 22 OHOŘI TRÁVNIK
- 23 OHOŘI TRÁVNIK
- 24 OHOŘI TRÁVNIK
- 25 OHOŘI TRÁVNIK
- 26 OHOŘI TRÁVNIK
- 27 OHOŘI TRÁVNIK
- 28 OHOŘI TRÁVNIK
- 29 OHOŘI TRÁVNIK
- 30 OHOŘI TRÁVNIK
- 31 OHOŘI TRÁVNIK
- 32 OHOŘI TRÁVNIK
- 33 OHOŘI TRÁVNIK
- 34 OHOŘI TRÁVNIK
- 35 OHOŘI TRÁVNIK
- 36 OHOŘI TRÁVNIK
- 37 OHOŘI TRÁVNIK
- 38 OHOŘI TRÁVNIK
- 39 OHOŘI TRÁVNIK
- 40 OHOŘI TRÁVNIK
- 41 OHOŘI TRÁVNIK
- 42 OHOŘI TRÁVNIK
- 43 OHOŘI TRÁVNIK
- 44 OHOŘI TRÁVNIK
- 45 OHOŘI TRÁVNIK
- 46 OHOŘI TRÁVNIK
- 47 OHOŘI TRÁVNIK
- 48 OHOŘI TRÁVNIK
- 49 OHOŘI TRÁVNIK
- 50 OHOŘI TRÁVNIK
- 51 OHOŘI TRÁVNIK
- 52 OHOŘI TRÁVNIK
- 53 OHOŘI TRÁVNIK
- 54 OHOŘI TRÁVNIK
- 55 OHOŘI TRÁVNIK
- 56 OHOŘI TRÁVNIK
- 57 OHOŘI TRÁVNIK
- 58 OHOŘI TRÁVNIK
- 59 OHOŘI TRÁVNIK
- 60 OHOŘI TRÁVNIK
- 61 OHOŘI TRÁVNIK
- 62 OHOŘI TRÁVNIK
- 63 OHOŘI TRÁVNIK
- 64 OHOŘI TRÁVNIK
- 65 OHOŘI TRÁVNIK
- 66 OHOŘI TRÁVNIK
- 67 OHOŘI TRÁVNIK
- 68 OHOŘI TRÁVNIK
- 69 OHOŘI TRÁVNIK
- 70 OHOŘI TRÁVNIK
- 71 OHOŘI TRÁVNIK
- 72 OHOŘI TRÁVNIK
- 73 OHOŘI TRÁVNIK
- 74 OHOŘI TRÁVNIK
- 75 OHOŘI TRÁVNIK
- 76 OHOŘI TRÁVNIK
- 77 OHOŘI TRÁVNIK
- 78 OHOŘI TRÁVNIK
- 79 OHOŘI TRÁVNIK
- 80 OHOŘI TRÁVNIK
- 81 OHOŘI TRÁVNIK
- 82 OHOŘI TRÁVNIK
- 83 OHOŘI TRÁVNIK
- 84 OHOŘI TRÁVNIK
- 85 OHOŘI TRÁVNIK
- 86 OHOŘI TRÁVNIK
- 87 OHOŘI TRÁVNIK
- 88 OHOŘI TRÁVNIK
- 89 OHOŘI TRÁVNIK
- 90 OHOŘI TRÁVNIK
- 91 OHOŘI TRÁVNIK
- 92 OHOŘI TRÁVNIK
- 93 OHOŘI TRÁVNIK
- 94 OHOŘI TRÁVNIK
- 95 OHOŘI TRÁVNIK
- 96 OHOŘI TRÁVNIK
- 97 OHOŘI TRÁVNIK
- 98 OHOŘI TRÁVNIK
- 99 OHOŘI TRÁVNIK

Architectural details and notes at the bottom right, including a scale bar and technical specifications.

VRANSKO

URBANSKI PROGRAM 1980
ODVIR

- 105 STANOVAJSKA SOSEBA
- 106 NOVA OBLAST NASELJA
- 107 OBSTUJEĆI TRG
- 11 REZERVAT STANOVAJSKE SOSEBE
- 12 OTOŠKA IŠTANINA
- 108 OSEMLETKA
- 109 ŠPORTNA PLOŠTA
- 110 STADIJA-REKREACIJSKI CENTER
- 111 KOPALIŠČE-REKREACIJSKI CENTER
- 112 CAMPING NASELJE
- 113 OBSTUJEĆE POGLJETJE KOVO
- 114 REZERVAT KOVO
- 115 OBSTUJEĆE INVALIDSKO PODJETJE
- 116 REZERVAT INVALIDSKEGA PODJETJA
- 117 OBRAT REZERVAT
- 118 ZELENE POVRŠINE S ŠUMOM DREVJEM
- 119 GOZD
- 120 PARKOVNE UREDITVE
- 121 KMETIJSKE POVRŠINE
- 122 POKOPALIŠČE
- 123 VODE
- 124 CESTE
- 125 SERVISNA DELAVNICA
- 126 AVTOBUSNA POSTAJA
- 127 BEVANSKA ČRPAKA
- 128 GOSTIŠČE PODSVAD
- STANOVAJSKA SOSEBA
- 1 54 HA GOSTOTA 70 LJ/HA
- 2 105 HA GOSTOTA 85 LJ/HA
- 3 43 HA GOSTOTA 120 LJ/HA
- 4 129 HA GOSTOTA 60 LJ/HA
- P PARIKOVNI PROSTORI
- Z ZAMORSKI OBJEKTI
- FAZE IZGRADNJE
- 1 I FAZA
- 2 II FAZA

IZŠTAČENJE IZ OBLASTI
 IZŠTAČENJE IZ OBLASTI
 IZŠTAČENJE IZ OBLASTI
 IZŠTAČENJE IZ OBLASTI

ing. Jeran, okrajni urbanistični inšpektor ing. Lavoslav Levstik, občinski urbanistični inšpektor Bojan Kovač, zastopniki krajevnih organizacij kraja Prebold, zastopniki podjetij in šolstva. Te podatke omenjam zgolj zato, da se ne bi kdaj zdelo kateremu naših potomcev, ki bo z zaprašene police potegnil Savinjski zbornik in prebral moje pisanje, da smo samo nekateri samovoljno narekovali urbanistom, kako naj oblikujejo kraje v Savinjski dolini, urbanistične dojenčke, ki jim je naša generacija naredila zibel v upanju, da bodo zrasli v lepa, zdrava bitja. Omenili smo slabo rešitev prometnega omrežja kraja Prebold; ta vražja cesta, ki skozi Prebold povezuje Savinjsko dolino s Trbovljami, se pač ni dala nikjer tako speljati, da ne bi vsaj nečesa pokvarila. Ta cesta nam po zdajšnji zamisli obljublja hrup v najlepšem delu Prebolda, predvidenim za razvoj turističnih gostišč in vikendov. Nekaj takega imajo Preboldčani že sedaj in nihče pri nas ni tako aktiven, kot so ti požrtvovalni tvorci turizma v Preboldu. Ustvarili so ga na ne posebno hvaležnem terenu, toda dandanes ima Prebold že čedno vikend naselje, kakšnih petnajst lesenih vikend hišic v smrekovem gozdu, bazen s čistilnimi napravami, bazen za gojenje ribjega zaroda in še kaj. Urediti pa bi morali še grad, mu povrniti srednjeveško podobo, saj je bil grad pozidan verjetno v XIII. stoletju in dvakrat tudi izropan. Gradu je bilo odvzeto mnogo čara, ko so leta 1959 podrli kamniti portal iz zelenega (Gorenje) tufa, prav lepo oblikovanega. V gradu so že v srednjem veku imeli napeljan vodovod po macesnovih ceveh. Grad je še dandanes v takšnem stanju, da ga je možno z manjšimi sredstvi lepo obnoviti, ohraniti in sfugirati del obzidja in ohraniti tudi strop s freskami v viteški dvorani. Grad se lepo vključuje v panoramo Prebolda in nekako preprečuje vdor tovarniškega vzdušja v naselje, na »teraso«, kjer je po zamisli bodoče ureditve predvideno središče Prebolda. Poleg gradu je še nekaj ostankov starega obzidja srednjeveške cerkve, ki pa je bila podrtá. Toda v novi cerkvi je vzidan marmornat votivni kamen prvega krščanskega škofa Gaudencija, ki je služboval v teh krajih še v antičnem zgodovinskem obdobju. Med važnejše zgradbe v Preboldu moremo šteti stavbo osnovne šole, stoječo na »terasi«, torej v bodočem centru Prebolda. Pozidana je bila leta 1871, popolnoma prenovljena pa leta 1964, ko so ji prizidali 4 učilnice, kabinete in sanitarne naprave, napeljali centralno kurjavo ter preuredili notranjost. Tako je ta šola med prvimi v občini Žalec doživela socialistično renesanso.

Prebold spada med starejša naselja; prva naselbina izvira gotovo iz zgodnjega srednjega veka. V bližini Prebolda je v srednjem veku stal grad Liebenstein, dandanašnji dobro ohranjen renesančni grad v Preboldu so pred več stoletji zgradili grofje Pragwaldi. Leži na robu vzvišene terase in nekako dominira nad tem delom doline. Čeprav terasa ni preveč vzvišena, je razgled z nje čudovit in je možno opazovati vso dolino pod seboj. Terasa je že precej zazidana s stanovanjskimi objekti in že pred vojno je bil tu center kraja. Največji objekt je bil grad, saj zavzema skupno z dvoriščem nad 5000 m² površine. Poprej je bil ob njem še razsežen vrt, ograjen z močno kamnito ograjo; to

ograjo so večidel podrli v povojni dobi, ko so si graditelji hišic odpirali pogled na dolino.

V prvotni center Prebolda se je vključevala tudi šola, ki je bila sprva kot enorazrednica leta 1818 nameščena v kaplaniji, dokler niso zanjo pred 94 leti zgradili sedanje stavbe in je lani temeljito prenovili in razširili. Sedaj ima 18 učilnic in moderne pomožne prostore za kabine, je centralno ogrevana in ima angleška stranišča. Šola ima tudi prostoren vrt in v bližini igrišče, žal pa še nima telovadnice. Za telovadbo še vedno uporablja stare prostore v bivšem prosvetnem domu. Dom je imel 200 sedežev in je rabil za gledališke pa tudi za kino predstave in za kulturne in zabavne prireditve. Sedaj za kino predstave uporabljajo dvorano v novem združenem domu.

Prebold je bil zaradi močne tekstilne industrije živahen, politično razgiban kraj v minulem obdobju. Tekstilna tovarna Prebold je bila zgrajena 1842. leta in zaposluje sedaj nad 1.000 ljudi. Tovarna je dajala kraju proletarski značaj. Bila je last tujcev, zato ni čudno, da so delavci iskali ravnotežje v svojih zvezah in revolucionarnih težnjah. Preboldčani so se že kar prvo leto vojne precej številno vključili v narodnoosvobodilni boj in mnogo jih je padlo. Spomenik, postavljen na terasi ob kulturnem domu v Preboldu (l. 1954), najbolje izpričuje množično udeležbo Preboldčanov v NOV.

Trgovine so bile nanizane ob zoženem trgu pri farni cerkvi (pozidani v devetnajstem stoletju, ki pa po svoji arhitekturi ni nič pomembnega) na vzhodnem delu terase; v zadnjih letih so bile večidel le obnovljene in adaptirane. Po drugi svetovni vojni se je pričel Prebold hitreje razvijati. Velike potrebe po tekstilnem blagu, nekaj let res močna konjunktura je vplivala, da se je podjetje hitro razvijalo in zaposlovalo nove ljudi. Tovarna je leta 1958 zgradila novo tkalnico, leta 1960 pa še novo kotlarno. Zaradi močnega naravnega prirastka v zadnjih letih, ki znaša za Prebold v 7-letnem povprečju 8,2 % in za okolico Prebolda 3,5 %, in zaradi močnega priseljevanja v kraj ter večje kupne moči, so postale tri stare trgovine pretesne. Na srečo so marljivi preboldski kmetijci, dokler so še upravljali svojo kmetijsko zadruho, izkoristili ugodne kreditne možnosti in leta 1957—1958 zgradili nov kulturni dom. V celoto kulturnega doma so sicer vključene hmeljske sušilnice, vendar je njih uporaba le kratkotrajna (žal pa dom zaradi sočasne uporabe v kmetijske namene ni posebno funkcionalno zgrajen). Dvorana, ki je v prvem nadstropju in služi gledališkimi in filmskim predstavam, nima primernih izhodov. Neprimerni sta tudi oprema in zračenje dvorane. Stavbo ogrevajo s pečmi, ki pa ne zadoščajo. Že dandanes (po štetju v letu 1961) živi v naselju Prebold 798 prebivalcev. Če pa vključimo širše območje, kot so naselja Latkova vas, Dolenja vas, Gornja vas, Kaplja vas, Orla vas, Grajska vas, Gomilsko, Šešče, Matke in Marija Reka, ki gravitirajo k Preboldu, se število prebivalcev dvigne na okoli 6.200. Temu številu prebivalstva pa morajo odgovarjati zmogljivosti kulturnih ustanov, trgovin, obrti, ter objektov zdravstva in otroškega varstva kakor tudi šole. V omejenem kulturnem domu je v visokem prtiličju dokaj moderno ure-

jena samopostrežna trgovina, ki pa že postaja pretesna. Gostinstvo v Preboldu se zadnja leta močno razvija. Primerno snažno je gostišče pri bifeju, nova Čmakova gostilna in gostilna v starem gradu (ki bi s primerno postrežbo mogla biti najprivlačnejše gostišče v Preboldu). V Dolenji vasi pri mostu čez Boljsko je zgledna privatna gostilna s solidno postrežbo. Ostale gostilne nimajo večjega pomena. Kakor moramo razbrati iz urbanističnega programa, bi naj Prebold v prihodnje še pridobil na turistični pomembnosti. Zato bo v kraju potrebno zgraditi primerne gostinske objekte in uslužnostne obrate, ki bodo domačemu in tujemu turistu nudili primerno postrežbo in izbiro. Dosedanji uspehi turizma v Preboldu so plod marljivega prizadevanja posameznikov, saj nima kraj nič večje možnosti kot katerikoli drug kraj v dolini. Res pa je, da želi današnji letovalec kje v bližini primerno kopalnišče. Prebold ima na terasi lep bazen, kamor prihaja čista voda iz nekaj stotin metrov oddaljenega izvira in se ogreva naravno. Zdaj bazen adaptirajo, ker mu žele vgraditi čistilne in ogrevalne naprave, da bi nudili kopalcem še večje udobje kopanja v čisti in topli vodi. Poleg bazena je smrekov gozdiček, kamor so namestili nekaj mičnih lesenih vikend hišic. Tudi urbanistični program zadovoljivo varuje zemljišča za razvoj turističnega območja. Okrog smrekovega gozdička in neposredne okolice bazena je turistični rezervat, ki meri okrog 10 ha in sega do podnožja hribov na jugu. Hotel bi bilo možno locirati vzhodno ali južno od bazena. Za turistični predel Prebolda je pač najslabše dejstvo, da vodi skozenj tranzitna cesta v Trbovlje.

Po dosedanjem opisu je razvidno, da je bil center Prebold doslej nanizan med trgovskim delom in gradom na soseski »Terasa«. Urbanistični program Prebolda pa upošteva novo zgrajeni dom kulture in poslovno stavbo, ki stojita med Boljsko in starim centrom, v katerih so pošta, krajevni urad, sedež krajevne skupnosti in prostori za družbene organizacije. Ker je okrog obeh objektov še dovolj prostora za novogradnje, predstavlja ta del lokacijsko pravzaprav bolj naravno središče novega kraja, okrog katerega so nanizane stanovanjske soseske; zato bo po programu prav na tem mestu zrasel novi center Prebolda. Skupna površina centra, ki bo nastal na aluvialni ravnici ob Boljski, je 1,68 ha (?), kar zadošča za približno 4.000 do 5.000 prebivalcev. Po programu naj bi se zgradila nova kino dvorana z 250 sedeži. Obstoječa kino dvorana v kulturnem domu pa naj bi služila raznim kulturnim in drugim prireditvam. Tudi klubski prostori so premajhni in naj bi v novem objektu upoštevali večje potrebe razširjenega mesta. Bruto površina novega objekta naj bi merila 487 m². Knjižnico in čitalnico ter lokalni muzej naj bi namestili v obnovljenem zgodovinskem starem gradu. V centru bi bili zgrajeni še prostori za pionirje in prostori, kot že omenjeno, za družbene in politične organizacije itd. Obstoječi zdravstveni dom poleg šole je premajhen in ne odgovarja svojemu namenu. Zato bi naj zgradili v centru nov zdravstveni dom, ki bi skupaj z lekarno potreboval kakšnih 700 m² zazidalne površine. Seveda bo potrebno zgraditi tudi prostore za banko in hranilnico. Omenili smo hotel, ki ga kraj potrebuje in bi bil, čeprav nekoliko odmaknjen, sestavni del centra;

imel bi 50 ležišč in potrebne pomožne prostore, za kar bi potreboval 924 m² bruto površine. Poleg hotela bi bila dovolj velika restavracija. Samopostrežni obrat družbene prehrane pa bi bil v sestavi tekstilne tovarne. Trgovski lokali (trgovina z živili, sadjem in zelenjavo, delikatese, tobaka, elektro opreme, kemikalije, galanterija, papirnica, cvetličarna, veleblagovnica itd.) bi skupaj potrebovali 1.000 m² površine. Ti lokali bi bili ali v samem centru ali pa v starem centru ob cesti, ki vodi iz centra mimo šole. Na vsak način pa bi morali biti nanizani čim bližje okrog neposrednega centra, tako tudi obrtni lokali, ki so že zdaj večidel razvrščeni tam okrog. Verjetno pa se bo morala umakniti iz centra večja obrtna kleparska delavnica »Obrtnik Prebold«. Prostora za servise bo dovolj, če se bo koristno uporabila še nezazidana lokacija soseske Prebold II med Boljsko in pobočjem, ki z zahodne strani meji na center. Bližnji objekti bodo pač imeli v prtiličju ustrezne servisne prostore. Tam je namreč izredno ugoden teren za večje objekte, ker se nekako skrijejo na prehodu med dolino in teraso. Stanovanjsko sosesko »teraso« smo že omenili. Po dokončani zazidavi bi prebivalo na njej nekaj čez 520 prebivalcev. Na njej bo približno 35 novih enostanovanjskih hišic in 14 blokov raznih velikosti. Terasa bo v okras Preboldu, ker bo na njej možno negovati visoke zelene površine in bo preddverje turističnega predela Prebolda. Njen lepi videz bo primerno dopolnjevala tudi šola z negovanim vrtom. Reči pa moramo, da so na njej tudi primerni prostori za otroško varstvo. Igrišča, lepe asfaltirane ceste, sprehajališča in zelenice bodo ustvarjale videz urejenega mesta. Terasa pa nekako ni povsem samostojna enota in bo vedno vključena v gibanje centra, ki je le preko nje povezan z gradom, turističnimi objekti in tovarno; šolski objekt to povezavo samo poudarja. Soseska II je locirana na aluvialni ravnici na predelu med Boljsko in diluvialno teraso. Po površini je sicer manjša kot soseska »terasa« (ta meri 8,9 ha, za stanovanja pa 4,3 ha), saj meri le 5,3 ha in bo na njej kar precejšnja gostota, 150 prebivalcev na ha. Tako bi ta soseska mogla nuditi stanovanja 730 prebivalcem. Soseska III bi bila pozidana severno od vpadnice na kompleksu, ki je deloma že pozidan z enodružinskimi hišami. Zavzemala bi 2,7 ha z gostoto 120 prebivalcev na ha. Soseski II in III bi bili povezani z lično brvjo preko Boljske, medtem ko bi se avtomobilski promet odvijal po cestah naselja in skozi center oziroma po tranzitni cesti. Soseska IV je locirana na delu že precej zazidanega vzhodnega območja današnjega naselja Dolenja vas na severni strani Boljske. Ta soseska meri kakšen ha in bi živelo na njej približno 100 prebivalcev. Taka gostota dopušča zgoščeno gradnjo individualnih hišic in bi tako ta predel samo dopolnili. Na vzhodni strani bi soseska vključevala rezervat za novo osemletko, s katero bi bila razbremenjena osemletka v središču. Navedena osemletka bi sprejemala predvsem učence podružničnih organiziranih šol iz krajev, ki gravitirajo v Prebold. Soseska V je prazen kompleks med Boljsko in diluvialno teraso vzhodno od centra in na južnem bregu Boljske. Ker bo vprašanje kanalizacijskega omrežja lahko rešljivo, bo ta soseska posebno primerna za zazidavo. Vendar pa soseski II in V, pa tudi center, zahtevajo dobro predhodno preiskavo terena za vsak višji

objekt, ker so nosilne plasti zelo različine. Sodimo pa, da je tu nosilnost možna 1 do 1,5 kg (na cm²). Soseski VIII in IX vključujeta že obstoječa naselja individualnih hiš ob cesti proti Trbovljam. Obe soseski na gričevnatem terenu bi bili le bolj redko pozidani in bi tu živelo morda do 400 prebivalcev.

Pomembno je lociranje industrije tako, da ne kvari podobe kraja. Vendar pa veduta z gradu ne bo povsem ohranjena, če se bo industrija razvila po sedanjih predvidevanjih. Rezervat za industrijo, označen v programu s številko 19, obsega 3,75 ha. Po končani razširitvi bi Tekstilna tovarna Prebold obsegala nad 11 ha površine. Za kakšne večje nove industrije ne bo težko najti zemljišča še zahodno od rezervata za tekstilno tovarno. Že sedaj nudi tekstilna tovarna delo 960 ljudem, obrtno podjetje Obrtnik Prebold pa 150 ljudem. To obrtno podjetje vključuje proizvodno šiviljstvo in krojaštvo, pa še čevljarstvo, ključavničarstvo, mizarstvo, pleskarstvo, kleparstvo, vodno inštalaterstvo itd. in predvideva povečanje proizvodnje. Če prištejemo še ostala delovna mesta, ne da bi upoštevali kmetijstvo, je gotovo v Preboldu sedaj 1.500 do 1.400 delovnih mest. Zaposlenih prebivalcev Prebolda pa je le 407 ali okrog 40 %. Aktivnega prebivalstva je v Preboldu 56 %. Večina zaposlenih se dnevno vozi v Prebold iz bližnjih krajev. Ceste so okrog 6. ure zjutraj in 14. ure kar nabite kolesarjev. Upoštevajoč, da sodnejša družbena ureditev in popolnejše družabno življenje povečuje število delovnih mest zaradi storitev, ki jih mora v obliki materialnih in kulturnih dobrin nuditi potrošniku, lahko izračunamo, da bi Prebold že danes mogel nuditi zadostno število delovnih mest povečanemu številu prebivalcev na 4.000 do 4.500.

Ugotavljamo, da je število prebivalstva v žalski občini naraščalo povprečno za 0,8 % letno, medtem ko je bilo v republiško povprečje v tem obdobju 0,9 %. Pri dosedanem tempu naraščanja prebivalstva bo žalska občina imela čez 50 let okrog 40.000 prebivalcev. Prebold bi se vključil med štiri važnejša vplivna območja Spodnje Savinjske doline in moremo (zaradi razpoložljivih delovnih mest) pričakovati večji mehanični prirastek. Kraj ima gotovo primerne naravne pogoje za razširitev, prijetno lego, primerna zemljišča za gradnjo, za katere tudi poljedelstvo ni posebno zainteresirano, regulirano strugo Boljske (od 1954 do 1962), ki nudi možnost cenene izpeljave kanalizacijskega omrežja, nadalje dovolj močno omrežje vodovoda, povezanega s taborskim vodovodom itd. Tudi razdelitev vplivnih območij po dolini ustrezno vključuje Prebold, ki je v tem njenem delu najpomembnejši kraj. Če upoštevamo na zahodu doline Vransko, na severu Polzelo, na vzhodu Žalec s Šempetrom in na jugu Prebold, dobimo naravno deteljico štirih vplivnih območij žalske občine. **Vransko** prvotno ni bilo vključeno v vplivna območja; vendar pa je vključitev Vranskega narekovalo povečanje števila prebivalstva, ki naj bi živelo v urejenih naseljih. Po urbanističnem programu bi Vransko od dosedanjih 656 prebivalcev naraslo v 30 letih na 1.800 prebivalcev (skoraj trikratno povečanje). Tako bi Vransko postalo velik in pomemben kraj zlasti zavoljo ugodne lege ob magistrali Maribor—Ljubljana. Po idejnem projektu ima Vransko

predviden direkten priključek na glavno cesto. Tako se bodo potniki, željni počitka, mogli ustaviti na Vranskem in se morda ohladiti v bazenu ali pa preživeti kakšen dan v avtokampu ali vikend hišici. Kraj ima bore malo industrije. Podjetje »Kovo Vransko« se sicer zelo hitro razvija, niha pa med nezanesljivo obrtniško ter industrijsko proizvodnjo. Vransko je zelo staro naselje; verjetno so ga ustanovili že Rimljani. Po drugi svetovni vojni so ob gradnji kmetijske strojne hale pri Kmetijski zadrugi našli polkrožno oblikovane temelje rimske zgradbe. Žal izkopavanja niso bila posebno skrbna in zdaj je na tistem mestu kmetijski objekt. Tudi v srednjem veku se je v tej okolici nastanila grajska gospoda, ki je vneto gradila obzidja in za njimi svoja bivališča — gradove, kasneje graščine. Kar navedimo Stopnik (stolp je še sedaj dobro ohranjen), ki dominira nad glavno cesto severovzhodno od Vranskega, potlej Zovnek, pa graščina v Brodeh, graščino Podgrad, ki je prvotno bila grad, gotsko cerkvico Jeronim na strmi pečini nad njim ... Dokler ni bilo železnice, so se mimo Vranskega pomikale trgovske karavane, tukaj počivale in nato nadaljevale pot bodisi proti Ljubljani ali proti Celju, Mariboru. Železniški promet je vzel Vranskemu mnogo prometa in življenja. Po drugi svetovni vojni pa so traso glavne ceste speljali mimo Vranskega in kraj je za nekaj časa skoraj zamrl. Čeprav ima kraj vse pomembne ustanove: pošto, razvito osemletko, hotel, 5 trgovskih lokalov, 2 gostišči, zdravstveni dom in lekarno itd., se je šele potem, ko je bil asfaltiran tudi priključek h glavni cesti (1961), spet nekoliko razmahnilo življenje v njem. V povojnem času ni bilo v njem zgrajenih dosti novih zgradb. Zgrajena sta bila dva bloka — četverčka z 8 stanovanji in prizidek k upravnemu poslopju Kmetijske zadruge Vransko. Poleg tega je bil nadzidan tudi zdravstveni dom ter zgrajen majhen prizidek h graščini Podgrad, da so tako dobili nekaj več prostora za otroško kolonijo iz Opatije, ki že nekaj let zapored gostuje v tem kraju. V Podgradu je našlo leta 1963 tudi varno zatočišče okrog 60 skopskih šolskih otrok, ki jih je prizadel potres, dokler niso bili premeščeni v Poreč. Zgrajenih je bilo tudi nekaj enodružinskih hišic. Torej se je Prebold mnogo hitreje razvijal, saj je bilo tam zgrajenih 6 blokov z 41 stanovanji in 62 enodružinskih hiš. Ker nima dovolj možnosti za povečanje delovnih mest, tudi program ne predvideva posebno velike razširitve kraja. Na Vranskem je 340 zaposlenih; ti pa se seveda vozijo na delo v oddaljene kraje. Zaradi velikega gravitacijskega območja predvidevamo le razširitev, kljub temu pa Vransko po svojem konceptu razvoja ne bo postalo kakšno pomembnejše središče. Še naprej bo nanizano skozi naselja ob zdajšnji glavni cesti, ki je speljana po trasi stare avstroogrške ceste, verjetno tudi ob trasi jantarske ceste. Zahodno od hotela Slovan do šolskega stanovanjskega četverčka bi se razvil center kraja. Zgraditi bi morali nov kulturni dom z dvorano za kino predstave (sedanja ne ustreza) s kakimi 200 sedeži, s prostori za družabno življenje-klubom, čitalnico itd... Trgovine bi morale biti modernizirane, saj sedaj skoraj niti ena ne ustreza. Tudi obrti nimajo primernih lokalov. Morda bo del modernejših trgovin nameščen v samem centru, tu pa bo tudi poslopje s prostori

za pošto, banko in modernejši hotel. Zdajšnja trgovska, gostinska in obrtna poslopja pa bodo z adaptacijami in zazidavo škrbin le pripomogla k enotnejšemu videzu starega dela Vranskega, ki se nikakor ne bi smel pokvariti z nepravilnimi gradbenimi posegi. Tu bo potrebna skrbna roka arhitekta, ki bo v sodelovanju z urbanistom skrbel, da kraju ostane starinsko obličje in prijetnost, a da bi novi lokali hkrati nudili primerno snago in udobje. Povečanemu številu prebivalcev naj bi zadoščale tri stanovanjske soseske. Locirane so tako, da bi se središče trga le razširilo na sever, kjer je stanovanjska soseska I z 10,2 ha površin, potlej na jug, kjer je stanovanjska soseska III s 6,2 ha površin in zazidava zahodno od zdravstvenega doma, kjer je stanovanjska soseska II s približno 3 ha površin.

Reči moramo, da je Vransko dokaj neurejen kraj, da skoraj vse ustanove potrebujejo nove, oziroma modernizirane prostore in objekte. Zgraditi bo potrebno tudi objekte za kulturno življenje prebivalcev, zelenice, stavbo za otroško varstvo itd. Za turizem so veliki rezervati (morda 20 ha) zahodno od naselja Vransko ob novem bazenu (zgrajen ob občinskem prazniku l. 1962), ob katerem grade še gostinski objekt s teraso in kabinami. Bazen pa bo gotovo premajhen za velik camping, predviden ob njem, posebno, če ne bo imel grelnih naprav. Vransko bo le počasi pridobivalo na svoji zunanosti. Zgraditi bo potrebno kanalizacijsko omrežje, regulirati oba potoka Pograščice in potok skozi naselje. Graščina Podgrad bo vključena v turistično cono. Težko je reči, kako se bo razvijala industrija. Poprvočni zamisli bi naj »Kovo« in ostala industrija obdržali rezervat vzhodno od hotela (centra med glavno cesto Maribor—Ljubljana in središčno cesto naselja). Vendar pa se prebivalci ne strinjajo s to lokacijo in verjetno bodo morali industrijski objekti rasti v Brodeh. Poleg »Kova Vransko« se razvija še invalidsko podjetje, ki je z nekaj desetnimi zaposlenih tudi pomembno za tak kraj. Zlasti pomembna je usnjarna, ki predeluje kože za galanterijo. Njeno razvojno območje s približno 1 ha zemljišč naj bi še nadalje ostalo na sedanjem mestu.

Navedli smo pomembnejše podatke petih glavnih naselij vplivnih območij. Poleg teh naselij pa se bodo gotovo vsaj v manjši meri razvijala, modernizirala in ohranjala tudi druga naselja. V izdelavi so zazidalni načrti za kraj Griže s 50 enodružinskimi hišicami in z novo šolo, nadalje je predvidena razširitev Petrovč, zapolnitev Braslovč itd. Med pomembnejše turistične kraje moramo gotovo šteti tudi Braslovče, Letuš, Tabor, itd. Obravnava teh krajev pa že presega okvir zamišljenega uvoda v urbanistično urejevanje Savinjske doline, zato ga bo treba reševati v okviru širšega regionalnega načrta.

P E S M I

Meta Rainer:

MISEL IN SRCE

*Bela, brezmadežna misel
po svetu je šla,
zášla v človeško srce.*

*Zdaj kot rdeča zastava
mogočno vihra
orhu najvišje goré.*

VOZNJA V NEZNANO 1941

*Enakomerno takt železni udarja,
za sunkom sunek nam možgane stresa,
na oknu črne je noči zavesa,
grozljive slike v dušah nam ustvarja.*

*Pač kakšnega izpolil gospodarja
nam je kronik? Izmislil ni si česa,
da bi upognil, zrušil nas, drevesa
okleščena, obrana od viharja?*

*Le ne na sever! Le na jug naj teče
železna cesta! glas srca šepeče,
saj bratstvo ni le lepa prazna fraza.*

*Za up in strah ni močnega izraza
dovolj. Skoz okno žarek luč spet meče,
toploto juga! V srcih ni več mraza!*

VRANE

Dan mrtvih 1941

*Pod mračnim nebom se podijo vrane,
se preletavajo vse niže, niže,
nemarno sedajo na grobne križe,
kronice, lačnega nemira gnane.*

*Kjer žanje smrt, obetajo si hrane,
navajene nesreče in krvi že,
s predrznim kljunom trgajo obliže,
ne plašijo jih zebajoče rane.*

*Na grobu žena pretresljivo toži,
nad njo zlovešča ptica kroži, kroži.
V jesenskem vetru se grozljivo suka*

*na rdeče-belem polju črna kljuka.
Na Vzhodu zemlja vročo kri požira:
mlad človek z glasnim krikom tam umira.*

MALODUSJE

1943

*Sonce zašlo je, ne vidim več krogle žareče;
rdeče nebo je kot moje srce krvaveče.*

*Sivi oblaki — umazane krpe — visijo,
vzbujajo v meni prežalostno melanholijo.*

*Veter zavija, podi se po temni goščavi.
Misli moreče pode se po utrujeni glavi.*

*Mesec se blede ozira na zbegano čredo.
Dneve prihodnje obseva mi upanje blede, —*

*ali iz gozda nespečna še sova skovika,
senca po fleh in po zidih strahove mi slika,*

*ura na steni počasi, brez volje tiktaka.
Skrijem z rokami obraz. — O, kaj nas še čaka!*

OREL

*Orel plava po višavi
od svetlobe ves prevzet,
a po hrano se odpravi
tudi on v naš nizki svet.*

MAJA

*Maja rada bi cvetic,
v loko teče vročih lic.*

*Sreča jo prelepi Maj,
Maja prosi: »Cvetja daj!«*

*»Kaj bi cvetni ti poklon?
Sama cvet si!« reče on.*

PAVROVI NEŽKI

*Po svojih delih, Nežka, vsem si znana!
Komu še nisi nudila pomoči,
pripravljena podnevi in ponoči,
nikdar utrujena, nikdar zaspana!*

*Nikjer ne manjšaš, kjer je kakšna rana,
v visoki hiši ali nizki koči
ga najdeš, ki solzé na samem toči,
za delo, za tolažbo neugnana.*

*Imaš rokó, ki boža kakor žamet,
topló srcé imaš, globoko pamet,
ko kruh si dobra, modra kakor Budha*

*in blagodejna kot domača gruda.
Tako nebeška si, a vsa človeška,
le kje si vzela se, o zlata Nežka!*

UMIRANJE

*Sem videla jih hirati,
trpeti,
umirati,
umreti.
In zdaj umiram dan za dnev,
dokler v resnici ne umrem.*

ZIMSKA SLIKA

*Bela cesta v nedogled,
kakor tihe sanje.
V snegu izgubljena sled —
bežnih dni snovanje.
Modra senca, v senci led —
oh, srca spoznanje!
In kraj ceste drevored —
daljna hrepenenja . . .*

*Kam gubi se tiha sled?
Vrh drevov — kam vzpenja?*

KJE NAJ SE IŠČEM

*Kje naj se iščem, kadar se zgubim
in mi po sebi dolgčas je postalo
in če pogledam v svoje ogledalo,
se nad podobo tujo v njem zgrozim?*

*In kadar zajdem, kamor ne želim,
kjer maže le se moje obuvalo
in mažem usta si z neumno šalo
in zraven zadovoljno se držim?*

*Našla bi se, če sama bi odšla
skoz čisti gozd, po stezi sred polja,
do hiše, kjer otroci so doma,*

*morda našla bi pravi svoj obraz
v belini knjižnih listov, sredi vas,
ki ste premagali minljivi čas . . .*

SIVI GOLOBI

Sivi golobi so se vzdignili s tople strehe onkraj plota.
Prinesli so mi orumenelo pismo skoz odprto okno
spominov.

Položili so ga na mizo moje samote
in odleteli s praznimi rdečimi očmi.
Jaz pa sem z razbeljeno iglo trenutka zortala odprtino
v stoični čas
in uzrla skozenj težko zlato kroglo zahajajočega sonca.
Ožgala sem si roke in obraz.
Ko sem grebla po pepelu svojega srca,
nisem čutila ne vročine ne mraza.

Brenkam na razglašene strune, napete od stene do stene,
in pojem s hripavim glasom v strop.
Židovi se pozibavajo,
zrušijo se ne.

Po strehi onkraj plota vneto stopicajo sivi golobi.

BALADA O DETETU

Pod širokim, visokim nebom je hodilo dete svojo pot,
s cvetno krono v laseh,
z mavrico v drobnih dlaneh.
Bel oblak mu je sešil srajčko z zlatimi žarki kralja višin,
jasnina je hodila z njim.
Dobri stari griči so ga hranili z medom,
drevesa so mu pela koračnico,
trava mu šepetala pravljico,
potok mu močil in božal nožice.
Svetli tir ga je vodil po svojih toplih lesenih pragovih,
dete jih je veselo preskakovalo in lovilo kačo klopotajočo,
ki mu je zažvižgala v uho in ušla.
Zvečer je utrujeno leglo na mater zemljo,
srebrna mesečina ga je položila v svojo zibel
in dahnila vanj nedolžne sanje.

Od nekod pa so se vzele velike črne ptice in s težkimi
perutmi prekrile nebo.
Sklonilo se je nizko nad zemljo
in poškratelo od strašnih misli.

Oblaki so dobili podobo zmajev,
zenit je usmeril svoje zbiralne leče na temena učenjakov,
da so jim možgani zapreli v lobanjah.
Griči so se vzdignili in otrdeli v skalnate pošasti,
pod njimi so zazijali prepadi.
Veter je tulil kot lačni psi,
trava je padala pod ostrino mečev,
potok je narasel v kalno reko in prestopil blatne bregove.
Vlačuga se je opotekala,
padla in se gledala v ogledalo mlakuže.
Tir je ponudil kači obupanca,
da ga je zadavila in zmaličila v brezoblično kepo,
žvižg je presekal krvavo noč na dvoje.
Zemlja se je stresla in bruhnila iz sebe svoje srce,
norec se je žogal z njim.
Padlo je spečemu detetu v naročje.
Prebudilo se je, ni zajokalo,
ni bilo več dete, bil je nestvor.
Mrtoaškobledi mesec se mu je režal, pijan ...

Fran Roš:

DOMAČIJA JAKOVČEVIH

Za hišo, nizko in preprosto, je na širokem stolu z blazino pod seboj sedela starka v ponošeni rjavi porhantasti obleki. Podremavala je v dopoldanskem junijskem soncu. Okrog nje so po travi brskale kokoši. Rumena naglavna ruta ji je zakrivala redke bele lase in varovala oči pred bleščavo.

Tu je bil njen najljubši prostor izven hiše. Tu jo je košček vrta in trate s sadnim drevjem ločil od zložnega brega, ki se je čez njivo vzpenjal v gozdnati hrib. Samota tu ji je prijala, kajti občinska cesta je vodila tod mimo ob sprednji strani hiše.

Torej je Jakovčeva mati — sicer po imenu Mica Rakež — dočakala še eno pomlad, petinosemdeseto svojega življenja. Dosti se je v njem pretrpinčila z delom, dosti znoja si je pustila odteči v to zemljo, da so se ljudje na njej mogli prerediti. Zdaj pa je omagala, izsušila se je v telo in obraz, upadle so ji brezzobe čeljusti.

Jakovci so bili srednji kmetje. Na posestvu je zdaj že več let gospodarila snaha Liza, potem ko je že davno ovdovela. Mati sama je bila prav tako vdova, le da nekaj let manj od snaha.

Zdajle je stara Jakovčevka bila sama doma. Liza, že v petdesetih letih, je s svojo hčerjo Miciko za Boljsko okopavala in osipavala krompir, sin Anzek pa je na travniku tam kosil.

Starka se je kdaj in kdaj kakor skozi sivkasto meglo ozrla predse, v sveže zelenje. Misel na pomlad, ki jo je dočakala, ji je bila v olajšanje. In morda ta pomlad spet ne bo še njena zadnja, čeprav je ta v letu 1941 bila nekoliko drugačna in posebna.

Pred dvema mesecema so Nemci pridrli v deželo. Kaj le hočejo tukaj? Nekateri jih hvalijo, drugi pa se jih boje. Resda so v Savinjski dolini in drugod že mnogo ljudi odpeljali in zaprli. Oholi pa so in surovi. Branijo nam govoriti po naše in še šole hočejo imeti le svoje.

Ni ji bilo do nobene gospode, tudi do nemške ne. Njen vnuk Anzek pa Nemcev in njihovega Hitlerja sploh ni maral. Toda razburilo jo je nekaj posebnega: Njen sin Bartl, včasih je bil Ernež, je pisal iz Vestfalije, kjer je živel že skoraj trideset let. Tja je odšel h knapom, doma munibilo do dela, potem pa se je tam oženil z neko Nemko, ki je imela gostilno, in je nehal biti knap. Zdaj pa se je po dolgem molku oglasil,

a ne njej, svoji materi. Pisal je Pepiju Razpotniku, ki je некоč z njim hodil v šolo in še avstrijske vojake sta skupaj služila. Temu je pisal, da pride kmalu domov in bo tam uredil vse tako, kakor je treba. In tega se je starka — njegova mati — bala zdaj, ko so Nemci tu zagospodarili.

Vse to je bila posebna zgodba. Jernej Rakež, ki je potem postal Bartl Rakesch, se je svojemu domu že davno odtujil. Zadnjič je bil doma pred osmimi leti, po očetovi smrti. V Celju si je najel advokata Nemca, da bi mu ta pomagal izpodbiti testament očeta Jakovca.

Oče je posestvo prisodil snahi Lizi, že vdovi, in po njeni smrti njenim trem otrokom, prvenstveno Anzeku. Pri tem je razločno poudaril, da Jerneju ne gre stoben delež, kajti je nekaj že dobil in se tudi nikoli ni brigal ne za starše ne za posestvo, ki se je na njem trudil mlajši sin Drejc z Lizo, dokler je živel. Jernej je pred sodiščem trdil, da je pokojni oče bil umsko že nerazsoden, ko so mu nekaj dni pred smrtjo v podpis podtaknili papir s testamentom, sestavljen s tujo roko. Toda tedaj prisotne priče so njegove ugovore ovrgle, kajti stari Jakovec da je že davno pred pisanjem testamenta, ko je bil še krepak, rad povedal da sinu v tujini ne more dati posestva, ker bi ga ta gotovo prodal in se z denarjem vrnil v Nemčijo. Kam pa naj bi potem šla snaha in Liza, vdova s tremi otroki? Od teh sta bila doma zdaj le še Anzek in Micika, potem ko se je Lizika lani omožila v Podholmce.

Jernej je pravdo tedaj izgubil. Še dva dni je po vasi popival in robantil, potem je odšel. In po osmih letih da bo zdaj spet prišel? O njem je starka vse te dni grenko premišljala. Poznala je njegovo trmo in jezavost in se ga bala. Vedela je, da bo prišel, kakor da je tukaj zdaj gospod, ker je Nemeec.

Semkaj k njej je rahel veter prinašal duh cvetoče trave in kostanjev zgoraj v hribu. Mehko jo je omamljalo in zadremala je.

Čez kake pol ure jo je prebudil hrup avtomobila, ki je obstal na cesti onkraj hiše, tako se ji je zdelo. Pomela si je oči in si pomaknila ruto više nazaj. S strahom se je ozrla k vogalu, ki je ob njem vodila pot semkaj k odprtim vratom na zadnji strani hiše. Trznila ji ji ovela koža na obrazu, vzdrgetale so ji brezkrvne ustnice.

Tedaj pa je Jernej že stopil okrog hiše in kokoši so se razbežale pred njim. Bolj z neprijetno slutnjo kakor s šibkimi očmi ga je takoj prepoznala. Iz bližine pa je nato videla, da je njen sin bil zdaj obilen v telo in lice. Hladen, tuj mu je bil pogled. Izpod nosa so mu sršeli pristriženi temni brki. Lasje nad ušesi so mu že pričenjali siveti. Bil je ba haško oblečen, nekakšen parfum je dišal od njega, noge pa so mu tičale v lahkih črnih škornjih. S strastjo je vklekel cigareto.

»Kaj ste še živi, mati?« je trdo zaklical.

Z dvema prstoma je kratko zgrabil za njeno desnico, temno prepreženo z nabrekli žilami. Potem je malo pogledal naokoli in dejal s pretrganimi besedami:

»Nič se ni spremenilo tukaj, bogu za hrbtom.«

»Saj še govoriš po domače!« se je začudila.

»Kako pa bi drugače z vami? Prestari ste, da bi se naučili po nemško, ali ne?«

»Kaj bi le imela od tega? Za v grob mi ne bo treba ... Ti pa si se z avtom pripeljal? Ali je tvoj?«

»Lahko da je moj. Kaj pa, ali so doma oni — Liza in otroci?«

»Liza, Micika in Anzek so. Lahko si jih videl na njivi za Boljsko, če si se s tiste strani pripeljal. Lizika pa se je lani omožila k Travnarju v Podholmce, kar dobro. Ampak ti si lačen in žejen. Postregla ti bom. Pomagaj mi vstati, ko so mi noge odrevenele. Starost me daje, za nobeno rabo nisem več.«

»Nikar ne vstajajte, mati. Ne bom tukaj jedel ne pil, za zdaj še ne. Tako sem se zarekel pred osmimi leti. Ali se še spominjate? Bil sem najstarejši sin, pa ste me takrat do kraja odrinili. Celo še ob dolžni delež ste me pripravili, oče in vi. Zdaj pa se šopiri tukaj Liza, bila je svinjska dekla, preden se je usedla na Jakovčev grunt ...«

»Za božjo voljo! Kaj hočeš zdaj s tem? Saj vendar veš: Drejce je iz vojne prišel pohabljen. Pol noge so mu odrezali, za težko delo ni bil. Liza je držala posestvo pokonci ...«

»Pritepenka brez dote ...«

»Grdo govoriš!« je z bolečino zastokala starka. »Saj tebi nikoli ni bilo do kmečkega dela. Vse tukaj bi prodal. Liza pa je pri nas ves čas delala in še danes gara in tudi Drejčevi otroci garajo. Ti pa si postal gosposki človek. Tudi sodišče ti ni pripoznalo ...«

»Tisto vaše sodišče! Zdaj pa hočem to stvar spraviti pred naše nemško sodišče, razumete! To bo drugače razsodilo. Ha, ne bom popustil!«

»Kaj?« je togotno pogledala. »Tako ne smeš! Ali boš ti oral in in kosil tukaj in bo tvoja nemška gospa žela in pelala?«

»Najprej moram priti do svoje pravice. Potem se bo videlo ...«

»Kaj pa Liza, Anzek in Micika?«

»Ne brigajo me. Lahko si bodo drugje poiskali delo.«

»Pa jaz — tvoja mati?«

»Vas ne bom preganjal, samo pametni boste morali biti.«

»Pametna? Nemara me boš ti zdaj pameti učil, Ti, moj pametni sin?«

»Ne bom se preveč mučil, da bi vam vse dopovedal. Za to nimam časa. Pač nočete uvideti, kako so se časi spremenili. Danes so Nemci na vrhu in ves svet jih bo moral ubogati, tudi vi ...«

»Sem slišala,« je z grenkobo odvrnila, »tisti vaš Hitler ...«

»Ja, naš führer bo ves svet spravil na pravi tir. Tudi meni bo pomagal. V njegovi službi sem tukaj. Nisem pozabil, kaj vse sem tu doživel. Grdo ste naredili z menoj. Vsa ta leta me je grizlo ...«

»Zdaj pa bi se rad znesel nad nami, kaj? To ti rečem: Mojih ljudi se ne dotikaj! Ničesar slabega jim ne smeš storiti! Poslušaj svojo mater vsaj tokrat! Sicer ti bo gorje!«

»Saj res. Moja mati ste! Pred osmimi leti niste na to pomislili!«

»Ti si na nas že davno prej pozabil.«

»Zdaj pa bi me radi spravili še v strah, kaj? Haha! Nobena jeza vam ne bo koristila. Ampak vseeno! Kakor sem rekel: Vam bom prizanesel. Ne bojte se!«

Akad. slikar Dore Klemenčič: Jesenska krajina (olje)

»Zase se ne bojim, dovolj sem stara. Vem pa še, kaj je pravica.«

»Mi smo zmagali in pravica je zdaj tisto, kar mi hočemo, da je. Ta pa bo obveljala tudi na temle gruntu. Vsi v vasi naj spoznajo, kdo sem jaz in kaj zmorem. Jaz, ki ste me vi tukaj ogoljufali.«

»Tisto takrat je bilo prav!« se je razvnela. Rahla rdečica ji je dahnila na usahla lica. »Če bi se bilo tedaj drugače zgodilo, bi tukaj že davno gospodarili tuji ljudje. To bi bilo po tvojem, kaj?«

»Prava reč! Takšna zanikrna bajta in tista skopa zemlja zraven! Prekleta malo je vredno vse to skupaj.«

»Že davno si tujec, zato ti to ničesar ne pomeni. Le čemu se potem še poteguješ za vso to revščino, za to našo revščino?«

»Maščevati se moramo! Tuja svinjska dekla me je tukaj odrinila! To ne sme obveljati. Ampak z vami se o tem ne bom več prepiral. Če boste še kakšno leto živeli, boste vse to morda bolje razumeli. Lahko ostanete trdoglavi še naprej, kakor hočete. Meni pa se zdaj zares že mudi...«

Besede so se ji zataknille v grlu. Morala bi mu povedati še več, da bi mu omajala maščevalske misli in slabe naklepe. Toda že ga ni bilo več tukaj in zaslišal se je tudi hrup avtomobila, ko je odhajal.

»Zmerom je bil svojeglav«, je pomislila z žalostjo, »in tudi trdosrčen. Kako skvarjen sin in kakor da ni Jakovčev! Še dobro, da se z Anzekom nista srečala. Skočila bi si bila v lase, kajti Anzek ne bi bil ostal miren pred njim. Kaj neki bo iz vsega tega?«

Bilo ji je, kakor da ji ostre misli hočejo razkljuvati možgane. Strah jo je glodal v notranjosti in ji trepetal z razoranega obraza.

V zatohlo soparni julijski noči so prišli. Bilo jih je šest v uniformah, s puškami, pištolami in ročnimi svetilkami. Jakovčevi so komaj zaspali, ko so jih prebudili trdi klici in nestrpno trkanje na oboja hišna vrata. Naredili so luč.

Stara Jakovčevka se je ovedela šele, ko so srepogledi Nemci stali že v hiši. Eden, ki je govoril tudi slovensko, ji je rekel:

»Vi ste Marija Rakež, vulgo Jakovec, rojena leta 1856. Vi ostanete tukaj!«

»Vsi ostanemo tukaj, saj smo na svojem!« je povedala.

»Elizabetha Rakež, njen sin Johan in hči Marija naj se pripravijo na odhod! Časa imate pol ure. Vzemite s seboj, kar morete sami nositi! Nekaj obleke in perila, tudi odeje.«

»Ježešna,« je zastokala Liza, koščena, v obraz pegava ženska. »Kaj pa hočete od nas?«

Micika, dekle s svetlim pogledom, krepka in gostolasa, je prestrašena stopila k materi.

Temno se je v prišlece zagledal Anzek, potem ko se je površno oblekel. Strmo jih je vse premeril, visok, prožen, s kodrastimi lasmi. Stisnile so se mu pesti in ostro je dejal:

»Kakšna pravica pa je to? Zakaj nas ne pustite v miru? Nismo razbojniki...«

»Ne vprašuj preveč, fant!« je odvnil tisti, ki je znal slovensko. »Odgovarjal boš onim, ki te bodo zasliševali.«

»Kdo le in zakaj? In kam nas hočete...«

»Kusch, sonst...« je vzrohnel debelušen Nemeč, očitno njihov vodja, in je z roko udaril po revolverju, pripetem k pasu. »Los, los!«

Jakovčevi so pričeli iskati stvari, ki bi jih bilo treba vzeti s seboj. Nekoliko so že računali s tem, da se bo kaj takšnega zgodilo, saj so Nemci odvedli iz okolice že več ljudi in jih preselili. Toda kmečkih ljudi je bilo med temi le malo. Minil je že mesec, kar je Jernej zagrozil stari Jakovčevki. A potem ni bilo več slišati o njem in so se malce pomirili. Zdaj pa se je vendarle zgodilo...

»Kaj bo z nami?« je tarnala starka, ko se je vzpenjala v postelji in ozirala po surovih tujcih. Izza brezzobih čeljusti so ji padale komaj razločne pretrgane besede: »Kaj le bo z menoj. S svojimi na pot ne morem, sama tukaj pa ne bom mogla obstati. Umrla bom! Oh, da bi lahko že kar pri prič!«

»Vam nočemo nič!« je pred njo ponovil tisti, ki je bil nemara Slovenec. »Bo že kdo poskrbel za vas.«

»Kdo le? Ali mar vaš Jernej, sin brez srca? Saj ta nam je vse to nakopal! Odrtgati me hoče od snahe in njenih. Zakaj ga zdajle ni tukaj? Kaj sem na starost dočakala! Liza, Anzek, Micika! Ne zapustite me!«

»Ne bomo več poslušali stare ženske! Če ne bo molčala, bomo vas tri odgnali kar takoj, brez vsega!« je vodja zapretil v jeziku, ki ga Jakovčevi niso razumeli.

»Na vaših plakatih sem bral, da bo zdaj tukaj red in pravica. To, kar počenjate, je pa vendar nekaj drugega!« se je uporno oglasil Anzek.

Oni, ki je znal slovensko, je moral te besede po nemško raztolmačiti vodji. Ko jih je ta slišal, je zarjul in na fanta naperil revolver.

»Križ božji!« se je zbala starka. Njene z naporom v obupu izrečene besede so bile zdaj glasne in razločne: »Kaj počenjate? Pustite Anzeka! Pustite nas! Prosim vas! Preklinjam vas! Če vas bog za vse to ne bo kaznoval, potem ga sploh ni!«

»Kusch, alte Hexe!« je siknil neki drug Nemeč in jo pred glavo dregnil s puškinim kopitom.

Medtem sta dva oboroženca pregledala hlev, kaščo in klet in se vrnila v hišo s popisanim papirjem v rokah.

»Los!« je ukazal vodja in namignil k vratom.

Trije Jakovčevi so starki segli v roko in Liza jo je še objela. Njeje so se po razdrapanih licih ulile solze in krčevito je zahlipala. Micika se je oklenila njene roke in zajokala.

»Mati,« je dejal vnuk Anzek, »vrnili se bomo! Samo glejte, da to dočakate!«

»Ne bom dočakala, to me bo hitro strlo. Sama ne bom zdržala...«

Nemci so pritisnili obnje in vsi trije so s polnimi nahrbtniki in culami stopili v noč, in so svetilke iz rok uniformirancev vanje metale begotno luč. Vas je molčala v temi.

Bila je dolga, težka, potuhnjena noč. Stara Jakovčevka jo je prebila kakor v gluhem breznu brez žarka svetlobe. Zdaj pred koncem svo-

jega garaškega življenja je prišlo nadnjo tolikšno gorje, da ji ga ne bo moč prenesti.

Kakor v blodnjah so se pred njo vrstile slike iz mladosti, kako je prišla v ta svoj dom, ko se je poročila z mladim Jakovcem pred davnimi šestdesetimi leti. Bil je miren in skrben človek. V zakonu z njim je preživela več kakor petdeset let. Sin Jernej se jima je odtujil. Z Drejčevo ženitvijo je k hiši prišla snaha Liza. Imela sta tri otroke in sta pridno gospodarila. Tako jim vsem ni bilo preslabo, posebno ne v letih, ko je hmelj dosegel kaj višjo ceno. Samo škoda, da je Drejec prezgodaj umrl. Iz vojne se je vrnil brez polovice noge in z zrahljanimi pljuči, ubog invalid. Liza se je lepo brigala zanj in za domačijo.

Zdaj pa? Stresla se je v strahu in skrbeh, tonila je v žalost in obup. Kakor da se je to noč nehalo njeno življenje. . .

Ze davno se je zdanilo in sonce ji je posijalo v razrvano posteljo. A ni ji prišlo na misel, da bi vstala, in tudi mogla ne bi, tako zelo se je namučila. Še nikoli ni ostala tako čisto sama. In kaj bo zdaj z živino v hlevu, ali bo lačna koga priklicala?

Še preden je vse to do kraja domislila, je vstopil bližnji sosed Zavrl, prileten kmet. Z njegovimi so si bili v botrini.

»Kaj vse te je zadelo, Jakovčevka! je sočutno zmajeval z glavo.

»Poslušali smo ponoči, čeprav smo pri tem bili v temi. Kako boš zdaj? Ali boš sama ostala? Pomagali ti bomo, veš da. Naša Francka ti bo zdajle prinesla nekaj toplega. Ali bi čaj ali kavo? Zanesi se na nas!«

Bridko se mu je potožila. Zavrl je iskal besede v njeno tolažbo, a jih ni dosti našel. Nato je pogledal še h kravam in svinjam. Kmalu se je oglasila tudi Francka. Vstati pa starka ni mogla, noge so ji bile vse odrevenele in v srcu jo je stiskalo kakor z ostrimi kremplji.

Oglasil se je tudi Razpotnikov Albin, čokat, rdečeličen fant Anzevovih let, zgovoren in pameten.

»Odpeljali so jih!« je vedel. »Tudi Anzeka in Miciko! Preklete duše! Še drugi utegnemo priti na vrsto. Ali bomo vse to kar mirno prenašali?«

»Samo mene so pustili,« je zastokala starka. Vedela je, da sta si Micika in Albin bila zelo dobra, da sta se večkrat dobila kje pri hiši ali na polju. To bi bil pravšen par, je zmerom menila.

»Kako je bilo z Miciko? Nemara se je hudo prestrašila razbojnikov? Je jokala, revica? Posloviti se nisva mogla. Mislim pa, da si bova dobra ostala in se kmalu spet našla.«

Ponudil se je Jakovčevki, da ji poskrbi za to ali ono, kar bo pač potrebno. Bil je čeden in dober — tale Micikin fant.

Nekaj pred poldnem je prišel Jernej, njen sin. Tokrat se ni pripeljal z avtom. Obstal je pred njeno posteljo, postaven in lepo oblečen, in si je s prsti molče božal pristrižene brke. Ona je ležé počasi odprla oči, namerjene vanj, in je vzdrgotala.

»Ti!« je rekla z žalostnim glasom.

»Jaz, ja!« ji je pritrdil.

»Ti!« je ponovila. »To noč te ni bilo tukaj! Nisi hotel gledati, kar si nam sam pripravil? Zdaj pa si prišel? Kako hudoben si!«

»Eh, kaj! Nisem bil tukaj, ves mesec sem delal v Celju. No in kaj bi zdaj radi? Moralo se je tako zgoditi. Privadili se boste, to bo za vas najboljše.

»Ali boš zdaj ti tukaj gospodar? Saj nikoli nisi hotel živeti doma!«

»Posestva mi niste hoteli izročiti!«

»Z očetom tedaj še nisva bila stara. Liza in njeni pa so se vsa leta ubijali tu na gruntu in so pri tem slabše živeli od tebe, gospoda. Zdaj pa si jih ti pregnal. Na vesti jih imaš in tudi mene!«

»Ne bo jim sile tam v Srbiji ali na Hrvaškem. Jaz z njimi ne morem prebivati pod eno streho. S svinjsko deklo, ki mi je odžrla dediščino. Vam pa sem prizanesel, čeprav ste mi tudi vi dosti nasprotovali.«

»Sama ne bom zdržala in tudi poleg tebe ne.«

»Poskrbel bom za vas. Lahko se tudi preselite k Lizini hčeri. Kam že se je omožila? Ali ne v Podholmce? Če vas bodo tam hoteli sprejeti?«

»Ne!« je odločno odbila. »Tukaj bom ostala, da bom na svojem umrla. Rada pa bi živela dotlej, ko se Lizini vrnejo.«

»Haha! Na smeh me sili. Lizinih ne boste dočakali, pa če bi še sto let živeli. Kaj ne veste, da jih čaka tukaj smrtna kazen, če se vrnejo? Tudi ne veste, da bo nemška vojska že kmalu v Moskvi. Je ni sile, ki bi Hitler pred njo popustil. Zato bodo Lizini morali ostati tam, kamor jih bodo poslali. To je jasno!«

»Te nesreče si samo ti krivi!« je starka vzrojila, dvignila roke in stisnila pesti. »Moje ljudi preganjaš ti, ki si se tujcu prodal! Naj te za vse to kaznuje bog ali pa vrag, kdor od obeh je pač pravičnejši! Preklet bodi! Nisi mi več sin!«

Vsej onemogli je globok kašelj zaprl sapo.

»Preveč ste trapasti, če menite, da me boste s čim prestrašili. Ne bom odnehal! Posestvo bo zdaj prepisano name. Führerju sem hvaležen za pravičnost. Samo on bo znal urediti svet in jaz mu bom pri tem pomagal.«

Jakovčevka je le še potihoma jokala, Jernej pa je nadaljeval, čeprav je bilo videti, da ga mati ne posluša več:

»Do zime bo tale vojna končana. Potem se bom jaz tu naselil. Prišla bo tudi moja žena s hčerko. Moja dva sinova se bosta vrnila iz vojne, oba z odlikovanji. To bajto bomo podrli, dovolj je stara in tesna, pa še nekaj bližnjih hiš prav tako. Tukaj bomo postavili nov velik hotel. Okolica je prijazna, blizu je tudi Savinja in daleč ni do gozda in hribovja. Semkaj bodo prihajali letoviščarji iz rajha, sama bogata gospoda. Moja žena in hčerka bosta vodili ta hotel, saj se spoznata na takšne posle...«

Potem je Jernej stopil v hlev h kravama pa še malo za hišo pod sadno drevje. V kleti si je natočil visoko čašo jabolčnika, dovolj okusnega in kakor zlate barve. Iz aktovke je vzel kos kruha in klobase, da je prigriznil. Stopil je še k sosedu Zavrlu in se hitro dogovoril z njim, da bo poskrbel za živino, za polje in za mater. Za vse to bosta že poračunala.

Nato je Jernej krenil na drugi konec vasi k Razpotnikovim. Tam je poiskal gospodarja Pepija, svojega nekdanjega prijatelja. Malo sta posedela, pila in kadila, vendar je začutil, da Pepiju še malo ni bilo po godu, kar je naredil z Lizinimi. V njun pogovor se je vmešal še Razpotnikov sin Albin. Tudi ta ni bil nič navdušen za vse to, kar je novega doživela Spodnja Štajerska.

Tiste dni je Jakovčevko obiskala njena vnukinja Lizika, poročena v Podholmcih. Vsa v skrbeh ji je prinesla svinine, masla in rumen kolač. Prijazno jo je povabila, naj se preseli k njim, da bodo tako laže skrbeli zanjo in jo varovali. Toda starka je vztrajala:

»Ne morem zapustiti domačije, dokler se Lizini ne vrnejo. Če pa bom prej umrla, bom izdihnila vsaj pod domačo streho in me bodo pokopali poleg rajnega...«

Da bo še večkrat prišla, je Lizika obljubila. Njen obisk je Jakovčevko vsaj malce pomiril. Ta njena vnukinja je vendar še ostala v bližini. Bila je mlada, prikupna žena, kipeča v zdravju. Tudi rodila bo kmalu, to ji je bilo videti in to je pomenilo nekaj dobrega — v tem neusmiljenem času.

Vročemu, suhemu poletju je sledila dolga sončna jesen. Hitlerjeva vojska je v Rusijo še prodirala, a vse pogosteje se je ustavljala, da si liže rane kakor krvaveča zver.

V pogaženi in razbiti Jugoslaviji je vzplamteval upor proti surovi tuji sili. Tudi v Savinjski dolini je vrelo. Neko noč v oktobru je v Šoštanj zagospodaril bataljon partizanov. Na Dobrovljah je potem več ur odbijal besne napade premočnih Nemcev. Gestapovci so divjali. Polnili so se zaporji in talci so padali pod streli.

Bartl Rakesch je opravljaj zdaj važno službo. Kot sturmführer pri wehrmannih je oblekel temno zeleno uniformo, nosil je kapo s ščitnikom in revolver ob pasu. Prebival je v hiši nemške žandarmerije v kraju, kjer je občina imela svoj sedež. Samo tam je bil dovolj na varnem. Od tod do domačije Jakovčevih je bilo pol ure hoda.

Cez dan je Bartl pomagal vežbati može iz ptujskega okoliša, prisilno uvrščene v wehrmannschaft. Vasil jih je tudi v streljanju in se je pred njimi rad pobahal, da je sam imeniten strelec — ostrostrelec. Za posebne uspehe pri strelskih tekmovanjih po Nemčiji je prejel več odlikovanj. A tem wehrmannom ni smel preveč zaupati, saj njih večina niti ni obvladala nemškega jezika. Zato jim je pogosto govoril o nepremagljivi moči nacistov, o njihovih velikih ciljih in uspehih. Navdušenja v možeh sicer ni vzbudil, to je spoznal, toda vsaj ustraševati jih je bilo treba.

Z njimi je delal pohode po vaseh in hribih. Kadar so iskali partizane in njihove prijatelje, so se jim pridružili še žandarji in policisti, to so bili pravi Nemci. Vsako uro je moral biti pripravljen na spopad s tako imenovanimi komunističnimi bandami.

To so bile dovolj nevarne naloge. Toda Bartl Rakesch se je pri tveganih opravkih sam silil v ospredje, da bi pokazal svojo vneto privrženost mogočnemu rajhu. Le podnevi kdaj in to dosti poredkoma se je pomudil na domu svoje matere.

Tja je некоč z avtom pripeljal tudi svojo ženo in sina, ko sta ga obiskala. Žena Hedwig je bila debela plavuša s kratkovidnimi očmi. Sin Kurt, svetlolas, modrook mlad vojak se je ponašal z nekakšnim kovinastim križcem na zeleni bluzi. Bil je na dopustu s fronte v Ukrajini. Njegov brat Helmut se je boril že blizu Leningrada, bil je tankist. Zdaj je Kurt pospremil mater za dva dni k očetu. Več časa zdaj nista imela, kajti doma je hči Gretl morala tačas sama voditi restavracijo.

Na Bartlovem domu jima ni bilo nič všeč. Čudila sta se, kako je njemu moglo biti toliko do revne hiše z nekaj zemlje tu med kmeti.

Jernejeva žena je sicer prav rahlo segla po suhi roki stare Jakovčevke, Kurtu pa se je še to gabilo. Odklonila sta tudi kruh in pijačo, Hedwig pa si je ob odhodu pri studencu na dvorišču umila roke. Seveda sta oba govorila le nemško in sta starki ostala prava tujca.

Premagovala je svojo žalost in jezo nad vsemi tremi, da je bilo skoraj videti, kako se je že vdala v vso to bridko neizogibnost, toda v notranjosti jo je hudo razjedalo. Toliko bolj še potem, ko ji je Jernej nazadne povedal:

»Hiša z gruntom je že prepisana name. Zdaj sem samo jaz tukaj gospodar, da boste vedeli!«

Ni se mogla več zadržati in je odvrnila:

»Grdo si to naredil! Naj te bo sram! Samo glej, da se nazadnje ne opečeš s svojim Hitlerjem vred!«

Lizini so ji s Hrvaškega pisali že dvakrat. Na nekem veleposestvu sredi slavonske ravnine so jih sprejeli kot poljske delavce. Stanujejo v baraki. Stradati jim ni treba in zdravi so. Pozdravljajo mamu in sosedo, posebej še Razpotnikove. Morebiti se bodo že kmalu spet vsi skupaj znašli doma, prihodnje leto prav gotovo, potem ko bodo na pomlad ozeleneli in oživelci gozdovi . . .

Jakovčevki se je zdravje okrepilo. Oprta na palico je hodila okoli hiše, na vrt in pod polne veje sadnega drevja. Stopila je kdaj tudi k sosedovim, ki so bili ves čas skrbni do nje.

Že ob koncu oktobra je zapadel sneg, prvič pod Nemci. Vreme je še potem bilo nekoliko sončno, v nočeh pa je že mrzilo.

Bil je moker večer sredi mrkega novembra. Zadržano trkanje na zadnja hišna vrata je prebudilo Jakovčevko. S postelje je vprašala, kdo je, in ujela je odgovor:

»Jaz, mama! Jaz — Anzek!«

Zastal ji je dih in ni mogla prav verjeti, dokler ni veselo vznemirjena odprla vrat in vmedli svetlobisveče zagledala svojega vnuka. Dvignila je roke na njegova ramena in se potem oklenila njegove glave.

»Ti si!« je zajecljala.

Bil je videti večji, vendar je bil ožji vobraz in brki so se mu močno temnili pod nosom. Vedro je gledal, ko je molče vstopil. Bil je v svoji stari zimski obleki, ogrnjen z mokrim lahkim plaščem, glavo pa mu je pokrivala rjava kučma. Ogledal si je okno, ki je bilo dovolj zasenčeno, potem je svečo postavil za omaro na tla.

»Tako bo varneje,« je dejal. »Je pa zunaj na straži tovariš, ki se je tudi s Hrvaškega vrnil, doma pa je iz Trbovelj. Ne smejo naju dobiti!«

»Dobro pazi na sebe, Anzek, saj veš, kakšni so!« je rekla zaskrbljena. »Dež te je premočil, moral se boš preobleči. Tvoje in očetove obleke je nekaj še tukaj in tudi perila. Še čevlji se bodo našli. Tudi kaj za tovariša! Oba sta gotovo lačna. O, vse vama bom pripravila!«

Nepričakovano gibčno se je zasukala in vendar spočetka ni vedela, česa bi se najprej lotila.

Medtem je Anzek moral pripovedovati, kako je z Lizo in Miciko, ki sta zdaj na Hrvaškem ostali brez njega. Končno ji je zaupal, da hoče s tovarišem ostati tu nekje, v hribovju med Savinjsko dolino in Zasavjem. Slišala sta, da je med Mrzlico in Drobrovljami že mnogo partizanov in da jim Nemci ne pridejo do živega. Na Hrvaškem skušajo fante mobilizirati v domobrance ali pa jih poslati na delo v Nemčijo, temu pa sta se hotela izogniti.

»Anzek, saj vem, da tile Nemci ne bodo premagani drugače kakor s silo. Bog se usmili, koliko krvi bo še prej moralo biti prelite! Varuj svojo glavo, Anzek, ostati moraš živ! Ti, ki boš tukaj gospodar!«

Prinesla je iz kamre več oblačil in čevljev. Fant je nekaj te stare robe oblekel. Potem je dejal, da ima še neki opravke zunaj in tačas je prišel v hišo njegov tovariš. Bil je to neki Jože, dolginast mladenič iz trboveljske rudarske družine. Za njim se je pri vratih za trenutek pokazala glava Razpotnikovega Albina, ki je tudi stražil zunaj. Torej sta ga ona dva že kar od kraja poiskala, da jima je pomagal.

Medtem si je tudi Trboveljčan v hiši nadel toplo suknjo in nekaj perila. Zdaj se je vrnil Anzek z neko stvarjo, zavito v vrečevino. Jakovčevka ga je vprašujoče pogledala.

»To mi je spomladi prepustil neki vojak,« je povedal fant. »Bežal je tod mimo domov, ko so Nemci vdirali k nam. Zakopal sem to v naši listnici, globoko na dnu listja. Vedel sem, kako prav mi lahko še pride.«

Iz odvite vrečevine se je prikazala vojaška puška s torbico, polno šaržerjev municije.

»Oh,« se je starka presenečena zgrabila k prsim, »to je zares prava puška! Nič nisem vedela zanjo.«

Prinesla jima je kruha in prekajenega mesa, Anzek pa je stopil v klet po jabolčnik. Tovariša sta prigriznila in pila, drugo pa si pripravila, da vzameta s seboj. Nekaj svoje stare obleke sta pustila tukaj, da se posuši. Če bo treba, bosta že še prišla ponjo, saj se bo našla prilžnost, ko bosta hodila tod kje blizu.

Babica je tesno objela vnuka. Oči so se ji zalesketale v solzah in zastokala je kakor v bolečini. Potrepljal jo je še po hrbtu in jo tolažil:

»Le zanesite se, mama, saj bo vse dobro, boste videli! Samo nikomur besedice o tem, da sva nocoj bila tukaj! Lahko bi vam to bilo v škodo.«

Ugasila je svečo in stopila za njima na prag, da bi ju še videla srečno oditi, Anzeka s puško na rami. Toda tema je bila na moč gosta.

Samo zdelo se ji je, da se jima je pridružil še Albin. Morda ju bo samo spremil na varno. Do partizanov...

Na licih je začutila velike, mehke snežinke. Zima je bila tu.

Vrstili so se tedni in meseci s snegom in ledom. Nenavadno silovit mraz je grozil zlomiti odpor Hitlerjevih armad, ki so se umikale po ruskih planjavah vse dalje od Moskve.

Stajerski partizani so prezimovali v manjših skupinah, raztresenih med Pohorjem in Zasavjem.

*

Napovedala se je nova pomlad.

Oddelek wehrmannov, ki jih je vodil sturmführer Bartl Rakesch in se mu je pridružilo še nekaj žandarjev in policistov, se je v zgodnjem jutru odpravil na pot proti gozdnati Mrzlici. Na njenem severnem pobočju so si neki partizani zgradili zemljanko in v njej prebili zimo. Toda šele zdaj v marcu je sporočilo o tem prišlo Nemcem do ušes.

Kolona se je vila v osojno stran širokega hriba, skozi goščavo, po zasneženi stezi. Na njenem čelu se je vzpenjal sam Bartl z nekim mladim pastirjem, ki je za obljubljeno nagrado hotel Nemcem pokazati pot do partizanskega prebivališča. Bil je nedorastel fantič v raztrgani obleki in je gledal plaho, kakor da ga je strah lastnega ravnanja.

Ze tretjo uro so hodili, obloženi z orožjem, s težkimi čevlji molče in previdno. Tem ob straneh so se pomikali možje v izvidnicah.

Pastir je obstal. Z roko je zamahnil v novo smer, ki se je cepila čez čistino v ostrejšo strmino. Kolona se je zdaj razdelila na tri skupine, ki pa se med seboj niso preveč oddaljile, ko so obkoljevale cilj.

Na čelu srednje skupine je stopal sturmführer z avtomatsko puško v rokah, oprezujoč predse. Nenadoma je izdajalski pastir ob njem razburjen dvignil desnico in zamahnil z njo čez ozko grapo h goščavju.

Komaj sto korakov pred njim so se od temne gmote smrečja v hipu ločile tri sklonjene človeške postave.

»Halt!« je zaklical vodja. Hkrati pa je od tam jeknilo več strelav in že se je njih troje jadrno spustilo dalje v beg.

»Prepustite jih meni!« je Bartl Rakesch velel svojim. Kratko je pomeril s puško in ustrelil petkrat zaporedoma. Toda že so se oni trije docela pogrezni v smrečno zelenino, razraščeno po bregovih.

Zdaj so se v smer za bežečimi partizani pognali žandarji in policisti in potem se je iz daljave nekajkrat oglasilo strelno orožje.

Zemljanko, ki so jo partizani zapustili, so wehrmanni obkrožili s puškami, pripravljenimi na strel. K odprtini, obloženi z listjem in smrečjem, je z revolverjem v roki stopil sturmführer. Globoko sklonjen je zavpil v jamo in nato zlezal vanjo. V svetlobi ročne svetilke so se mu prikazali tramovi in deske bunkerja. V zadimljenem prostoru se je kopičila slama poleg še druge robe. Tu je bilo prostora za več kakor tri ljudi, a zdaj nikogar ni bilo tukaj.

Iz bližine so zaklicali wehrmanni. Tam, komaj trideset korakov naprej od zemljanke je ležalo truplo mladega, vitkega fanta s temnimi

kodrastimi lasmi. Jermen vojaške puške mu je ovijal desnico. V njegovi obleki in nahrbtniku poleg kruha, suhega sadja in drugega ni bilo nič takšnega, da bi po tem mogli odkriti kaj več o padlem partizanu.

Iz prestreljenega vratu mu je odtekla kri v več curkih, ki so topili sneg. Tik njegovega rahlo obraslega obraza se je med sončno zelenimi listi belil širok telohov cvet.

»Vedel sem, da sem vsaj enega moral zadeti,« se je veselo pohvalil Rakesch. »Prehitro so se mi izmaknili in še tega sem počil v zadnjem trenutku. Ostrostrelec sem in prelepo sem ga pogodil v vrat, tako da se žal ni skoraj prav nič mučil ob svojem koncu. Policisti bodo morali bandita fotografirati. Hočem imeti sliko v spomin na današnji lov. Imenitno sem upihnil mladiča. Ni pa bil moj zadnji...«

Zasopli so se vrnili žandarji in policisti, ki so zaman zasledovali ostala dva pobegla partizana. Tudi ti niso pri mrtvecu našli ničesar, kar bi kaj več povedalo o njem.

K truplu se je postavil sturmführer z orožjem v roki in s cigareto v ustih. Tako ga je neki policist fotografiral poleg žrtve, ležeče mu pred nogami, pred škornji. Potem so možje pokrili partizana s smrečjem. S kolom iz zemljanke, zabitim poleg njega v tla, so zaznamovali to mesto.

Tako je tu obležal mlad, postaven fant, zdaj bled v obraz in miren, oblit s strjeno krvjo. Nihče mu ni zatisnil osteklenelih oči, okrenjenih v temno smrečje in oblačno nebo nad njim. Tako bo tu počakal, da ga zagrebejo ljudje s kakšne hribovske kmetije, ko bodo izvedeli zanj.

Nemška kolona se je vračala z akcije, opravljene v Mrzlici. Zdaj si je izbrala pot skozi vasi in je na maršu prepevala enoglasne koračnice. Na sturmführerjevo povelje se je ustavila na cesti pred domačijo Jakovčevih.

»Da boste vedeli,« je svojim ljudem dejal Rakesch, »tukaj je moj rojstni dom, ki mi je bil nekoč ukraden. Zdaj je spet moj — hvala führungru! V njem še živi moja šestinosemdesetletna mati, a leži hudo bolna, zato vas ne morem popeljati v hišo. Kar tu zunaj boste prigriznili kruh in poskusili moj domači jabolčnik. V zahvalo vam vsem za današnjo malo akcijo, ki nam je uspela brez izgub...«

Stopil je v hišo do matere.

»Dva hleba kruha bom vzel in zraven jabolčnika za moje može,« je rekel gospodovalno.

»Naredi, kar hočeš!« je s postelje tiho odvrnila. »Ali pa veš, da je to še kruh od pšenice in koruze, ki ju je posejal naš Anzek? Pa tudi jabolčnik v zadnjem sodu je še on sprešal. Kaj se ne bo gabilo tebi in tvojim Nemcem?«

»Kako je še strupen vaš jezik! Briga me vaš Anzek! Veste, mi se vračamo z lova. Nekemu mlademu banditu sem prestrelil vrat, da je pri priči skrepenel...«

Vsa se je skrčila in vztrepetala:

»Kristus! Pa menda ni bil naš Anzek!«

»Fant je vendar na Hrvaškem, ali ne?«

»Seveda, ampak...« se je zdrznila.

»Blede se vam, mati...«

»Ti! Kaj si res pokončal človeka? Torej si morilec! Jaz pa — boljše da ne bi bila nikoli rodila človeka, ki se je sprevrgel v krvavo zver! Naše ljudi ubijaš! Naj te oni ubijejo!«

»Molčite! Vojna je! Ne dražite me! Lahko bi se spozabil nad vami!«

»Že dosti si se spozabil!«

»Ne! Nisem slab človek. Sicer vas ne bi mirno poslušal. Tega vašega zmerjanja mi bo pa vendar že preveč. Ni prav, da sem tako zelo obziren do vas. Saj še cigarete nočem kaditi tukaj, da vam ne bi zraka v hiši pokvaril...«

»Zato pa si mi pokvaril življenje...«

Zadušen jok je nadvladal besede, ki so starki še s penami silile izza brezobnih čeljusti. Nad sebe je dvigala žilaste roke s koščnimi prsti, kakor da grabi po sapi.

Oboroženci zunaj pred hišo so si odrezali vsak kos rumenkastega kruha. Iz glinastega vrča, ki se je večkrat znova napolnil, so si natakali v kozarce. Ko pa so odkorakali, so si spet zapeli... .

Stara Jakovčevka še ni mogla umreti. Ob toplih dneh je oprta na palico hodila okoli hiše, čeprav jo je vid že močno zapuščal. Sosedje so se brigali zanjo in tudi drugim vaščanom se je smilila. Prihajala je k njej vnukinja Lizika iz Podholmcev. Imela je že sina in je zdaj spet pričakovala otroka.

Največ pa je starka mislila na Anzeka. Samo enkrat še se ji je neko noč oglasil s petorico partizanov. Rada jim je iz hleva prepustila pitano svinjo, nekaj dni preden bi jo bil Jernej dal zaklati. Kako se je ta potem jezil nad materjo, kakor da je bila tega kriva!

Po tistem Anzeka ni bilo več blizu, in to jo je skrbelo. Morda je njegov oddelek odšel iz teh krajev kam drugam. Saj je bilo vse tiho tudi za Razpotnikovim Albinom, ki se je to pomlad pridružil partizanom. Sled za seboj je prikrikl s tem, da se je prej prijavil za delo v Nemčiji.

V vročem avgustu je zadelo Jerneja. Njegov sin Kurt je padel v Južni Rusiji. Tam so Nemci prodirali k Volgi in Stalingradu. Njegov Helmut je ranjen ležal v neki šlezijiški bolnišnici. Brez žrtev se ne da zmagati! Je trdil zdaž Bartl, ki mu vnema za Hitlerja ni popustila.

Po vsej Jugoslaviji je plamtel upor. Partizanske enote na Štajerskem so se krepile in so pogosteje napadale. Okupatorjevi zapori so bili že prenapolnjeni. Rdeči plakati so kar naprej oznanjali imena ustreljenih talcev. Bil je to strašen čas brez prizanašanja.

V poznoletnem popoldnevu je po cesti ob hladnem vznožju samotne Mrzlice hitel v Savinjsko dolino majhen avtomobil. V njem je za šoferjem sedel sturmführer Bartl Rakesch z novim svetlim odlikovanjem na bluzi. V naročju je držal avtomatsko puško, ko se je z napedo pozornostjo oziral skozi odprti okni levo in desno. Na spodnji

ustnici mu je lepela ugasla cigareta. Vračal se je z važnega posvetovanja v Trbovljah.

Na ostrem ovinku dvigajoče se ceste je nenadoma z dveh strani udarila v avtomobil množica strelav in zarezgetal je mitraljez.

V glavo zadet je šofer zdrknil pod volan. Bartla je usekalo v desno ramo in le z levico je mogel nameriti puško, da jo je sprožil v globoko gozdno zelenje.

Zdaj je avto obstal, naslonjen na staro bukev ob cesti, ves preresetan od strelav. Njegova vratca so pod puškinimi kopiti popustila. Po Bartlu in njegovem orožju so segle roke. Partizani!

Potegnili so ga iz vozila, krvavečega skozi desno stran bluze. Iz žepa so mu vzeli beležnico z dokumenti. Njegov šofer je bil že mrtev.

»Saj to je Bartl Rakesch, Jakovčev iz Nemčije, sturmführer! Tisti, ki je svoje lastne ljudi pregnal z doma. Vodil je hajke za partizani. Kriv je smrti marsikoga izmed naših, izdajalec!«

To so bile besede mladega partizana — Razpotnikovega Albina. S tovariši je pregledal ujetnikove papirje in ugotovili so, da so zajeli prav njega, ki so že dalj časa prežali za njim.

»Kaj pa je to?« je presenečen in prestrašen vzkliknil Albin. »Glejte, tu je fotografija mrtvega Jakovčevega Anzeka! Takoj sem ga spoznal. Poleg njega pa stoji on sam — sturmführer! S puško v roki kadi cigareto nad mrtvecem! Prav on ga je torej ustrelil! Prav tale, ki je zdaj v naših rokah! Nekdanji Jernej Rakež, ali ne?«

Obrnil je sliko in na njeni hrbtni strani prebral s svinčnikom v nemščini zapisano vrstico:

»Na lovu dne 27. marca 1942.«

»Da, tudi po naših računih je to pravi datum,« je dodal eden izmed ostalih partizanov. »Torej je stric ubil lastnega nečaka!«

Sturmführer se je stresel po vsem telesu. Prevzel ga je silovit strah in čeljusti so mu zašklepetale. Kakor začuden se je ozrl po vseh in molče povetil glavo. Kakor da je iz njega izhlapela vsa moč, je bil samo še utripajoča senca bednega človeka.

Po kratkem posvetu sta ga dva partizana povedla globlje v gozd. Nato sta od tam počila dva strela.

*

Zaman je stara Jakovčevka čakala na glas o vnuku Anzeku. Vaščani so ji njegovo smrt prikrivali. Konec njenega izgubljenega sina Jerneja jo je neprijetno zadel, saj je bil močno sramoten, čeprav zaslužno takšen.

Zdaj je še bolj oslabela in skoraj tudi še oslepela. Vendar je doživela konec neusmiljene vojne in svobodo leto dni pred svojim devetdesetim letom.

Vrnili sta se snaha Liza in njena Micika. Anzeka pa ni bilo in zdaj je starka sama doumela, da ga tudi nikoli več ne bo. Niso ji pa povedali, pod čigavim strelom je izkrvavel.

Hudo, prehudo jo je ranilo. Skoraj le še ležala je, vsa izsušena in ožoltela. S svojo veliko bolečino ni več stopila iz hiše, o njej tudi nikomur govorila ni. Vsa se je zaprla vase, tako neizrazna in sveta ji je bila. In vedela je — ta ji bo pospešila in olajšala pot od tod.

Ko pa se je vrnil Razpotnikov Albin, partizan z zlato medaljo za hrabrost, in ko je slišala, da se bosta z Miciko že kar poročila, se je še enkrat rahlo nasmehnila. Na Jakovčevino pride Albin, in to bo dobro. Ni pa več dočakala Micikine svatbe, ker so se dnevi prej iztekli, tudi še preden je njen vnuk Anzek dobil svoj grob na vaškem pokopališču in preden so sredi vasi postavili kamnit spomenik, ki je nanj bilo vklesano tudi njegovo ime.

Drago Kumer:

UBEŽNIK

Stanko je slonel na oknu in gledal v jasno poletno nebo.

Že dva tedna je pri teti Pavli, ki ima hišo na gričku blizu Celja, mesta, ki ga je Stanko resnično vzljubil, saj ima v ozkih ulicah toliko novih prijateljev.

Sicer živi v Brežicah. Dvanajst let je že tam. Tam se je rodil, tam sta živela oče in mati; oče je bil pilot, mati je delala v pisarni.

Ko mu je bilo pet let, mu je umrla mati. Oče se je ponovno poročil in v hišo je prišla mačeha. Ni bila huda, a prave, materine ljubezni ni občutil.

Potem je prišla še druga, hujša nesreča: oče je letel nad Jadranskim morjem, nenadoma se je letalo zrušilo in padlo v morje; očeta ni videl nikoli več.

Mačeha se je poročila in prišel je očim. Ta je bil strog, prestrog za otrokovo občutljivo naravo. Pri najmanjšem prestopku ga je vlekel za uho ali pa mu je primazal zaušnico. Mačeha ga je včasih branila. Privila ga je na prsi in protestirala:

»Ne ubij ga, saj je najin otrok!«

Stankova prava ljubezen pa je teta Pavla, ki ima hišico na sončnem gričku, blizu mesta Celja. Vsako leto, med počitnicami, pride k njej in tu ima svoj pravi dom, saj mu je teta Pavla vse, prav vse na tem svetu. Rad jo ima, tako rad, kakor je imel rad očka in mamico. In teta Pavla ima zanj zlato srce, srce, ki bije tudi zanj, v njem je skrita ljubezen, vroča in čista, kakor je vroče in čisto jasno poletno nebo.

Sklonila se je k njemu in oba sta gledala v daljavo, tja proti sončnemu zahodu, kjer se razprostira prostrano hribovje, ki mu pravijo Dobrovlje. Počasi je teta Pavla iztegnila roko, zamahnila je z njo in tiho dejala:

»Tam, nekje za Dobrovljami, tam je dom tvojega očeta, tam so prostrani gozdovi, kjer se je med vojno boril in prislužil odlikovanje. Potem se je zravnala in krepko zavzdihnila:

»Dobrovlje, Dobrovlje, trdnjava savinjskih partizanov...!«

Nato ga je oblekla, vzela usnjeno torbico, se sklonila k Stanku in ga poljubila na rdeča ličca.

»V mesto grem, v mesnico in na trg. Ti bodi priden in nikamor ne hodi. Ali boš?«

Tudi Stanko ji je vrnil poljub in glasno obljubil:

»Bom, teta.«

Teta Pavla je šla v mesto, Stanko pa je gledal skozi okno; drobne oči so mežikale v prostrano dolino, obdano s sončnimi griči, okrašeno z razsežnimi hmeljišči, v ravnino, obdano s poljem zlate pšenice, tja, kjer se vije poskočna reka Savinja, hči srebrnih Savinjskih planin.

Nad poljem je krožila jeklena ptica, vsa svetla in lahka, objeta z zlatimi žarki poletnega sonca. Stanka je stisnilo v prsih:

»Letalo!«

Njegov očka je bil pilot. Večkrat ga je vzel v letalo in poletela sta pod dolensko nebo ali pa nad sinje Jadransko morje. Očka se je smejal, kar naprej se je smejal, gledal sina in govoril:

»Letalo je ptica vseh ptic! Stanko, tudi ti moraš postati pilot. Ali boš?«

Zdaj očka ni več. Že dve leti spi v grobu. Očka, zakaj si tako hitro umrl? Kolikokrat si govoril, kar naprej si obljubljal, da boš poletel s sinkom nad rodni kraj, tja nad prostrano Dobrovlje. Pa nisi utegnil, kar naprej te je klicala služba, ves si bil v svojem poklicu.

Očka, tvoj sin gleda Savinjsko dolino! Gleda jo in občuduje lepoto v nji. Gleda jekleno ptico pod sinjim nebom. Kaj, če bi bila ta ptica tvoja in bi ji ti dajal povelja? Vzel bi me k sebi in poletela bi pod jasno nebo, k soncu bi zletela in dolina pod nama ne bi bila zelena, bila bi zlata in čista v svojem sijaju.

Nenadoma pa ga je obšla drzna misel, v glavo je šinila, v drobne možgane, vsega je prevzela:

»Ogledal si bom dolino, poiskal bom očetov rojstni kraj!«

Stresel se je. Drobno telo je objel mrzel pot. Kaj bo rekla teta Pavla? Nič. Saj ne bo vedela. Vedno, ko gre v mesto, na trg, je ni po cele tri ure. Tudi danes je ne bo.

»Ah!« je dahnil, zaprl okno in stopil k omari. Preoblekel se je. Na pot mora v praznični obleki!

V torbico je vtaknil dva kosa kruha in nekaj sadja; za vsak primer: če bo dolina le preveč privlačna, če bo potovanje prijetno, se res ne vrne takoj. Zaklenil je vrata in se pognal niz griča in naprej v mesto. Ko je tako hodil po ozki ulici, gledal izložbe, in da se morda teta od kod ne prikaže, je izza vogala zaslišal glas:

»Stanko!«

Bil je Tinček, Stankov dober prijatelj. Pritekel je k njemu in ga vprašal, kam je namenjen. Stanko pa se je nasmejal in odgovoril:

»V Brežice!«

»Saj še ni konec počitnic!« je rekel Tinček in ogledoval Stankovo popotno torbo. Stanko pa je zamahnil z roko:

»Starši tako hočejo.«

»Ostani v Celju!« je prosil Tinček. »Igrala se bova.«

»Ne smem. Miličniki so prišli pome. Adijo.«

»Adijo! In kmalu se vrni!« je zaklical Tinček in pomahal z drobno ročico.

Stanko je zajel zrak in se urno pognal po Ljubljanski cesti. Stopal je po toplem asfaltu, štel avtomobile, ki so drveli mimo njega, potem pa se je zagledal v jekleno ptico, ki je napravila velik krog in se začela spuščati proti zemlji. Spuščala se je strmo in potem hitro izginila. Stanko se je prijel za prsi in zdrznil:

»Letališče!«

Pospešil je korak, skoraj tekel je in sonce je bilo že visoko na modrem nebu. Prišel je v bližino Levca. Zagledal je velik hangar in malo stran tri letala. Skočil je s ceste in jo ubral čez travnik. Prišel je do velike betonske zgradbe, porasle z mahom in drobno travo. Privil se je k zidu, opazoval jeklene stroje in prisluhnil pogovoru. Nekdo je dejal:

»Končano. Če bo vreme, jutri nadaljujemo.«

»Jaz pa bi še enkrat letel, potem pa bo za letos dovolj.«

»Prav. Dobro se drži! Na svidenje!«

»Na svidenje!«

Hangar je zapustilo pet krepkih mož.

Stanko se je priplazil naprej in stopil pred hangar. Bliskovito je sukal oči. Nikjer ni bilo žive duše. Še nekaj korakov in bil je pri prvem letalu. Oči so mu žarele, prevzel ga je neki čuden občutek, ko se je dotaknil velike jeklene elise. Nenadoma je slišal korake, okrenil se je in videl širokoplečega moža, ki je stal za zidom in gledal Stanka. Stanko je hotel odskočiti, se skriti v bližnje grmovje, pa ga je možki prijazno vprašal, pri tem pa počasi stopal k letalu:

»Pobič, čigav si?«

»Preložnikova Pavla je moja teta,« je rekel Stanko, ker je mislil, da pač teto Pavlo vsakdo pozna. Moški pa je prišel bliže in dejal:

»Ti nisi iz Celja, kajne?«

»Ne, iz Brežic sem...«

»Mhm. Kaj pa je tvoj oče?«

»Bil je pilot. Toda zdaj ne živi več. Pred dvema letoma se je ponesrečil...«

Stanko zdaj ni bil več tako plah, mož z letalsko značko na prsih pa je zakrtilil z rokami, skočil k dečku in vzkliknil:

»Seveda, Stanko Preložnik! Moj prijatelj iz partizanskih dni! Fant, poglej mi v oči!«

Stanko je dvignil glavo in gledal v prijazni obraz neznanega moža, ki mu je na mah postal prijatelj.

»Da, cel oče si,« je rekel mož in potrepljal Stanka po rami. »Savinčan od glave do peta! Veš, kje je tvoj oče doma? Si že bil na Dobrovljah, no, tam na ono stran tistegale hribovja? Si že bil v Savinjski dolini?«

»Ne, še nikoli. Očka mi je obljubljal, kar naprej je govoril, kako bova šla, kako se bova sprehajala po širnih gozdovih, šla pa potem nisva...«

»In zakaj nista šla?«

»Nikoli ni utegnil, kar naprej je bil na letališču v Cerkljah. In ko se je vrnil, je bil utrujen...«

Moški je vzdihnil:

»Ej, tvoj oče je bil človek in pol. Bila sva kot brata. Ali hočeš v avion?«

»Prosim, zelo rad,« je rekel Stanko in ni mogel verjeti svojim ušesom, ni mogel doumeti, da je to, kar se v trenutku godi, resnica.

Mož je prijel Stanka in ga dvignil na krilo letala. Potem je Stanko sam zlezal v kabino. Prisedel je še moški, ki ga je Stanko tako zvesto ogledoval, prijel za jekleno ročico in potegnil. Letalo se je streslo, zatrepetalo je, se pognalo vzdolž neskončnega travnika, se odlepilo od tal in že sta bila v zraku. Stanku je razbijalo srce. Poletela sta nad mesto Celje, napravila nekaj velikih krogov, se nagibala levo in desno in Stanko je mislil na teto Pavlo: morda pa zdaj stoji na ulici in gleda v nebo, kjer kroži jeklena ptica. Pozdravljena, tetu Pavla!

Potem sta poletela nad dolino in pilot, dobrodušen možak, je kar naprej razlagal in govoril:

»Zdaj sva nad Petrovčami. Gori v kotu so Liboje. Tam spodaj je Zalec. Gori v kotu je Zabukovica. Malo niže so Griže. Tam zadaj je Prebold. Zdaj sva nad Sempetrom. Tiste bele pike so rimske izkopanine. Zdaj bova nad Polzelo. Tamle so Braslovče...«

Pred Stankovimi očmi se je razbohotilo prostrano hribovje. Začutil je, da je letalo prenizko. Potegnil je pilota za rokav in zakričal:

»Tovariš, prenizko, zadela bova!«

Pilot se je prijazno nasmehnil:

»Ha, ha, ha, le nič strahu! Zdaj bova krenila levo. Takole. No, še malo niže, tako, tako, no, zdaj pa le glej. To so Dobrovlje.«

»Dobrovlje?« je ponovil Stanko in zapičil oči v mogočno lesovje; pri srcu mu je bilo toplo.

Tudi pilot je pogledoval v mogočen les, odet v zlato kopreno sončnih žarkov in pripovedoval:

»Da, to so Dobrovlje. Tam, na oni strani je bil rojen tvoj oče. Ej, to ti je bil dečko! Med vojno sva se spoznala. Tu, na Dobrovljah. Dobrovlje so bile trdnjava savinjskih partizanov. Tvoj oče je bil korenjak. Tudi hudiča se ni ustrašil. Potem je prišla izdaja. Razkropili smo se na vse strani. Oče je šel na Dolenjsko, mene so poslali v Zasavje. In nisva se videla nikoli več...«

Letalo se je rahlo pozibavalo. Pilot in Stanko sta za trenutek premolknila: Stanko je bil pri očetu, pilot pa v težkih vojnih dneh.

Nato je spet vzkliknil:

»Tam spodaj je Vransko. In tamle v kotu je Tabor. Tu doli je Gomilsko. Same vasi, prijazne savinjske vasi. In v njih žive ljudje, ki so nam med vojno toliko pomenili. Lepa je naša Savinjska dolina in ljudje v njej so dobri. No no, ne vsi, toda mnogo je dobrih. Včasih sem mislil da so bahači, da se bahajo, ponašajo z denarjem, ki jim ga prinaša hmelj. E, moj dragi, zdaj vem, da sem se motil, krepko sem se motil. Tod žive ljudje, poštenjaki, pridni kot mravlje. Strežejo peščenimi zemlji, ona pa diha in daje, kar dati mora. Glej, tista srebrna nit je naša Sa-

vinja. Ej, kolikokrat sem jo med vojno prebredel. Kolikokrat mi je rešila življenje. Spominjam se, kako sva s tvojim očetom ujela nemškega stražmojstra, ki je lovil ribe. Slekla sva ga do golega, mu pobrala orožje, obleko in ribe, njega pa sunila v reko. Škoda, da ni narasla in zlodja utopila. Ha, ha, ha, to sva bila kujona! Čuj, kako ti je že ime?« je vprašal pilot in se nagnil k Stanku, ki je odprtih ust poslušal pilotovo pripoved.

»Stanko.«

»Aha, Stanko. Jaz pa sem Marko. Marko Knapič.«

»Marko Knapič?« je ponovil Stanko.

»Kaj se čудиš?«

»Zdi se mi, da sem to ime nekoč že slišal.«

»Seveda si slišal. Oče ti je pripovedoval. Moral ti je pripovedovati. Bila sva kot brata. Rada sva se imela. Vsaka borba, vsak napad, vsaka hajka naju je našla skupaj. Zelo sem bil žalosten, ko sem zvedel, da se je ponesrečil. Bil sem na pogrebu...«

»Bili ste na pogrebu?«

»Da, bil sem. Tako se tudi spodobi. Jokal sem kakor otrok. Veliko nas je jokalo...«

Pilot je videl Stankove solzne oči, zamahnil je z roko in spet prijel za jekleno ročico:

»Pustiva to žalostno zgodbo. Glej no, k Pohorju sva priletela. Ej, tudi Pohorje ve zgodovino! Takole, desno naokrog, tako, no, tako, tako, zdaj pa proti Celju... Veš, Stanko, jaz nisem aktiven pilot. V Celju stanujem. Tam imam hišo, družino in službo. Med vojno sem se priučil pilotiranja, pa mi včasih dovolijo, da poletim nad Savinjsko dolino. Rad imam to dolino, zelo rad. Zdi se mi, da je najlepša dolina na svetu. Tu sem se rodil, tu sem doma in v dolino so vklenjeni moji najdražji spomini...«

Letalo je močno podrhtelo in se oprijelo zemlje; bila sta na letališču.

Pilot je odprl kabino. Najprej sta stopila na krilo, potem sta skočila na zemljo. Stanko je pogledal pilotu v oči in se zahvalil:

»Hvala, najlepša hvala!« Na svidenje!«

Pilot je zamahnil z roko.

»Stanko!«

»Prosim!«

»Klič me — stric Marko. Ali boš?«

»Bom. Vi ste stric Marko.«

»In še nekaj: ne pozabi spet priti. Tudi jaz imam takega sina; postala bosta prijatelja. Zdaj pa le pojdi domov. In teto Pavlo lepo pozdravi!«

»Hvala, bom. Na svidenje, stric Marko!«

»Na svidenje, Stanko!«

Stanko je stopil na cesto. Globoko je vdihal topel poletni zrak in ves je bil prevzet, nekaj radostnega je bilo v mladih prsah, nekaj, kar je sililo ven, v širno prostost in kar vriskal bi od veselja. Ta zrak, to poletno vzdušje, ta pokrajina, ta cvetoči travnik in metulji na pisanih

cvetih, njive zlate pšenice, ta prešerni vonj po hmelju, zelenem zlatu, ki objema in zvablja marljive Savinjščane, ptice pod modrim nebom, vse, prav vse ga je tako čudno omamljalo, da ni vedel, kaj storiti; stal je na vročem asfaltu in mislil na strica Marka, ki je podoben očetu: nekaj čez štirideset let, modre oči, črni lasje, močna postava in dobra volja in ta smeh, ki žubori iz prešernega grla, kakor žubori studenček izpod sive skale.

Pomislil je na teto Pavlo, ki hodi po mestu Celju, teka iz trgovine v trgovino, srečuje znance in se pogovarja z njimi. Morda pa je stopila k prijateljici Leni. Mogoče. In še dolgo je ne bo domov, zelo dolgo in Stanko si lahko ogleduje dolino, to čudovito pokrajino, ki je en sam cvetoči vrt, ena sama rožna njiva. Samo nekaj korakov po asfaltirani cesti, samo še nekaj rahlih stopinj; korak je usmeril proti Zalcu.

Teta Pavla pa ni šla k prijateljici Leni, srečala je le nekaj prijateljev in znancev, z njimi na kratko poklepetala, potem pa je hitela domov, k Stanku, k svojemu nečaku, ki ga ljubi in čuva kakor zenico svojega očesa. Vrnila se je domov, doma pa je od začudenja razprla oči. Vrata so bila zaklenjena. Se dobro, da je imela dva ključa. Odklenila je in planila v stanovanje.

»Stanko! Stanko!«

Stanka ni bilo nikjer. Teto Pavlo je stisnilo v prsih: Kam je šel? K prijateljem v mesto? Ne ne, v mesto ni šel. Kaj pa... Zdaj se je spomnila. Nekoč ji je dejal, da bo pobegnil v dolino, na Dobrovlje, v širne gozdove in se bo šel partizane. Velikokrat je o tem govoril. Kolikokrat jo je nagovarjal, da bi šla na Dobrovlje, na očetov dom, pa ni našla časa, vsakokrat mu je obljubila: danes ne, jutri... In zdaj je šel sam. In če se mu kaj pripeti?

»Ježeš, otrok nesrečni! Joj, da sem ga mogla pustiti samega! Kaj mi je storiti? Sla bom k Marku. Sla bom na Ljudsko milico. Pomagali mi bodo.«

Vsa zmedena je pritekla na Ljudsko milico in komandirju sporočila novico; obljubil je hitro pomoč.

Miličniki so se razkropili po cestah, komandir je telefoniral na Radio Celje; kmalu je bilo slišati obvestilo:

»Pobegnil je dvanajstletni deček. Nosi belo majico in rumeno kapo. Fant je za svoja leta lepo razvit, ima goste črne lase in velike modre oči. Pozna se mu brežiško narečje. V obraz je močno zagorel. Vsak, kdor bi kaj vedel o njem, naj sporoči na naslov: Pavla Preložnik, Cesta na grič 365, ali pa najbližji postaji Ljudske milice.«

Stanko pa je stopal po toplem asfaltu, štel bržeče avtomobile, se pogovarjal s cvetličnimi bilkami ob cesti, v nebo je gledal, v jasno poletno nebo, prevlečeno z vročično meglico. S pogledom je ujel let modre lastovice, ki se je pognala nad cesto, napravila nekaj ostrih ovinkov, potem pa izginila v daljavi, nekje za visokimi jagnedi, pod katerimi so žuborele vodice bistre Savinje.

Privozil je mlad mopedist. Stanko je dvignil roko in pomahal, naj ustavi. Ustavil je in vprašal Stanka, kaj bi rad. Ta pa je v zavzetosti hitro poprosil:

»Vzemite me do Zalca!«

»Dobro, prisedi.«

Moped je drsel po gladkem asfaltu, levo in desno so bila zelena hmeljišča, polna ljudi, v Vervegovem kamnolomu je odjeknil strel in mogočna skala se je s truščom zakotalila v dolino.

Pred Zalcem je stal miličnik, na rokah je imel bela rokavnika, dvignil je desnico in pomahal; obstati sta morala. Miličnik je pristopil bliže, pokazal na Stanka in vprašal:

»Čigav si ti?«

Stanku je postalo toplo, v prsih ga je stisnilo: Ali ga iščejo? Zdaj ne sme povedati resnice.

»Njegov brat sem,« je pokazal na mladega mopedista. Ta pa je zardel, vendar ne toliko, da bi opazil miličnik in je prikimal:

»Da, moj brat je.«

Miličnik pa je vprašal:

»Sta morda videla fanta z rumeno kapo in belo majico?«

»Ne, nikogar nisva videla,« je odgovoril Stanko. »Ali ga iščete?«

»Da. Pobegnil je od doma. E, ga bomo že našli, pošteno mu bomo navili ušesa. Na svidenje!«

»Na svidenje, tovariš miličnik!« je Stanko zaklical in se skrnil za hrbet mladega mopedista, moped pa je drsel po asfaltni cesti, skozi mesto Zalec in naprej proti Šempetru. Tukaj je mopedist ustavil in vprašal Stanka:

»Si mar ti tisti ubežnik?«

»Bodite pametni! Hvala za prijetno vožnjo! Na svidenje! Čakajte, kje so tiste izkopanine?« je vprašal in gledal v obcestne hiše.

»Levo, dvesto metrov od tod. Te zanimajo?«

»Mhm, malo že.«

In šla sta vsak svojo pot.

Stanko si je ogledoval izkopanine. Več ljudi je bilo tam. Zdaj se je Stanko domislil: teta Pavla se je zmotila. Ni oblekel bele majice in tudi rumene kape nima na glavi. Oblečen je v praznjo obleko. Da, na pot mora v najlepši obleki!

Stopil je na kolovoz, ki se je vil med njivami in travniki. Tu in tam je zakoračil v visoko travo in skušal ujeti pisanega metulja. Nekje se je oglasil čriček. Vdihaval je vonj zrele trave in mlada kri je hitreje zaplala po žilah.

Prišel je na breg Savinje. Samo grmovje in ptički so se lovili po vejah, podlasica je hušknila v luknjo, nad jagnedi je krožil kragulj. Zazdelo se mu je, da sliši otroške glasove. Previdno se je splazil za grm in v vodi opazil tri dečke. V rokah so imeli trnke; lovili so ribe. Stanka je prevzelo, da bi jim ponagajal. Mora jim.

»Kaj pa počenjate?« je zavpil in se spustil za grm, tako da so ga dečki videli.

Dečki so osupnili. Od kod ta fant? Nikoli ga še niso videli. Stanko pa je moško dejal:

»Fantje, to je vendar kaznivo!«

»Molči!« je siknil največji. »Hočeš eno po jeziku?«

»Od kod si se priklatil,« je vprašal drugi.

»Nabunkajmo ga!« je rekel tretji.

Stanko je pokazal na grm in zašepetal:

»Pssst, miličniki!«

»Kje?« so dečki vprašajoče pogledali.

»Kakšnih sto metrov od tod!«

Dečki so se spogledali in največji je pokazal z roko.

»Kar na drugi breg, hitro!«

Dečki so se razbežali, Stanko pa je iz papirja zvil ladjico in jo spustil po vodi.

»Srečno!«

Potem je počasi stopal po nasipu in gledal v tolmunčke poskočne Savinje. To je torej tista reka, o kateri mu je očka tolikokrat pripovedoval! Bistra in žuboreča voda, dom tisoč in tisoč ribic.

»Cesta!« je pomislil.

Kmalu je zagledal most.

Sprva je okleval, potem pa je stopil na prašni asfalt, ves vroč od poletnega sonca. Nekaj časa je slonel na mostu in gledal, kako se voda v jezu peni. Gledal je mlade fante, kako so čofotali po vodi, se lovili in plavali pod vodo.

Po cesti je privozil Fiat 600. Stanko je dvignil desnico in pomahal, naj ustavi. In ustavila je. Iz avtomobila je pogledala ženska, stara kakih štirideset let.

»Fantek, kam si namenjen?«

Saj res! Kam neki je namenjen? Doma je v Celju in teta Pavla ga išče in kliče; morda ga iščejo tudi miličniki. Seveda ga iščejo. Toda zdaj ne sme domov, samo še malo, samo še nekaj kilometrov po čudoviti Savinjski dolini. Krajev ne pozna. Samo v mislih še čuje Markov glas: Zalec, Šempeter, Braslovče, Vrnsko... Rekel je:

»Na Vrnsko!«

»Prisedi!«

Stanko je zlezal v avtomobil in ženska je pritisnila na plin. Avtomobil je zdrsel po gladki cesti. Nato sta zavila v levo. Ženska je vprašala:

»Čigav si?«

Stanka je zapeklo v prsih. Sklenil je govoriti resnico.

»Preložnikov, iz Celja...«

»Preložnikov? Si mar ti tisti, ki je pobegnil od doma?«

Stanko je plaho prikimal.

»Da, jaz sem tisti...«

»Ali veš, da te iščejo miličniki?«

»Vem. Saj se bom vrnil. Prosim vas, ustavite avto. Peš pojdem v Celje.«

Ženska se je dobrodušno nasmehnila:

»Le počasi! Najprej se peljeva v Prebold, od tam na Vrnsko, potem pa v Celje. Poznaš Prebold?«

»Ne, ne poznam ga, danes sem prvič v Savinjski dolini.«

»Vem, teta Pavla mi je povedala.«

Stanko je razprl oči in se močno začudil:

»Poznate teto Pavlo?«

»Seveda jo poznam. Moja znanka in prijateljica je. Jaz sem Lenka, teta Lenka...«

»Lenka?...« se je Stanko prijel za usta in se je spomnil, kako mu je teta Pavla vsak dan pripovedovala o svoji dobri prijateljici Lenki. Kaj se dogaja? Prej stric Marko, hišni znanec tete Pavle in očetov bojni tovariš, zdaj teta Lenka, najboljša prijateljica tete Pavle... Ali je to slučaj ali sreča ali smola...?

Ženska je pritisnila na zavoro, avtomobil je zmanjšal brzino. Nagnila se je k Stanku in ga vprašala:

»Kaj se tako čudiš? Kako ti je že ime?«

»Stanko...«

»Aha, jaz pa sem Lenka. Kliči me teta Lenka. Sreča v nesreči: lahko bi se zgodilo, da bi te našli miličniki. Vrgli bi te v avto in hajd nazaj v Celje. Jaz pa te vozim po dolini in ti jo razkazujem. Veš, Stanko, to je naša dolina, moja in tvoja. Da, tudi ti si te doline list. Z obraza ti berem. Všeč so mi fantje, ki se ničesar ne ustrašijo. Tudi jaz imam takega fanta. Marko mu je ime...«

»Marko?« se je Stanko spet začudil.

»Mhm, Marko je, kakor njegov očka. Saj ga poznaš. Pravil mi je, da te je vzel v letalo in poletela sta nad našo dolino.«

»Stric Marko je vaš mož?« je Stanko plosknil z rokama.

»Da, stric Marko je moj mož in naboljši prijatelj tvojega očeta. Pravkar sva govorila o tebi, ko je pritekla teta Pavla in povedala, kaj se je zgodilo. Vsi smo ji obljubili pomoč: stric Marko se je odpeljal z miličniki, jaz pa sem sedla v avtomobil. In zdaj sem tu in vozim našega ubežnika... Glej, v Preboldu sva.«

Teta Lenka je ustavila avtomobil in oba sta izstopila. Stanko še vedno ni prišel k sebi, bil je vznemirjen, ker se vse skupaj tako srečno končuje in poleg vseh zapetljajev si bo ogledal dolino, po kateri je že tolikokrat koprnal. Teta Lenka pa je pripovedovala:

»Prebold je moj rojstni kraj. Tu sem se rodila in živela polnih dvajset let. Glej, tam za tistim hribom je moj dom. Enkrat te bom vzela s seboj. Jedla bova hruške, sladke in sočne. Maslenke jim pravimo. Med vojno pa sem bila partizanka. Veliko nas je bilo. Glej, le glej te prostrane gozdove. Tam zadaj je Mrzlica. Tam je Kamnik, tam sta Hom in Golava. Tam desno je Tovsti vrh in hrib pred nama je Žvajga. Tamle je tovarna, nekdanja kovačnica savinjskih komunistov. Spominjam se stavke. Bila sem taka, kot si zdaj ti. Očetu sem nosila hrano in gledala sem žandarje, ki so hodili okoli visoke ograje. Napravila sem si fračo in spustila kamenček v žandarjevo tolsto glavo. Zatulil je ko volk in pripravil puško na strel. Jaz pa sem se hitro umaknila. Veš, Stanko, tudi jaz sem bila taka, kot si zdaj ti: strahu nisem poznala...«

Zdaj pa se peljiva naprej.«

Prijela je Stanka okoli vratu in ga privila k sebi.

»Ti moj fant!« je rekla, sedla za volan in rdeča limuzina je neslišno drsela po vijugasti in prašni cesti, dokler nista zavila na cesto prvega reda. Nista zavila proti Vranskemu, proti Braslovčam sta jo mahnila; Stanku pa je bilo pri srcu toplo, tako je bil vznemirjen, da bi se sklonil k teti Lenki in jo poljubil naravnost na usta.

Pri Braslovčah sta zavila v levo, tja pod mogočno lesovje in rdeča limuzina se je zagrizla v strmo Partizansko cesto; cesto, ki so jo zgradili v spomin na težke in slavne dni, v spomin vsem, ki so se borili, padli ali pa ostali živi, v spomin na borbe, na krvave hajke in zmagovite dneve, ki so jih vojevali savinjski partizani. Cesta se je vila strmo in na vsako stran se je razprostiralo široko lesovje, mogočne bukke so se dvigale pod jasno nebo in globoko v gozdu se je oglašala kukavica. Na obronku je stal srnjak, z mogočnim rogovjem na glavi, in v bližini se je pasla srna, in ko je zaslišala šum limuzine, je dvignila glavo, prhnila je z rosno nosnico, pogledala v zravnano postavo srnjaka in nemirne živalske oči so dahnile:

»Kaj pa spet to?«

Okrenila sta glavi, se dvignila na zadnje noge, potem sta se pognala v prostrano tišino.

Stanko je strmel, kar naprej je strmel, mislil je na očeta in mater, na toliko stvari je mislil, pri srcu pa mu je bilo toplo in prijetno, prsi so plale in v grlu ga je stiskalo, nekaj ga je gnalo, da bi odprl vrata limuzine in se tudi sam pognal v neznano tišino.

Na vrhu, tam, kjer se cesta prelomi in se spušča na drugo stran, je limuzina obstala. Teta Lenka je odprla vrata, oba sta se pognala iz avtomobila. Teta je obstala, Stanko pa je stekel v gozd, po mehkem mahu, skrtil se je v visoko praprot, objemal debela mogočnih bukev, obstal in prisluhnil ptičjemu žgolenju. Potem je pritekkel na jaso, na drobno zeleno krpo sredi prostranega gozda, na rahlo vzpetino, od koder se je videlo daleč v dolino. Doli v globači, tam, kjer je žuborel potok in se v breg širi živo obarvano lesovje, tam je stalo nekaj hiš in raztresenih kozolcev, tam je bila napol podrtá hiša na samem in tja je pokazala Lenkina roka:

»Glej, Stanko, tam je dom tvojega očeta...«

In Stanko je gledal, kar naprej je strmel, nepremično je zrl v eno samo točko, v rojstno hišo umrlega očeta. Potem pa, ko je dolgo tako strmel in gledal, ga je v prsih močno zapeklo, nekaj trpečega se je ovilo okoli srca, iz velikih modrih oči, ki so se zdaj rahlo priprle, so privrele debele solze.

Teta Lenka je drobno glavico privila na prsi, z roko je gladila goste črne lase, potem pa je rekla:

»Stanko, domov morava, teta Pavla naju čaka.«

In sta se prijela za roki, tekla sta po mehkem mahu, skozi visoko praprot; zajček je prhnil v grmovje, veвериčka je s šapko odrinila vejico, da je videla, koga ima v gosteh; ptički so odpirali kljunčke in peli nepozabno pesem o neskončnem gozdnem kraljestvu.

Rdeča limuzina je drsela v dolino, kar plavala je, kakor plava pisana ptica pod jasnim poletnim nebom. In že sta bila na cesti prvega

reda in limuzina, vsa lesketajoča se, v rumenem soncu, je hitela dalje in dalje. Drvela je skozi Šempeter in mlado mestoce Žalec, hitela mimo športnega letališča v Levcu in modre Stankove oči so se zapičile v tri velike jeklene ptice. Teta Lenka je pritisnila na zavoro, avtomobil je zmanjšal hitrost in Stanko je dahnil:

»Celje!«

Še trenutek nestrpne napetosti in rdeča limuzina se je pognala na grič in obstala na dvorišču, pred hišico z živordečo streho. Na pragu je stala teta Pavla, tu sta bila miličnik in stric Marko, za lipo se je skrival mali Marček, novi Stankov prijatelj. Teta Pavla je dvignila desnico, na jeziku je imela hudo besedo; ko pa je zagledala Stanka in njegov srečni obraz, je pohitela k njemu in ga ljubeče privila na prsi:

»Ti moj mali ubežnik!«

France Onič:

BODICE IN KRESNICE

Kdo ne bi

*Kdo ne bi pač, pogumno mlad,
hitel za veličino svéta?
Ali svet ni obrat iz sanj,
je svet izkustvenih dejanj.
A koder hodil brižno sem
skozi delavnice dejanj,
so bila okna temna v njih
brez tenkih žarkov sanj.*

Pogovor

*Verujem, da si v mislih čist
in da brez krivde si v dejanjih.
A mi verjemi, ni zavist,
kar meni, temnemu v iskanjih,
temno vprašuje um in vest:
Smo res do kraja že ljudje,
dokler med nami še kdo gre,
ki truden je od blatnih cest,
ko ti in jaz imava dom,
gorak, svetel, ko on je zvon,
ki delu še ne poje čast,
ker zanj še delo ni oblast?*

Stopinje ljudi

*Dišijo stopinje ljudi mi ko cvetje,
brez ustnic, oči in ušes jih jaz čutim.
In vendar ta svet kot iznova preklet je,
že težko umiranje mnogih v njem slutim.*

*Vse, kar so ubili z železom in ognjem,
in vse, kar zaklali so v duši človeka,
udušili, sežgali z nagnusnim so vonjem —
naj spet bo na vratih atomskega veka?*

*Naj zver bo spet tista, ki v zlatih našivih
bo sedla na prestol s častjo vso in slavo
v imenu zveri, a z imenom človeka?
O bolje potem, da poginem v nalivih.*

*Vsi tisti, ki s svojim trpljenjem v grobove
udirate se in strop živih vse teže
podpirate z duhom vsevidnim v vekove,
podžgite upor proti zveri: Naj sveže
stopinje ljudi zadiše kakor cvetje!*

Nekje je veter

*Nikar ne vdaj se demonu obupa,
če se vijugala bo pot prestrma gor in dol,
če znoj naporov bo ti dodeljena kupa
in bo po licih ti polzel ko grenka sol.
Nekje je veter, ki osvežujoč zapiha,
nazadnje strma pot se umiri,
ob njej povabi mah in senca tiha
in petje ptic, dokler ne obmolči
nemir srca in poteši iskanje
studenec, ki zate skrit šumi.*

Dane Debič:

SPOMINI NA PONIKVO

(Dnevi pred svobodo l. 1945)

Kadarkoli se spominjam bakrenordeče ilovnate steze, potlej, ko sem prilezel, blatnih in težkih škornjev preko ceste, ganjen zastanem v misli, bi se vrnil tjakaj, v čas tega dogajanja, da bi ponovno preživel mesec pred svobodo. Preko potoka sem rinil v zapadne klančine pod Kalami; bilo je mile svetlobe v prosojnih smaragdnih listih in bilo je v rosnatem modrem nebu... tam naprej pa je bilo visoke suhe trave med borovimi štori, in resja cvetočega. O čudežna podoba!

Zdaj, v svoji duševnosti, pred to podobo nemo zastanem, vidim se tako telesno, kako, ukrvljen in nagnjen naprej, odet po partizansko, pa tak s titovko na glavi, pristriženih las morda (že je stemnelo nekaj podrobnosti), segam z rokami po puškini cevi, kot da je ta melodičen instrument, ki bo zaigral pod radoživimi prsti neko rahlo, le tiho, le spremljajočo melodijo temu, kar mineva v mehkih glasovih, žuželke brenče, oblak, droben kakor všečna misel, pa tava po nebu, počasi, morda je celo nepremičen, od vseh strani enakomerno obsijan, pa le morda malo bolj rožnat na vzhodni strani; tako čudno plastičen je ta oblak kot kakšno zavaljeno piščanče, ki je ušlo materi kokoški izpod toplega krila v vrtič toplote.

O vrtič toplote! Glej, kako sem te potreboval, ko sem, mladenič, že možak utrujen, dospel semkaj iz zimske noči, pljuč medlih, rok tresočih, pogleda kalnega — takega, ki ga le pri bolniku vidimo včasih. In sem stal tam; zdaj opazujem to svojo postavo, kako ji vreča na hrbtu niha z leve na desno, kako se pas podaja ob trebuhu, ves ovešen z okroglimi bombami, jeklenimi kamni, pa z usnjenimi torbicami, v katerih je tudi mnogo zrn, nevarnih morda, takih v medenih cevčicah. Pa platnena torbica, ovešena tudi ob rame, prepletена s trakom na druge vrvice. O kakšen sem bil, junak morda, mladenič partizanski, otrok še, brez brade in brez možatega glasu, da bi mi iz prsi močno donel med te hribe...

Bolj plaho kot ne, ker še nisem poznal naslednjih trenutkov, ne zvenov ne zvokov, pokov ne iznenadnih, ne oči sršečih tujih ljudi, pa klicev, v besedi trši od naše, ki bi me mogli raniti, mi kaj odvzeti,

pa megleno predstavo nečesa uresničiti... Ni se to dogodilo; še danes sem ganjen nad tisto lahkoto, ki se je z njo moje telo pognalo po strmi stezi še v reber, da bi čimprej do prijaznih hišic prav pod ostrino sončnih žarkov dospel, pa mukajočo goved videl, mleka topli curek ujel v razsušene ustnice, spokane, izlizane, stalno se gibljejo, sinjkasto rdeče; da bi le smisel uganil, kaj sploh pomeni to njihovo drsanje.

In v domišljiji sem se vzpenjal v povsem lažji svet, svet brez vojne, brez čelad. Le hrastičje in mlade borovce srečujejo oči in sapa je sveža, ko jo za zajtrk lovim s še dejavnimi pljuči, iščem kos kruha s še krepkimi zobmi. A prazno mletje mišic v želodcu vendar ne more zatemniti močnega svetljenja, ki se prosojno slika v bodočnosti dobrohotno, kar od tamkaj se nudi z gorkimi pogledi...

In zdi se mi neizmeren premer moje razsežnosti, kar nič omejen od dogodkov preteklosti in od spoznanj minljivosti; še mi je trden korak, in na obronku, ko si spet nabere podob pogorišča in matere moje, se branim junaško, da jih preženem, še za obronek, da te doline ne zagrne spet burja s težkim zrakom, z nizkimi, vijoličasto nasilnimi oblaki, ki ležejo nate, da se ves vgrezneš vanje, le cunje krvave še iščeš, da spet obrišeš notranje rane nemirnih solza.

V borovju slišim kobilarja, v glasu spretnega, v barvi lepega, opazujem ga, kako preletj z borove veje med igličevje drugega bora, Tu ob stezi so nanizani, tam više pa breze...

V tako okičen moj svet so mi gostje moje duše zdaj, tukaj, v to boričevje pričeli graditi spomenik nečesa lepega, sestavljati kamne iz čustev in lahko oblikovati obraz podobi sreče z dlanmi mojih doživetij. Kot nekdam, ko sem bil še učenček urnih nog, sem tudi zdaj z lahkoto tkal sanje med sanje, v obilju, pa čeprav nič dostopne. Toda ne uspe mi, nadležno se vrne, jaz pa moram verjeti, da je res; čeprav še na obronku, kar hipoma se zgrne; toplota beži pred težkimi koraki in tako osamljen in gol ne želim, da je res, kar bo prišlo, kar je že prišlo...

Sedel sem na korenine krivenčaste stare bukve. Tamkaj naprej pa je bila Ponikva. Videl sem zvonik, nem, seveda. Videl sem rdeče, krite z opeko, in sive, krite z slamo, strehe kmečkih hišic. Videl sem kozolce, rante, pa lesen stolpič gasilskega doma.

O raj, ki je v sončni kopeli mirno tamkaj počival, kje daleč pa se morda zdaj ljudje bijejo za svoje namene. Toda tu, ko da vojne nikoli ni bilo, ko da nikogar ni, ki bi ti kaj hotel, morda napasti te, pregnati, ti prostor in čas odjedati...

Vse tako v dolini, ves ta kraj: obzorje hribovito, še kakšna hišica s predrzno rdečo streho in druga s slamnatimi škopi krita, vsa bela, drobna, z mežikajočimi očkami v nizkih zidovih, vsa iz starega lesa pa kamna.

O čas zelenkasti, prosojni, pa čas iz počrnelega lesa na belem apnu in križem prepletenih kovanih železij po očeh prijaznih domov! A jaz, kako slaboten, izdan od vseh imenitnih moči, ki so me še malo prej gnale navkreber, zdaj bi samo legel rahlo kam v skrit kotiček,

brez bolečin minljivega. Zato sem zaprl oči, da bi kar tako umrl, da sploh ne bi vedel, da sem že umrl, da bi ta lepi svet, ki terja poguma, nič več ne vedel o meni. Vse je navzkriž, pa popraviti ni kaj, kar je že v pepelu strto; maje se rjavo bruno v vetru pod ožganim dimnikom, maje se okensko krilo s scvrknjenim steklom, pa še kaj se maje... Ze slišim glas svojih stopinj v barvitem svojem parku; potlej, ko vidim stvarnost pepelnatega ostanka, ne počnem nič več drugega, kot skrivam se, bežni popotnik, do lastne minljivosti.

Šel sem v to vas: prijaznih obrazov sem si nabral v šop, oslavljen privid v odmirajočem času, — a tisti čas so moje oči vokvirile prijazni kraj v svetlo podobo, pa tudi dobre ljudi, otroke, može in žene, mladce in starce, ki so tukaj marsikaj dobrega počenjali, da bi uspeli skrajšati vojni čas. Vseh teh nikoli nazaj ne prikličem, ki so tukaj odigrali milo vlogo v prekratkih dneh, pa zapustili preteklost, blagodejno dišečo...

A ono sonce na nebu, kot da ga vedno pomnim le nasmehljanega, je kar sijalo dan za dnem, pa čeprav bi kak dežek ne škodoval težkim rdečim poljem.

Moj dan se je raztegnil v sončne dneve; svoji zavesti sem velel v kot, da me pozabi vse do dneva, ko se v dolini spet srečava. Potlej, ko bo svoboda, bo spet posedala dan za dnem, leto za letom, vsak čas, in noge ne bodo nikoli mogle iz pepela.

Med otroki otrok, z vojnim orožjem okiten, je Sašo stopil izpod jablane z besedo navpik v tovarštvo dano, tako jasno, tako čvrsto, nič megleno, nič omahujočo; goli podbradek, moža negodnega znak, se mu je tresel, ko mi je podal roko. Šele danes znam izmeriti veličino in trdnost te roke, a takrat sem čutil, da se mi je roj solz nabral v očeh, da moram skloniti glavo, pa še kaj početi, da prikrijem ganjenost, ki mi je s čustvi in z razumom stopila v obraz. Spoznal me je s tem blagim svetom, z zdravilnimi obrazi, lahkimi smehljaji; tudi sam je tukaj pozabljal na minulo zimo, čestokrat se stresel v nemirnem smehu, nič plah več, z mirno bojevitostjo, čuječ nad svojim ravnanjem v teh zadnjih zdihljajih vojnega sna.

Mati je prihajala, temu fantu prinašala hrano in tudi meni je dajal koščke sladkih štrukljev s prijateljsko roko; materin smehljaj se je bočil nad nama. Krepka starka, naslonjena na zidano ograjo šolskega vrta, je soncu nastavljala zguban obraz, pa stregla z očmi v upanju, da ne ugleda nikogar, ki bi nastavil k licu puško in nameril v naju cev, da naju ubije; partizani in njih prijatelji so prihajali mimo, z orožjem malomarno ob telesu; kakor da ni važno, če se puška na cev obrača k zemlji; šaržer brzostrelke služi ženici pohlevno za oporo, granata ob pasu je ljubici v oviro, ki bi želela pomladnega moža čim bolj stisniti k sočnemu telesu. Tudi partizanke so si nabrale svežih kril, kot cvetke vseh barv so prepletle vasice, a njih orožje je bilo skromno. Domači ljudje, gostoljubni, kot se spodobi klenemu narodu, so se radi pogovarjali z obiskovalci, jih z jabolčnikom gostili in lahkimi domačimi vini, pa domač tobak ponujali, suh kruh rezali; hrane je bilo še kar v tej mali kotlini, bilo je kruha pa moke pa svinj-

skega mesa, in so kmetje tam v dolini dajali skrivaj v nočeh, prijetnim nosačem, za potrdila gospodarske komisije pa za božji lon...

Mehur, mož partizanski, je našo kuhinjo oskrbel s slastnimi jestvinami vsak dan, če si sami nismo poiskali hrane. Poznal je potrebe vseh nas, ta mož, ki mu je italijanska puška ovešala ramena, ta mož hude žene; čestokrat ga je obiskala, taka krepka, silna. »Mehur moj dragi, uši bogataš, ti si kriv nevšečnega srbenja, ker si z mano na krušni peči tam pri Žagarjevi botri zakonske reči počenjal. Ko si svoje dobil, moj dragi, me poganjaš v nevarno dolino z ušmi in srbecico, med neusmiljene Švabe, povsem podivjane, sedaj, ko se jim bliža huda ura, ko mineva komandno veselje prisiljenim, da beže. A veš, kaj počenjajo zdaj, moj dragi Mehur, podivjani mož partizanski? Nikoli ti ni dovolj mojega telesa; kaj počne, če veš, te vprašam, oni tam v dolini? Kar pridi dol, pa boš videl, če je kakšna pot nezastražena, če je kak most, da prideš čezenj, da ne lažeš vrag ga vedi, kako! Ti pa tu na varnem zganjaš take burke, pa uši rediš zame, take sramne tudi... a ti jih nimaš, seveda jih nimaš, kje neki, ti že ne. Oni v dolini že kar pospravljajo, pošiljajo, kar morejo in kar premorejo gor v Avstrijo, pa s čimer morejo, ker vlaki skoraj ne vozijo, odkar so Titovci vsak dan nad progo proti Slovenj Gradcu in proti Mariboru. Samo še tovornjaki, bicikli, tanki, pa peš, mi še peš komaj, pa s konji, s temi rajši ne na cesto! Nekateri v Žalcu kar norijo! Steinbeck, ta, ki mu je viselo za vratom sto rdečih vrčkov za pobiranje zimske pomoči, in steklenih značk in keramičnih značk in papirnatih mark, se sploh več ne pokaže na cesti, zakarbodi že ne. Ti pa hodiš tule, kot da si gospodar vsega sveta. Pa pojdi še niže v dolino, če si upaš, bom vsaj ostala brez neslanega moža, ki bi kar jedel in jedel pa spal po pečeh ušivih. In še druge bi ti moral videti, kako jih je strah sedaj! Maj bo zanje čuden maj, kaj?«

Da, res, kakšen bo za Švabe maj, in za izdajalce in za vse tiste, ki smo jim obetali maščevanje. Celo tiskano maščevanje, v tej naši tiskarni Izidorja Cankarja! Če zastave pobereš z mlajev, to niti ni tako hudo. Če bodo šli, bodo šli, ne da bi praznovali Valhalo!

S Sašem, z rdečelaso Ivico, s hrabrim Mišem smo šli tjakaj na obronke v žarečem večeru. Kako je žarelo nebo tam nad temnimi lisami mirujočih hribov je ždelo sonce pred zatonom, kakor ognjena ploščica, kakor dragocena igrača za velikega človeškega otroka z dobrim srcem; in zobati robovi smrek, pa borovcev grmičje.

Bil sem tako žejen, tako čudno žejen dobre besede; ležal sem za onimi pred mano, ki so ležali tam v resju (danes je na tem mestu drog visoke napetosti), ležal sem, s hrbtom dlani sem obrisal solzo in jo potlej osmegnil ob puškino cev. In čutil sem puškino cev pod brado, pa ščegetanje tople aprilske trave. — Kar nič nisem vedel, kakšno naj bi bilo moje maščevanje, kako naj zarjujem nad to švabsko svojatjo, ki mi je ubila mater pa še koga morda; kako naj zarjujem, ko v duši nimam rjovečega glasu, ko kar ne morem verjeti, da bi moral take ponižane, take bežeče loviti, jih morda raniti, te morilce; zdaj bo

svoboda in jaz naj s trpkimi ustnicami delim maščevanje, ki mi ni bilo dano, da bi še našel svoj dom pod jagnedom. Našel bom le upepeljeno mladost, tisto resnično, ki se je poprej gibala ob meni, a odslej le v meni. S samotnimi prsmi ostaneš, s tesnobo drvečega molka. Oni tam pred mano leže v mračnem soju, le lasje se bakreno lesketajo vsem trem in oči se blešče kot svetli gumbi uniforme veselja, a jaz... Joj, lahko je smešno to vedno o sebi, ko pripovedujem o drugih, o tej partizanski domačiji med bukovimi, smrekovimi in borovimi gozdovi z malo vasico in sadovnjaki, od katere vodijo pota na vse strani, v hribe pa v doline...

S poti v hribih je prišla Tomšičeva brigada; dolg rep utrujenih ljudi, kakor da v begotni vrsti snujejo neko besedo, jo pišejo v krivuljah s svojim hodom po zemlji. Tisto noč sem prespal kar v gozdu in kar sam. Bil sem pri Polonci na obisku, tam pri Jedrti, ki čemi nad grobovi baronov Beckov; in s Polonco sva klepetala o tem in onem, nič takega, da ne bi takoj pozabil. Pil sem žganje iz glinastega lončka, Polonca pa je pripovedovala in še pripovedovala in jaz sem si zapomnil, da ji je od vseh partizanov na Ponikvi najbolj všeč Mišo, ker tudi nekaj pomeni, pa vseeno prijazno besedo nudi, se zna moško smehljati, se mu vidi, da je bil nekoč partizanski komandant, a zdaj je okrajni gospodarski, morda okrožni referent. A rdečelasa Ivica, jo povprašam, ki živahnih oči pogleduje v svet?... Nič ne odvrne Polonca, v žar ognja zre, vsa obsijana, z rokami pri loncu, s tako kožo kot podplat (tudi to šele zdaj razlikujem). Mladih deklic je škoda, je dejala, tudi Ljube, mladinske referentke, pa partizanske učiteljice Milice, ki se samo smehljaja, ko da ima gumi napet v licih. A bodo rodne, ko so v snegu preležale grde viharne noči? Zdelo se mi je, da bo vsak čas nekdo prišel skoz loputnice, tako je divjalo v tej noči tam zunaj. — Eržika dobrotna, že skoraj stara, pa kar na potu, referent ta ženski! In vsi drugi: Slavko, ta se tu često drži, rad popije, kaj dobrega poje: v dolini, v Gotovljah je njegov dom in marsikaj do sem dobi. Sploh prinašajo ljudje sem gor, kar se le da. Zbrani ste skoraj sami domači nekaj drugih seveda tudi: Marko iz Bosne, Jože iz Grušovelj, Peter prav tako od tam, tisti Stanko iz Šempetra, Vojko, Sašev pomočnik na kurirskih poteh, iz Žalca, pa Tine, Joštov Martin, kot včasih reče zanj Jordan iz Gotovelj; Martin... kaj vse ni bil, pa kljub starosti je zari-nil tu sem. Pa Vinko, pa še kdo? — Še nekateri...

Še nekateri. Segam v prizore preteklosti, jih nizam pred utrujene oči, da bi še našel ljudi, ki so tamkaj z nami delili partizanstvo, a našel sem le te: Boruta z vojaško patroljo, pa obveščevalca Zajca, ki se je po končani vojni ubil z motorjem.

Da, vsevkriz so prihajali sem gor ljudje, kot da je tu partizansko križišče. Po Jurčkovi kurirski poti sva s Sašem nekoč pripeljala semkaj z one mrke strani, izpod Mrzlice, Frančka, okrajnega referenta za propagando, in Matevža, junaškega prvoborca.

Tudi zdaj mi nadležna misel naloži na pobešena ramena mrtev partizanski trup, iz neke borbe, ko smo take vlačili gor v hrib, pa z

njimi po drči navzdol, v sneg, dol v tisto neizbežno; tam gori, sestavljeni iz ledenih kamnov, smo padali in vstajali v svojih upih in brezupih.

Pa nepotrpežljiva Mira, ona iz Maribora, ki je že vnaprej razdelila svojo svetlobo vsakomur, ki mu je kaj bilo do njene bodočnosti...

»Po svetu jaz okrog blodim,
od doma sem pregnan,
ker ljubil sem slovenski rod,
postal sem partizan...

tako je pela partizanka Mira večer pred neko nočjo, za katero se je mesec vlačil v svetlem soju; na moja ramena naslonjena, z rokami na moji roki, na hrbtni strani roke; drsala je koža ob koži in čutila je moje žile, njihove linije, pa tek njihov, pa toploto. Bila sva kar sama na nekem obronku, čakala sva, da dospe Sašo, pa da krenemo v dolino; potlej pa bo ona odšla v brigado, kar naprej z brigado, v vrsti mož zadnja. Zaradi lepega komandanta? Morda zaradi kapetana s svetlečimi trikotniki pod vratom, ali zaradi koga drugega si spne pogum v drobne prsi; hoče le ljubezni, kar naprej je med moškimi, pa nič o svobodi, ker vsega je tukaj zanjo dovolj, o čemer ji snuje srce, tako razsejano v rožne vrtnice, kar nič resnih besedi.

»Požgali so mi rodni dom,
pregnali drage vse...«

Na kozolcu sem bil, prižet za star les, skoz lino spremljajoč svetlobe v pijanih očeh, o svetlobe težke žalosti!

Brigadni možje, povabljeni semkaj od terenskih partizanov, so se trli ob kamnitem vhodu pred šolo, da bi uspeli priti v zadimljen prostor, s petrolejkami in lojenkami razsvetljen; trli so se semkaj borci s jeze dežele, da bi tukaj motrili vrtnec človeških vrtenj, v sojih brljivih, kjer so se vsi obrazi deklet spleтали v megleno vrtljiv obraz, obsijan z mogočnim žarom, kot rodnih neuničljivih napoved, ki dale bodo borcu nemirnega poleta, iz gozda ga zvale ... kresničke nemirne na trati.

Zablode moje, ko se vanje spet naslonim strt; kipi mogočni osenčujejo dejanja vseh tamkaj zbranih, drvečih s časom v nov vrtnec, zanemarjene puške, bedne, tja na vinski sod odslonjene, te mrtvice nesmisla ... a oni, njih lastniki, drse sedaj v gibe hotnih srečanj s kresničkami, bukvo rodno, vrbo upogljivo, brezo prekrasno; lističi breze drse v vetru le jeseni, zdaj bo drsel veter ob lističih ...

Zjutraj so borci VDV neogibno morali menjati prostor bivanja, so zdrsnili neslišni v boj, v neko bližnjo reber, kjer je besno streljal zeleni trop policajev, kuščarjev, v mlado jelševje, pa še tja v slamo naših streh...

Sašo je menil, da je Vili-Bili najbolj ponesrečen vojak hitlerjeve armade; ta bedni izmeček je semkaj dospel, boječe sedel na našo

zemljo, rdeče dlake si krtačil, ta bedni, odslej v vse globljem strahu, prihajajoč med naše vrste... Ga niso počili, moža sovražnega, ki je bil ušel iz sovražnih letalskih sil; razlog mi ni znan; nikogar nisem vprašal, nikdo mi ni povedal; čemeli smo na rdečem križpotju, spremljali domače poke, kar tam za obronkom, pa v blatni kotanji. Zaraščeno pomladno slavje tukaj v hribovju se je spenjalo mimo nas, še nemirno, še v pticah neugnano. A Vili-Bili je posedal tamkaj, se spet premikal, ta reva, ki mu ni bilo dano moško vedenje, kot kaka ženska spakovanju kos, je trl čas z vodenimi očmi, kot da se ne znajde v njih življenju; noter noče, venkaj nima pota.

A vseeno prvi maj! Lepo mi je bilo in toplo. Olga, dekletce hrupnega telesa za svoja otroška leta, napoved o bujnem rastju, je tu rumenordeča, vsa v soju večera ždela ob meni, da bi mi z ročico nekako od blizu prikazovala, kaj se dogaja v daljnem svetu, ki je ves že izgubil znake pameti, se zmedeno giblje mimo njenih mladih možganov, obetajoč pa vendar čudovitih sprememb. Gibčna Eržika že pogosto zahaja dol, da bi se sešilo številno zastav, trobojnic za vrhove lip in za zvonike, za domača okna in še za druge line. — Z druge strani se gibljejo v temi čudni možje, pa še bolj čudne žene, polni novic, a svet ta sovražni brezglavo udriha po meču brez zvoka, da bi se še kaj zbudilo v crknjenem volku, ki naj bi požrl še trop pohlevnih ovac.

Naš ata pa Mišo sta doli pri našem vinogradu, pri zidanici iz belega kamna; ta dva uspešno končujeta vojno, pa take pogovore, da bo še po vojni kaj za pod zob.

Slik brčiča Hitlerja kar ni več najti po hišah; bodo otroci radovedni nekoč, kakšen je bil ta volkodlak; pa kaj bi z njim, ki kriv moritve je velike! — Še sedaj streljajo; tako so Nemca, ki je z gotoveljske edinice semkaj nosil vesti, včeraj odgnali na žandarmerijo v Zalec in bojda mu že danes sneli svetlobo z uma, srboriti in zdivjani, ko se bliža zanesljiv konec...

Tako je minevalo v polsnu to žitje blagohotno, ki se je bočilo nad časom s toplim odsevom, mi krilo dušo pred zlobo, prihajajočo s strogo resnico. O, danes še ne! Ne še danes, šele potlej! Partizani so se prisekali na mir tu gori in zahajali še v dolino, da bi pospešili naš odhod. A nekateri bi ostali morda rajši za vselej tukaj; bi trli čas v samotni vasi, ko zaide v vroče poletje, se zgrne v pisano jesensko meglo, pa še v prihodnjo snežno zimo.

A mati Rozmanova, ki bodo čemeli za pečjo, tam poslušali predivji glas viharja, na oknice, loputnice ovesen, in strmeli v brenje petrolejke; koruza bo drsela med spokanimi prsti, s črnimi razami, ko da je tukaj na teh žuljavih dlanem rodno polje. Ta starka, že skoraj strnjena s svojo praploditvijo, blizu tam, kjer se je nekoč razbistrilo njeno počelo; v očeh, zdaj močvirnih takrat pa pohlevno uprtih v obraz življenja, se spokojno nekaj leskeče... Jaz, ona, spet jaz, kakor srečanje, ki se razide, polno moje krivde. Več ni enakega snidenja, zaplovem v bežno daljo, ves razdvojen, ker zapuščam njeno srce. Kar

Akad. slikarka Jelica Žuža: Tihožitje (olje)

koraki in koraki, spet jih pospešim in pozabljam, še pozabljam; o, nemir dolgov! Tej starki sem dolžan ne samo nešteto jajc, tudi nečesa bolj nerazumljivega, vedno nerazumljivega.

A mati Jurčkova, vedno taka vedra, z noskom v suhem obrazu, ki je vse obraze v tej družini ovesil; vsi taki: Ivan, pa France seveda, oba sta tudi tak nos našla nekoč v njenem telesu, z njim v ta svet sta se ozrla, kot s čudežno palico, ki grenkosti odganja... pa sestri, obe z enakima nosovoma, skromni, prijetni za družinski razgovor, pripravljene ti dati obilne blagodati, ki jih premore srce take družine.

In mati Križnikova, tako resna silhueta v obronkih časa, zastavljena tja na rob domačije, ko maha z roko nekemu neki dan, ali ko dirja v porumenelo strmino, da obvesti tamkaj ležeče o prihodu sovražne patrulje z mitraljezi in čeladami, pa v težkih škornjih.

Mira se je po vojni poročila z dolgoletnim prijateljem Stanetom; Mira, učiteljica seveda; ker dve Miri sta živeli tam gori; Stane pa je umrl za krvnim rakom. Toda tam nekoč, s puško obešeno brezskrbno preko ramena, sva v toplem sončnem jutru, rosa se je iskrila na deteljicah, strnad se je dvignil v modrino, šla po neki rjavordeči poti mimo nekega suhega križa in debele kapele, mimo nekih slamnatih ut in dremavega gozda; te poti se spominjam zato, ker se mi je zdelo, da bi mi Mira mogla biti žena, ker je bila tako tiha, tako rahla, tako nasmehljana, tako drobna, tako snažna, tako romantična.

Srečala sva vedrega moža: rdeč širok ovratnik na srajci mu je krasil in obrobljal vrat; o, ko da je svobode polno za tem vratom, na trdih dlakah, pa na pordelih ušesih; bil je to Mirko, ekonom bataljona Tomšičeve brigade seveda, ki je gori na Kalah počival, pa je povedal, da so komandanta obstrelili doli pri Mazlju, mu skoraj smrt v spomin zapustili, to brezčutno negibnost.

V večeru potlej, ko nam je bilo dano varno kritje, smo šli dol, maščevalno rekvizicijo opravljat mi vsi, kar nas je lezlo tam gori po Ponikvi partizanov, da bi se pri polni zavesti najedli debelih gnjati, snetih tam izza omrežja, pa kruha prigriznili pšeničnega izdajalskih ljudi, pa prave kave popili, žganja in vina, vsega, kar je skrival kulak bogati.

A kulak ta, z vratom presuhim, življenjem stisnjenim v bežeče mušice, je kar nekaj o nedolžnem dekletu tvezil, ki vojaku sovražnemu ne daje potuhe v svojih nedrjih; kriv ni nikdo, če pride čez prag oboroženec-snubec in prične tvesti nemirnemu dekletu... pa strelja potlej skozi okno na komandanta, ki je semkaj prišel, predaleč v to dolino, ki jo podnevi smatra sovražnik za svojo, seveda... ponoči pa jih ni zakarbodi semkaj.

Oče Križnik je z mojim očetom bil v zaporu; sedel sem na kmečkem tnalu, ko mi je pravil to povest, kako je bilo v zaporu, za linami, ojej! A vseeno se vojna končuje in pred nami je že zadnji večer. Gradbeni inženir je zgubil očala, zanesti se hoče na šesti čut, odrine v dolino, a Nemci ga tamkaj ulove, ob zid ga kanijo postaviti, usmrtili ga;

to nam povedo trije ujeti zelenci; mi jim sporočimo, da ostanejo živi, le naj izpuste te talce. Potlej pa je bilo konec vojne, zanj sem zvedel tisto popoldne, ko nas je trop policajev tam v šoli obkolil; zagnal se je po hribu navzdol. Srečno smo umeknili, še Vojko, mladec rodni, je srečno ušel po sveži detelji. Milica v modrem krilu, učiteljica zala, je frknila skoz okno; in vsi smo ušli tej pogibeli, tudi jaz. Ob kresu nalagali smo nanj borove veje, da je pokalo v rožnato noč, smo se grelji pa dol zijali na veliko cesto, kjer se je premikalo v kolonah brneče vojno končanje, se premikalo in odmikalo s svetlimi prameni in hrupom tankov morda, goseničarjev.

Sonja je bila med nami, okrajni sekretar OF, in drugi, ki jih je mikalo prevzeti oblast na ulicah žalskega trga, od navdušenih ljudi, mahajočih nam dvajsetim, ki smo se prerinili mednje skozi tisočera vojna zla, ki so zdaj v umiku drsela po prašni cesti v nemar...

V Zalec smo prišli iz Gotovelj; prvi smo prispeli med drugimi v Zalec: Mišo Bobovnik, Milica in Margareta Rajh, Sonja Vipotnik, Anton Šepec, Mira Kupec, Stane Pejovnik, Jože Pogačar, Dane Debič, Ljuba Cerar, Peter Zajc, Marko....., Mehur, Lojz Hočvar, Vinko Jordan, inž. Franc Korent, Ivan Rojc, Martin Jošt, Stanko Koren, Borut Čremošnik, Vinko Novak in še kateri.

Bilo je med drugo in trejo uro popoldne. V Zalcu je bilo nešteto umikajočih se Nemcev, ustašev, belogardistov, Čerkezov in bežečih civilistov. Desetine voz bežečih Nemcev iz Podonavja se je vtkalo med tanke, topove, težke vojaške vozove. Bilo je kakor na pisanem semnju. Da, bilo je kakor na pisanem semnju — ničevosti. Toda bila je SVOBODA med žalskimi hišami ob treh popoldne.

Štancer Milan:

TEPENO OTROŠTVO

*Lastovke letajo danes nizko
nad vse zaprtimi gozdovi
in moje otroštvo
je priklicalo iz prgišča odmeknjenih let
vence s črnimi trakovi.*

*Rastel sem med požganimi domovi,
med belimi kostmi,
štrlečimi iz zemlje v nebo,
rastel sem v možganih,
zadetih od teme,
rastel sem, ko obup se je v noč prelomil,
pogum pa z rastjo množic prebudil.*

*Obletnice mater in očetov
nismo proslavljali z belim veseljem,
zazrti v brezskrbno jutro.
Črni trakovi so valovili
po našem jutru,
poškropljenem z osamelostjo otrok,
zamišljenih v prihajajoča jutra.*

*Lastovke zobljejo žalost gozdov
in pijejo iz velikih rek.
Sence grobov
gnezdijo
v mladem srcu.
Grobovi mater in očetov.*

*Lastovke med vznemirjenimi drevesi letajo
in padlim tovarišem
ob speča zglavja
drobce sedanjosti prinašajo,
napojenimi s slapovi padanja
in širokega brizganja vzponov.*

*Še veter je obstal.
Črnemu dnevu se je poklonil
in med listi cvetja
in zelenimi vejami
so črni trakovi z vetrom zapeli
že tolikokrat zapeto žalostinko.*

*FRANKOLOVO
(skica)*

*Kri brizga iz zemlje
v nebo,
glasovi groze
v ušesih zvonijo
kot daljni odmev vekov.
Kosovo.*

*Sto glav
zazidanih v nesmrtno pečino
strmečim potomcem kliče.
Bele lobanje — dedje.
Čele — kula.*

*Sto glav
po nemih drevesih visi.
Drevesa od groze molčijo.
Sto usten je poslednjič
komaj brsteče veje poljubilo.
Mrtve oči
v okna z otroškimi obrazi strmijo,
obsijana z velikim soncem.
Frankolovo.*

Drago Predan

GRANITNA GLAVA

Podobno kot domala v vseh krajih na Slovenskem, so tudi na Presedlu, na prelazu med Čemšeniško planino in nekoliko nižjo Kozičo, ob dvajsetletnici vstaje slovenskega naroda odkrili spomenik padlim borcem. Tu, na tem naravnem sedlu, prek katerega je nekoč držala rimska cesta in kjer je v bližnjem ostroviškem gradu valpet Jošt v kadi utopil Veroniko z Desenic, so izdajalski vlasovci ob zatonu 1944. leta po zverinskem mučenju ubili šest ujetih partizanov, nekoliko niže, pri kmetu Polajnsku pa likvidirali še enega, rudarja in kurirja ter družinskega očeta Karla Kalovška, ki je po čudnem naključju ostal med živimi. Njemu, ki se je med ljudsko množico udeležil svečanosti ob odkrivanju spomenika s šestimi iz zemlje dvigajočimi se granitnimi glavami, in je le za las manjkalo, da ni bila med njimi še sedma — njegova, pa našim zanamcem v spomin na najtežje čase naše narodne zgodovine, je namenjena ta resnična zgodba.

V pozni jeseni 1944., ko se je nemška fašistična zver že zvijala v poslednjih krčih in ko je bila prav zaradi tega nevarno popadljiva, so v odročnih vaseh in zaselkih ter saminah pod Krvavico in Čemšeniško planino ustrahovali ljudi in ropali ter požigali domačije zloglasni vlasovci, ki jih je izdajalski ruski general Vlasov nabral med ujetimi sovjetskimi vojaki. Večidel so prevladovali Čerkezi, Kalmiki in Tatari. Ljudje so se jih bali zavoljo njihove grobosti in mongolske zunanosti. Povsod jih je bilo polno. Križarili so po gozdovih, čakali v zasedah in prežali na žrtve domala za vsakim drevesom. Nebo je pogosto paralo regljanje strojnic, ki ga je kdaj pa kdaj spremljalo bobnenje minometov in lahkih gorskih topov. Tam zgoraj, tik pod hrbtom kopaste Čemšeniške planine, so se od časa do časa pojavljale skupine partizanov, ki so se po razbitju osvobodene Gornje Savinjske doline prebijali v zaledje do novih koncentracijskih postojank. Vlasovci so imeli nalogo, da jih prestrezajo in da tako ali drugače nadzirajo premike v tem izrazitem partizanskem področju.

Tisti suhomrazni decembrski dan je bil pust in hladen. Nebo je bilo gosto zastrto s sovražno sivo meglo. Od predsedelske strani sem proti Grašinarju se je po redni poti previdno premikal kurir TV linije 26 Karel Kalovšek, ki se je bil nekaj dni prej vrnil z Dolenjskega,

kjer je bil od poletja dalje takisto kurir v osmi dolenski brigadi. Prav na ostrem ovinku nasproti slikovite Krvavice, ki se strmo, skoraj navpično dviga nad razvalinami ostroviškega gradu, mu je nenadoma udarila nasproti močna skupina vlasovcev. Na pobeg ni bilo več misliti, saj so si stali iz oči v oči.

Zgrabili so ga, osuvali in ozmerjali iz banditskim psom in ne vem s kakšnimi psovkami še, ki jih Karel ni razumel. Naložili so mu z municijo napolnjeno težko torbo. V spremstvu štirih, z brzostrelkami oboroženih izdajalcev so ga popeljali h kmetu Polajnsku. Tu so imeli svoj štab. Zaprli so ga v temno klet in ga privezali za steber odra, na katerega je spravljal Polajnshek vsako jesen svoj krompirjev pridelek.

Karel je šele sedaj spoznal, v kakšno past je zašel. Razmišljal je, kako bi se rešil. Skozi edino, z železnim križem zamreženo linico so prihajali rahli prameni svetlobe ugašajočega dne. Velik pajek-križavec se je previdno premikal prek goste mreže, ki si jo je bil spredel, da bi se vanjo zapletla kdo ve katera žrtev. Spomnil se je ljudskega pregovora, ki pravi, da prinaša pajek pod večer srečo: Kdo ve, ali bo obveljal tudi zanj?

Sredi takih misli so se približevali kletnim vratom težki koraki. V zarjaveli ključavnici je zdajci zarožljalo, skozi odprta vrata pa sta vstopila dva vlasovca, ga odvezala in odpeljala v hišo. Okrog velike mize, nad katero je visela sajasta petrolejka, je sedelo nekaj oficirjev, za veliko kmečko pečjo pa se je grelo nekaj vojakov s poševnimi očmi. Tista dva, ki sta ga pripeljala, sta tudi sedla mednje.

Začelo se je zasliševanje. Zasliševal ga je oficir, ki je govoril srbski. Verjetno je bil pripadnik četniške organizacije. Vprašal ga je, zakaj je pri partizanih in ne v njihovih vrstah. Karel se je skušal izmotati z izgovorom, da je bil po partizanih nasilno mobiliziran, vendar je imel občutek, da mu tega niso verjeli. Potem so ga spraševali, kdo od kmetov daje partizanom hrano, pri kom se oglašajo in zadržujejo, kje so bunkerji, kje zasede in podobno. Ker jim ni hotel ničesar izdati, mu je zaslišujoči prisolil tako zaušnico, da se je nesrečnež ko klada zvalil po umazanih tleh.

Potem so ga vrnili nazaj v klet. Tu je bil zaprt tri dni, ne da bi ga bili še kdaj zasliševali. Dvakrat so ga podnevi odpeljali pred hišo in ga privezali za hruško kakor kakšno žival. Seveda sta ga budno varovala dva Čerkeza. Eden je kdaj pa kdaj segel v globok žep s krznom podloženega plašča in izvlekel iz njega srednje veliko steklenico. Tešila sta si dolgčas z žgano pijačo, ki sta jo zaplenila kdo ve pri katerem kmetu. Drugi ga je večkrat ošinil s sovražnimi očmi, medtem pa se je njegov pajdaš, očitno pijan, od časa do časa noro zarezal, kakor da je nekoliko prismojen. Jestni mu niso dajali. Le enkrat mu je nekdo prinesel nekaj napol kuhanih krompirjev. Zato sta ubogega Karla vedno bolj mučila žeja in glad.

Tretji dan pod večer — bila je že trda tema — so prišli ponj trije možje. Eden je svetil z veliko laterno, drugi, ki je govoril slovenski, je bil opasan z veliko pištolo, tretji je bil očitno vodja. Ko so ga

odvezali, mu je vodja kratko razodel, da je zdaj z njim konec, da ga bodo odpeljali na streljanje in ga ubili prav tako, kakor bodo pobili vse bandite s Titom vred.

Šele sedaj se je prav zavedal, da gre zares. Prosil jih je, naj mu prizanesejo, če zavoljo drugega ne, pa vsaj zaradi pet tednov stare hčerke, ki bo ostala sirota brez očeta.

Za odgovor so ga surovo sunili proti stopnicam, pri čemer je tako nesrečno padel, da je priletel z ličnico na rob hrastove stopnice. Zasklelo ga je in v soju medle svetlobe je ugotovil, da krvavi. Toda to ni bilo zdaj niti boleče niti pomembno, saj bo tako in tako vsega kmalu konec. Kri naj kar vre na dan, saj se bo kmalu vsa odtekla iz preluknjanega telesa in se razlila po zmrzlih tleh.

Vojak z leščerbo ga je sunil s škornjem v zadnjico, tako da bi bil skoraj vnovič padel. Pa se je le ujel in obdržal na nogah.

Pred hišo ga je pričakala večja skupina pijanih vojakov, ki so se ob pogledu nanj živinsko režali in krohotali. Karel jih je prezirljivo ošinil z očmi in skupno z likvidatorji krenil po ozki stezi mimo Polajnskovke hiše v ostriško smer. Tistih zadnjih nekaj trenutkov je bilo zanj neskončno dolgih. Spomnil se je svojega otroštva, spomnil trdega dela v zagorskem rudniku, najbolj pa so bile njegove misli pri mladi ženi in hčerki, ki bosta ostali sami. Še sline ni več čutil v ustih. Srce mu je nabijalo nekje v vratu. Ali je še možna rešitev? Na pobeg ali kaj podobnega ni bilo več misliti, saj je imel roke na hrbtu zvezane. Po vsem telesu ga je spreletaval srh in ves se je tresel. Ne zaradi strahu pred koncem, ampak zastran takega razburjenja, kakršnega še svoj živ dan ni občutil.

Ko so se bili od hiše oddaljili kakih sto korakov, ga je vodja potegnil za konopec, kar je pomenilo, da se je bilo treba ustaviti in da bo vsak hip vse končano. Zdajci je začutil v zatilje silen udarec, kakor da se je zrušila nanj orjaška bukev. Poka ni slišal. Pred očmi se mu je stemnilo. Imel je občutek, da pada v globoko brezno, iz katerega ni več povratka. V resnici se je valil le kakšnih dvajset metrov nizdol po strmini, kjer je nezavesten obležal.

Ubijalci pa so odšli v trdnem prepričanju, da so svoje delo uspešno opravili...

Mrzla zimska noč je zavladovala vse naokrog. Tudi težko ranjenega Karla je objela z vso svojo tajinstvenostjo. Le nemirni psi so lajali v gluho noč in naznanjali počivajočim ljudem, da se po okolici potikajo zli ljudje.

Karel se je počasi osveščal. Zlagoma se mu je vračal spomin. Ali so sanje ali je resnica? Je li resnično živ? Ali je mogoče, da je ušel smrti, ali je vse le privid?

Podzavestno se je prijel za glavo. Bolečin ni čutil. Skušal jo je dvigniti, a je bila tako težka, da jo je lahko le neznatno okrenil. Spet je izgubil zavest. Toda ne za dolgo. Ko se je drugič osvestil, se mu je zdelo, da je glava lažja in da laže misli. V gosti megli ni mogel ugotoviti, da je vsa oblita s strjeno krvjo. Rahlo se je jel spominjati vsega, kar se je bilo zgodilo. Kako dolgo je neki ležal tu na tem pobočju v neza-

vesti? Skušal je vstati, a je bil ves omotičen. Komaj se je spravil na noge, že je spet klecnil. Ko je tak poizkus večkrat ponovil, je ugotovil, da tako ne bo šlo.

Od Polajnska sem je bilo slišati krohot pijanih in podivjanih fašističnih razbojnikov. Zgrozil se je ob misli, da ga bodo prišli gledat. Potem bi ga dokončno pokončali. Po zdaj že razboleli glavi mu je rojila ena sama misel: kako bi se čimprej premaknil iz nevarnega okolja v varnejše zavetje. Ker ga noge niso držale, je skušal po štirih. In šlo je. Navzdol ni bil potreben tolikšen napor. Vendar je bila glava težka, kakor da je imel v njej sam svinec. Zaradi tega je vnovič omagal. Ko je tako nekaj časa napol zavesten, obrnjen z glavo navzdol, počival in nabiral novih moči, se mu zazdelo, da je že neskončno dolgo na tej strašni poti. Pa se je premaknil od usodnega mesta komaj za dober streljaj naprej.

Toda zdaj je zadel z razbolelo glavo ob oviro. Pred seboj je otipal hrapavo skorjo srednje debelega hrastovega debla, ki ga je bil Polajnshek jeseni podrł, da bi si iz njegovih cepanic pripravil doge. Z največjim naporom je premagal oviro, toda že je zadel ob novo, ob kup razmetanih posekanih vej nekdanje hrastove krošnje. Treba je bilo veliko oviro obiti. Da ni bilo snega, ki je vsaj v neki meri osvetljeval pokrajino, bi se bil težko izmotal iz obupnega položaja. Vendar se je moral potem, ko je premagal oviro, spoprijeti z novimi težavami. Znašel se je v gozdu. Prepek je bilo zdaj še več. Po štirih ni bilo moč nadaljevati poti. Skušal se je postaviti na noge. Opirajoč se na mlado drevesno debelce, mu je to uspelo. Zdaj se je razgledal. Dasi je videl le na eno oko, je bilo dovolj za nadaljnje premike. Tudi glava mu je bila lažja, zakaj pritisk krvi vanjo ni bil zavoljo pokončne drže več tolikšen kot poprej, ko je moral po štirih navzdol. Oprije-maje se posameznih nepredebelih debel v mladi gozdni kulturi, je sled-njič prispel v dolinico, po kateri je žuborel bister potoček. Nekaj požirkov ledenomrzle vode, ki jih je kar leže hlastno potegnil v okrvavljena usta, mu je vrnilo moč in pogum. Nemara se je to zgodilo tudi zato, ker si je z nekaj zamahi previdno zmil z lic napol strjeno kri.

Pot je nadaljeval zdaj kar po potoku. Na ta način je zabrisal sled za sabo. Toda ne za dolgo. Spet se ga je lotevala slabost. Moral je izgubiti preveč krvi. Ali vztrajati je moral za vsako ceno. Moral je ponovno po štirih. Mokrota, ki je čedalje bolj napajala njegovo obleko, ga pri tem ni ovirala, nasprotno, nemara ga je celo krepila.

Tako je iz temnega gozda pritaval do spodnjega Erjavca. Kraj in ljudi tod je dobro poznal. Preden se je odpravil na delo v jamo, je nekaj let hlapčeval pri nekaterih kmetih pod Čemšeniško planino. Na trkanje mu je prišla odpret gospodinja. Močno se ga je prestrašila, saj je bil ves spremenjen. Levo oko je bilo že tako zatečeno, da ga sploh ni bilo videti, skuštrani lasje so bili zlepljeni s strjeno krvjo, pa tudi na licih je bilo še nekaj strjene krvi. Zaradi zateklih ust je bila tudi njegova govorica nerazločna in tuja. Ni čudno, da ga je komaj spoznala.

Iz strahu, da ga ubijalci ne bi našli pri njej, ga je pospremila do Jurčkove Nežke, ki se ga je pa tudi hudo prestrašila. Vendar mu je brž ponudila čašo žganja in mu obenem z njim vsaj za silo razkužila rani v zatilju in pod levim solzovodom, kjer je krogla iztopila. Obe ženski se nista mogli načuditi, kako je pri tako težkih ranah ostal Karel pri življenju. Šele tu so ugotovili, kod je prodrł projektil. Krogla, ki mu jo je morilec poslal v zatilje, je izstopila tik pod levo očesno duplino, ne da bi bila pri tem usodno poškodovala možgane in oko. Imel je srečo. Levo oko je bilo popolnoma zateklo in nanj ni videl dober teden prav nič, potlej pa se mu je vid z izginotjem otoka vrnil, vendar ne povsem. Še danes vidi na levo oko slabše ko na desno.

Za trenutek je tudi Nežka izginila. Kmalu se je vrnila s tremi gozdnimi delavci, ki so stanovali v bližnji baraki. Poznali so se. Karlu so svetovali, naj se potruđi z njimi do kmeta Križnika, češ da bo tam varneje.

Nič ni okleval. Zahvalil se je ljubeznivi Nežki za prvo pomoč in skupno s tovariši zapustil gostoljubno hišo.

Pri Križnikovih so mu postlali kar v hlevu, se poslovili od njega ter odšli. Spočetka mu je hlevska toplota kar dobro dela, a ne za dolgo. Spet se ga je začela lotevati omotičnost. Verjetno zaradi popitega žganja. V takem stanju je zaspal. Ko se je prebudil, je bil strašno žejen. Taval je v temi po hlevu, da bi prišel do kakršne koli mokrote.

Vtem je nekdo previdno odprl vrata. Karel se je zgrozil ob misli, da so kozaki in da ga bodo zdaj dokončno ubili, vendar so bili le sinočnji trije prijatelji. Prišli so, da bi ga še pred zoro zagrebli, saj so bili prepričani, da ne bo dočakal jutra. Strel skozi glavo se jim je zdel smrtonosen.

Na prošnjo mu je eden brž prinesel mrzle vode, ki jo je Karel hlastno popil. Potem sta ga dva pod rokama odpeljala na Rožančev senik, ki je stal na bližnji senožeti tik pod gozdom na samem. Tu sta ga pokrila s senom in mu pred slovesom povedala, da bo že kdo skrbel zanj in da je zdaj na varnem.

Prijatelja sta odšla h gospodarju Rožancu in mu zaupno sporočila, da ima na seniku ranjenega partizana, ki je nujno potreben pomoči.

Medtem se je bilo rodilo jutro. Bilo je čemerno kakor prejšnjega dne. Rožane je že prejšnji večer napolnil meh s pšenico, da bi ga zjutraj odnesel v bližnji mlin. Svoje namere ni opustil kljub novici, ki je bila zanj in za vse, ki so sodelovali s partizani, zaskrbljujoča.

Oprtal si je breme na hrbet in se odpravil zdoma. Treba je bilo brž v mlin in potem nazaj domov na delo. Spotoma ga je srečala vlašvska patrolja. Ni se je prestrašil. Na vprašanje, če je kaj videl ranjenega bandita, je Rožanc odgovoril nikalno.

Ko se je po najbližji poti vrnil domov, je svoji hčerki Anici zaupal novico o ranjenem partizanu. Naročil ji je, naj brž ko more, skuha čaja, naj vlije vanj močnega borovničarja in ga čimprej previdno zanese na senik.

Kmalu zatem se je Anica, oprtana s košem, v katerem je bila na dnu posoda s čajem, vzpenjala navkreber proti seniku. Preden je stopila na senik, se je previdno ozrla naokrog, da bi se prepričala, če ni nikogar, ki bi ji sledil oziroma jo opazoval.

Njene korake je bil zaslišal tudi Karel. Previdno je dvignil iz toplega ležišča trudno glavo. Strašno ga je zbolela. Potem jo je prita-jeno poklical. Zdrznila, skoraj prestrašila se ga je. Spoznala ga je, čeprav vsega spremenjenega. Najprej mu je ponudila tolikanj dobro-dejnega čaja. Ni ga mogel popiti, saj mu je medtem močno zatekla ustna duplina z žrelom vred.. Anica mu ga je zategadelj podajala z žličko. Le stežka je Karel z njeno pomočjo v rahlih požirkih popil okrepiljujočo pijačo. Ganjen se ji je zahvalil.

Tiho kakor je prišla, je tudi zapustila senik. Obljubila mu je, da se kmalu vrne. Napolnila je koš s senom in odšla.

In res. Ni poteklo pol ure, ko se je enako previdno kot poprej vrnila. S seboj je prinesla stekleničico žganja, vato in obveze. Rahlo, kolikor je le mogla, mu je razkužila obe rani, nakar mu je obvezala glavo in na ta način preprečila, da bi se rani, iz katerih se je cedila sokrvica, preveč ne osmetili in okužili. Karel se ji je s pogledom zahvalil. Ko je odhajala, mu je dejala, da že še pride.

Potlej mu je odleglo. Zavest, da bodo skrbeli zanj dobri ljudje, ga je krepila. Pod debelo seneno odejo mu je bilo prijetno toplo. Zaspal je.

Popoldne ga je obiskal Rožančev sin Peter. Prinesel mu je vročega mleka. Povedal je Karlu, da bo moral čimprej od tod, ker išče vla-sovska patrolja po vseh hišah, parnah, hlevih in senikih ranjenega partizana. Svetoval mu je, naj gre z njim, češ da mu bo že poiskal v bližnjem gozdu tako skrito mesto, da mu krvniki nikoli ne bodo prišli na sled. Dasi je težko zapustil ugodno zavetišče, ni okleval. Peter mu je pomagal na noge in krenila sta.

Opirajoč se na mladega Rožanca, sta se zlagoma spenjala navzgor v temačno smrekovo hosto. Obstala sta ob debelem deblu starega kostanja, ki je kot samotar botroval mladim košatim smrekam. Vse naokrog je bila strnjena podrast, nad katero so se sklanjale nekoliko redkejše, s snegom obložene smrekove in jelove krošnje. Peter mu je nalomil smrekovega vejevja in z njim na debelo postlal ležišče tik ob kostanjemem deblu. Ni bilo prijetno leči nanj zdravemu, kaj šele težko ranjenemu Karlu. Najprej ga je pokril z napol suho pra-protjo, potlej pa je previdno naložil nanj vitkejšje smrekove veje. Sonce, ki se je bilo tisto popoldne za nekaj hipov prikradlo na temačno nebo, se je naginjalo k zatonu, ko se je Peter tiho poslovil od Karla z zagotovilom, da bo takoj, ko se bo zmračilo, prinesel toplo pokrivalo in večerjo.

Noč je legla na zmrzlo zemljo in mraziti ga je začelo, ko je ugo-tovil, da nekdo prihaja. Še dihati si ni upal. Vendar je bil strah odveč. Bili so vsi trije Rožančevi. Kdo bi se jih ne razveselil! Toda nekaj težkega so privlekli s sabo. Kaj neki bi moglo biti, je ugibal

Karel. Kmalu je bilo pojasnjeno. Bila je velika kadunja, napolnjena s senom in pokrita z veliko staro odejo.

Moška sta odstranila raz Karla vejevje, ga previdno dvignila in na ležišče položila kadunjo (velike nečke za aranje prašičev). Dobro sta jo učvrstila, nakar sta Karlu pomagala, da je legel na mehko dišečo otavo. Potlej sta ga pokrila z dvema toplima odejama in nepremočljivim pregrinjalom, kakršno uporabljajo kmetje za pokrivanje konj ob deževnem vremenu. Hčerka, ki je bila osvetljevala čudno prizorišče z majhno, komaj opazno leščerbo, mu je potem po žlicah dajala toplo mleko, ki ga je pa zaradi oteklina še vedno le z največjo težavo požiral. Pred odhodom so ga pokrili še s smrekovimi vejami, tako da je bil Karlov novi dom videti kakor kup nametanih smrekovih vej, kakršne običajno narejajo drvarji pri sečnji gozdov.

Prva Karlova noč v gozdu je bila težka. Rani sta se mu razboleli. Kuhala ga je vročina in spreletaval ga je mraz. Bledlo se mu je; imel je občutek, da ga bo konec. Šele proti jutru je zaspal.

Iz sna ga je v močno zameglenem jutru prebudila Rožančeva Anica. Prinesla mu je zajtrk. Ustna duplina in žrelo sta mu še huje zatekla. Le s težavo mu je Anica odprla zatekla usta in mu z žlico vlivala vanje toplega mleka. Nekoliko mu je odleglo. Zaželel si je vročega čaja.

Ni preteklo pol ure in že mu ga je Anica prinesla. Močan je bil in okreplil ga je.

Tako je živel ob mleku in čaju, ki so mu ga Rožančevi neutrudno prinašali, tri dni. Stanje se mu je začuda izboljšalo. Oteklina je slabela, vendar še ni mogel jesti. Še zmeraj je le pil. Potlej so mu prinašali tudi že zakuhano svinjsko juho. Klali so, pa jim svinjine ni manjkalo.

Četrty dan je začelo snežiti. Ponoči ga je nametalo dobrega četrty metra. Rožančevi so vztrajno prinašali hrano. Karlu se je zdravstveno stanje počasi boljšalo.

Osmi dan zjutraj ga je obiskal spet sam Rožanc. Zaupal mu je, da so postavili kozaki v bližini njegove hiše stalno stražo. Nemara so kaj zaslutili. Zaradi tega mu ne bodo mogli več prinašati hrane. Karlu je svetoval, naj se po možnosti ročno preseli kam drugam.

Karla je novica močno potrla. Zaskrbelo ga je, kako bo zmožgal napor, ki bo pri takem premiku potreben. Vstal je. Ni bilo prehudo, saj je k potrebi vstajal sleherni dan. Poskušal je hoditi. Ugotovil je, da brez opore nikakor ne bo šlo. Rožanc mu je brž urezal dve leskovki in že sta se poslovila. Karel se mu je prisrčno zahvaljeval za vso skrbno nego in za vse, kar je s svojim sinom in hčerko vse tiste težke dni zanj dobrega storil.

In veliko dobrega so storili Rožančevi zanj. Bil je prepričan, da bi bila zrasla na Presedlu iz zemlje ena granitna glava več, če ne bi bilo Rožančevih. Vsem je poslal lep pozdrav in se začel z velikim naporom, opirajoč se na leskovki, vzpenjati proti Vrhom, v partizansko področje. Oče Rožanc je zaskrbljeno spremljal odhajajočega Karla z očmi, dokler ni izginil v gosti smrekovi kulturi.

Ves dan je gazil skoraj do kolen po celcu. Včasih se ga je lotevala tolikšna utrujenost, da bi kar legel in zaspal. Toda to bi lahko bilo zanj usodno. Moral je za vsako ceno nadaljevati pot.

Bilo je pozno popoldne, ko je ves preznojen in onemogel prispel do neke samotne kmetije na Vrheh. Domači so ga toplo sprejeli. Okrepil se je s čajem in mlekom. Po tolikih dneh trpljenja in stradanja je prvič zaužil tudi nekaj zalogajev svinjskega mesa. Ob dobrem tepkovcu je gostitelje seznanil z minulimi dogodki, ki bi bil zanj skoraj usodni.

Karel je bil utrujen in potreben počitka. Gospodar ga je odvedel na parno, kjer se je zakopal v seno in zadovoljno zaspal.

Naslednje jutro ga je odpeljal domači sin po Vrheh na neko javko, kjer je prišel v stik s partizani. Odvedli so ga v svoj bunker, v katerem sta bila že dva ranjena partizana.

Popoldne je prišel partizanski zdravnik, ki mu je pravzaprav po tolikih dneh trpljenja nudil prvo zdravniško pomoč. Karlu je čestital, da je ušel smrti kljub nevarnim ranama, ki so mu ju prizadejali izdajalski morilci.

V bunkerju je ostal do osvoboditve. Rani sta se mu povsem zacelili, pa tudi vid na levem očesu se mu je vračal. Še dolgo v prihajajočo pomlad pa je težko premikal čeljusti, dokler se mu ni zdravje ob svobodi popolnoma vrnilo.

Vrnil se je domov k svoji družinici. Zaceljeni rani ga še zdaj skelita, večkrat pa zapade omotičnosti. Alkoholnih pijač se mora izogibati. Invalidska komisija mu je priznala šestdesetodstotno invalidnino, ki so mu je pa pred nekaj leti za polovico znižali. V denarju znaša komaj nekaj tisočakov na mesec. Seveda se je moral Karel zato zaposliti spet v svojem starem poklicu. Dolgo pri napornem delu v jami ne bo zdržal. Moral bo stopiti predčasno v pokoj, pa čeprav bo pokojnina zaradi tega nižja.

Fran Roš:

OB BRASLOVŠKEM GROBU

(Spominu sošolca in prijatelja Srečka Puncerja, pesnika in esejista, urednika »Jugoslovanskega Korotana« v Velikovcu, padlega 29. aprila 1919 v Vovbrah, pokopanega v domačih Braslovčah).

*Prišel sem k tebi spet — po kaj, sam veš,
da pokramljava pač po stari šegi.
No, pravzaprav nekoč kramljala nisva,
vznesene sva besede govorila,
ki v naju pela jih mladost je sama.
Že dolgo pa lahko le še kramljava.*

*Tako ti desetletja tu ležiš,
če ni že vsega zemlja te popila
in si le v travnih bilkah še, ki grob
ti v njih spet zeleni. Glej, meni pa
medtem nič manj brzela niso leta.*

*Zamúdil dosti si, kar zamuditi
bilo ni dano meni, marsikaj,
kar bi te peklo s srdom, bolečino,
pa tudi kaj, kar bi z veselo srečo
ti božalo srce, bogastev gladno.*

*Bila je vojna, ki ti dih je vzela,
in bil je svinec, bil je bajonet,
ki davno že sta ti telo prebodla.
In veš, spet nov vihar se je vzrtinčil,
no, ti si spal, medtem ko tuji bes
zagrizel se je naši zemlji v drob.*

*Minilo je. Zdaj v miru in svobodi
tu dihamo in človek naš vzraunan
s pogumnimi dejanji gre v živiljenje,
ki tvoja misel že je zrla vanj.
A še človeštvo tava v blodnih mukah,
da sebi najde odrešilno pot.*

*No, ti ne iščeš več, ker vse si našel.
Skrivnost nobena več te ne vznemirja,
ko veter nad teboj igra se s travo,
svečava hladnih zvezd ti v noč brli,
pod starim soncem pa čez dan oblaki
v neznane dalje vedno še hite —
čemu in kam — ni zate več vprašanje ...*

*Tako sva pokramljala. V grobu ti
in jaz ob njem sva si bila vsa blizu,
ko da nikoli nisva se ločila,
ko da z menoj delil si, zvesti drug,
vse to živiljenje, vsako bol in srečo,
kot si zvesto delila bova smrt.*

Ervin Fritz:

ESEJ O KAJUHU

Veličina kritičnih obdobij v življenju kakega naroda ima svojo osnovo v pretežni meri na tem, da tako obdobje nudi sposobnim ljudem iz ljudstva široke možnosti za hitri vzpon. V ljudstvu so zmeraj in povsod pritajene sile, ki čakajo samo na sprožilen vzgib, da bi se mogle dvigniti na površje. Možnosti takega človeškega vzpona obstajajo množično, toda nešteti ljudje prebijejo vse življenje do svojega konca mirno in brez vzleta samo zato, ker jim ni bila dana priložnost, ki bi izzvala tak napon njihovih sil. Ravno zato so revolucije veliki trenutki človečanstva; kar je v narodu najpozitivnejšega, najplemenitejšega, najbolj dragocenega, najde v njih svojo veliko zgodovinsko priložnost.

Kajuhove človeške in pesniške veličine si brez revolucije ni mogoče pojasniti. Pogled na ljudi, ki so v uporuh opravili svoje herojsko poslanstvo in se potem zopet vrnili v tirnice mirnega, vsakdanjega življenja, najbolj plastično kaže, koliko je revolucionarni čas prispeval k pomembnosti takih usod, kakršno je imel Kajuh. Heroji, ki so preživeli herojski čas, so postali zopet »navadni ljudje«. A Kajuhu ni bilo usojeno preživeti zgodovinskega vzgona, ki je sprostil njegove dragocene lastnosti. Zato nam je ostal v spominu, kakršen je bil takrat, ko je dosegel zenit svoje revolucionarnosti. Njegovo ime je postalo legenda. Lepota njegovega človeškega razcveta je zaslepljujoča. Blešči tem bolj, ker se zavedamo, da so pogoji, ki so ta razcvet omogočili, nepreklicno postali zgodovina. Tembolj, ker mu je bilo prihranjeno boleče, mnogokrat tragično, največkrat pa tragikomično vraščanje bivših herojev v čas, ki ne potrebuje več širokih gest, patosa in zanosa.

Gotovo bi ne bilo prav z nostalgijo gledati na čas, ki je ustvaril Kajuha. Ta čas je zgodovinsko presežen. Zatorej bi bilo iluzorno, težiti po ponovni vzpostavitvi človeških in moralnih odnosov, ki so bili značilni za borce revolucije. S tem, da so bile dominantne družbeno-politične sile tega časa v mnogočem pristneje povezane z interesi ljudstva, da so v tem času vladale mnogokrat višje človeško-moralne lastnosti

kakor zdaj itd., se je treba sprijazniti kot z zgodovinsko danostjo. A to nikakor ne pomeni, da ni nujno navezovati na človečansko dediščino tega časa, ko se borimo za humanost naših odnosov. Ne torej zaradi nostalgije po človečnosti dobe našega partizanstva nasploh, ki je mimo, ampak zaradi človečnosti je prav, da se vračamo h Kajuhu, da poglobljamo naše spontano nagnjenje do njegovega revolucionarnega dela. Kajuh je bogata dediščina, ki nam jo je zapustil veliki čas. Kajuh je žlahtno izročilo, ki nam še zmeraj pomeni živ studenec vere v življenje in človeka.

V času, v katerem je slovensko ljudstvo doseglo zenit svojih revolucionarnih prizadevanj, se je izoblikoval Kajuh kot pravi revolucionar. Monomanska privrženost stvari revolucije je njegova najznačilnejša osebna poteza. Ko revolucije še nikjer ni bilo, jo je mladi Kajuh nosil v sebi, usmerjal vanjo vsa svoja prizadevanja in nagnjenja, vse upe in pričakovanja. Kajuh je bil človek s tankim poslušom za vse, kar naznanja revolucionarni vihar, človek, ki je z vso silo mladostne gorečnosti prepričan v nujnost preobrazbe sveta in človeka, človek, ki ga najde vrtinec boja zrelega in pripravljenega in ga zato potegne v svoje središče takoj, ko se pojavi. Ves zapleteni splet njegovih odnosov do sveta se zbira v žarišču njegovega hotenja »zgristi stari svet« in izhaja iz njega modificiran v duhu tega hotenja. Ves njegov idejni svet, vsa njegova dejavnost je usmerjena v izpolnitev najvišje zahteve časa — v upor. Ko postane upor realnost, Kajuh takoj spozna, da je prišel »njegov čas«. Enotnost njegovih osebnih stremeljenj in ciljev s cilji in stremljenji upornega ljudstva, je tisti zgodovinski vzgon, ki ga dviga in napravlja velikega.

Kajuh ima že kot mladostnik izreden občutek za realnost, za realno in bistveno v življenju. Tudi v njegovih najzgodnejših pesmih ni opaziti običajnih mladostniških nezrelosti. Njegova pesem je od vsega začetka usmerjena v svet »odraslih«, v realno, družbeno življenje. Ena najznačilnejših predvojnih pesmi, »Pismo iz internata«, lepo ilustrira to njegovo usmerjenost:

Tam zunaj pri vas je trpljenje in boj,
tovarne in polja in ritem življenja,
tam zunaj bijó se ljudje za obstoj
in pesmi so tamkaj in čudežna vrenja.

Kajuh si od šolske učenosti, v kateri je videl zgolj sredstvo za odvratanje mladih ljudi »od trenja tam zunaj in živih ljudi«, nikoli ni pustil pohabiti in otopiti duha. Težnja po neokrnjenem, človeka vrednem življenju je v njem vidna že v najzgodnejših letih. Tako mu ni bilo težko spoznati zgodovinskih sil, ki so težile k ostvaritvi takega življenja. Tudi za to najdemo pričevanje v njegovi pesmi:

Ponosen sem in srečen, mati,
ker ves sem z njimi, ki trpijo,
in slutim za njimi lepši čas.

Kajuhova rojstna hiša v Soštanju

Ta zgodnja dozorelost, ta njegova težnja po realnem, polnokrvnem človeškem življenju, ki ga je končno privedla med upornike, ga je kmalu poučila, da ni samo internat tisto, kar ni človeka vredno. Prepričala ga je, da je za ostvaritev človeka vrednega življenja treba predrugačiti svet, »zgrabiti za vrat to prekleto življenje«. Skoraj je ni predvojne pesmi, ki ne bi napovedovala trenutka, ko bo »naš človek ... svoj tilnik zravnal«.

Ko je ta trenutek res prišel, je seveda v marsičem korigiral Kajuhove predstave o revoluciji. Vendar je Kajuh z nezmotljivim revolucionarnim instinktom mogel takoj dojeti situacijo in se vključiti v dogajanje. Zmedenost večine predvojne slovenske humanistične inteligence ob geslu oboroženega upora, ki ga je Osvobodilna fronta postavila kot najvišjo zahtevo časa in ga začela takoj tudi uresničevati, se ni Kajuha niti malo dotaknila. Ciklus pesmi »Okupacija«, ki je nastal avgusta 1941, razkriva njegov pogled na zgodovinsko situacijo našega ljudstva po tistem,

ko sô gospodje
kot deklê pocesnô
domovinô nam prodali...

V teh pesmih je zajeta splošna podoba vojnih časov. Sistematično je podana podoba okupirane domovine in treba je reči, da v njej ne manjka ničesar bistvenega in da nič nebitnega ni poudarjeno. Če bi te pesmi ne imele tudi drugih, poetičnih odlik, bi kazale na Kajuhovo veličino že po tem, kako globalno in presenetljivo točno je, mlad kakor je bil, presodil dejansko stanje. Kajuhova velika bistrovidnost v oceni nove zgodovinske situacije se da razložiti samo z njegovo povezanostjo s silami, katerih težnje je bodočnost potrdila kot realne. Ciklus »okupacija« je zgodovinska freska o življenju naših ljudi. Impresivno naslikane podobe raznih značilnih pojavov okupacije se vežejo s pravilnim pojmovanjem zgodovinskega »odkod in kam«. Avgusta 1941 je Kajuh napovedal, da bodo tisti, ki so se umaknili v gore, zrušili stari svet in »zemljo delovnih ljudi zgradili«. Kajuh je v narodnoosvobodilnem boju takoj zaslutil revolucijo.

Kajuhovo delo je bilo že v najzgodnejših dijaških letih usmerjeno k stvarni akciji, k fizičnemu in duhovnemu dejanju. To razodeva njegovo tedanje delovanje in pesnikovanje, sodelovanje pri političnih in kulturnih akcijah ter dosledna podreditev osebnega življenja revolucionarnemu boju. V ilegali, ko je nekaj časa živel v okupirani Ljubljani, je samo nadaljeval svoje prejšnje življenje; prav tako v partizanski Štirinajsti deviziji, s katero se je prebijal na Štajersko. V vsem Kajuhovem življenju ni nezrelega ali nedoslednega dejanja; njegova dinamika in izredna vitalnost razodeva življenje doraslo in etično izredno dragoceno osebnost. Njegova pesem je samo del njegove tvornosti; Kajuh-pesnik je samo del Kajuha-človeka, velikega revolucionarja. Vendar ta pesem docela odraža njegovo človeško veličino. Ta pesem je zagon, je polet duha, krik borbenega proletarskega humanizma. V njej je utelešena lepota revolucionarnih lastnosti slovenskega ljudstva, v njej je našlo svojo pesniško podobo narodovo vstajanje.

V čem je lepota Kajuhove poezije? Vsekakor ni v formalni dognanosti pesmi in v izpiljenosti verzov. Njihova formalno-estetska podoba nosi pečat nervoznega časa, zato so polne »napak«. Proforskim ocenjevalcem dela ta stran Kajuhove poezije največ preglavic... Lepota Kajuhove poezije pa je drugje. Lepa so čustva, ki jih te pesmi izražajo. Ta čustva so docela »normalna«, človeška, vendar je v njih patos in veličina. V teh pesmih ne gre za čarovnijo besede (ritem, zven, izbran izraz, slogovna ekstravaganca itd.), ampak za lepoto samega objekta pesmi. Gre torej za lepoto samih človeških odnosov, ki jih pesmi izražajo.

Kajuhovo pesniško občutje je malokdaj utegnilo najti neoporečno formalni izraz. Revolucionarni čas, ki je toliko prispeval k patosu in in poletu tega pesniškega občutja, je obenem tako malokdaj dovolil to pesniško občutje dognati tudi formalno. Zato Kajuh seveda ni nič manjši. Njegov odnos do sveta, človeško pomemben in globoko human kot je, vzbuja občutje estetskega ugodja sam po sebi.

Čisto normalna človeška čustva, ki jih izražajo njegove pesmi, plemeniti poseben patos, posebna vrsta privzdignjenosti, ki je v najtes-

nejši povezanosti z njegovim revolucionarnim, ljudskim čutenjem. Kajuh se opredeljuje do objektov svojega pesniškega zanimanja zmeraj glede na zvezo tega predmeta z revolucionarnimi stremljenji njegovega časa. Tako te objekte prikaže zmeraj od tiste strani, jih osvetli v tistem njihovem svojstvu, ki je časovno najbolj karakteristično.

Že poudarjena Kajuhova usmerjenost v realno življenje mu ne dopušča niti v najzgodnejših pesniških delih, da bi se izgubljal v sanjarskih lepopesednih predstavah. Tega ni pri njem zaslediti niti v erotični poeziji, pri kateri mlad človek najlaže zabrede v iluzionizem in fiktivnost. Ta samostojni fant se naravnost strastno otepa vseh takih mladostniških erotičnih predstav in odnosov. Kajuhov odnos do ženske je izredno zrel in možat:

Tovariš si mi
in ostaneš za vselej tovariš.
Oba sva človeka slabosti
in kadar je ura trpljenja dvanajst,
takrat še močnejše začutiva svojo človečnost svoje človeštvo,
takrat je med nama vse polno vezi. . .

Naslednji verzi kažejo, katere so človeške lastnosti in nagnjenja ljubljene dekleta, ki Kajuha inspirirajo za tako možat erotičen odnos:

So še kot včasih pota tvoja,
še sije ti upor v očeh?
Še veruješ, da bo v ljudeh
prav taka misel, kot je moja?

Kajuh se torej v ljubezni opredeljuje na osnovi svojega revolucionarnega čutenja. In ravno to je tisto čutenje, ki ga že v najzgodnejši mladosti varuje mladostniških nedozorelih erotičnih občutij. Njegova revolucionarna usmerjenost v realno in bistveno, ki jo tako čudovito izpričuje na vseh področjih svojega delovanja, daje tudi njegovim najosebnejšim in rahlim čustvom trdno življenjsko osnovo:

Kaj meni nebeška opojnost oči!
Jaz ljubim ljudi,
ki gledati znajo z očmi.

Celo v trenutkih največje potrebe po pozabi, v trenutkih utrujenosti od vse »surovosti današnjih dni«, se njegov čut za realne potrebe v življenju ne pusti uspavati:

Potlej pa me zbodi, zbudi me, da veš,
in roko mi drobno snemi z lica
in roko mi drobno snemi z lica
ker z rokami delava, saj veš.

Ciklus ljubezenskih pesmi, ki je nastal med okupacijo, enako izraža ljubezenska čustva povezana z mislimi na usodo ljudstva in njegovega boja. Šele v teh pesmih je v polni meri vidno bogastvo Kajuhovega erotičnega čustvovanja. Šele tu se pokaže v pravi razsežnosti pomembnost, ki jo Kajuh pripisuje ljubezni. Pokaže se, kako ljubezen globoko soustvarja človekov lik, kako vpliva na njegovo moralno in čustveno ravnotežje, kako mu pomaga premagovati surovost težkega časa:

Poglej,
ni malo naših,
nas je brez števila
in vendar si le ti rešila,
da ni v potoke malodušja
se vsa mi kri prelila. . .

Pesmi kot so »Bosa pojdiva«, »Samo en cvet«, »Ne bo me strlo to« vežejo erotično čustvo harmonično in neposredno na problematiko časa. Vpletanja teh čustev v izpoved revolucionarne bojevitosti daje tem čustvom neposredno družben in zgodovinski pomen:

. . . in ker te ljubim,
prav zato
sem stisnil pest
še bolj krepko . . .

Kot so sama po sebi lirična, globoko intimna, dobijo na tak način patetični nadih, privzdignjenost in človeško osmišljajo abstraktno splošne cilje družbenega gibanja, ki mu je Kajuh posvetil svoje življenje.

Če bi mogli primerjati ta privzdignjena, dragocena ljubezenska čustva z gosposko vzvišenim odnosom do ženske, kakršno se kaže v Župančičevi pesmi »Umetnik in ženska«, eni njegovih najznačilnejših, se še bolj plastično pokaže, v čem je lepota Kajuhovih pesmi. Župančičeva pesem je formalno virtuoza, z drznimi podobami, sijajnim občutkom za izraz in stil. In vendar ni mogoče reči, da je ta pesem lepa. Njena domišljavost, njeno samoveličje in njen vzvišeno omalovažujoči odnos do ženske, je iz sveta, ki je docela tuj življenjskemu občutju proletarskega, ljudskega človeka. Kajuhove pesmi, ki so posvečene njegovemu dekletu, še daleč ne dosežajo Župančičeve formalne virtuoznosti, a koliko ga presegajo po globini in pomembnosti ljubezenskega občutja, po humanem, globoko v življenju zakoreninjenem odnosu do ženske.

Tudi pesmi, ki zajemajo Kajuhov odnos do matere, so značilen primer tega, kako mu njegova revolucionarna usmerjenost poglubi in oplemeniti taka spontana nagnjenja, kot so sinovska čustva. Tako je v pesmi »Kje si, mati« izražena ganljiva skrb za materino usodo, ki je v nečloveškem vojnem času ločena od svojega sina. To občutje je poznalo na tisoče ljudi v tistem času, a Kajuh je docela enkrateno, ko to svojo skrb in ljubezen povezuje s smotri boja, zaradi katerega se je ločil od matere:

Morda nikoli več ne bova zrla si v obraz,
vendar nikdar ne bom pozabil nate.
A želel bi, da ne utihne prej moj glas,
dokler ti ne porečem: Glej, ta svet je tudi zate!

Projekcija daljnega abstraktnega cilja revolucije v konkretno usodo trpeče proletarske matere, osmislitev velikega cilja časa v lepšem življenju preproste ženske iz ljudstva, kaže eno Kajuhovih najdragocenejših lastnosti. Morala je priti proletarska revolucija in vzdigniti na površje zgodovine take ljudi, kot je bil Kajuh, da se je utelesila možnost, ljubiti mater na osnovi najbolj vizionarnih načel časa. Moral je priti Kajuh, da je prikazal, kako je treba družbeno politične in vojaške cilje nekega družbenega gibanja človeško osmišljati.

Domovinske pesmi, pesmi posvečene boju in svobodi, ki gotovo predstavljajo vrh Kajuhovega pesniškega dela, so dragocene po čustvih velike, neomajne ljubezni do ljudstva, po zaupanju v sile ljudstva, Te pesmi so bodrile borce in ljudstvo. Bile so pesniška propaganda, po veliki veri v cilje revolucije, v osvoboditev in lepše življenje po boju. V njih je izražena duhovna in človeška problematika osvobodilnega boja. Z vso jasnostjo pričajo, iz kakšnih človeških lastnosti se je porajal upor. Skoraj vse te pesmi so pesmi kolektivne izpovedi. Kajuh v njih največkrat govori v prvi osebi množine, ali pa se neposredno obrača na množico. Oda v slavo upora in v slavo upornega ljudstva, kakršna je »Slovenska pesem«, združuje vse odlike te pesmi. V njej je izražena globoka vera v ljudstvo, ki ni apriorna, ampak se opira na tisto, kar je v ljudstvu človeškega. Pokončni, v svojem človeškem bistvu neokrnjeni ljudje so porok nacionalnega obstoja in zmage revolucije. Te pesmi so bodrile borce in ljudstvo. Bile so pesniška propaganda, ki je vzbujala vrtoglavo bojno navdušenje. Njihov globok vpliv na ljudstvo je pripisati temu, da je Kajuh pel o tistih bistvenih stvareh, za katere so bili naši ljudje življenjsko zainteresirani. Svojo vrednost imajo po tem, da so bila ta vprašanja usodna vprašanja narodovega obstoja in bodočnosti, torej globoko zgodovinska.

Kako bodri s pesmijo Kajuh svoje tovariše in ljudstvo? Kajuh ni demagog, ki bi podcenjeval moč sovražnika. Kar je avantgardo uporniškega gibanja skrbelo, je bilo vprašanje, ali se bo »vzdramilo v ljudeh«, ali bo šlo ljudstvo z njimi. Kajti edino to je porok zmage. Kajuh to bistro opaža in na temelju realnega, vse množičnejšega vključevanja ljudstva v upor bodri:

Zaupajte, tovariši, verujte!

Kajuh se nenehno ukvarja s človeškimi lastnostmi borcev revolucije in upornega ljudstva, z njihovim odnosom do upora. Nenehno vrta za motivi, ki vzbujajo v ljudeh uporniško razpoloženje.

Pesniško ga inspirira trmoglava vztrajnost naših ljudi v boju. Inspirira ga njihov heroizem in požrtvovalnost. Pri tem so najznačilnejše »Kmetova pesem«, »Pesem matere treh partizanov«, »Dekle v zaporu«, »Pesem talcev« in seveda: pesem »Materi padlega partizana«.

Kajuh ima čudovit občutek za vrline, ki jih boj vzbuja v ljudskih množicah. Ljudje v teh krvavih časih doživljajo najgrozovitejše usode. Kajuha fascinira, kako ti ljudje pri tem ohranjajo svojo človeško celovitost, kako jih strašna usoda duhovno ne zlomi, ampak dviga. Čudoviti baladi »Kmetova pesem« in »Dekle v zaporu« izražata to lastnost našega ljudstva.

Kajuha inspirira preprosti heroizem preprostih ljudi, partizanskih mater, kmečkih ljudi, deklet, borcev in talcev. Kako ga inspirira patetična smrt talcev:

Le nikar ne jočite za nami,
laže nam bo pasti, če z rokami,
stisnjenimi v pest žalujete za nami...

Najvišji heroizem pač odkrije tam, kjer je zares obstojal, pri borcih. To so zavestni borci za novo življenje, to so prinašalci novega življenja. Kajuh ve, da jim je zato težko umreti:

Težko, težko nam je umreti,
ker čas je v nas, ki zdaj ga ni še...

A ve tudi, da so se pripravljene žrtvovati. V pesmi Materi padlega partizana je ta pripravljenost na žrtev izpovedana na pretresljiv način:

Lepo je, veš, mama, lepo je živeti,
toda za kar sem umrl, bi hotel še enkrat umreti.

Kajuhov prefinjen občutek za take lastnosti ljudi iz ljudstva pač kaže na njegovo veliko srce. Tako občutljivi za humane vrednote življenja, kot je bil Kajuh, so bili samo še klasični pesniki iz »obdobja umetnosti«. Njegova neukrotljiva vera v človeka in življenje je zasnovana na zavesti o prebujanju humanih sil v ljudstvu. Kot pri teh velikih pesnikih je razpoloženska barva njegovih pesmi odvisna od stopnje in kakovosti človeških odnosov v njegovem času. Kakor trpka Prešernova pesem ne govori samo o trpkih pesnikovih osebnih občutjih, ampak zgovorno priča tudi o času in kraju, v katerem tudi najvišji duhovi niso mogli zaslediti sil, ki bi bile zgodovinski nosilci humanizma, tako nam Kajuhova zanosna pesem govori tudi o zanosnem času. Ne izraža samo njegovega velikega srca, ampak v enaki meri tudi veliko srce našega ljudstva. V njih je ujet človeški prepoved ljudstva in so kot take globok odraz časa, veliko ogledalo velike dobe. V tem je njihova vrednost. Kajuh se je svoje vloge revolucionarnega pesnika jasno zavedal:

Čisto drugače je treba zapeti,
kakor pojo nam ti vražji poeti.

Na vprašanje, v čem se revolucionarna pesem razlikuje od pesmi »vražjih poetov«, daje Kajuh značilen odgovor:

V tej smeri bo strastno hotenje zgrabiti za vrat to proketo življenje. Nova življenjska situacija, tako težko pričakovani čas »poslednjega boja«, je dal pesnikom za tako poezijo enkratno priložnost.

Zapojte nam pesmi plamteče poeti!
Srca nam pojo zdaj, lahko vam bo peti!
Besede mogočne leže nam na ustih
besede upora najlepše besede
pri nas še nikoli tako govorjene,
nikoli tako čudovito, nikoli na glas.

V času, ko je ustvarjal Kajuh, so bila razmerja posameznika do družbenega življenja spričo splošne življenjske nevarnosti in nacionalne ogroženosti, bistveno poenostavljena. Oborožen upor kot najsplošnejša zahteva časa in njegova bistvena realnost je neposredno vezal nase odločilne interese tako posameznikov kakor političnih skupin. To je bila objektivno zgodovinska osnova za tako splošno ljudsko problematiko, kakršno zasledimo v najboljšem, kar je ustvarilo partizansko pesništvo. Ker je bila Kajuhova interesna usmerjenost uprta v isto smer kakor usmerjenost ljudstva, a ta je bila zaradi upora enovita in nerazvejana, je Kajuh po pravici lahko menil:

Moja pesem ni le moja pesem,
to je krik vseh nas!
Moja pesem ni le moja pesem,
to je boj vseh nas!

V teh verzih tako točno opisano osnovno svojstvo njegove poezije napravlja Kajuha za ljudskega pesnika-umetnika v najplemenitejšem pomenu besede. Jasno je, da je bilo to visoko svojstvo mogoče doseči v docela izjemnih zgodovinskih okoliščinah. Naš čas je za poezijo, ki bi bila tako neposredno povezana z družbeno zgodovinskim dogajanjem, postal neugoden. Kajuhov čas je bil ugoden. Kajuh sam je to tenkočrtno spoznal in jasno izpovedal. S svojim delom pa tudi v celoti potrdil.

Drago Kumer:

STANOVANJSKI BLOK

Stroji so utihnili in sindikalno dvorano je zasula množica delavcev. Predsednik sindikata je dvignil desnico in zaklical med ljudi:

»Tišina!«

Dvorana se je počasi umirila, predsednik je stopil na vidno mesto in začel:

»Dragi delavci, opozoriti vas moram na dejstvo, da je bilo naše podjetje skoraj polnih deset let v resnih težavah in da smo zdaj te težave prebrodili; čakajo nas boljši dnevi. V načrtu imamo gradnjo modernega stanovanjskega bloka!«

V dvorani je završalo, nekdo je pripomnil:

»In kdo bo stanoval v tem bloku? Uslužbenci!«

Zdaj se je oglasil direktor:

»Tovariši, tudi uslužbenci so delavci!«

Iz dvorane se je začulo posmihanje.

Direktor je pogledal predsednika sindikata in nadaljeval:

»Tovariši, ta blok bo vaš. Vanj se boste vselili vi, delavci. Sicer pa: jaz se v gradnjo ne bom vmešaval, niti v razdeljevanje stanovanj. Iz vaše sredine bo izvoljen gradbeni odbor, izvolili boste stanovanjsko komisijo, ki bo rešila najnujnejše primere. Imejte srečno roko in želim vam obilo uspehov!«

Direktor je stopil v dvorano, na njegovo mesto pa se je povzpel predsednik sindikata. Dvignil je desnico in vprašal:

»Tovariši, koliko je v resnici interesentov?«

Najprej se je slišalo mrmranje, nato so se dvignile roke. Predsednik sindikata je gledal po dvorani in štel:

»Deset, petnajst, dvajset, petindvajset, trideset...« Naštel je petdeset rok. Šel je po sapo, se rahlo nasmehnil in dejal:

»Potrebe so velike. V dveh, treh letih bomo imeli tri ali štiri podobne bloke. In konec bo stanovanjske krize!«

Nekdo se je oglasil:

»Čas je že, dolgo smo čakali.«

Množica je mrmrala:

»Si bodo že spet kaj izmislili...«

Predsednik sindikata je s pestjo udaril po mizi.

»Ničesar si ne bomo izmislili! To je sklep našega delavskega kolektiva! To so naše zadeve in mi sami bomo reševali naše probleme! Konec je diktature! Oblast smo mi, delavci, naš delovni kolektiv!«

In ko si je oddahnil, je umirjeno nadaljeval:

»Dragi delavci, sklepe današnjega sestanka bomo nabili na oglasno desko. Tam bodo imena gradbenega odbora, tam bodo navedena imena članov stanovanjske komisije. Upam, da bomo imeli pri izbiri srečno roko. Zaključujem sestanek z besedami: Vse za delovnega človeka!«

Delavci so zapustili dvorano in odšli na delo, predsednik sindikata se je poglobil v razmišljanje:

»Ali bom zmogel tolikšno breme?«

Minilo je nekaj tednov in predsednik sindikata je prišel do zaključka:

»Brez direktorja ne bo šlo. K njemu stopim, z njim se posvetujem!«

Potrkal je in vstopil.

»Tovariš direktor, vaša pomoč potrebujem.«

Direktor se je rahlo nasmehnil.

»Res? Kakšne težave imate?«

Predsednik sindikata je nekam boječe začel:

»Poiskati moramo gradbeno podjetje, treba je skleniti pogodbo, jaz sam se ne najdem in tudi z drugimi si ne morem pomagati. Mislil sem...«

Direktor mu je vskočil v besedo:

»Rekel sem, da se ne mislim vmešavati v vaše stanovanjske probleme. To je najobčutljivejša točka našega kolektiva. In, če se tako vzame, za to nisem niti pooblaščen.«

Predsednik sindikata pa je gnal dalje:

»Vi imate zveze, vi ste znana osebnost, vso našo problematiko imate tako rekoč v mezinu, naš najvišji predstavnik ste...«

Direktor je stopil k oknu in se zagledal v megleno nebo. »In če bo kaj narobe, bodo spet preklinjali: direktor je kriv, njega primimo!«

Predsednik je napravil dva, tri korake.

»Tovariš direktor, kaj takega se ne bo zgodilo. Tu je moja desnica. Dam vam častno besedo...«

Direktor se je obrnil, napravil nekaj sunkovitih korakov in se ustavil pri predsedniku.

Prav, pa bom pomagal. Dogovoril se bom s podjetjem; ko pa bomo sklepali pogodbo, bom poklical vse, obvestil bom tudi druge predstavnike našega podjetja. Seveda, če vam je tako všeč...«

Predsednik je hvaležno prikimal.

»Seveda, seveda nam je všeč. Tovariš direktor, sklad za nagrajevanje še ni prazen in spomnili se bomo...«

»No, no, to pa že ni taka reč,« je rekel direktor, si prižgal cigareto, pa tudi predsedniku je ponudil.

Ta je vzel cigareto, jo prav tako prižgal, dvakrat ali trikrat močno potegnil, nato pa rekel:

»Hvala, hvala tovariš direktor! Če boste potrebovali informacije, me pokličite! Na svidenje!«

»Na svidenje, tovariš Dren!« je zaklical direktor in se zleknil na velik, v mehko kožo oblečen stol. »Spet zastojkarsko delo!«

Po treh dneh je dvignil telefonsko slušalko in zaklical:

»Gradbeno podjetje Cement, prosim!«

Glas v slušalki:

»Kdo tam?«

»Skobir, direktor podjetja Štrena. In kdo tam?«

»Skvarča, direktor gradbenega podjetja Cement. Zdravo Skobir!

Kaj želiš?«

»Gradili bomo!«

»Res? Sicer pa vi kar naprej gradite.«

»Ja, prej smo gradili in popravljali tovarno, zdaj se bomo vrgli na stanovanjske bloke.«

»O!«

»Odločili smo se za šestnajstorček, ki mora biti najlepši stanovanjski blok v dolini.«

»Lepo. Kaj pa sredstva?«

»Za začetek sto milijonov!«

»Bravo Skobir! In načrti?«

»Pripravljeni.«

»Lokacija?«

»Tudi. Blok bo stal na najlepši točki našega kraja. Na vrhu bo razgledna ploščad, s katere bo razgled po vsej dolini.«

»To bo blok vodilnih uslužbencev, kajne?«

»Nasprotno: tu bodo stanovanja naših delavcev!«

»Skobir, ti pa napreduješ. Kdaj bomo sklepali pogodbo?«

»Lahko kar jutri.«

»Imenitno! Kje se dobimo?«

»Kje? No ja, recimo, da se dobimo v Logarski dolini.«

»Lepo. Jutri v Planinskem domu! Na svidenje!«

»Na svidenje!«

Naslednjega dne se je pred Planinskim domom ustavilo nekaj dolgih limuzin: pripeljali so se predstavniki dveh podjetij. Krepko so si stisnili v roke, nato so s konjakom zamočili grla in prešli k podpisovanju pogodbe. Podpisovanje je bilo kratko, kar je znak, da je vladalo obojestransko razumevanje. Naročili so rujnega vinca, Skobir je dvignil čašo in zaklical:

»Tovariš Skvarča, upam, da se v kozarcu zrcali resnica: danes leto mora biti blok pod streho!«

Tudi Skavrča je dvignil kozarec in nazdravil:

»Tovariš Skobir, v tej čaši je moja častna beseda: ta blok bo najlepši v naši dolini! Na zdravje!«

Navzoči so odgovorili:

»Na zdravje! Ziveli!«

Izpili so, nato pa se preselili k Plesniku. Tudi harmonikar je bil pri roki; bili so veseli in plesali so pozno v noč.

Malo pred polnočjo je predsednik sindikata poiskal blagajničarko in ji dejal:

»Sonja, nocojšnjo ceho plača sindikat!«

Razigrano je začivkala:

»Peter, poravnala sem do zadnjega dinarja!«

Predsednik jo je hlastno prižel in naglo poljubil.

»Ti moja Sonjička!«

»O!« je kriknila, se hitro izmuznila in odletela k mizi.

Proti jutru sta se delegaciji vrnili domov.

Še istega dne se je v kraju raznesla novica:

»Gradili bomo nov stanovanjski blok, šestnajsterček!«

Mnoge je novica prevzela. Tudi Jožeta in Anico. Rada bi se poročila, pa nimata stanovanja. Oba hodita v tovarno, oba sta pridna, zanesljiva in prizadevna; morda pa se jima posreči, morda pa le dobita stanovanje v novem šestnajsterčku.

Bilo je že pozno zvečer; Jože in Anica sta sedela pod lipo in se pogovarjala. In predno sta se poslovila, je Jože dejal:

»Anica, dobila bova stanovanje!«

»Norček!« je dahnila Anica.

»Govoril sem s predsednikom sindikata!«

»Ti se samo tolažiš...«

»Res sem govoril.«

»In kaj je rekel?«

»Napisati morava prošnjo, lastnoročno.«

»In kaj boš napisal?«

»Vse je v najlepšem redu: prošnja je napisana, podpisana in poslal sem jo po pošti, priporočeno. Tu je potrdilo.«

Iz žepa je potegnil listič, ga dvignil v zrak, da je luna posijala nanj in Anica je zagledala poštni žig. Zavzdihnila je:

»Ah, kako bom srečna, kako bom vesela in zadovoljna...«

Jože ji je dvignil glavo in jo poljubil na čelo.

»Anica, oba bova srečna in zadovoljna, oba...«

Minila sta dva meseca in gradnja je bila v polnem razmahu. Stanovanjska komisija je pridno reševala prošnje. Tudi Jožetova prošnja je prišla na zeleno mizo. Predsednik komisije je zmajal z glavo in dejal:

»Mlada sta še, zelo mlada in zato bosta malo počakala. Najprej pridejo na vrsto tiste družine, ki stanujejo v vlažnih in zatohlih stanovanjih, družine, kjer je polno otrok in... Ali pa družine, ki stanovanja sploh nimajo; tudi take primere imamo. Delati moramo s srcem, govoriti mora naša vest, spoštovati moramo čut odgovornosti.«

Jožetova prošnja je bila označena z modrim svinčnikom.

Na srečo je bil v stanovanjski komisiji tudi mojster Birska. Ta je Jožeta in Anico dobro poznal. Takole ju je priporočil:

»Tovariš predsednik, oba dobro poznam. Moja delavca sta. Jože je zelo bister fant, priden, marljiv, poštenjak od nog do glave. Zdaj obiskuje večerno šolo. Pravijo, da bo odličnjak. Pri delu v obratu je zelo iznajdljiv. Celó mene prekosi. In tak človek mora naprej. Napredovati mora v podmojstra, morda v mojstra ali še kaj več; to so mladi ljudje in podjetju bodo samo v korist. Na to moramo misliti.«

Predsednik se je omehčal.

»Prav, če bo prostor, zakaj ne.«

Prošnjo je označil z rdečim svinčnikom.

Mojster Birsa je novico povedal Jožetu, ta pa je zvečer tekkel k Anici, jo tesno objel, nekajkrat vroče poljubil in dejal:

»Anica, stanovanje dobiva!«

Dekle se je začudilo:

»Res? Sicer pa, ti zmeraj nekaj tveziš, potem pa...«

»Pst, tiho! Mojster Birsa je govoril s predsednikom stanovanjske komisije in ta je najino prošnjo označil z rdečim svinčnikom.«

»In kaj to pomeni?«

To pomeni, da dobiva stanovanje v šestnajsterčku!«

»Jože!« je dahnila Anica in si obrisala solze veselja.

Tisti večer sta si ogledala gradbišče. Hodila sta po navoženem materialu. Potem sta zlezla prav na vrh, na razgledno ploščad in gledala po dolini. Mesec je sijal, zvezde so mežikale, vetrič je pihljaj in žuborela je reka, v mesečino so rezali žarometi, nekje spodaj je lajal pes; mlada zaljubljenca sta stala v objemu in dihala sta v srebrni večer:

»Krasno! Čudovito!«

Zleknila sta se na hladno cementno ploščo in se ljubila dolgo v noč.

Potem se je zgodilo, da je v obratu zabrnel telefon. Mojster Birsa je dvignil slušalko: klical je tovariš direktor.

»Mojster, pošljite mi delavca.«

»Morda kakšnega strokovnjaka?«

»Ne ne, pošljite mi navadnega delavca.«

Birsa se je zagledal v obrat in z očmi motril, koga naj pošlje. In se je spomnil; Jože naj gre! Skočil je k stroju, kjer je delal Jože, ga potrepjal po rami in dejal:

»Jože, k direktorju moraš!«

Ves je zardel.

»In prav mene hoče?«

Birsa je odprl usta in se na ves glas nasmejal; nato je prijel Jožeta za roko in ga potegnil od stroja.

»Le pojdi in zaradi stanovanja mu omeni!«

Sunil ga je v ramo in ga porinil skozi vrata.

Jože je potrkal in vstopil v direktorjevo pisarno. Direktor je sedel v nalonjaču in brskal po mizi, kjer je bilo vse polno popisane papirja. Potem je odložil neki akt, ki ga je že celo uro iskal, skočil na noge, napravil nekaj korakov, razpotegnil mogočne ude in vprašal:

»Kako se pišete?«

Jože je jecljaje odgovoril:

»Jože Skočir.«

Direktor je stopil k oknu in nadaljeval:

»Tamle, na dvorišču je moj osebni avtomobil«. Potem se je hitro obrnil in vprašal: »Znate čistiti avto?«

Jože je pokimal:

»Znam, gospod direktor.«

Direktor pa je sprožil kazalec, kakor da mu ga polaga na pregrešena usta.

»Tovariš direktor, prosim!«

Nato se je rahlo nasmehnil, stopil k Jožetu in rekel:

»Skočir, očistite moj avtomobil, dobro ga očistite. Saj poznate moj avtomobil, kajne?«

Jože je pritrdil:

Poznam, seveda ga poznam. . .

»No, vidite, saj ste mož na mestu. Vse potrebno je v zadnjem prtlačniku. Tu so ključi.«

Jože je vzel ključe in šel.

Sprva, ko se je loteval dela, je pomislil, kdo ga bo zamenjal pri stroju in če mu bo izostanek vštet v normo; potem pa je zamahnil z roko: »Saj me je direktor zahteval!«

Po dveh urah je spet stopil v pisarno in direktorju izročil ključe. Že je hotel oditi, ko ga je nekaj zgrabilo za prsi in ga vrglo prav pred direktorjovo mizo.

»Gospod, ah ne, tovariš direktor, lahko nekaj vprašam?«

»Prosim.«

»Poročil se bom, pa nimam stanovanja. . .«

»Napravite prošnjo na stanovanjsko komisijo.«

»Napravil sem jo, toda rad bi, da bi vi dali blagoslov. . .«

Direktor se je na ves glas nasmejal:

»Ha, ha, ha! Blagoslov! Dobro, pa bom dal blagoslov. Bodite brez skrbi!«

Jože se je vznemirjeno priklonil:

»Hvala, gospod, ne ne tovariš direktor, hvala. . .«

S tresočo roko je poiskal kljuko, zaprl vrata in se izgubil v dolgem hodniku. In ko je prišel na obrat, je skočil k mojstru, ga objel in poljubil.

»Mojster, stanovanje je na dlani!«

Jože je bil srečen, presrečen. Komaj je dočakal večera. Kakor ptica je poletel k izvoljenki, jo krčevito prižel na krepke prsi, kakor da si jo je hotel potisniti v srce in prešerno zavriskal:

»Juhej, Anica, stanovanje nama je odobreno!«

Anica se je izvila iz objema ogromnih šap in začudeno gledala izvoljenega junaka.

»Kaj spet blebečeš?«

»Anica, govoril sem s tovarišem direktorjem. Z gospodom sem ga oslovil. On pa je rekel: prosim, jaz sem tovariš! In res je tovariš. Naš človek je, z dušo in srcem. Oh, kar ugriznil bi te! Rekel je: bodite brez skrbi, dal bom svoj blagoslov! In veš, kaj je direktorjev blagoslov? Pečat, dokument, ki ga ne izbriše niti minister ne! Anica!«

Spet jo je objel, stiskal k sebi in usta so kar sama šepetala: »Stanovanje, najino stanovanje. . .«

Anica se je od veselja razjokala; s solzami v očeh je zahlipala: »Kako sem srečna, kako sem srečna. . .! Le kaj naj ti dam v tej neizmerni sreči?«

Jože jo je prijel, globoko v bok sta se zajedli roki, nato pa jo je dvignil visok v zrak.

»Daj mi sina, krepkega fantka, takega, ki bo zlezal prav na vrh bloka in zavriskal, da se bo slišalo po dolini, da bodo slišali vrhovi mogočnega Pohorja!«

»Oh, ti moj Jožek!« je dahnila Anica.

Objela sta se in dolgo v noč pila ljubezen.

Gradnja stanovanjskega bloka je hitro napredovala. Družine, ki so vložile prošnjo, pa tudi drugi ljudje, so hodili okoli gradbišča in občudovali moderno zgradbo; vzpenjali so se na razgledno ploščad in gledali po dolini.

Tudi Jože in Anica sta večkrat stala na ploščadi in srečne oči so se kopale v razkošju doline. Največkrat sta prišla zvečer, ko je mesec sijal in so mežikale zvezde. Stala sta v tesnem objemu in občudovala opojnost jasne noči in govorila:

»Ali ni lepa naša dolina?«

»Lepa je, čudovita, tudi ponoči...«

»Vsak dan bova prišla na ploščad in gledala v dolino...«

»Mhm, vsak večer...«

»Včasih bova legla na beton in se ljubila...«

»Mhm, tudi ljubila se bova...«

»Morda bova stanovala v petem nadstropju, prav pod vrhom...«

»Kaj pa če stanovanja ne bo...?«

Na to nista nikoli pomislila. Ne ne, na to vprašanje pa res ni treba odgovarjati. Tu so besede tovariša Drena, predsednika sindikata: Konec je diktature! Oblast smo mi, delavci! Mi sami si krojimo življenje! In šestnajsterček bo last našega kolektiva, naših delavcev! To jamči naš sindikat, naš upravni odbor, naš delavski svet! Tu je stanovanjska komisija, sami delavci, s srcem v prsih.

Kaj pa tovariš direktor?

Tovariš je, naš človek, človek, ki spoštuje delavsko samoupravljanje. Toda vseeno je potrdil, razločno je dejal: Tovariš Skočir, bodite brez skrbi.

Oba, Jože in Anica, sta bila v dnu duše prepričana: stanovanje je zajamčeno!

In ko sta velikokrat gledala v jasno noč in štela zvezde na nebu, ko sta preštela drobne lučke v dolini, ko sta večkrat ležala na cementni ploščadi, gledala v mesec in štela gube na njegovem obrazu, je Anica tiho potožila:

»Jože, jaz sem noseča...«

Jože pa je zavriskal, da se je slišalo še daleč onkraj poskočne reke, ki se je zvijala med visokimi topoli.

Obrisi novega bloka, velikega delavskega šestnajsterčka so segali visoko pod nebo, videti jih je bilo tudi v drugih krajih doline; mnogi so se spraševali:

»Kaj neki gradijo?«

In dobili so kratek odgovor:

»Šestnajsterček, najmodernejši blok v dolini!«

Predstavniki drugih podjetij so dvignili glave. Prišli so čestitat direktorju, tovarišu Skobirju. In ko so si blok natanko ogledali, se je nekdo izmed njih povzpел na razgledno ploščad, se prijel za prsi in vzdiknil:

»Prekrasna razgledna točka! Tu bi moral stati hotel in ne stanovanjski blok!«

Drugi je pripomnil:

»Ali pa vsaj upravno poslopje!«

»Ne!« je rekel tretji. »Tu naj bodo stanovanja vodilnih uslužbencev! Skobir, misliš na to?«

Skobir je suho odgovoril:

»Gospodje, to je delavski blok!«

In gospodje so se na ves glas zasmejali:

»Ha, ha, ha! Delavski! Kaj pa je direktor? Bog bogova, pravijo Srbi!« Skobir se je branil:

»Imamo stanovanjsko komisijo, ona odloča!«

Predstavniki drugih podjetij pa so kar naprej silili v Skobirja: »Jutri ti bo žal. Tako idealnega mesta v kraju več ni. Dragi moj, tudi udobnost nekaj velja. In razgled! Tu je tovarna, tam naša čudovita dolina, zadaj griči, hribi, gore! Pa sodobna ureditev. To bodo vendar hipermoderna stanovanja! In garaže! Delavci pa nimajo avtomobilov, vsaj interesenti na stanovanja ne. Na vse je treba pomisliti. Skobir, možgane v roke in vso stvar dobro pretuhtaj!«

In res je začelo Skobirju lesti v glavo. Kar naprej je bodlo in vrtilo, dokler se ni udaril po prsih: »Kolegi imajo prav!«

Zdaj pa je prišla na vrsto politika, na katero se je Skobir odlično razumel, sicer ne bi bil direktor že celih deset let in to v tako markantnem podjetju; niti načelo rotacije ga ni prizadelo. To pa vse zaradi njegove spretne politike. Torej politika le ni tako slaba stvar; potem še malo priostrenih volčjih zob, košček mačjih krempeljčkov in samo malo lisičjega repka; o potem pa kar gre, to tovariš Skobir prav dobro ve in razume. Torej: kje je treba začeti? Pri kolektivu? Ne, to pa že ne. Tam bo opravil nekdo drug. Kaj pa delavskosamoupravljanje? Le brez strahu: Kje pa so vajeti? V direktorjevih rokah!

Predsednik sindikata, tovariš Dren, je bil klican v direktorjevo pisarno. Tovariš Skobir mu je natočil tri kozarce šampanjca, nazdravila sta, izpila, nato pa načela pogovor. Najprej je začel direktor:

»Tovariš Dren, vi ste mojster že celih deset let. Vem, da ste med najboljšimi mojstri našega podjetja...«

»Ne vem, tega pa res ne vem«, je jecljal Dren.

Direktor je nadaljeval:

»Nadmojster Prizel bo šel v pokoj. Treba ga bo nadomestiti. Na razpolago imam nekaj tehnikov, celo inženirja. Toda praksa je praksa. Vi ste mojster v pravem pomenu besede. Mislim, da bi vi zasedli nadmojstrovno mesto. Kako mislite, Dren?«

Direktorjeve oči so prodorno motrile Drenovo zadrego; Dren pa je pozabil na funkcijo v sindikatu in se je globoko ponižal:

»Zelo ste me presenetili, tovariš direktor.«

Direktor je hitro nadaljeval pogovor:

»Zdaj pa še to: kako pa je s prošnjami za nova stanovanja?«

»O, veliko jih je, menda okoli sto...«

»Ali ste že razmišljali o najemnici?«

»Ne, o tem pa res še nismo razmišljali. Gotovo bo precej visoka, kajne?«

Direktor je pomodroval:

»Pogovarjal sem se s strokovnjaki in pravijo, da bo prišla najemnica tudi na dvajset tisoč dinarjev.«

Dren se je začudil:

»Toliko? Tega delavci ne bodo zmogli, morali bi...«

Direktor si je prižgal cigareto in mu hitro vskočil v besedo:

»Seveda ne, zato moramo vaše sklepe revidirati, popraviti...«

»Kako mislite?« se je ustrašil Dren.

»Blok naj zasedejo vodilni uslužbenci!« je predlagal tovariš direktor in v predlogu je bila tudi zahteva.

Predsednik sindikata je močno pobledel.

»Se pravi, tovariš direktor, da je treba vse skupaj postaviti na glavo...«

»Tega nisem trdil,« se je zresnil direktor. »Delavcem je treba razložiti, jim dopovedati, kako bi rekel, morate jim dokazati, in to na praktičnem primeru, da so stanovanja v prvem bloku pač predraga in da bodo vsi zainteresenti prišli na vrsto prihodnje leto, ko bomo dogradili še dva podobna bloka; nekaj, tu mislim na najnujnejše primere, pa se jih bo vselilo v naša izpraznjena stanovanja. Stanovanja so dokaj prostorna in eno izpraznjeno stanovanje lahko zasedejo dve, morda celo tri delavske družine.«

Tovariš direktor je stopil k Drenu, mu položil roko na ramo in prijazno, nekam domače dejal:

»Dren, tudi nase morate misliti. Nadmojstre štejemo med vodilne uslužbenke, med ljudi, ki bodo zasedli naš šestnajsterček. Med nama rečeno: postala bova soseda!«

Predsednik sindikata se je prestopal z leve na desno, kar naprej je mencial, kakor da se mu nekam mudi. Potem pa je pogledal v direktorjeve oči in skoraj zastokal:

»Tovariš direktor, to bo najtrši oreh v mojem življenju... Ne vem, kakó ga bom strl... Poskusil bom...«

Še istega dne je predsednik sindikata sklical sestanek vseh prizadetih. Dolgo ni mogel začeti, kar naprej ga je bodlo in žgalo v prsih, potem pa je le začel. Trudil in mučil se je, kar naprej si je z robcem brisal potno čelo, ko je tolmačil direktorjev predlog, seveda v imenu sindikata in drugih organov delavskega samoupravljanja. Govoril je in besede so bile skoraj pretihe, zakaj niso na to drago gradnjo že poprej mislili; zagotavljal je, in pri tem kar naprej dvigal desnico, celo tri prste so videli, da bo sindikat napako popravil, že prihodnje leto, ko bosta dograjena še dva moderna bloka, ki pa ne bosta na tem mestu, temveč gori na močvirju; to pa naj nikogar ne

Akad. slikarka Darinka Pavletič-Lorenčak: Oljke v ogradah (olje)

skrbi, zakaj sodobna gradbena tehnika se tudi močvirnatih tal ne ustraši.

Iz dvorane so se čuli protesti:

»Vrag naj zajaha to fabriško politiko!«

»Preveč gospode se je nabralo, to je!«

»Ali je to delavsko samoupravljanje?«

»Kdo bo stanoval v novem bloku? Fabriška gospoda!«

»Zakaj niste zidali cenejših stanovanj? Namesto enega bi lahko zgradili tri bloke!«

Dren si je obrisal potno čelo, se oziral za direktorjem, ki ga ni bilo, in jecljal:

»Tovariši, vsako stanovanje ima tudi garažo. Vi nimate avtomobilov, najemnino pa bi morali plačevati.«

Nekdo je zaklical:

»Garaže bi spremenili v drvarnice, teh tako ni!«

»Predraga stvar,« je menil Dren. »Dosti predraga. Stanovanje osemnajst, dvajset tisoč, garaža tri do pet tisoč; skupaj petindvajset, sedemindvajset tisoč dinarjev. Sicer pa: stanovanja so vam zagotovljena! Višji uslužbenci, z visokimi mesečnimi prejemki, bodo šli v novi blok, vi pa v njihova stanovanja...«

Nekdo se je na ves glas zakrohotal:

»In kam boste šli vi, gospod Dren?«

»Sramota!« se je slišal protest.

Dren, predsednik sindikata pa je kar naprej mencial, znoj mu je curkoma lil s čela, neprestano si ga je brisal z rokavom in bil je na koncu svojih moči, ko je nadaljeval:

»Tovariši, stanovanja niso slaba, samo nekaj let imajo za seboj. Morda deset, petnajst... Saj se še spominjate... Pomirite se. Jaz nisem kriv, res ne... Ljudje smo in lahko se človeško pomenimo, tovariši!«

Prizadeti pa ga niso več poslušali. Mrmraje so se razhajali. Eden pa je le počakal: Jože. Stopil je k Drenu in tiho, čisto tiho so zletele besede z jezika:

»Kako pa je z mojim stanovanjem?«

Dren je obupno zavil oči in ni mu odgovoril, le z roko je zamahnil in šel svojo pot.

Jože je bil kot na trnju. Razblinile so se sanje o novem stanovanju v modernem šestnajsterčku. Zbal se je, da tudi v izpraznjenih stanovanjih ne bo prostora; tja pridejo najbolj potrebni: poročeni, ki imajo otroke in stare ljudi. Jože še ni poročen in tudi otroka še ni. Polaščal se ga je obup. Kaj mu je storiti? Poroka je tako rekoč pred vrati, otrok na potu, stanovanja pa ni. To prekleto stanovanje!

Tekel je k predsedniku stanovanjske komisije. Ta je zmajal z glavo in mu namignil, naj stopi k predsedniku upravnega odbora. Tudi tu ga je čakalo razočaranje: predsednik upravnega odbora je predlagal, naj se obrne na predsednika delavskega sveta; le-ta ga je poslal k predsedniku sindikata, on je direktorju najbližji. Predsednik sindikata pa je obupano zmajal z glavo:

»Jaz sem brez moči. Pojdi k direktorju!«

V Jožetu je zaplala kri, strašna jeza se ga je polastila. Stopil je v direktorjevo pisarno in nekam odločno povedal:

»Zaradi stanovanja sem prišel...«

Direktor se je nasmehnil:

»K meni? Obrnite se na stanovanjsko komisijo!«

»Povsod sem bil in rekli so mi, naj se z vami pogovorim...«

Direktor se je pognal na noge, zakoračil po pisarni in se pošteno razjezil:

»Seveda, zdaj pa naj odloči direktor, kakor da je direktor tisti konj, ki vleče našo »štreno«. Kako se pišete?«

»Jože Skočir. Jaz sem tisti, ki vam je očistil avto. In takrat ste mi rekli: dobiš stanovanje, zagotovo ga dobiš...«

Direktor se je obregnil:

»Rekel! Tudi drugi so rekli! Nihče pa ni vedel, da bodo stanovanja tako draga.«

»Kako to mislite?«

Jože je poskočil in stopil naravnost pred direktorja:

»Tovariš direktor, to je nesramna politika, to je goljufija!«

»Obljubili ste, da boste gradili poceni stanovanja, za nas, navadne delavce, zdaj pa...«

Stiskal je pest in najraje bi udaril po mizi. Direktor je to opazil in domiselno nadaljeval pogovor:

»Tovariš Skočir, vi morda še ne veste, da smo vas predlagali za pomožnega mojstra in da smo pri tem mislili tudi na vaše stanovanje. Samo potrpeti bo treba. Veste, tudi papež se zmoti, pa se ne bi motili mi, preprosti ljudje. Najemnina znaša dvajset, petindvajset tisoč dinarjev. Z vašo plačo tega ne zmorete. Pozneje, ko boste pomožni mojster, no, takrat se bo vaša plača občutno zvišala. Sicer pa...«

Napravil je kretnjo, kakor da hoče še nekaj reči, a si je nenadoma premislil in dal besedo Jožetu. Ta pa je bil zaradi nenadnega obvestila, da bo postal pomožni mojster, tako zmeden, da je komaj izjecljal:

»Gospod direktor, jaz pa bi rad stanovanje zdaj, jutri, pojutrišnjem. Otrok je na potu in moram se poročiti...«

Direktor je smehljaje nadaljeval:

»Ni še padla moja zadnja beseda. V novem bloku so tudi kletni prostori. Tu urejamo majhno stanovanje: soba kuhinja, stranišče... No, med nama rečeno: kar udobno stanovanje, le da je pri tleh, v kleti, z majhnimi okenci. Toda: leto ali dve boste že prestali, potem pa... In tudi najemnina ni visoka: pet tisoč dinarjev. Tovariš Skočir, kako mislite? Se strinjate z mojim predlogom?«

Jože je bil vesel, tako vesel, da bi najraje zavriskal. Niso ga pustili na cedilu. In še obljuba: pomožni mojster! Da da, direktor je zlata vredna duša, človek, kakršnega potrebuje delovni kolektiv velikega podjetja »Štrena«. Na vse mora misliti, tudi na Jožeta in Anico, na njunega otroka, na zakonsko srečo dveh mladih ljudi. Pa na Jožetovo bodočnost: končal bo večerno šolo in postal pomožni mojster. Čez pet let bo morda mojster, potem obratovodja in tako se bo pre-

sedal s stolčka na stolček, počasi, korak za korakom. In komu gre hvala? Direktorju, tovarišu Skobirju!

Komaj se je predramil iz misli, počasi in boječe je iztegnil desnico in jo ponudil direktorju. Ta jo je hlastno pograbil, z obema rokama je stresal tresočo Jožetovo desnico in Jože je tiho, čisto tiho jecljal:

»Hvala, tisočkrat hvala, gospod direktor...«

Pokadila sta dišečo cigareto, izpila kozarček penetečega se šampanja in se poslovila kot človeka, kot prijatelja v pravem pomenu besede.

Prišla je vesela pomlad in z njo preseljevanje družin: družine višjih uslužbencev, z direktorjem Skobirjem na čelu, so se vselile v hipermoderna stanovanja novozgrajenega šestnajsterčka, navadne, delavske družine pa so zasedle od višjih uslužbencev izpraznjena stanovanja, in to v znamenju načela: pohlevnih ovac gre dosti v hlev.

Dren, predsednik sindikata in nadmojster v podjetju Štrena, je dobil svoj prostor v petem nadstropju, prav pod vrhom; Jože in Anica sta se vselila v kletno stanovanje. Bilo je malce temno in vlažno, a dovolj prostorno za tri člane Skočirjeve družine: očeta, mater in krepkega sina.

Pred okenci so ostali kupi navožene zemlje in onemogočali razgled po dolini. Zato je Skočirjeva družina zlezla na razgledno ploščad in pogled treh parov srečnih oči je zletel v daljavo:

»O, pa je res lepa naša dolina...!«

Miloš Mikeln:

NEDOKONČANA DRAMA

Fragment

Prvo dejanje

V Mohorjevi gostilni. Za mizami stojijo ob stolih kmetje. V ospredju sedita Jurij in Peter. Ob vratih oboroženi kamenški hlapci. Sredi sobe stoji Gospa s Kamna, ob njej Bogatec.

GOSPA: Kaj je, tujec? Kaj gledaš vame?

JURIJ: Oprosti, gospa, ne poznam te.

GOSPA: Od kod si prišel?

JURIJ: Iz Wittenberga.

GOSPA: Kaj si študiral?

JURIJ: Filozofske znanosti.

GOSPA: Teologijo in sholastiko.

JURIJ: In retoriko.

GOSPA: Vidiš, retoriko sem pa pozabila. Najbrž zato, ker ti tvoj magister retorike ni posebno razvezal jezika. — Bogatec! — Ljudi tvoje vrste poznam po očeh.

BOGATEC ji prinese stol.

GOSPA: Oči pridigarja, ki hoče dvigniti ves svet živ in topel med nebeške zборе. Strmiš vame, kakor da me boš zasnubil. Daj, zasnubi me!

JURIJ: Nihče ni čist pred teboj in brez greha, gospod.

GOSPA: Za koga pridigaš: za papeža — ali za Lutra?

JURIJ molči.

GOSPA: Ta zakotna dolina je nalašč za tiste, ki se skrivajo pred škofovskimi komisarji.

JURIJ: Ne skrivam se.

GOSPA: Kaj pa potem?

JURIJ: Moj prijatelj je tod doma.

GOSPA: Res? Plemič.

PETER: Peter Krieger, gospa.

GOSPA: Sin starega Kriegerja.

PETER: Da. Edini.

GOSPA: Vem. No, deželni knez je prisodil vse Kriegerjeve vasi meni.

Nič ne moreš pomagati.

PETER: Vem.

GOSPA: Saj si poskušal, ali ne?

PETER: Sem.

GOSPA: Pa ne boš več poskušal?

PETER: Ne.

GOSPA: Pameten sin neumnega očeta. Tudi luteran?

JURIJ: Kakor kdo?

GOSPA: Kakor njegov oče. — Mohor, kod se obiraš!

MOHOR nese s hlapcem skrinjo: Že nesem, gospa! Že nesem!

GOSPA: Kaj boš počel, tujec? Pridigal? Tvojih tod okrog ni več...

JURIJ: Mojih?

GOSPA: No, lutrovih.

JURIJ: Kdo pa je rekel...

GOSPA: V mojem gradu so škofovski pustili vojake.

JURIJ: Vem.

GOSPA: Dobro. — Obišči me kdaj. Rada imam ljudi, ki so videli svet.

KRISTOF stopi prednjo.

GOSPA: Zaradi urbarjev? Bogatec bo povedal.

Gospa naglo odide, Bogatec in hlapci za njo. K Jurijevi in Petrovi mizi pristopi berač in iztegne roko. Kmetje pozorno ogledujejo Jurija.

BERAČ: Daj.

JURIJ mu da novce.

BERAČ pogleda novce: Še.

JURIJ mu da drugega. Kmetje se zasmеjejo.

BERAČ: Žejen sem.

JURIJ mu natoči vina.

BERAČ si obriše usta: Hvala, gospod. Ne maraj, mladi Krieger. Da si ni tvoj oče mlad izmislil tiste hiše za norce, star ne bi imel kam iti. Saj je bolje, da je umrl. Menda je prišla z Laškega, gospod. Pravijo, da je dala ubiti svojega moža — saj človek ne ve, komu bi verjel. Že vedo, zakaj so pustili škofovske pri njej! Še drugam bi jih morali poslati. Pravijo, da so iz celovškega samostana pobegnili vsi menihi, le gvardijan je ostal. Pa sta se zamerili pobožnemu gvardijanu puščoba in samota, pa se je pred vso srenjo oženil. Zdaj živi v samostanu z žensko, pobira desetino in maše bere — pa ne po novem, po starem! No, če je duhovna gosposka taka... Mlinarica pod Kriegerjevim gradom, pod tvojim, gospod, je zapodila mlinarja, pa si je vzela mladega hlapca za moža. Hlapec gospodari! Župnik pa nič, samo na desetino gledajo. Jaz pravim, kuga pa turška šiba...

BOGATEC vstopi.

KRISTOF: No?

BOGATEC: Poglej, Krištof, jaz sem samo pisar. Če imate več tlake, kakor so jo imeli vaši očetje — kaj morem jaz za to. Jaz delam, kar mi ukažejo.

KRISTOF: Ali je kje zapisano, da moramo rediti vojake, če jih škof pošlje sem?

BOGATEC skomigne.

KMET: Nikjer ni zapisano!

BOGATEC: Zakaj se mešaš v to reč, Krištof Vajda. Ti si svobodnjak, ni ti treba na tlako, za vojake ne daješ nič. Zakaj se mešaš v tuje reči.

KMET: Vajda, ne verjemi mu!

KRISTOF: Torej bomo prosili, da sami pogledamo v urbarje.

BOGATEC: Škofovski so v gradu.

KRISTOF: Ničesar jim ne bomo storili.

BOGATEC: Vi njim ne, vem. Poslušajte, ljudje, bodite pametni. Včasih pač ne ostane drugega, kakor da človek potrpi.

KMET: S polno ritjo že potrpi.

KRISTOF: Povej gospe našo prošnjo, da pokaže urbarje. Jutri pridemo, ko bo Luka poldan zvonil.

LUKA: Ko bom jaz poldan zvonil!

BOGATEC gre: Zaradi mene. Saj ne prodajam glave jaz.

KMETJE sedejo nazaj za mize: Tako ne bomo ničesar dosegli... Kako pa naj po tvojem... Vajda prav ravna, meni verjemi... Jaz bi ga obesil na podboje... Pa bi si nakopal škofovske na vrat... Krištof pravi, najprej zlepa... Daj še vina, Mohor... Taka kisljica... Vina, Mohor...

PETER: Krištof Vajda! Se me spominjaš?

KRISTOF: Se, gospod. Niti malo nisi podoben očetu. On se ni ustrašil ženske, če mu je stopila na pot.

PETER: Kaj pa naj storim?

KRISTOF: Posestva! Od gradu ni ostala po Turkih niti streha na hlevu, ampak posestva... No, ti že veš. Če ti smem svetovati — luteranom se v teh krajih ne godi dobro.

JURIJ: Pa?

KRISTOF: Saj sta prišla z Nemškega, ne?

JURIJ: No?

KRISTOF: Vse nemške dežele so lutrovske.

PETER: Pusti ga, Jurij. Dobro nama hoče.

LUKA kmetom: Jurij je! Jurij Kobila, luteran, antikrist!

KMET: Daj no. Jurij Kobila je zdaj star in siv, če še živi.

LUKA: Pa je, čul sem! Luter! Antikrist! Jurij Kobila!

KMET: No, bomo videli.

Kmetje se dvigajo in obstopajo Jurija.

KRISTOF: Ne brigaj se zanje. Nam je vseeno, kakšne vere si. Škofovskim ne bo, ko te izvohajo.

PETER: Kako vam more biti vseeno, če gre za vero!

KRISTOF: Nam papež ne bo znižal desetine, Luter nas pa ne bo oprostil tlake.

LUKA: Luter je antikrist! Antikrist!

JURIJ: Neminljivemu gre prednost pred minljivim.

KRISTOF: Gosposka je to vero obrnila na glavo: oni so se odločili za minljivo, nas pa prepustili Turkom in kugi, da bi prej dosegli neminljivo srečo.

JURIJ: To je bogokletje.

KRISTOF: Zakaj? Kje je zapovedal bog, da imej gospod nebesa, kmet pa pekel že na zemlji? Tvoj bog je gosposki.

JURIJ: Bog je eden in edin za vse!

KRISTOF: Kaj pa je storil Luter, ko so se nemški kmetje dvignili na punt?

LUKA: Luter je antikrist! Antikrist!

JURIJ nenadoma vstane: Ali verujete v boga?!

KMETJE osupli pritrjujejo: No, verujemo... Kdo pa ne veruje...

Kaj nas ima za norce... Verujemo...

MOHOR se skrivoma izmuzne iz gostilne.

JURIJ: In v neumrljivo dušo?!

KMETJE umolknejo.

LUKA: Verujem! Verujem!

JURIJ: Daj, gospod, zdrami nas, pokliči nas nazaj.

LUKA kleči in se križa: Amen, amen, amen!

JURIJ: »Vem, da je Ezava poželenje po leči ukanilo in da je David celo zaradi poželenja po vodi samega sebe grajal. Tako je tudi ljudstvo zaslužilo kazen, ker je zaradi poželenja po jedi godrnjalo zoper Gospoda«. — Ali razumete? Zaradi desetine se puntate, ko vas vprašam po vaših neumrljivih dušah, pa molčite! Boga ne nosite v srcih, še na jeziku komaj! Kaj pa govori Resnica? Vaš oče ve, kaj potrebujete, preden ga prosite! Ali nas ni poklical, da bodimo ubogi v duhu in krotki in žalostni in lačni in žejni pravice in usmiljeni in čisti v srcu in miroljubni! — —

KMET: Žejni pravice že — miroljubni pa ne, potem pravice ne bo!

KMETJE se hrupno zasmеjejo: Kako je planil, ko da smo neverniki...

Kaj ne bo zaničeval kmeta, ko je gosposki kruh... Poznamo take apostole... Lutrovski ali papeški, vsi so enaki...

PETER: Pusti, Jurij!

LUKA pljuje pred Jurija: Lažeš, Jurij Kobila, luteran, antikrist!

KMETJE se smejiyo.

KMET: Kaj boš o bogu pa o duši — povej o ljudeh, če znaš!

KMETJE: Ha, tega pa ne zna... No, Jurij Kobila, o ljudeh... Dobro si mu povedal... Tega ga niso naučili...

JURIJ: Ljudje — ljudje so kot zvezde, ki v temi krožijo po začrtanih poteh.

MARIJA, ki stoji ob vratih, se umakne Jurijevemu pogledu.

JURIJ: Včasih se dve zvezdi srečata in obsijeta druga drugo s svojo toploto — pa le za hip. Potem morata naprej po svoji poti. Morebiti se bosta po tisoč letih spet srečali za kratek hip in samo upanje na to kratko srečanje ju vodi po začrtani poti, da ne omahmeta in razpadeta v zvezdni prah. Drugače pa je okrog zvezd tema. In čeprav zvezde žarijo, je mraz ob njihovi luči in njim samim je mraz.

LUKA zašepeta: Krivoverec je — ste ga čuli...?

KRISTOF: — — — Mi živimo na tej strani, pridigar, tostran tvojega neba in zvezd. Kje pa ti?

JURIJ: Res. Na tej strani. Saj vam ne zamerim. Božji služabniki so iz svoje službe napravili kupčijo in boj za posvetno oblast. Papež, ki se imenuje božjega namestnika, se od kronanih roparjev razlikuje le na zunaj. In vsi ti nevedni duhovni po župnijah — kaj so drugega kakor trgovci in krčmarji! Milosti in zakramente prodajajo za denar! Sebe so prodali hudiču in zdaj mu prodajajo še svojega boga!

KMET: To je res! Poglejte našega župnika!

JURIJ: Desetino pobira kakor graščak. Še pokopal te ne bi brez plačila. Oropa te do golega, če mu prideš v pest! To je tisto, čemur se je uprl Luter...

LUKA: Luter je antikrist, antikrist!

KMET: Molči, govedo!

JURIJ: Bog vam je zaupal neumrljive duše — boste dopustili, da jih papežniki prodajo satanu?!

KMET: Ta ne laže, ta misli, kar govori!

JURIJ: Kakor je Kristus pregnal kramarja iz templja — udarite po pijavkah!

KMET: Ta bo naš župnik! Puntarski župnik!

KMETJE: Starega Vajsa pa ven iz župnišča... Naš kmečki župnik... Ta bo pridigal pri svetem Mihaelu... luteran gor, luteran dol... Moj bog, saj ima prav...

KRISTOF: Stojte, ljudje, škofovski so na gradu!

KMET: Zažgemo jih z gradom vred! Pridigaj, Jurij Kobila, na punt!

KMETJE: Poslušajte Vajdo... Če nam daš zemljo, smo vsi za Lutra... Hudičevi, ne škofovski... Kaj pa čekaš, poslušajmo Vajdo...

JURIJ se s strahom umika kmetom, ki se prerivajo k vratom.

KRISTOF: Čakajte, ljudje! Tihol! Mir!

KMETJE za hip potihnejo.

MARIJA, ki stoji ob vratih: Grajski!

MARIJA prime Jurija za roko in ga zbezanega odvede skozi druga vrata, Peter gre za njima.

BOGATEC vstopi, za njim stotnik z vojaki; z nerazumljivim mrmranjem preleti nekaj vrst v papirju, ki ga drži pred seboj: Zato so prepovedani vsi shodi in semnji, živinski in vsakršne vrste, vsako shajanje in zbiranje podložnikov gradu Kamen in svobodnjakov s kamenskega sodnega območja na očitih ali na skritih krajih razen za službo božjo ob nedeljah in zapovedanih praznikih.

KMET: Kaj pa za tlako se tudi ne smemo zbrati?

KMETJE se hrupno zasmeejo.

BOGATEC: Čuli ste — razidite se.

KMET: No, Bogatec, kaj pa tlaka?

BOGATEC: To je drugo.

KMET: Saj, to je pa drugo.

KRISTOF: Si povedal zaradi urbarjev?

BOGATEC: To je odgovor. Razidite se zdaj.

KMET: Nas je preveč? Te je strah?

KMETJE planejo v smeh.

KMET opogumljen: Si skril knjige, da jih ne bi našli, ko pridemo na grad?

BOGATEC: Ti nikoli ne boš prišel na grad živ.

KMET: Pa bom! Vsi bomo! Ti se pa pazi takrat, ko se začne punt!

STOTNIK: Si rekel punt? Veš, da danes kmeta za tako besedo obesimo?

KMET se ozre po drugih, ki osupli molčijo: Vseh ne morete pobesiti. Vseh že ne.

STOTNIK: Kdo nam bo branil? Ti?

KMET: Punt!

MOHOR, ki se je pritihtapil za vojaki: Jezus Marija!

STOTNIK: Kaj veš o puntu?

KMET: Saj ni nič...

STOTNIK: Kdo ga vodi?

KMET: Kar tako sem rekel.

MOHOR: Res je, gospod, saj je pijan!

STOTNIK: Če je pil tvoje vino, tudi od polovnjaka ne bo pijan!

— No, kdo vodi punt?

KMET: Ne vem gospod, saj nisem...

STOTNIK mu nastavi meč pod brado: Kdo!

KMET: Ne vem...aaaa...

MOHOR: Saj ne more govoriti!

STOTNIK popusti: No?

KMET si oddahne, se ozre okrog, okleva: Ni ga tukaj...

STOTNIK mu znova potisne meč pod brado: Ni?

KMET: Je... Povedal bom...aaaa...

STOTNIK popusti: Torej?

KMET: Ne morem tako... pred vsemi...

STOTNIK: Zakaj ne moreš?

KMET: Ubili me bodo.

STOTNIK: Brez skrbi, ne bodo mogli.

KMET: Me boš varoval, gospod?

STOTNIK: Seveda! Skrili te bomo visoko med veje!

KMET: Gospod, ti se norčuješ...

STOTNIK mu spet nastavi meč: Pri bogu — ne! Boš govoril! Kateri je? Pokaži ga!

KRISTOF odrine kmete in izgine.

STOTNIK: Ta?

KMET: Ta.

STOTNIK pomigne vojakom. Nekateri odhitijo za Vajdo: In kaj hočejo!

KMET: Kdo, gospod? Vajda?

STOTNIK: Puntarji!!!

KMET: Da bodo zažgali Kamen. Pa porušili.

STOTNIK: Kdaj so to govorili?

KMET: O, že dolgo govorijo.

STOTNIK: Kje? Kdo?

KMET: Ne vem. To se tako sliši... povesod...

STOTNIK: Spet lažeš...?

BOGATEC: Ne. Ne ve on tega. Ne bi mu zaupali.

KMET: Res je, gospod, ne zaupajo mi.

STOTNIK: Vidiš! Še njim ni zate. Brez haska živiš. Gremo!

KMET: Saj, brez haska. Nikomur nič nočem... Kam, gospod?

STOTNIK: Na drevo!

KMET se otepa vojakov: Ne! Ne! Vse sem povedal!

BOGATEC: Ne vem, če je to pametno — pred vsemi...

STOTNIK: Prav zato! Kmet se spametuje, ko ga obesiš! Naj vidijo, kaj jih čaka! Izženite jih ven!

VOJAK zasopel vstopi: Ni ga. Ubegnili je.

STOTNIK: No, kaj čakate?! Izženite jih! Da bodo videli vsi!

Vojaki naglo izženejo kmete iz sobe. Čim je soba prazna, priteče Mohor, poišče med sodi vrv in odhiti z njo ven.

ROPOT BOBNOV.

JURIJ naglo prihiti, Marija za njim, in stopi k oknu. Obrne se proč: Teга sem kriv jaz.

MARIJA: Nisi, gospod!

JURIJ: Ven grem in jim bom povedal.

MARIJA: Ne! — Nobene koristi ne bo. Prijeli bodo še tebe.

JURIJ: — — Kaj pa naj storim?!

MARIJA: Beži!

JURIJ: Zakaj.

MARIJA: Ker si luteran! Pa ker si kmete hujskal!

JURIJ: Nikogar nisem hujskal. Obrnili so moje besede — sploh me niso razumeli!

MARIJA: Jaz tudi ne. Lepo je bilo... Kakor bi poslušala svetnike, ko molijo. Se mi boš smejal?

JURIJ: Ne vem, če se bom še kdaj v življenju smejal.

MARIJA: Veš, kdaj svetniki molijo? Ko je v cerkvi vsega konec, samo jaz ostanem tam, pa sonce sije skoz svetnike v oknih. Čisto drugačni postanejo. Takrat molijo. Usmili se, gospod bog, stare Lesničke, nabrala je na gosposkem repe, pa saj veš, da ji otroci umirajo od lakote. Potem se kdo razjezi: jo vidite, mlinarico — da si upa v cerkev! Potem reče drugi: ni čudno, da je zloben, nikdar ne posije sonce skozenj v tisto senco nad oltarjem — o, to božje sonce! Dostikrat ostanem v cerkvi zelo dolgo. Sonce pa kar sije skozi okna. Se mi ne boš smejal?

JURIJ: Ne.

ROPOT BOBNOV.

MARIJA: Zakaj ne bežiš, gospod!

JURIJ: Kam?

MARIJA: Kapelica na Kriegerjevem gradu je ostala skoraj cela. Tja pojdiva!

JURIJ: Saj.

MARIJA: Gospod, je res, da se luteranski duhovni ženijo?

JURIJ: Res je.

MARIJA: Pa kako to?

JURIJ: Ker sveto pismo tega ne brani in evangelij tudi ne.

MARIJA: Se boš ti oženil?

JURIJ: Jaz?! — Jaz ... ne vem.

MARIJA: Jaz pa mislim, da se boš.

JURIJ: Kako?!

MARIJA: Kar tako, ko te gledam. Nosila vama bom hrane, dokler se to ne pomiri.

JURIJ: Katero?

MARIJA: To s škofovskimi. Zakaj si postal luteran?

JURIJ: Ne vem, kako naj bi bil kaj drugega.

MARIJA: Pa zakaj ne greš domov? Kje si doma?

JURIJ: Si čula za veliki hrvaški punt?

MARIJA: Sem.

JURIJ: Po tistem puntu so obesili očeta. Sestra je izginila. Mati umrla kmalu potem. Mene je pobral župnik, bil sem ministrant in hlapec, oblačil me je, učil branja in pisanja. Rekel je, da je škoda take glave, pa se je zavzel, da so me poslali na Nemško v šole.

MARIJA: Jaz bom šla na grad, je rekel oče. Pa ne za dekle! Da se kaj naučim. Oh, rada bom šla na grad! — Kaj bo rekel tvoj župnik, ko bo zvedel, da si luteran!

JURIJ: Davno je umrl.

MARIJA: Na očeh ti vidim, da se boš ženil.

ROPOT BOBNOV.

PETER prihiti s plaščem čez roko: Pojdiva, Jurij! Brž!

MARIJA: Prišla bom — vsak dan!

PETER odvleče Jurija od okna in iz sobe.

MOHOR prihiti: Ne postavaj, Marija, gospodje bodo hoteli pijače! Ne slišiš?! Zgani se!

BOGATEC, STOTNIK in VOJAKI vstopijo pretreseni, molče posedejo. MARIJA gre.

LUKA pride za njimi, ustavi se pred vojakom in pokaže s prstom nanj: Tale je bil!

VOJAK: Kaj zijaš vame!

LUKA: Ta ga je obesil ...

VOJAK: Izgini, norec, da ti ne razbijem črepinje!

BOGATEC da Luki novec: Luka, pojdi, pa mu pozvoni. Pozvoni za mir njegovi duši.

STOTNIK: Ni škoda denarja? — Kod hodiš z vinom?!

MOHOR: Že teče, gospod, že teče!

VOJAK sune Luko ven: Ven! — Če bi bilo po pravici ... dvakrat se mu je vrv strgala ... morali bi ga izpustiti. To bi bilo po pravici.

STOTNIK: Molči, bedak. Kakšna pravica — neumen običaj! Neumen, kdor se ga drži!

VOJAK: Jaz sem ga dvignil gospod. Ti si bil toliko vstran, da mu nisi razložil pogleda. Tako prestrašenih oči še nisem videl. Še tisti Benečan

me ni tako pogledal, ko sem mu počez presekala trebuh, da se mi je njegovo drobovje vsulo po škornjih. Kje je to vino?!

MOHOR postavlja vrče na mizo: Tu je, gospodje tu je... prileže se, saj vem...

VOJAK: Tiho, gnusoba!

MOHOR: Saj! Odprem usta, pa mi uide neumnost. Marija! Marija! Vse mora človek sam.

VOJAK: Morali bi ga izpustiti!

Vojak zažene vrč po tleh, da se razbije.

STOTNIK: Ne boš nehal?

MOHOR: Kdo mi bo vse to plačal...

VOJAK: Kaj?!

MOHOR: Ne govorim o tebi, gospod — o tistih dveh luteranih. Pobegnila sta. To naj bo gosposka! No, vsaj konja sta pustila.

VOJAK: Nalij!

MOHOR hiti proti vratom: Takoj bom, gospod! Marija! Ta me bo spravila v grob! Marija!

VOJAK dvigne prazen vrč visoko nad glavo in ga trešči ob tla. Vrč se z žvenketom razbije. V istem hipu je Luka pognal navček: zazvoni počasi, v enakomernem ritmu, začetem z udarcem vrča ob tla. Vojak posluša, potem zgrabi težak lesen stol, prevrne mizo in udarja s stolom ob mizo, dokler ni razbit.

Zastor

Drugo dejanje

Kapelica na porušenem Kriegerjevem gradu. Večer je in sence na zlomljenih obokih in velikem razpelu s Križanim so čudne, skoraj nenaravne. Od daleč se čujejo redki streli iz topov, ki kmalu ponehajo.

PETER: Z gradu streljajo nanje s topovi. Naglo je Vajda zbral ljudi.

MARIJA: Cim so grajski odšli iz vasi.

PETER: Boji se, da ga ne bi gospa s Kamna prehitela — zdaj, ko je punt izdan.

MARIJA Juriju: Zakaj ne ješ, gospod? Vzela sem tako, da me oče ni videl. Sploh ne vedo, da sem šla sem. Ali pa ne maraš, morala bi ti prinesiti...

JURIJ: Tja moram. Ustaviti jih moram.

PETER: Ne moreš več.

JURIJ: Pa moram! Treba jim je povedati, da je nesmiselno, kar počenjajo. Obsedla jih je misel, da ne morejo drugače, kakor z nasiljem — zdaj vidijo samo še kri.

PETER: Ne bodo poslušali. Trmasti so.

JURIJ: To ni trma. Umirajo od lakote in kuge in Turkov. Ampak treba jim je odpreti oči. Tudi če razrušijo Kamen, ne bodo ničesar dosegli. Deželni zbor bo poslal vojake in... to je strašno. Videl sem to.

PETER: Pusti, grem jaz!
JURIJ: Ne. Jaz sem začel — jaz moram končati.
PETER: Ti si samo sprožil. Pusti, grem jaz! Lahko bi že enkrat nekaj
koristnega storil na tem svetu. Se nikoli nisem.
JURIJ: Ne, jaz bom šel.
MARIJA krikne, pa se pomiri: Luka je. Kaj pa iščeš, Luka?
LUKA: Les! Les!
MARIJA: Kaj pa boš z njim?
LUKA: Krištof je rekel, naj zakurim kres.
MARIJA: Tu?
LUKA: Zunaj pred stolpom. Krištof je rekel, da se mora videti devet
vasi daleč!
MARIJA: Kaj pa mati, Luka? Si jo pustil samo?
PETER naglo gre.
JURIJ: Peter!
LUKA: Saj je mati sama rekla, naj grem! Krištof bo pazil nanjo,
če se mi v vojski kaj zgodi.
MARIJA: V vojski?
LUKA: V kmečki vojski sem, ne vidiš! No!
MARIJA se oklene Jurija, ki hoče za Petrom: Ne, gospod! Saj je šel
mladi Krieger!
JURIJ: Ne bodo ga poslušali.
MARIJA: Misliš, da tebe bi? Poslušajo te, kadar jim je prav. Ne,
ne izpustim te!
JURIJ: Marija ...
MARIJA: Jurij.
LUKA gre, mimogrede pljune pred Jurija: Jurij Kobila! Antikrist!
MARIJA: Gospod, sem lepa? — No, povej: sem lepa?
JURIJ: Pravijo, da si.
MARIJA: Kaj pa ti praviš?
JURIJ: Si.
MARIJA: Ko boš iskal ženo ...
JURIJ: Zakaj bi jo iskal.
MARIJA: Ker se luteranski duhovni ženijo, ali ne, Ko boš iskal
ženo, gospod — jaz sem prava zate. Rada te imam. — Zakaj si
tiho? Reci kaj! — Rada te imam, gospod. Ne izpustim te. Pa
če me pahneš od sebe, se te bom spet oklenila. Ne izpustim te več.
JURIJ: Nobene pravice nimaš, Marija.
MARIJA: Ženska ima pravico do moža.
JURIJ: Z menoj ravna bog.
MARIJA: Z vsemi ravna bog. Zakaj nisi kakor drugi ljudje?
JURIJ: Ne govori o stvareh, ki jih ne razumeš.
MARIJA: Če ne razumem, pa čutim: pridigar biti ni po človeški naravi.
JURIJ: Marija, dosti je!
MARIJA: Jaz nisem videla sveta. Ničesar ne znam.
JURIJ: Ne gre za to, Marija.

MIRIJA: Ampak — potreboval boš človeka, ki te ima rad, čeprav ne zna napisati svojega imena. Saj ga ne bom pisala — povedala ti ga bom, vsak dan tisočkrat: jaz sem Marija, rada te imam.

JURIJ: Nehaj!

MARIJA: Jaz sem Marija, rada te imam . . . Kmalu bo zima, gospod, vse poti bodo zasnežene, nihče ne bo mogel v našo dolino in nobeden ne bo mogel iz nje . . .

LUKA zunaj: Že gori! Že gori!

MARIJA: Luka je zažgal svoj kres.

LUKA, žareč od sreče in svojega ognja, pripleše: Povsod jih prižigajo! Na Kopi, na Gori, na Gozdniku! Ampak moj je največji! Moj je največji! Povej, če ni!?

MARIJA: Je, Luka, je.

KRISTOF vstopi, za njim prihajajo kmetje.

JURIJ: Svobodnjak! Vajda!

KRISTOF: Kaj je.

JURIJ: Peter ni prišel k vam? Peter?!

KRISTOF: Mladi Krieger? Ne. Zakaj.

JURIJ: Hotel vas je ustaviti.

KRISTOF: Ustaviti?

JURIJ: Odvrniti od punta.

KRISTOF: Prepozno. Grajski so nas potolkli. Bežimo. Ne bomo dolgo tu.

JURIJ: Pa kam je potem šel?!

KRISTOF: Ne vem.

Jurij se umakne, Krištof se pomeša med kmete:

KMET S KOSO: Splezal je po skalah do zidu. Pod zid.

KMET Z MEČEM: Pa ga niso opazili?

KMET S KOSO: Saj še nikoli nihče ni hodil tam! Samo en hlapec je stal za zidom.

KMET Z MUŠKETO: Kdo je bil to?

KMET S KOSO: Lesnikov Miha, kajžar.

KMET Z MUŠKETO: O, saj ga poznam. Hodil je k meni v košnjo.

KMET Z MEČEM: Tebi je lahko tam pod Gozdnikom. Od rok si, grajske vidiš enkrat na leto!

KMET Z MUŠKETO: Kaj je z njim?

KMET S KOSO: Splezal je na obzidje — tam je nizko, še za moža ga ni. Lezli so za njim, ampak on gre kot divja koza. Tisti hlapec še videl ni, kdo ga je poslal med hudiče. Preden so se zavedli, jih je pobil pet, šest, kaj vem koliko. Potem so se zapodili vanj škofovski.

KMET Z MUŠKETO: Lesnička pa polno bajto otrok!

KMET S KOSO: Odbil so mu glavo, jo nasadili na sulico in dvignili nad obzidje. Pogledal sem stran, ampak oči so se mi same obrnile nazaj tja. Potem je Vajda zavpil: nazaj tam! — zadnji čas, ker so z obzidja začeli valiti kamenje na nas. Spustili smo se nazaj in še vedno sem gledal v tisto glavo. Lesnička pa je stala spodaj in zmerjala grajske, kričala je kakor obsedena, nismo je mogli

spraviti proč. Glave sploh ni videla, saj ni vedela, kje je njen. Potem je glava padla s sulice, odskočila od tal in se odkotalila po pobočju, Lesnički pred noge. Dolgo je gledala vanjo, potem je pokleknila, pokrižala glavo čez čelo in čez usta, takole — v tretje je pa ni mogla. Potem je snela ruto, zavila glavo vanjo, in odšla.

KMET Z MEČEM: Še mrtev ne rabi zemlje več kot za ped.

Kmetje prinašajo trupla ubitih in jih zlagajo v vrsto.

KMET S KOSO: Potem, ko smo že odhajali, so grajski vrgli truplo čez zid. Ampak je obtičalo na skalah.

KMET Z MEČEM: Poglej ga, saj to je tisti luteran!

KRISTOF: Tu jih bomo zakopali, v posvečena tla. Nekdo bi moral opraviti molitve.

KMET S KOSO: Župnik je zbežal na grad, ko se je začelo.

KMET Z MUŠKETO: Kaj pa ta ... ?

KMET S KOSO: Saj je luteran!

JURIJ: Jaz bom molil.

KRISTOF: Hvala, gospod. Mnogo smo jih pustili tam, preblizu obzidja so, da bi jih mogli pobrati. Čakali bodo dežja, da jim spere kri z lic in snega, da jih pokoplje.

Kmetje snemajo pokrivala, ko stopi Jurij pred obok, pod katerim ležijo trupla.

JURIJ: Milosten mi bodi, bog, milosten mi bodi, ker k tebi je pribežala moja duša in v senci tvojih peruti iščem zavetja. Čuj, o bog, moj glas, in ozri se na mojo molitev. Kličem k tebi, ko slabi moje srce; pelji me na skalo, višjo od mene. Bil si mi pribežališče, trden stolp v bran pred sovražnikom. Na veke bom bival v tvojem šotoru, pod zaščito tvojih peruti.

LESNIČKA prinese ruto z moževo glavo; stiska jo k sebi, da je komaj razločiti, kaj nosi; mirno jo položi k truplom na tla.

JURIJ se zdrzne in umakne, pa spet stopi naprej: Mogočni bog maščevanja, o gospod, mogočni bog maščevanja, prikaži se! Dvigni se, sodnik zemlje, daj plačilo prevzetnim! Doklej se bodo radovali brezbožniki, o gospod? Tvoje ljudstvo, gospod, teptajo v prah in tlačijo tvojo dediščino. More vdovo in tujca in ubijajo sirote, govoreč: ne vidi gospod in ne pazi bog Jakobov. Iz globočin vpijem k tebi, o gospod! Ako boš gledal in trpel krivice, Jehove, Gospod, kdo more obstati?

LESNIČKA zajoče na glas.

KMETJE naglo zlagajo kamenje na trupla in jih pokrijejo z njim.

KRISTOF: Hitreje! Predolgo smo že tu!

VSI odidejo, le Krištof ostane. Jurij zatava po kapeli in se ustavi pred razpelom.

JURIJ: Ako boš gledal in trpel krivice, Jehova, Gospod, kdo more obstati?! Umrli si za nas in nas odrešil pogube po smrti. Ne kaznuj me, Odrešenik: zakaj nas nisi napravil močnejših v življenju! Zakaj smo močni in tebi podobni le v smrti! Odrešil si me za življenje po smrti, nisi me odrešil za ta svet. Svet mrtvih si odrešil — sveta živih nisi. Kaj živim, ni odrešenja! — — — Ne zapusti

jih, Gospod. Pomagaj mi: rad bi jim dal več, kot samo upanje na življenje po smrti in vero v smrt in ljubezen do nje, rad bi jim dal nekaj, kar bi lahko prijeli v roke in se razveselili — kakor kruha in zrelega sadeža... kaj naj jim dam! Daj mi nekaj takega, daj... ne reci, da ne moreš, vsemogočni bog! — S svojim življenjem in s svojo smrtjo si pridigal samo smrt. Zavrgel si življenje, zaničeval si ga, oporekal si mu, zanikal si ga. Kaj pa naj storimo mi, ki ga moremo živeti?! Kaj naj storim s svojim življenjem, komu naj ga dam, za kaj naj ga porabim?! — Tvoja zmaga je bila v smrti, tvoja moč je v smrti — v čem naj bo naša moč! Zavrgel si življenje, da si povelečal smrt, samo mrtev si velik, samo mrtev si bog... — in tvoja smrt preklinja naše življenje... — po tebi živim ni odrešenja...!

KRISTOF: Največji zanikovalec med vsemi zanikovalci je bil: do konca je zanikal ta svet. Upanja si pa ni upal vzeti ljudem: zato je ustvaril raj. In da ga ne bi kdo kdaj postavil na laž, je prestavil raj v vesoljni nič. Samo mladi ljudje pojejo tisto nemško pesem: nekje na svetu se začenja pot do raja. Ta pot se ne začenja na tem svetu. Kaj pa hočeš od ljudi, ti čudni pridigar? Ne obljublaj jim preveč! Ko obljubljenega ne bodo dobili, bodo v zameno razgrabili tvoje imetje! Ne govori jim o tem, kaj bo na onem svetu — to zanima posameznika, ne pa ljudi, kadar so na vkupu, množico. Pokaži jim jutrišnji dan tak, kakršnega bi radi, da bi bil današnji — to je največ, kar lahko dosežeš!

JURIJ: Tega jaz nisem rekel!

KRISTOF: Še nisi.

JURIJ: Samo z dvomi, z mukami, z mislijo pridobljena vera nekaj velja. Kdor veruje slepo, vero tudi slepo izgubi.

KRISTOF: Jaz ti ne jemljam pravice do dvomov. To je samo tvoja stvar.

JURIJ: Ubijanje, ki si ga začel, pa ni samo tvoja stvar.

KRISTOF: Jaz ga nisem začel. Prisilili so nas v to.

JURIJ: Človek zmerom ubija iz strahu. Česa je strah vas?

KRISTOF: Lakote, kuge, Turkov, tlake, dajatev...

JURIJ: Ampak ti si svobodnjak. Pravijo, da si bil v šolah. Tebe se te reči ne tičejo.

KRISTOF: Če pride k sosedu norec s sekiro v roki, kaj boš storil: pustil, da pobije sosedovo družino in čakal, da pride še k tebi?

JURIJ: Odločitev ni tako preprosta, kakor se tebi zdi. Pa če ga tudi skupaj s sosedom ne zmoreta?

KRISTOF: Storil sem najboljšo, kar se je dalo storiti. Tako je z našim bojem za svobodo.

JURIJ: Je svoboda nekaj nad nami, kakor bog? Vsak čas ima svojo svobodo. Misliš, da je v tem času prostora za tvojo svobodo? Ni ga.

KRISTOF: Če bi vsi govorili kakor ti, bi lahko nekateri s svojo voljo vladali ne le svoji okolici, ampak stoletjem.

- JURIJ: Odnehaj, Krištof Vajda, dokler je še čas! Kaj je vredna svoboda, če so žrtve zanjo večje od teh, ki jih nalaga tlačanstvo? Če bo svoboda dražja kakor nesvoboda,
- KRISTOF: Nimamo izšolane misli, požlahtnjenega duha. Smo mi krivi? Ni šol in znanja dovolj za vse na svetu. Kolikor tega je, so vzeli zase tisti, ki imajo moč. Zato je naše spoznanje sveta preprostejše od tvojega — in če bi ne bilo, nas ne bi vodilo k dejanju.
- JURIJ: Ne razumem te.
- KRISTOF: Vedno lažje razume kmet gospoda, kakor gospod kmeta.
- JURIJ: Kaj hočeš povedati s tem?
- KRISTOF: Da je naše spoznanje sveta, čeprav preprostejše, globlje in resničnejše od tvojega. V tem je moč.
- JURIJ: Torej vsi, ki ne gledajo sveta s tvojimi očmi, nimajo moči za življenje.
- KRISTOF: So ljudje, ki za svojo nemoč krivijo svet: pravijo, da ni vreden življenja. Jaz pa pravim, da ne poznajo sveta. Z napačno mero ga merijo. Ali je blago krivo, če je mera slaba? Novo mero potrebujejo.
- JURIJ: V tem ni rešitve za vse.
- KRISTOF: Rešitev vsega je v dejanju. Razumeš? V dejanju.
- JURIJ: Kakršnem koli?
- KRISTOF: Dejanju, ki izvira iz spoznanja resnice.
- JURIJ: Jaz jo vidim tako, ti jo vidiš drugače. Če oba poseževa po dejanju...
- KRISTOF: Se bova spopadla in močnejši bo zmagal.
- JURIJ: To se pravi: resnica je na strani močnejšega.
- KRISTOF: Ne, to se pravi: prej ali slej postane tisti, ki ima resnico za seboj, močnejši.
- JURIJ: In uporabi nasilje.
- KRISTOF: Nihče se brez sile ne odreče blagostanju. Tudi krivično pridobljenemu ne.
- JURIJ: Za to torej gre: za blagostanje. Kristus pa pravi...
- KRISTOF: Sam si rekel: njegova moč je v smrti. Vsi pa ne moremo umreti. V čem naj bo naša moč?
- JURIJ: Ne, ne morem s teboj.
- KRISTOF: V čem naj bo naša moč?
- JURIJ: Ne vem. V nasilju ne.
- KRISTOF: Izbiraš lahko le med sredstvi, ki so tu. Pa če ti nobeno ni pri srcu — ne moreš izbrati nekaj, česar ni. To se pravi — izmakniti se odločitvi.
- JURIJ: Dobro, pa se izmaknem odločitvi. Rajši imam to kakor nasilje.
- KRISTOF: Tako ste storili luterani v nemških puntih. Človek bi vas imel rad, ker mislite dobro in pošteno — ampak ne mislite za ta svet.
- JURIJ: Ne za ta svet...
- KRISTOF: Zato se za ta svet po vas ne bo spremenil. Zatorej je zanj vseeno, ali ste, ali vas ni.
- JURIJ: Moje kraljestvo ni od tega sveta.

KRISTOF: Torej ne išči pravice in ne obupaj zaradi krivic. Iztrgaj si srce in razum. Odloži vse, kar je človeškega na tebi.

JURIJ: To ni res! Jaz sem človek!

KRISTOF: Nisi.

JURIJ: Človek!

KRISTOF: — — Mislim, da so še zadnji odšli. Grem.

JURIJ: Kam greste?

KRISTOF: Obvezat rane, zbrat nove moči, za nov napad.

JURIJ: To je noro! Krištof Vajda, morivec si!

KRISTOF: Moje kraljestvo je od tega sveta.

Krištof gre. Jurij zgrbančen kleči na obeh kolenih na tleh. Po kratki pavzi pride Marija. Potihem gre skoraj do Jurija. Ustavi se pred njim, sproščeno se nasloni na obok in prekriza roki na prsih.

MARIJA poje: Zdaj ni cest širokih, le gazi

vodijo do hiš in do ljudi.

Pa jih iščem, pa nobene ni

v gmajni, kjer zdaj beli sneg leži.

Marija poklekne k Juriju. Jurij se zravnja. Marija se po kolenih pri-makne tesno k njemu.

MARIJA: Jaz bom tvoja žena, gospod.

JURIJ jo molče pogleda.

Z a s t o r

Vasja Predan:

ORIS RAZVOJNIH TEŽENJ POVOJNE SLOVENSKE DRAME

Pričujoči fragmentarni zapiski si zavoljo naprej določenega, omejenega prostora in obsega nikakor ne lastijo niti obrisne temeljivosti, kaj šele izčrpnosti, saj je poglavje o povojni slovenski dramatiki dovolj obsežen kompleks celotnega literarnega snovanja. Povojni čas je namreč v slovenski dramatiki zapustil dovolj trdne in značilne sledove, čeravno so se posamezna dela le redkokdaj dvignila na visoko idejno in umetniško raven. Zato je o njih mogoče govoriti zgolj kot o izjemah. Ne glede na to spoznanje pa bi bilo krivično prezreti, da je povojni slovenski dramski pisatelj — čeprav skozi retorte pogostih ustvarjalnih kriz — vendarle prizadevno in prizadeto zajemal snov in motiviko iz svoje bližnje preteklosti ali neposredne sodobnosti, tako da si je dramatika navzlic ostrim, pogostoma pretežno negativnim sodbam kritike izbojevala v literarni konstelaciji trdnejše mesto kot ga je imela na priliko v obdobju med obema vojnama. Ta ugotovitev nalaga raziskovalcu in razsojevalcu povojne slovenske drame toliko bolj težavno in odgovorno nalogo. Zato naj takoj pristavim: uvodna omejitev izključuje naslednjim vrsticam kakršnekoli literarnozgodovinske ambicije ali primerjalna vrednotenja. Gre predvsem za to, da v poglavitnih obrisih skiciramo osrednje razvojne težnje slovenske povojne dramatike, da si torej zgolj principialno odgovorimo na vprašanje: ali je povojna slovenska drama odsevala čas, ki se je v njem in iz njega rojevala, in če ga je, kje in kako se ji je to bolj, kje in kako manj posrečilo. Ostali bomo tedaj le pri splošni podobi, ki jo naj nekatera imena, naslovi in dela le ilustrirajo, dekorirajo in ponazarjajo. S tem pa ostaja kritični pretres povojne slovenske drame še zmerom dejanje, ki ga bomo morali opraviti v prihodnosti.

Preden poskušamo odgrniti zaveso pred takšno splošno podobo, je treba vsaj z opombo omeniti idejnovsebinske in stilnoestetske silnice, ki se je nanje kot na bolj ali manj superiorno izročilo povojna slovenska drama naslanjala in iz njih izvirala.

V mislih imam predvsem dramatiko med obema vojnama, tedaj tisto, ki si je skozi dvajset let in v senci nedvoumne Cankarjeve

umetniške in družbenokritične sugestije utirala pota med finžgarjansko romantično kmečko idiliko in med socialdemokratično pred-revolucijsko dramsko resnico. Če se je rustikalna romantika pod težo nerazrešljivih ekonomskih protislovij morala že kmalu po prvi vojni umakniti treznejši, dasiravno pogostoma še zmerom ganljivi, nekritični in sočustvujoči umetniški presoji, je vendarle še veskozi eksistirala v čestokrat bizarnem fabuliranju, dokler naposled s prepovedano Potrčevo »Kreflovo kmetijo« ni zavrela do ravni ostre socialno-kritične analize. Ta dramatika je v delih povojnih pisateljev zapustila najmanj sledov, kar je sicer glede na njeno prejšnjo bohotnost nekoliko presenetljivo, a glede na novo družbeno situacijo docela razumljivo.

Obdobje med obema vojnama pomeni — deloma še zmeraj pod Cankarjevim in kasneje Krleževim vplivom, a tudi že iz avtonomnih inspirativnih pobud — vsaj kvantitativno afirmacijo tako imenovane meščanske družbenokritične drame. Po svoji dramaturški fakturi ibsenska, a po idejno-teznem poreklu družbeno in moralno kritična, odseva ta dramatika v Kreftovih »Kreaturah« jalovost in moralno poniglavost meščanskega mrtvila, v Brnčičevi drami »Med štirimi stenami«, pisani pod očitnim vplivom Miroslava Krleže, razkroj meščanske družine in v najmodernejšem dramskem besedilu svojega časa, v Grumovem »Dogodku v mestu Gogi«, ki je v stilnem pogledu anticipacija poznejših in širših, postavimo današnjih, sodobnih tokov — zatohlo, bolno in ubijajočo atmosfero provincialnega mesta brez perspektiv.

Ta družbenokritična drama se je, modificirana in prilagojena novim razmeram, ohranila vse do danes tudi v delih povojnih slovenskih dramskih pisateljev.

Malone brez sledov je v danajšnjem dramskem snovanju tako imenovana zgodovinska drama, ki si je v obdobju med obema vojnama s Kreftovimi »Celjskimi grofi« in »Veliko puntarijo« ter tik pred vojno napisanimi, a po vojni uprizorjenimi »Kranjskimi komedijanti« pridobila veliko popularnost.

V tej zvezi je treba še posebej omeniti dramatiko, ki se je porajala med osvobodilnim bojem sredi revolucije. Po zgledu sovjetskih ali na priliko španskih revolucionarnih agitk so jo iz intimne revolte in v službi konkretne dnevne politične agitacije pisali predvsem Matej Bor, čigar »Raztrganci« so poskušali združiti temperament in naravo slovenskega kmetiškega človeka z njegovo patriotično in politično polarizacijo v osvobodilnem boju, Mile Klopčič in Vitomil Zupan. Ta dramatika je sicer postala in tudi do današnjih ter prihodnjih dni ostala neizčrpen zaklad inspiracij, ki so ga pisatelji zlasti prva leta po vojni eksploatirali v maniri in po že omenjenih zgledih črno-bele aktualistike, v njej pa se je vtapljala kompleksna in pogostoma tragična resnica pretresljivih človeških dram.

Pričujoči ekskurz je bil potreben ne le zavoljo tega, da bi pokazal na izvire, ki se je iz njih napajala povojna slovenska drama, marveč zato, da bi vsaj bežno opozoril na tiste silnice, ki si brez njih

ni mogoče zamisliti niti kontinuitete niti razvojnih tendenc sodobnega slovenskega dramskega ustvarjanja. Že v njem smo ugotovili, katera idejnovsebinska in stilnoestetska nagnjenja so se ohranila tudi v povojnih letih; dodati jim bo treba še tista, ki jih nismo omenili zato, ker v času med obema vojnama niso bila razvita. Mislim predvsem na tako imenovano idejno in avantgardno dramo, ki se je uveljavila šele zadnja leta, in ki pomeni tudi nedvomni kvalitetni vrh povojnega slovenskega dramskega ustvarjanja.

Prva leta po osvoboditvi, torej čas, ko je bližina prelomnih zgodovinskih in revolucionarnih dogodkov bila še vsa sveža, so v slovenski dramatiki dobila le skromno umetniško pričevanje. Drame pišejo predvsem Vitomil Zupan, Igor Torkar, Anton Ingolič, Miško Kranjec ter zlasti Mira Miheličeva (Pucova), ki se je pomembno uveljavila s trilogijo »Ogenj in pepel«, »Svet brez sovraštva« in »Operacija«.

Gledališki repertoarji so bili domala v celoti okupirani z deli sovjetske revolucionarne, agitacijske, črno-bele dramske literature, ki je motiviko bodisi revolucije bodisi osvobodilne vojne heroizirala in v soglasju z doktrino socialističnega realizma razvijala teoretično in praktično tezo o tako imenovanem pozitivnem junaku in optimističnih iluzijah prihodnosti. Ta fadjejevska estetika je kajpak vtisnila določen pečat tudi dramskemu ustvarjanju slovenskih pisateljev, vendar velja poudariti, da je šlo le za skromen in kratkotrajen posredni vpliv. Bolj točno bo, če povemo, da je bila slovenska dramska produkcija tistega časa v stagnaciji in tako je nemara značilno, da se je v slovenski kritiki tistega časa razvila živahna polemika o tem, zakaj tako dramatična obdobja, kakršno je na priliko bilo v naši zgodovini obdobje ljudske revolucije, ne rojevajo nanaglo in enakovredno ustreznih dramatičnih umetniških plodov, saj je drama kot izpovedno-izrazni medij zanje nadvse primerna.

Leto 1948., ki je v družbenopolitičnem pogledu pomenilo novo zgodovinsko prelomnico v naših revolucionarnih procesih, seveda ni ostalo brez sledov v umetniškem ustvarjanju. Doktrini poenostavljenega in zbanaliziranega socialističnega realizma so bile tako spodrezane korenine, še preden bi se iz njih utegnile razviti kakršnekoli izrazitejše umetniške sadike. A tudi brez te kompleksne in usodne preorientacije se je še pred formalnim uporom zoper kominformistični diktat in z njim vred zoper socrealistično literarno doktrino — v slovenski dramatiki pojavila Borova drama »Vrnitev Blažonovih«, ki je načela problem moralno-političnih špekulacij, a družbena konstelacija tedaj očitno še ni bila tako zrela in razvita, da bi bila pripravljena sprejeti Borovo kritično analizo. Delo je moralo z repertoarja.

Naj bo že kakorkoli: ne konec štiridesetih let ne prva leta petdesetih ne pomenijo kakšnega prav posebej »zlatega« obdobja slovenske dramatike, saj so nova dramska dela le redke lastovke, ki ne oznanjajo pomladi. Spričo vsesplošne količinske skromnosti in spričo formalne, pretežno tradicionalno-realistične okostenelosti so tedaj

čedalje bolj pogoste tožbe kritikov in njihovo ugotavljanje krize naše dramske produkcije — upravičene. In vendar pomenijo Borovi »Blazonovi« vsaj formalni premik: poslej namreč čedalje intenzivneje, psihološko nadrobneje niansirano, moralnočloveško kritično in idejno izostreno stopa v središče zanimanja dramskega pisatelja sodobni človek, predvsem meščan pa intelektualec, obremenjen bodisi z dediščino in prtljago pretekle, predvojne socialne resničnosti ali nebogljen in skorajda nezaupljiv do nove stvarnosti, soočen z resnico družbenega dogajanja, ki pa zavoljo prikritih dvomov ne more postati tudi njegova intimna resnica. V znamenju takšnih ekscesov in konfliktov napiše Matej Bor dramo »Kolesa teme«, ki obravnava problem »osebnega etosa«, tedaj še zelo mladi pisatelj Janez Žmavc pa svoj dramski prvenec z značilnim naslovom »Izven družbe«, v katerem se loteva ljudi, »ki so se zaradi svojega družbenega porekla odrezali od novega družbenega okolja ali jih je čas sam postavil iz svoje srede«.

Seveda bi bilo zmotno, če bi iz pričujočega vrednotenja sklepali, da so ta dela pomenila umetniško polno in problemsko dosledno sublimacijo življenjskih konfliktov in protislovij svojega časa. Narobe: ta dela so bila pogostoma nabita z okornostmi, dramaturškimi naključji in oblikovnimi nespretnostmi. Vendar so v svoji problemsko-doživljanski strukturi odsevala vrenja in tesnobo človeka, ki se je opotekal pred obličjem ostrih, čeprav vselej ne dovolj doslednih in čistih družbenih premikov.

V isti čas, se pravi, v začetek petdesetih let, sodi tudi drama Ivana Potrča »Krefli«, ki je vse do danes ohranila vrednost ene izmed idejno in moralnočloveško najtehtnejših in formalno-estetsko najbolj domišljenih družbenokritičnih umetniških izpovedi v povojni slovenski dramski žetvi. »Krefli« sicer nadaljujejo pot, ki jo je bil Potrč začel že s predvojno »Kreflovo kmetijo« in jih skupaj z dramo »Lacko in Krefli« strnil v zajetno dramsko trilogijo. Avtorja vseskozi intimno vznemirja odnos kmeta do različnih družbenih in političnih situacij in tako se nam s trilogijo odpira njena izredno zanimiva idejna zamisel, ki jo je Vladimir Kralj strnjeno definiral: »Križa gruntarjev v ekonomskem liberalizmu (Kreflova kmetija), kriza gruntarjev v nacistični okupaciji (Lacko in Krefli) in končno kriza gruntarjev v socializmu na vasi (Krefli). Torej drama gruntarskega rodu v treh poglavjih.« Ta sicer zgoščena opredelitev pove o »Kreflih« vse, kar je v problemskem smislu za to dramo bistveno: gre namreč za resnico družbenoekonomsko neizogibnega, a zato nič manj tragičnega propada »gruntarske veličine«, za propad starega Krefla, ki se je kot krt sprijel s svojo zemljo, s Kreflovino. Prav v navzkrižju med resnično ljubeznijo do zemlje, med etiko dela, ponosom in strastjo Kreflovih in med protislovji objektivne nujnosti — je skrita tragika Potrčeve drame in njegovih ljudi, ki »niso več zgolj objekti neizprosnega družbenega procesa, marveč tudi živi, čuteči subjekti. ljudje z napakami in bolečinami« (V. Kralj). Ali če povemo še z besedami pokojnega kritika Frana Albrehta: »V svojem delu so preko vse časovne aktualnosti in morebitne tendenčnosti močni človeško-dramatični elementi. Izka-

zalo se je, da lahko samo to, kar je neposredno pisano o človeku in za človeka, tudi neposredno govori človeku samemu, da pa je, narobe, vse, kar ni najintimnejše povezano s človekom, z njegovo usodo, njegovim značajem in njegovim nazorom — samo literatura ali politika ali avtorjev osebni nazor.

Ne glede na vse pomanjkljivosti Potrčeve drame, zlasti glede na pogostoma nasilno in naključno spletnje dramskega dogajanja v nasprotju z izjemno močjo in plastiko značajev — velja poudariti, da so »Krefli«, osvobojeni doktrinarnega optimizma in črno-bele tehnike, vnesli v slovensko dramsko situacijo svojega časa nove, pogumne in predvsem kritične prvine in ta resnica je bila ne le živi umetniški odziv družbenih in človeških ekscesov, bila je resnica odprtosti, resnica, ki je brez dvoma vplivala na razvoj kasnejše slovenske družbenokritične dramske misli. To pa še ne pomeni, da se je ta resnica porajala nanagloma in se umetniško uresničevala v živahnejši dramski produkciji. Nemara je zanimivo opozoriti tudi v tej zvezi, da si kritična dramska misel — kot bi morda lahko pričakovali — ni utirala poti v motiviki kmečkega sveta in njegovih problemov, čeravno so tedaj prav v njej bili konflikti in ekscesi najbolj zavreti in izostreni. Zdi se, da se je avtor »Kreflov« celo sam izčrpal, saj kot dramatik vse do svoje najnovejše drame »Na hudi dan si zmerom sam« (1964) — če ne upoštevamo dramatizacije njegove kronike »Zločin«, ki jo je opravil skupaj s pokojnim Herbertom Grünom — ni spregovoril.

»Krefli« so ostali vse do dandanes zadnje poglavje slovenske povojne kmečke drame — izjema so le še »Kurenti« Mihe Remca — njihova kritična misel pa se je poslej usmerila v obravnavanje konfliktov bodisi v meščanskih družbenih plasteh (Janez Zmave: »V pristanu so orehove lupine«, »Rok in Lea«, »Jubilej«, Ferdo Kozak: »Punčka«, Matej Bor: »Pajčolan iz mesečine«, Mirko Zupančič: »Hiša na robu mesta«, Mira Miheličeva: »Veverica ne sme umreti«, Branko Hofman: »Dan in vsi dnevi«, Vitomil Zupan: »Barbara Nives«, Marjan Rožanc: »Jutro polpreteklega včeraj« — če naštejemo le nekaj imen in naslovov), črpala iz partizanske oziroma medvojnje tematike (Matej Bor: »Zvezde so večne«, Igor Torkar: »Pisana žoga«) ali razkrivala najrazličnejše družbene, politične in moralnočloveške ekscese skozi prizmo dramske groteske in satire (Jože Javoršek: »Povečevalno steklo«, Miloš Mikeln: »Golobje miru«, »Administrativna balada«).

Povsem nove bodisi avantgardistične ali idejno in filozofsko kozmopolitske perspektive se v drugi polovici petdesetih let odpro z imeni in deli Jožeta Javorška, Dominika Smoleta, Primoža Kozaka in Petra Božiča. Kritična misel v njihovih delih prerašča konkretno in lokalno družbeno in človeško problematiko in poskuša dramsko zrcaliti ontološko in zgodovinsko situacijo človeka v sodobnem svetu.

Iz omenjenih kompleksov, ki seveda ne v dramaturško-estetskem nazoru posameznih avtorjev ne v idejnem odnosu do obravnavanih problemov niso izraz kakega skupnega imenovalca ali skupne volje, marveč se ločijo v soglasju z naravo in življenjskonazorsko usmerjenostjo posameznih pisateljskih osebnosti, se bomo načeloma kritično

pomudili pri nekaterih delih zgolj toliko, kolikor je za oris razvojnih tendenc te dramatike bistveno.

V razdelku tako imenovane družbenokritične drame je Janez Žmavc z delom »V pristanu so orehove lupine« ustvaril meščanski moralnočloveško kritični pendant Potrčevim »Kreflom«. Slo mu je za spopad stare, predvojne meščanske generacije z novim, mladim človekom, ki ni obremenjen s tradicionalno meščansko razredno prtljago. Žmavčevo pero pa je še zmerom bilo premalo izostreno, da bi bilo moglo dati junakom tostran in onstran konfliktna bariere enako plastične poteze, kot jih je dal svojim gruntarjem Potrč. Če so reprezentantje preteklosti v Žmavčevi drami vendarle še imeli vsaj v čutno-nazornem smislu neko dražljivo polnost, so bili njihovi antagonisti — sodobni junaki, podobni klasičnim rezonerjem. Tudi poskus adaptacije čehovskega kontrastiranja dramske atmosfere Žmavcu ni uspel. V naslednjih dveh delih, v »Roku in Lei« ter »Jubileju« je avtor snovno in motivno napredoval: prva drama je vsa problemsko zasidrana v neposredni družbeni sodobnosti in — pomaknjena v intimno sfero zakonskih odnosov — razkriva posledice odtujevanja, katerega procesi so odsev čedalje večjega človekovega vdanja materialnemu izobilju, medtem ko »Jubilej« obravnava spopad med individualnim in družbenim konceptom v gospodarskem upravljanju skozi aktualiziran hebbeljski motiv tragike človeka, ki ga je čas prehitel in ki je ostal sam s svojo jalovo vizijo preteklosti. Skratka: Žmavc je v vseh delih ostal zvest sam sebi, čeprav dramaturško tradicionalen in po dramatični sili šibak. V povojni dramatiki je zanimiv bolj zavoljo odpiranja kot umetniškega reševanja akutnih družbenih in človeških problemov.

Podobna sodba velja tudi za dramatiko Mirka Župančiča: v »Situacijah« je skozi preplet ganljivke in groteske demaskiral moralno ponigliavost malomeščanske stihije, ki ni vklenjena zgolj v naše konkretno življenjsko okolje, marveč poskuša avtor razgaliti to stihijo pa lenobnost v njenih splošnih manifestacijah. Zadnje Župančičevo delo, »Hiša na robu mesta«, se iz splošne, dejal bi, »anonimne« ibsenke družbene kritike razvije v kritiko konkretne meščanske družine našega časa in poskuša skozi njeno prizmo obsoditi družbeno laž. Ta drama je, kot je razumno opazil že V. Kralj, novodobna inačica predvojnega Brnčičevega dela »Med štirimi stenami«. Vendar je Župančič svoj namen dosegel bolj verbalno in deklarativno kot s strogo psihološko vzročnostjo, ki si brez nje skoraj ni mogoče zamisliti učinkovite analitične drame.

V tradicionalno-konservativnih ibsenkih okvirih kritike moralnih in družbenih anomalij novodobnega meščanasegiblje zadnja drama Branka Hofmana »Dan in vsi dnevi«.

Tudi Matej Bor je pravzaprav le nadaljeval ali variiral družbenokritično dramo. V »Pajčolanu iz mesečine« je sicer z nenavadnim motivom umetnega osemenjevanja skušal pokazati, kako usodne posledice ima lahko ta poseg za družino in »kako se življenje neusmiljeno maščuje, kadar se ne ravnamo po zakonitostih, ki so v njem samem«,

a ta poskus se je prav zavoljo bizarnosti, skonstruiranosti in sentimentalnosti (ki je tudi ni mogla rešiti nasilno vnešena parodija na tako imenovane »jezne mladeniče« in »teddy boye«) — docela ponesrečil. Še več: namesto da bi bil izpovedal pomembnejšo resnico, je z navidezno pomenljivo anekdotno resnico zastrl.

Ko razbiramo idejnoproblemske, vsebinske in oblikovno-estetske konture slovenske povojne družbenokritične drame, je mogoče v njen tok vključiti dela, ki obravnavajo partizansko motiviko. Tudi v njej je namreč bodi analiza dogodkov bodi analiza človekovih odločitev v dani situaciji takšna, da jo je z nekoliko poenostavljeno opredelitvijo mogoče imenovati družbeno in moralnočloveško kritično.

Četudi je — proti pričakovanjem — tematika osvobodilnega boja in ilegale relativno skromno udeležena v povojni slovenski dramski žetvi, se šele sredi petdesetih let psihološko poglobi in dramaturško modernizira ter tako preseže tudi tehniko poenostavljene, črno-bele polarizacije, ki je značilna za dramaturgijo agitk iz prvih let po osvoboditvi.

Takšna, zlasti psihološko celovitejša in problemsko intimnejše razčlenjena, je »Pisana žoga« Igorja Torkarja. V njej se srečujemo z notranjimi protislovji v okviru pripadnikov iste skupine, med ilegalci. Idejno jedro drame tvori etični problem krivde. Avtorjevo prenovitev je iskati v resnici, da išče krivdo ne v nasprotnem taboru, marveč v ljudeh, ki se bijejo za isti cilj. In znova velja poudariti (podobno kot pri Žmavcu): Torkar je »Pisano žogo« konstruiral, tako kot je konstruiral tudi tezo o krivdi oziroma nekrivdi. Ni se mu rodila kot posledica umetniško zrelega in doživljajsko pristnega izkustva, bila je plod zasebnega in literarnega nagiba, naj je to avtor hotel ali ne. Gre za razmikanje problemskih obzorij, ne za idejnoestetsko tehtnost dramskega rezultata. Avtorju v dobro je šteti, da je »Pisano žogo« osvobodil domala že doktrinarne realistične dramaturške tehnike in jo približal modernejšim asociativno-retrospektivnim oblikovnim načelom.

Psihološko izredno zanimiv in dramatično uporaben problem si je za dramo »Zvezde so večne« s tematiko iz narodnoosvobodilne vojne zastavil Matej Bor. Poskušal je namreč razvozlati vprašanje, kako se naj v tako usodi in alternativni zgodovinski situaciji, kakršna je boj za revolucionarno preobrazbo in nove, napredne družbene ideale, usmeri in odloči izobraženec. Tudi Bor je podobno kot Torkar izpostavil krivdo kot osrednjo poanto omenjenega alternativnega vprašanja. Skladatelj Andrej Brinar je v Borovi drami iz tako dilematične situacije izšel — brez krivde kriv. Vsekakor je tak idejni razplet presenetljiv, pasivno in skoraj romantično humanističen, a navzlic vsemu je dramatik z medvojno tematiko odstrl dotlej neobičajno varianto, ki se po svojih moralnokritičnih komponentah in konsekvencah idejno vzgrajuje ne le v povojno, marveč v splošno strukturo slovenske družbenokritične drame.

V zvezi s tako usmerjenim tokom dramatike, ki je svoja idejna oporišča zasidrala v kritiko družbene laži ali moralnočloveških dilem pa deformacij, je treba za kompleksnejšo in nazornejšo podobo razvoj-

nih tendenc povojne slovenske dramatike v tej zvezi opozoriti še na dve pojavnosti paraleli, ki sta sicer nastali že v šestdesetih letih in ki v idejnih konsekvencah ne zagovarjata abstraktno-pasivnega humanizma, a se po svojih temeljnih prizadevanjih vendarle sovključujeta v tako imenovano družbenokritično sfero. V mislih imam dva tako različna avtorja kot sta Marjan Rožanec in Miloš Mikeln.

Rožančev dramski opus je na moč skromen, a njegova drama z neobičajnim in nekoliko iskanim naslovom »Jutro polpreteklega včeraj« je za splošne koordinate povojne slovenske drame vendarle dovolj samosvoja. Gre namreč za izvorno prilagojeno varianto tako imenovanega »jeznega mladenišтва«, ki mu je izbojeval najpopularnejši sloves Anglež John Osborne z dramo »Ozri se v gnevu«. Rožančev junak Ludvik je slovenski pendant Jimmyju Porterju in Ludvikov mestoma očitno anarhoiden upor je naperjen zoper moralni konformizem, družbeno podrejenost in jalovost ter brezdušno, zgolj redoljubno in pridobitniško ambicioznost novega meščanstva, ki ga v drami zastopa sin nekdanjega razlaščenca Primož. Četudi Rožančev poskus ni pustil nobenih konkretnih sledov, je njegov družbenokritični gnev v dani situaciji vendarle tolikanj značilen, da ga ni mogoče spregledati.

Iz docela drugačnih naporov se je porajala dramatika Miloša Mikeln. Po prvih, dovolj brezkrvnih poskusih in po fazi obujanja življenjskih stisk tako imenovanega malega človeka (vpliv zanje je pripisati deloma italijanskemu neorealizmu, izraziteje pa tedanji ameriški drami), je Mikeln zasidral svojo nadarjenost v dramski satiri. Njena tradicija je v slovenski literaturi skoraj nebogljen, najčastnejša izjema je še zmerom satirično-kritična ostrina Cankarjevega petersa. V »Golobih miru« apostrofira avtor barantanje za mir v svetu, vendar še zmerom skozi pacifistično — komedijsko prizmo malega človeka. To dobrodušno posmehljivo sočutje se v zadnjem Mikelnovem delu, v »Administrativni baladi«, umakne sicer docela površno, feljtonistično in literarno — kabaretno, a vendar dovolj učinkovito poantiranim družbeno-satiričnim bodicam in ostricam. V dramaturško neurejenem, bolj epizodističnem ko celovitem mozaiku dobe posmehljivo-kritičen odsvit nekatere odurne človeške in družbene lastnosti današnjega življenja: bolesta ambicioznost, rivalstvo, karierizem, psevdoaktivistična vnema, mentalno »uradništvo«, načelno frazerstvo in frazerska načela, profesionalno hinavstvo in podobno. Avtorjev namen: dramati samovšečni spanec naše birokratizirane in komolčarske inertnosti, kot sem zapisal že ob krstni izvedbi.

Navzlic očitnim slabostim, ki sem jih že mimogrede omenil, se »Administrativna balada« integralno vključuje v tok slovenske povojne družbenokritične drame in ji s svojo satirično noto odpira še neraziskane možnosti.

V uvodu pričujočih zapiskov je bilo omenjeno, da so se poleg že obravnavanih kompleksov zadnja leta uveljavili novi, lahko rečemo, avantgardni vidiki v sodobni slovenski dramatiki in da prav njihovi sadovi pomenijo vrh sodobnega slovenskega dramskega ustvarjanja. Proces idejnih inovacij in oblikovne modernizacije se je začel v drugi

polovici petdesetih let, pomembno pa se je afirmiral zadnja leta preteklega in prva leta sedanjega desetletja z imeni in deli Jožeta Javorška, Dominika Smoleta, Primoža Kozaka in v ekstremnih dramskih poskusih Petra Božiča.

Izmeriti »daljo in nebesno stran« tem prizadevanjem bi pomenilo preiskati poglobitvene obnovitvene pobude v moderni evropski dramatikii od Ibsena in Bernarda Shawa dalje. Upor literarno-gledaliških avantgardistov našega stoletja je namreč prej ko slej veljal meščanski dramatikii, tako kot jo je po usahnitvi francoske »pièce a thèse« razvila predvsem nordijska realistična in naturalistična šola, tedaj tista, ki je tudi v slovenski dramatikii po Cankarju, če odštejemo ekspresionistični val, in tudi, kot smo že videli, v povojni dramski produkciji zapustila najzajetnejši vpliv. Simbolizem in nadrealizem, pirandellizem, Brechtova politizacija gledališča in deziluzionizem, Sartrova in in Camusova idejna in filozofska zavzetost, Beckettov in Ionescov teater absurda — to je le nekaj značilnih pojmov, ki ilustrirajo omenjeni obnovitveni proces. Dodati mu je treba še gledališko protivesje, ki je z idejno-literarnim ter dramaturško-estetskim v najtesnejši zvezi in ki se je uporniško razvijalo vse od Meyerholda mimo živahnih in ekstremnih francoskih eksperimentov do Artaudovega antiliterarnega, antipsihološkega in antipsihologizirajočega, »totalnega« gledališča in tako imenovanega antiteatra — kot reakcija na okostneli, meščansko zatohli odrski realizem in naturalizem Antoina in Stanislavskega.

Prvi pobudnik zlasti gledališko-dramaturških novosti v povojni slovenski dramatikii in teatru je bil Jože Javoršek, razgledan, evropsko orientiran esteta, ki se je na prvem jugoslovanskem festivalu domače dramatike leta 1955 v Celju predstavil s prvencem »Kriminalna zgodba«. Že to delo, zlasti pa še komedija »Veselje do življenja«, je napovedalo povsem nekonvencionalen odnos do dramskega gradiva in njegove interpretacije, do gledališkega stvariteljstva kot avtonomne kreativne možnosti sploh. V središču avtorjevega zanimanja je — če poskušamo izluščiti vsebinskoizpovedno jedro obeh del — umetnik in njegov odnos do ustvarjanja. Iz tega odnosa se poraja Javorškova vera v neponarejeno, živo zavzetost in estetičnost stvariteljskega akta, zazrtost v umetniški vitalizem, ki ga pa nenehoma ogroža plitvo in jalovo, banalno ali skomercializirano okolje na eni strani in družbeni puritanizem na drugi. Iz teh konfliktnih konsekvenc izvaja avtor »tezo« o vlogi umetništva, ki da edino lahko osmisli človekovo življenje.

Po svojih idejnih nagibih je Javorškovo delo v tesnem sorodstvu s Cankarjem in njegovim »Pohujšanjem v dolini Šentflorjanski«, vendar porojeno iz sodobnih izpovednih abstraktno-artističnih inspiracij. Gre torej za izrazit prelom z izročilom meščanskega realističnega oz. naturalističnega gledališča. Avtor sam je razložil, da se njegova dramatika in gledališki koncept navdihujeta pri Artaudovi gledališki teoriji, tedaj pri artističnem vreleu, ki kot protest zoper sklerotično opolzlost meščanskega gledališča in njegove dramaturgije izganja z odra literarnost in psihologijo, vnaša pa festivalno razkošje barv,

mima, plesa in podobnih atributov tako imenovanega totalnega teatra, kakor bi lahko opredelili te intencije v artaudovski dikciji.

Ni dvoma, da je takšna Javorškova usmeritev osvežila slovensko, močno tradicionalno in pogostoma malokrvno dramaturgijo, žal pa je Javorškov poskus ostal brez vsakršnih pomembnejših nadaljnjih vplivov.

Iz podnebja docela drugačnih prenovitvenih nagibov se je ob koncu petdesetih let pojavila dramatika Dominika Smoleta in Primoža Kozaka. V nasprotju z Javorškovim, pretežno vendarle artističnim iskanjem in hkrati povsem neodvisno od idejnih doktrin meščanske družbenokritične drame, odkrivata Smole in Kozak z idejno temeljitostjo in trdno filozofsko opredeljenostjo predvsem moralne, socialne in ontološke resnice človekove eksistence v sodobnem svetu. Njun, sicer po obsegu nezajeten opus, pomeni nedvoumni kvalitetni vrh povojnega slovenskega dramskega ustvarjanja.

Dominik Smole je opozoril nase že leta 1956 z dramo »Pot v Koromandijo« in z leto dni kasneje napisanimi »Igricami«. Dasiravno zlasti prvenec kaže očitne idejne vplive sočasne evropske, še posebej Sartrove dramatike in čeprav je dramaturško še neizčiščen, se že v tem delu razkrijejo poglobitvene problemske dileme, ki v Smoletovi najboljši drami »Antigoni« dožive svojo polnovredno umetniško uresničitvev.

V »Koromandiji« in v ironično-poetično paraboliziranih »Igricah« zaposluje Smoleta predvsem problem smisla in nesmisla človekovega bivanja. Ta dilema ostane centralno idejno vprašanje slej ko prej tudi v »Antigoni«, torej v delu, ki je od Sofokla do sodobne Anouilhove različice doživelo že vrsto interpretacij. Že zgolj eksplikacija oz. moderna parafraza tega »večnoveljnega« in občeeksistentnega antičnega motiva izpričuje, da Smoleta ne vznemirjajo neki pretežno konkretni časovno in prostorsko omejeni ali družbeno lokalizirani problemi. Če se s Smoletom slovenska drama deregionalizira, se predvsem zato, ker avtorja zanima človek in svet, smisel in nesmisel, eksistenca in esenca v celostnem, ontološkem pomenu.

»Antigona« razkriva človeško in življenjsko navzkrižje, ki pod masko razumnosti in reda skriva negibnost in praznoto. Osrednji junak Kreon je eksistencialistično razdvojen: kot državnik se strastno oklepa oblasti, kot modrijan jo globoko zaničuje. V državi vlada red in ta prinaša blagostanje, kruha in zabav, in to je vse, kar je moč pričakovati od države (V. Kralj). Takemu pojmovanju države in reda se upre Antigona. Zanj to ni in ne more biti vse. Antigona išče Polinejka, iskanje pa je vznemirljiva, zmerom živa, neprilagodljiva in edino resnična pot k osveščenju, k osmislitvi človekove eksistence. Vse drugo je jalov videz in naličje, resnica je dejanje, pa četudi moraš zanj plačati s svojim življenjem, tako kot Antigona v Smoletovi drami. S svojo temeljno idejno konsekvenco se Smoletova drama loči ne le od klasičnega mita, marveč tudi od najbližje Anouilhove variante.

Že zgolj iz tega skopega orisa centralnega idejnega problema »Antigone« je razvidna avtorjeva namera, že zgolj ta namera očitno kaže, kako se je Smole odmaknil od ustaljene (in konkretizirane) druž-

benokritične dramske prakse slovenske dramatike in se tudi ni vključil v tok gledališko-artističnih iskanj in inovacij. Dodati je še treba: izredno visoka poetična vrednost Smoletovega dela je upravičeno pripeljalo kritiko do spoznanja, da namreč po Cankarju na Slovenskem nismo videli in slišali »tako idejno bogatega in stilno dovršenega dramskega besedila«.

Tako kot Smole pripada tudi Primož Kozak filozofsko literarni skupini, ki je »obvezno angažirana v neki precizno izdelani, jasni in nepomirljivo ostri filozofski ideologiji« in ki po mnenju Vladimira Kralja povezuje »Marxov humanizem in zgodovinski materializem s Heideggerjevim in Sartrovim individualizmom«. A v dramaturško-estetskem, pisateljsko-ustvarjalnem nazoru se Kozak bistveno loči od Smoleta: namesto črpanja vseh možnosti dramske poezije, je Kozak tako v »Dialogih« kot v »Aferi« usmerjen predvsem v neko objektivno preudarnost, v neko splošno, odmišljeno obliko tezne dialoške drame in moralno-filozofskega razpravljanja, ki načenja zamotane odnose med revolucijo in posameznikom ter v skladu z naravo tovrstne dramatike pri karakterizaciji oseb ne uporablja nadrobne čutno-nazorne in psihološke natančnosti in so mu zato nosilci dramskega dogajanja le reprezentanti sil in protisil, idej, nazorov, tez, intelektualnih spoznanj. Idejna vsebina »Dialogov«, ki domala z detektivsko napetostjo rišejo proces v neki stalinski čistki, je polarizacija nazorov v situaciji, ko se ljudje lomijo iz spoznanja in občutka nemožnosti, da bi kakorkoli smiselno uredili individualno in družbeno eksistenco. Kozakova »Afera« to situacijo še pogloblja, jo intelektualno izostri v spopadu konformizma s pravicami individua v tako usodni zgodovinski preizkušnji kot je revolucija s svojimi trdimi, objektivnimi, nadosebnimi alternativami in zakonitostmi. V »Aferi« se skozi šest oseb pretaka tako rekoč šest nazorov o revoluciji, a ta dopušča en sam — revolucionarni, skupni, neosebni — nazor, ker ima tudi en sam cilj. Med individualnimi pojmovanji revolucije in med objektivnim nazorom, ki ga vsebuje revolucija sama, se sproži odločilni spopad sil v »Aferi«. Kozak v tem konfliktnem tehtanju sil predstavi celo paleto pojmovanj revolucije od stalinistične brezpogojnosti mimo individualno-človeškega nazora do kulturno-humanističnega in eksistencialistično-angažiranega pojmovanja.

Idejno-filozofsko dognani, malone asketični formi in vsebini Kozakove drame skorajda ni mogoče nič dodati in nič odvzeti. Odsotnost karakterološko-poetične celovitosti je tisto, za kar je »Afera« zvestno opeharjena in nemara zato obsojena na kratkotrajnejše umetniško življenje kot na priliko Smoletova »Antigona«. A nobenega dvoma ni, da je Kozak z obema svojima dramama vgradil v podobo ne le povojne, marveč slovenske dramatike sploh, dimenzijo, ki si brez nje moderne, intelektualno precizne, filozofsko utemeljene in idejno izostrene umetniške interpretacije sodobnega sveta sploh ni mogoče zamisliti. Smole in Kozak sta — če je dovoljeno povedati s strnjeno oznako — slovensko dramatiko kozmopolitizirala in modernizirala, to pa je za podobo njenih razvojnih tendenc dovolj pomembno.

Slednjič bi bilo treba vsaj še omeniti dramatiko Petra Božiča, ki se s svojimi deli »Zasilni izhod«, »Križišče«, Vojaka Jošta ni« in »Kaznjenci« dovolj pogumno, čeravno vselej ne dovolj izvirno — Beckettov in Ionescov očitni vpliv — vključuje v modernizacijski proces, uvajajoč avantgardistične elemente antiteatra, groteske in celo avtomatizmov, s katerimi poskuša ponazoriti tragično, brezperspektivno tesnobo sodobnega alieniranega človeka. Ta dramatika je prej ko slej najskrajnejši eksperiment, ki ga pod vplivom francoskih avantgardnih tokov doživlja sodobna slovenska drama. Kot eksperiment ima torej svojo nedvomno vrednost, na podobo njene umetniške dognanosti in polnokrvnosti pa že zdaj lega senca dvomov.

Takšna je torej skica razvojnih teženj povojne slovenske dramatike. Spričo njene raznovrstnosti, spričo izraznoizpovednega spektra, ki objema raznotere možnosti od tradicionalne ibsenke družbenokritične drame mimo njenega satiričnega protivesja do sodobne kozmopolitske poetične in filozofske fature ter celo do dramatike absurda, je mogoče na uvodno vprašanje: ali je povojna slovenska drama odsevala čas, ki se je v njem in iz njega rojevala — odgovoriti, v celoti gledano, pritrdilno. Ta dramatika se je gibala skozi predore stagnacij in kriz, valovala je med kratkotrajnostjo in vsestranostjo izpovedi, a vseskozi je poskušala »držati zrcalo življenju«. Če ji je tak poskus pogosteje spodletel in se je le v nekaterih svetlih zgledih dvignil do ravni, ki bo preživela svoj čas, so bili temu krivi poleg subjektivnih razlogov tudi objektivni vzroki. Med temi nemara na prvem mestu: divji, brezdušni, gagarinsko zmagoslavni, intimnim človeškim in umetniškim arabeskam pogostoma sovražni ritem našega časa.

Če bi povojno slovensko dramatiko hoteli razčleniti v bujnem prepletu vseh teh in takšnih protislovnih komponent, bi morali njeno podobo naslikati neprimerno bolj kompleksno, nadrobno in predvsem kritično-analitično. To pa presega namen pričujočih skopih in fragmentarnih zapiskov.

Vera Kolšek:

BAJESLOVNI PRIZOR NA ŠEMPETERSKIH RELIEFIH

Če obiščemo rimsko nekropolo v Šempetru, nas vedno znova preseneti lepota in skladnost njenih spomenikov. Tu imamo v mislih predvsem reliefe, ki so vključeni v posamezne grobnice kot njeni sestavni deli. Poleg tega, da imajo funkcionalen in dekorativen pomen, nam tudi povedo, s kakšnimi željami so preživeli spremljali svoje najbližje na njihovi zadnji poti. Sestavek ima namen, v bežnih obrisih seznaniti bralca z bajeslovnimi pripovedkami, ki se nanašajo na šempetrske reliefe, ki jih po njihovi umetniški vrednosti lahko prištevamo med vrhunske stvaritve rimske provincialne kulture.

Ustavimo se kar pri Vindnonijevi rodbini, ki je postavila najstarejšo grobnico v Šempetru. Vindnoniju je umrla žena Julija. Njun zakon je bil srečen, saj ji je mož še na nagrobniku napisal »fidelissima« — »najzvestejša«. Zato nas ne preseneča motiv, ki si ga je izbral za sprednjo stran pepelnice. V neizmerni žalosti je gojil vročo željo, da se mu žena zopet vrne. Ker pa to v življenju ni mogoče, je segel po bajeslovju. Le njihovi bogovi in heroji so bili zmožni uresničiti neverjetna in nadnaravna dejanja.

Relief predstavlja Herakleja in Alkesto (sl. 1), ko hodita po oblakih zopet na zemljo. Alkesta, hčerka ali sestra kralja Pelija in Jolka v grški Tesaliji, se je poročila z Admetom, kraljem v Ferah. Še mlad bi moral umreti. Po posredovanju samega boga Apolona bi mu sojenice (Moire) podaljšale življenje, če bi kdo namesto njega umrl. Čeprav je bil zelo priljubljen vladar, se le ni našel nihče, ki bi to storil, tudi starši ne, četudi jim je bila smrt blizu. Še v cvetu mladosti se je žrtvovala njegova žena. Podzemeljski bogovi so sicer njeno žrtev sprejeli, jih je pa tako ganila, da so Alkesto poslali nazaj na zemljo k ljubljenu mu možu.

Evrpid je v svoji »Alcestis« oblikoval mit tako, da je največji junak Heraklej odvezel Alkesto bogu smrti Thanatosu in jo pripeljal nazaj na zemljo. Prav ta trenutek je umetnik prikazal na našem reliefu. Zelo pogosto ga srečamo na freskah, sarkofagih ali nagrobnikih, saj odraža človekovo bojazen pred smrtjo.

Sl. 1

Nekoliko drugačen je primer z grobnico Ennijev. Težko je, če človek izgubi svojega najbližjega. Vendar je bolečina še toliko večja, če starši izgubljajo svoje otroke. To se je primerilo Enniju in njegovi ženi Oppidani. Umrla jima je hčerka Kalendina. Njej pripada motiv na srednji strani te grobnice. Če je bila usoda že tako kruta, da jo je izrgala iz njihove srede, naj ji bodo bogovi naklonjeni vsaj po smrti in ji dajo lepo posmrtno življenje. Ko je umrla, je bilo Kalendini sedemnajst let. Toliko je bila stara tudi Evropa, in kakor je ona vzbudila ljubezen očeta bogov in ljudi, tako naj bi bili tudi Kalendini bogovi milostni in naklonjeni. Relief predstavlja Zeusa z Evropo v letu preko morja. Let ponazarja vihrajoča tančica, morje pa delfin nad gladino (sl. 2).

Evropa je bila po Homerju hčerka Feniksova, po Hesiodu in drugih pa feničanskega kralja Agenorja. Mlada in lepa deklica je vzbudila pozornost samega Zeusa, ki se je spet, kot tolikokrat, izneveril svoji božanski ženi Heri.

Ko se je Evropa s svojimi prijateljicami igrala ob obali, se jim je približal v bika spremenjen Zeus. Bil je tako ljubek in krotek, da je Evropa celo sedla nanj. Takrat pa se je bik nenadoma dvignil in s prijetnim bremenom poletel proti Kreti. Tam se je spremenil v lepega mladeniča. Kasneje je Evropa postala žena kretskega kralja.

Mitološki motiv ugrabitve Evrope srečamo zelo pogosto na antičnih umetninah, tudi nagrobnikih, kjer simbolizira prehod v posmrtno življenje.

Ennijevo družino je še enkrat pretresla bolečina. Izgubili so tudi svojega sina Vitulla, starega trideset let. Tretja vrstica napisa na grobnici je posvečena njemu. Relief prikazuje trenutek, ko je orel dvignil Ganimedea s tal; njegov psiček se žalostno ozira za njim.

Kakor relief z Evropo, tako je tudi ta reliefna plošča sestavni del pepelnice na Ennijevi grobnici. Družina je bila nesrečna, saj sta oba otroka umrla zelo mlada. Če pa bogovi jemljejo staršem otroke, da jih morajo ti pokopavati, potem jih naj vzamejo vsaj k sebi. Ta misel je najbrž narekovala prav ta motiv.

Ganimed je v grški mitologiji točaj in Zeusov miljenec. Po Homerju so ga bogovi zaradi izredne lepote vzeli k sebi na Olimp. Pri božanskih pojedinah naj bi Zeusu nalival čašo. Po drugih virih ga je ugrabil sam Zeus ali v lastni podobi ali pa spremenjen v orla, po neki drugi verziji ga je dvignil na Olimp Zeusov sveti orel. Kot kraj ugrabitve omenjajo gorovje Ida na Kreti.

V antični likovni umetnosti je motiv zelo pribljubljen. Najčešče ga srečamo v taki obliki kot na šempetrskem reliefu.

Prisciani, celejanski dostojanstveniki, so izrazili svojo moč tudi v svoji rodbinski grobnici. Že po velikosti daleč prekaša vse ostale. Prav tako so reliefi na tej grobnici različni, od mitoloških do lovskih

Sl. 2

Sl. 5

scen, letnih časov in herojev. Kakor sta na grobnici dva napisa, prvi posvečen županovi ženi Justi, drugi obema županoma, sinu in očetu, tako je tudi pepelnica predeljena z lepo, dekorativno preklado v dva dela.

Najobširneje je predstavljena pravljica o Ifigeniji, kar na treh reliefnih ploščah.

Kdo se ne spominja Iliade, ene največjih stvaritev človekovega genija: junaška pesnitev o vojni med Grki in Trojanci, ki jim ob začetku botruje nečimrnost treh boginj.

Med pripravami za vojno nastopi tudi Ifigenija, hčerka Agamemnonova, ki je bil vrhovni poveljnik združenih Grkov.

Trojanski kraljevič Paris je v sporu med boginjami prisodil zlato jabolko najlepši — Afroditi. V zahvalo mu je ta pomagala ugra-

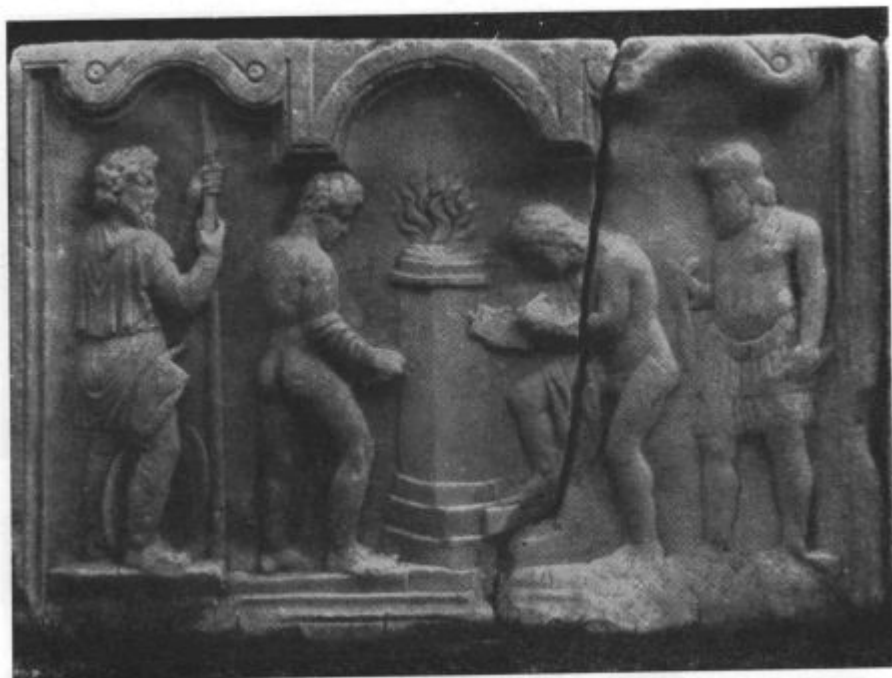
biti lepo Heleno, ženo špartanskega kralja Menelaja. Njen svak, mikenski kralj Agamemnon, je v beocijskem pristanišču Avlidi zbiral brodovje in vojsko, da bi se maščeval nad Trojanci. Zaradi brezvetrja pa ladjevje ni moglo odpluti. Agamemnon je namreč na lovu ubil Artemidino košuto in užaljena boginja ni hotela nakloniti Grkom ugodnega vetra. Da bi jo potolažili, je svečenik in videc Kalhas svetoval, naj ji darujejo Ifigenijo. Vse je bilo za daritev že pripravljeno. V odločilnem trenutku pa je Artemida, ki ni hotela sprejeti Ifigenijine žrtve, poslala namesto nje košuto, ki jo je svečenik daroval. Na reliefu Ifigenija ni prikazana, kajti Artemida jo je že vzela k sebi na Kolhido (današnji polotok Krim), kjer je postala njena svečenica. Po krutem običaju dežele je morala boginji darovati slehernega tujca, ki je prišel tja. Ta usoda bi morala doleteti tudi njenega brata Oresta.

Relief, ki je sestavni del Priscianove pepelnice, predstavlja Artemido, ko sprejema in blagoslavlja daritev, žrtvena žival je namesto Ifigenije že pripravljena (sl. 4).

Pravljica o Ifigeniji se na sprednji strani pepelnice nadaljuje. Orest je bil junak, ki je zanimal že Homerja, prav tako pa tudi vse tri grške tragedije. Po Sofokleju je po umoru očeta Agamemnona rasel na dvoru v Fokidi, skupaj s Piladom, s katerim sta postala nerazdružljiva prijatelja. Da bi maščeval očetovo smrt, je na pobudo samega Apolona krenil skupaj s Piladom v rodne Mikene. Ubil je ma-

Sl. 4

Sl. 5

ter Klitajmnestro in njenega ljubimca Egista — oba morilca njegovega očeta. Ajshil pravi, da so ga zaradi tega zločina začele preganjati Eumenide ali Erinije (boginje maščevalke). Na Apolonov nasvet se je zatekel v Atene, kjer se je zavzela za njega Atena in pred areopagom dosegla s svojim glasom (bilo je sicer enako število glasov) za Oresta oprostitvev. Eumenide so se pomirile, ko so zgradili novo svetišče.

Euripid pa zgodbo še nadaljuje: del Erinij Oresta še naprej zasleduje. Zato odide v Delfe in na Apolonov ukaz mora na Tavrido, odkoder naj bi prinesel lesen Artemidin kip. Spet ga spremlja Pilades. Toda ujamejo ju in kot tujca bi ju morala svečenica Ifigenija darovati Artemidi. Spoznala pa je brata. Ob žrtveniku je dejala navzočim, da je eden tujec zagrešil velik zločin in zato se mora še isti večer očistiti t. j. okopati v morju, ker sicer boginja žrtve ne bi sprejela. Na reliefu je prikazan pribor ob žrtveniku (sl. 5).

Ifigenija je s pretvezo, da se mora Orest zaradi zločina pred usmrtnitvijo očistiti s kopanjem v morju, omogočila beg na ladjo, ki je že čakala pripravljena za odhod. Z zvižgačo so se polastili svetega kipa in se srečno vrnili v domovino.

Orest je kot kralj v Mikenah, Argu in Špartii umrl v visoki starosti. Ifigenija je po smrti prešla v antiško herojsko genealogijo, izvirajoč od heroja Tezeja. Ifigenija ni junakinja, ki bi zanimala le antične dramatike in likovne umetnike; še posebej v dobi roman-

tike so antično snov pogosto obnavljali tako Racine, Goethe; Gluck pa je porabil snov za opero. Likovne stvaritve srečujemo na reliefih, vazah in stenskih slikarijah.

Relief nam predstavlja prizor, ko Ifigenija stopa na ladjo, pri tem se še ozira na zasledovalca, ki naj bi preprečil beg, vendar bo spremljevalec z bodalom vsak čas opravil svoj posel (sl. 6). Ifigenijina zgodba na nagrobniku, kakor v našem primeru, ima najverjetneje poseben simboličen pomen — željo preživelih po vrnitvi umrle, v našem primeru Juste, žene oz. matere obeh županov.

Gorgona, v grški mitologiji prvotno ime za pošastni ženski nestvor. Njen grozljivi videz omenja že Homer, ki pravi, da se je rodila iz Zemlje, Ateni pa jo je uspelo premagati. Homer govori le o eni, že Hesiod pa pozna tri: Stheino, Euriale in Meduzo. Njihovo bivališče naj bi bilo onstran zahodnega Oceana; Herodot pa pravi, da je bila njihova domovina Libija. Meduza je bila med vsemi najstrašnejša. Slikar Apolodor jo je upodobil z nenavadno veliko glavo, režečim obrazom, iztegnjenim jezikom in s štrlečimi merjaščevimi čekani, v laseh pa so se prepletale kače. Če so prikazovali celo telo, potem je to dekliško, toda s perutmi, železnimi kremplji, okrog telesa in rok pa se ovijajo kače. Tako jo še prikazuje kasna arhaična umetnost, medtem ko ji klasična, helenistična in rimska, že skušajo ta spakasti

Sl. 6

Sl. 7

videz polepšati in poplemenititi; kljub temu pa človeku še vedno vzbuja tesnobo.

Meduza je imela od vseh treh v mitologiji najvažnejšo vlogo. Bila je umrljiva, medtem ko prvi dve ne. To vemo po tem, ker ji je lahko Perzej odsekal glavo. Pri tem je iz njene brizgajoče krvi (pred tem jo je oplodil Pozejdon) izskočil krilati konj Pegaz. Meduza je imela moč, da je s svojim ostrim pogledom okamenela vsakogar, ki bi se ji nepoklican približal ali se je dotaknil.

Umetnost je Meduzo nešteto krat upodabljala. Zakaj tudi na grobnicah? V Šempetru imamo štiri: na čelni strani dveh slemen in na prekladi z lovskimi scenami na Priscianovi grobnici. Na fotografiji (sl. 7) imamo Meduzo s slemena Priscianove grobnice. Kdorkoli bi hotel motiti spokojni sen v naročju manov mirujočih pokojnikov, ali se polastiti pridatkov v grobovih, naj okameni. Naša Meduza ima na glavi kače, izraz obraza ni več zastrašujoče oduren, je pa skrivnosten, hladen in strog.

Pred oskrunitvijo grobov so se Rimljani zavarovali še na drug način. Številne figure, ki jih je izklesal umetnik, izražajo hotenje, naj pokojnik ohrani nedotaknjeno tudi vse tisto, kar so mu preživeli dali v grob.

Že v 6. stoletju pred našim štetjem so na Grškem pripovedovali o grifonih (latinsko gryphus), ki na skrajnem severozahodu starega sveta, v Skitiji, čuvajo zlato. To so pravljичne živali, nekakšni zmaji, po moči in velikosti podobne levom, sicer pa s kremplji na šapah, s perutmi in s slokim kljunom roparic. Zelo verjetno so te mitološke živali prešle v zahodno umetnost iz orient, saj so podobne znane iz asirskih in babilonskih umetnostnih spomenikov.

Grifoni so imeli stalne boje z enookimi Arimaspi, bitji, ki se hočejo polastiti zlata, kar pa jim prepričujejo prav grifoni. Po drugih pripovedovanjih je bila domovina grifonov Indija, kjer so povezani s sončnim kultom, vendar prav tako varuhi zlata.

Bržčas je to izročilo nastalo med ljudstvom ob Uralu in Altaju, kjer je pridobivanje zlata imelo že staro tradicijo. Človek je znal vse težave, ki jih je imel v zvezi s tem, prenesti v svet domišljije in pravljичne tajinstvenosti.

V Šempetru imamogrifone na baldahinu Priscianove grobnice. Prav tako je stal po en grifon na slemenih Ennijeve in Priscianove grobnice. Ti dve plastiki nista prišli v poštev pri rekonstrukciji spome-

Sl. 8

nikov zaradi njune slabe ohranjenosti. Dobra je kompozicija grifonov med posodami s sadjem na arkadah delno odkopane grobnice (sl.8).

Motiv satira in nimfe je na Priscianovi grobnici zastopan kar dvakrat, in to levo in desno ob napisu na pepelnici. Tudi Ennijevo pepelnico zapira reliefna plošča s tem motivom z leve strani.

Nimfe, ta prikupna nižja božanstva prirode, domujejo ob izvirih potokov, v logih in travnikih, v gozdovih in na drevju. So pojem hranljive vlažnosti in zemljine rodovitnosti. Imajo več imen, pač po tem kje prebivajo: najade, nereide, dodonide itd. Niso le hraniteljice narave, so tudi dovilje božanskih malčkov (n. p. Dioniz). Često so pove-

Sl. 9

zane z ostalimi višjimi božanstvi prirode: Artemido, Dionizom, Apolonom, Panom, Hermesom. V zamaknjenosti tudi vedežujejo. So umrljive, žive pa zelo dolgo in pri tem ohranijo mladostno svežino in lepoto. Darujejo jim kozliče, jagnjeta, mleko, olje in vino. Starejša umetnost

jih predstavlja oblečene, pozneje pa so gole, ali pa zakrivajo svoje čare s skromno tančico. Vidimo jih ob studencih, kako nosijo v vrčih vodo, ali pa počivajo, pa spet plešejo ali se igrajo v Panovi družbi in družbi ostalih bogov.

Sl. 10

In kdo, če ne nimfe, naj bi vzbujal poželenje satirov, teh stalnih Dionizovih spremljevalcev; teh sladokuscev, ki iščejo višek naslade v vinu in ženskah? V razkošnem in že kar razudanem uživaštvu svojega pokrovitelja daleč prekašajo. So prešerno razposajeni, nagajivi, pa prijatelji glasbe in plesa. Hesiod pravi, da so nekoristni in za delo

nesposobni. Homerjeve pesnitve jih še ne omenjajo. Na spomenikih so goli, pogosto z živalskimi atributi: kozlovsko kožo, repom in ušesi.

Nekoliko nenavadno se nam danes zdi, ko vidimo prav na nagrobniku kar drzno ljubezensko igro. V prizoru ni nič pohujšljivega. Pomisliti moramo, da se je rimski aristokrat, ki je bil pristaš že precej popačenega epikurejstva, krčevito prizadeval užiti vse sladkosti življenja. Smrt je zanj še toliko težja. Bržkone pa skriva prizorček v sebi še več simbolike: pokojnik prehaja v drugo življenje in kakor bo satir strgal oblačilo raz plesočo nimfo, tako naj se njegov duh očisti vsega zemeljskega.

Scena je na vseh treh reliefnih ploščah enaka: nimfa se nemočna brani pred satikom, ki je že dvignil roko, da bo vsak trenutek strgal oblačilo še z levega ramena (sl. 9).

Zadnja reliefa, ki jih bomo obravnavali, sta tudi iz Priscianove grobnice in sicer na obeh sprednjih vogalih pepelnice. Gola mladeniča, ki držita za povodec konja (sl. 10).

Dioskura (Zeusova sinova) je skupno ime za Kastorja in Poluksa (grško Polideukes), ki posebljata zlitje številnih kultov pa tudi različnih božanskih dvojic. Po nekaterih virih sta bila oba zakonska sinova Lede in špartanskega kralja Tindareja, drugi pa namigujejo, da se je Leda spozabila z Zeusom in iz te zveze naj bi izhajal Poluks, ki je bil zaradi tega tudi neumrljiv. V umetnosti ju prikazujejo gola, s čelado, kopjem (sulico) in konjem na povodcu. Sama mladeniča sta bila pokrovitelja le-teh, še posebej pa konjenikov (vitezov). Pripovedovali so, da je bil Kastor odličen tekač, Poluks pa rokoborec. Stalno sta bila skupaj in niti smrt ju ni mogla razdružiti. Pomagala sta ljudem v stiski: popolnoma nepričakovano sta se pojavila in prinašala rešitev. Priporočali so se jima zlasti vojaki v boju in mornarji na razburkanem morju (udeležila sta se tudi potovanja Argonavtov!). Iz grških mest v južni Italiji se je njun kult razširil tudi v Rim. Hvaležni Rimljani so jima na Forumu postavili svetišče, ko sta baje že v začetku 5. stoletja pred našim štetjem odločila neko bitko v njihov prid.

Zgodbica pravi, da sta se zaradi zaročenk ali pa zaradi črede sprla z dvojčkom Idasom in Linkejem. V dvoboju je Idas ubil Kastorja, Poluks pa Linkeja, nakar je blisk (Zeus!) pokončal Idasa. Zaradi Kastorjeve smrti bi se brata morala ločiti. Na Poluksovo prošnjo pa je Zeus dovolil, da sta odšla še naprej skupaj: izmenoma sta preživela en dan na Olimpu, drugega pa v podzemlju. Njuno nenehno prehanje iz življenja v smrt, iz smrti v življenje, je za Grke bila naivna razlaga nasprotja med svetlobo in temo, dnevom in nočjo.

In kaj naj pomeni njuna upodobitev na nagrobnikih? — Težnjo po združitvi mrtvih in živih, varno spremstvo na prehodu iz življenja v kraljestvo zagrobne teme.

Vera Kolšek

NOVA RIMSKA NEKROPOLA V SEMPETRU

Rimska nakropola v Šempetru je znana po vsej Evropi, pa tudi izven nje jo poznajo. Nenehni novi obiskovalci iz različnih držav nam to dokazujejo. Da bi izkapanine dokončno uredili in poiskali še nove, se je osnoval poseben režijski odbor za izgradnjo antičnega parka v Šempetru, ki ima svoj sedež v Žalcu. Skupščina občine Žalec je bila tudi prvi pobudnik, da z deli v Šempetru nadaljujemo.

Leto 1964 pomeni nekako prelomnico pri ureditvenih delih v Šempetru. Po štirih letih, ko so rekonstruirali grobnice in uredili njihovo okolico, so na novo pričeli z deli. V sedmih letih naj bi bila vsa dela dokončana. V načrtu je predvsem dokončna raziskava terena v samem Šempetru in njegovi neposredni okolici. Vsi najdeni objekti bodo konservirani oziroma rekonstruirani, tako da bodo ohranjeni še dolgo vrsto let za ogled strokovnjakom in turistom.

Da bi zadovoljili turističnim potrebam, pa ni dovolj prikazati samo znamenitosti kakega kraja, pač pa je potrebno nuditi obiskovalcu vse pogoje za njegovo udobnost v času njegovega bivanja. Vsega tega pa v Šempetru trenutno ni. Režijski odbor za izgradnjo antičnega parka v Šempetru si je zadal nalogo, da premakne z mrtve točke šempeterski problem in zgradi v nadaljnjih sedmih letih vse potrebno, od moderne muzejske stavbe, ki bi imela tudi prostor za prodajo spominkov, in sanitarij, do gostinskega obrata s tujskimi sobami, pa asfaltirano cesto do izkapanin in primeren parkirni prostor. Vzporedno s tem bi izvedli dokončno tudi izkopavanje arheoloških objektov in po potrebi izvedli tudi njihovo rekonstrukcijo.

V letošnjem letu smo izvedli večjo arheološko akcijo vzhodno od naselja Šempeter. Že ob modernizaciji ceste skozi Šempeter so leta 1947 odkrili pri zemeljskih delih dele zidov. Pokojni amater Martin Perc iz Celja je tukaj tudi izkopaval in ugotovil, da je bila na tem mestu stanovanjska hiša. Pri tej domnevi je ostalo vse do lanske jeseni, ko so zasipavali gramoznico, ostanek iz leta 1947. Pri zasipavanju so odstranili še nadaljnje vrhnje plasti humusa in porušili še nekaj zidovja. Pri ogledu terena je arheologovo oko videlo, da ne gre za hišo, pač pa za grobišče. Steklena žara, ki je vsebovala pepel in ožgane ko-

sti, je bila jasen dokaz za to. Ker je bil teren ogrožen, se je režijski odbor odločil, da najprej raziščejo ta del arheološkega terena.

Z arheološkimi izkopavanji smo začeli 27. aprila. Dela so trajala do 19. septembra. Najprej smo izkopali ogroženi teren, ki je bil brez humozne plasti. Na tem mestu, ki obsega 694 m² smo odkrili temelje dveh velikih grobnih parcel, ki so bile ograjene. V sredini prve grobne parcele je ohranjen temelj iz oblic, vezanih z malto in velik $2 \times 2 \times 2$ m. Sodeč po debelini temelja, je stala na njem visoka grobnica. Obdajala jo je kamnita ograja, verjetno podobna ograji na že rekonstruiranem grobišču v Šempetru (sl. 1). Poleg teh dveh parcel, ki sta si po velikosti in obliki podobni, le da je slednja mnogo slabše grajena, so na tem področju še drugi grobovi različnih tipov. V celoti je bilo ohranjenih še 14 grobov.

Sl. 1

Ko je bil ogroženi teren prekopan, smo pričeli sistematično raziskovati parcelo št. 741 k. o. Šempeter, kjer je bila njiva. Celotni teren smo razdelili na kvadrante 4×4 m s polmetrskimi pregrajami med njimi. To smo napravili zaradi meritve najdenih objektov in predmetov, risanja tlorisov in zemeljskih prerezov. Kvadranti so usmerjeni točno na sever-jug. Zaradi izredne plitvine najdb, saj se globina giblje od 15 do 50 cm pod rušo, je precej grobov uničenih. Tako so se nam v višjih plasteh ohranila le dna žar, v katere so polagali pepel in ožgane kosti pokojnikov.

Sl. 2

Na tem grobišču srečujemo naslednje tipe grobov:

1. Navaden vkop v zemljo. Žaro so položili v zemljo, ne da bi jo obdali s kamenjem. Ob žaro so položili manjši lonec ali vrč, bronasto fibulo in novc. Pod žaro smo odkrili velike kovane žablje. Verjetno so z njimi fiksirali žaro, da se ni prevrnila v zemlji. (Slika 2).

2. Grob v obliki okroglega ali štirioglatega jaška, obloženega s kamenjem. Kamenje je nevezano, tako imenovani suhi zid. Dna teh grobov nimajo tlaka in jim je za podlago gramoz. V grobove so dali pepel in ožgane kosti kar na tla in jih niso polagali v žare. Med kostmi je navadno bronasta fibula in po eden do dva novca. Ostali dodatki v grobovih so glinaste posode in oljenke. Sodeč po dodatkih gre za različne socialne plasti prebivalstva; tako so v posameznih grobovih le po tri posode, ponavadi vrč, lonec in skodela, ali manjši lonček. (Slika 3). V bogatejših grobovih je tudi po štiri, pet, sedem ali celo enajst posod. (Slika 4). To so predvsem lonci sive ali rjave barve različnih velikosti, ki so lepo okrašeni na površini z najrazličnejšimi vzorci. V vsakem grobu so tudi glinasti vrči, rdeče ali rumene barve z enim ročajem. Tudi ti so različnih velikosti in oblik. Priljubljen pridelek v grobovih so tudi manjše skodele in krožniki. Poleg celih posod, v katerih so pokojniku dajali hrano, so v grobovih tudi fragmenti posod. Ti fragmenti so verjetno v zvezi s pogrebnimi običaji. Posodo so razbili in le nekaj delov dali pokojniku v grob. Te črepinje so pogosto nad celimi posodami, pogosto pa tudi na dnu groba.

Poleg nevezanih kamnitih oblog v jaškastih grobovih imamo na grobišču tudi take, kjer so oblice vezane z malto. V takih grobovih so

izdelali tudi tlak iz malte. Vendar ti zidani grobovi niso po pridatkih bogatejši od nezidanih. -

Velikosti in globine teh grobov so različne. Imajo premer do 1 m in globino od 50 do 90 cm. Večina grobov je prekrita z zemljo, nekateri pa z večjimi in manjšimi oblicami. Med grobovi v obliki jaškov je prostor tlakovan. Tlak je iz oblic, lomljenca in večjih ali manjših peščenecov. Peščenec je iz bližnjih Založ, kjer so imeli že Rimljani svoj kamnolom. Z enakim materialom je obložen tudi grob v obliki podkve, ki je bil pokrit z večjimi fragmenti opeke, tegulami. Ta grob se razlikuje od ostalih tudi po pridatkih. Ima dve oljenki, stekleno čašo, 2 vrča, glinast lonček, fragment bronastega vrčka. Pokojnikovi ostanki so bili v žari v obliki hiše, ki predstavlja posebnost v naših krajih. Pogostejše so na Dolenjskem.

Sl. 5

3. Tip groba, ki je imel spomenik oziroma manjši mavzolej iz marmorja ali peščenca. Mavzolej danes ni več ohranjen. Ostali so le temelji, na katerih je stala grobnica. Po debelini temeljev, ki so zidani iz lomljenca in oblic, vezanih z živim apnom, lahko približno sklepamo, kako visoke so bile grobnice. Temelji, ki imajo izpolnjeno tudi sredino, so večidel ograjeni. Ograja obdaja grobnico ali z vseh strani, ali jo

Sl. 4

oklepa le s treh. Zanimivo je, da se ograja za grobnico nadaljuje s tlakom. Vsi ti temelji stoje drug poleg drugega skoraj v ravni vrsti in le malo je med njimi praznega prostora. Grobnice, ki so stale na teh temeljih, so bile podobne že rekonstruiranim grobnicam v Šempetru, le da so bile večinoma nekoliko nižje. Od zgornjih konstrukcij se nam je ohranilo prav malo. Našli smo le dva peščena polvalja, zaključna dela ograje in nekaj fragmentov pohorskega marmorja. Po pripovedovanju moža, ki je mnogo let oral na tej njivi, je bilo več večjih kamnov. Odkril je tudi napisno ploščo, ki jo je odstranil. Grobnice tostran Šempetra niso bile deležne sreče, da bi se pri podiranju zvrnile v strugo Savinje, kot je bil primer v samem Šempetru. Tam nam jih je struga s svojim prodom prekrila in ohranila. Tukaj pa je Savinja tekla ca. 30 m južneje in tako so deli grobnic, ki so se porušile, ostali na površini in daljšo dobo služili za gradbeni material.

Vsi ti temelji so skoraj kvadratne oblike. K temu tipu grobov lahko prištejemo tudi manjše temelje, tudi kvadratne oblike, vendar imajo osrednji del temelja prazen, nezazidan. Tukaj smo odkrili fragmente grobe keramike in drobce stekla. Nekateri grobovi med njimi so imeli tudi tlak iz malte. Ta tip grobov je imel po vsej verjetnosti zgornjo konstrukcijo zidano. Sodeč po ostankih, ki so ležali na tlaku, so bili bogati z raznovrstnimi glinastimi in steklenimi posodami.

4. Na celotnem grobišču smo izkopali do sedaj 4 večje pokrove iz grobe gline. Pod pokrovi so bile lobanjske kosti. Ker so zelo tanke, gre verjetno za otroške. Vsekakor zelo zanimiv in nenavaden pokop. Vsi štirje pokrovi so bili le do 25 cm v zemlji.

5. Med grobovi z žganim pokopom smo letos odkrili tudi dva skeletna pokopa brez vsakega pridatka. Kosti so ležale v globini 30 cm. Bile so zelo slabo ohranjene. Prvi skelet je ležal izven grobne parcele, pred njeno ograjo. Druga skelet pa je bil za temelji grobov, torej že za grobiščem. Morda gre pri obeh pokopih že za vpliv krščanstva, ki je v tretjem stoletju že uvajalo pri nas skeletne pokope.

Vsi žgani pokopi spadajo v čas od druge polovice I. stoletja in v II. stoletje. Novci, ki smo jih našli v grobovih, segajo od cesarja Vespazijana (79—96) do Hadrijana (117—138). Seveda pa to ni dokončna datacija, ker grobišče še ni v celoti preiskano. Doslej smo odkrili 63 grobov. Vendar lahko domnevamo, da jih je bilo na tem prostoru mnogo več. Fragmenti keramike, ki smo jih našli na celotnem grobišču, so pripadali grobovom, ki so jih z oranjem uničili.

Na južni strani, tik ob grobišču, drži rimska cesta, ki je široka 9,60 m. To je cesta Emona—Celeja in je makadamska. Ohranila sta se oba cestna jarka, ki sta bila še polna obcestnega blata. Cesta je razmerna dobro ohranjena kljub temu, da je na nekaterih mestih le 15 cm pod površino. Kljub temu, da je tekla tik ob grobišču, so dostop k dvema večjima grobnima parcelama tlakovali in je v istem nivoju s cesto. Na cestišču smo našli tri bronaste novce, ki so jih verjetno popotniki izgubili (cesar Avgust in Konstantinovi nasledniki).

Zanimiva je najdba, ki smo jo odkrili pod cestnim tlakom: v razdalji 3,40 m sta dva grobova, prav tako z žganim pokopom še iz ilirske dobe. Zaradi ceste so bile posode popolnoma zdrobljene. Vendar se da ugotoviti, da je vsak grob imel po dve ali tri posode. V isti črti in isti razdalji smo odkrili izven cestišča še en grob, ki pa je bil bolj ohranjen. Zare iz temne masivne gline so imele bradavice na največjem obodu. Kot pridatke v teh grobovih smo našli bronasto ločno fibulo, okrasno iglo z glavico, pol artefakta še iz kamene dobe in dvoje glinastih vretenc. Najdba je toliko bolj zanimiva, ker so grobovi iz te dobe prvič najdeni sredi Savinjske doline. Obenem nam pa povedo, da je šempetrska naselbina starejša, kot smo dosedaj mislili. Saj lahko na podlagi teh grobov pomaknemo njen nastanek še za približno tisoč let nazaj. Rimska nekropola in cesta sta uničili ilirsko, kar nam tudi dokazujejo posamezni fragmenti prazgodovinske keramike, najdeni na samem grobišču, vendar ne v grobovih. V slednjem primeru bi lahko pomislili na poseben kult pridajanja starejših fragmentov v rimske grobove.

Smer ceste in grobišča drži direktno proti že rekonstruirani nekropoli v Šempetru. Nastaja vprašanje, ali sega to grobišče do marmornatih grobnic v naselju, ali je morda obema grobiščema naselbina. To vprašanje bo pojasnjeno prihodnje leto, ko bomo nadaljevali z izkopavanji. V načrtu imamo prekop parcele št. 741 do konca. Preiskati mo-

ramo tudi sadovnjak tik pred šempetrsko naselbino in breg stare struge Savinje, ki je tekla v rimski dobi tod mimo. V primeru, da sta šempetrska nekropola, in to novo grobišče ena celota, bomo morali iskati naselbino drugje, bodisi v smeri proti Zalcu, ali proti Dobrteši vasi pri Šempetru. Sodeč po številu do sedaj odkritih grobov, je bila naselbina precej velika, po velikosti in bogastvu grobov pa nekatere stavbe precej razkošne. Vsekakor mora ležati naselbina ob rimski cesti v neposredni bližini grobišča, saj je bil običaj, da so Rimljani svoje mrtve pokopavali ob cesti, izven naselja.

Lojze Bolta:

PRAZGODOVINSKA GOMILA V PONGRACU

Spodnja Savinjska dolina se pri Grižah južno od Savinje nekoliko razširi. Tik ob Savinji so še bogati hmeljski nasadi, medtem ko so pobočja hribov, ki zapirajo dolinico na jugu, večidel porasla z gozdovi, v katerih je posejanih več manjših vasic s kmetijskimi gospodarstvi. Hum (Sv. Magdalena), ki se dviga med Matkami in Pongracem, je bil naseljen že v prazgodovini. Pri poizkusnih kopanjih smo našli fragmente ilirske keramike. Po svoji legi in višini (608 m) Hum močno spominja na ostale bližnje prazgodovinske naselbine, na Rifnik in Brinjevo goro.

V podnožju Huma, v gozdovih med Grižami in Šeščami, se razprostira veliko prazgodovinsko gomilno grobišče. Več gomil so uničili že pri krčenju gozda ob koncu prejšnjega stoletja.¹ Gradivo je delno porazgubljeno, delno pa je v muzejih v Celju² in Ljubljani³. Leta 1895 so na tem gomilnem grobišču kopali tudi dunajski arheologi, verjetno za dunajski muzej.⁴ Tudi od gomil, ki so še danes vidne (teh je skupaj še 50), je že več kot 30 delno prekopanih in je le še njih manjši del nedotaknjen. Prekopane gomile, za katere pa ne bi mogli trditi, da so raziskane, so odkopane, ali kar z vrha ali od strani, ponavadi le do polovice. Obstoja možnost, da gomile niso v celoti raziskane in da lahko pričakujemo v njih še več grobov, vendar je verjetnost uspešnega kopanja v takem primeru veliko manjša.

Pri načrtnem odkrivanju, ki je nujno zaradi arondacije celotnega kompleksa gomilnega grobišča, ki ga namerava »Mirošan« uporabiti za plantažne nasade sadnega drevja, nameravamo odkopavati predvsem nedotaknjene gomile.

V letu 1964 smo začeli z odkopavanjem gomile, ki leži tik ob gozdni cesti, ki se odcepi od ceste Griže—Prebold na jug proti Bezovniku. Pri gradnji te ceste so morali gomilo celo na robu delno odkopati. Pri tem so verjetno že uničili vsaj en grob, ker smo v profilu odkopane gomile našli fragmente keramike. Vrh gomile pa ni kazal sledov odkopavanja.

Grobovi v gomili so lahko vkopani v njeno spodnjo površino ali so na njeni spodnji površini (na dnu gomile), ali pa tudi že v nasutem delu gomile. Razen tega so lahko grobovi tudi v sredini gomile, pona-

vadi pa so po vsej površini, od sredine do njenega skrajnega zunanjega roba. Zadnjo možnost zasledimo posebno pri naknadnih pokopih. Lahko se je zgodilo npr., da so v že davno opuščeno ilirsko gomilo pokopali mnogo kasneje spet kakega pokojnika, tako da imamo v eni gomili ilirski in keltski, ali še celo kasnejši grob.

Sl. 1

Za raziskovanje gomile imamo zato posebna pravila. Prekopati je treba predvsem celotno gomilo. Zaradi različne lege grobov in študija o nastanku gomile je treba puščati profil gomile, kar dosežemo tako, da preko sredine gomile puščamo profil, iz katerega je postopno nasipanje lepo razvidno. Ugotavljanje gomile je možno tudi s talnimi risbami, ki nas že vnaprej opozarjajo na grobove v gomili. To se odraža posebno pri skeletnih grobovih v različni barvi gline. Gomilo smo razdelili na kvadrate s stranico 2 m s tem, da smo po sredini gomile pustili križ v širini 1/2 m.

Pri naši gomili je poudarek na centralnem delu. V sredini gomile je kamnita grmada, ki je videti zgoraj kot kamnit venec. Podoben način pokopa omenjajo že iz prejšnjih gomil,⁵ kakor tudi na številnih drugih gomilnih grobiščih.⁶ Venec kamenja se prične 55 cm pod vrhom gomile in sega v globino 2,70 m. Premer te kamnite groblje je 4,90 m, širina venca pa pri vrhu 0,90–1,0 m. Proti dnu pa se ilovnati srednji del v vencu kamenja vedno bolj oži dokler ni končno pri dnu samo še kamenje. Podobna je nekakšni skledi, s številnimi fragmenti keramike na dnu, s kostmi in bronom, vse pa pomešamo z ostanki oglja... Očitno gre za grob, ki je bil po požaru popolnoma uničen.

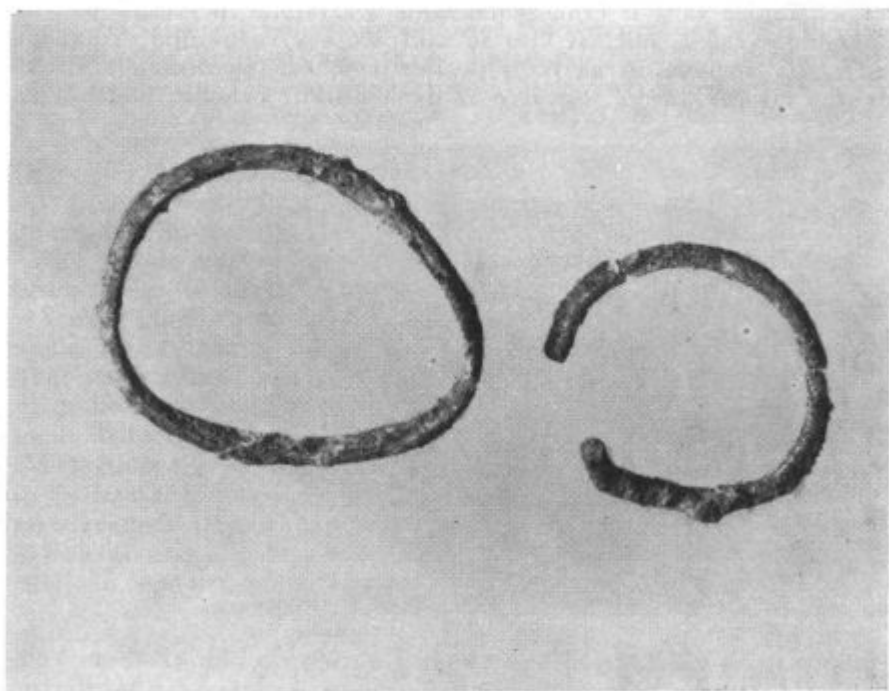
Centralni venec kamnja ima v našem primeru tudi to posebnost, da ima proti severovzhodu še »kontrafor«
podoben, 70 cm širok in 2,10 m dolg podaljšek. Njegovega posebnega pomena (tega je gotovo imel!) nam do sedaj še ni bilo mogoče pojasniti. To bodo po vsej verjetnosti razjasnila letošnja zaključna dela na raziskovanju gomile. Na mestu, kjer se »kontrafor«
stika s kamnitim vencem, smo našli fragmentne posode. V tem primeru imamo morda opraviti z grobom, morda pa tudi z daritvenim obredom, v kolikor so te imeli na samem mestu pokopa. Ta zadnja možnost je zelo verjetna.

Kasneje so gomilo še povečali zaradi naknadnih pokopov. Po dosedanjih rezultatih sodeč so bili ostali grobovi bolj na robu gomile. Da je bil najmanj en grob na robu gomile uničen že pri gradnji ceste, smo se prepričali po fragmentih keramike, ki smo jih na tem delu gomile našli že pred pričetkom izkopavanj.

Dva še nedotaknjena grobova smo odkrili na južni strani gomile v kvadrantu D. Podatek, da je bil grob oddaljen 8 m od sredine gomile in ležal v globini komaj 60 cm, je dokaj zanimiv. Vsiljuje se vprašanje: ali je gomila nastala naenkrat ali v kratkem časovnem razdobju. Verjetnejša je druga možnost. Žal nam centralni grob pri razvozlavanju tega vprašanja ne nudi dovolj opore, ker je inventar centralnega groba preslabo ohranjen.

Sl. 2

Sl. 3

Grob 2. Žgan grob. Grobna žara je enostavno položena v zemljo in prekrita z njo. Nad zgornjim robom žare je nasutih še 60 cm zemlje.

1. Žara je iz črno-sive žgane gline. Nekoliko stisnjen cilindrični vrat je pri ustju ravno odrezan. Prehod iz vratu v rame je naglo razširjen. Proti dnu je žara močno zožena v majhno, nekoliko navznoter upognjeno dno. Na ramenu ima poleg plastičnih držajev še sledove vertikalnih kanelur, ki pa so slabo vidne. Po štiri plastične držaje ima tudi na spodnji tretjini trupa. Velikost: višina 28 cm, premer ustja 27 cm, premer največje periferije 37 cm. Inv. št. 965. (Sl. 1).

2. Konična skodela iz črno-sive žgane gline. Zgornji rob je zavihan nekoliko navznoter. Omfalos na dnu skodele je okrašen s koncentričnimi vrezi. Velikost: viš. 7,5 cm, premer ustja: 19 cm, premer dna: 3 cm. Inv. št.: 964. (Sl. 2).

3. Fragmentirana bronasta zapestnica okroglega preseka. En konec je upognjen navzgor, drugi konec manjka. Močno oksidirana. Velikost: premer: 4,5 cm; debelina: 0,4 cm. Inv. št. 969. (Sl. 3).

4. Močno oksidirana, delno deformirana bronasta zapestnica s presegajočima koncema. Velikost: premer: 5,8 cm; deb.: 0,4 cm. Inv. št.: 970.

Grob 3. Žgan grob. Od groba 2 oddaljen 1 m. Ležal je v enaki globini. Žara je bila pokrita s skodelo.

1. Manjša žara iz črno žgane gline z zglajeno in svetlikajočo se površino. Kratak, stožčast vrat se zaključuje v vertikalno vzravnano ustje. Na ramenu in največji periferiji je ornamentirana s široko dvojno cik-cak linijo, sestoječo iz dveh plitkih kanelur, obdanih na

Sl. 1

zunanji in notranji strani še z vbodi. Dno je nekoliko vbočeno. Velikost: viš.: 19 cm; premer ustja: 19,5 cm; premer največje periferije: 31 cm; premer dna: 15 cm. Inv. št.: 963. (Sl. 1).

Sl. 2

2. Konična skodela rdeče barve. Nepoudarjeni zgornji rob je zavihan nekoliko navznoter. Dno je navznoter upognjeno. Velikost: premer zgor. roba: 19,4 cm; viš.: 6,5 cm; največji premer: 21,5 cm; premer dna: 7 cm. Inv. št.: 961. (Sl. 2).

3. Lonček iz svetlorjave žgane gline. Vrat je valjasto dvignjen. Prehod iz ramena v trup je precej oster. Na tem prehodu so tri plastične bradavice. Velikost: viš.: 12 cm; premer ustja: 9,7 cm premer največje periferije: 15,5 cm; premer dna: 7,0 cm. Inv. št.: 962. (Sl. 3).

4. Dvoje bikoničnih vretenc. Velikost: 3,5 cm do 3,85 cm. Inv. št.: 297—968.

5. Fragmentirana bronasta zapestnica okroglega preseka, z nesklenjenima koncema, ki sta sploščena. Velikost: premer: 5 cm; deb.: 0,5 cm. Inv. št.: 966. (Sl. 4).

6. Jagoda ogrlice iz svetlozelene steklene paste. Vel.: premer: 0,8 cm; deb.: 0,4 cm. Inv. št.: 971. (Sl. 4).

V obeh gomilah je bilo tudi precej sežganih kosti in oglja. Zemlja okrog žar je bila rahla v obsegu grobne jame. Izven obsega grobne jame pa je bila zemlja trdo steptana. Ta zadnja okoliščina potrjuje, da grobova, čeravno sta daleč od središča gomile, nista naknadno vkopana. Trdimo lahko, da se je pokop izvršil v času nastajanja gomile. Od številnega gradiva, izkopanega iz gomil na kompleksu med Grižami in Šeščami, je detajlneje obdelan samo bronast kotliček.⁷ Obdelava tega gradiva je nekoliko otežkočena, ker razen navedbe gomile v Šeščah ni nobenih drugih podatkov. Tako je ostala doslej še neobjavljena lepo ornamentirana plavutasta sekira⁸, razen te pa še nekaj

Sl. 3

tulastih sekir.⁹ Tudi poslikani fragmenti keramike so ostali do danes neobjavljeni.

Naša gomila doslej sicer ni nudila veliko gradiva, nam pa kljub temu dovoljuje določene zaključke.

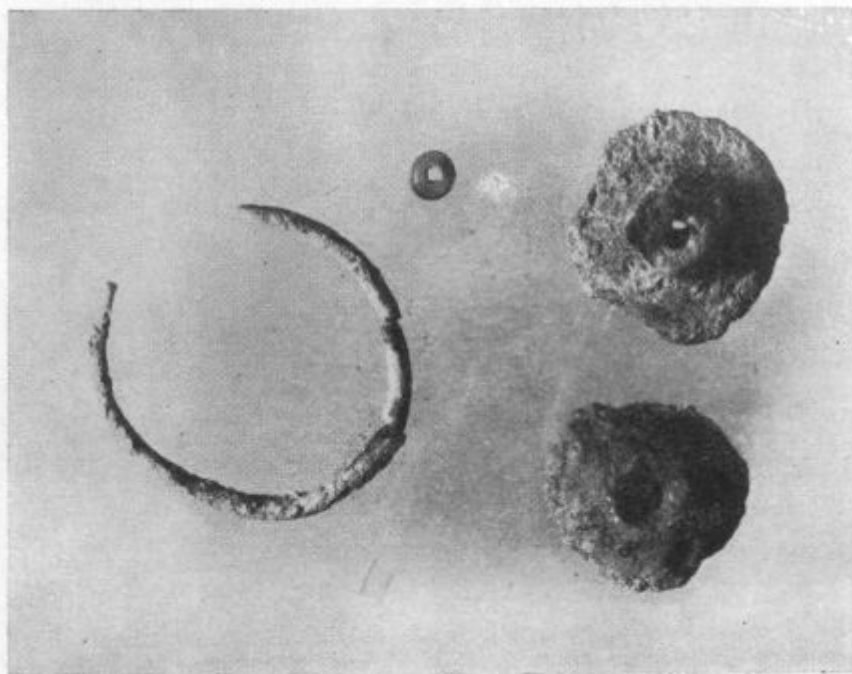
Večja žara iz groba 2 pa ima analogije na Vačah, kjer posamezne žare močno spominjajo na našo žaro.¹⁰ Tudi žara iz groba 3 je do neke mere sorodna posameznim žaram iz Vač¹¹ s to razliko, da je vrat pri žari iz Vač nekoliko višji.

Skodeli ne kažeta nobenih posebnosti. Nekoliko neobičajno je morda le to, da je skodela iz groba 2 na dnu ornamentirana s koncentričnimi vrezi.

Lonček iz groba 3 je kot grobni pridatek nekoliko manjše oblike, kakor so podobni lonci, prav tako jajčasto ovalne oblike z ozkim vratom in navzven zavihanim ustjem, ki jih poznamo z Rifnika.¹²

Naše najdbe, kakor tudi zgoraj omenjena najdba bronastega kotlička, nam dovoljujejo že tudi določene zaključke o časovni in kulturni pripadnosti grobišča. Za primerjavo smo vzeli samo nekaj karakterističnih najdb iz neposredne okolice. Vse najdbe lahko prištevamo k mlajši fazi starejše, železne dobe ali HaC obdobju.

Južni obronki Celjske kotline so, kot vidimo, bili od Ilirov razmeroma gosto naseljeni. Poleg naselbine na Humu, ki ji pripada grobišče med Grižami in Seščami, poznamo še manjšo naselbino na Mi-

Sl. 4

klavškem hribu nad Celjem in veliko ilirsko naselbino na Rifniku. Njej pripadajoče grobišče se razprostira na pobočju pod vrhom hriba, kakor tudi na robu dolinice. Edino ilirska naselbina na Miklavškem hribu za zdaj še nima odgovarjajočega grobišča. Tega bi morali verjetno iskati nad Mestnim parkom v Celju. Tu pa imamo opravka z intenzivno naselitvijo tudi v kasnejših obdobjih (latenske in rimske najdbe¹³), zato je grobišče verjetno že v celoti uničeno.

Ostanke kasnejših naselitev, delno latenskih, predvsem pa antičnih, smo lahko zasledili tudi na Rifniku¹⁴, medtem ko za naselbino na Humu tega za zdaj še ne moremo trditi. Pri sondažnih poizkusih na Humu, ki pa ne morejo biti merilo, pričakujemo samo ilirske elemente.

O P O M B E :

1. J. Orožen, Zgodovina Celja I. Celje 1927, str. 10.
 2. Istotam, str. 101.
 3. Fr. Stare, Arheološki vestnik VI/2, Ljubljana 1955, str. 284.
 4. R. Vrečer, Savinjska dolina, Zalec 1930, str. 1.
 5. J. Orožen, istotam, str. 10.
 6. W. Modrijan, Carinthia I. Klagenfurt 1957, str. 23.
 7. Fr. Stare, istotam, str. 284.
 8. Mestni muzej Celje, inv. št. 73. (Neobjavljena).
 9. Mestni muzej Celje, inv. št. 69-72. (Neobjavljena).
 10. Fr. Stare, Vače (Arheološki katalogi Slovenije) Ljubljana 1955, str. 51, T. LXXXV. 5.
 11. Istotam, str. 51, T. LXXXV. 5.
 12. L. Bolta, Arheološki vestnik VII/3, Ljubljana 1956, str. 286 T. XV.
 13. J. Klemenc, Celjski zbornik, Celje 1957, str. 92 in sl.
 14. W. Schmid, Zeitschrift des historischen Vereines für Steiermark, Graz 1943, T. VII. Isti: Untersteirischer Kalender 1944, str. 77.
 15. L. Bolta, Celjski zbornik, Celje 1959, str. 258 in sl.
- Nadaljnja izkopavanja na Rifniku, katerih rezultati pa še niso objavljeni, gornje trditve samo potrjujejo.

Stane Tratnik:*

NEKAJ MISLI O GOSPODARSTVU ŽALSKE OBČINE

Kadar razpravljamo o gospodarskih vprašanjih žalske občine, hote ali nehotе pomislimo na lepo Savinjsko dolino, ki se težko poraja ob zgornjem toku bistre Savinje, vendar polno zaživi, ko zapuša Mozirje in Letuš, se razbohota od Braslovč do Petrovč in se vtopi v belo mesto Celje. Savinjska dolina je pojem; ob njem pomislimo na bogata hmeljišča in vzorno obdelana polja, na bele vasi, gosto posejane po dolini, na svojstven vonj po sušečem se hmelju v dnevih obiranja, na kolone visoko naloženih parizarjev s hmeljskimi vrečami, na pridne kmetovalce, ki od rane pomladi do pozne jeseni negujejo hmeljsko rožico. Ta pojem bo še dolgo ostal, čeprav se idila umika zaradi neizprosne gospodarskega in družbenega tempa, ki ne more pustiti Savinjske doline ob strani, če pa leži v osrčju Slovenije, če skozi njo vodi mnogo gospodarskih poti, če predstavlja v veliki meri povezavo dveh najvažnejših širših gospodarskih prostorov Slovenije, če v njej živijo ljudje, ki imajo bogate delovne izkušnje in jim ne primanjkuje volje in elana za delo, za ustvarjanje boljših pogojev življenja.

Žalska občina ima 349 km² površine ter spada s 31.759 prebivalci in gostoto 89 prebivalcev na 1 km² med velike občine v Sloveniji. Število prebivalcev nenehno narašča, seveda ne tako hitro kot v občinah Celje in Velenje, vendar je v celjskem okraju med občinami glede porasta prebivalstva na tretjem mestu. Še zanimivejši od tega je podatek, da v sedmih občinah celjskega okraja prebivalstvo stalno pada.

Razmerje med kmečkim in nekmečkim prebivalstvom se iz leta v leto spreminja v prid nekmečkemu prebivalstvu, kar je razvidno iz tele primerjave:

* Avtor Stane Tratnik, dolgoletni načelnik za gospodarstvo pri bivši Okrajni skupščini celjski, je nekaj dni za tem ko je izročil pričujoči prispevek redakcijskemu odboru na vpogled, 18. aprila 1965 sredi neumornega snovanja nenadoma preminul.

Leto	Žalec			SRS % kmetov
	Prebivalstvo skupaj	kmetje		
		število	%	
1960	31.115	12.122	38,9	36,6
1961	31.152	10.126	32,5	31,3
1962	31.040	9.351	30,1	29,3
1963	31.233	9.489	30,4	29,4
1964	31.755	8.985	28,3	28,4

Kmečkega prebivalstva je vedno manj, to je ena izmed posledic nenehne in hitre preobrazbe Savinjske doline. Proces preobrazbe vasi ni nikjer v državi končan, torej tudi v Savinjski dolini ne more biti, čeprav gre tu zelo hitro naprej. Konfiguracija doline, struktura prebivalstva, industrijska rastlina hmelj, potrošniške navade, življenjski standard, inteligenčna stopnja prebivalstva in še nekateri faktorji povzročajo drugačne pogoje in rezultate preobrazbe vasi kot drugje v domovini.

Kakšna pa je gospodarska moč žalske komune? Izmerimo jo z družbenim brutoproduktom in narodnim dohodkom, doseženim v zadnjih letih:

— v milj. din —

Leto	DBP	ND	Narodni dohodek na 1 prebivalca v din
1957	10.175	5.115	168.688
1958	10.681	5.439	179.206
1959	12.766	5.955	193.447
1960	13.916	6.658	214.006
1961	14.958	7.156	229.497
1962	15.349	7.497	241.554
1963	18.718	10.108	323.582

Številke nam premalo povedo, če jih ne primerjamo z drugim gospodarskim prostorom, z drugo družbeno-politično skupnostjo. Zato rej primerjajmo nekatere gospodarske podatke žalske občine s podatki okrajnega in republiškega povprečja v letu 1963:

— v dinarjih —

	Žalec	Okraj Celje	SRS
DBP na 1 prebivalca	599.186	696.800	977.700
ND na 1 prebivalca	323.582	316.200	401.400

Eden najvažnejših pokazateljev družbene in ekonomske rasti je prav gotovo ustvarjeni narodni dohodek na 1 prebivalca. V tem pogledu je žalska občina nekoliko nad okrajnim, vendar še kar daleč

pod slovenskim povprečjem. V celjskem okraju jo prekašajo občina Celje, Velenje, Krško in Slovenske Konjice. Kje so vzroki razmeroma nizke ravni doseženega narodnega dohodka? Predvsem v strukturi gospodarstva, oziroma v deležu panog gospodarstva v narodnem dohodku, kar nam prikazuje spodnja primerjava:

Leto	Skupaj	Delež panog v narodnem dohodku:							
		Ind.	Kmet.	Gozd.	Gradb.	Prom.	Trgov.	Gost.	Obrt
1959	100	51,0	34,4	—	2,3	0,8	6,1	0,7	4,7
1960	100	49,9	32,2	—	2,5	1,1	7,5	0,9	5,9
1961	100	42,0	32,7	0,9	3,8	1,4	9,7	1,1	8,4
1962	100	40,2	37,8	0,8	3,9	1,2	7,5	1,3	7,3
1962	100	49,7	21,0	1,4	5,3	4,2	8,5	1,7	8,2
1963	100	49,3	14,1	1,5	7,7	6,3	11,4	2,0	7,7

Primerjava nam zelo nazorno kaže, da se v žalski občini delež industrije v narodnem dohodku iz leta v leto zmanjšuje, medtem ko vse ostale panoge, razen kmetijstva, napredujejo zelo počasi. Zaradi neurejene, oziroma le počasi se urejajo politike cen v kmetijstvu kakor tudi v drugih panogah gospodarstva, zaostajajo v rasti narodnega dohodka vsi tisti gospodarski prostori, v katerih je delež kmetijstva in gozdarstva nad normalnim povprečjem. Res je sicer, da savinjski hmelj predstavlja izjemo glede politike cen in splošne rentabilnosti, vendar pa predstavlja hmeljska proizvodnja le del celotne kmečke proizvodnje, saj so v njej zapopadene v veliki meri tudi ostale poljščine in živinorejski proizvodi. Primerjava nam nadalje kaže dejstvo, da so v žalski občini razmeroma slabo razvite tudi terciarne dejavnosti, posebno še, če jih primerjamo s slovenskim povprečjem. Ako k temu še dodamo, da najdemo v strukturi žalske industrije tri tekstilna podjetja, zastarelo keramično industrijsko podjetje, usihajoči rudnik rjavega premoga in šele porajajočo se industrijo nekovin, potem je groba slika gospodarske moči žalskega gospodarskega prostora podana. K oceni gospodarske moči, ki ni statičen, ampak dinamičen pojem, moramo dodati še nekaj misli o narodnem bogastvu. Kadar razpravljamo o Savinjski dolini, ne moremo mimo dejstva, da je nivo narodnega bogastva razmeroma visok. Kar popeljimo se skozi vasi in naselja, pa nam bo že zunanji videz potrdil, da je osnova individualnih gospodarstev ali gospodinjestev razmeroma dobra. Ozrmo se po novogradnjah in adaptacijah, opazujemo živahnost in razgibanost življenja kjerkoli v dolini, pogledjmo v vlake in avtobuse, koliko prebivalcev se prevaža na delo v bližnje Celje, pa nam bo vse to pripomoglo k popolnejši ocenitvi gospodarskega stanja Savinjske doline.

Prikaz doseženega narodnega dohodka na enega prebivalca v približni višini 320.000 dinarjev ni torej popoln odraz gospodarskega

stanja žalske občine, ker ni zajet dohodek vseh tistih, ki ustvarjajo dohodek zunaj občine, žive pa na njenem gospodarskem prostoru. Tudi porazdelitev doseženega narodnega dohodka je v tej občini drugačna, ker je baza individualnih gospodinjestev razmeroma močna. Osebna potrebnja se tu bolj nagiba k nakupu trajnejših dobrin kot v manj razvitih predelih okraja.

Za nadaljnje razmišljanje o gospodarstvu je prav, da se ozremo na gospodarska središča žalske občine. Žalec kot politično-upravno središče občine le počasi pridobiva na gospodarski pomembnosti. Če odmislimo sedež podjetja »Montana«, ni razen tekstilne tovarne »Juteks« druge industrije v Žalcu. Kmetijski kombinat ima tu mogočno hmeljsko skladišče in sedež podjetja, proizvodni obrati pa so raztreseni širom doline. Obrtni podjetji »Kovinsko podjetje« in »Zarja« se lepo razvijata, vendar sta še do industrije precej daleč. Pomembni so trgovski in gostinski obrati. Da bi Žalec lahko postal poleg upravnega tudi gospodarsko središče, bo treba razvijati obstoječa gospodarska podjetja in ustanovljati nova, pa četudi so to manjša podjetja terciarne dejavnosti.

Razmeroma blizu Žalca se počasi, vendar postopoma razvija Šempeter v vedno pomembnejši gospodarski kraj. »Agroservis«, obrat tovarne »Aero« in Lesno predelovalni obrat so odlični zametki razvijajoče se industrije, ki bodo za ta kraj iz leta v leto več pomenila. Pomislimo samo, koliko bi ta podjetja pomenila za Žalec, če bi bila v njem, koliko hitreje bi se rešila razna vprašanja, ki se morajo reševati vzporedno z nastajajočo aglomeracijo.

Prebald je star gospodarski center doline. Velika tekstilna tovarna je dala in še daje vse pogoje, da bo to gospodarsko središče ostalo, pa čeprav tempo razvoja ni bliskovit.

Polzela postaja vedno pomembnejše gospodarsko središče. Tovarna nogavic je prešla skozi glavne faze rekonstrukcije in višji organski sestav bo slej ko prej omogočal podjetju nadaljnje širjenje oziroma zaokroženost proizvodnje. Tovarna pohištvá ima tudi precej pogojev, da se dvigne v moderen lesno-predelovalni obrat.

Vransko je bilo vedno pomembnejše po upravnem kot po gospodarskem središču, vendar bi podjetje »Kovo« lahko pripomoglo k temu, da bi tudi ta kraj postal manjše gospodarsko središče zahodnega dela Savinjske doline.

Savinjska dolina nima dominantnega gospodarskega središča, če seveda odmislimo mesto Celje, ampak je gospodarska moč porazdeljena na več središč, kar povzroča nekatere težave prometnega, urbanističnega in stanovanjskega značaja.

Kadar ocenjujemo kak jugoslovanski gospodarski prostor, ne moremo mimo povojne investicijske dejavnosti v tem prostoru. Glede na to, da v žalski občini ni težke industrije, niso prva povojna leta opravljali pomembnejših investicijskih del. Šele po letu 1954, ko so pričeli vlagati večja sredstva v predelovalno industrijo in kmetijstvo, se je tudi v žalski občini investicijska dejavnost okrepila. Kakor v zadnjih treh letih, tako so tudi pred tem prevladovale kmetijske

investicije, ker se je akumulacija za kmetijske investicije ustvarjala mimo gospodarskih organizacij, bodisi s pozitivnimi razlikami v ceni hmelja ali pa v prometnem davku na hmelj. Dograditev zadržinskih domov, izgradnja velikih hmeljskih sušilnic, hlevov in vzrejališč živine, novih hmeljskih nasadov, nabava mehanizacije je terjala vložitev izdatnih sredstev. Delna sprostitvev amortizacijskih sredstev predelovalne industrije, vzpostavitev lokalnih družbenih investicijskih sredstev, možnost pritegnitve zveznih in republiških namembnih sredstev in povečanje akumulativnosti predelovalne industrije so povzročili živahnejše investicijsko gibanje v vseh treh tekstilnih tovarnah. Pomembne so rekonstrukcije vseh treh podjetij, čeprav še niso nikjer do kraja izvedene. Laiku zadostuje že zunanji videz teh tovarn, pa bo lahko presodil, seveda zelo preprosto, da so tekstilne tovarne v žalski občini le naredile korak naprej.

Tudi vrednostni pokazatelji pripomorejo k jasnejši sliki investicijskega vlaganja, posebno še, če primerjamo akumulacijo in sklade z investicijskimi vsotami v posameznih letih:

— v milij. din —

Leto	Akumulacija in skladi	Investicijska vlaganja
1959	3,850	1,910
1960	4,164	1,870
1961	4,347	1,956
1962	5,874	2,372
1963	6,160	2,614

V strukturi vseh investicij zajemajo kmetijske investicije skoraj v vseh navedenih letih polovični delež, investicije v terciarno dejavnost pa komaj 7—12 %.

Za popolnejšo sliko gospodarskega stanja žalske občine pritegnimo primerjavo doseženega narodnega dohodka v zadnjih letih po najvažnejših panogah gospodarstva:

— v milij. din —

Leto	Industrija	Kmetijstvo	Vse ostale panoge
1959	3,250	2,191	927
1960	3,525	2,273	1,266
1961	3,344	2,601	2,012
1962	3,833	3,610	2,098

Primerjava rasti narodnega dohodka po panogah gospodarstva kaže na največjo dinamiko v kmetijstvu, terciarnih dejavnostih, industrija pa ima razmeroma najmanjšo stopnjo rasti.

Struktura narodnega dohodka je lahko v veliki meri kažipot nadaljnjim gospodarskim naporom. Gospodarsko razvit ni samo tisti prostor, ki ima visoko stopnjo rasti industrije. Za razvitost prostora je važno najugodnejše razmerje med vsemi panogami gospodarstva.

Če dajejo tla Savinjske doline ugodne pogoje nadaljnjemu razvoju in razmahu industrijske rastline, potem je to upoštevati pri načrtovanju perspektivne gospodarske politike. In to se tudi dela. Kmetijski kombinat Žalec ima proizvodno, investicijsko in kooperacijsko dejavnost tako zastavljeno, da bodo naravni gospodarski in družbeni pogoji v polni meri pripomogli k še hitrejšemu razvoju kmetijstva v dolini.

Stopnja rasti industrije bo po končanih rekonstrukcijah v tekstilnih tovarnah pridobila na vzponu. Že podatki za leto 1964 nam kažejo, da je trditev pravilna, čeprav rezultati še niso najboljši. V bodoče bo k večji stopnji rasti industrije pripomoglo tudi podjetje »Montana« Žalec, ki se zelo hitro razvija v pomembno industrijo nekovin.

Analizirajmo zadnje gospodarsko stanje posameznih panog po periodičnih obračunih polletja, oziroma tretjega četrtletja 1964.

Najprej primerjajmo doseganje narodnega dohodka v družbenem sektorju gospodarstva za razdobje januar — september 1964 nasproti enakemu obdobju 1963 po občinah celjskega okraja, da bomo ugotovili, kje stoji žalska občina v družini ostalih občin:

Občina	I.-IX.-1963	I.-IX.-1964	Indeks
Brežice	1.617,7	2.429,2	149,5
Celje	23.971,1	32.116,2	134,0
Laško	2.678,9	3.507,6	130,9
Mozirje	1.728,2	2.630,7	152,2
Sevnica	1.430,8	2.079,5	145,5
Slov. Konjice	3.419,6	4.827,1	141,2
Šentjur pri Celju	679,4	1.175,1	173,0
Šmarje pri Jelšah	1.949,8	2.582,5	132,4
Velenje	7.543,0	8.758,2	116,1
Krško	4.537,4	5.335,7	117,6
Žalec	5.206,8	6.818,4	130,9
Okraj Celje	54.762,7	72.250,2	131,9

Občina Žalec zavzema po obsegu tretje mesto, po stopnji porasta pa šele sedmo mesto. Zanimivo pa je, da imata občini Velenje in Krško manjšo stopnjo rasti kot žalska občina, čeprav sta bili ti dve občini vedno pred žalsko občino.

Ob polletju 1964 so dosegle posamezne panoge gospodarstva žalske občine tale narodni dohodek:

	1. VI. 1963	1. VI. 1964	Indeks
Industrija	1895	2.345	123,7
Kmetijstvo	675	765	113,2
Gradbeništvo	93	130	138,8
Promet	15	18	118,2
Trgovina	116	138	118,7
Gostinstvo	36	39	110,4
Obrt	342	490	143,4

Polletni rezultati nam v vseh panogah ne pokažejo dejanske slike napredka, primerjava z enakim obdobjem preteklega leta pa vendar daje osnovo vsaj nekaterim analitičnim zaključkom.

V letošnjih gospodarskih rezultatih zelo izstopata podjetji Tovarna nogavice Polzela in Lesno podjetje »Garant« Polzela.

V Tovarni nogavic Polzela je v glavnem končana rekonstrukcija proizvodnih obratov. Občutno izboljšanje rentabilnosti poslovanja pa bo ustvarilo pogoje nadaljnje širitve obratov. Čeprav je povečani celotni dohodek tudi odraz nanovo zaposlene delovne sile, je neto produkt na zaposlenega narasel za 35,7 %, rentabilnosta se je dvignila za 66,7 % in ekonomičnost poslovanja za 22,2 %. V izvozu dosega podjetje kar lepe uspehe. Letna obveza 458.000 \$ bo prekoračena. »Garant« Polzela se je pripojil k podjetju LIK Savinja Celje in s temi povečal možnost solidnega poslovanja. Povečana rentabilnost za 48 % in povečan netoprodukt na delavca za 39 % so prvi rezultati integracije. »Montana« Žalec je zelo perspektivno podjetje. Četudi je proizvodnja premoga komaj dosegla planske obveze, je plan proizvodnje nekovinskega presegan. Celotni dohodek je v prvem polletju porasel za 23 %, narodni dohodek pa za 17,5 % nasproti enakemu obdobju lani. Zelo je porasla v tem podjetju produktivnost (31 %) in rentabilnost (18,5 %). S predelavo nekovinskega, za kar bo treba sicer nadaljnjih investicijskih vlaganj, bi postalo to področje eno najpomembnejših v žalski občini.

Tekstilni tovarni Prebold in »Juteks« ne dosegata letos vidnejših rezultatov, kakor tudi ne druga tekstilna podjetja v okraju. Težave v preskrbi s surovinami, pomanjkanje deviznih sredstev za utenzilije, nujnost zvišanja osebnih dohodkov in plafonirane cene izdelkov, to so glavni vzroki, da so proizvodni in finančni rezultati minimalni.

Keramična industrija Liboje nima ob polletju najboljših rezultatov gospodarjenja. Neto produkt je narasel le za 4 %, ekonomičnost poslovanja je padla za 16 %, osebni dohodki dosegajo povprečje le 29.000 din. Pri izvozu dosega podjetje le 61 % lastne cene. Ugodnejša pa je proizvodnja in prodaja opečnih izdelkov. Na znižanje proizvodnje keramičnih izdelkov zelo vpliva lom, ki dosega tudi 35 % proizvodnje.

Družbeno kmetijstvo zajema v Žalcu le eno podjetje, to je Kmetijski kombinat Žalec, ki je koncem leta 1963 združil v enotno gospodarsko organizacijo prejšnja kmetijska družbena posestva, KZ Žalec, KZ Celje, Hmezad Žalec, Kmetijsko strojno postajo Žalec in Mleko Celje.

V okraju Celje ima največje obdelovalne površine KK Žalec in sicer od skupno 7.800 ha, kar 3.152 ha ali 40 %. Tudi najvišji program pri pridobivanju zemljišč ima ta organizacija, ki svoja zemljišča tudi konstantno širi z organizirano službo in ima sedaj že 19 % zajetih zemljišč na področju občine Žalec in 8,6 % na področju občine Celje. Letošnji plan podružbljanja zemljišč znaša 707 ha ter je do konca septembra realiziran s 495 ha.

Kooperacijski odnosi kmetijskega kombinata s savinjskimi kmeti so se v zadnjem letu bistveno spremenili. Prejšnje sodelovanje je temeljilo na članstvu in plačevanju uslug zadrugi (strojna dela), sedanje

pa temelji na pogodbi o trajnem sodelovanju ter je kmet za svoje storitve plačan, oziroma mu je zagotovljena prodaja proizvodov. Pri proizvodnji pomagajo kmetu kmetijski strokovnjaki, ki z njim stalno sodelujejo. Kombinatski ima 4.500 kooperantov — kmetov, ki imajo okrog 13.000 ha zemljišč. V kooperaciji poteka proizvodnja hmelja, krompirja, žit, govedi, prašičev in piščancev.

V preteklem obdobju je imel kombinat skoraj 2.000 kooperantov s preko 1.000 ha zemljišč za proizvodnjo hmelja, 2.051 kooperantov z 979 ha zemljišč za žita, 1.290 rejcev s 1.700 glavami krav in mlade živine in 560 rejcev s preko 2.000 prašiči. Po oceni naj bi letos v kooperaciji proizvedli za 3 do 3,5 milijarde dinarjev proizvodov za tržišče.

V prvem polletju letos je podjetje vložilo 839 milijonov dinarjev v nove investicije in sicer 24 milijonov za hidromelioracijo, 164 milijonov za gradbene objekte, 539 milijonov za nasade, 109 milijonov za nova zemljišča, 127 milijonov za opremo in 16 milijonov za živino.

Že teh nekaj podatkov kaže na velikost, usmerjenost in perspektivo družbenega kmetijstva v žalski občini. Podana je najboljša osnova, da postane ta panoga, ki bo prav gotovo v bodoče še bolj požlahtnjena s predelovalnimi obrati, vodilna panoga gospodarstva savinjskega gospodarskega prostora. Važno je pri tem poudariti, da je program podružbljanja dokončen ter da savinjski kmet ve, na katerih področjih bo razvijal svojo individualno, oziroma kooperacijsko kmetijsko dejavnost. Pri tem ne pozabljajo na polvišinske obrobne predele Savinjske doline, saj so ti kot nalašč ustvarjeni za kooperacijsko živinorejsko in sadjarsko proizvodnjo. Zmanjševanje davčne obveznosti, predvsem pa postopno opremljanje teh predelov z lahko kmečko mehanizacijo, mora biti glavni smoter bodoče kmečke politike v Savinjski dolini.

Trgovina in gostinstvo dosejata v letošnjem letu normalne uspehe, ki bi lahko bili sicer boljši, vendar to zavira preslaba opremljenost lokalov, razmeroma nizki osebni dohodki zaradi nizke akumulativnosti, nekatere organizacijske slabosti in podobno. Organski sestav sredstev se sicer iz leta v leto izboljšuje, vendar razmeroma zelo počasi.

Zelo lep napredek dosega letos obrt. V polletju je bil narodni dohodek nasproti enakemu obdobju lani presežen kar za 43 %. Uspešno posluje Kovinsko podjetje Žalec, saj je povečalo ekonomičnost za 62 %, rentabilnost za 65 % in produktivnost za 36 %. Prizadevanje podjetja gre v smer dokončne izgradnje nove livarne ter bo letos vložilo v investicije okoli 100 milijonov din.

Tudi »Agroservis« Šempeter zaznamuje lepe uspehe. Osvojitev proizvodnje obiralnih strojev za hmelj je velik uspeh podjetja. Obrtni center »Zarja« Žalec je povečal obseg proizvodnje in se tudi notranje organizacijsko utrdil. Obrtni podjetji »Usluge« Polzela in »Obrtnik« Prebold kažeta hiter proizvodni vzpon in se razvijata v razmeroma močna obrtna centra na svojem območju.

»Cevomontaža« Žalec letos presega lanski nivo in se uspešno uveljavlja tudi izven Savinjske doline.

Čeprav bo do konca leta lahko dejanska slika gospodarstva spremenjena, vendar se ne more bistveno spremeniti. Ocenjujemo lahko, da prav letošnje leto predstavlja prelomnico gospodarstva žalske občine ter da se bo letos in za naprej stopnja rasti gospodarstva nasproti ostalim občinam celjskega okraja popravila. S spremembo nekaterih gospodarskih prijemov v letu 1965, predvsem pa z nadaljnjo decentralizacijo sredstev in poglobljenim samoupravljanjem bo možna hitrejša rast prav tistih panog, ki so za gospodarski prostor žalske občine najvažnejše.

Pri razmišljanju o perspektivi savinjskega gospodarstva je lažje doseči oprijemljive točke kot v marsikaterem drugem gospodarskem območju našega okraja. Sedanja gospodarska mreža mikro in makro značaja daje solidno osnovo nadaljnjemu perspektivnemu gospodarskemu načrtovanju. Res je, da bi bilo najprej potrebno poznati zasnove regionalnih planov širših gospodarskih območij, to je okraja in republike ter po oceni teh zasnov graditi perspektivni program razvoja gospodarstva. Ker je regionalno planiranje širših gospodarskih območij šele v zametku, se bo treba zadovoljiti le z osnovami sedemletnega načrta razvoja Slovenije ter na osnovi širokega sodelovanja z obstoječimi gospodarskimi organizacijami graditi perspektivni načrt razvoja gospodarstva Savinjske doline. Industrija in kmetijstvo Savinjske doline imata razmeroma jasen perspektivni koncept razvoja. Tu je v marsičem odvisen razvoj od širših družbenih in gospodarskih silnic. Za vse ostale panoge gospodarstva pa bo treba jasnejših konceptov razvoja, kot so danes znani. Obstoječa trgovska, gostinska in obrtna mreža je prešibka. Ni pričakovati, da se bo lahko povsem sama iz lastnih sredstev razširila, ampak da bo tu treba intervencije v pogledu ugodnih investicijskih kreditov. Z ukinitvijo občinskih družbeno-investicijskih skladov se občutno zmanjšuje možnost občinskih skupščin za take intervencije, vendar mislimo da nove poslovne banke ne bodo smele imeti gluhih ušes za ta vprašanja. V določeni meri pa se temu vprašanju ne bodo mogle odreči večje gospodarske organizacije, saj bodo zelo zainteresirane, da bodo njihovi člani kolektiva v neposredni bližini svojih bivališč našli zadovoljitev raznih storitev, ki jih delovni človek vsakodnevno potrebuje. Z rastjo gospodarstva bo rasel tudi obseg občinskega proračuna, ki bo v bodoče lahko s svojimi prostimi sredstvi interveniral tudi v gospodarstvu. Res je, da so potrebe na družbenem polju življenja v žalski občini ogromne, pa četudi upoštevamo samo šolstvo, vendar bo kljub temu moral postati občinski proračun tisto bilančno sredstvo, ki bo uravnovešalo finančne potrebe vseh tistih gospodarskih in družbenih sfer, ki same direktno ne morejo uravnovešati dohodkov z izdatki. Važno pa je pri tem poudariti, da bodo morali postati perspektivni in vsakoletni družbeni plani občine lokalni zakoni, ki se bodo ob najširšem angažiranju občanov sestavljali, med letom analizirali in ob končnem obdobju polagali račune. Družbeni plani naj ne bodo v bodoče le plani želja in nerealnih gospodarskih zasnov, ampak načrti dela komune kot celote, vsake krajevne skupnosti in sleherne delovne organizacije v občini.

Ing. Zvone Pelikan:

NOVA TEHNOLOGIJA V PROIZVODNJI HMELJA

V Sloveniji smo do nedavnega pridelovali hmelj le na razdrobljenih parcelicah zasebnih hmeljarjev. Po letu 1955, posebno pa v zadnjem času se hmeljičča družbenega sektorja vedno bolj širijo in zavzemajo danes že blizu ene tretjine vseh hmeljišč. Sele naglo povečanje hmeljišč v družbenem sektorju v zadnjih letih pa je pokazalo, da na tako velikih površinah ne bo mogoče pridelovati hmelja na isti način kot je bilo to mogoče v kmečkih razmerah.

Vedno obsežnejša uporaba sodobnih strojev tudi v hmeljarstvu zahteva večje komplekse hmeljišč in tako razdaljo med vrstami, ki ne ovira dela s stroji. Samo v tem primeru lahko stroje racionalno izkoristimo. Storilnost stroja je v sodobnem hmeljišču do 3-krat večja kot v razdrobljenih hmeljiščih z ozkimi razdaljami. Zamisel nove tehnologije (postopkov pridelovanja) je v obrisih že izdelana. Inštitut za hmeljarstvo dela v sodelovanju z hmeljarskimi strokovnjaki kmetijskega kombinata in drugimi sodelavci intenzivno na praktični izvedbi poedinih elementov nove tehnologije. Ko bodo vsi novi tehnološki postopki v celoti proučeni in prenešeni v prakso, bo po naših predvidevanjih potrebno namesto dosedanjih 4.600 delovnih ur (od tega samo za obiranje 3.200), le še okrog 1.200—1.500 delovnih ur na ha hmeljišča (od tega za obiranje in sušenje okrog 600 ur).

Nekateri najvažnejši elementi nove tehnologije so v naslednjem: kot prvo naj omenim zamenjavo ročnega odkopavanja in rezi s strojno rezjo (še v proučevanju). Nadalje obešanje vodil s traktorjem in stolpom bo zamenjalo ročno obešanje (postopek je v zaključni fazi). Priključki za obdelavo zemlje bodo prilagojeni na večjo razdaljo 2,4 m med vrstami. Zaradi povečane razdalje od 1,7 m na 2,4 m je v novih nasadih mogoče uporabljati večji normalno širok traktor (npr. »Ferguson Fe 35«). Dovoljna moč traktorja omogoča večjo delovno širino, večjo hitrost pri delu in kombiniranje več agregatov, npr. kultiviranje, osipanje in dognojevanje z gnojili. Uporaba pršilnikov lahko do 3-krat poveča učinek škropljenja v primerjavi z navadnimi škropilnicami. Največ delovne sile pa nadomesti obiralni stroj. V zadnjem času je pomanjkanje obiralcev vedno akutnejše, zato ročno obiranje na družbenih obratih postopoma zamenjujejo stroji.

Med nastajanjem velikih kompleksov hmeljnih plantaž in novimi tehnološkimi postopki obstoja tesna medsebojna vzročna odvisnost. Na eni strani nova tehnologija zahteva večje komplekse, na drugi strani pa velike plantaže zahtevajo nove tehnološke rešitve v hmeljarstvu.

Eden osnovnih elementov, ki omogočajo večje komplekse, je nov sistem žičnice, grajene iz žične vrvi in betonskih drogov. Po tem sistemu grajene žičnice so lahko od 5—15 ha velike, medtem ko lahko gradimo stare le 1 ha velike. Čim večja pa je žičnica, tem cenejša je. Betonska žičnica ima zaradi večje razdalje med drogovi manjše število vrst z drogovi, ki otežujejo mehanizacijo. O drugih prednostih tega sistema žične konstrukcije bo govora še pozneje. V tem uvodu smo želeli dati samo grobo sliko o novi tehnologiji v hmeljarstvu, in kako je s tem povezan nov sistem žičnic.

Ing. Lojze Četina

UVOD*

Zaradi pomanjkanja hmeljev, njih visoke cene in večjih proizvodnih stroškov v nasadih s hmeljevki, so se žične opore pri nas razmeroma hitro uveljavile. Veliko jih je bilo postavljenih v letih 1957, 1958 in 1959, in sicer nad 1000 ha. Vse te žičnice so bile grajene na empiričnih izkušnjah, pridobljenih doma in drugod ter prilagojene našim zahtevam.

Že po nekaj letih pa so izkušnje pokazale, da te žičnice niso dovolj trdne in da ne vzdrže obremenitev. Leta 1959 se je veliko žičnic porušilo. Inštitut za hmeljarstvo v Žalcu si je zaradi tega zadal nalogo, da detaljneje prouči žičnice in najde ustrezno rešitev. Vzroki porušitve so bili v kratkem naslednji:

1. Meritve obremenjenih sider na dvohektarski žičnici tik pred obiranjem so pokazale, da delujejo na sidrne žice, sile velikosti od 800 kg do 1900 kg. Najmočnejše je obremenjeno eno izmed vogalnih sider in pa sidra v vrstah, ki so se že nekoliko nagnile. Hmelj v tem nasadu je bil sajen v razdalji 1,80 krat 1,40 m. Posamezne rastline so tehtale od 5 do 7 kg. Pridelek pa smo cenili na 16 do 17 centov po ha. Več sider je bilo že ojačanih, ker so se nekatere sidrne žice že prejšnje leto potrgale.

Kratek in preprost statični izračun nam pove, kakšne obremenitve lahko vzdrže dve železni žici, ki služita za sidro. Trdnost tega materiala je ca. 34 kg na mm². Meja plastičnosti (maksimalna obremenitev po kateri se žica še povrne v prvotni položaj; pri večji obremenitvi pa se potegne), pa je okrog 20 kg/mm².

Nosilni presek dveh žic premera 6 mm je 16,5 mm². Torej je nosilnost teh žic do raztezanja 1150 kg, pretrgajo pa se pri sili, večji od 1921 kg. Po tem lahko sklepamo, da so na ta način grajene žičnice pred obiranjem maksimalno obremenjene in da vsaka dodatna obremenitev, dež ali veter, lahko povzročita porušitev.

Dokaz, da so žičnice preobremenjene je tudi dejstvo, da moramo vsako pomlad sidrne žice zategniti, ker so se podaljšale tudi nosilne

* Razprava je bila priobčena v »Hmeljarju« (3.—4. št. let. 1964).

žice. Ta ukrep pa povzroča ponovno preobremenitev v času dozorevanja hmelja, saj je napeta žica mnogo bolj obremenjena, kot žica s povosom. Tudi sile v sidrih se zelo povečajo, če so prečne nosilne žice napete in brez povosa. Ker je pri teh žičnicah le ena žica, ki nosi in povezuje obenem, pa mora biti napeta, če ne želimo, da se žičnica zaradi vetra v eno smer ne povesi in se raztegne. Rešitev je v tem, da nosilne in sidrne žice močno pojačamo, kar pa predstavlja precejšen izdatek.

2. Stalno povečanje pridelkov pomeni tudi povečano obremenitev žičnice, a sočasno večjo verjetnost porušitve. Ko so se gradile prve žičnice, so bili pridelki komaj okrog 12 q/ha, sedaj pa so vedno pogosteje tudi preko 20 q/ha.

3. Črno vlečena žica ni zaščitena in močno rjavi. Zaradi rjavenja in vsakoletnega raztezanja se koristni presek žice stalno manjša, kar tudi pripomore k pogostejšim porušitvam.

4. Drogovi iz mehkega lesa, čeprav so bili impregnirani s kreozolom, niso trajali dalj od 5 let. Tudi s hrastovimi drogovi imamo slabe izkušnje, saj so v nekaterih žičnicah strohneli že v 6 do 8 letih. Le akacijevi in kostanjevi drogovi zdrže dalj časa, čeprav so tudi primeri, da se ukrivijo in zlomijo. Včasih so sidrne žice zdržale povečane obremenitve, drogeve pa je veter polomil, kot da bi jih požagali.

5. Vsaka površnost in štednja pri materialu pri postavljanju žičnic, predvsem pa nepravilne oblike nasada, še povečajo možnost porušitve žičnic.

Da bi rešili vprašanje žičnic, je Inštitut za hmeljarstvo pridobil nekaj sodelavcev — statikov, ki so napravili načrte in statične izračune za tri različne tipe žičnic.

Prvi tip je predvidel samo ojačitev lesnih žičnic s črno vlečeno žico do zahtev statičnega računa in namestitvev dodatnih žic, ki bi imele nalogo povezovati žičnico. Tako so bile grajene žičnice z lesenimi drogovi in pocinkanimi jeklenimi vrvmi. Ta tip žičnice je bil že podrobno opisan v Hmeljarju 1962, str. 135 — ing. Milan Dolinar: »Kako bomo popostavljali nove žičnice«.

Drugi tip žičnice je bil postavljen na 1 ha velikem nasadu Inštituta za hmeljarstvo v Žalcu. Zanj so značilne večje razdalje med vrstami drogov (20 m) in pa trapezni sistem nosilnih žic. Ker zahteva zelo velika betonska sidra in dolge drogeve, ni prišel v širšo prakso. Ima vrsto prednosti, zaradi katerih je potrebno ta sistem še nadalje proučevati in izpopolnjevati.

Tretji tip žičnice je z betonskimi drogovi. Postavili smo jo leta 1962, in sicer na 2 ha veliki parceli Inštituta za hmeljarstvo. Drogeve iz prednapetega betona nam je dobavilo podjetje »Betonproizvod« iz Zagreba, ki jih serijsko izdeluje kot stropne nosilce za potrebe gradbeništva. Nosilnost teh drogov je ca. 3,8 tone. Razdalja med drogovi v tej žičnici je 10×15 m.

Vogalne drogeve smo ojačali tako, da smo speli dva nosilca skupaj. Celotno žično ogrodje je iz pocinkanih jeklenih vrvi $7 \times 2,5$ mm. Žičnico smo postavili na star nasad, da bi jo že v prvem letu polno obremenili in tako čim prej hitreje dobili rezultate. Ker je bil nasad v letu

1962 zaradi zapoznele postavitve žičnice zelo neenakomeren, je bila žičnica polno obremenjena šele leta 1965, ko je bil na tej parceli dosežen pridelek 17 q/ha. Žičnica je preizkušnja v tem letu dobro prestala.

Na osnovi pridobljenih izkušenj in ponovnega statičnega izračuna je Inštitut za hmeljarstvo izdelal skupno s sodelavci projektivnega biroja gradbenega podjetja »Gradis« iz Ljubljane načrte za nov tip betonske žičnice, po katerih gradimo sedaj vse žičnice na večjih kompleksih.

ZIČNICA Z DROGOVI IZ PREDNAPETEGA BETONA IN S POCINKANIMI JEKLENIMI VRVMI

I. SPLOŠEN OPIS ŽIČNICE

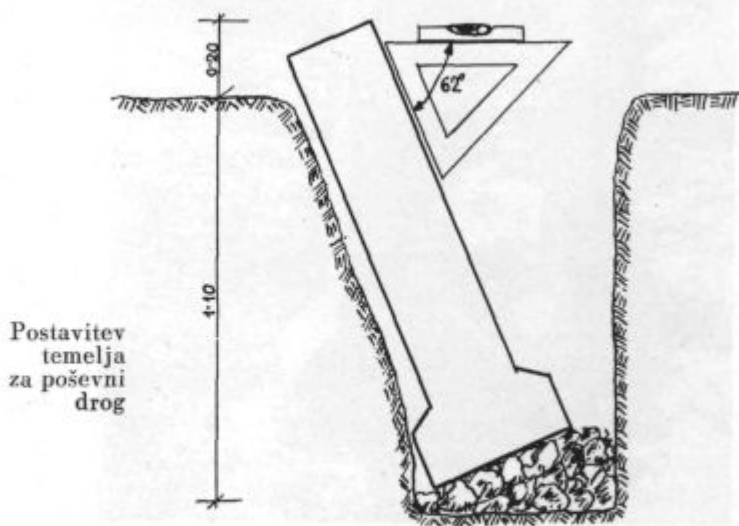
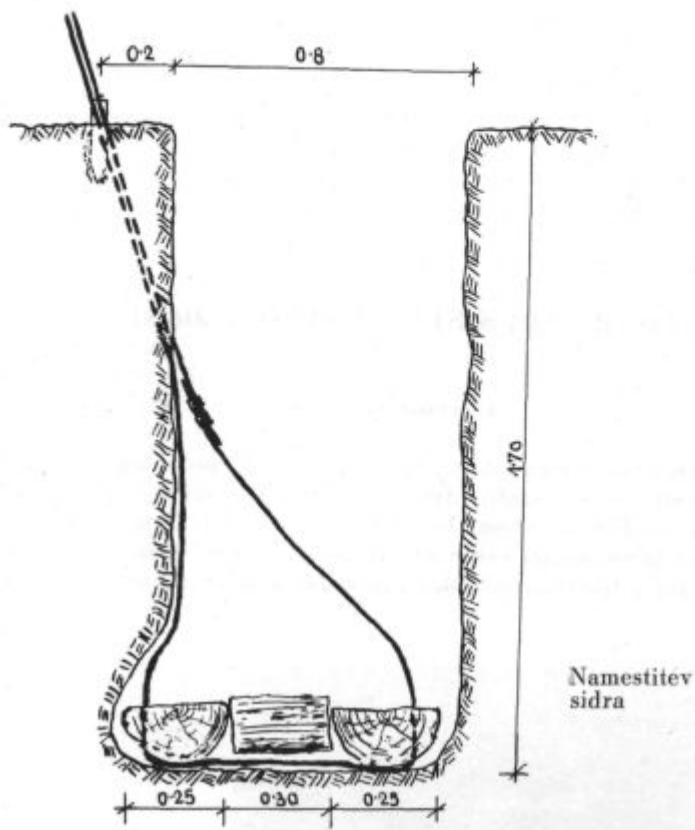
Vzporedno z reševanjem trdnostnih in gradbenih vprašanj smo želeli rešiti z novimi žičnicami tudi nekatere probleme iz agrotehnike hmeljišč. Tu mislim predvsem na večjo širino med posameznimi vrstami, boljši sistem napeljave hmelja, uvedbo stalnih kaveljčkov ipd.

a) Razporeditev rastlin

Hmelj sadimo v novih nasadih v razdalji $2,4 \times 1,3$ m. Tako posadimo na ha 5200 rastlin. Ker pa vodimo od vsake rastline po dve vodili, na vsako vodilo napeljemo po tri trte, imamo na 1 ha 19.200 trt. V primerjavi z dosedanjim sistemom, ko smo hmelj sadili v razdalji $1,80 \times 1,40$ m in napeljali na 1 ha 12.000 trt, smo v novem sistemu povečali število za 7200. To, da je rastlina pri dobri razdelitvi v prostoru ugodno osvetljena, nam zagotavlja večje pridelke.

b) Vodila

Kot smo že omenili, napeljemo od vsake rastline po dve vodili v obliki črke V. Vsako vodilo napeljemo na svojo vzdolžno nosilno žico, na kateri so pritrjeni stalni kaveljčki. Vodili pri napeljavi zamaknemo za razdaljo enega kaveljčka, tako da ne stojita vzporedno, temveč diagonalno. S tem dosežemo, da se dve sosednji trti bočno ne pokrivata. Tako imamo poleg boljše osvetlitve tudi to prednost, da zadene škropivo v posamezne trte z vseh strani, torej tudi z notranje strani napeljave. Stalni kaveljčki pa nam omogočajo tudi poševno napeljavo, ki je pokazala v dosedanjih poskusih vrsto prednosti, ter preprečuje drsenje vodil po nosilnih žicah.

c) Razporeditev drogov

Drogovi so razporejeni v razdalji $10,4 \times 16,8$ m. Tako pride med vsako vrsto drogov po 7 vrst hmelja. Med drogovi v vrsti pa je 8 rastlin. Dve vrsti hmelja pod poševnimi drogovi potekata v razdalji 2,6 m.

Zaradi zadostne medvrstne razdalje je možno tudi vrste pod poševnimi drogovi obdelovati s traktorjem.

OPIS POSAMEZNIH SEŠTAVNIH DELOV ŽIČNICE

1. Temelji

Imamo dve vrsti temeljev, in sicer temelje za pokončne droge in temelje za poševne in vogalne droge. Slednji so močnejši od prvih in imajo večjo nosilno površino. Temelji so izdelani iz armiranega betona (MB = 210) in imajo na vrhu vdelan trn, ki preprečuje, da bi drog zdrsnil s podstavka. Temelji so dolgi 1 m in jih zakopljemo 70 do 80 cm v zemljo.

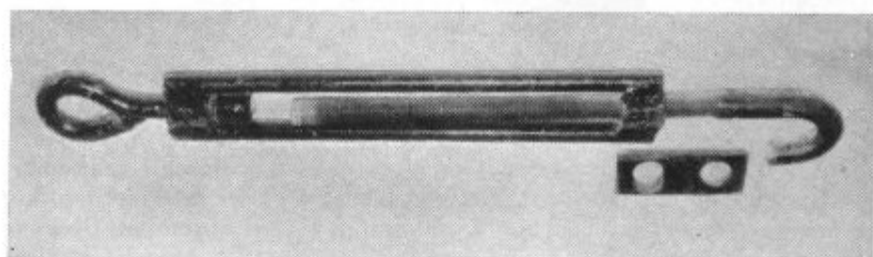
Temelji za droge

Sidro sestavlja več elementov, in sicer:

a) Dva sidrna praga dolžine 1,7 m, ki ju dobimo tako, da hlod, ki meri v premeru najmanj 25 cm, razkoljemo na dve polovici. Na sredini praga izvrtamo luknjo, in sicer na zunanji tretjini širine praga. Izvrtina naj ima približno 14 mm premera, tako da bomo skozi njo lahko napeljali sidrno vrv.

b) Za podzemno sidrno vrv uporabimo žično vrv dimenzije $7 \times 5,2$ mm dolžine 5,2 m. V tej dolžini je upoštevan tudi dodatek 40 cm za sam spoj. Spoj napravimo z dvema spojka, tako da konca vrvi ponovno stisnemo pod nasprotno spojko. Tak način spajanja žičnih vrvi je obvezen za vse spoje pri gradnji žičnice, saj je le-ta dovolj trden in varen.

c) Nadzemni del sidra je sestavljen iz natezalnega vijaka in sidrne vrvi. Sidrni vijak na gornjem delu ima vrtljivo uho, skozi katerega je speljana sidrna vrv dimenzije $7 \times 5,2$ mm. Potrebujemo 12,2 m žične vrvi z upoštevanim dodatkom za spoj. Na spodnjem delu ima natezni vijak kavelj z varovalno ploščico. Varovalna ploščica preprečuje odpiranje kavlja pri velikih obremenitvah ter mora biti zato nabita na kavelj vse do krivine. Ta ploščica večkratno poveča trdnost kavlja in je izredno važna. Da bi se ne snemala s kavlja, jo h kavlju privežemo s pocinkano ali aluminijasto žico.

Natezni vijak

3. Pokončni drogovi

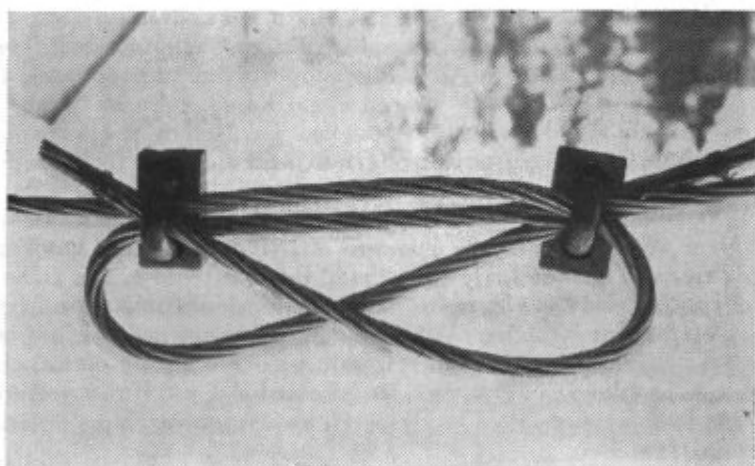
Pokončni drogovi so kvadratnega preseka 9×9 cm in dolgi 6,2 m. Težki so 125 kg. Na spodnjem koncu imajo luknjo, v katero pride trn temelja. Izdelani so iz prednapetega betona po posebnem postopku, ki jim daje dovolj veliko trdnost za transport in polno nosilnost, ko so vgrajeni z žičnico.

4. Poševni drogovi

Poševni drogovi imajo osmerokotni presek in so debeli 15 cm. V sredini so votli, zaradi zmanjšanja teže ob enaki nosilnosti. Dolgi so 6,75 m in tehtajo 260 kg.

5. Vogalni drogovi

Vogalni drogovi so dolgi 7,2 m, osmerokotnega preseka, debeline 19 cm. Komad tehta 342 kg. Tudi ti drogovi so v sredini votli.

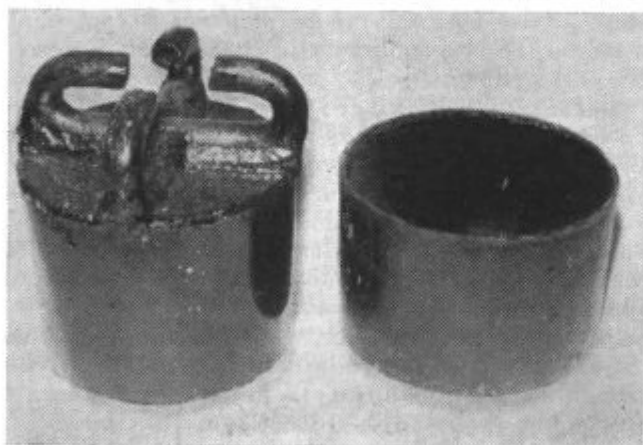
Spoj jeklenih vrvi

6. Zaščitni okovi za drogove

Da bi na koncih zaščitili betonske drogove in dosegli enakomernjši prenos obremenitev tako na stiku med drogom in temeljem, kot na mestih povezovanja drogov z jeklenimi vrvmi, opremimo drogove s posebnimi okovi. Spodnji okovi za vse drogove, kot gornji okovi za pokončne drogove, so liti iz aluminijeve zlitine. Zgornji okovi poševnih in vogalnih drogov pa so kovani, saj so na njih privarjeni kavljji za spajanje žičnih vrvi z drogovi. Zaščitne okove zabetoniramo na drogove s finim betonom. Pri tem pazimo, da okovov ne zabetoniramo na drog poševno. Pri betoniranju spodnjih okovov moramo luknjo začasno zadelati z lesenim čepom, sicer se luknja zamaši in droga ne bomo mogli postaviti na temelj s trnom. Špranjo nad drogom in okovom zamažemo z betonom tako, da je rob nekoliko poševen in da bo voda gladko odtekala. Preveč daleč ob drogu potegnjen rob odstopi. V nastalo razpoko lahko zateka voda, ki pozimi zmrzne in poškoduje drog. Med temelj in drog položimo 1—2 mm debelo podloško iz svinčene pločvine. Ta ima nalogo, da ščiti temelj pred poškodbami in da enakomerno porazdeli obremenitev z droga na temelj. Drog moramo pred betoniranjem kap zmočiti, v vročih dneh pa ga moramo zasenčiti in močiti, sicer se beton izsuši predno veže in se zato kruši. V zimskih dneh moramo računati s tem, da beton pri temperaturi nižji od 5° C ne veže, zato

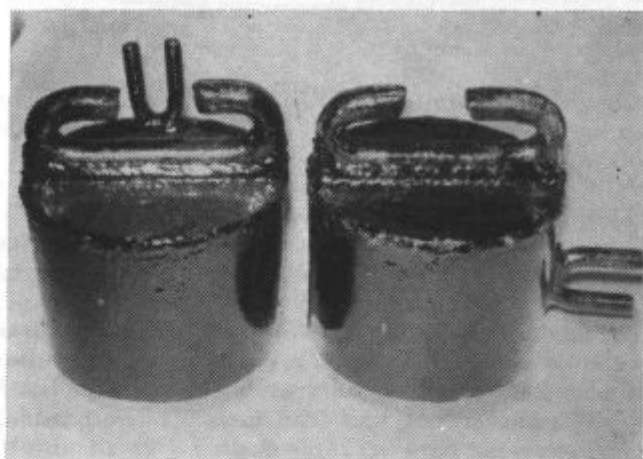
moramo zaščitne okove montirati na drogove že prej, ko je temperatura zraka višja.

Gornji okovi pokončnih drogov imajo izvrtine z navoji za spajalne vijake. Da ne bi v te zvrtiline prišel beton, moramo na dno okova pred betoniranjem položiti nekaj plasti papirja, ki smo ga narezali iz cementnih vreč, na ustrezne kvadrate.

Zaščitni okov za vogalni drog in spodnji zaščitni okov za poševne drogove

Zaščitni okovi; levi: za poševne drogove ob daljši stranici; desni: za čelne drogove

7. Žično ogrodje

Žično ogrodje sestavljajo povezovalne in nosilne žične vrvi.

a) Povezovalne vrvi

Povezovalne vrvi nimajo povesev in so zmerno napete. Robne povezovalne žice tvorijo obod žičnice, prečne in vzdolžne povezovalne

žice pa tvorijo povezovalno mrežo žičnice. Vse povezovalne vrvi so dimenzije $7 \times 3,2$ mm razen vzdolžnih povezovalnih vrvi, ki so lahko dimenzije $7 \times 2,5$ mm ali $7 \times 2,9$ mm. Povezovalne vrvi, ki tvorijo obod žičnice, so dimenzije $7 \times 3,2$ mm.

b) Nosilne vrvi

Nosilne vrvi nosijo celotno breme nasada. Zato imajo vse te vrvi določen poves, in sicer: prečne nosilne vrvi imajo poves 60 cm, robne nosilne vrvi pa 80 in 100 cm. Te vrvi so dimenzije $7 \times 3,2$ mm.

Vzdolžne nosilne vrvi so dimenzije 7×1 mm. Na vsako vrsto hmelja prideta po dve vzdolžni nosilni vrvi.

Za celotno žično ogrodje, kakor tudi za sidrne vrvi uporabljamo pocinkane jeklene žične vrvi. Le-te so spletene iz sedmih jeklenih žic ustrezne dimenzije. Jeklene žice so izdelane iz visokokvalitetnega jekla nosilne trdnosti 120 do 140 kg/mm². Jeklene žice za vzdolžne nosilne vrvi so kvalitete 160 kg/mm². Za kvaliteto jeklene vrvi jamči izdelovalec in je dolžan, da priloži k vsaki pošiljki tudi uradni atest o kvaliteti jeklenih vrvi. Vse jeklene vrvi so dvakrat pocinkane.

Pri vseh spojih jeklenih vrvi z ostalimi elementi žičnice, kot na primer z nateznimi vijaki, kavljji na kapah in tako dalje, moramo vložiti pod žično vrv srčasto žlebasto podložko. Ta preprečuje drgnjenje in ostre zlome žične vrvi, kar vse zmanjša trdnost konstrukcije.

Na vzdolžne nosilne vrvi pritrdimo stalne kaveljčke, ki so izdelani iz 3,5 mm debele poltrde jeklene žice in pocinkani.

III. POSTAVITEV ŽIČNICE

1. Priprava parcele

Betonskih žičnic ne bomo postavljali na nagnjenih in valovitih legah. Pri združevanju parcel pa povzročajo ozare, jarki in pota precejšnje neravnine, katere moramo poravnati tako, da so prehodi čim bolj blagi. Tudi osnovno oranje in brananje moramo opraviti prečno na te vzbokline ali jarke. Zravnana parcela nam bo olajšala postavitve žičnice, kakor tudi vsakoletno obdelovanje hmelja. Na zravnanim zemljišču bo nasad bolj izenačen in žičnica bolj trdna, zato moramo planiranje terena opraviti zares skrbno.

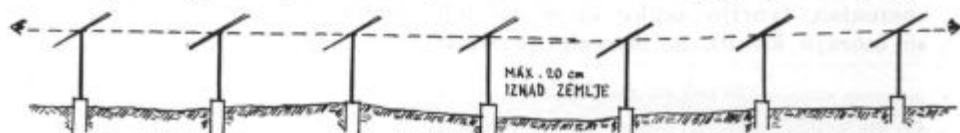
2. Zakoličenje žičnice

Betonska žičnica ima lahko le pravokotno obliko. Optimalna velikost žičnice je okrog 8 ha. Manjše žičnice so zaradi večjega odstotka robnih elementov (robni drogovi in sidra) dražje, pri večjih žičnicah od 8 ha pa je ta prihranek vse manjši, težavnejša pa je postavitve.

Ker so žičnice precej velike, mora osnovno mrežo ali pa vsaj vogalne drogove zakoličiti geometer s teodolitom. Položaj pokončnih drogov lahko nato določimo s trasirkami in merilnim trakom. Kjer se razdalja med vrstami drogov ne izide s širino ali dolžino parcele, to korigiramo tako, da eno ali dve medvrstni razdalji zožimo za eno sadilno mesto.

3. Izkop jam ter postavitve temeljev

Globina jam za temelje je odvisna od tega, koliko bo temelj gledal iznad pravilne lege. Pri postavljanju temeljev za poševne in vogalne drogove je zelo važno, da jih postavimo pod točno določenim kotom. V ta namen potrebujemo površine. Kjer je teren povsem raven, gleda temelj 20 do 30 cm iz zemlje. V tem primeru bodo jame 70–80 cm globoke. Dno jame za temelje pokončnih stebrov naj bo vodoravno, ker nam bo olajšalo pravilno namestitve temelja. Dno jam za temelje poševnih drogov mora biti nagnjeno tako, da se temelj prilega na podlago z vso svojo spodnjo ploskvijo. Temelje moramo s strani dobro zaphati in pri tem paziti, da jih ne nagnemo na eno ali drugo stran. Če zemlje okrog temeljev ne nabijemo, se lahko temelji pri postavljanju

Niveliranje temeljev

drogov premaknejo iz dveh lesenih enakokrakih trikotnikov s kotom nad osnovnico 62° za poševne in s kotom 59° za vogalne drogove. Trikotnik položimo ob temelj tako, da je želeni kot ob vrhu temelja. Na nasprotno stranico postavimo libelo in temelj nagibamo toliko časa, da libela vrhuni, to je, da je v vodoravnem položaju. Tedaj je temelj pravilno postavljen in ga zasujemo.

Na parcelah, ki niso povsem ravne, moramo višino temeljev uravnati tako, da temelje na višjih mestih zakopljemo globlje, celo do površine terena. Temelje pa, ki stoje na nižjih mestih vkopljemo plitvije. Tako lahko zniveliramo žičnico le, če je valovitost terena minimalna. Saj temeljev ne smemo v nobenem primeru zakopati pod nivo terena, še manj pa da bi jih zakopali plitvije kot 70 cm. V primerih, ko žičnice ne moremo popolnoma znivelirati, pazimo na to, da so prehodi med višjimi in nižjimi mesti terena čim bolj blagi in enakomerni. Temelji, ki gledajo iznad terena več kot 30 cm, so nestabilni in se lahko pod obremenitvijo prevrnejo. Temelji morajo ležati točno v smeri drogov, tako da se gornja ploskev temeljev in zgornja ploskev drogov prilegata na vsej površini.

Na slabo nosilnih tleh, to so predvsem glinista in ilovnata tla, je potrebno jame za temelje izkopati globlje, na dno pa nasuti 20 do 30 cm gramoza, ki bo preprečil usedanje temeljev.

Jame za sidra izkopljemo okrog 25 cm navzven od količka, ki označuje položaj sidrne vrvi. Globina jame naj bo po možnosti 1,7 m, kjer pa je visoka talna voda, pa vsaj 1,6 m. Jamo pri dnu razširimo v smeri proti drogu, tako da bo polovica sidra prišla pod zbito plast zemlje. Predno sidro zasujemo, položimo med oba sidrna praga večje kamenje ali pa odrezke hlobov, iz katerih smo sidra napravili. Razdalja med sidrnima pragovoma naj bo 25 cm. Pri pragovih, debelejših kot 25 cm, je ta razdalja lahko ustrezno manjša. Po sredini sidrne jame napravimo v smeri proti količku zarezo, v katero se bo vlegla sidrna vrv. Če te zareze ne napravimo, je sidrna vrv speljana v loku, preko roba jame. Pri večjih obremenitvah se nato zajeda v zemljo, kar povzroči podaljšanje sidrne vrvi. Žičnica se zaradi tega pozneje umiri in je potrebno več let, da se popolnoma uravnovesi. Sidrna vrv naj gleda približno 20 cm iznad površine in to točno ob količku.

4. Razrez žičnih vrvi, označevanje točk za pritrditev na drogove in spajanje žičnega ogrodja z drogovi

Žične vrvi moramo s kolobarji odvijati, ne pa snemati. Ako jih snemamo, tvorijo zanke in se na teh mestih lomijo. Pri odvijanju se morajo koluti, na katerih je navita vrv, sukati okoli vodoravno

Obešanje
sidrne vrvi
na drog

položene osi. Ker moramo kolute stalno premeščati, napravimo primerno ogrodje kar na prikolico. Predno žično vrv odrežemo s škarjami, jo moramo levo in desno od mesta rezi povezovati s tanko žico, sicer se nam razplete. Na koncu vrvi napravimo zanko, ter jo nato s konjem potegnemo preko parcele. Predno žico odrežemo, jo moramo točno odmeriti. Temu opravilu moramo posvetiti vso skrb, saj od tega zavisi pravilen položaj vseh drogovi. Najbolje je, da konec vrvi, ki ima že napravljeno zanko, pritrdimo za sidro tako, da vmes vstavimo škripčevje. Isto napravimo tudi na drugem koncu vrvi.

Ker pa tam še ni zanke, pritrdimo škripčevje na žično vrv z žabico ali klemo. Nato vrv dobro napnemo in jo položimo tako, da sloni na temeljih. Zanka vrvi naj bo oddaljena od količka, ki označuje vrh poševnega droga za 7 cm navznoter, torej za polovico širine kape s kavljem. Vse povezovalne žice zaznamujemo točno na mestih, kjer se žica dotika trna na temelju. Nosilne žice so zaradi povesa daljše, kot je razdalja med drogovi. Zato moramo prišteti k vsaki razdalji še toliko cm, kolikor je potrebno za zahtevani poves. Ker je to odvisno od razdalje med drogovi in od velikosti povesa, moramo izračunati ali pa uporabiti naslednjo tabelo:

Tabela povesov nosilnih vrvi

Razdalja med drogovi (v m)	Dodatek za poves		
	60 cm	80 cm	100 cm
6	19	32	43
7	14	24	36
8	12	21	32
9	11	19	28
10	10	18	26
11	9	16	23
12	8	15	21
13	7	14	19
14	7	13	18
15	6	12	17
16	6	11	16
17	6	10	15

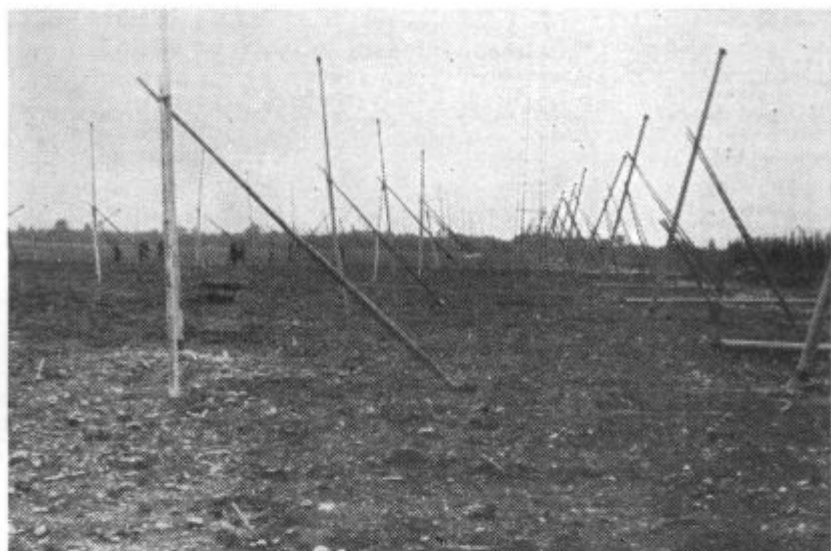
Pri zaznamovanju moramo paziti, da je merilni trak dobro napet in opraviti to delo z največjo natančnostjo. Na drugem koncu vrv zopet odmerimo ob količku, ki označuje vrh droga. Tudi tu odmerimo 7 cm manj. Nato napravimo zanko, pri tem pa pazimo, da je označeno mesto točno na sredini zanke — tam kjer žico upognemo. Za označevanje spojnih točk na vrveh uporabimo nitrolak dveh različnih barv. Z eno barvo označujemo nosilne, z drugo pa povezovalne vrvi. To nam olajša delo pri spajanju vrvi z drogovi. Nosilna in povezovalna vrv morata potekati vzporedno in se ne smeta prepletati ali

križati, to pa pomeni, da mora imeti posamezna vrv pri spoju vedno enak položaj. Najprej raztegnemo in odmerimo vzdolžne povezovalne vrvi, nato šele prečne vrvi. Ko spajamo vrvi s poševnimi drogovi, moramo vedno najprej nataktniti zanko nosilne vrvi, to je one s povsotom, in šele nato zanko povezovalne vrvi.

Za spoj vrvi s pokončnimi drogovi nam služita dva vijaka M 12 mm in podložna ploščica iz litega železa. Pri spajanju moramo paziti, da so z barvo označene točke na vrveh točno na sredini droga in da ležita obe vrvi druga ob drugi, tako da ju podložna ploščica enakomerno stisne. Vijake moramo dobro pritegniti.

5. Dviganje žičnice

Ker drogovi na temeljih le slonijo in niso z njimi čvrsto povezani, bi morali pri postavljanju žičnice dobro podpreti vsak drog. To pa pri postavljanju večjih žičnic ne bi bilo niti lahko niti enostavno. Zaradi tega postavimo žičnico tako, da tedaj, ko jo dvigamo, nagnemo drogove v diagonalni smeri žičnice. Tako moramo podpreti le poševne

Postavljanje žičnice

drogove na čelni strani, kjer smo žičnico pričeli dvigovati in na obeh robnih straneh. Podpreti moramo tudi po tri vrste navpičnih drogov, nato pa podpore prestavljamo. Zaradi lastne teže in nagiba drogov napnejo povezovalne vrvi. Ta teža deluje kot sila na sidrne vrvi. Pri velikih žičnicah so te sile lahko zelo velike. Zato moramo izdelati pomožna nadzemna sidra, ki so daljša od normalnih za približno 80 cm

in jih rabimo samo pri postavljanju žičnice. Napravljena so iz enakega materiala in enako skrbno kot stalna sidra. Na kavelj zaščitnega okova poševnih drogov najprej obesimo stalno sidro in šele nato pomožno, v nasprotnem primeru bi pomožno sidro le težko sneli s kavlja, ko je žičnica že dokončno postavljena.

Za podpore si pripravimo škarje, napravljene iz dveh močnih hmeljev, povezanih z močno vrvjo. Žica ni primerna za povezovanje škarij, ker lahko ob betonskem drogu zdrsne. Da drog lažje dvignemo, si pripravimo škarje treh različnih dolžin (6,5 in 4 m), s katerimi lahko drog lažje poprimemo. Žičnico začnemo dvigati tako, da dvignemo najprej dva vogalna drogov na oni strani žičnice, kjer pričnemo z dvigovanjem. Če ni parcela povsem v ravnini, naj bo to na onem delu parcele, ki leži višje, ali pa na oni strani, od koder piha močnejši veter. Oba vogalna drogov povežemo s sidri. Eden izmed vogalnih drogov, to je oni, ki stoji na nasprotni strani žičnice, kamor bodo nagnjeni drogov, ima dve podaljšani pomožni sidri. Vogalni drog na nasprotni strani pa le eno, to je ono, ki je v vrsti s sidri čelnih drogov. Ko smo pritrdili sidra, obesimo na vogalne drogov še zanke obeh robnih povezovalnih vrvi ob daljših stranicah in zanki povezovalne in nosilne vrvi ob krajši stranici. Robni povezovalni vrvi ob daljši stranici pripnemo za sidri vogalnih drogov na nasprotnem koncu parcele. Nato dvignemo vse glavne drogov ob krajši stranici, jih spojimo z nosilno in povezovalno čelno vrvjo in s pomožnimi sidri. Ti drogov stoji skoraj navpično, ker imajo podaljšana sidra in so nagnjeni v levo ali desno stran, odvisno od tega, na kateri strani žičnice so drogov s podaljšanimi sidri.

Sedaj dvignemo prvi poševni drog ob daljši stranici, ki ima pomožno sidro, ga pritrdimo na robno vzdolžno vrv in pritrdimo nanj sidro. Nato dvignemo prvo vrsto navpičnih drogov. Pred tem pa še obesimo zanke vzdolžnih povezovalnih vrvi na zaščitne okove poševnih drogov. Ker so drogov med seboj povezani z vrvmi, moramo postopoma dvigati drog za drogom in sicer tako, da ena skupina delavcev dvigne drogov na najnižje škarje, zanj pride druga skupina, ki dvigne drogov na višje škarje in končno tretja skupina povsem dvigne drogov in jih prevesi v smeri dviganja žičnice. Predno povsem dvignemo pokočne drogov, moramo obesiti zanke prečne povezovalne in nosilne vrvi na poševni drog ob daljši stranici. Poševne drogov moramo takoj po dvigu podpreti v smeri nagiba, sicer nam lahko teža žične vrvi potegne celo vrsto drogov nazaj na tla. Ko dvignemo še zadnji pokončni drog v vrsti, obesimo še obe zanki nosilne in povezovalne vrvi na poševni drog na nasprotni strani parcele. Ta drog ima le stalno sidro. Vzporedno, ko dvignemo prvo vrsto pokončnih drogov, že dvigamo tudi naslednje vrste. Za obešanje sidrnih žic in zank povezovalnih ter nosilnih žic na poševne drogov kakor tudi za pritrditev teh drogov na robne povezovalne žice, moramo imeti dva traktorja s stolpom in ustrezno ekipo delavcev.

Traktorja in ekipo se premikata vsaka vzdolž svoje strani parcele, dvigata stranske poševne drogov, jih pritrdita na vzdolžno robno

povezovalno vrv, pritrđita sidrno vrv in obesita zanki nosilne in povezovalne vrvi. Ostale tri skupine delavcev pa dvigajo pokončne drogove. Dviganje žičnice mora voditi delovodja, ki skrbi, da dela tečejo enakomerno in skladno.

Ko smo dvignili četrto vrsto pokončnih drogov, lahko že odstranimo podpore iz prve vrste in jih uporabimo pri dviganju pete vrste. Tako delamo vse do konca žičnice in pazimo le, da so podprte tri vrste drogov. Te podpore tudi preprečujejo verižno porušitev vseh že dvignjenih drogov, če se iz kakršnega koli vzroka podre že delno postavljen drog.

Pri dviganju pokončnih drogov je potrebno še posebno paziti na to, da jih podpiramo s škarjami čim bolj pri vrhu, nikakor pa ne v sredini ali izpod njih, ker jih lahko zlomimo. Drogov tudi ne postavljamo takoj na podstavek, temveč šele potem, ko je že nekaj vrst postavljenih. To delo opravi skupina 2—3 delavcev s pomočjo droga in vrvi.

Ko smo dvignili zadnjo vrsto pokončnih drogov in vse stranske poševne drogove, dvignemo še preostala dva vogalna drogova in glavne čelne drogove na nasprotni strani parcele. Na te drogove obesimo stalna sidra in jih pritrđimo za čelno povezovalno in nosilno žico. Na vogalna drogova obesimo sedaj še zanki vzdolžne robne vrvi, nato pa na poševne čelne drogove še zanke vzdolžnih povezovalnih vrvi, sidrne vrvi pa vpnemo s kavljem nateznega vijaka na zemeljska sidra.

Ko so postavljeni vsi drogovi, razen pomožnih čelnih, in so vpeta vsa sidra, odstranimo podpore vertikalnih drogov, podpore na poševnih drogovih pa premestimo tako, da zmanjšamo nateg povezovalnih žic v smeri nagiba žičnice.

6. Postavitev žičnice v vertikalni položaj.

Z vračanjem žičnice v vertikalni položaj pričnemo na vogalu žičnice, ki je diagonalno nasproten onemu, kjer smo jo pričeli dvigati. Tam so namreč povezovalne vrvi najmanj obremenjene. Pri tem je vseeno, ali potegnemo drogove v vertikalni položaj naprej po vzdolžni ali prečni smeri. Na zaščitni okov poševnega droga, na nasprotni strani parcele, ki drži pomožno sidro, zatakemo jekleno vrv. Vrv naj bo 20 m dolga in jo privežemo za traktor. Nato s traktorjem zelo počasi in previdno potegnemo celo vrsto drogov v vertikalni položaj in zapnemo kavelj stalnega sidra za zemeljsko sidro. To moramo opraviti brez sunkov in zaletavanja traktorja. Če kavlja ne moremo zapeti, popustimo natezne vijake na obeh sidrih. Sedaj postavimo še čelne pomožne drogove.

7. Namestitev vzdolžnih nosilnih vrvi

Z napeljavo vzdolžnih nosilnih vrvi pričnemo na sredini žičnice in nadaljujemo enakomerno na obe strani, lahko pa začnemo tudi od obeh robov, ter sočasno napeljujemo proti sredini. S tem dosežemo

bolj enakomerno obremenitev robnih nosilnih vrvi zaradi nateznih sil v nosilnih žicah. Nosilne žice morajo ležati 60 cm levo in desno od vrste hmelja. Na robno nosilno žico jih pritrđimo s pomočjo aluminijaste cevke. Da ne bi drsele levo in desno po robni žici, še vsako posebej dobro pritrđimo s 3 mm debelo aluminijasto žico. Nosilne žice nekoliko zategnemo, da so napete, nikakor pa ne preveč, sicer povečamo že vnaprej obremenitev nosilnih vrvi. Nosilne vrvi pritrđimo še z aluminijasto ali pocinkano žico na vsako prečno nosilno vrv, pri tem pa pazimo, da ostanejo popolnoma ravne in vzporedne.

8. Dokončno uravnovešenje žičnice

Dokončno uravnovešenje žičnice opravimo z nateznimi vijaki, ki jih na enem koncu vrste krajšamo, na drugem pa daljšamo toliko časa, da stoje vsi drogovi v vrsti popolnoma navpično. Če smo točno spojili drogove z žičnim ogrodjem, je dovolj, da kontroliramo le en drog v vrsti, tudi vsi ostali so v pravilnem položaju. Navpični položaj droga ugotovimo z zidarsko libelo. V kolikor posamezni drogovi ne stoje pokončno, moramo popustiti vijake, ki jih spajajo z žičnim ogrodjem in postaviti v pravilni položaj. Poševni robni drogovi morajo po tem uravnavanju stati v ravni vrsti in pokrivati drug drugega. Tu je vsaka napaka, ki smo jo napravili pri merjenju zelo vidna. Temelji poševnih drogov morajo ležati v isti smeri kot drog, če jih pogledamo s čelne in bočne strani. Spodnja stran stebra se mora prilgati k temelju po vsem obodu.

9. Dodatno sidranje žičnice

Vogale večjih žičnic zaradi večje varnosti še posebej zavarujemo z namestitvijo dodatnih sider. Na vsakem vogalu žičnice zakopljemo še eno sidro in to točno v sečišče linij zemeljskih sider. Na kapi prvih dveh stranskih drogov pritrđimo dve nadzemni sidri, ki ju spojimo preko nateznih vijakov z dodatnim sidrom. To sidro ima nalogo, da prevzame del sil, ki obremenjujejo vogalni drog in jih prenese na sosednja poševna droga.

Sidrne vrvi teh pomožnih sider morajo biti nekoliko manj napete kot sidrne vrvi glavnih sider. Na strani, ki je obrnjena tik ob okovu poševnega droga proti vogalnemu drogu, pritrđimo na robno povezovalno vrv po dve spojki. Te bodo v primeru obremenitve pomožnih sidr in drogov preprečile zdrk robne povezovalne žice skozi uho spjalnega vijaka na okovu droga.

10. Kolavdacija žičnice

Ko je žičnica dokončno postavljena, se izvrši kolavdacija žičnice in tehnični prevzem. To opravi posebna strokovna komisija, ki pazi predvsem na naslednje:

1. Kontrolira, če so vsi vertikalni drogovi v vertikalnem položaju. Z viziranjem vzdolž vrst je vsak drog, ki ne stoji navpično, dobro viden.

2. Poševni drogovi morajo imeti vsi enak nagib. Tudi tu odkrije pogled vzdolž vrste vsako napako.

3. Sidra morajo biti enakomerno in le zmerno napeta. Vijak nateznega kavolja mora vsaj za nekaj navojev gledati iznad matice. Varovalna ploščica mora dobro sedeti na kavljju, tako da se dotika zanke sidrne vrvi.

H kavljju mora biti povezana z aluminijasto žico.

4. Povesi nosilnih žic morajo biti pravilni in enaki.

5. Vzdolžne nosilne žice morajo teči vzporedno in točno na določenem mestu. Spoj z robno nosilno vrvjo mora biti čvrst, da onemogoča drsenje. Pritrjene morajo biti k vsaki prečni nosilni vrvi.

6. Vsi vgrajeni drogovi morajo biti ravni. Ko je drog v žičnico že vgrajen, je dovoljen maksimalen upogib 2 cm. Stremena žične armature ne smejo biti vidna. To je opaziti zelo dobro po nekaj mesecih, ko ta stremena na dežju zarjave in postanejo vidna, čeprav so skrita pod tanko plastjo betona. Drogovi ne smejo biti kakorkoli poškodovani.

7. Temelji morajo ležati točno v smeri drogov in se morajo z drogovi prilegati po vsej stični ploskvi.

8. Vsi železni elementi morajo biti zaščiteni pred rjavenjem s premazom.

IV. VZDRŽEVANJE ŽIČNICE

Kot vsako osnovno sredstvo zahteva tudi betonska žičnica vzdrževanje. Pretežni del elementov žičnice je zaščiten pred propadanjem in je dokaj obstojen. To so predvsem temelji, drogovi, žične vrvi in aluminijaste kape.

Natezni vijaki, kape poševnih drogov, spojke ter podložke in vijaki na vertikalnih drogovih pa so vsi železni in lahko rjave. Zato jih moramo vsako leto dobro premazati z ibitolom. Nezaščiten ne sme ostati niti delček površine teh elementov. Pocinkana žična vrv, ki pride v dotiko z rjavečim železom, prične na tem mestu zelo hitro rjaveti. Zato moramo vijake in podložne ploščice res dobro in skrbno premazati. V žičnicah s prvo- in drugoletnikom vise po obiranju prazna vodila. Ta se ovijajo okrog drogov in rjave. Rja betonu škoduje, poleg tega pa nam onemogoča kontrolo, če so stremena armature drogov na površini. Zato moramo vsa ta prazna vodila takoj po obiranju odstraniti.

V prvih letih po postavitvi žičnice obremenitve iz leta v leto naraščajo. To pa povzroča zategovanje temeljskih sider. Zaradi tega moramo kontrolirati položaj drogov in napetosti v sidrnih vrveh. Poudarjamo ponovno, da sidrne vrvi ne smejo biti ohlapne, niti ne

preveč napete. Napete naj bodo le toliko, da povezovalne vrvi nimajo večjih in opaznih povesev.

Ker se jeklene vrvi v mrazu krčijo, moramo sidrne vrvi pred nastopom zime popustiti tako, da odvijamo natezni vijak za nekaj navojev. Vse vijake enako popustimo. Za isto število navojev jih nato zategnemo prihodnjo pomlad. Vsako leto moramo nodomestiti one stalne kaveljčke, ki so morda odpadli z nosilnih vrvi. Kontrolirati moramo položaj temeljev, saj je možno, da je traktorist katerega med letom s traktorjem ali priključkom premaknil. Pregledati moramo tudi povese nosilnih vrvi in jih uravnati. Vzdolžne nosilne vrvi namestimo na pravo mesto, če so se med letom premaknile. V času dozorevanja hmelja, ko je žičnica polno obremenjena, moramo kontrolirati predvsem spoje vrvi. Premalo zategnjeni vijaki lahko povzročijo, da prično žice na spoju drseti. Svetli risi na površini žic pri spoju nas na to takoj opozore. Ušesa nateznih vijakov lahko popuste na zvarjenem mestu. Zato tudi te večkrat pregledamo. Pazimo tudi na to, da so zaščitne ploščice nateznega vijaka na svojem mestu. Vse poškodovane temelje in drogove moramo sproti zamenjati.

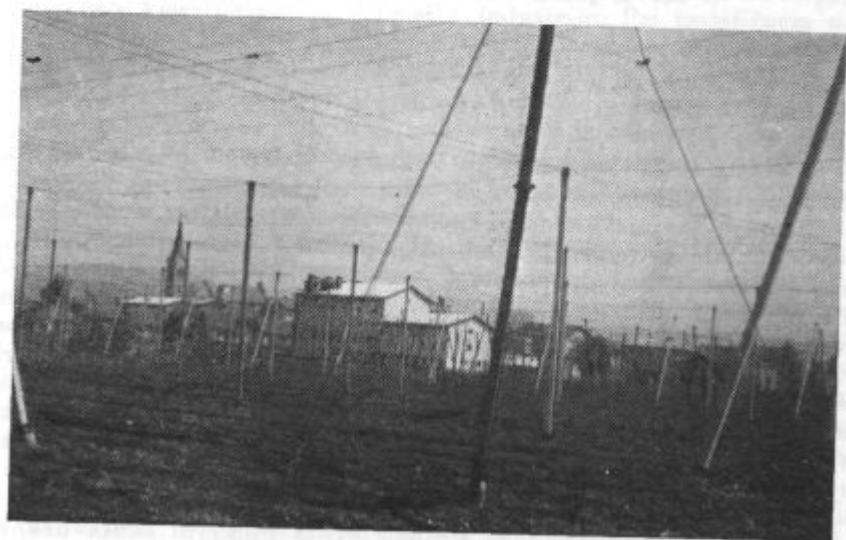
V. PREDNOSTI BETONSKE ŽIČNICE

1. Že sedaj, predvsem pa v bodoče, bomo vedno več delovnih posegov v proizvodnji hmelja opravili s strojem. Drogovi v hmeljišču močno ovirajo uporabo strojev za temeljno obdelavo, za strojno rez in odkopavanje hmelja. V žičnicah z lesenimi drogovi je razdalja med drogovi 10×8 m, v betonskih pa $16,7 \times 10,4$ m. Tako pride na 1 ha lesenih žičnic ca. 150 drogov, na 1 ha betonskih pa le 65 drogov. Večje razdalje med vrstami drogov omogočajo uporabo raznih kombajnov in večjih kmetijskih strojev v času, ko je hmeljišče zaradi kolobarjenja upuščeno in izkoriščeno za druge posevke. Ker uporabljamo za gradnjo lesenih žičnic manj kvaliteten material, ki z leti hitro propada, je varnost teh žičnic zelo mala. Zaradi porušitve 1 ha žičnice pred obiranjem lahko nastane milijonska škoda na pridelku.

Betonska žičnica je grajena po statičnem računu, ki je upošteval maksimalne pridelke, povečano težo rastline zaradi dežja in dodatno obremenitev žičnice zaradi vetra. Upoštevan je veter do 80 km/h, vsi elementi pa so grajeni še s 50 % varnostjo iznad maksimalne obremenitve. Zaradi minimalnega rizika je možno graditi večje žičnice do 10 ha in več, ki so zaradi tega tudi cenejše. Lesene žičnice so bile velike maksimalno 1 ha prav zaradi nenehne nevarnosti, da se zrušijo. Za postavitve 1 ha lesene žičnice se porabi ca. 30 m² lesenih drogov. Za obnovo ali postavitve 2.500 ha žičnic bi do 1970. leta v Jugoslaviji torej porabili 75.000 m² lesenih drogov, ki bi v 15 letih strohnili. Ogrožena pa bi bila tudi izpolnitev plana obnove hmeljišč, saj že v letu 1963 ni bilo mogoče dobiti dovolj drogov za postavitve lesenih žičnic.

Varovanje lesnega fonda za 5.000 m³ letno je vsekakor za naše gospodarstvo izrednega pomena, kakor so tudi pomembne z izvozom lesa pridobljene devize.

2. Postavitev stare žičnice stane 1.370.000 din, betonske pa 1.525.000 din. Betonska žičnica je torej od stare lesene le za 255.000 din dražja. Doba trajanja betonskih drogov je 50 let, a jeklenih vrvi 20 let. Doba trajanja lesene žičnice pa je le 15 let. Razen tega so v leseni žičnici višji vzdrževalni stroški. Tako bremene amortizacija in stroški vzdrževanja hmeljni nasad s staro žičnico s 118.000 din letno, nasad z betonsko žičnico pa le s 75.000 din. To pomeni, da so proizvodni stroški v hmeljnem nasadu z betonsko žičnico za 43.000 din nižji.

Žičnica iz prednapetega betona

Prof. Jože Zupančič:

SAVINJSKO TURISTIČNO PODROČJE

Nekaj misli o delu Savinjskega turističnega področja

Celjsko turistično področje, kakor ga turistični delavci že nekaj desetletij imenujejo, zavzema naslednje pokrajinske enote:

Gornjo Savinjsko dolino, Spodnjo Savinjsko dolino, Celje, Laško področje, Šaleško področje, Dobrnsko področje, južno Pohorje, Šentjursko območje, Šmarsko področje, Kozjansko, Rogaško in Obsoteljsko, ki so v večjem obsegu prirodno omejene. Tega, razumljivo, za vzhodno stran ne moremo trditi, kje prehaja svet na široko v Hrvaško Zagorje. Razumljivo je, da so na tako velikem ozemlju, kakor je to, prirodne razlike kljub prirodni omejenosti; saj imamo na zahodu oprava s Savinjskimi Alpami, na vzhodu pa že skoraj s pravo panonsko ravnino, na severu s Centralnimi Alpami, na jugu pa je Posavsko hribovje. Ta prirodna raznolikost napravi celoto zanimivo in pestro, kar lahko pokrajini štejemo samo v dobro, je pa tudi nekaj negativnega: celota je razbita, a jo Celje s svojo funkcijo skuša nekako združiti v eno. Zato tudi izraz »Celjsko turistično področje«, kljub temu, da je izraz »Savinjsko« veliko bolj prirodno upravičen. Z ukinitvijo okraja je Celje izgubilo tozadevno pravo funkcijo, zato naj izraz »Savinjsko« ponovno zaživi.

Logično je, da celota za turista ni povsod enako zanimiva in je zato nasploh težko imenovati kako področje »turistično«, posebno še, če relativno na številu stalnih prebivalcev še vedno ni veliko gostov in nočitev. Zato naj bi imel naziv »Savinjsko turistično področje« drugačen pomen: ne kot turistično področje v prvotnem pomenu besede, torej predel, kjer se pretežni del prebivalstva ukvarja s turizmom in je turizem glavna gospodarska panoga, ampak naj bi pomenil področje, v katerem je pokrajina ob Savinji izhodišče k raznim turistično zanimivim naseljem ob njej ali v okolici. Pri nas se v posameznih mestih, večjih naseljih in vaseh bolj malo ljudi ukvarja samo s turizmom, mislim, s takšnim turizmom, ki prinaša dohodke skozi vse leto. Zato je zelo težko takšna naselja označevati kot povsem turistična. Bolj pravilno bi bilo, da jih imenujemo deloma

turistična, saj so v večini tudi delavci, ki se s to problematiko največ in najbolj ukvarjajo, še amaterji in ne profesionalci. Ta izraz pa potem ponovno ne bi ustrezal, zlasti v propagandne namene ne, saj vendar ne moremo zapisati, da je n. pr. Prebold, Mozirje ali še kakšno drugo naselje — »idealno turistično«, kljub temu, da v resnici je.

Ker so imena kot: turistično področje, turistični kraj ali naselje pri nas že ustaljena, bomo hote ali nehote morali pri njih ostati. Saj si pod njimi ne predstavljamo prevladujoče funkcije turizma v naselju. Drugače je, če pravimo, da je kako naselje agrarno ali industrijsko, da v kakem naselju prevladuje kmečko prebivalstvo in je drugod v industriji zaposleno. Vemo, da v takih naseljih živi določen odstotek prebivalstva od te gospodarske panoge, da se ljudje ukvarjajo predvsem s kmetijstvom in drugod z industrijo. Pri turističnem naselju na našem območju pa moramo vedeti, da se pretežni del prebivalstva ne ukvarja s turizmom, ampak da kraj zaradi česar koli že privablja obiskovalce; prebivalcem pa, ki oddajajo gostom sobe, prinaša turizem postranski dohodek. Enako je tudi z obrtjo, prometom, trgovino itd. Gostinstvo ima zaradi svoje specifičnosti pri nas še vedno daleč največjo korist od turizma, kar pa je odraz našega že dokaj ekstenzivnega turističnega gospodarstva.

Podobno je tudi s turističnimi področji oziroma s turističnimi območji, kakor jih tudi imenujemo. Kljub temu, da je tu niz naselij, ki vežejo področje v celoto z določenimi turističnimi zanimivostmi, pa pri turističnem območju nimamo opravka s kompleksom. Zanimivosti so lahko istovrstne, kot na primer gore, zdravilišča in podobno, lahko pa so raznovrstne, ki napravijo področje pestro in kratkočasno. Na celjskem področju je težko govoriti o enotno zaokroženih kompleksih, najboljša v tem oziru je Gornja Savinjska dolina; vse ostalo, vključno Saleško dolino, je pa precej razdrobljeno.

Tako sem prevzel imena: turistično naselje, središče in območje zaradi lažjega razumevanja in splošne uporabnosti teh imen, ne pa iz gospodarskega funkcionalnega aspekta.

Pa še nekaj je, na kar bi rad opozoril. Pri regionalnem planiranju in pri raznih turističnih perspektivnih planih imamo večkrat opravka s področji, ki se naslanjajo na meje občin in v teh planih se večkrat zgodi, da vidijo načrtovalci samo prevladujoče turistično zanimivost občine. Tako se kaj lahko zgodi, da izpade iz gospodarskih ali turističnih perspektivnih planov naselje, ki je včasih precej pomnilo, pa bi sedaj lahko odigralo pomembno vlogo v turizmu, če bi mu nudili primerne možnosti. Zato menim, da bi ne smeli turistični načrtovalci gledati na turizem iz ozkih občinskih sfer, temveč analizirati vse in ne samo nekatera naselja ter izletišča. Druga, mogoče še bolj negativna poteza je ta, da se »plan« ustavi ob občinskih mejah. Močno žalostno je, če ena od občin forsira razvoj turizma na območju, ki se nadaljuje še v drugo, le-ta pa za turizem in njegov razvoj nima pravega razumevanja. Razvoj turizma je odvisen od vseh občin in ne samo od posameznih, ali še celo mogoče od razumevanja posameznikov, zato moramo gledati na razvoj turizma s širših aspektov. Bo-

jazen, da se bo sedaj, ko ni več okraja, turizem še bolj stihijsko razvijal, je popolnoma upravičena. Zato moramo čimprej pomisliti na medobčinsko sodelovanje, pa naj si je oblika tega sodelovanja takšna kot sedaj ali drugačna.

Forsiranje kakega povsem novega turističnega kraja ni posebno priporočljivo, razen če so za to dane res izredne možnosti. Precej laže je namreč s propagando tam, kjer že obstajajo turistične tradicije in tam, kjer je blizu več zanimivih naselij ali objektov. Na vsak način pa bodo morale občine pričeti resneje obravnavati problematiko turizma na svojem področju, saj misel, da v turizmu niso potrebne investicije in da se tu dohodki ustvarjajo kar sami od sebe, še marsikje dominira. V turizmu je potrebno investirati! V tujini se tega že dolgo zavedajo, saj se jim vložena sredstva krepko obrestujejo. Pri nas pa od skromnih milijonov investicij ne moremo v kratkem času pričakovati zavidljivo visokih dohodkov, pa naj so prirodni pogoji še tako ugodni za razvoj turizma. Od nas pa vsekakor zavisi, ali nam bo uspelo ustvariti tudi potrebne družbene pogoje, na katerih bo zrasel turizem v donosno gospodarsko panogo.

Na Savinjskem turističnem območju ločijo turistični delavci dve enoti: zdraviliško in turistično. Da zdravilišča vedno obravnavajo skupno, je več kot dovolj vzrokov; pri razdelitvi turističnih krajev pa ločijo Gornjo Savinjsko dolino od ostalih območij. Ta razdelitev obstaja že vrsto let, ne pokaže pa nam tistih osnovnih potez, ki so najbolj značilne za določeno regijo. Edina izjema v tem okviru bi bila Gornja Savinjska dolina, toda na žalost se tu in tam zgodi, da teh turističnih krajev niti ne obravnavajo tako, ampak kar po abecednem redu (ceniki), kar povzroči popolno anarhijo v pojmih regij in značilnosti nekaterih »turističnih« področij.

Za osnovo poskusa rajoniziranega pregleda Savinjskega turističnega področja sem izbral naslednje faktorje: od prirodnih so relief, klima, vode; od družbenih pa čas bivanja turistov, objekti, ki prevladujejo, število nočitev, promet, kader, ki upravlja gostinsko-turistične planinske objekte, ter delo turističnih društev.

Zanimivo je, da lahko Savinjsko turistično področje v grobem razdelimo nekako na toliko turističnih regij, kolikor je občin, le s to izjemo, da imajo nekatera področja svoje turistično jedro — žarišče izven političnega središča, kar je popolnoma razumljivo, nekatera turistična naselja pa so celo navezana na središče tega področja (Celje!) bolj, kakor na središče občine. V nekaterih občinah je več mikro področij; podati karakterizacijo le-teh pa je zelo težko.

Področja bom opisoval v smeri od zahoda proti vzhodu; v tem skromnem zapisu pa bi nas zanimala naslednja:

Gornja Savinjska dolina, Šaleška dolina, Poddobrovlje, Preboldsko ter Žalsko področje. To je tako imenovani gornji in srednji tok Savinje, ki se po svoji turistični funkciji loči od ostale savinjske regije. Nekatera naselja so v opisu izpadla, to pa samo tista, ki res nimajo kakih večjih možnosti za turistični razvoj. Mogoče jim delamo krivico, toda tam brez večjih investicij res ne bi šlo. Vsa naselja

navsezadnje res nimajo možnosti za turizem, saj parole »povsod turizem« ni treba jemati dobesedno, ker ta parola velikokrat pomeni samo olepšanje kraja, ureditev gostinstva, obrti, uslug in cest. To pa je pri našem načrtnem gospodarjenju itak že zelo veliko.

Gornja Savinjska dolina

je geografsko, gospodarsko in, lahko trdimo, tudi turistično zanimiva celota, toda ne področje. Turizem temelji v tej pokrajini na izkušnjah, pridobljenih v preteklosti. Iz prvotne navezanosti na planinstvo izhaja razvoj planinskega turizma, sedaj že rekreativnega planinstva ter izletništva. Alpska klima in prirodne lepote so tu osnovni prirodni pogoji za razvoj turizma, saj se na tem področju snežna odeja dolgo zadržuje, poletja pa so sorazmerno topla in sveža. O geološki in morfološki pestrosti ni treba posebej govoriti, saj je Logarska dolina biser med podobnimi alpskimi dolinami. V Gornji Savinjski dolini pa ni zanimiva le pokrajina nad Lučami, ampak tudi svet okrog Solčave, Luč, Ljubnega, Gornjega Grada, Nazarja in Mozirja.

V vseh naštetih naseljih se je turizem naslonil na tradicijo ekstenzivnega turizma, ki še zdaj ne presega amaterstva. Uredili so kopalne bazene, v Gornjem Gradu in Mozirju pa dve lepi weekend naselji, ki sta zelo primerni za letni oddih.

Veliko je bilo že govora o cesti, kapacitetah gostišč, o komunalni izgradnji, toda zdi se, da je tu precej slabo predvsem gostinstvo in da manjka ravno na tem področju turistični objekt, ki bi pomenil za vse področje veliko privlačnost. Tu zdaj ni bistveno, če bo to vzpenjača na Okrešelj, ali na katerikoli drug privlačen predel v savinjskih hribih. Važno je to, da v Gornji Savinjski dolini ni večjega turističnega objekta, same prirodne lepote pa turistov ne zadovoljujejo več. Dokaj resna depopulacija tega področja opozarja na to, da se za turizem v Gornji Savinjski dolini mora kaj več storiti. Zasebniki imajo preko 400 ležišč, pri tem gostišča niso všteta, in tem ljudem gostje mnogo pomenijo, gotovo več kot pa onim, ki imajo v industriji ali drugih neagrarnih panogah gospodarstva zagotovljen mesečni dohodek. Seveda ne nameravam razpravljati o dohodkih prebivalstva tega območja, rad bi povedal le to, da pomeni v Gornji Savinjski dolini vsak gost veliko zato, ker turizem direktno vpliva na dvig življenjske ravni. Bodočnosti Gornje Savinjske doline ne vidim samo v gozdarstvu in živinoreji, ampak tudi v turizmu; to bo šele takrat, ko bodo za turizem v tem predelu vsaj nekoliko boljši pogoji. Brez moderne ceste od Radmirja do Logarske doline ne bo več šlo; kapacitete same so preskromne, saj v večini teh naselij ni večjih gostinskih objektov, kjer bi našel turist vsaj skromno zabavo. Turistu je treba kaj nuditi, če hočemo od njega iztržiti kaj več denarja. Res je, da prihajajo na to področje v večini primerov takšni ljudje, ki nimajo večjih dohodkov, toda tudi ti bi ob zabavi potrošili še kakšen dinar

več. Ali ne opozarja na to ravno »flosarski bal« v Ljubnem, ki ima finančno dober efekt? Organizacija raznih zabav in prireditev v teh malih krajih ne more in ne sme biti samo na ramenih turističnih društev, ki nimajo večjih finančnih sredstev, ampak vseh organizacij in kulturno-prosvetnih društev, saj bi se tako tudi vse te vasi kulturno dvigale nad sedanji povpreček.

Perspektive turističnega razvoja Gornje Savinjske doline so tedaj že jasno nakazane, kakor tudi komunikacije v vseh smereh; te bodo odprle pot Štajercem (preko Bele Peči), Koroščem (preko Pavličevega sedla) in Ljubljčanom.

Toda to še ni vse, saj so prav v turizmu možnosti in notranje rezerve, ki jih je lahko vskladiti in še bolj razviti. Naštejmo le nekatere: izboljšava gostinskih uslug, turistična vzgoja prebivalcev, vključitev lova in ribolova pri nujenju turističnih uslug, več avtobusnih zvez s to lepo in privlačno pokrajino pa še kaj. Vse to ne stane veliko, v turizmu pa pomeni zelo mnogo.

Zimski turizem je v tem alpskem predelu kar nekako ob strani, enako kakor na vsem ostalem celjskem področju, češ za to ni možnosti. Letos so z njim pričeli, ko so montirali tri majhne vlečnice v Mozirju, Gornjem Gradu in Ljubnem. Res je, da velikih uspehov še ni bilo, zato pa je tu začetek in na njegovih temeljih se že da precej storiti, saj se zimski turizem vendar ne gradi samo na vzpenjačah in dobrih cestah, ampak tudi na dobri organizaciji in izkoriščanju tistih možnosti, ki že v pokrajini obstajajo. V Gornji Savinjski dolini je več planinskih postojank tudi nad 1500 m visoko in tu so snežne razmere ugodne za zimske športne panoge, toda za te kapacitete ve tako malo ljudi, da večjega obiska ne moremo pričakovati brez propagande. Dostop je res več ali manj težaven, toda tereni, sneg, kapacitete in še kaj so tu. Vse to je treba izkoristiti, ne pa pričakovati nekaj velikega in lepega, če ne izrabimo tega, kar že imamo. Na vsak način so ti domovi nujno potrebni obnove; vanjo ne bi šli težki milijoni, koristi za letni in zimski turizem pa bi bile velike. Več stomilijonske objekte težko gradimo, manjše objekte pa lahko obnavljamo, ker to ne stane dosti. V Gornji Savinjski dolini bi bilo to nujno, tako v gorah kakor v dolini.

Planinskih postojank, pa če so še tako skromne kočice in kolibe, v turističnem planinarstvu ni zanemarjati. Povsod jih moramo omenjati, saj so le-te za turista zelo pripravne izletniške točke. Kdor pride v Logarsko dolino za več dni, bo želel obiskati več vrhov ali pa drugih izletišč, in prvo, kar bo turist povprašal, bo, če lahko kje tudi prenoči, ali pa, da se kam zateče ob neurju, ki ga lahko doleti. Res je, da so te planinske postojanke marsikje v zelo slabem stanju, toda naš turist ni zahteven, je skromen, in še zdaleč ne pričakuje v gorah komforta, ampak skromno ležišče in streho, ki ga varuje pred padavinami in neurjem.

Najbolj znana planinska postojanka v Logarski dolini je Planinski dom, ki ga oskrbuje PD Celje. O njem (120 ležišč) se je že veliko pisalo in PD Celje nujno potrebuje sredstva za obnovo, saj teh samo še

zdaleč ne zmore. Tu so še Frischaufov dom na Okrešlju (1378) s 77 ležišči, koča na Loki pod Raduho (1520 m) z 29 ležišči, zavetišče na Raduhi-Grohat (1680 m) z 20 ležišči, koča pod Olševo (1250 m) z 12 ležišči, zavetišče pod Ojstrico na Klemenškovi planini (1206 m) s 34 ležišči, alpinistični bivak VII pod Ojstrico (1800 m) s 4 ležišči.

V predgorju Savinjskih Alp, če Menino, Smrekovec in Mozirske sploh lahko tako imenujemo, je še nekaj planinskih domov in gostišč. To so Mozirska koča (1344 m) s 67 ležišči, Koča na Smrekovcu (1599 m) s 70 ležišči ter dom na Menini planini (1508 m) s 25 ležišči.

V nobenem drugem območju ni toliko planinskih postojank kakor ravno v tem, in tako ti domovi dajejo pokrajini pečat planinarstva; gorska klima vsako leto vedno na novo privablja številne obiskovalce. Res je, da precej teh domov ni odprtih vse leto, toda tudi v zimskih mesecih lahko dobe interesenti ključne in tako prežive lep del svojega dopusta v teh postojankah. Torej so kapacitete tu, tudi so povezane z dolino, treba jih je le še malo bolje opremiti, pa bo iz leta v leto več, ne pa manj gostov. Velikokrat je obisk odvisen tudi od postrežbe, ki ni povsod takšna, kakor bi morala biti — toda to se da z nekaj dobre volje popraviti.

Pri Gornji Savinjski dolini je treba omeniti še razvedrilo. Res je, da prihajajo v zahodnih državah o ospredje vedno bolj tisti predeli, ki so samotni, brez pravega zabavnega življenja, skratka takšni kraji, kjer se človek odpočije od dela. Pri nas še nismo na taki stopnji razvoja; naši gostje pričakujejo na izletnih točkah zabavo. V sezoni jim moramo kaj nuditi, če ne drugega, vsaj skromen ples, izlet, igre. Dva muzikanta že kar zadostujeta, turistični delavci pa naj poskrbe za razvedrilo z različnimi zabavnimi prireditvami. To se mora splačati, če drugemu ne, vsaj gostincu, ki ima od turizma najmanj 80 % — 90 % dohodkov. V krajih brez zabave turist preživi dva do tri dni, potem pa mu je dolgčas. Zapusti kraj, ne da bi potrošil več denarja. Mogoče bo res dejal, da je preživel dopust poceni, toda obenem bo tudi govoril, da mu je bilo dolgčas. To ni dobra reklama! V Gornji Savinjski dolini naj gost več potroši, saj bodo tako imeli vsi večji dohodek; takrat pa bo turizem res tisto, kar neprestano ponavljamo — donosna gospodarska panoga.

Lep sloves si je pridobil »flosarski bal« v Ljubnem. Prvega so pomagali organizirati še turistični delavci iz Celja, ostale pa so pripravili Gornjesavinjčani sami. Iz leta v leto je boljši, prepričani pa smo lahko, da bi se tu dalo še marsikaj dodati, tako, da bi bila vsa stvar bolj pestra, iztržek pa bi bil iz leta v leto večji. Tudi pri tej prireditvi velja omeniti, da še ne znamo poiskati zaslužka tam, kjer je. Razne take priložnosti naj bi ne bile prisiljene; organizirane naj bi bile tako, da bi ljudje denar trošili, ne da bi se tega zavedali. Seveda je treba gostom za njihov denar nuditi v vsakem pogledu kvaliteto. Misliti je treba tudi na spominke, ki ne bodo kič, ter na lepe foto posnetke.

Več so Gornjesavinjčani storili za razvedrilo lani. V Gornjem gradu je bil »zadrečki sejm«, v Mozirju »ribiški dan« in še več bi jih

Logarska dolina

lahko bilo. Lepo je na »flosarskem balu« lani uspelo tekmovanje gozdarjev, ki res spada v ta okvir. Vzporedno s tem bi omenil še pripravljanje domačih specialitet, kot npr. savinjski želodec, ki smo jih na poslednjem »balu« ponovno videli v večji zalogi. Zeleti pa je, da le-te ne bi bile naprodaj samo ob dnevnih prireditvah, ampak vsak dan in tudi v vsakem času. Niso sicer poceni, toda ljudje kljub temu radi posegajo po njih.

Še nekaj o posameznih naseljih v Gornji Savinjski dolini:

Primarna je še vedno Logarska dolina s svojimi prirodnimi lepotami v najširšem pomenu besede. Opozoriti pa je treba na Potočko zijalko, ki bi jo zdaj, v času vse močnejšega obmejnega prometa, lahko ponovno pričeli propagirati. Verjetno v tej smeri tudi pri JNA ne bo posebnih težav, saj je to atrakcija svetovnega slovesa. Strinjal bi se tudi z vsemi, ki zagovarjajo večje gradnje v Logarski dolini. Logarska dolina je tu, da jo vidi in pozdravi čim več ljudi, ne pa samo del izvoljenih, ki jim je ljuba »čista« priroda. Saj imajo vendar v te namene še nedotaknjen Robanov in Matkov kot v neposredni bližini, ki ju lahko očuvamo v njuni prvobitnosti. Človek prodira v vse doline in na vse vrhove. Povsod pušča sledove, Logarska dolina pa beleži vsako leto le nekaj preko 10.000 nočitev in to je malo, ker je to iztržek samo dveh mesecev v letu. Sedaj je v Logarski dolini vse na pol: za ene preveč, za druge premalo. Na turizem v tej prekrasni dolini bi morali gledati iz širšega družbenega aspekta, da tihi ljubitelji narave pozabljajo na perspektivni razvoj, ki ga terja čas. Zdi se, da je to le navadna sebičnost. Sicer pa je o gradnjah bilo že veliko povedanega ob urbanističnem in

zazidalnem načrtu Gornje Savinjske in posebej Logarske doline. Posebej je tu treba omeniti naše slovenske najvišje ležeče kmetije s primitivno, a vendar tako presenetljivo mehanizacijo, ki bi si jo želel vsak muzej v Evropi. Te stvari so tako malo znane, da zanje ve le ozek krog ljudi. Ali se ne bi ta krog s propagando lahko razširil, Kmetje, ki jih je v tem delu iz leta v leto manj, pa bi s tem, ko bi jih ljudje hodili obiskovat, pridobili nekaj sredstev za življenje. Verjetno — poudarjam: verjetno! — bi bila depopulacija na ta način vsaj malo zaustavljena. Mogoče bi lahko tudi tako rekli: ljudje so veliko žrtvovali za časa NOB, zdaj se jim pa daje bore malo. Sicer pa to velja za večino Gornje Savinjske doline.

Problem za sebe so v Logarski dolini poleg kapacitet še regulacija hudournikov in prašne ceste. Na vse te stvari gledamo enostransko, le redko kompleksno. Seveda, za takšno urejevanje je treba velikih denarnih sredstev. A če urejamo posamezne stvari in ne pomislimo na njih medsebojno vzročno povezanost, se zgodi, da je nazadnje od vsega več škode kakor koristi in da so za tako »krpanje« potrebne še mnogo večje in višje investicije. Urejajmo torej stvari povezano, po dobro premišljenih strokovnih načrtih.

V Logarski dolini še ne moremo pričakovati večjega porasta števila gostov in nočitev tudi zaradi slabe ceste od Radmirja dalje, saj se le-ta od l. 1921 ni prav nič izboljšala, ampak še poslabšala, ker je zaradi eksploatacije gozdov preveč obremenjena. Letos je za njeno obnovo ponovno nekaj sredstev, tako da bi prišli vsaj do Ljubnega. Za Logarsko dolino pa sta važni še dve cesti, in to cestna zveza preko Solčave in Klobaše v Mežiško dolino, ter cesta preko Pavličevega sedla v Železno Kaplo, ki bi lahko privedla mnogo gostov v ta predel, tudi tujce, ki letujejo ob koroških jezerih, da ne govorimo o obmejnem prometu, ki ga tu še ni.

V Logarski dolini še vedno nimamo zimske sezone, kljub temu, da smo tu v tipičnem alpskem predelu. Samo z zimovanjem bomo lahko podaljšali sezono, zato pa bo treba urediti nekaj smučišč in majhno vlečnico na bližnja izletišča. Ali bo to na Podolševi, na Okrešlju ali kje drugje, ni važno. Glavno je, da Logarska dolina tovrstno zimovišče dobi. Mogoče se bo komu zdelo važno razmišljati, kje naj bi bil tak zimski objekt; a čas beži in ne kaže se ob takih malenkostih ustavljati; treba je graditi, kakor to delajo drugje. Posebno srečo bi imeli, če bi zavlačevali gradnjo zimsko-turističnih objektov tako dolgo, da bodo »tihe in mirne« doline spet moderne! — Sedaj sprejemajo turiste penzion Logarjevih sester ob vходу v dolino, Planinski dom in Plesnikovo gostišče, ki je bilo lani obnovljeno.

Solčava s svojimi skoraj 2000 nočitvami ne pomeni prav veliko. Toda tu je napol prazen objekt »Zadružnik« z 52 ležišči in »Rogovilec« z 20 ležišči. Lansko leto so dobili nov objekt »Rinka«, ki je zelo lepo opremljen, njegova zunanost pa se, žal, z naravo ne sklada, kakor številne hiše, ki so jih zgradili po okupatorjevem požigu leta 1944. Kaj več kakor sveži zrak trenutno ne nudijo, zato pa bi lahko enako kakor v Lučah, gradili na lovu in ribolovu. Tudi planinski vodniki bi se

Solčava

morali tu najti. Drugače pa naj Solčava gradi izletniški turizem; tako bo razbremenila Logarsko dolino, posebno ob sobotah in čez praznike. Drugače pa Solčave ne moremo obravnavati posebej, saj je tesno vezana na Logarsko dolino in tako imamo tu opravka s skupnimi problemi. Osnova za turizem v tovrstnih naseljih pa je snaga in vabljliva zunanost objektov. Tega se tu dovolj zavedajo. Izletov iz Solčave je obilo, tako k tisočletni tisi, do Potočke zijalke, na Olševo ter seveda v Logarsko dolino ter v Robanov kot, kjer poteka tudi planinska transverzala.

Luče so staro naselje. Pet gostišč in 56 ležišč pri zasebnikih pa kaže na to, da je »tujski promet«, kakor lahko večkrat slišimo, tu že zelo star. V poletnih mesecih zahaja sem vedno nekaj ljudi, ki si žele miru. Zimske sezone do sedaj ni bilo.

Ker morajo nekaj razvedrila nuditi svojim gostom, preskrbi TD le-tem enodnevne dovolilnice za ribolov (postrv, lipan) in tudi lov. Znan je lov na velikega petelina, ruševca, srnjake, zajce, posebnost pa je lov na gamse in celo na divje prašiče. Turistični delavci se močno trudijo za uspešno zimsko sezono. Sobe kurijo, obiska pa večkrat ni. V tej smeri bi zlasti lahko odprli smučišča na Loki in tudi na Raduhi. Lepih izletišč ni malo (Igla, kraške jame: Trebiška, Erjavčeva, Jezernik, Ob Lučki Beli, na Hribe itd.), toda le-te niso kaj prida oskrbovane, še manj pa znane. O vsem tem je treba tudi domače ljudi poučiti; mnogo bi lahko pomagala šola. Gostinske

Luče

razmere, kar se prehrane tiče, postajajo boljše, zanimivo pa je mnenje gostincev, da nimajo kaj opraviti pri turizmu. To zmotno gledanje škoduje naselju in ga je treba čimprej odpraviti. Nova cesta Luče—Črna preko Bele Peči bo naselju precej koristila, saj bodo tako gostje laže prišli iz Dravske preko Mežiške v Gornjo Savinjsko dolino.

Ljubno ob Savinji je postalo s »flosarskim balom« precej znano turistično naselje. Ta sloves je treba še ojačati z nekaj novimi kapacitetami v novem penzionu, ter z zimskim športom, kar dve smučarski skakalnici in vlečnica dovoljujejo. Skoraj 12.000 nočitev v Ljubnem je odraz skrbi tamošnjih prebivalcev in turističnih delavcev; tudi 120 ležišč pri zasebnikih ni majhno število. Majhno kopališče je treba stalno čistiti, saj je Savinja le premrzla, sicer je pa vprašanje, v koliko je ta lokacija tudi ugodna (povodnji) in če ne bi bilo treba najti kakšnega bolj primerne prostora. Kakor hitro bo moderna cesta izpeljana do Ljubnega, bodo vsi kraji naprej po Gornji Savinjski dolini pridobili na pomenu. Želeti je samo, da bi bilo to čimprej.

Gornji Grad je tudi lansko leto presegel 10.000 nočitev, kljub temu, da tu ni kakšnih posebnosti, kakor jih tudi v ostalih krajih Gornje Savinjske doline ni. Imajo lepo weekend naselje z 18 ležišči, 5 gostišč, med katerimi izstopa obnovljeni »TURIST« z 31 ležišči in 72 ležišč pri zasebnikih.

Ceste so slabe v vse smeri, kar otežkoča delo, zato pa je tu nekaj ljudi, ki se močno trudijo za turistični razvoj. S pravilno politiko so

Ljubno ob Savinji

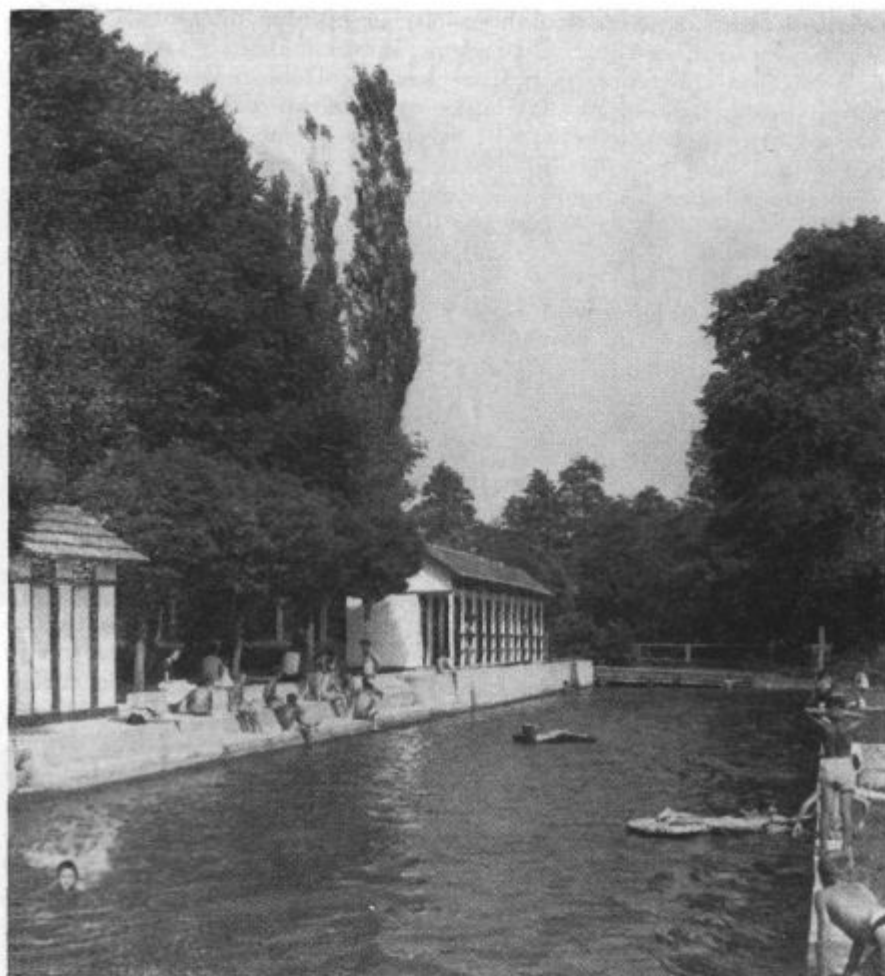
Gornji grad

pridobili goste iz vojvodinskih naselij in tako je bil Gornji Grad v poletnih mesecih zaseden. Toda res je: brez kopališča v Gornjem Gradu ne morejo več naprej in tudi weekend bo treba razširiti. Posebnega razvedrila ni, toda tu je vsaj lahko organizirati kaj primernega. Potem v Gornjem gradu ne bo več sezone, ko bi ne bilo dovolj gostov. Tu že dalj časa razmišljajo o zimski sezoni, saj je v okolici obilo lepih smučišč. Snežna odeja traja dolgo, na bližnji Menini planini pa je le planinski dom z najmanj štirimesečno snežno odejo. Dostop je res malo težaven, toda če zmorejo to pot razni tečajniki, bi jo tudi ostali turisti. Posebno skrb bo treba v Gornjem gradu posvetiti kulturnim spomenikom, saj le-ti predstavljajo veliko vrednost in turistično privlačnost; imamo jih posebno po cerkvah, pa tudi izven njih.

Mozirje, upravno središče Gornje Savinjske doline, nima mnogo večjega obiska od Luč, pa čeravno je tu več možnosti za bivanje in razvedrilo. Nekaj je res manj kapacitet, toda to ne sme biti odločilno. Weekend s 15 ležišči je v sezoni poln, pri zasebnikih pa bi se še našlo prostora. Premajhna je gostinska mreža, saj samo štiri gostišča ne zmorejo vsega. Zaradi asfaltiranega cestišča bi pričakovali tu več nočitev, toda domačini bi morali nuditi gostom več razvedrila. Kako hvaležen za vse je turist, smo lahko videli pred dvema letoma ob praznovanju turističnega tedna, ko je TD priredilo kljub slabemu vremenu lep in uspel piknik. Včasih, tako pripovedujejo, so turiste popeljali z navadnim vozom na izlet do bližnjega gostišča, kar jim je bilo v pravo otroško veselje. Lahko si mislimo, da so gostišču turisti dali lep zaslužek. Razvajanemu turistu prija včasih prav primitivna zabava, treba je le s prave strani poprijeti. V Mozirju brez dvoma nujno potrebujejo sodobno gostišče, saj brez njega ne bo večjega obiska; variant je več, sami domačini pa se morajo odločiti za najboljšo.

Gornja Savinjska dolina je celota, kjer naj bi bile cene turističnih storitev enotne in ne previsoke. Ob morju je najti penzione po 1.000 din, na tem področju pa ne. Tam prodajajo morje, mi zrak, in na žalost dostikrat slabe usluge. Penzijske cene so močna propaganda, in do lanskega leta je Gornja Savinjska dolina tudi slovela po tem, da je poceni; zdaj ne več. Če hočemo sloves obdržati, je treba turistom in izletnikom nekaj nuditi, če že ne posebnih presenečenj, pa vsaj zmerne cene. Tako bo naš iztržek večji, kakor predvidevamo. Tu mora pomagati tudi trgovska mreža, ki je v tem predelu šibka, »kramarska« bi jo lahko imenovali. Brez solidne trgovske mreže pa le težko preskrbuje gostinstvo svoje goste. Vse to je medsebojno tesno povezano.

Nekateri turistični objekti samevajo. Sem lahko štejemo obilo razvalin starih gradov, kraške votline, cerkve itd. Precej je bilo že povedanega o Juvanovi hiši na Ljubnem, o prepotrebni kopališčih v vseh krajih itd. Toda zdi se, da je zaznaven le počasen napredek v tem pogledu. Tako bo Gornja Savinjska dolina postala sčasoma turistično področje. Delo vseh poklicanih, tudi posameznih avtobusnih podjetij, ki tu vzdržujejo promet, čeprav večkrat v nezadovoljstvo

Mozirje — kopališče

ljudi, bo dalo skupen pozitiven rezultat na področju turizma v Zgornji Savinjski dolini.

Pred dvema letoma je bila Gornja Savinjska dolina edina gorska pokrajina v Sloveniji, kjer je bil občuten porast turističnih nočnin. Lansko leto so bile še celo nad povprečkom. Uspelo jim je z dunajskim potovalnim uradom OVB skleniti aranžmaje za bivanje Avstrijcev v Ljubnem. Letošnjo zimo so dobili tu tri vlečnice, posamezni kmetje so se navdušili za turizem, kilometri gozdnih poti so se povečali in še bi lahko imenovali to in ono. Ali ne kaže vse to na močne premike? Lahko bi zapisali, da so to prvi, a vsekakor odločilni koraki iz ekstenzivnega v intenzivni turizem. In prav je tako!

Šaleška dolina

V tej regiji imamo opravka z nekakšnim novim močnim turističnim središčem savinjskega turističnega področja — z Velenjem, ki ni več samo rudarsko naselje, ampak je postalo z novim hotelom »Paka« tudi močan center. Tako ugodnih pogojev za razvoj turizma, kot jih ima imenovana dolina, ne najdemo povsod v Sloveniji. Kar naštejmo jih nekaj: najprej privlačna pokrajina z jezeri, ki so produkt človekovega dela. V teh jezerih je možno kopanje, ribolov, kajakaštvo; ob jezerih so lepi sprehodi; kopališče v Šoštanju, zgodovinske znamenitosti, stari gradovi, moderno mesto s športnimi napravami za vse vrste športov, dva hotela in weekend naselje, kulturni objekti in sobe, planske postojanke v bližnji okolici (Sleme in Paški Kozjak), izletišča

Velenje

(Huda Luknja), poleg tega pa udobne prometne zveze. Šaleška dolina je skoraj v celoti zanimiva za obiskovalce, z Velenjem pa se ji nudijo še posebne možnosti za uspešen turistični razvoj, kjer najdejo tudi mladi v svojem domu obilo možnosti za cenen oddih.

Nekateri menijo, da Velenje nima prave turistične bodočnosti; to se mi zdi zgrešeno, saj si moramo biti na jasnem, da je poslovni človek tudi neke vrste turist, le-teh pa v Velenju in Šoštanju ni malo. Industrija in turizem ne hodita pri rekreaciji isto pot; toda Šaleška dolina še zdaleč ni tako črna, da tu ne bi bilo možnosti tudi za nov

turistični razvoj, zlasti še, ker je večina za to, da se Šaleška dolina v tej smeri razvije. Težave pa so v zimski sezoni, ko so kapacitete slabše zasedene. Res je, da je tudi naše obmorsko področje takrat prazno, toda v Šaleški dolini so možnosti tudi za to vrsto turizma. Mogoče je zimski turizem v veliki meri odvisen od snežnih razmer v dolini sami, toda z manjšimi investicijami bi se dalo marsikaj urediti. Tako ob lepih skakalnicah skromno vlečnico, ki bi jo lahko ob neugodnih snežnih razmerah prestavili na Sleme, do koder lahko pozimi pridemo tudi z avtomobilom. Tu in na Paškem Kozjaku pa je vsako leto dovolj snega. Poseben aranžma gostincev v dolini s planinskimi postojankami bi dal pozitivne rezultate. Letos je Velenje pričelo z samostojno akcijo propagande turizma v zimskih mesecih. Rezultati so bili zadovoljivi in tako v hotelu »Paka« ni več mrtve sezone.

Cesta proti Koroški v veliki meri zavira povečanje, zlasti inozemskega turizma. Cesta Slovenj Gradec—Mislinja—Velenje je takšna, da jo le težko priporočamo. Res je, da so lansko leto modernizirali del ceste, toda to je šele začetek, ki bo dovršen v nekaj letih. Še veliko slabša pa je cesta Šoštanj—Šentvid—Črna, ki je boljša na Šaleški strani. Lansko leto so v tej občini zabeležili zelo visok porast števila nočitev, s tem pa še zdaleč niso izkoristili vseh možnih kapacitet. V perspektivi bo treba misliti tudi na zaprto kopališče v Velenju ali Šoštanju, saj vode za to res ne primanjkuje, zaprto kopališče pa tako moderno mesto potrebuje. Takrat bo možna že tudi celoletna sezona.

Posebej je tu treba omeniti oba planinska domova. To je Dom na Slemenu (1096 m), ki ima 40 ležišč in je dostopen z avtomobilom. Tu so sedaj zgradili še nekaj novih kapacitet, tako da postaja dobro opremljen planinski dom tudi vedno bolj obiskan. Zeleti je samo, da bi bila pozimi cesta stalno pljučena, saj bi tako bila zimska sezona še boljša kakor poletna. Odpreti pa je treba tudi pot proti Črni, ki je vso zimo zaprta. Planinski dom na Paškem Kozjaku (1050 m) ima 50 ležišč, zaradi dobrih snežnih razmer pa postaja iz leta v leto bolj znan. Majhno vlečnico obe planinski postojanki nujno potrebujeta.

Poseben problem je tudi Huda luknja — ta kraška votlina z lepimi dvoranami in kapniki, ki ima zdaj kaj neslaven sloves. Kako je to možno, se sprašujejo, da je nekoč privabljala toliko obiskovalcev, zdaj pa ni nikogar. Saj ne moreš niti vanjo, ker ni dohoda! Toliko sredstev bi se moralo najti, da bi ta problem vsaj do neke mere rešili, saj je ta kraška votlina na nekraškem terenu lepa izjema in atrakcija večjega formata.

Kakor mozirska občina, ki zajema v svoj okvir celotno Gornjo Savinjsko dolino, tako se tudi Šaleško turistično zanimivo področje ujema s političnim okvirom velenjske občine.

Spodnja Savinjska dolina se deli na več enot; mi bi si to pot ogledali le tiste, ki spadajo še v okvir žalske občine. Enotno turistično področje žalske občine res ni. Zato pa je tu nekaj naselij, kjer je turizem že prešel čiste amaterske osnove.

Poddobrovlje

Ime morda ni najbolj posrečeno izbrano, toda zdi se, da še najbolj ustreza namenu, nakazati lego in obseg, tega za turizem zanimivega predela. Sem spadajo naslednja naselja: Letuš, Braslovče, Vransko

Braslovče

Braslovško jezero

ter dalje same Dobrovlje in gora Oljka. Seveda moramo tu govoriti predvsem o prirodnih pogojih in veliki volji ljudi za razvoj turizma, ne pa že o pravem turizmu. Mogoče bo kdo dejal, da imamo pri nas podobnih predelov brez števila; toda ta predel, nizki in visoki, se veže v celoto. Razen poljedelstva (hmelj) in gozdarstva tu ni večjih možnosti za gospodarstvo. Ni nič novega, da potem iščemo možnosti še v turizmu, saj je navsezadnje tudi planinarstvo del turizma in Dobrovlje ter Oljka sta v tej smeri naredila obsežne korake že v preteklosti. Kraške votline s kapniki, lepa izletišča ter razgledne točke, smučišča, lov in stari Žovnek, samevajo ter čakajo, da jih bo nova generacija ponovno odkrila. Prepričan sem, da do tega ni več tako daleč, saj je prvi poizkus v tej smeri tudi »Partizanska cesta« na Dobrovlje ter novi planinski dom na Oljki, ki so ga dogradili lani.

Samotna kmetija na Dobrovljah

Letuš je na meji med Spodnjo in Gornjo Savinjsko dolino in privablja zaradi svoje slikovite lege vedno lepo število obiskovalcev; vendar pa za dalj časa trajajoče bivanje tu ni nobenih pravih možnosti. Nekaj sob bi se moralo najti, saj je tu precej možnosti za turistični razvoj: Savinja sama s kopianjem in ribolovom, lepi izleti na Dobrovlje in Oljko, trebinjski grad ter važno prometno križišče, ki je bilo včasih močno pomembno. Zdaj je na pomenu precej izgubilo, kljub vse večjemu avtomobilskemu prometu na teh cestah. Pogoji na katerih bi se lahko gradilo, so tu. Enako je v Braslovčah, kjer

je pod Dobrovljami ljubko umetno jezero, ki pa ga bo treba še precej preurediti. Tu namreč nastopa več faktorjev, ki jih bodo pri urejevanju morali upoštevati: samorastje, zasipavanje, obala, ribolov, ureditev naprav za kopanje in ureditev sanitarij ter seveda — cesta. Vsega tega dela sami turistični delavci gotovo ne bodo zmogli, na pomoč bo morala priskočiti s potrebnimi sredstvi še občina. Sami prebivalci Braslovč so za turistično-izletniški razvoj naselja že mnogo storili, saj ni odveč še enkrat poudariti, da so jez za jezero in cesto napravili sami. Pridobili so tudi nekaj ležišč, tako da so sedaj v tem kraju že tudi drugi, ne samo prirodni pogoji za turistični razvoj. Ob nedeljah naštejejo ob jezeru tudi preko dvesto ljudi, lahko pa si mislimo, kolikšen naval bi bil v tem kraju, če bi skušali jezero na bolj sodoben način propagirati. Treba pa se bo najprej odločiti, v kateri smeri ga bodo izgrajevali. Jezero mora imeti svojo privlačnost, ki bo turiste privabljala. Lepo se ga da izkoristiti tudi pozimi kot drsališče, v bližini pa so lepa smučišča s skakalnico. Močno privlačno je v trgu zlasti cvetje na oknih, ki bi ga bilo lahko še več. Ob prireditvah ob jezeru imajo vsako leto tudi razstavo cvetja in to je močna vzpodbuda za gojitelje; lahko bi se razvilo v pravo tekmovanje hortikulture v žalski občini. Stari trg Braslovče (že od l. 1140) prebivalci lepo urejujejo, a sredstva so na razpolago le za najnujnejše potrebe. Nekaj pozornosti pa bodo morali posvetiti tudi štiridelni Hlastejevi kraški jami s kapniki (v smeri proti Vranskemu).

Kopalni bazen na Vranskem

Vransko je v primerjavi s prejšnjima dvema naseljema, kar se tiče prometnih zvez in gostinskih kapacitet, na boljšem, saj leži ob znani alpski poti, ki je močno uporabljena. Asfalt skozi naselje, ki je staro tržno središče na zahodni strani celjske kotline, je napravil ta kraj še mnogo bolj privlačen, kakor je bil prej. Hotel Slovan in privatne sobe nekako zadostujejo potrebam tujcev, zato ni potrebno graditi novih objektov. Zelo primerno pa bi bilo tu majhno weekend naselje ter preureditev graščine v turistično postojanko. S tem in s kopalščem, ki so ga že dobili, bo Vransko še mnogo pridobilo; saj bomo lahko šele takrat pričakovali pravih turistov, ki bodo tu preživeli več dni, ne pa samo prehodne goste, pa čeprav tudi teh ni malo. Vransko pogreša tudi — bencinsko postajo, saj je tu le-ta močno potrebna. Z izgradnjo pa bo treba pohiteti, saj geografsko prometna lokacija tu popolnoma ustreza. Tudi tu bi lahko turistom odprli kraške jame, ki so blizu naselja. To so Skadovnica, Štebirnica in Zelena jama (znameniti hrošči), od tu pa so možni številni izleti: na Menino planino je štiri ure hoda, na Dobrovlje dve uri, na Krvavico dve itd. Mogoče še bolj kakor Braslovče, slovi Vransko po svojem cvetju in to daje naselju res prijeten videz. Vse Poddobrovlje so zanimive, pečat pokrajini dajejo Dobrovlje, Oljka, Žovnek in hmelj s svojo spreminjajočo se pokrajino, ki nudi še mnogo drugega. Vse to je treba poiskati in nuditi turistu, ki bo marsikaj hvaležno sprejel. Mnogo stvari se nam zdi popolnoma običajnih, ker jih pač stalno gledamo, za turista pa so nove. Turist je tisti, ki nam dostikrat odpira oči za lepote domačega kraja.

Preboldsko področje

Kakor že samo ime pove, je središče tega področja v Preboldu, kjer so pred leti uredili lepo weekend naselje, bazen, camping prostor in s tem postavili osnovo, na kateri lahko sedaj turistični delavci gradijo dalje. K preboldskemu področju pa prištevamo še dve naselji sredi Savinjske doline: Šempeter ter Žalec. Prvi s svojo rimsko nekropolo in močnim poudarkom na kulturnem turizmu, drugi pa kot prijeten izletniški kraj, središče jugoslovanskega hmeljarstva. Področje vežeta v celoto Savinja in Boljska, obe primerni za kopanje in ribolov, hmeljski nasadi pa dajejo pokrajini enkratni pečat. V vseh treh naseljih odločno primanjkuje prenočitvenih kapacitet, saj jih v Žalcu in Šempetru praktično skorajda ni.

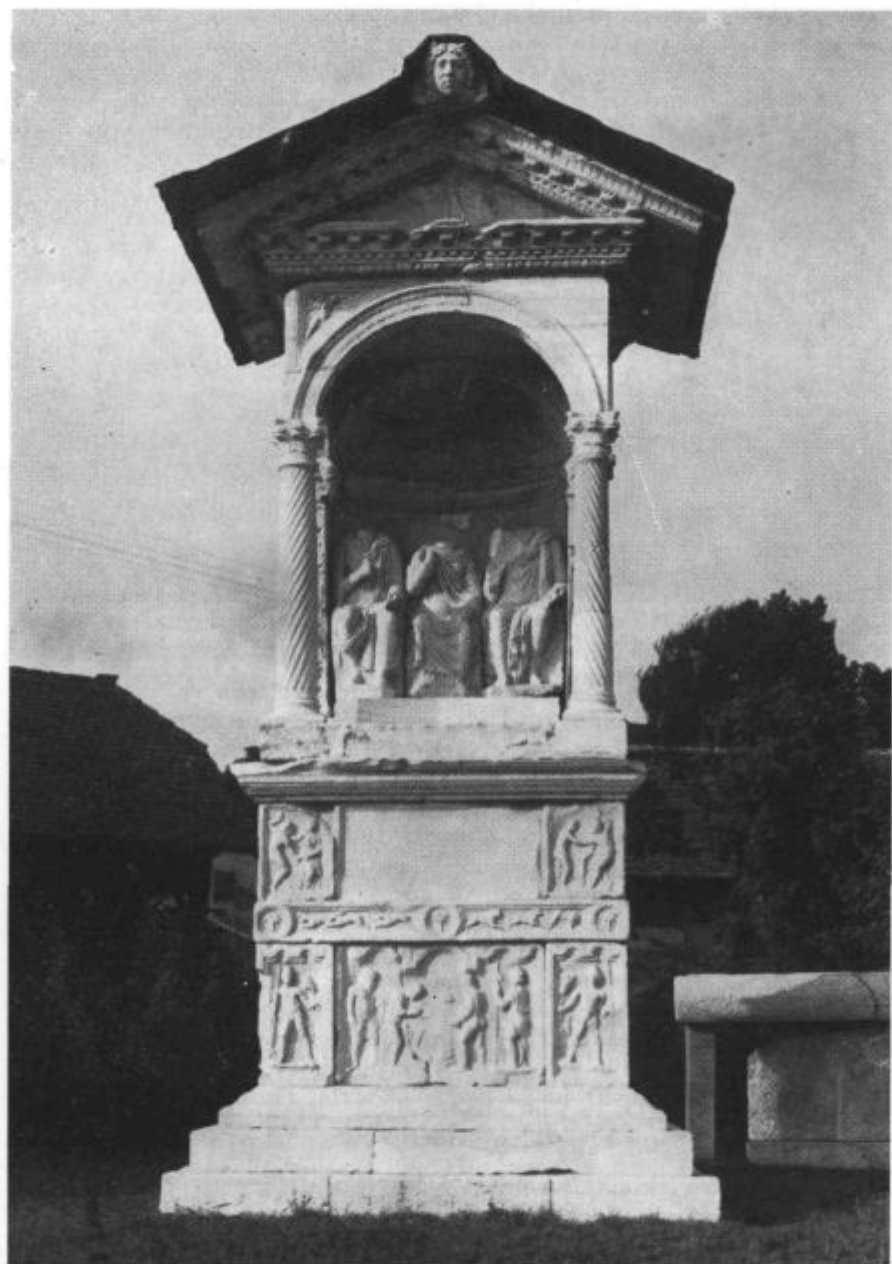
To področje je bilo najtežje omejiti; tu pa mu je pomagala priroda, cesta in mogoče najbolj to, da eno naselje brez drugega ne more predstavljati večje turistične privlačnosti. Prebold sam z že omenjenimi turističnimi objekti je privlačen, toda vsak turist bo prav gotovo obiskal tudi Šempetrsko rimsko nekropolo. Tisti pa, ki se bo ustavil v Šempetru, bo tudi izvedel, da je v bližnjem Preboldu lepo weekend naselje. To turistično sodelovanje je tu treba še bolj okrepiti, saj lahko koristi obema naseljema. Preboldski »Savinjski log« je že tako znan, da bi ga bilo dobro za nekoliko hišic razširiti. Problem zase je v

Prebold: kopališče

tem naselju prehrana, toda brez temeljite rešitve tega vprašanja nima smisla delati karkoli naprej. Tudi kopališče včasih ni takšno, kakor bi moralo biti. To so majhne stvari, ki jih je treba popraviti in od prave strani prijeti. Seveda posameznik ne zmore vsega. Ribogojnica še zdaleč ni izkoriščena, ravno tako pa bi sam grad lahko še marsikaj prispeval k privlačnostim Prebolda. Možnosti za pravilni rekreativni in izletniški turizem je tu res obilo, posebno pozornost pa bo treba posvetiti tudi zabavi in razvedrilu gostov. Klubski prostori so velik korak naprej, ob tolikšnem številu gostov pa bo treba prirejati več plesov, sprva »hmeljarski likof« kasneje »dan hmeljarjev«, ne sme biti edina večja prireditev. Ta prireditev je velikega propagandnega pomena in če je bila sprva tudi deficitna, bo efekt z leti le zadovoljiv. Pri tem moramo izhajati iz dejstva, da propagira celotno Savinjsko področje, zato je nujno širše sodelovanje, na drugi strani pa oživlja hmeljarsko tradicijo, ki je že močno zamrla. Lanskoletno prireditev je kljub skrbnim pripravam pokvaril dež, lepo pa je zlasti uspela turistična razstava.

Šempetrške izkopenine obiše vsako leto okoli 20.000 obiskovalcev, med njimi mnogo tujcev, ki na naše področje pridejo samo zaradi njih. Izkopenine so tu (červno še ne v celoti) in te je treba zdaj oskrbovati, razlagati in tudi prodajati. Okolje ne odgovarja preveč, nujno je treba urediti potrebne sanitarije in skromen bife. Občutek imam, kakor da tu ne želi nihče zaslužiti. Turizem, pa če je tudi kulturni, je donosna gospodarska panoga; tega se morajo odgovorni zavedati.

Sempeter: detajl čudovite Rimske nekropole

Kolikokrat lahko slišimo pripombo, da tega ne znamo »prodajati« in res je tako. V tem moramo preiti akademski okvir, ki bi hotel spomenike le za sebe, in jih nuditi široki javnosti.

Slabo za Šempeter je tudi to, da so ukinili nočno službo na servisu. Ta služba mora opravljati svoje usluge tudi ponoči, vsaj v sezoni, ko je na tej cesti najmočnejši promet. Veliko se v turistični smeri trudi turistično društvo, ki pa ima ob »nekropoli« več ali manj zvezane roke.

Čimprej bo treba obnoviti tudi gostišče »Cvenk«, kjer bodo tujci in domači gostje dobili tudi nekaj hrane in prenočišče, dokler ne zgrade ob izkopaninah majhnega bifeja.

V Zalec je prišlo pred leti mnogo izletnikov. Zdaj jih je manj. Turistično perspektivo Žalca vidimo edino v pospeševanju izletništva; naj bi zadržali vsaj tiste ljudi, ki pridejo sem na poslovni obisk. Zato je pa potreben sodoben lokal in nekaj sob. Mnogo so v Žalcu napravili pri olepšavi, saj sta tako Turistično kot Hortikulturno društvo zelo agilni.

Marsikje prevladuje mnenje, da v Žalcu za turista ni zanimivosti, a to ne drži. Samo poglejmo si nekatere od njih. Sušilnice, silos, Hmeljarski inštitut in hmelj, ki ga gojijo tu že od prejšnjega stoletja, so turistični elementi, ki jih ostala Jugoslavija nima. Žalski trg ima klasične oblike: Frengo, dvorec obrambnega načelnika, obrambni stolp nekdanjega tabora pri cerkvi, umetniške slike v cerkvi, rojstno hišo skladatelja Rista Savina s ploščo, spomenik NOB itd. Zelo lepi so izleti na Ponikevsko planoto, kjer je obilo kraških oblik, v Liboje s keramično industrijo, do gradu Plevna pri Gotovljah, ki ima zares bogato preteklost, do Novega Celja, kjer je lepa baročna stavba s portalom Samsona in Herkula itd.

Vse to je le nekaj zanimivosti, ki jih mi skoraj ne opazimo, ker jih vidimo vsak dan, za turista pa so nekaj novega. To in pa izreden tranzitni promet po glavni cesti, pa so tudi glavni činitelji za lepši turistični razmah.

Vsi posnetki so iz arhiva gospodarske zbornice — Celje.

D. Predan-K. Pevec

LOVSTVO V SAVINJSKI DOLINI

UVOD

Lov je star kakor človeštvo. V najstarejši dobi se je človek bavil izključno z lovom. Živali, ki jih je ulovil, so pomenile zanj mimo koreninic in redkih rastlin najpomembnejšo življenjsko dobrino-hrano. Pozneje, ko se je začel ukvarjati z živinorejo in poljedelstvom, je lov stopil nekoliko v ozadje.

Zgodovina lovstva nas uči, da so na razvoj lovstva na Slovenskem in drugod odločilno vplivali tisti, ki so bili gospodarji proizvajalnih sredstev. Le-ti, večidel tujci, so si prisvajali tudi eno najodličnejših zabav — lov. Zato je tudi zgodovina lovstva pri nas v glavnem tuja. Tujci so prinašali k nam lovske navade in običaje. Tako so oni razdelili lov na veliki in mali lov. Divjad velikega lova je bila posebna pravica fevdalne gospode, velikašev, mali lov pa je pripadal malemu človeku, podložniku.

Vprašanje, čigava je divjad, se je pojavljalo skozi dolga stoletja. Stari Rimljani so bili mnenja, da je divjad stvar, ki si jo lahko prisvoji vsak uplenitelj. V severozahodni Evropi je smel loviti lastnik zemlje na svojem posestvu. Vladaarji in fevdalci pa so večali lovišča in si prisvajali izključno pravico do lova. Poleg fevdalcev so se potegovali za pravico do lova tudi meščani. Pozneje je prešla pravica razpolaganja z divjadjo na državo. Loviti je smel vsakdo, ki je plačal v ta namen določeno pristojbino. Prišlo je do lovske zakonodaje.

Takrat so nastajala nova vprašanja. Kako vskladiti lov z drugimi gospodarskimi panogami. Divjad nareja namreč ogromne škodo, po drugi strani pa je zopet koristna, ker uničuje vsakovrstne škodljivce. Statistični podatki o izdatkih in dohodkih kažejo materialno in idealno vrednost lova.

Naša ljudska revolucija in narodnoosvobodilna vojna je prinesla tudi v lovstvo nove poglede in pridobitve. Divjad je postala splošno ljudsko premoženje; z njo in z lovišči upravlja država deloma neposredno po svojih ustanovah in podjetjih, deloma pa po lovskih organizacijah, katerim daje lovišča po splošno veljavnih gospodarskih načelih v upravljanje. Lov je tedaj posebna gospodarska panoga.

Zalski lovci in gostje na jesenski barikadi

Z lovom so združeni izdatki in dohodki. Dohodke ustvarjajo meso uplenjene divjadi, kože in rogovje ter lovski turizem, izdatki pa se nanašajo na nasajanje divjadi, na osvežitev krvi, na gojitvene naprave (gradnja lovskih stez, visokih prež, zaklonišč in lovskih koč, napravljanje solnic, krmišč itd.), na nabavo lovskega orožja in municije, na gojitev lovskih psov i. pd. Lov je tedaj v osnovi gospodarska panoga, medtem ko je izvrševanje lova tudi razvedrilo in predvsem šport.

Lovsko gospodarstvo je skupno. Nič več ni odvisno od posameznika, odvisno je od lovske družine, ki nastopa kot upravitelj in koristnik lovišča. Lov je razvedrilo, zabava, torej nastopata poleg razuma še strast in srce. Pri upravljanju lovišč se srečuje človek z živimi stvarmi, ljudmi in živalmi, zato mora delati s pametjo. Lov nudi pravemu lovcu najtesnejši stik z naravo. Vsak lovec ni lovec, pravtako kot ni vsak človek človek. Lovec se na lovu telesno utrjuje, uri v streljanju in opazovanju okolice. Na lovu se človek razvedri, duševno odpočije, in telo črpa nove moči za svoje redno delo. Na lovu si pridobi človek moči, urnost, vztrajnost, pogum, premišljenost in odločnost. Skupni lovi so dobra vaja za složno in preudarno delo v boju. Iz vrst lovcev prihajajo za obrambo države dobri vojaški vodje. Pravi lovec naravo pozna. Zrasti mora z njo, predvsem pa mora poznati in razumeti življenje v njej. Njegova glavna naloga je: gojiti. Pri svojem delu naleti tudi na ovire, ki jih mora vestno in sproti odstranjevati. Skrbeti mora za zatiranje divjega lova in živali-roparic, za krmljenje, za ureditev škode, za pravilen odstrel, za prirejanje skupnih lovov, za lovske pse in njihovo vzgojo.

Lovska organizacija je društvo za pospeševanje lovstva. Kdor hoče loviti, mora biti njen član. Senčna stran lova je škoda, ki jo je lovška družina dolžna poravnati, če že ne v celoti, pa vsaj delno.

Glede na nadmorsko višino in kulture, ki področje pokrivajo ter seveda na vrsto divjadi, ločimo nižinska, srednjegorska in gorska lovišča. V nižinskih loviščih se zadržuje pernata divjad in zajec, v srednjegorskem, gričevnatem in hribovitem svetu se srečujemo s srnjadjo, v večjih višinah pa naletimo na gamse, planinske zajce in ruševce.

Lovno področje tistega dela Savinjske doline, o katerem je na tem mestu govora, pokrivata dve osnovni političnoteritorialni enoti: moziška in žalska občina. Površina prve s sedmimi lovišči in enim gojitenim loviščem je 49.184 ha, površina druge s sedmimi lovišči pa 29.910 ha. Od skupne površine 79.094 ha je treba odšteti okrog 4.500 ha nelovne površine, ki odpade na naseljene kraje, na vodne površine, prometno omrežje, na športne objekte, na neprehoden gorski svet, na plantaže itd. Potemtakem znaša skupna lovna površina obeh lovišč 74.500 ha. Lovna površina žalske občine bi se zvišala približno za 1.500 ha, če bi bile pri formiranju lovišč upoštevane občinske upravne meje (del nekdanjega petrovškega lovišča, ki sodi k občini Žalec in se nahaja vzhodno od ceste Pirešica, Arja vas, Petrovče, Liboje, Kamčič, je bil pripojen k lovišču Celje—Hum, ki je v sestavu celjske občine).

Geološke, pedološke in klimatske posebnosti

Poglavitni pogoj za življenje divjadi na nekem področju je prehrana. Prehrambeni pogoji so neposredno vezani na rastje, zakaj kjer ni rastja, tudi ne more biti živalskega sveta. Seveda pa je uspevanje rastlin odvisno od geološke in pedološke zgradbe tal, od geografske lege, v veliki meri pa tudi od klimatskih razmer, ki vladajo na nekem področju.

Savinjska dolina je sestavljena iz najstarejših karbonskih in najmlajših terciarnih kamenin. V glavnem jih prištevamo h Karavankam in k Savinjskim ali Kamniškim Alpam in njihovim predgorjem. H Karavankam sodi le Olševa (podaljšek Košute in zaključek južnega krila Karavank) s kremenjakovimi peščenjaki, z glinastimi škrilavci, dolomiti in apnenci. V geološkem pogledu pa je največji in najpomembnejši sestavni del Savinjske doline tisti, ki sodi k Savinjskim Alpam. Njihov začetek je v osrednjem delu z Ojstrico, Planjavo itd. Proti vzhodu se ta visoki svet postopno znižuje v predgorje z Menino in Dobrovljami pa z grebenastimi in čokatimi vrhovi trojanske anti-klinale (Čemšeniška planina, Mrzlica, Gozdnik itd.). Vse to ozemlje je zgrajeno pretežno iz apnenca in dolomita, le v območju Lepenatke in Kranjske Rebri nahajamo vulkanske kamenine.

Savinja je ločila od srednjih Kamniških Alp osamljeno Raduho (2062 m) s triadnimi apnenci, ki prehaja na severovzhodu v andezitni gorski hrbet s Travnikom (1637 m), Kamnom (1695 m) in Smrekovcem (1569 m). Ves ta predel je pokrit z debelo plastjo prsti, zaradi

česar je tudi bogato porasel z gozdovi, ki so v višinah močno izkrčeni in spremenjeni v planinske pašnike. Ob vzhodni konec tega pogorja se naslanja apniška Mozirska planina (Golte) z najvišjim vrhom Boskovcem (1590 m).

Svet zase pomenita Menina in Dobrovlje. Obe osamljeni planoti sta tipična gorska čoka, odtrgana od glavnega gorovja. Sestavljajo ju triadni apnenci in dolomiti. Pojave zakrasevanja srečujemo na mnogih mestih. Vrtače s kraškimi kotanjami so zlasti izrazite na Dobrovljah. Obe planoti sta pokriti z ogromnimi gozdnimi površinami, varnimi zavetišči za divjad. Posebno sklenjeni gozdovi so na strmih severnih pobočjih Menine. Dobroveljsko planoto obdaja s treh strani nizki svet (Mozirska kotlina, Celjska kotlina, dolina Boljske), na zahodu pa jo spaja z Menino 722 m visoko sedlo Lipa, ki omogoča naravni prehod iz Zadrečke doline v dolino Boljske.

Med Šaleško dolino in Dobrnskim podoljem ter Spodnjo Savinjsko dolino se razprostira gričevnat in hribovit svet z Goro Oljko (734 m) na zahodu in Kjumberkom (630 m) na vzhodu. Sestavljajo ga triadne kamenine z apnenci in dolomiti. V planoto je vrezanih obilo tesnih dolinic, po katerih žubore večji in manjši potoki, ki imajo svoje izvire vsi na njenem severnem robu.

To bi bil bežen pregled visokega in srednjevisokega sveta.

Nizek svet pa sestavljajo na skrajnem zahodu ledeniška Logarska dolina, ki prehaja na vzhodu, kjer je Savinja prebila čelne morene, v deber, ki se zlagoma širi in zaključuje pri Ljubnem, kjer prehaja v Gornjegrajsko kotlino; domačini ji pravijo Gorogransko. Obsega vso pokrajino od Ljubnega do Nazarja, vštevši tudi Zadrečko dolino. Med obema dolinama se vleče od 415 m (Gorica) do 480 m (Brdo) visok, večidel z iglastimi gozdovi porasel terasasti pliocenski hrbet.

Vzhodno od Nazarja do Soteske se razprostira Mozirska kotlina, ki prehaja pri Letušu v veliko Spodnjo Savinjsko dolino ali Celjsko kotlino, h kateri prištevamo tudi dolino Boljske. Dno te tektonske udorine je prekrito s pliocenskimi snovmi; v gornjih plasteh s peskom in prodom, v spodnjih s peskom in ilovico.

Celjska kotlina je pliocenska udorina, ki so jo vode s svojo erozijsko močjo preoblikovale še prej, preden so jo v mlajšem pliocenu nasule z drobirjem. V obrobni deli kotline so lepo vidne diluvialne terase, preurejene v njive in travnike ter izkoriščene za naselja. Zahodni in osrednji del kotline pokriva široka aluvialna ravan.

V dno kotline je vrezano korito Savinje, v katerega se zliva od vranske smeri prihajajoča Boljska s številnimi pritoki. Iz Ponikevske planote prihajajoči potoki odvajajo svoje vode v Ložnico. Med Savinjo in Ložnico so značilni opuščeni in živi rokavi, od katerih je najbolj znana Struga, ki dobiva pri Podvinu vodo iz Savinje. Na njej je bilo nekoč veliko mlinov in žag. Podoben živ rokav z mirno zastajajočo vodo je Lava.

Področja ob Boljski in Ložnici pa tudi ob regulirani Savinji so ob daljšem deževju podvržena poplavam. Ob takih prilikah prinaša

s seboj zlasti Savinja obilo proda in peska. Poplavljeni predeli so prenekaterokrat hladen grob za mlad zarod zajcev in pernate divjadi.

Na klimo neke regije vplivata mimo zemljepisne dolžine in širine še absolutna in relativna višina. Za opisano področje sta pomembna zlasti slednja dva faktorja, saj znaša na njem relativna višina domala 2.250 m (Petrovče 250 m, Ojstrica 2246 m). Jasno je, da prihaja zastran tega med nižjimi in višjimi predeli do znatnih temperaturnih in padavinskih razlik. Na dnu Celjske kotline imamo dokaj nizke temperature, zakaj tu se zbirajo zelo hladne zračne mase, ki nimajo odtoka proti vzhodu. Zavrloje tega imata na primer Celje in Luče približno enako zimsko temperaturo, čeprav ležijo Luče okrog 250 m višje od Celja. Drugače pa je z letnimi temperaturami. Poleti je temperatura v Lučah za dobro stopinjo in pol hladnejša od celjske. Seveda je letna temperatura s porastom nadmorske višine vedno hladnejša (za vsakih 100 m za 0,66° C). Znatne temperaturne razlike so tudi med prisojnimi in osojnimi legami. Prisojna pobočja so v povprečju za celo stopinjo toplejša od osojnih.

Glede na velike višinske razlike prihaja na opisanem področju tudi do znatnih padavinskih razlik. Medtem ko imamo v Savinjskih Alpah celo do 2.500 mm letnih padavin, jih je v Spodnji Savinjski dolini povprečno le 1.500 mm. Glavne padavine so v poletnih mesecih, od maja do vključno novembra. Najbolj sušna meseca sta februar in marec. Padavine lahko ugodno ali pa neugodno vplivajo na razvoj divjadi.

Za lovca je zelo pomemben klimatski činitelj veter. Nad našim področjem prevladujejo skladno z reliefom v višinah jugozahodni vetrovi, ki pa niso vedno znanilci slabega vremena, kakor mnogi tako mislijo. To velja zlasti za zgodnji jesenski čas, ko nam prinašajo jugozahodni vetrovi v okviru anticiklonov iz vročih saharskih področij domala tropsko vročino.

Tudi oblačnost, ki jo ocenjujemo po stopnji zakritosti neba, v veliki meri vpliva na razvoj divjadi. Glede oblačnosti velja pripomniti, da je v Spodnji Savinjski dolini zaradi celjskega hidrografskega vozlišča veliko večja kot v Gornji Savinjski dolini.

Opis lovišč

Na področju mozirske občine so naslednja lovišča: Dreta-Nazarje, Gornji grad, Ljubno, Luče, Mozirje, Rečica ob Sav., Solčava in Gobjitveno lovišče »Kozorog«.

Lovišče Solčava je bilo pred vojno razdrobljeno na občinsko in več samolastnih lovišč (pravico do samolastnih lovišč so imeli lastniki nad dvesto ha velikih strnjenih posestev). Po vojni je nastalo po združitvi lovišč Solčava in Sv. Duh potem, ko je bil za državno lovišče odvzet obema znaten del lovišča. Upravlja ga LD Solčava. Na zahodu meji na avstrijska lovišča, na severu in vzhodu na lovišči Koprivno in Luče, na vzhodu in jugu pa na drž. lovišče »Kozorog«, ki ima svoj sedež v Kamniku.

Meri 4.238 ha, od česar je treba odšteti 387 ha nelovne površine. Gozdov je nekaj nad 50 %, med poljedelskimi površinami pa prevladujejo senožeti in pašniki (882 ha), medtem ko je njiv in travnikov zelo malo (445 ha). Z grmovjem je zaraslo okrog 400 ha, v gozdovih pa so znatne površine podrastja in grmičja. Na strmih gozdnih pobočjih prevladujejo smreka, macesen, jelka in bukev. Približno dve tretjini je visokogorskega in komaj ena tretjina srednjegorskega lovišča. To je tipičen alpski svet, ki prehaja v dolini iz nekoliko zamočvirjenih ledeniških grobelj v visoki nezarasli skalnati svet nad gozdno mejo.

Povprečno se letne padavine povzpno na 2000 mm, zato je tod vlažnost obilna. Zategadelj je tudi vegetacija bujna. Skoraj na vsakem koraku naletimo na močne izvirke in studence, ki se nekateri ob nalivih spreminjajo v hudournike, vsled česar je erozija dokajšnja. Paša je v takih razmerah zadovoljiva.

Med divjadjo prevladujejo gamsi in srnjad. Stalež gamsov bi bil lahko spričo ugodnih specifičnih pogojev zadovoljivejši, čeprav dolge in hude zime z visokim snegom in plazovi niso divjadi v prid. Tudi jeleni prihajajo iz sosednjih avstrijskih lovišč v goste. Manjša kolonija muflonov (divjih ovc), zadovoljiv stalež velikih petelinov, ruševcev in gozdnih jerebov ter planinskih (belih) zajcev so v ponos in okras solčavskega lovišča. Kdaj pa kdaj prečka lovišče rjavi medved (zadnji je bil uplenjen leta 1959), pa tudi kralj ujed — planinski orel, gospodar sinjih višav, je tu doma.

Da bi se divjad boljše razvijala in bi se tudi stalež srnjadi in gamsov izboljšal, bi morali pripraviti več solnic in lovskih stez. V neki meri vznemirjajo divjad turisti in graditelji gozdnih cest. Pozimi se divjad seli iz osojnih na prisojne lege, z drugimi besedami, pozimi prehaja divjad čez državno mejo.

Lovska družina ima za razvoj lovstva na voljo dve lovski koči: eno v Matkovem kotu kot izhodišče za lov na gamsa, velikega petelina in ruševca, drugo v nadmorski višini 1200 m »Za Brložnico« za podobne namene.

Lovišče Luče ob Savinji upravlja LD Luče. Razprostira se na obeh bregovih Savinje in je pretežno visokogorskega značaja. Obilo izvirkov in potokov pospešuje vlažnost tal in ozračja. Tla so kamnita in peščena. Leži v območju srednjegorskega alpskega klimatskega tipa. Padavin je nekaj manj kot v solčavskem lovišču. Vegetacija se prične v višinskem svetu mesec dni kasneje ko v dolinskih predelih lovišča. Ima vrsto prisojnih pobočij. Vdor mrzlim vetrovom branijo gorski grebeni. Izrazitih plazovitih predelov ni.

Najvišja točka v lovišču je vrh Raduhe (2.062 m). Če upoštevamo, da je nadmorska višina Luč 459 m, je višinska razlika med dolinskim in alpskim svetom dokajšnja.

Nad 50 % površin pokrivajo gozdovi (3.249 ha), veliko je senožeti in pašnikov (1699 ha), medtem ko je njiv in travnikov komaj 850 ha. Nerodovitega kraškega sveta in planin je 312 ha. V nižinskih predelih prevladujejo privatni gozdovi s smreko in jelko. V višjih legah so gozdovi družbena lastnina (mešani sestoji: iglavci in bukev). Na tratah

in posekah raste robida, v višjih legah pa ruševje (plazeči se bor), borovnice in brusnice. Grmovni sloj je siromašen; zaradi tega je manj paše za srnjad, ki si jo poišče na posekah, tratah in obdelanih površinah. Več hrane in miru ima divjad tudi na senožetih in pašnikih, ki so jih kmetje uporabljali nekoč kot novine za rž, soržico in ajdo. Danes je prenekateri teh površin zarasla z grmičjem, deloma pa že prehaja v gozdno kulturo. Njive in travniki, ki obdajajo v tem gorskem svetu samine, nudijo divjadi bogato pogrnjeno mizo.

Glavna in najštevilnejša visoka divjad v lovišču je srnjad, ki je močna in zdrava. Potrebni pa so gojitveni ukrepi. Zaradi hudih zim pride do večjih izgub, ki terjajo večjo zaščito divjadi in tudi ureditev gojitvenih naprav (solnice, lovske steze, remize itd.).

Gamsi domujejo na Raduhi in Rogaču. Tudi veliki petelin ima svoja rastišča tod, razen tega pa še na Kaštnem vrhu. Pred vojno je bil stalež teh visokogorskih trubadurjev veliko ugodnejši. Zaradi krčitev gozda in stalnih sečenj pa je ostalo veliko rastišč praznih.

Rušavec se zadržuje predvsem na raduških rastiščih nad gozdno mejo. Na njegov stalež redno vplivajo zime ter vreme ob času gnezditve in razvoja mladičev.

Gozdni jereb cicirika po vsem lovišču, poljskih zajcev je nekaj v dolini in okrog samotnih kmetij, planinski zajec pa je le bolj v okras lovišču in lova nanj ne izvajajo.

Jelen in medved se pojavljata prehodno.

Lovska koča »Na Rogaču« sluzi kot izhodiščna točka na srnjaka, gamsa in velikega petelina, na Raduhi pa gostujejo domači in tuji lovci v tamošnjih planinskih postojankah.

Lovišče Ljubno ob Savinji. Pred vojno je bilo tod mimo občinskega še niz samolastnih lovišč, pa tudi uprava nekdanjih škofijskih gozdov, ki je imela svoj sedež v Gornjem gradu, je posedovala znatne lovne površine. Po vojni upravlja vsa ta nekdanja lovišča LD Ljubno.

Skupna površina lovišča znaša 7.043 ha. Leži v srednjegoratem predelu Gornje Savinjske doline. Ni lahko dostopno, ker primanjkuje gozdnih cest in lovskih stez. Najvišji točki sta Kamen (1695 m) in Krnes (1611 m). Najnižje leži Radmirsko polje (420 m). Tu je poleg Juvanjega edini nižinski del lovišča. Vse ostalo področje je srednjegorskega značaja. V geološkem pogledu je vulkanskega izvora. Podnebje je podobno lučkemu.

Največ površin je pod gozdovi (4.140 ha), njiv in travnikov je 1.239 ha, pašnikov 1505 ha, neobdelanih površin pa 158 ha. Gozdne površine se večajo na račun pašniških. Spodaj prevladujejo iglavci, v višinskem svetu pa se jim pridružuje bukev. Pašne površine so zapleveljene z različnim grmičevjem in robido, medtem ko so čisti sestoji za preživljanje divjadi neugodni, saj ne dajejo dovolj prehrane in zavetišča.

Tudi tu je najbolj razširjena visoka divjad-srnjad. Stalež je zadovoljiv, zato je tudi odstrel primeren. Prevladuje gojitveni odstrel. Rogovje srnjakov ni najboljše in redko doseže 10 točk. V sedemletnem planu predvidevajo vsklajenje odstrela z ugotovljenim prirastkom,

gojitveni odstrel ter vzdrževanje in stremljenje k spolnemu razmerju 1:1.

Lovne površine so primerne za gojitev zajca, ki ima vse pogoje za ugoden razvoj. Ta ugotovitev pa ne velja za fazana, saj je v nižinskih predelih premalo njivskih in travniških površin ter nižinskih, s podrastjo zaraslih gozdov. Velika prizadevnost lovcev, sistematično nasajanje fazanov in skrbno zimsko krmljenje pa zagotavljajo, da se bo stalež vsemu navkljub le zlagoma dvigal.

Za velikega petelina je dovolj rastišč v Bukovcu, na Visočkem (Petelinjeku), na Atelskem, pod Kamnom in na Travniku. Ruševca ima svoja rastišča na Travniku, Turnovki, Kamniku in Krnesu.

Tudi gams sodi med stalno divjad ljubenskega lovišča, dasiravno stalež ni kdo ve kako visok. Ob večji zaščiti ga bo moč dvigniti, saj ne delajo gamski nobene škode.

V lovišču se zadržuje par kit poljskih jerebic, v gozdnih predelih pa je stalen gost gozdni jereb. Na njegov stalež močno vpliva poleg vremenskih razmer v času valjenja tudi vsakovrstna letina gozdnih sadežev (borovnic, kopine, bezga itd.). Za ohranitev gozdnega jereba je potrebno poleg pazljivega odstrela petelinčkov sistematično uničevanje roparic.

Jeleni in divje svinje sodijo med prehodno divjad.

Za lov na srnjaka, gamsa, velikega petelina in ruševca rabi lovška kočja »Pod Kamnom«, kot izhodišče za lov na srnjaka pa lovška kočja »Na Svetini-Rajhovka«.

Lovišče Rečica ob Savinji je po površini najmanjše v moziški občini, vendar je na divjadi dokaj bogato. Upravlja go domača lovška družina. Lovišče leži na levem bregu Savinje, ob katerem teče tudi njega južna meja. Na severu zajema jugovzhodna pobočja Medvednjaka, na zahodu pa del Terskih peči.

Meri 2.860 ha in ima 1.636 ha gozdnih površin. Dostop v lovišče je razen Terskih peči, Votlence in Suhe enostaven in lahek. Lovišče ni vznemirjeno, saj ni skozenj turističnih poti; nekoliko več nemira vnašajo vanj graditelji gozdnih cest in pa žičnica, ki nima več dolgega življenja. Višinska razlika med dolinskimi predeli in Medvednjakom (1566 m) znaša domala 1200 m. Spodnji deli lovišča so gričevnati z mnogimi studenci in potoki, srednji pa se dvigajo prek strmih pobočij proti Medvednjaku in drugim vrhovom.

Veliko prirodnih remiz ima divjad v posekah, na jasad, pašnikih in senošetih ter ob skrbno obdelanih njivah po prebivalcih samotnih gorskih kmetij. Podnebne razmere so podobne onim v Celjski kotlini. Padavin je povprečno 1.300 mm. Pozimi pade v visokem svetu do meter in pol snega, kar ima za posledico, da se preseli divjad v srednje in nižje predele. Plazoviti predeli so v Terskih pečeh in v Suhi.

Gozdnih površin je 54 %, kar daje dobre pogoje zlasti za ugoden razvoj parkljaste divjadi. V spodnjih in srednjih legah so mešani sestoji, v visokih pa prevladujejo iglavci (smreka, jelka, macesen). Predvidena niso večja krčenja gozdov, pa tudi pretirane sečnje ne. Popsod je dovolj podrastja, zlasti veliko pa je robide

V dolini prevladujejo poljedelske površine (njive, travniki). Zamočvirjenih predelov je malo. Agrotehnični ukrepi in strojna obdelava obdelovalnih površin povzročajo posebno pri divjadi malega lova vedno več izgub.

Tudi v tem lovišču je srnjad najmočnejše zastopana divjad visokega lova. Zanj je ugodna vsa gozdna površina, ki ni majhna. Stalež srnjadi je zadovoljiv. Prevladuje gojitveni odstrel.

Druga plemenita parkljasta divjad v lovišču so gamsi, ki so že dalj časa tu stalni zastopniki visokega lova. Stalež se je ugodno dvignil zlasti zatagadelj, ker je bil gams do leta 1954 zaščiten, pa tudi zdaj je odstrel zelo nizek.

Zajec domuje povsod. Ponos lovišča je planinski zajec, ki se združuje predvsem na Medvednjaku in Strežečnem vrhu. Lov nanj pa je težaven zaradi visokega snega in drugih znanih razlogov. V srednjih in nižinskih predelih lovišča je stalež poljskega zajca zadovoljiv.

Fazani so bili v lovišče naseljeni že pred drugo vojno, toda med njo so povsem izginili. Po vojni so jih prizadevni člani družine spet nasadili, in se njihov stalež ob skrbni negi (zimsko krmljenje) počasi a stalno dviga.

Za poljsko jerebico je manj pogojev. Na rečiškem, šentjanžkem in okoninskem polju je vedno nekaj kit teh ljubkih poljskih kokoši. Tudi gozdni jereb je, kakor v vsej dolini, tukaj doma.

Veliki petelin je v gornjih predelih lovišča stalen prebivalec, pa tudi mali vitez-ruševcec privablja ob svatovskih dneh navdušene Nimrode na Medvednjak in Strežečni vrh.

Še divje svinje so našle v lovišču svoje življenjske pogoje in zdaj prenekaterikrat vzbujajo kri rečiškim lovcem.

Lovska družina ima »Na Stonu« svoje lepo opremljeno lovsko kočo montažnega tipa (1000 m). Iz nje je izhodišče za lov na srnjad, velikega petelina, ruševca in divje svinje.

Lovišče Mozirje je bilo do leta 1935 razdrobljeno na občinsko in nekaj samolastnih lovišč, potem pa je bila ustanovljena lovsko družba, ki je vsa prej razdeljena lovišča povezala v eno samo z nad 5.000 ha lovne površine. Bila je predhodnik današnje mozirske lovske družine, saj ji je bila po svojih pravilih in organizacijski strukturi za las podobna: pravila niso dovoljevala individualnega lova, predvidevala so gojitveni odstrel, ulov je bil skupna last itd. Zaradi tega ni čudno, da se je stalež srnjadi, gamsov, zajcev, velikih petelinov in ruševcev že tiste čase tako zadovoljivo dvignil.

Skupna površina današnjega lovišča je 4.845 ha. Tudi tu prevladujejo gozdne površine (2.700 ha) pred poljedelskimi (1.758 ha). Večji del lovišča leži na levem bregu Savinje in le približno ena sedmina sega tudi na desni breg (Loke in Dobrovlje). Dostop vanj je razen na Mozirsko planino in Dobrovlje kar lagoden. Po dokaj dobri gozdni cesti se je moč pripeljati ob potoku Ljubiji prav do njegovega povirja. Od tod je le slaba ura hoda po zložni poti v Zaloko, idilično alpsko dolinico z nekaj samotnimi kmetijami. Do Šmihela je dostop po dobro speljani gozdni cesti enostaven tudi za motorna vozila. Kljub znatni

Lovska koči mozirske LD na Golteh

relativni višini, ki znaša 1240 m (Mozirje 350 m, Boskovec 1590 m), mozirsko lovišče potemtakem ni več tako težko, kot je bilo nekoč.

Nad polovico celokupne površine lovišča pokrivajo gozdovi. Približno tretjina je mešanih sestojev, medtem ko so čisti smrekovi gozdovi pomešani z macesnom le v višini nad 1.200 m. V spodnjem delu lovišča prevladujejo mešani prebiralni gozdovi. Na številnih posekah in jasah raste obilo robide. Podrast nudi divjadi primerno skrivališče in zavetišče. Veliko vodnih izvirov napaja zemljo, da je vedno dovolj vlažna. Le na planini, kjer je izrazit kraški svet, primanjkuje vode, ki usahne ob suši tudi v številnih mlakah, izkopanih za napajanje goveje živine in tudi divjadi. Tudi na Dobrovljah je mnogo pojavov zakrasevanja (vrtače), vendar pomanjkanje vode tu zaradi nižje relativne višine (600 m) in vododržnih hribin (čreti) ni tako pereč kot na Mozirski planini.

V spodnjih in deloma tudi srednjih predelih lovišča (Šmihel) je razmeroma dovolj njivskih in travniških površin, ki so bogato pogrnjena miza za divjad. Mnogo solnic privablja srnjad in gamse, da si v njih bližini ustvarjajo svoja domovanja. Za opazovanje divjadi in gojitveni odstrel so na voljo številne visoke preže.

Med divjadjo prevladuje srnjad, ki ima za preživljanje in ugoden razvoj dovolj pogojev. Skoraj ga ni predela, v katerem bi ne bila zastopana. Razmeroma visok stalež dovoljuje tudi primeren odstrel. Druga plemenita parkljasta divjad v lovišču so gamsi. Da se je stalež gamsov v lovišču tako razveseljivo dvignil, gre zasluga pametnemu

gospodarjenju. Do leta 1953. so bili gamsi v mozirskem lovišču zaščiteni. Od tedaj dalje dovoljuje LD svojim članom in gostom izključno gojitveni odstrel. Gamsi domujejo predvsem na južnem in vzhodnem pobočju Mozirske planine, v skalnatem terenu, kjer je dovolj svetlobe in toplote. V poletnih mesecih si poiščejo hladnejše predele lovišča na osojah.

Zajec je zastopan povsod. Na vrhovih Mozirske planine domuje planšnski zajec. Stalež tega navihanega dolgouhca, ki se na jesen preobleče v beli kožušček s črno obrobljenimi robovi uhljev je posebnost mozirskega lovišča. Težko ga je ujeti, zakaj pozimi ga varuje še bolj kot sneg bela barva, psi ga težko gonijo, na begu pred gonilci nareja na majhnem prostoru kroge in zanke. Včasih se v zasneženi pokrajini ustavi na nekaj metrov pred lovcem in postavi možička, toda če nima lovec bistrilhi oči, ga ne zapazi. Pač, zapazi ga, ko jo pobriše na varno, toda tedaj je navadno za strel že prekasno. Lovec, ki upleni belega zajca, je zaradi tega po pravici ponosen na redko trofejo.

Za gojitev fazana je lovišče manj primerno, vendar ga iz gosto posejanih grmišč in njiv v Mozirski kotlinici v zadnjih letih čestokrat spodimo. S pravilnim odstrelom petelinov in z rednim zimskim krmljenjem pa so postali sedaj fazani v nižinskih predelih lovišča stalna pernata divjad. Tudi nekaj kit poljskih jerebic se stalno drži tod.

Posebno pogosten prebivalec mozirskih gozdov je bil pred vojno prikupen gozdni jereb. Žal, stalež zadnje čase hitro pada. Vzrok je iskati v predoslednjem čiščenju gozdov ter uničevanju podrasti, kjer je bilo včasih dovolj pogojev za življenje te ljubke gozdne kokoške.

Severovzhodne predele višinskega lovišča krasi veliki petelin, ki si najraje poišče svoja rastišča v starejših gozdnih sestojih. Na vrhovih Mozirske planine (Petelinjeka, Ojstrega vrha, Medvednjaka, Verbučeve, Rastočke in Naraločke planine) ima svoja rastišča lepotec divje kurjadi, prebrisani in bojeviti mali trubadur-ruševca, ki mu streže po življenju poleg lovca njegov najhujši sovražnik, krvoločna kuna. Lovci so ji zlasti pozimi nenehno za petami in ji napovedujejo neizprosni boj.

Na Mozirski planini je bilo pred vojno nekaj kit kotorn. Vojna vihra tudi njim ni prizanesla. Dasiravno se zadnje čase spet pojavljajo, in da bi se hitreje razmnožili, bi kazalo te pestrobarvne skalne jerebe (kamenice) spričo ugodnih življenjskih pogojev sistematično nasajati.

Na področju Kala in v Zaloki se kdaj pa kdaj pojavljajo jeleni, divje svinje pa so si v bolj strnjenih in mirnih goščavah ter grapah že poiskale svoj stalni življenjski prostor.

Za lovskogojitvene in lovskoturistične namene so si člani družine zgradili na Verbučevi planini lepo lovsko kočo. V njeni neposredni bližini so rastišča ruševca, na bližnji Požganiji pa je dovolj prilik za srečanja s srnjadjo in z gamsi. Razen tega imajo v najemu na Naraločki planini nahajajočo se pastirsko kočo (pred vojno lovsko kočo

Lovska kočica LD Gornji grad

mozirske lovske družbe), od koder je možen lagoden pristop v Žlihe, kjer so poleg rastišč velikega petelina tudi stalna prebivališča gamsov.

Lovišče Gornji grad je najobsežnejše v mozirski občini, saj meri kar 9.114 ha. Pred vojno je bilo razdeljeno na več občinskih in samolastnih lovišč, ki so jih upravljali posamezni zaupniki in lastniki velikih posestev. Po vojni je v upravi LD Gornji grad.

Leži med Menino in Rogačem v Gornji Zadrečki dolini. Je razmeroma lahko dostopno, saj držita skozenj dve pomembni cesti: Mozirje-Črnivec in Radmirje-Gornji grad. V lovišču je tudi razmeroma gosta mreža gozdnih cest, kolovozov in lovskih stez.

Tudi v tem lovišču prevladujejo gozdne površine, ki jih je kar 5.714 ha, poljedelskih površin pa je le nekaj nad 2.000 ha. Razmeroma veliko je kraških predelov in planin (1.114 ha). V gozdovih prevladujejo smreka, macesen, jelka, bukev, javor in jelša. Okrog 3.000 ha gozdnih površin je pokritih s podrastjo in grmovjem, kar predstavlja zelo ugodne življenjske pogoje za divjad.

Je tipično srednjegorsko lovišče, ki pa prehaja v višinah v visokogorsko s strmimi pobočji in hudourniškimi grapami. Značilno je, da imajo južni predeli lovišča izrazito severne, severni predeli pa južne lege.

V geološkem pogledu prevladuje apnenec pred kislimi grohi. Povprečne letne padavine se sučejo med 1400 in 1600 mm. Vodne razmere so ugodne, saj je povsod dovolj izvirov in studencev. Zaradi ugod-

ne kakovosti tal in zadostne vlage je rastje bujno, vsled česar je tudi paša izdatna in kakovostna.

Lovišče je dobro oskrbljeno s solnicami in prepreženo z lovskimi stezami; za gojitveni odstrel in opazovanja pa z visokimi prežami. Tudi krmnih njiv je dovolj. Divjad vznemirjajo drvarji z motornimi žagami, nabiralci gozdnih sadežev (maline, robidnice, brusnice), v manjši meri pa tudi turisti.

Stalež divjadi je normalen ali pa se približuje normalnemu. Nekoliko več škode na divjadi je zaradi krivolovstva in klatečih se psov, v goratih predelih pa povzročajo upad staleža srnjadi in gamsov dolge in ostre zime.

Lovišče je najprikladnejše za srnjad in ima zavoljo tega v občini najvišji stalež te divjadi. Seveda je treba pri tem upoštevati dejstvo, da je tudi površinsko najobsežnejše. Na Rogaču in Menini so tudi močne kolonije gamsov. Poljski zajec je zastopan zlasti v nižinskem in srednjegorskem lovišču, medtem ko ga v visokogorskem nadomešča nekoliko redkejši planinski zajec.

Rastišč velikega petelina je v visokem svetu dovolj, pa tudi gozdnih jerebov ne manjka v obširnih gozdnih področjih.

Na Menino se priklati kdaj pa kdaj medved, ki mu pa lovci brž posvetijo, da ne more narejati prevelike škode na pasochi se goveji živini in drobnici.

Člani družine so si postavili leta 1964 na Tomanovi planini lično lovsko koč, ki služi kot izhodišče za lov na srnjaka in velikega petelina, v veliki meri pa tudi za gojitvene in lovskočuvajske namene.

Lovišče D r e t a - N a z a r j e. Na večjem delu lovišča so v predvojni Jugoslaviji gospodarili vsakokratni upravitelji Uprave škofijskih posestev v Nazarju, preostali del pa je bil razdeljen na manjši lovišči, ki so jih upravljali vsakokratni zakupniki. Po združitvi leta 1948. ga upravlja LD Dreta-Nazarje.

Meri 5.191 ha. Da bi poenostavili razmejitve, so odstopili leta 1960 del lovišča LD Gornji grad.

Lovišče leži na obeh bregovih Drete in meji na vzhodu na LD Mozirje in Braslovče, na jugu na LD Vransko in Motnik, na zahodu na LD Gornji grad, na severu pa na LD Rečico ob Savinji.

Nižinsko lovišče je prepreženo s cestami, potmi in kolovozi, zato je dostop vanj enostaven. V zadnjih letih je Gozdno gospodarstvo Nazarje zgradilo v goratem predelu lovišča, ki pokriva predvsem gozdno področje na desnem bregu Drete, na Čretu, Tolstem vrhu in Krešici več kilometrov gozdnih cest, ki omogočajo dostop v lovišče tudi z motornimi vozili.

Lovišče je srednjegorsko. Kar 67 % vse lovne površine je pod gozdom, ostalo so njive, travniki, senožeti in pašniki. Načrtno gozdno gospodarjenje v družbenih in zasebnih gozdovih zagotavlja trajnost gozdov s povečano zalogo lesa, le sodobna mehanizacija v gozdarstvu (motorne žage, žičnice, vlačilci, kamioni in transport lesa) vznemirjajo divjad.

V nižinskih gozdovih prevladujejo iglavci z bogato zalogo podrastja, v višinskih pa se jim pridružijo listavci z bukvijo in javorjem. Glede na severno lego in visoko zračno vlažnost je posebno bujno tako imenovano prutalno rastje (malina, robida, srobot, leska) z različnimi travami. Tako sedanji gozdni sestoji kot tudi struktura njivskih posevkov ter travništvo so zavoljo svoje pestrosti zelo ugodni za prehrano divjadi.

Manj obetajoča pa je prihodnost, ki obeta v nižinskih predelih zaradi agrotehničnih ukrepov in strojne obdelave negativne posledice zlasti za divjad malega lova. V goratih predelih Tolstega vrha, Krešice, Predkovice in Menine bodo zaradi predvidene postopne zamenjave bukovih gozdnih sestojev z rentabilnejšimi iglavci občutno zmanjšani prehrambeni pogoji za divjad višjega lova, zlasti za srnjad.

V lovišču je najbogatejše zastopana srnjad. Šele na drugem mestu je stanje zajcev. Za fazana in poljsko jerebico je primerna le pobreška gmajna.

Veliki petelin domuje v predelu lovišč Tolstega vrha, Krešice in Menine planine. Tudi gozdni jereb se zadržuje domala v vseh gozdnih predelih lovišča. Tako za velikega petelina kot za gozdnega jereba velja pravilo, da ga lahko le s pazljivim in pametno načrtanim odstrelom ohranimo.

Nekoč prehodne divje svinje so tudi našle v temnih goščavah in grapah svoja stalna domovanja.

Gojitveno lovišče »Kozorog« ima svoj sedež v Kamniku. Zavzema področje med Lučnico, Savinjo, Logarsko dolino na vzhodu, severu in zahodu, medtem ko sega na jugu in jugozahodu do nekdanje štajersko-kranjske meje (avstrijska meja, Kamniško sedlo, Ojstrica, Prag, Bukovec, Kranjska Reber). Pretežno srednjegorsko lovišče prehaja na zahodu v izrazito visokogorsko. Je le nekoliko manjše od gornjegrajskega in meri 9.117 ha. Če odštejemo od tega 1477 nelovne površine, potem odpade na lovno površino le 7.640 ha. Okrog 66 % odpade na gozdove, ostalo so obdelovalne površine. Njive in travniki (383 ha) se nahajajo v tem goratem svetu le okrog samin. Razmeroma veliko je senožeti in pašnikov (1874 ha).

Glede na to, da je dovolj podrastja in robidovja, so pašne razmere zadovoljive; zategadelj je tudi stalež divjadi odgojvarjajoč. Prevladuje srnjad. Tudi za gamse je dovolj ugodnih življenjskih pogojev. Zato in pa zaradi prevladujočega gojitvenega odstrela je njihov stalež zadovoljiv.

Med gozdnimi kurami je na prvem mestu veliki petelin, pa tudi za ruševce je v visokogorskem svetu dovolj rastišč.

V lovišču je dovolj gojitvenih naprav (solnice, visoke preže, lovske steze, remize, lovske koč).

Na območju občine Žalec je sedem lovišč: Griže, Braslovče, Polzela, Prebold, Tabor, Vransko in Žalec. Ta lovišča se med seboj razlikujejo tako po reliefu kot po kulturah, vrsti divjadi in slednjič po gojitvenih pogojih.

Eno izmed lovišč, ki imajo zelo pestro zgodovino, je lovišče LD Griže. Meri 3.077 ha in je nekaka zaokrožena celota, od katere odpade na poljedelske površine okrog 1133 ha.

Marsikoga bo zanimala njegova pestra zgodovina. Po letu 1884 so bili zakupniki vedno tužci. Ti so imeli lovišča v nižinskih predelih in v območju Kamnika in Gozdnika. Nižinske predele so zadnji lastniki novoceljskega gradu večali z nakupom Gozdnikarjevega in Šosterjevega posestva. K temu posestvu sta dokupila lesni trgovec Tepej in poznejši lastnik, celjski Nemeč Rakusch še nekaj parcel. Lastniki so izdražbali celotno obširno lovišče, vendar so si obdržali le območje Gozdnika, ostalo pa so dali v zakup.

Leta 1927 so poizkusili domači, večidel kmečki lovci izdražbati občinsko lovišče zase, kar pa se jim tedaj ni posrečilo. Šele z novim lovskim zakonom aprila 1935 se jim je posrečilo izdražbati lovišče za letno zakupnino 4.450 din, ki je bila za tiste čase največja zakupnina v okraju.

Spočetka so imeli lovci izredno težak položaj. Z lažnimi prijavi in s pretiranimi odškodninskimi zahtevki veletrgovca Rakuscha so jim skušali komaj priborjeno lovišče ponovno iztrgati iz rok. Kmalu so morali iz finančnih razlogov del lovišča na Gozdniku odstopiti lastniku v podzakup. Lovišče je bilo prepolno srnjadi. Stalež zajcev je bil nekoliko slabši, kajti zajci so bolehalo za zajčjo kugo in pseudotuberkulozo. Tik pred drugo vojno pa je začel napadati srnjad nosni obad. Da so člani lažje zmagovali občutne finančne dajatve, so prirejali vsako leto lovsko zabavo. Leta 1938 so si zgradili na Festngi (seve-

Lovska kočica LD Griže na Gozdniku

rovzhodno pobočje Gozdnika) skromno lovsko kočo, ki so jo libojski lovci pred kakimi desetimi leti obnovili. Koča obsega le en zasilno opremljen prostor.

V času okupacije je tudi griško lovstvo močno trpelo. Stalež divjadi je padel, izredno pa so se razmnožile lisice, kune in druge roparice. Pojavili so se tudi zankarji in divji lovci.

Po osvobodilni vojni so se tudi lovci seznanili s socialističnimi načeli in jih začeli z navdušenjem izpolnjevati.

Kakor pred vojno je tudi danes griško lovišče razdeljeno v lovske enote. Vsaka izmed njih ima svoje posebnosti. Ob Savinji se lahko iznebimo v hudih zimah nič koliko nabojev na lovu na divje rase. V nižini je precej zajcev, pa tudi srne so prišle k bogato pogrneni mizi. Fazani se lepo razmnožujejo, jerebic pa je vedno manj.

Hom in Bukovca veljata kot prava zajčja »hleva«. Ob potokih cicirikajo jerebi. Kamnik in Kotečnik sta privlačno domovanje zvito-repk in godrnjavih jazbecev. V skalovju Kamnika se pojavi od časa do časa gams. Spomladi 1955. so se v območje Homa naselili jeleni. Zaradi ogromne škode sta bila odstreljena košuta in tele, preostala družina pa se je preselila v sosednje lovišče. Gozdnik pokrivajo strnjeni bukovi in smrekovi gozdovi ter številne mlade, skoraj neprehodne kulture. Na Gozdniku in Kotečniku se nahajajo tudi divji prašiči.

Družina je zaživela šele z otvoritvijo lovskega doma, kajti ta ni le obogatil lovišča, ampak je člane združil in dvignil njihovo zavest. Kako je zrasel lovski dom?

Leta 1951 je dobila LD majhno sobico v logarjevi hiši na Gozdniku. Med člani je čedalje bolj zorela misel na lasten lovski dom. Misel je dozorela v trden, neomajen sklep. Pri gradnji so pomagali prav vsi člani, vsak po svoji moči. Občudovanja vreden je bil njihov trud. Dom je zrasel na temeljih nekdanje Rakuschove lovske vile, kjer je bilo pred in med drugo vojno zatočišče celjskih Nemcev in so jo nato zažgali partizani. Ko je bil dom dograjen, so člani poskrbeli še za notranjo ureditev. Manjka le še napeljava elektrike. 4. junija 1955 so griški lovci praznovali svoj pomemben dan. Tistega dne so otvorili svoj lovski dom — plod vztrajnega dela.

Lovišče LD V r a n s k o leži na skrajnem zahodnem delu celjske kotline. Meri 5.220 ha. Meja se pričinja na Čreti, gre do Šentjošta, Lipe, okrog hriba Pretkoviče na Slape, zavije na jug na Farovško planino, nato na Jakov dol-Bistrico, Sp. in Zg. Limovce na Ravne, na Lepo trato do Pondorja in Vindije pri Kaplji, na Šmartno do izhodiščne točke na Čreti. Lovišče je pripadalo nekdanj celjskim grofom, ki so imeli tudi stopniški grad Heckenberg, ki spada med najstarejše gradove v Savinjski dolini. Nato je lovišče prehajalo v last raznih grofov in nazadnje baronov Wittenbachov. Baroni so lovili na svojih posestvih, ostali revir pa je prešel v zakup premožnejših slovenskih družin. Tako je 1910 prešlo lovišče v roke slovenskih lovcev. Bilo je razdeljeno na tri dele. Od Wittenbachov je kupil graščino Majdič, nato pa Robič, občino Vransko pa so imeli v zakupu Schwentner, Jeronim in Schauer. Po odstopu teh so se menjavali zakupniki vse do druge svetovne vojne.

Seveda o kakšni načrtni gojitvi divjadi v tistem sistemu ni bilo mogoče govoriti. Zadnja leta so se zakupniki že združevali v nekakšne lovske družbe. To je bila nekaka zasnova lovskih družin.

Vojna je uničila v večini še tisto, kar je v lovišču ostalo. Okupator ni prizanesel niti divjadi.

Po vojni so začeli formirati lovske družine. LD Vransko je bila ustanovljena v letu 1946. Na ustanovnem občnem zboru je bilo 17 članov; njih število se do danes bistveno ni spremenilo.

Ves južni in severni del lovišča je srednjegorski, le ozek pas ob glavni cesti je ravninski. Podnebje ima značaj Celjske kotline. Hribovje na severni in južni strani zapira močan dotok vetrov. Najmočnejše padavine so spomladi in jeseni.

Površinsko je najmočnejše zastopan gozd. V višinskem predelu prevladujejo smrekovi in hojevi gozdovi, tu in tam pa zaradi slabih tal slabo raščeni bukovi gozdovi. Travniki so pomešani med njivami in gozdovi, na njih raste trda pasja trava, ki ne nudi divjadi dovolj zadovoljive hrane. Tudi v nižinskem predelu je precej kisle trave.

V vseh povojnih letih si je družina prizadevala urediti lovišče tako, da bi imela divjad čim boljše življenjske pogoje. Z zaščito srnjadi se je stalež razveseljivo popravil. Teren za zajca ni najboljši. Fazanov v povojnih letih skoraj ni bilo. Z letno osvežitvijo krvi in nasajevanjem fazanjih jajc je LD dosegla boljši stalež. Priselili so se tudi divji prašiči in postali stalna divjad. Zastopani so tudi gamsi in divji petelin.

Družina je uredila veliko lovskih naprav. Izsekala je lovske steze, napravila visoke preže, krmišča, zgradila lovski dom in napeljala vanj električno. V lovskem domu prebijejo člani marsikatero prijetno urico.

Lovišče LD Polzela je imel v zakupu že v letu 1920 graščak Oto Parin, po rodu Švicar. Bil je pravi lovec in gojitelj. Po lovišču je hodil poklicni lovec Turk. Graščak Parin je vabil na lov slovenske in nemške lovce. Po lovu jih je povabil na zakusko, brakirjem je dajal denar za njihov trud. Enkrat na leto je pripravil »kmečko jago«, katere so se smeli udeležiti tudi kmetje. Uplenjeno divjad je takrat razdelil mednje. V lovišču pa je bilo tudi mnogo divjih lovcev, posebno v mesečnih nočeh, kajti čuvaj je večkrat zatisnil oko, saj so bili divji lovci z njim povezani. Parin je skrbel tudi za osvežitev krvi in je kupoval fazane in zajce ter jih spuščal v svoje lovišče. Pozimi je na sankah dovažal seno v gozdove, kjer je imel napravljene pokrite jasli za srne in fazane.

Še pred prihodom Nemcev je Parin odšel nazaj v Švico in se ni več vrnil. Med okupacijo so Nemci mnogo lovili, kar se je seveda na staležu divjadi precej poznalo.

LD Polzela je bila osnovana leta 1946. V družino je bilo včlanjenih 5 članov. Nekako 1950/51 pa so se lovišča Polzele, Andraža in Šempetra združila v LD Polzela.

Današnje lovišče meri 3.868 ha in ima naslednje meje: blizu vasi Vrbje ob reki Savinji do Kranjca (Kodreta) v smer podvinske ceste do podnožja Oljke in do zadrúžnega doma v Andražu, nato gre meja

do Kovačevega križa, po jarku Kamenk, po Sločniku do Zg. Kojška in Podloga, po poljski poti do nadvoza ceste I. reda do Sp. Roj in dalje do bivše elektrarne Šribar vse do izhodiščne točke — do želez. zapornic ob »Strugie«.

V lovišču LD Polzela je srnjad edina visoka divjad. Je zelo močna in zdrava, iz česar lahko sklepamo, da je lovišče primerno za gojitev srnjadi. Do sedaj najmočnejša trofeja uplenjenega srnjaka je postala prvak Slovenije v letu 1963. Zajec je pravzaprav zastopan v celotnem lovišču, v glavnem pa seveda v ravnini. Pogost je tudi v obrobnih predelih, kjer so vinogradi in obraščeno grmičevje. Že v predvojnih letih je bil fazan naseljen v tem lovišču. Družina je po vojni vsako leto nabavljala jajca in jih podlagala pod koklje. V letu 1962 pa je že zgradila voljero. Lovska družina Polzela ima le nekaj poljskih jerebic in gozdnih jerebov, ostale divjadi pa tu ni.

V lovišču je 23 krmišč za pernato divjad, 37 solnic, 2 visoki preži in voljero.

Lovski družini Tabor je bilo dodeljeno lovišče v obsegu 3.490 ha leta 1954. Lovišče leži na jugozahodnem svetu Savinjske doline. Meja poteka od Čemšeniške planine do kapele na Presedlu, okrog Kozice na Ravne, preko Kočenice na Lepo trato, preko Boljske do Grajske vasi ter teče po potoku Reka do Miklavža preko Lenarta do izhodiščne točke na Čemšeniški planini.

Lovišče ima več senčnih kot sončnih leg. Zemljišče je razčlenjeno s strmimi pobočji. Pretežno je pokrito z gozdovi; v dolini prevladujejo borovi gozdovi, na pobočjih mešani, vrhovi pa so pokriti z borom in grmičevjem.

Lovska koča LD Tabor

Lovska kočica LD Prebold pod Goljavo

Za lovišče Tabor je pomembna naslednja zaščitena divjad: srnjad, gamsi, poljski zajec in fazani. Tudi divje svinje so se stalno naselile v lovišču. Roparice se pojavljajo v še znosnem številu, a potrebno jih je zatirati.

Družina šteje 17 članov. Ti so skupno zgradili voljere in krmišča za fazane, visoke preže, solnice in lovske steze.

V goratem delu so vsi pogoji za gojitev gamsov, ki jih je okrog 35 do 40 komadov. Živali so zdrave; odstrel se izvaja v skladu z lovskim načrtom. Lovišče nima dobrih pogojev za gojitev zajcev, kar je razvidno iz tega, da je bil odstrel pravilen, toda stalež se bistveno ni spremenil. Poskrbeti bo treba za osvežitev krvi. Fazani se nahajajo v glavnem v nižinskem delu lovišča. Naravni prirastek je majhen. Stalež se je povečal samo z vlaganjem kebčkov. Opazili so izseljevanje fazanov predvsem v LD Braslovče, kjer je več sončne lege. LD Tabor ima tudi nekaj jerebic, gozdnih jerebov in velikih petelinov.

Za razvedrilo članov in za lažje izvajanje lova ima lovska družina svojo lovsko kočico.

Lovišče LD Prebold leži v južnem predelu Savinjske doline. Nekdaj je bilo v lasti direktorja takratne Predilnice bombaža v Preboldu Hansa Stocherja, ki je postavil tudi prvo lovsko kočico na Homiču poleg Mrzlice. Leta 1924 je bilo ustanovljeno lovsko društvo Št. Pavel, leta 1946 pa lovska družina Prebold. Leta 1948 se je tej pridružila lovska družina Marija Reka.

Lovišče meri 3.940 ha, meja pa prične na mostu državne ceste na Grobljah, drži v Grajsko vas, po potoku Reka, do njegovega izvira pri Miklavžu, v južni smeri po cesti do okrajne meje, vzhodno od kote 853, na Mrzlico, na Borov hrib, do potoka Kolje ter do izliva v Savinjo in po Savinji do izhodiščne točke.

Severni del lovišča je povsem nižinski, osrednji predel gričevnat, južni in jugozahodni del pa srednjegorski. Prevladuje bukov gozd, pomešan s smrekjo in jelko. Zastopani so tudi hrast, domači kostanj, gaber, bor, jesen, macesen in javor.

V lovišču lahko srečamo srnjad, zajca, fazana. To so najbolj značilni predstavniki. Od ostalih pa so najbolj zanimivi veliki petelin, poljska jerebica in gozdni jereb. Divji prašič velja sicer za »prehodnega gosta«, vendar se po letu 1950 stalno pojavlja v lovišču.

Družina bo nudila za odstrel lovskim gostom srnjad, velikega petelina, divje prašiče in fazane. Družina si je zgradila pod Goljavo lovsko kočjo, ki služi kot izhodišče za lov na srnjad in kot rekreacijsko lovsko središče.

Lovišče LD Braslovče leži deloma v dolini na desnem bregu Savinje do grobeljskega mostu, do Kaplje in Šmartnega, deloma pa pokriva areal Braslovškega Dobrovlja.

Po pripovedovanju pokojnega lovca Oštirja Franca iz Letuša, lovskega čuvaja zakupnega lovišča bivše občine Braslovče, je imel v začetku tega stoletja lovišče v zakupu baron Knoblauch. Na lovske brakede je vabil samo gospodo, domači lovci so bili samo za gonjače in nosače. Po smrti barona Knoblaucha, nekaj let pred prvo svetovno vojno, je dobil lovišče v zakup trgovec Josip Pauer iz Braslovč in lovil vse do leta 1914. Bil je zaveden Slovenec; kot gostje so mu pomagali loviti tudi domači lovci. Na licitaciji 1925. leta pa je bilo ustanovljeno »Lovsko društvo Braslovčec«.

LD Braslovče upravlja lovišče od leta 1946. Lovišče je pretežno višinsko s težkim terenom. Sestava gozda je primerna za srnjad. Zaradi intenzivnega kmetijstva in vedno obsežnejših hmeljišč se bo zmanjšal življenjski prostor zajcem, fazanom in poljskim jerebicam. V lovišču je tudi precej golobov, kljunačev, rac, gosi in kozic, pa tudi divjih svinj.

Lovišče Zalec leži na skrajnem vzhodu žalske komune, kjer meji na lovišči Celje—Hum in Šmartno v Rožni dolini, na jugu mu je naravna meja Savinja, na zahodu lovišče polzelske lovske družine, na severu pa se zajeda globoko v Ponikevsko planoto, kjer sta mu mejaša dobrnsko in velenjsko lovišče.

V fevdalni dobi so gospodarili z loviščem današnje lovske družine vsakokratni lastniki graščin Brunberg (Novo Celje), Zaloga in samostana dominikancev v Novem kloštru. Tlačani so morali pomagati graščakom na splošnih lovih in na večjih pogonih na volkove kot gonjači. V tistih časih so imeli graščaki na svojih posestvih v gozdovih rezervate, kamor ljudje niso smeli stopiti. **P r e p o v e d a n o** je bilo celo pobiranje suhljadi in gob. Tak rezervat je imel tudi novoceljski graščak na jugovzhodni strani plevenskega gradu nad Gotovljami. To

področje je bilo točno označeno; ljudje so ga zategadelj imenovali Prepevedani hrib in ga tako imenujejo tudi še dandanes.

Revolucionarno leto 1848. je prineslo tudi v lovstvo velike spremembe. Graščakom so bila lovišča odvzeta. Pravico do njih so dobile občine, ki so jih dajale v zakup. Ker navadni državljani niso imeli denarja za dražbanje, so jih izdražbali pač graščaki, ki so denar imeli. Zato so prišla lovišča v glavnem spet nazaj v njihove roke. Tako so bili na primer zakupniki lovišča občine Velika Pirešica lastniki graščin Zalog in Grmovje (zadnja zakupnica pred okupacijo je bila Irma Jerschownigg).

Po obsegu najmanjše žalsko lovišče so vzeli v zakup premožnejši Žalčani. Po prvi svetovni vojni so ustanovili v Žalcu lovski klub, ki je imel v zakupu tudi lovišči občin Griže in Prebold. Leta 1924. so klub preimenovali v lovski konzorcij, ki je obstajal vse do okupacije spomladi leta 1941.

Nekdanje tretje občinsko lovišče je bilo gotoveljsko, katerega prvi zakupnik je bil lastnik novoklostrske graščine Oto Polak, ki se je kasneje preimenoval v Parina. Leta 1932. je izdražbal lovišče domačin Vinko Jordan, ki je potem z nekaterimi sovaščani in gosti lovil vse do okupacije.

Med okupacijo je urejal lovstvo v žalski občini okrajni lovski mojster Daniel Rakusch iz Celja.

Lovska koča LD Zalec na Rinki

Po ustanovitvi so ustanovili žalski lovci že decembra 1945 lovsko družino Zalec, ki je obsegala sprva le žalsko in gotoveljsko lovišče, leta 1949. pa so ji priključili še pirešičko.

Lovna površina žalskega lovišča meri 4.949 ha. Južni dolinski predeli so nižinski (260 m), ki prehajajo proti severu zlagoma v hribovit svet z najvišjo točko Kjumberk (630 m). Številne dolinice, ki so jih vrezali v površje iz Ponikevske planote prihajajoči potočki in potoki v smeri SJ, so idealno zatočišče in zavetišče za vsakovrstno divjad. Gozdne in poljedelske površine so približno v razmerju 1 : 1.

Zaradi goste naseljenosti, raztresenosti naselij in gostega prometnega omrežja zlasti v nižinskih predelih, je lovišče močno vznemirjano z vsemi negativnimi posledicami za divjad. Dokaj zmehanizirano kmetijstvo, razni agrotehnični ukrepi, monokultura hmelja na novih žičnicah iz prednapetega betona, številna izkopavanja gramoza in stalno taborišče predvojaške vzgoje ob Savinji, so činitelji, ki neugodno vplivajo zlasti na razvoj malega lova.

Lovišče je prepreženo z manjšimi in večjimi potoki, na jugu pa se naslanja na Savinjo; zategadelj ima divjad na voljo povsod dovolj vode. Pogoji za gojitev male divjadi se bodo v lovišču spričo agrikulturnih ukrepov še poslabšali. Veliko pernate divjadi se pri preletu ob žičnicah ubije, v hmeljiščih se divjad zaradi intenzivnega obdelovanja ne zadržuje rada, pašniki so za divjad mrtva površina, strojna obdelava in strupena škropiva masovno uničujejo divjad, silosna žita so zaradi zgodnje košnje usodna za vsa gnezda fazank in jerebic, pri strojni košnji pa tudi za valeče samice. Tudi predvidena gradnja avtostrade ob Savinji bo divjad močno prizadela, zakaj izginila bodo številna grmišča, v katerih ima svoja varna zatočišča in zavetišča.

Domala vsa gozdna površina lovišča je primerna za srnjad. Zaradi pravih gojitvenih ukrepov (izvajanje gojitvenega odstrela, pravilno spolno razmerje, urejanje gojitvenih naprav in čuvajske službe) bo dosežen po bonitiranju predviden stalež.

Zajec je razširjen po vsem lovišču; v ravninskem delu gosteje kakor v ostalih hribovitih predelih. Glede na ugodne gojitvene ukrepe in zato, ker družina zaščiti vsako leto vsaj 500 ha zajčjega lovišča, se stalež in odstrel iz leta v leto dvigata.

Za fazane so bili naravni pogoji včasih celo ugodnejši kakor so dandanašnji, vendar tedaj lovozakupniki niso poznali intenzivne gojitve. Lovska družina je začela načrtno nasajati fazane šele leta 1954; do danes je spustila v lovišče 254 fazanov. Stalež se je že tako popravil, da znaša zadnja leta vsakoletni odstrel povprečno sto petelinov.

Tudi za poljske jerebice je spričo že navedenih vzrokov vedno manj naravnih pogojev. Njihov jesenski stalež je seveda zavoljo tega nižji od fazanjega, in je zato tudi vsakoletni odstrel nižji.

Veliki petelin je bil pred desetletji na Kjumberku stalen zastopnik gozdne perjadi. Po drugi svetovni vojni pa je začel stalež vidno padati. Zadnji petelin je bil odstreljen leta 1953, v celoti pa sta po vojni tu padla le dva petelina. Po zadnjih ugotovitvah na Kjumberku le še poje par petelinov.

Gozdni jereb je v gričevnatih gozdnih predelih lovišča dobro zastopan, dasiravno je znano, da stalež te ljubke gozdne kurjadi stalno pada.

Divje svinje so v lovišču prehodna divjad, ker v njem ni za stalno nastanitev dovolj ugodnih življenjskih pogojev. Kljub temu pa je bilo v zadnjih desetih letih uplenjenih v lovišču kar dvanajst divjih prašičev.

Stanje gojitvenih naprav (visoke preže, krmne njive, solnice, krmišča) je zadovoljivo in se načrtno dopolnjuje. Tudi lovsko-čuvajska služba je urejena, saj ima družina nastavljenega poklicnega lovskega čuvaja; razen tega imajo v načrtu organizacijo pomožne čuvajske službe po samih članih družine.

S prostovoljnimi delom in znatnimi denarnimi prispevki so si člani družine zgradili na Rinki udoben lovski dom, ki služi za družinske posvete in rekreacijo ter za razvoj lovskega turizma.

Viri in literatura:

1. Dr. Anton Melik: Slovenija II, prvi in drugi zvezek.
2. Inž. Mirko Šušteršič: Naš lov, I. in II. del.
3. Lovska zveza Celje: Bonitiranje lovišč Lovske zveze Celje.
4. Lovska zveza Celje: Kataster lovišč Lovske zveze Celje.

Franc Sedmak:

RAZVOJ IN PERSPEKTIVE ŠOLSTVA V ŽALSKI KOMUNI

Dinamičen razvoj našega gospodarstva, povezan in pogojen z naglim razvojem demokratičnega samoupravnega mehanizma v delovnih organizacijah, kot tudi vse življenje izven njih postavlja pred delovne organizacije, ki skrbijo za vzgojo in izobraževanje mladine in odraslih vedno večje zahteve, ki jih pred leti, ko smo postavljali načela reformnega procesa, morda nismo čutili tako živo kakor danes. Zaradi tega, in ker je večina aktivnih občanov in staršev mlade generacije zaradi prihodnosti svojih otrok, ki jih želijo vključiti v družbeno skupnost kot uspešne in družbeno koristne ljudi, živo zainteresirana na kvalitetnih premikih na naših šolah; zato silijo vprašanja o stanju in razvoju naših šol močno v ospredje. Enako pomembno je tudi izobraževanje odraslih, ki ga opravlja delavska univerza in delo v otroških vzgojno-varstvenih ustanovah.

Proces vzgajanja in izobraževanja pa je seveda v neposredni odvisnosti tudi od tega, kako se v občini rešuje socialna in zdravstvena problematika.

Občinska skupščina že leta sem posveča vso skrb izboljšanju položaja družbenih služb in tudi velik del razpoložljivih finančnih sredstev. Izkušnje namreč dokazujejo, da so uspehi njihovega dela močno odvisni od zadovoljive rešitve materialnih vprašanj.

Ko je tovarišica Vida Tomšičeva govorila na plenumu Glavnega odbora SZDL Slovenije 27. oktobra 1964 o pomenu in vlogi družbenih služb, je poudarila, »da gre za to, da ne le tehnokratsko priznamo družbene službe kot nujen sestavni del napredka, temveč da njihovo rast, razvoj povežemo z aktivno vlogo človeka samega, in sicer z neposrednim proizvajalcem v gospodarstvu pa tudi z vlogo samega delavca v družbenih službah in vseh ljudi, ki uporabljajo te službe v podjetju, občini in republikah. Zaostajanje družbenih služb vodi do vse ostrejših ekonomsko-družbenih nasprotij«.

Namen te razprave je, osvetliti problematiko s področja šolstva, izobraževanja odraslih in predšolske vzgojno-varstvene dejavnosti. Razprava je skromen prispevek misli k reševanju problematike vzgoj-

izobraževalnih ustanov; njihov vsebinski in kakovostni napredek pa zahteva vključitev prizadevanj prav vseh občanov v napore za uresničitev družbenih ciljev.

OSNOVNE SOLE

Vsako jutro prihajajo zarana; včasih so še zvezde na nebu in skozi skrivnostno tančico teme se prebijajo po cestah peš in na kolesih, čakajo na avtobus ali vlak, prestopajo v mrazu z rokami v žepih in zavihanih ovratnikov; včasih pa je sonce že visoko, in rebri obrobnih gričev, krošnje dreves v živih mejah in gozdovih so polni sijaja. Najlepše pa sijajo otroške oči: od mladosti, od topline domače izbe in od ljubezni materinih rok, ki so te majhne ljudi navsezgodaj odpravile na pot v vrvež, živ-žav in tihoto njihovega delovnega dne.

Prestopajo šolska vrata, ki so kakor vhod postajnega poslopja, in vrata razredov, ki so kakor oddelki vlakov, hitečih v toliko smeri: pri zemljepisu v Azijo ali Ameriko, pri zgodovini v minolost, obdano s čarobno starinsko patino, in pri pouku slovenskega jezika na livado pravljič in pesmi, kjer se otroško srce raduje in sanja...

En vlak pa je, ki jih prav vse odpelje iz otroške igrivosti v svet naporenega in odgovornega dela; to je vlak učenja in dozorevanja.

Mreža osnovnih šol

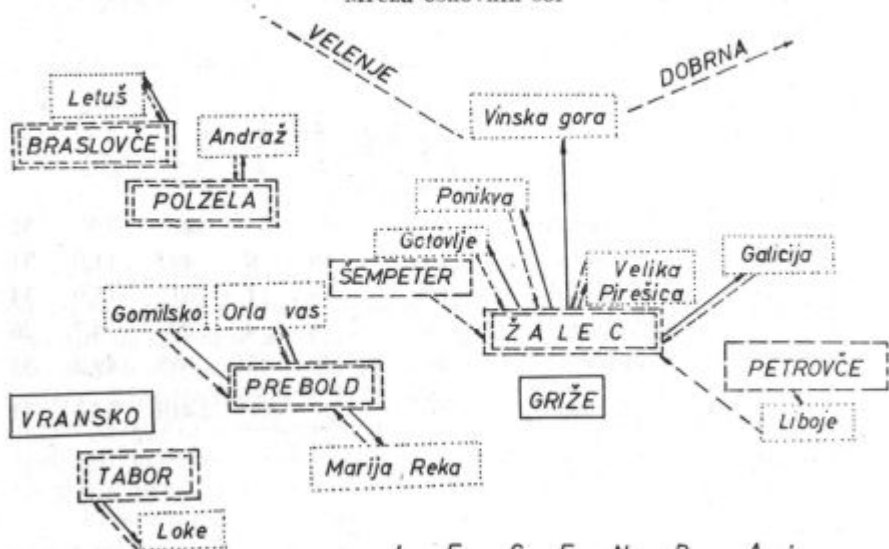
Med pomembnimi pogoji za hitrejšo vsebinsko in pedagoško rast šol je prav gotovo proučena in s perspektivo razvoja vsklajena mreža osnovnih šol. Reformirana šola in njena nova vloga ter vsebina, ki jo terja naš družbeni razvoj, zahteva tudi ustrezne oblike in organizacijske rešitve.

Izredno pomembna so bila prizadevanja za smotrno reorganizacijo mreže osnovnih šol, ki je bila izvedena z odlokom Občinske skupščine Žalec leta 1962, ko je s 1. januarjem 1962 nastala sedanja šolska mreža. Osnovni smoter te reorganizacije je bil, omogočiti čimvečjemu številu šoloobveznih otrok obisk predmetnega pouka na razvitih, dobro organiziranih šolah v občini. Postavljeni smoter je bil v celoti uresničen. V šolskem letu 1964/65 so vsi učenci v občini od VI. do VIII. razreda deležni predmetnega pouka. Za oddaljenejšo učence so bile vzpostavljene avtobusne zveze do centralnih šol, stroške prevoza pa plačuje občinska skupščina. Izvedeni ukrepi so sestavni del uresničevanja ustavnega načela, po katerem se vsi učenci šolajo pod enakimi pogoji.

Podatki o razvitosti šol, številu oddelkov, učilnic in učencev

Stopnja razvitosti osnovnih šol	Zaporedna Sedež osnovnih šol	Število odd			Število		0/0 vsch učencev	Na 1 odd. učencev
		samo-stojnih	kombi-nirani	skupaj	učilnic	učen-cev		
I. Razvite centralne osnovne šole	1. Braslovče	8	—	8	6	247	5,5	31
	2. Polzela	16	—	16	8	492	11,0	31
	3. Prebold	18	—	18	11	617	13,9	34
	4. Tabor	8	—	8	4	207	4,7	26
	5. Žalec	28	—	28	15	855	19,2	31
	Skupaj	78	—	78	44	2.418	54,3	31
II. Razvite samostojne osnovne šole (brez podružnic)	1. Griže	15	—	15	8	417	9,4	28
	2. Vransko	14	—	14	12	410	9,2	29
	Skupaj	29	—	29	20	827	18,6	29
III. Nerazvite samostojne osnovne šole	1. Petrovče	7	—	7	4	208	4,7	30
	2. Šempeter	6	—	6	4	213	4,8	35
	Skupaj	13	—	13	8	421	9,5	32
IV. Podružnične osnovne šole	1. Andraž	—	2	2	2	72	1,6	36
	2. Galicija	—	2	2	2	70	1,6	35
	3. Gomilsko	—	2	2	2	52	1,1	26
	4. Gotovlje	4	—	4	4	80	1,8	20
	5. Letuš	—	2	2	2	40	0,9	20
	6. Liboje	5	—	5	3	155	3,5	31
	7. Loke p. T.	—	1	1	2	12	0,3	12
	8. Marija Reka	—	2	2	1	28	0,7	14
	9. Orla vas	—	2	2	2	53	1,2	27
	10. Ponikva p. Ž.	—	2	2	2	64	1,4	32
	11. Vel. Pirešica	—	2	2	2	60	1,3	30
	12. Vinska gora	4	—	4	2	100	2,2	25
	Skupaj	13	17	30	26	786	17,6	26
Skupaj vse šole	21	133	17	150	98	4.452	100,0	30

Mreža osnovnih šol

L E G E N D A :

- razvita centralna osnovna šola
- razvita osnovna šola (brez podružnic)
- nerazvita (samostojna) osnovna šola
- podružnična osnovna šola
- upravna povezava šol
- - - - - strukturna povezava šol

Nad $\frac{2}{3}$ ali 72,9 % vseh učencev se šola v sedmih razvitih osnovnih šolah s 107 oddelki v 64 učilnicah. Vse ostale osnovne šole so nerazvite in pošiljajo učence višjih razredov v razvite centralne osnovne šole. Vendar je v njih le 1.207 ali 27,1 % učencev. Med nerazvitimi osnovnimi šolami sta dve, ki sta v razvoju (Petrovče, Sempeter) in imata zaradi tega izjemen položaj — upravno samostojnost. Učenci obeh šol nadaljujejo šolanje v Žalcu in sicer iz Petrovč od V. razreda dalje, iz Šempetra pa od VI. razreda dalje. Šola Petrovče ima sicer upravno priključeno šolo Liboje, odkoder pa učenci prav tako odhajajo v Žalec v nadaljnje šolanje v višjih razredih osemletke.

Na podružničnih šolah je od trideset oddelkov sedemnajst kombiniranih. V njih se šola 451 učencev (10,1 %), medtem ko je pred reorganizacijo obiskovalo kombinirani pouk 655 učencev (14,8 %). Kombiniranemu pouku se ne bo mogoče povsem izogniti. Predvidena je celo ukinitvev podružnične šole Loke pri Taboru, če bo število učencev nižje od dvanajst. Reorganizacija šolske mreže je na podružničnih šolah

(z izjemo Marija Reke, Vinske gore, Liboj) omogočilo uvedbo pouka v eni izmeni. Za uvedbo pouka v eni izmeni pa je samo na razvitih osnovnih šolah potrebnih še 43 učilnic. Če računamo, da je po sedanjih cenah potrebno za izgradnjo in opremo ene učilnice povprečno 15 milijonov din, potem bi občina potrebovala za uvedbo enoizemskega pouka 645 milijonov dinarjev. S tem pa bi bil ustvarjen samo prvi pogoj, t. j. učni prostor.

Vzpostavljena šolska mreža še ni dokončna. Potrebna je načrtnost. Načrtovanje v šolstvu pa je kratkoročno in dolgoročno, pri čemer bi načrtovanje razvoja šolstva v okviru splošnega sedemletnega programa razvoja občine smatrali za kratkoročno. Sedemletni načrt razvoja šolstva zajema: šolsko mrežo, materialno stanje šol, nabavo sodobnih učil, učnih pomagal in didaktičnih sredstev v obč. zelo pomembno vprašanje učnega in ostalega osebja na šolah — nujno pa moramo priključiti tudi produkt vzgajanja in izobraževanja: vzgojne in učne uspehe. Sestavni del šolske problematike tvori tudi razširjeno varstvo ali celodnevno bivanje otrok v šoli, zelo pomembna pa je razvita mreža predšolskih vzgojno-varstvenih ustanov.

Celotno načrtovanje razvoja šolstva temelji na gospodarskem in urbanističnem razvoju občine in na razvoju mikroregij v okviru celote. Ustavimo se nekoliko pri posameznih elementih, ki tvorijo načrt sedemletnega razvoja šolske mreže, za izhodišče pa nam naj služi sedanje stanje.

Razvoj šolstva in spremembe šolske mreže v zvezi z urbanizacijo naselij

Razvoj šolstva je najneposredneje vezan na gospodarski razvoj posameznih krajev in občine kot celote, ker je s tem povezano tudi urbanistično načrtovanje. Centri urbanističnih vplivnih območij v občini so: Žalec, Polzela, Prebold, Šempeter in Vransko.

Sklep občinske skupščine Žalec o urbanističnih vplivnih območjih občine Žalec in o rokih za izdelavo urbanističnih načrtov (Uradni vestnik OLO Celje, št. 40/1964) navaja, da obstojajo poleg zgoraj navedenih naselij še naselja, ki vršijo določeno krajevno funkcijo (šolstvo, preskrba prebivalstva ipd.) in ki se bodo razvijala kot satelitska naselja (spalna naselja): Petrovče, Braslovče, Tabor, Letuš, Liboje, Vinska gora in Griže.

Poleg že navedenih činiteljev moramo upoštevati še pedagoško upravičenost velikosti posamezne šole (število učencev naj ne bi bilo večje od 600), oddaljenost otrok, komunikacije in seveda gospodarnost pri gradnji in vzdrževanju šole. Kot izhodišče za nadaljnjo obravnavo služi sedanje stanje, nakazano že v uvodu.

Žalec: mlado mesto v razvoju, gospodarsko in upravno središče občine, 2.022 prebivalcev, predviden porast prebivalstva do leta 1970 na 5.000. Satelitska naselja: Griže 628 prebivalcev, Petrovče 606 prebivalcev, Liboje 585 prebivalcev.

Šolstvo: razvita centralna osnovna šola, 855 učencev v 28 oddelkih. Njene podružnice so v Gotovljah, Veliki Pirešici, Galiciji,

Ponikvi pri Žalcu in v Vinski gori, skupno 374 učencev v 14 oddelkih v dvanajstih učilnicah. Na centralno šolo se prešolajo tudi učenci iz Petrovč in Liboj po dovršenem V. razredu in iz Šempetra po dovršenem VI. razredu. Pouk se vrši v dveh izmenah, vse učilnice so zasedene preko celega dne. V šoli gostujejo trije oddelki posebne šole, v večernih urah pa tudi oddelki za odrasle Delavske univerze. Šola ima telovadnico, primanjkuje pa ji ostalih, neobhodno potrebnih prostorov. Šola ima 16 učilnic.

Nazorno sliko o pogojih dela te šole pa tudi ostalih centralnih in samostojnih šol dobimo, ako primerjamo podatke o njihovih prostorih z normativi Sveta za šolstvo LRS iz leta 1958 za šolo s 4 učilnicami (8 oddelkov, približno 260 učencev pri dvoizmenskem pouku). Taka šola mora imeti poleg učnih, upravnih in komunikacijskih prostorov za normalno izvajanje programa še pomožne in posebne prostore:

1 delavnico	64 m ²
1 učilnico za fiziko, kemijo, biologijo	81 m ²
1 kabinet za kemijo, biologijo	20 m ²
1 kabinet za fiziko	20 m ²
1 kabinet za splošne predmete	16 m ²
1 prostor za strokovno knjižnico	12 m ²
1 pionirsko sobo	30 m ²
1 šolsko kuhinjo	64 m ²
1 telovadnico	180 m ²
9 pomožnih in posebnih prostorov s	377 m ² površ

Tabor žalskih tabornikov

Pri šolah z osmimi učilnicami se zahtevata že dve telovadnici, posebej pa še učilnica za fiziko, učilnica za kemijo ter učilnica za petje in risanje.

V Žalcu bo zgrajeno novo šolsko poslopje z zmogljivostjo približno 650 učencev v eni izmeni. Zgrajena bo tudi telovadnica in športno igrišče. S tem bo razbremenjena tudi stara šola, ki bo kot samostojna centralna šola za približno 500 do 600 otrok lahko delala v eni izmeni. V eni izmed obeh šol bo še nadalje gostovala posebna osnovna šola za učence od I. do IV. razreda. Staro šolsko poslopje bo nujno preurediti, da bo ustrezalo zahtevam sodobnega pouka.

Petrovče: satelitsko naselje Žalca s 606 prebivalci in 3.500 prebivalci v šolskem okolišu. Število prebivalstva stagnira. V Petrovčah je nerazvita osnovna šola z 208 učenci v sedmih oddelkih od I. do V. raz-

Del razstave v okviru JPI v Petrovčah

reda. Upravno in pedagoško je v tej šoli pridružena šola v Libojah, ki ima v petih oddelkih od I. do V. razreda 155 učencev in je po stopnji razvitosti enaka šoli v Petrovčah.

Tudi **Liboje** je satelitsko naselje Žalca s 585 prebivalci in približno 1.000 prebivalci v šolskem okolišu. Kraju daje industrijsko obeležje tovarna porcelanskih izdelkov (Keramična industrija Liboje). Liboje ima edino, po vojni zgrajeno, sodobno osnovno šolo v občini. Učenci iz Liboj in Petrovč se po dokončanem V. razredu prešolajo na osnovno šolo Žalec. Razdalja od Petrovč do Žalca znaša pičila dva kilometra, vendar so učenci izpostavljeni nevarnosti na izredno frekventni cesti I. reda. Za učence iz Liboj je urejen avtobusni prevoz.

Del razstave v okviru JPI v Petrovčah

Stara libojska šola

Šola v Petrovčah bi se lahko razvila v popolno (razvito) osnovno šolo z vzporednicami na višji stopnji in s prešolanjem libojskih otrok na centralno šolo Petrovče namesto v oddaljenejši Žalec. Potrebna pa bo razširitev in modernizacija šolskega poslopja. Odločitev o investiciji pa bodo potrebe drugod v občini verjetno odgodile. Mogoča je tudi pedagoško-upravna priključitev obeh šol eni izmed bodočih dveh centralnih šol v Žalcu ob urejenem prevozu. Upoštevati je treba tudi pri ostalih šolah, da nekajletni stroški za prevoz učencev pravtako niso nizki; namesto teh izdatkov bi bolj kazalo urediti šole (razen seveda tam, kjer ni druge rešitve).

Grize: satelitsko naselje Žalca s 628 prebivalci in 2.847 v šolskem okolišu. V bližini je premogovnik Zabukovica, ki nima razvojnih perspektiv. Zato se usmerja v proizvodnjo nekovin v okolici Žalca. Predvidevamo lahko stagnacijo števila prebivalstva ali celo upadanje zaradi intenzivne stanovanjske izgradnje v Žalcu.

V Grizah je razvita samostojna osnovna šola s 417 učenci v 15 oddelkih. Šola dela v štirih stavbah pod zelo težkimi pogoji, ne izpolnjuje niti minimalnih pogojev za sodoben pouk. Edina od stavb, ki je bila zgrajena v šolske namene, je odslužila. Zaradi tega je nujna skorajšnja novogradnja. Zgraditi bi bilo treba novo šolsko poslopje, ki bi ob upadanju števila učencev služilo za enoizmenski pouk. Šolo bi zaradi bližine Žalca (3 km) lahko smatrali za tretjo osnovno šolo v Žalcu.

Šempeter: center urbanističnega vplivnega območja s 785 prebivalci in 1.203 prebivalci v šolskem okolišu. Število prebivalcev je

Mlečna kuhinja v Šempetru

v porastu. Kraj se gospodarsko intenzivno razvija. Znan je po najdbiščih iz rimske dobe. Ob razširjeni stanovanjski izgradnji za potrebe zaposlenih v podjetjih kraja se bo povečalo število prebivalcev in otrok.

V Šempetru je samostojna, nerazvita osnovna šola od I. do VI. razreda z 215 učenci v šestih oddelkih; šola je v razvoju. Po dovršenem VI. razredu se učenci prešolajo v Žalec, kamor se vozijo z vlakom in s kolesi po nevarni cesti I. reda, kjer so ogroženi. Z manjšimi korekturami šolskih okolišev bi bilo možno razbremeniti šoli v Polzeli in Preboldu ter tako doseči število otrok za vzporednice; šola bi lahko postala razvita osemletka. Šola je izredno lepo urejena in vzdrževana, nima po nobenih pomožnih prostorov, ne pisarne, ne zbornice. Vprašanje dozidave ali novogradnje je zaenkrat odprto. Isti razlogi kot pri Petrovčah govore za začasno ohranitev sedanjega stanja.

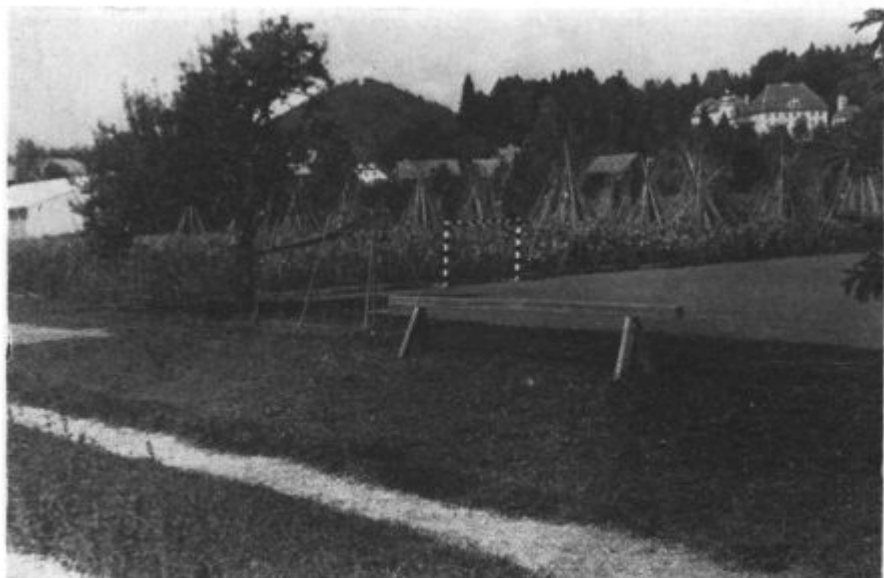
Z razvojem te šole v razvito osemletko bo odpadlo rano prevažanje otrok v Žalec z vlakom okrog 6. ure, prevažanje otrok po izredno prometni cesti od Šempetra do Žalca in nazaj, pa tudi čakanje na začetek pouka v Žalcu zaenkrat do 7. ure 30 minut. kasneje pa do 8. ure.

Polzela: center urbanističnega vplivnega območja s 1.278 prebivalci in 3.015 prebivalci v šolskem okolišu z znano tovarno nogavic. Stanovanjska izgradnja bo povzročila povečanje števila prebivalcev in s tem tudi povečanje števila učencev v šoli.

V kraju je razvita centralna osnovna šola s 402 učenci v 16 oddelkih. Šola dela v dveh izmenah, učilnice so zasedene ves dan. Šola dela v dveh dobro vzdrževanih stavbah, manjkajo pa ji skoraj vsi dodatni prostori. V Andražu ima šola podružnico, kjer se šola v dveh

Del razstave v okviru JPI na Polzeli

Šolsko igrišče na Polzeli

kombiniranih oddelkih 72 otrok. Učenci višjih razredov se prevažajo v Polzelo z avtobusom. V Polzeli bo potrebno dozidati učne in druge prostore ali pa se odločiti za novogradnjo. Ni verjetno, da bi bilo to mogoče urediti do leta 1970.

Braslovče: satelitsko naselje s 301 prebivalcem in 2.167 v šolskem okolju. Število prebivalcev stagnira. Do nadaljnje stanovanjske izgradnje bo morda prišlo edino zaradi potreb Agrokombinata Žalec, ki ima v kraju svoj proizvodni obrat (okoliš). Braslovče ima turistično obeležje.

V Braslovčah je razvita centralna šola z 247 učenci v osmih oddelkih. Njeno podružnico v Letušu obiskuje v dveh oddelkih 80 učencev. Šola v Braslovčah nima vzporednic na višji stopnji, zato ni mogoče izvesti strokovne zasedbe predmetov. Evidentni sta dve rešitvi:

1. Braslovče postane podružnična šola Polzele skupno z Letušem; to bi povečalo stisko v Polzeli, urediti bi tudi morali prevoz za oddaljene učence, še posebno za učence iz Letuša.

2. Šola Braslovče ostane centralna in razvita šola. Na šolo bi presmerili učence iz Orle vasi, ki se sedaj prešolajo na centralno šolo v Prebold in so močno prometno ogroženi pri prehodu ceste I. reda pri Šentrupertu. Ob doslednem izvajanju vpisa po šolskih okoliših bi bilo dovolj otrok za odpiranje vzporednic na višji stopnji ter bi šola lahko upravičila obstoj.

Pri odločanju kaže tudi upoštevati, da bi bilo pravilneje, če bi se prevažali predmetni učitelji za nekatere predmete z nizkim tedenskim številom učnih ur iz bližnjih šol, kakor pa celi oddelki učencev, za

Del razstave v okviru JPI v Letušu

katere bomo morali pripraviti čakalnice in varstvo poleg plačila dražjih prevozov.

Prebold: center urbanističnega vplivnega območja z 815 prebivalci in 3.684 prebivalci v šolskem okolišu. Kraj je gospodarsko in

Novi trakt osnovne šole Prebold

Proslava 150-letnice šole na Gomilskem

turistično središče z intenzivno stanovanjsko izgradnjo sedaj in v prihodnosti.

Centralna osnovna šola v Preboldu šteje 617 učencev v 18 oddelkih. Podružnice so v Mariji Reki z 28 učenci v dveh oddelkih, v Gomilskem z 52 učenci v dveh oddelkih in v Orli vasi s 53 učenci v dveh oddelkih; vsi ti oddelki so kombinirani.

V Preboldu je število prebivalcev in otrok v stalnem porastu. Šolska stavba je bila obnovljena, v prizidku je dobila dodatne učne prostore in je danes najsodobneje urejena šola v občini. Šolo bi lahko razbremenili z že omenjeno reorganizacijo šolskega okoliša v zvezi z Braslovčami (Orla vas) in v manjši meri s Šempetrom.

Neugoden pa je položaj učencev v Marija Reki (760 m nadmorske višine). Zaradi nizkega števila otrok je za dva kombinirana oddelka in celodnevni pouk le en sam učitelj. Semkaj gredo učitelji neradi službovat. Potrebno bo urediti prevoz vsaj za učence, ki se po dovršenem IV. razredu prešolajo v Prebold. Ukinitev šole zaradi oddaljenosti in težavnih terenskih razmer ne pride v poštev.

Tabor: satelitsko naselje z 249 prebivalci in 1.657 prebivalci v šolskem okolišu. Število prebivalcev stagnira, število otrok bo upadlo.

V kraju je razvita centralna šola z 207 učenci v osmih oddelkih. V Lokah je podružnica, ki ima v enem kombiniranem oddelku le 12 učencev. Tudi v Lokah stalno upada število otrok.

Centralna šola na višji stopnji nima vzporednice, zato je strokovna zasedba predmetov nemogoča. Učitelji se menjavajo, pogosta je menjava učnih predmetov med učitelji, ki poučujejo vrsto predmetov. Šolska stavba je zasedena celodnevno in je v slabem stanju.

Učence bo nujno prešolati po dovršenem V. razredu na Vransko in zanje urediti avtobusni prevoz. Isti avtobus bi lahko prevažal vseh 10–12 otrok iz podružnice Loke (I. in II. razred) v Tabor — 1,8 km. Avtobusni prevoz je potreben, ker imajo otroci iz oddaljenih in hribovitih predelov že do Lok dolgo pot. S tem bo v perspektivi šola v Lokah ukinjena, velika in dobro ohranjena stavba pa bo uporabljena v druge namene.

Vransko: center urbanističnega vplivnega področja s 662 prebivalci in 2.588 prebivalci šolskega okoliša z manjšim industrijskim podjetjem, turistično področje.

Na Vranskem je razvita osnovna šola s 410 učenci v 14. oddelkih. Šola dela v dveh stavbah. Eno stavbo bo potrebno preurediti, da bo služila zahtevam sodobnega pouka v bodoči centralni osemletki (Tabor in Loke). Po korekturi šolske mreže se bodo sem prešolali učenci VI., VII. in VIII. razreda iz Tabora.

Prikazana šolska mreža bo, ne glede na nekatere alternativno nakazane rešitve, ustregla potrebam splošnega sedemletnega programa razvoja občine Zalec. Smatramo jo za zelo pomembno komponento celotnega napredka občine.

Za novogradnje, prizidave in dozidave šolskih stavb bodo potrebna velika finančna sredstva. Brez dolgoročnih posojil banke za investicije bo realizacija nemogoča. V okviru odločitev občinske skupščine bo potrebno izvajati dela načrtno po prioriteten vrstnem redu. Morda bi bilo dobro izdelati maksimalni in minimalni program investicij

Osnovna šola na Vranskem

Skopski otroci v internatu na Vranskem

v šolske stavbe in določiti vrstni red. Nujno bo, da bo postala šolska problematika problematika celotne krajevne skupnosti. Potrebno bo najširše dogovarjanje in sodelovanje z občani še posebno v krajih, ki bodo izgubili šolo ali oddelke na višji stopnji. Z dobro organizacijo prevozov, čakalnic, varstva in šolske prehrane bi omogočili, da se težave otrok in staršev z reorganizacijskimi ukrepi ne povečajo. Utrujen otrok se tudi ob najugodnejših delovnih pogojih težko uči, in uspehi, ki jih želimo doseči, izostanejo.

Z reorganizacijo šolske mreže se je »zgostila« problematika centralnih osnovnih šol. Na pet centralnih šol se je v šolskem letu 1963/64 prešolalo iz podružničnih šol 591 učencev. Centralne in samostojne razvite osemlekte so prenapolnjene; nekoliko boljši je položaj edinole na Vranskem, kjer je razmeroma največ učnih prostorov. Vse šole imajo dvoizmenski pouk (delno tudi na Vranskem), ker primanjkuje učnega prostora t. j. imajo premalo učilnic. Nobena šola nima učilnic za fiziko, kemijo, biologijo in ne kabinetov za te predmete, ne risalnic, pevskih sob in kabinetov za splošne predmete; delavnice so izhod v sili, bolj provizoriji kot učni prostori. Večina šol je brez ustreznih telovadnic, primanjkuje jim učil, ker si jih ne morejo nabaviti. Šole so dobro opremljene z radijskimi in televizijskimi sprejemniki. Le-ti pa so v neustreznih prostorih, v katerih se sicer odvija pouk. Šole niso ozvočene. Prenašanje radijskih sprejemnikov iz razreda v razred je nesmotrno in tudi ni omogočeno poslušanje učencem več razredov hkrati. Družba pa vlaga v radijske in televizijske oddaje visoka sredstva,

RTV pa tudi mnogo truda. (Ena šolska TV je stala leta 1964 do 600.000 — in celo 900.000 din). Nobena centralna šola nima ozkotračnega kino-projektorja. Do leta 1970 bodo predvsem centralne šole opremljene s sodobnimi učili.

Še nadalje bodo postopoma urejane podružnične šole. V zadnjih dveh letih sta bili urejeni podružnici v Letušu in v Galiciji.

Do leta 1970 se namerava postopno uresničiti oskrbovanje učencev z brezplačnimi učbeniki v šoli. Realno je tudi predvidevanje, da bodo od tega leta vsi učenci prejeli v šolah brezplačne malice.

Delovni pogoji in opremljenost šol

Med odločilne činitelje, ki vplivajo na učne in vzgojne rezultate šol lahko brez dvoma prištevamo materialne pogoje, v katerih šole delujejo. Zato je ob analizi njihovega dela potrebno upoštevati tudi opremljenost in delovne pogoje šol. Oglejmo si nekatere podatke:

Osnovna šola Griže dela v štirih stavbah, šole Polzela, Prebold Šempeter, Tabor in Vransko pa v po dveh stavbah. Vseh 21 šol ima lastne stavbe, vseh šolskih stavb pa je 29.

Šolske stavbe po starosti:

- do leta 1900 zgrajenih 10 stavb,
- do leta 1945 zgrajenih 14 stavb,
- po letu 1965 zgrajenih ozir. dograjenih 5 stavb

Šole po številu učilnic:

število šol	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
število učilnic	1	9	1	4	—	1	—	2	—	—	1	1	—	—	1	—

V šolske namene je bilo zgrajenih le 21 stavb, med njimi pa le ena po letu 1945 (Liboje). Osnovna šola Prebold je bila adaptirana in dozidana v letu 1964.

Šole po vzdrževalnosti:

- v redu vzdrževane 9
- potrebne večjih popravil 12 (Zalec, Petrovče, Ponikva, Polzela, Marija Reka itd.)
- potrebne rekonstrukcije 3 (Vransko, Galicija, Tabor)
- dotrajane 1 (Griže)

Od skupnega števila stavb, ki se uporabljajo v šolske namene, ima le 17 stavb napeljan vodovod.

Šole po načinu ogrevanja:

— centralno ogrevanje	3 šolske stavbe
— lončene in zidane peči	10 šolskih stavb
— prenosne peči	16 šolskih stavb

Pomožni in drugi stranski prostori, potrebni za pouk:

Število šol, ki imajo:

delavnico	8	pisarno	11
telovadnico	4	zbornico	7
glasbeno sobo	—	sobo za knjižnico	3
sobo za likovni pouk	—	sobo za pionirsko in mladinsko organizacijo	4
učilnico za gospodinjski pouk	—	sobo za interesne dejavnosti	3
kuhinjo	18	prostor za učila	9
jedilnico	4	govorilno sobo (za starše)	—
kopalnico	—	temnico	3

Iz gornjega pregleda je razvidno, da šole funkcionalno v glavnem ne ustrezajo zahtevam sodobne reformirane šole. Prostore, kot so kuhinja, delavnica, prostor za učila, pisarna in morda še katere, bi morale imeti prav vse šole, medtem ko bi pa telovadnice, knjižnice, jedilnice, pionirske sobe in še nekatere pomožne prostore nujno morale imeti vsaj razvite osnovne šole, ki jih je sedem. Mnogi od navedenih prostorov, ki so jih šole prikazale v statističnih poročilih, pa ne ustrezajo zahtevam in namenu; so dejansko le izhod v sili.

(Opomba: podatki so vzeti iz statističnih popisnih listov ob popisu šolskih prostorov v letu 1964 in se ne ujemajo v celoti z dejanskim stanjem).

Kako se učilnice uporabljajo za pouk:

v eni izmeni se uporablja	43 učilnic
v dveh izmenah se uporablja	51 učilnic
v treh izmenah se uporabljajo	4 učilnice (Žalec).

Vse šole imajo bolj ali manj uporabno šolsko dvorišče (21), medtem ko je pri šolah le 12 igrišč.

S pomočjo navedenih podatkov je možno napraviti določene posplošitve, primerjave in ugotovitve. Predaleč pa bi nas zavedlo, da bi opisovali še stanje na posameznih šolah, ki nikakor ni rožnato. Navedemo naj le, da mnoge šole že več let niso izvedle letnega beljenja učnih prostorov, zato so učilnice zakajene, posebno zaradi slabih peči (Žalec — II.

nadstropje, Galicije). Ponekod še vedno mažejo tla s protiprašnim oljem, čeprav je to strogo prepovedano zaradi škodljivosti kemične sestave tega olja, zbiranja prahu in ostale nesnage. Na nekaterih šolah se učenci ne preobuvajo v copate; na šolah tudi ni garderobnih omari za obutev. Le nekatere šole imajo sanitarije s tekočo vodo; v šolah, kjer ni tekoče vode, tudi ni povsod kotličkov za umivanje rok. Osvetljenost učilnic z električnimi svetilnimi telesi praviloma ne zadovoljuje. Merjenje bi marsikje pokazalo veliko premajhno število luksov, zato si učenci posebno v zimskem času kvarijo vid. Od šolskih delavnic ustrezajo higienskim in pedagoškim zahtevam le štiri, nekatere od ostalih pa so take, da je zadrževanje otrok in učiteljev v njih škodljivo za zdravje (Griže). Pregled v zimskem času je pokazal, da je ogrevanje učilnic (razen tam, kjer imajo centralno kurjavo) marsikje pomanjkljivo. Namesto predpisanih 17° C ob pričetku pouka, je temperatura dosegla v neki šoli ob 10. uri komaj 12° C, v drugi pa ob 11. uri le 15° C. Preveriti bi bilo treba, ali je dejansko pomanjkanje sredstev ali pretirana štednja finančnih sredstev vzrok, da se pretirano štedi z gorivom ali premalo skrbi za redna popravila peči. Materialno oskrbljenost šol vsekakor ne dohaja potreb, ki nastajajo z uvajanjem šolske reforme iz kvalitetnih vsebinskih sprememb.

Učno osebje

Načrtno štipendiranje v zadnjih letih je zagotovilo reden dotok učnih kadrov in izpopolnitve vrzeli. Zato učiteljev s srednješolsko izobrazbo ne primanjkuje več. Občutno pa primanjkuje predmetnih učiteljev.

Preglednica kvalifikacijske strukture učnega kadra (šolsko leto 1964/65):

učiteljev za redni pouk	142
strokovnih učiteljev	3
učiteljev za predmetni pouk	20
profesorjev	3

Razmerje med številom učiteljev za razredni pouk in predmetnih učiteljev ter profesorjev je 6,3 proti 1. Najprimernejšega razmerja, ki bi veljalo povsod in za vselej, ni mogoče določiti, ker se spreminja sistem šolanja učnih kadrov in ker so prizadevanja občin za pridobitev kadrov različna. Vendar pa je navedeno razmerje v žalski občini dokaj kritično. Navedemo naj, da je v občini Velenje, kjer je kvalifikacijska struktura učnega kadra najugodnejša v celjskem okraju, razmerje 1,8:1. Po statističnih podatkih analitične službe okrajne skupščine Celje je bila v šolskem letu 1963/64 sistemizacija in zasedba učnega kadra v naši občini naslednja:

stopnja izobrazbe	sistemizacija	zasedba	primanjkljaj (višek)
visoka	3	3	—
višja	73	18	—55
srednja	110	146	+36
skupaj	186	167	—19

Sistemizacija delovnih mest za učni kader z visoko izobrazbo je nerealna. Očitno je, da so šole sistemizirale le toliko teh mest, kolikor jih je bilo trenutno zasedenih. Primerjava zasedbe delovnih mest po posameznih stopnjah izobrazbe med okrajnim povprečjem in stanjem v občini Žalec nam pokaže naslednje:

	visoka	višja	srednja	skupaj
Povprečno okrajno razmerje:	5 %	15 %	80 %	100 %
Stanje v občini Žalec:	2 %	11 %	87 %	100 %

Čeprav tudi drugod stanje ni zadovoljivo, pa je zaostajanje v tem pogledu v žalski občini precejšnje.

Zaradi pomanjkanja predmetnih učiteljev poučujejo predmetno na višji stopnji osnovne šole učitelji razrednega pouka. Vsem tem učiteljem — mnogi že leta sem nosijo najtežji del povojne izgradnje šolstva in reformnega procesa — je omogočeno doseči ustrezno strokovno usposobljenost z izrednim študijem v študijskih oddelkih Združenja študijskih centrov višjih in visokih šol v Celju. Nekateri pa so vpisani neposredno v višje in visoke šole in študirajo individualno. Pristojni činitelji so storili kar največ, da bi jim olajšali študij. Šolska vodstva jih razbremenjujejo dodatnega dela v šoli. Tedensko imajo en dan prost zaradi udeležbe na predavanjih, stroške za šolnino pa poravnava občinski sklad za šolstvo. Ustanovljen je bil tudi sklad za kreditiranje študija.

Kvalifikacijska struktura učnega osebja pa se bo že v naslednjih letih bistveno izboljšala, ko bodo dokončali študij redni ter izredni študentje. V šolskem letu 1963/64 je bilo na študiju v višjih in visokih šolah 10 rednih ter 29 izrednih slušateljev. Razen tega je občina štipendirala na srednjih šolah 27 dijakov, in sicer: učiteljišče 20, vzgojiteljska srednja šola 3, fizikurna srednja šola 4.

Preglednica o študentih višjih in visokih šol v letu 1964:

vrsta šole	redni študentje	izredni študentje	skupaj
VPŠ — PA	2	25	27
VGS — VFS	2	1	3
FA — AK	6	3	9
skupaj	10	29	39

Učni kader z visoko in višjo izobrazbo manjka za naslednje učne predmete:		Že študira redno ali izredno:	Razlika (+ -)
razredni pouk	—	2	+ 2
slovenski pouk	6	6	—
tuji jeziki	4	1	- 3
matematika	4	2	- 2
matem. - fizika	5	3	- 2
kem. - biologija	5	4	- 1
zgod. - zemljepis	7	12	+ 5
tehnični pouk	5	1	- 4
telesna vzgoja	6	1	- 5
likovni pouk	1	1	—
glasbeni pouk	3	—	- 3
gospodinjstvo	1	1	—
srbohrv. jezik	2	—	- 2
vodstveni kader	6	—	- 6
psihologija	— (?)	2	+ 2
drugo	—	3	+ 3
s k u p a j	55	39	- 16

Dejanski primanjklaj je precej večji kot matematična razlika. Osebni in družbeni interes (oziroma interes kolektiva, ožje skupnosti) po vrsti določenega študija se ne ujemata niti pri rednih študentih. Nekateri namreč iz osebnih nagibov študirajo predmetno skupino, za katero v ožji sredini ni neposrednega interesa. Seveda tudi takega študija ne gre omejevati ali ovirati. Vendar pa tak študij ustvarja v nekaterih predmetnih skupinah suficit (geogr. — zgod.) medtem ko se v drugih primanjkljaj ne odpravlja (matematika, tehnični pouk, fizika, glasba itd). Zato bi kazalo študij deficitnih predmetnih skupin še posebej stimulirati s posebno ugodnimi študijskimi pogoji, večjimi štipendijami, daljšimi študijskimi dopusti ipd. Večino dijakov dose danjega učiteljišča bo potrebno smotrno usmeriti na višje in visoke šole. Kadrovati pa bi bilo potrebno tudi med gimnazijsko in drugo mladino, da bi se odločala za študij na visokih in višjih šolah, ki pripravljajo kader za pouk.

Znano je, da ustrezno kadrovanje zahteva istočasno reševanje stanovanjskih vprašanj prosvetnih delavcev. Omeniti je velike uspehe pri pridobivanju stanovanj za prosvetne delavce v zadnjem času. V poslednjih dveh letih je bilo prosvetnim delavcem dodeljenih kar 27 stanovanj. Prepričani smo lahko, da bo stanovanjsko vprašanje prosvetnih delavcev leta 1970 rešeno v celoti.

Učni uspehi

Od 4.417 učencev je v šolskem letu 1963/64 izdelalo 86,9 % vseh učencev. S pozitivno oceno je napredovalo 78,8 %, z negativno oceno pa 9,5 % vseh učencev, medtem ko znaša okrajno povprečje 85,9 %. Številke so stvaren odraz prizadevanja vseh prosvetnih delavcev ob dokaj neugodnih pogojih za delo. Za posredovanje učiva porabljajo boljše metode, močno se je uveljavilo pedagoško načelo, da mora postati učenec aktiven udeleženec v izobraževalnem in vzgojnem procesu.

Navidezno ugoden odstotek učencev, ki napredujejo (tudi z negativno oceno) nas nikakor ne more zadovoljiti. Stanje osvetli podatek, da je v šolskem letu 1963/64 zaostalo:

v I. razredu	10,5 %	vseh učencev,
v II. razredu	9,4 %	vseh učencev,
v III. razredu	8,1 %	vseh učencev,
v IV. razredu	9,4 %	vseh učencev,
v V. razredu	16,4 %	vseh učencev,
v VI. razredu	18,1 %	vseh učencev,
v VII. razredu	36,1 %	vseh učencev,
v VIII. razredu	12,8 %	vseh učencev.

Že bežen pogled na gornje številke nam pove, da bi ob nadaljnji tako visoki »šolski umrljivosti« napredovalo do leta 1970 v VIII. razred in ga tudi uspešno dovršilo manj kot 50 % učencev, všolanih v šolskem letu 1962/63.

V »Osnutku perspektivnega programa razvoja šolstva za obdobje 1964—1970«, o katerem je razpravljala kulturno-prosvetni zbor Skupščine SRS, je naslednja zahteva: »Osnovna šola mora v obdobju 1964 do 1970 napraviti nov kvaliteten napredek, ki bo v tem, da nam bo uspelo zmanjšati ponavljanje in osipanje učencev v osnovni šoli ob istočasnem dvigu kvalitete znanja toliko, da bo 80 % iste generacije učencev v osmih letih uspešno zaključilo VIII. razred osnovne šole.

Napredovanje učencev iz razreda v razred v večjem procentu in večjem številu absolventov VIII. razreda ne sme biti posledica zniževanja zahtevnosti znanja ali administrativnih mer, temveč mora biti posledica boljših učnih metod, izboljšanja materialne osnove šolstva, izboljšanja šolske prehrane, zdravstvene vzgoje in socialnega varstva.

V šolskem letu 1963/64 je dovršilo VIII. razred osnovne šole le 59,3 % učencev, ki so pričeli šolanje pred osmimi leti. Do leta 1970 naj bi dosegli porast za približno 20 %. Zastavljeni cilj narekuje upravičena družbena zahteva in potreba.

Podatki o učencih, ki so uspešno dokončali osnovno šolo (v %):

šolsko leto:	dokončalo % učencev:
1954/55	25,9
1958/59	43,4
1962/63	60,0
1963/64	59,3

Odstotek se močno povečuje do š. l. 1962/63, nato pa pade za 0,7 %.

Ocenjevalni kriteriji so zaostreni, pogoji dela pa se niso izboljšali, ali pa so na centralnih šolah še težji kot prej. Nujno bo pospešeno in načrtno odstranjevati zaviralne činitelje. Le-ti so: neugodni materialni pogoji šol, nezadostna strokovna usposobljenost precejšnjega dela učnega kadra na predmetni stopnji pouka, slabo zdravstveno stanje šolske mladine, neurejena šolska prehrana, nerazvito socialno varstvo.

Šolanje otrok z motnjami v telesnem in duševnem razvoju

Otrokom, ki so telesno ali duševno prizadeti, pa zato ne morejo slediti učnem procesu na redni osnovni šoli, bo omogočeno šolanje na posebni šoli. Ta je pričela delati s tremi oddelki v Žalcu, zaenkrat v sestavi posebne šole v Celju. Do leta 1970 bi se osamosvojila in postala samostojna posebna osnovna šola z oddelki od I. do IV. razreda. Če bodo potrebe narekovalе, bodo odprti podružnični oddelki te osrednje posebne osnovne šole tudi pri nekaterih drugih osnovnih šolah v občinah.

Po dovršenem IV. razredu se bodo učenci prešolali na razvito posebno osnovno šolo v Celje, ki bo imela vse razrede na višji stopnji in bo centralni habilitacijski center. Učenci bodo stanovali v internatu in se bodo poleg splošnega izobraževanja navajali v urejenih šolskih delavnicah na razne delovne operacije, ki jih zahtevajo razna delovna mesta v proizvodnji.

Kategorizacija otrok z duševnimi in telesnimi motnjami, ki jo zahteva zakon, se izvaja in bo zaključena v nekaj letih.

Skrb za izboljšanje zdravstvenih in socialnih razmer učencev

Dobro zdravstveno stanje otrok prispeva k dobrim učnim uspehom. Vsi učenci so redno vsako leto zdravniško pregledani. Povezanost šol z zdravstveno službo v občini je dobra. Ugotovljene so bile številnejše komplicirane okvare, ki imajo svoj izvor v šoli (neprimerna šolska oprema, razsvetljava itd.). Zdravstvena služba v občini si močno prizadeva za preprečevanje obolenj in zdravljenje obolelih otrok.

Po podatkih Zavoda za zdravstveno varstvo Celje, oddelka za socialno medicino z dne 14/4-1964 je na področju ATD Žalec 229 tuberkuloznih bolnikov v 227 družinah. V teh družinah je 330 otrok v starosti do 17 let. Po podatkih iz istega vira je 600 otrok ogroženih zaradi alkoholizma v družini. Slabo razvitih in prodhranjenih je 9,7 % vseh

šoloobveznih otrok. Socialno ogroženih otrok in otrok, ki žive v neurejenih družinah je 411 ali 9,2 % vseh šoloobveznih otrok v občini.

Do leta 1970 bo potrebno vsaj na šoli v Žalcu namestiti socialnega delavca in šolskega psihologa. Kasneje bi naj socialnega delavca dobila vsaka razvita centralna osemletka.

Centralnim osnovnim šolam je nujno omogočiti organizacijo pouka v eni izmeni. S tem bo možno uvesti celodnevno bivanje učencev v osnovni šoli. Tako bo omogočeno razširjeno varstvo otrok tistih staršev, ki so obojestransko zaposleni, ki delajo v izmenah, ki so socialno ogroženi ali žive v industrijskih središčih, kot so Prebold, Polzela, Žalec in morda še kje. Nujno bo pripraviti potrebno osebje za delo v šolskih varstvenih oddelkih, graditi igrišča, oskrbeti otrokom hrano in drugo.

Trdimo lahko, da bo uvedba celodnevnega bivanja učencev v šoli — seveda ne v togem, šolskem smislu organizacije bivanja v šoli, temveč z organizacijo učnih ur, razvedrila, dela v interesnih krožkih itd. — znižala potrebo po sedaj običajni dodatni pomoči, rešila bo tudi številna socialna in vzgojna vprašanja. V prihodnje bo potrebno posvečati več načrtne skrbi nadarjenim učencem, kar bi bilo družbi močno v korist. To dejavnost določa tudi zakon o osnovni šoli, vendar smo ga doslej le slabo izvajali.

Prostovoljne dejavnosti, organizacije in društva učencev na šolah

Organizacije in prostovoljne dejavnosti učencev na osnovnih šolah so dokaj utrjene, dejavnosti pestre. To dejavnost obeležuje skrb za vsestranski in vsebini našega družabnega življenja prilagojeni razvoj otroka. Vsakodnevne izkušnje učnega kadra omogočajo izboljšanje organizacijskih oblik in metod dela, s čimer bomo dosegli tudi koristno nadaljno poglobitev vsebine vzgojnega dela z mladino.

Dodatna pomoč učencem se je v šol. letu 1963/64 odvijala s pomočjo sekcij in krožkov po skupinah, vezanih na učni načrt:

Skupine	Število sekcij, krožkov	Število učencev
slovenski jezik	17	262
tuji jeziki	7	101
zgodovinske	4	27
zemljepisne	5	106
matematične	10	172
fizikalne	4	57
kemijske	1	10
biološke	2	34
s k u p a j	50	769

Pri razrednem pouku (nižja stopnja) je bila dodatna pomoč nude-
na iz predmetov slov. jezik, matem., SND in SN, pri predmetnem pouku
(višja stopnja) pa iz predmetov: matem., fizika, kemija, slov. jezik,
nem. jezik, angl. jezik, zemljepis, zgodovina. Kljub pomanjkanju
učnega prostora zaradi dvoizmenskega pouka je bila dodatna pomoč
kar precejšnja. Prizadevnost učnih kolektivov je dokaj različna in
tudi mnenja o dodatni pomoči so deljena.

Dokaj razvejane in številne pa so razne prostovoljne interesne
dejavnosti učencev:

Vrste interesnih krožkov	Število krožkov (skupin)	Število učencev, zajetih v interesnih dejavnostih
šahovski	15	194
dramski	13	222
prometni	10	198
strelski	8	119
likovni	6	121
folklorni	5	112
fotografski	5	75
vrtnarski	3	52
fizkulturni	2	72
krožek OZN	2	72
literarni	2	35
pravljичni	2	21
tehnični	2	11
zimsko-športni	1	36
recitacijski	1	30
nogometni	1	26
lutkovni	1	15
biološki	1	16
čebelarski	1	12
gospodinjski	1	10
glasbeni	1	ni podatkov
S k u p a j	54	1.733

V 54 interesnih krožkih prostovoljno deluje 39,1 % vseh učencev
v občini, kar je za naše pogoje brez dvoma lep uspeh.

V skupini centralnih osnovnih šol iztopajo z vsestransko razvito
mrežo organizacij in društev učencev šole: Braslovče, Griže, Tabor
in Prebold.

Šola	Mladinska organiz.	Pionirska organiz.	Podmladek RK	Taborniki	Solska zadr.	Sol. šp. društvo	Planinsko društvo	PGD
Braslovče	1	1	1	1	1	1		
Letuš	1	1						
Griže	1	1	1	1	1	1		
Petrovče	1	1						
Liboje	1	1						
Polzela	1	1	1		1			
Andraž	1	1						
Prebold	1	1	1	1		1		
Gomilsko	1	1						
Marija Reka	1	1						
Orla vas	1	1						
Šempeter	1	1		1				1
Tabor	1	1	1	1	1	1	1	
Loke pri T.	1	1						
Vransko	1	1	1					
Žalec	1	1	1			1		
Gotovlje	1	1						
Galicija	1	1						
Ponikva pri Ž.	1	1						
Vel. Pirešica	1	1						
Vinska gora	1	1						
Skupaj	21	21	7	5	4	5	1	1

Delo v šolskih organizacijah in društvih, ki je velikega pomena za vzgojo mladega naraščaja, leži skoraj izključno na ramenih prosvetnih delavcev, ki zanj niso posebej nagrajeni.

Najbolj množični organizaciji učencev na šolah sta vsekakor pionirska organizacija in podmladek RK, ki delujeta na vsaki šoli in v katerih so vključeni skoraj vsi učenci. Poleg zgoraj navedenih organizacij so sodelovale še sekcije DPD Svoboda in počitniške zveze. Učenci pa so delali še v šolskih delavnicah (148), v obrtnih ter ind. podjetjih (50), na zemljiščih šolskih zadrug (57), na šolskih vrtovih (295), drugod (264), učenci osnovne šole Žalec pa so urejali športni stadion. Pripomnim naj, da so le redke delovne in družbene organizacije ter društva nudile šolam bodisi finančno ali drugačno pomoč za to vrsto dejavnosti.

Sole kot samostojne delovne organizacije posebnega družbenega pomena

V prvem letu izvrševanja sedemletnega načrta razvoja šolstva so šole v skladu z novo ustavo izdelale svoje statute. Potrebno jih bo stalno izpolnjevati in dopolnjevati, saj bodo izkušnje pokazale morebitne pomanjkljivosti. Sprejemanje statotov po delovnih skupnostih šol je pomemben korak v razvoju samoupravljanja v šolah. Samostojnost šol povečuje odgovornost za izboljšanje poslovanja celotne šole, hkrati pa vzpodbuja poedince in delovno organizacijo kot celoto k večji delovni ustvarjalnosti.

Kaže se potreba po korekturi pravilnikov o delitvi osebnih dohodkov, ki bi naj na osnovi doseženega dohodka za kakovost opravljenega dela (ne le za količino) v večji meri vzpodbujali k izboljšanju dela. Šole bodo na osnovi svojih letnih delovnih programov stopile v pogodbene odnose z družbenim skladom za šolstvo. Posebni uspehi delovnih organizacij pa bodo nagrajevani še posebej; za boljše dejanske uspehe naj dobe tudi dodatna finančna sredstva.

Ob takšnih pogojih, ob prizadevnosti delovnih skupnosti šol in ob zavestni podpori subjektivnih družbenih sil bo samoupravljanje v šolah hitreje napredovalo in rodilo željene sadove.

Zaključne misli o obveznem šolstvu

V času, ko so bile napisane te vrstice, občinska skupščina še ni sprejela sedemletnega načrta za razvoj osnovnega šolstva, oziroma načrta o razvoju šolstva in izobraževanja. Pač pa so se ugotovitve in zamisli v glavnem izoblikovale pri delu komisije Sveta za šolstvo za sestavo načrta razvoja šolstva in izobraževanja. Pisec razprave je vodil delo omenjene komisije.

Najtežje bo prav gotovo zagotoviti zadostna finančna sredstva za gradnjo šol. Potrebni bodo veliki naporci celotne občine. Potrebna bodo vsekakor tudi ugodnejša dolgoročna bančna posojila. Nova montažna šola po ljubljanskem vzgledu stane 380.000.000 dinarjev, kopirani načrti pa 6.000.000 dinarjev. Šole, ki so bile grajene v Velenju, so nekoliko cenejše. Stanje našega šolstva nas sili, da pričnemo z gradnjo šole v Zalcu že leta 1965, takoj za tem pa šole v Grižah. Nič manjše pa niso potrebe drugod; to je razvidno iz vsebine te razprave.

Rešitev celotnega kompleksa nakazanih vprašanj — vseh ne bo uspelo rešiti do leta 1970 — bo pripomogla k bistvenemu izboljšanju delovnih pogojev in uspešnejšemu delu naših šol.

Dinar, ki ga v šole vložimo danes, velja za dva, ena urejena šola omogoči posredno urejanje druge — vse skupaj pa takšne šole, kakršne želimo.

NIŽJA GLASBENA ŠOLA

Nižja glasbena šola se je s svojim delom na področju glasbene vzgoje uveljavila in opravičila svoj obstoj. Trditev podkrepljuje podatek o naraščanju števila dijakov iz leta v leto:

šolsko leto	število oddelkov	število všolanih dijakov
1958/59	3	85
1959/60	4	80
1960/61	4	89
1961/62	4	90
1962/63	5	95
1963/64	6	115

V šolskem letu 1964/65 je na NGŠ vpisanih 97 dijakov, poleg tega pa obiskuje pripravljalni odderek 13 dijakov. Razumljivo je, da se lahko vpis giblje le v mejah prostorskih zmogljivosti šole.

Šola ima oddelke za klavir, violino, kitaro, trobila, pihala in za harmoniko. Glasbeno vzgojno poslanstvo opravljajo 3 redno nameščene in 4 honorarne učne moči. V strokovnem in kadrovskem pogledu je NGŠ tesno povezana s celjsko glasbeno šolo. Šola se je uveljavila v javnosti z nastopi dijakov na javnih kulturnih prireditvah in s samostojnimi nastopi.

Vse priznanje gre ustanovitelju — občinski skupščini in za šolstvo ter prosveto pristojnim organom v občini, ki podpirajo in zagotavljajo nadaljni razvoj šole. Prepričani smo lahko, da bo šola v doglednem času prebrodila tudi sedanje težave glede neprimernih prostorov, v katerih dela. Potrebe glasbene šole bi kazalo upoštevati ob izgradnji nove osnovne šole, pri kateri bi bodisi v prizidku ali kako drugače zagotovili zanj 1 učilnico, ki bi jo imela v uporabi ves dan, 6 manjših prostorov in pisarno. Stroške vzdrževanja bi na ta način znižali, glasbena šola bi se lahko posluževala šolske dvorane (hala) za svoje prireditve. Učencem osnovne šole bi omogočili dopolnilni glasbeni pouk v neposredni bližini, obe šoli bi plodno sodelovali, s čimer bi glasbena vzgoja dobila še bolj množično osnovo.

Šola je sprejela v svoj delovni načrt razvoja še ustanovitev pevskega zbora, salonskega orkestra in godbe na pihala. Več sodelovanja pa bi bilo želeli med amaterskimi instrumentalnimi skupinami prosvetnih društev in glasbeno šolo, ki bi jim lahko bila v izdatno oporo.

Razmeroma kratko obdobje dela glasbene šole daje vidne rezultate.

OTROŠKO VARSTVO

(Predšolske varstveno-vzgojne ustanove)

Gospodarski napredek nekaterih večjih krajev je povezan s povečano stanovanjsko izgradnjo. Znano je, da je naša domovina po številu zaposlenih žena na tretjem mestu v svetu. Obojestranska zaposlitev staršev postaja skoraj pravilo. V zvezi s povečano stanovanjsko izgradnjo se vrše v občini močni premiki prebivalstva v kraje, ki so urbanistično vplivna območja. Ugotovljeno je, da je storilnost človeka, ki stoji pri stroju, ali dela v šoli, v pisarni, na poljih, v trgovini in drugod, odvisna od njegovega psihičnega stanja. Delovni učinek je odvisen med drugim tudi od tega, če sta starša na delovnem mestu prosta skrbi za varnost svojih otrok, če odhajata na delo mirno, z zavestjo, da je otrok v dobrih rokah.

Vse to potiska problematiko otroškega varstva močno v ospredje. Razprave o otroškem varstvu so se odvijale v letu 1964 z veliko ostrino in prizadetostjo v skupščinskih telesih pa v občinskih skupščinah in drugod.

Skupščina SRS je na seji Socialno-zdravstvenega in Prosvetno-kulturnega zbora dne 15. oktobra 1964 sprejela sklepe, ki obvezujejo občine, da čim prej sprejmejo programe otroškega varstva in zanj namenijo večja sredstva kot doslej, da bi tako uspešno izpolnile naloge, ki so nakazane v Resoluciji o nalogah komune in stanovanjske skupnosti pri otroškem varstvu in v Priporočilu za izvajanje nalog komune in krajevne skupnosti pri otroškem varstvu, ki ju je sprejela Ljudska skupščina SRS. Te programe naj komune upoštevajo pri izdelavi svojih perspektivnih programov razvoja in tudi že pri izdelavi družbenih planov za leto 1965. Sklepi nadalje obvezujejo Izvršni svet SRS, da prouči sistem financiranja celotnega otroškega varstva predvsem s stališča povečanja udeležbe sredstev splošne potrošnje.

»Celotno otroško varstvo pa mora dobiti primarno mesto v smernicah 7-letnega plana družbenega razvoja SR Slovenije.«

Sklepi so advekatni odraz družbenih potreb na področju otroškega varstva.

Delo občinske skupščine in njenih organov, krajevnih skupnosti in drugih družbenih činiteljev je usmerjeno v dve smeri:

1. S prehodom na enoizmenski pouk in z drugimi ukrepi omogočiti razširjeno varstvo šoloobveznih otrok s celodnevним bivanjem v šoli;
2. Izpolniti in razširiti zmogljivosti obstoječih vzgojno-varstvenih ustanov.

O celodnevnem bivanju otrok v šoli je bilo govora v poglavju o obveznem šolstvu, zato bo v naslednjih vrsticah prikazano stanje in perspektiva razvoja varstva predšolskih otrok.

V letu 1963 je bilo v občini 5 samostojnih varstveno-vzgojnih ustanov, ki so bile kasneje združene v eno samo ustanovo z enajstimi oddelki. Novembra 1963 pa je bilo stanje naslednje:

	Število oddelkov	Zmogljivost	Zasedba (število otrok)
Zalec (centralna ustan.)	5	60	80
Griže (vrtec)	1	25	27
Liboje	2	30	29
Prebold	2	45	38
Žovnek	2	25	27
S k u p a j	12	185	201

Že v bližnji prihodnosti se bo mreža oddelkov razširila. Predvidena je ureditev prostorov za dva oddelka v Arji vasi, dva oddelka v Založah, en oddelek v Vrbju, dva oddelka v Šempetru, dva na Vranskem in tri oddelke na Polzeli. Oddelki v Arji vasi in v Založah prično z delom v letu 1965.

Predvidena je tudi otvoritev novih oddelkov ob že delujočih varstveno vzgojnih ustanovah. Število oddelkov se bo povečalo: v Žalcu od 5 na 10, v Grižah od 1 na 2, v Preboldu od 2 na 4. Predvideno je, da bi do leta 1970 delovalo naslednje število oddelkov:

Žalec	10
Liboje	2
Prebold	4
Žovnek	2
Arja vas	2
Založe	2
Vrbje	1
Šempeter	2
Vransko	3
Polzela	3
Skupaj	31

Zmogljivost varstveno-vzgojnih ustanov bi se povečala od sedanjih 185 na približno 500 otrok.

Leta 1964 je delalo v varstveno-vzgojni ustanovi 13 vzgojiteljic, od tega 6 laičnih. Do leta 1970 bo potrebno 23 vzgojiteljic in 9 negovalk za otroke do dveh let starosti. Zato bo sklad za štipendiranje pri občinskem svetu za šolstvo povečal število štipendij za šolanje na srednji vzgojiteljski šoli.

Varstveno-vzgojna ustanova v Žalcu se bo v letu 1965 spremenila v kombinirano varstveno ustanovo, ki bo sprejemala v varstvo in nego tudi otroke do dveh let starosti, kasneje pa bo služila le v te namene. V urbanističnem načrtu razvoja mesta Zalec je določena gradnja druge ustanove v soseski Ložnica. Za predšolske otroke od dveh let naprej je predvidena ureditev varstva po stanovanjskih blokkih. Za več stanovanjskih stavb skupaj bo potrebno urediti v eni izmed njih posebne

sobe s pomožnimi prostori. Odlok o gradnji večjih stanovanjskih stavb sicer to že določa, žal pa se zatakne pri izvajanju, ker so nadzorni organi bodisi premalo pazljivi ali pa premalo zahtevni pri izvajanju predpisa.

Nadalje je predvidena novogradnja na Polzeli, kjer je v Tovarni nogavic zaposlenih mnogo žena, ki se sedaj na delo vozijo, a se bodo mnoge preselile z družinami v bližino tovarne ob stopnjevani izgradnji stanovanj. V okviru dolgoročnega načrtovanja se kažejo potrebe po novogradnjah objektov za otroško varstvo tudi v Preboldu, Šempetru in na Vranskem.

Predvidevamo lahko, da se bodo dislocirani oddelki varstveno-vzgojnih ustanov v raznih krajih občine osamosvajali hkrati z utrjevanjem krajevnih skupnosti. Najsmotrnejše bo, da skrb za razvoj, vzdrževanje in financiranje otroškega varstva v prihodnosti prevzamejo krajevne skupnosti. Za to nalogo pa morajo biti usposobljene in morajo imeti sredstva. Oslonitev na delovne organizacije se je pokazala za uspešno: posebno »Agrokombinat« Žalec je močno zainteresiran za delo varstvenih oddelkov v posameznih proizvodnih okoliših. Potrebna pa bo tesnejša povezava s šolami.

Ob pregledu opravljenega dela v varstveno-vzgojnih ustanovah in njihovih oddelkih ugotavljamo, da je bilo delo vzgojiteljev kljub neugodnim delovnim pogojem in pomanjkanju pripomočkov za igro in delo dokaj uspešno.

Otroško varstvo je opravilo svoje naloge in se tako uveljavilo v javnosti, predvsem pa pri starših.

IZOBRAŽEVANJE ODRASLIH

Izobraževanje odraslih je sestavni del sistema vzgoje in izobraževanja SFRJ. Pod pojmom izobraževanje odraslih razumemo splošno, strokovno, družbeno-ekonomsko in politično izobraževanje ter vzgojo odraslih (predvsem zaposlenih) občanov. Čeprav se ta naloga postavlja tudi pred šole, politične in družbene organizacije, je njen glavni uredničevalec vendarle delavska univerza, ki je finančno samostojna delovna organizacija. Svoje delo opravlja na podlagi splošnih družbenih potreb in po željah naročnikov (delovne in družbene organizacije ter občani). Izvaja idejno-politično, družbeno-ekonomsko, strokovno in splošno izobraževanje v sodelovanju z učnovzgojnimi in drugimi zavodi.

Pri realizaciji svojih nalog se poslužuje teh oblik in metod dela:

- analizira potrebe znanj, ki so z ozirom na strokovno delo ali družbeno funkcijo posameznim skupinam potrebna;
- programira vsebino za izobraževalno akcijo v skladu s potrebami praksa — teorija;

— metodično razporeja pouk in ga prilagaja procesu dela in ostalim principom izobraževanja odraslih s tem, da upošteva predznanja in izkušnje slušateljev, posreduje snov v najprimernejših oblikah, preverja znanja z metodo, prilagojeno in sprejemljivo za odrasle;

— andragoško, metodično in vsebinsko usmerja in usposablja predavatelje teoretičnega in inštruktorje praktičnega pouka;

— opravlja ostale naloge, ki so potrebne za organizacijsko in tehnično izvedbo izobraževalnih nalog.◀

(Iz poročila o delu Delavske univerze Žalec za leto 1963/64).

Delavska univerza Žalec je svoje naloge izpolnjevala zelo uspešno, o čemer pričajo podatki o izvedenih seminarjih in tečajih od leta 1959 do 1964:

Vrste izobraževanja	Šolsko leto	Število tečajev	Število slušateljev	Število
Ideološko, družbeno in ekonomsko izobraževanje	1959/60	10	343	
	1960/61	16	514	654
	1961/62	15	351	672
	1962/63	24	670	915
	1963/64	13	671	1.118
S k u p a j		78	2.549	3.359
Strokovno izobraževanje	1959/60	11	153	—
	1960/61	11	226	670
	1961/62	12	249	886
	1962/63	19	446	1.087
	1963/64	14	284	1.411
S k u p a j		67	1.358	4.254
Splošno izobraževanje	1959/60	4	95	—
	1960/61	4	114	84
	1961/62	8	209	96
	1962/63	20	590	426
	1963/64	15	474	273
S k u p a j		51	1.482	879

Oddelki za odrasle v letih 1959—1963:

Šola	Število oddelkov	Število vpisanih slušateljev
Osnovna šola	18	217
Administrativna šola	2	615
Ekonomska šola	9	41
S k u p a j	29	364

Javna predavanja od leta 1959 do 1964:

Solsko leto	Število in tematika predavanj									skupaj
	družb. polit.	družb. ekon.	vzgojna	zdravstvena	kmetijska	tehnična	obrambna vz.	potopisi	promet	
1959/60	29	22	15	10	11	3	—	10	—	98
1960/61	39	79	8	10	35	—	—	1	—	172
1961/62	10	9	12	18	11	9	3	6	5	83
1962/63	6	6	6	7	5	1	11	—	—	42
1963/64	2	1	2	5	16	2	25	6	1	60
Skupaj	86	117	41	50	78	15	39	23	6	455

Število poslušalcev na predavanjih:

1959/60	1.176	715	385	642	870	51	—	516	—	4.355
1960/61	1.445	3.315	420	460	1.750	—	—	80	—	7.470
1961/62	515	469	240	706	208	241	87	143	240	2.849
1962/63	267	346	150	215	310	82	1.061	—	—	2.431
1963/64	61	56	76	171	490	96	1.723	160	130	2.963
Skupaj	3.464	4.901	1.271	2.194	3.628	470	2.871	899	370	20.068

Podatki kažejo, da je število tečajev in seminarjev v porastu, zlasti tečajev za splošno izobraževanje. Zlasti je zaznavno veliko povečanje števila slušateljev (od 2 do 4-krat) in števila opravljenih učnih ur. Očitno je, da se je število predavanj kot informativnih oblik izobraževanja občanov zmanjšalo v korist formativnejšim oblikam, t. j. seminarjem in tečajem. V šol. letu 1963/64 se je število predavanj in poslušalcev spet nekoliko zvišalo.

Obsežno dejavnost delavske univerze osvetljuje še podatek o vrstah seminarjev in tečajev na področju strokovnega, družbenega in splošnega izobraževanja v šolskem letu 1963/64: HTV šole za kader v podjetjih Posavja, za Cestno podjetje in Metko Celje, tečaji za pletilne mehanike, za pletilke in za preizkus znanja v Tovarni nogavic Polzela, tečaji za mojstre »Juteksa«, za gostinske delavce »Hmeljarja«, za upravljalce podjetja »Zarja«, za interno kvalifikacijo v Tovarni nogavic Polzela, tečaj za prosvetne delavce, seminar za udeležence predvojaške vzgoje, 6 oddelkov politične šole (splošni, prosvetni, kmetijski, sindikalni, mladinski v Braslovčah in v Žalcu), šole za življenje nižje, I. in II. stopnje, šola za starše.

Pomembno mesto v okviru družbenega izobraževanja je dobila »politična šola«. Postala je ustaljena oblika ideološko-političnega usposabljanja za komuniste pa tudi za člane ZMS in SZDL, ki dosega s kakovostnimi predavanji, novimi metodami in oblikami dela stalen napredek. Slušatelji so glede na poklicno delo razdeljeni v ustrezne oddelke. V šolskem letu 1964/65 so delovali: oddelek za družbene službe,

kmetijski, sindikalni in mladinski oddelek (vsi v Žalcu) ter oddelek v Tovarni nogavic Polzela in oddelek za Tekstilno tovarno v Preboldu. Za nadaljnje izboljšanje dela teh oddelkov bo potrebno poglobiti povezavo med vodstvi političnih organizacij in vodstvi podjetij zaradi smotrnejšega kadrovanja in usmerjanja slušateljev. Določanje vsebine dela teh oddelkov temelji na analizi gospodarskih in političnih problemov v občini, vendar in povezavi s splošnim gospodarskim in političnim razvojem v državi in v svetu.

V šolskem letu 1963/64 je delalo 5 oddelkov osnovne šole s 95 slušatelji in 2 oddelka ekonomske srednje šole s 30 slušatelji.

V letih 1960 do 1962 je v Žalcu deloval dislocirani oddelek celjske administrativne šole. Zanimive podatke, ki jih je o ustanovitvi te šole in o žalskih oddelkih posredoval v svojem prispevku Gustav Grobelnik, priobčujemo na kraju tega sestavka.

Omejitev prostora ne dopušča podrobnejši prikaz celotne dejavnosti in vseh sektorjev izobraževanja delavske univerze.

Pri nadaljnem delu bo delavska univerza izkoristila svoje bogate izkušnje iz preteklih let — saj mesto in vloga delavske univerze je jasna. Potrebno pa jo bo še kadrovsko okrepiti ter poskrbeti za ustrezne učne prostore in za rešitev ostalih materialnih vprašanj; sedanje stanje namreč ne odgovarja obsegu in kakovosti njenega dela.

Sedemletni perspektivni načrt predvideva:

1. Že v letu 1965 namestiti strokovnega sodelavca, absolventa višje kadrovske šole, ki bo organizator strokovnega izobraževanja.
2. Namestitev industrijskega psihologa za vsa področja dejavnosti.
3. Namestitev ekonomista za področje družbeno-ekonomskega izobraževanja.
4. Zaradi povečanja dejavnosti in števila osebja delovne organizacije ji je potrebno dodeliti primernejše upravne prostore.
5. Pridobiti mora tri lastne učilnice in druge pomožne prostore za izvajanje izobraževalne dejavnosti.

Delovna organizacija ne bo zmogla sama uresničiti gornjega programa, zato bo potrebna izdatna pomoč ustanovitelja in delovnih organizacij v občini.

Ponuja se zamisel, da bi za delavsko univerzo pridobili prostore v novi osnovni šoli, ki bo delala le v eni izmeni in bodo učilnice, ki ne bodo uporabljene za podaljšano bivanje učencev v šoli, proste. Seveda bi bilo praktično, ko bi ob izdelavi načrtov upoštevali potrebe po upravnih prostorih delavske univerze; izgradnja posebne stavbe zanj bi bila težko izvedljiva. Morda bi se kdaj kasneje preselila v dom družbeno-političnih organizacij. Dejstvo je, da predstavljajo oddelki delavske univerze sedaj tretjo izmeno v preobremenjeni obstoječi osnovni šoli v Žalcu. Sodobno izobraževanje odraslih terja drugačne metode kot delo v obvezni osnovni šoli, sodobna didaktična in avdio-vizuelna sredstva ipd.

Delovna organizacija je prešla na samostojno financiranje leta 1962. Uspešno je izvrševala finančne obvenosti in ustvarjala sredstva za osebne dohodke in sklade v razmerju 80 : 20. Ne more pa ustvarjati sklada za štipendiranje in sklada za investicije.

Zaključne misli

Delavska univerza Žalec bo nadaljevala z intenzivno izobraževalno dejavnostjo za odrasle. Ob zadostni in strokovno zadovoljivi zasedbi delovnih mest bo razširila in poglobila teamski način dela in se usmerila tudi k reševanju naslednjih nalog kadrovske-izobraževalne narave:

— sodelovanje pri letnem in dolgoročnem načrtovanju kadrov za potrebe delovnih organizacij v gospodarstvu in družbenih službah;

— sodelovanje pri raziskovanju izobraževalnih potreb za nove in za že zaposlene kadre;

— sodelovanje pri izdelavi organizacijske strukture izobraževalnih centrov v delovnih organizacijah oziroma skupnega medtovarniškega centra za manjše delovne organizacije;

— sodelovanje pri izbiri in usposabljanju stalnih in občasnih instruktorjev praktičnega dela in predavateljev tehničnega pouka;

— sodelovanje pri izdelavi profilov in programov za delovna mesta širokih in ozkih profilov;

— sodelovanje pri izdelavi programov za dopolnilno izobraževanje;

— sodelovanje pri izdelavi testov oziroma preizkusov sposobnosti novih in že zaposlenih kadrov;

sodelovanje pri izvedbi skupnih izobraževalnih akcij, ki so enake za več delovnih organizacij oziroma za posamezne delovne organizacije;

— organiziranje tehničnega servisa za izposojanje in izdelavo tehničnih učil in učnih pripomočkov.

ADMINISTRATIVNA ŠOLA V ŽALCU

Izredni naval na administrativno šolo v Celju ob njeni ustanovitvi julija 1960 (število vseh prosilk je znašalo takrat 168, sredi avgusta pa 179), torej še po izteku rednega roka za vpis v šolo II. stopnje, je sprožil idejo, da bi vse kandidatke iz Savinjske (deloma tudi iz Šaleške) doline zadržali v Žalcu v posebnem oddelku celjske administrativne šole. Za tak detaširani oddelek pa seveda ni govorilo le veliko število kandidat z omenjenega področja, temveč tudi pomanjkanje učilnic v Celju. Administrativni šoli so bile ob ustanovitvi dodeljene 3 učilnice v celjski gimnaziji, od teh je ena bila urejena za 25 sedežno

strojepisnico, ostali dve pa sta bili na razpolago 125 dijakinjam iz Celja in okolice, brez Savinjske doline, od koder je bilo preko 40 kandidatk.

Ker sta torej dve celjski učilnici z okoli 60 sedeži mogli služiti le štirim oddelkom v dveh izmenah, je bila ideja o posebnem detaširanem oddelku za Savinjske prav dobrodošla. Zato je prvi šolski odbor, podprt z zagovorniki te pobude in člani šolskega odbora Franca Vidmajerja, tedaj tajnika odbora za strokovno šolstvo pri Okrajni obrtni zbornici, Ivana Robiča, tedaj načelnika oddelka za splošne zadeve občine Žalec in tedanjega referenta za šolstvo pri žalski občinski skupščini Jožeta Gluka, sklenil na svoji drugi seji 17. 8. 1960, da se razen štirih oddelkov v Celju odpre še en oddelek v Žalcu. Za žalski oddelek je prišlo v poštev 41 kandidatk ali skoraj četrtina vseh prosilk.

Medtem ko je sredstva za osebne izdatke žalskega razrednega učnega zbora zagotovil ustanovitelj, t. j. celjska občina, je žalska občina prevzela nase skrb za materialne pogoje, pri čemer je bila mišljena predvsem ureditev strojepisnice. Oddelek je dobil učilnico v poslopju žalske osnovne šole in sicer za popoldanski pouk.

Največjo težavo je predstavljala organizacija pouka strojepisja; ne toliko zaradi ustrezne učne moči, pač pa zaradi pisalnih strojev. Iz šolskih zapisnikov je mogoče ugotoviti, da zaradi nezadostnega števila pisalnih strojev do prve ocenjevalne seje 4. novembra 1960 še sploh ni bilo pouka strojepisja. Šele v tem mesecu je bilo na voljo toliko pisalnih strojev, da se je moglo začeti s poukom v dveh izmenah. Ob tem, ko je bilo za silo rešeno vprašanje pisalnih strojev, pa je nastopilo vprašanje primerne »strojepisnice«. V prenapoljeni osnovni šoli je bila potrebna zgledna mera razumevanja, pripravljenosti pa tudi iznajdljivosti tako vodstva osnovne šole, kakor vodstva vajeenske šole, da je ena strojepisna skupina dobila na razpolago za pouk šolsko jedilnico, druga pa eno izmed učilnic vajeenske šole. Zamuda (okoli 100 učnih ur) ter več ali manj neprimerni učni prostori so zahtevali od učiteljic in dijakinj skrajno skrb in marljivost, da so tudi v pouku strojepisja dohitele celjske oddelke.

Naklonjenost žalske občine za materialno plat oddelka se je posebej odrazila v enkratni dotaciji njenega družbenega sklada za šolstvo za leto 1961, ki je znašala 500.000 din.

Učni zbor žalskega oddelka administrativne šole so sestavljali v šolskem letu 1960/61:

Bolhar Alojzij za stenografijo, Ferencak Karel (kasneje Šelih Stane) za družbeno-politično ureditev SFRJ, Gorišek Mirko za računstvo, Grčar Slavko za politično ekonomijo, Kralj Viljem za slovenščino in angleščino, Nedoh Vida in Zupanc Ladica za strojepisje, Ponikvar Igor za pisarniško poslovanje, Gustav Grobelnik pa za gospodarsko poslovanje;

v šolskem letu 1961/62 pa: Bolhar Alojzij za stenografijo, Cafuta Mira (sprva Pipal Branko) za računstvo, Kralj Viljem za slovenščino in angleščino, Lasnik Milka za telovadbo, Nedoh Vida in Zupanc Ladica za strojepisje, Ponikvar Igor za pisarniško poslovanje, Salesin Edvard

za lepopisje, Tajnšek Bojan za družbeno-ekonomske vede in osnove upravnega postopka, Umnik Majda za srbohrvatski jezik, Grobelnik Gustav pa za gospodarsko poslovanje, kasneje tudi za družbeno-ekonomske vede.

Seznama povesta, da so splošnoizobraževalne predmete v glavnem poučevali učitelji iz Žalca, strokovno-teoretične oziroma strokovno-praktične pa deloma člani učnega zbora celjske AŠ, večinoma pa strokovnjaki iz prakse iz Žalca oziroma iz Celja.

Obe šolski leti je nehvaležno breme vodje žalskega oddelka AŠ požrtvovalno nosil Kralj Viljem.

Učenke so bile večinoma iz Žalca in njegove neposredne okolice (21), ostale pa s Polzele, z Vranskega, iz Braslovč in okolice (17) ter področja Velenja in Šoštanja (3); v glavnem torej vse z območja žalske občine. V prvi letnik 1960/61 se je vpisalo 41 dijakinj, šolo pa je z ključnim izpitom opravilo 31 dijakinj.

Po ugotovitvah učnega zbora oziroma vodje oddelka so oddelek sestavljale dijakinje s slabšimi učnimi uspehi v osnovni šoli in katere je privedla na administrativno šolo prvenstveno stiska, ker na druge šole niso mogle. Kljub temu pa je bilo že prvo šolsko leto zaznamovano veselje do izbranega poklica in temu ustrezno izboljšanje učnega uspeha. Le-tega ponazarjamo s priloženo preglednico učnega uspeha v odstotkih:

Prvo šolsko leto 1960/61

I. polletje		II. polletje	
Oddelek v Žalcu	78,00	Oddelek v Žalcu	92,70
Najboljši odd. v Celju	71,43	Najboljši odd. v Celju	73,50
Povprečje	64,37	Povprečje	69,90

Drugo šolsko leto 1961/62

I. polletje		II. polletje	
Oddelek v Žalcu	73,68	Oddelek v Žalcu	71,96
Najboljši odd. v Celju	75,00	Najboljši odd. v Celju	62,97
Povprečje	61,32	Povprečje	62,96

Preglednica kaže, da je bil žalski oddelek po uspehu ves čas ne samo nad povprečjem, ampak — z izjemo prvega polletja 1961/62 — tudi vedno na prvem mestu.

Ni dvoma, da je prav uspešna učno-vzgojna pot žalskega oddelka AŠ prispevala k sklepu, da se je že po prvem šolskem letu in sicer s šolskim letom 1961/62 z organizacijsko podporo žalske delavske uni-
verze odprl še posebni oddelek administrativne šole za zaposlene.

Dr. Bogomila R. Kranjc:

RAZVITOST IN RAZVOJ ZDRAVSTVENE SLUŽBE V OBČINI ŽALEC

Zdravstvena služba je ena od družbenih služb v občinski skupnosti in mora biti njen harmonični del. Njena razvitost je odraz splošne gospodarske razvitosti in moči komune.

Na razvoj zdravstvene službe vplivajo:

1. geografski pogoji,
2. gospodarska struktura,
3. socialna struktura prebivalstva,
4. življenjska dogajanja,
5. zdravstveno stanje prebivalstva — obolevnost,
6. razvoj medicinske znanosti,
7. ekonomska zmogljivost socialnega zavarovanja,
8. sedanja razvojna stopnja zdravstvene službe,
9. ekonomska moč komune,
10. ustava in zakonski predpisi, ki urejajo zadeve s področja zdravstva.

Potrebno je, da osvetlimo pogoje, v katerih se je zdravstvena služba razvijala, da bomo lažje razumeli potrebe in naloge, ki jo čakajo prihodnosti.

1. Savinjska dolina je brez pretiravanja ena najlepših dolin v Sloveniji. Občina Žalec zavzema njen jugovzhodni del, ki meri 34.917 ha. Ta del doline, ki jo obrobajo z vseh strani predgorja Savinjskih Alp in Karavank, je širok in prehaja na vzhodu v Celjsko kotlino.

2. Kakor znano, je ravninski predel doline zelo primeren za gojenje monokulture hmelja. Gozdovi v višinskih predelih so nudili tamkaj vir zaslužka kmečkemu prebivalstvu. Pod masivom Mrzlice so nahajališča rjavega premoga, ki ga eksploatirajo v rudnikih Zabukovica in Liboje. Vendar so se zaloge v taki meri zmanjšale, da je postalo vprašanje obstoja rudnika Zabukovica tako pereče, da je preusmeritev proizvodnje na eksploatacijo nekovnih žil v teku.

V gospodarski strukturi komune je kmetijstvo tista gospodarska panoga, ki je bila že v preteklosti in je še deloma danes osnova ekonomske moči občine.

Stoletno tradicijo ima tudi tekstilna industrija. Najstarejša tovarna je Tekstilna tovarna Prebold, sledi ji Tovarna nogavic na Polzeli in Juteks v Žalcu. Keramična tovarna v Libojah bo kmalu praznovala 150. obletnico svojega obstoja.

Iz naštetega vidimo, da je bila industrija že v preteklosti, še bolj pa je danes, močan ekonomski faktor v občini.

3. Če izhajamo iz gospodarske strukture, nam bo jasna socialna struktura prebivalstva, gostota naseljenosti in urbanizacija doline.

Po zadnjem štetju živi na področju žalske komune 31.152 prebivalcev. V razpredelnici je podano prebivalstvo po spolu, kmečki in nekmečki poklicni skupini in vzdrževanosti:

Leto	Vsi	Moški	Ženske	Kmečk.	Nekmeč.	Aktiv.	Vzdržev.
1953	29.250	13.552	15.698	12.347	16.903	16.393	12.857
1961	31.152	14.683	14.469	10.126	21.026	17.673	13.479

Zgornji podatki temljijo na končnih rezultatih popisov v letih 1953 in 1961. Med kmečko in nekmečko prebivalstvo so poleg aktivnih zajete tudi po njih vzdrževane osebe. Aktivno prebivalstvo je zajeto v širšem pomenu, to je, da so tu upoštevane vse aktivne osebe ter osebe z lastnimi dohodki.

V zadnjem letu smo zabeležili že 9000 aktivno zaposlenih, to je dobra četrtina vsega prebivalstva. Število zaposlenih je najvišje v tekstilni industriji, v zadnjem letu se je tudi močno spremenil procent zaposlenih v kmetijstvu (družbeni sektor), ko se je formiral Kmetijski kombinat Žalec. Nenehno upada število kmečkega prebivalstva, kar je posledica socializacije na vasi. Pereč postaja problem ostarelih kmetov na višinskih kmetijah, ki niso interesantne za podružbljenje. Ti stari kmetje so navadno tudi kronični bolniki, ki bodo morali biti kontinuirano zdravljeni, vendar pa običajno nimajo sredstev, da bi si plačali zdravniško pomoč in zdravila. Zaradi tega je zdravstvena služba pogosto v težkem položaju, ko ima pred seboj bolnika, ki je zdravljenja nujno potreben, vendar mu ga zaradi togih predpisov, ki so včasih skoraj že nehumani, ne more nuditi.

4. Nadaljnje vodilo za razvoj zdravstvene službe so življenjska dogajanja: sem spadajo naravno gibanje in selitve prebivalstva.

Prirast prebivalstva

Leto	Naravni	Selitveni	Skupaj
1958	295	67	362
1959	218	170	388
1960	181	30	211
1961	306	-95	211
1962	172	15	187

Naravno gibanje prebivastva:

Leto	Rojenih		Umrlih		poroke	razveze	priselitve	izselitve
	živ.	mrtv.	vsi	dojenč.				
1958	609	4	314	13	249	25	976	909
1959	586	4	368	22	279	25	966	796
1960	530	6	349	18	260	12	885	853
1961	574	7	268	17	263	18	794	889
1962	584	5	412	10	150	26	929	914

Rojstva na 1000 prebivalcev primerjalno:

Leto	SFRJ ‰	‰ SRS	Obč. Žalec ‰
1960	23,5	17,6	18,8
1961	22,7	18,2	18,4
1962	22,0	18,3	18,8

Naravni prirastek v občini Žalec je torej nekoliko nad republiškim povprečjem in znatno pod jugoslovanskim povprečjem.

Število umrlih na 1000 prebivalcev primerjalno:

Leto	SFRJ ‰	SRS ‰	Obč. Žalec ‰
1960	9,9	9,6	11,8
1961	9,0	8,8	8,6
1962	9,9	10,0	13,3

Procent umrljivosti je v občini Žalec nad republiškim in jugoslovanskim povprečjem. To število je zato tako visoko, ker so na področju občine Bolnica za pljučne bolezni in trije domovi za ostarele. Bolniki, umrli v teh zavodih, so zajeti v številu umrlih na področju občine. Za razvitost in uspešnost zdravstvene službe je najboljšje merilo umrljivost dojenčkov. Za naše področje je značilno znatno število mrtvorojenih, dalje nedonošenčkov, ki pozneje podležejo različnim porodnim komplikacijam in infektom.

Število umrlih dojenčkov na 100 živorojenih v procentih:

Za obč. Žalec	
Leto	procent
1958	2,1 %
1959	3,6 %
1960	3,4 %
1961	3,0 %
1962	1,7 %

Za življenjska dogajanja kake populacije je zelo važna migracija prebivalstva, priseljevanje in odseljevanje, to je pa v žalski komuni znatno, kar je razvidno iz navedenih podatkov. Znatno je število sezonskih delavcev, ki so v glavnem zaposleni v gradbeništvu, pri regulacijskih delih in v kmetijstvu, v sezoni obiranja hmelja.

Prav obiralci hmelja, ki pridejo za kratek čas in v velikem številu, pa predstavljajo za zdravstveno službo poseben problem.

5. Zdravstveno stanje prebivalstva — obolevnost

Za analiziranje zdravstvenega stanja prebivalstva oziroma njegove obolevnosti lahko vzamemo samo določeno skupino zavarovancev, za katere imamo na voljo statistične podatke, ki so verodostojni. To so aktivni zavarovanci.

Tekom let smo ugotovili obolevnost, ki jo prikazujemo na tabeli po vrstnem redu pogostnosti in številu bolnikov. Upoštevali smo obolenja, ki so za naše področje najbolj pogostna.

Bolezen	Št. bolnikov			
	1961	1962	1963	1964
H N	1.030	930	964	1.108
O N	960	738	861	1.044
Revmatizem	935	654	628	872
Influenca	677	2.331	645	1.125
Infek. kože	459	435	512	563
Bol. žel. - dvanajstn.	375	410	495	605
Bol. žen. spolovil	201	200	206	211
Psihoze, duš. motnje	318	198	276	391
Bol. žen. sečil	148	150	181	214
Splavi	110	126	140	135
Strežba svojcev	458	621	1.030	1.054

Kratici HN in ON pomenita hišne nezgode in obratne nezgode. Pri primerjanju podatkov vidimo, da je število nezgod, ki so se prime-rile zavarovancem doma, znatno večje od onih na delovnem mestu.

To pomeni, da so delavci po rednem delu na svojem domu ali pri kmetih močno zaposleni in tudi izpostavljeni različnim noksam. Večina delavcev na področju občine Žalec je polproletarcev, kar pomeni, da ima vsak doma še malenkost zemlje, hišico in redi kakšnega prašička ali celo kravo. Na ta način si skuša izboljšati svoj standard. Za leto 1962 je značilno veliko število primerov influence, ki se je pojavila na našem področju v epidemični obliki v pomladanskih mesecih leta 1962 in je obolel širok krog prebivalstva. V tem letu je bilo tudi število smrtnih primerov večje, saj je podleglo influenci precej starih ljudi, ki so manj odporni.

Za zdravstveno stanje prebivalstva je tudi zelo važno gibanje nalezljivih bolezni, ki bo podano v naslednji tabeli:

Bolezen	1960	1961	1962	1963
Osl. kašelj	5	8	27	12
Inf. vnet. jeter	40	25	25	14
Škrlatina	16	20	14	92
Ošpice	24	328	102	78
Šen	21	21	16	16
Tifus	—	5	2	2
Paratifus	15	6	2	1
Meningitis in vnetje možgan	21	12	25	28
Tetanus	3	—	1	2
Zastrup. s hrano	—	9	1	2
Poliomielitis	3	2	—	—
Difterija	1	—	—	—
Dizenterija	24	8	—	—

Z rednim vsakoletnim cepljenjem otrok proti kozam, davici, oslovskemu kašlju, tetanusu in otroški paralizi je zdravstveni službi uspelo nekatere bolezni popolnoma zatreti, nekatere pa omejiti, kot npr. davico, oslovski kašelj, otroško paralizo.

6., 7., 8., Stopnja razvoja zdravstvene službe je na eni strani odvisna od razvoja medicinske znanosti na splošno, na drugi strani pa od ekonomske moči Zavoda za socialno zavarovanje in komune. V dobi privatne zdravniške prakse je bilo prepuščeno posameznemu zdravniku, njegovi iniciativi in strokovnosti, kako in v koliki meri je skrbel za zdravstveno stanje zaupanega mu prebivalstva. V naši družbeni ureditvi je prevzela odgovornost za zdravstveno stanje prebivalstva družba; tako je postala ta odgovornost kolektivna, v kateri imajo tudi zdravstveni delavci svoj delež. Iz leta v leto se vleče protislovje med željo po izpopolnjevanju in modernizaciji ter sodobnejši opremljenosti zdravstvene službe in finančno ekonomsko zmogljivostjo plačnikov zdravstvenih storitev. Vendar bo treba najti izhod v delitvi bremen med komuno, socialnim zavarovanjem in gospodarskimi organizacijami, kajti vedno jasnejši postaja imperativ po preusmeritvi kurativne zdrav-

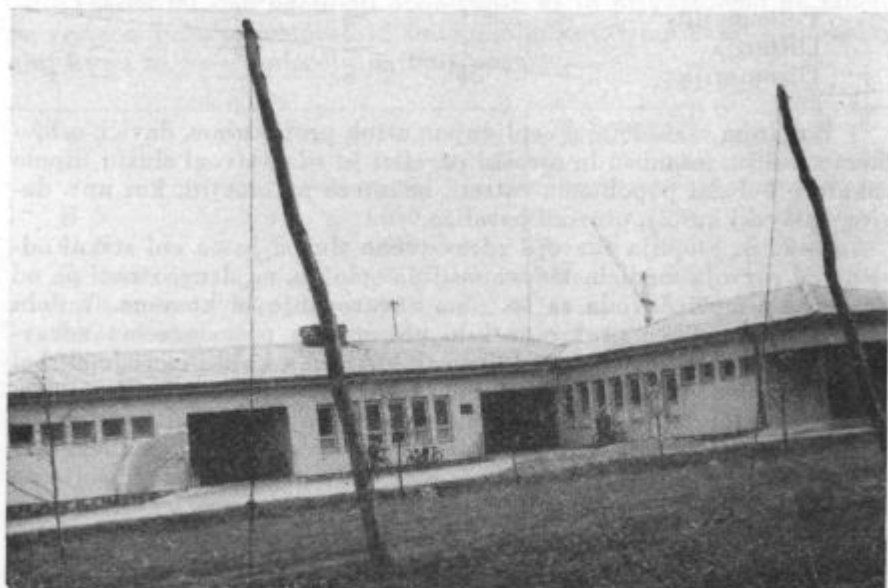
stvene dejavnosti, ki je predvsem namenjena posamezniku, na dejavnosti, ki so pomembne za vso komuno.

9. Čedalje intenzivnejši industrilizaciji doline sledi izgradnja štirih urbanih centrov, kot so Žalec, Polzela, Prebold in Vransko. V teh centrih in še v Zabukovici in Libojah je sorazmerno dobro razvita ambulantno poliklinična zdravstvena služba.

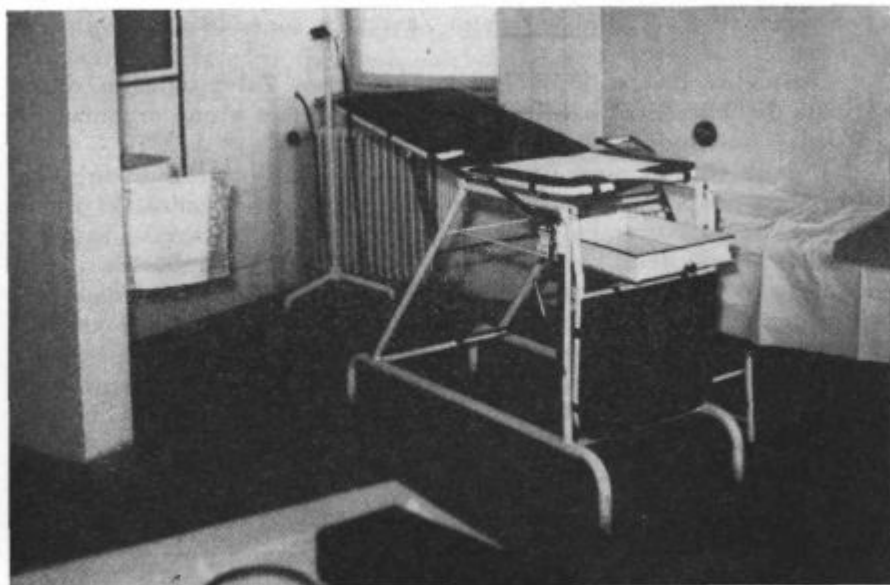
Organizacija zdravstvene službe v občini Žalec je bila pred leti naslednja:

V Žalcu in Polzeli je bil zdravstveni dom, v Preboldu, na Vranskem, v Zabukovici in Libojah pa so bile zdravstvene postojanke. Vsaka od teh ustanov je bila popolnoma samostojna, s svojimi organi upravljanja, s svojo finančno ekonomsko službo in s svojimi interesi. Pri taki organizaciji zdravstvene službe so prišli interesi in ambicije močno do izraza. Rezultat take neenotne politike je bil ta, da so se nekatere zdravstvene ustanove dosti bolj opremile od drugih in da je bila kvaliteta zdravstvene pomoči, ki so je bili deležni občani, dokaj različna. Posledica je bila neekonomično trošenje sredstev skladov socialnega zavarovanja, zaradi pomanjkljive izobrazbe finačno administrativnega kadra pa je bilo poslovanje neažurno in pomanjkljivo.

Za reševanje številnih nalog, ki so se začele porajati iz pestre problematike terena, pa zdravstvena služba v tej organizacijski obliki ni bila sposobna. Preiti je bilo treba na trdnejšo notranjo organizacijo te službe v občinskem merilu, povezati med seboj posamezne zdravstvene postaje, uskladiti njihovo strokovno delo, finačno ekonomsko službo in

Zdravstveni dom na Polzeli

Interier Zdravstvenega doma na Polzeli

Centralni Zdravstveni dom v Žalcu pred dograditvijo

s tem racionalizirati porabo sredstev Zavoda za socialno zavarovanje in komune.

Novembra 1961 se je občinska skupščina v Žalcu odločila, da bo združila dislocirane zdravstvene postaje na terenu v eno organizacijo — Zdravstveni dom Žalec s sedežem v Žalcu.

Pravno je bila nova organizacijska oblika določena in urejena, dejansko se je pa Zdravstveni dom znašel pred goro nalog, ki jih je bilo treba rešiti. Nujno potrebno je bilo izpopolniti kadrovsko zasedbo, izboljšati pogoje dela, ki so bili najslabši v Žalcu in predvsem urediti finančno ekonomsko poslovanje ter postaviti solidne temelje samoupravljanju. Izgradnja novega zdravstvenega doma je postala za zdravstveno službo življenjskega pomena, za občinsko skupščino pa naloga številka ena, saj je bilo več kot jasno, da bo šele z ureditvijo in modernizacijo delovnih pogojev dana osnova za solidnejše strokovno delo, ki bo moralo zajeti zdravstveno varstvo v širšem smislu.

Po sedANJI organizacijski shemi deluje na področju občine Žalec 1 zdravstveni dom in 5 zdravstvenih postaj, 1 protituberkulozni dispanzer, 3 dispanzerji za žene, 6 posvetovalnic za žene, 1 dispanzer za otroke 18 posvetovalnic za otroke, 5 zobnih ambulant, 1 šolska zobna ambulanta, higienska postaja in statistika ter patronažna in babiška služba.

V teh strokovnih enotah je zaposlenih 12 zdravnikov, 2 stomatologa, 5 višji dentisti, 1 dentist, 5 zobotehnikov, 3 višje medicinske sestre, 6 medicinskih sester, 4 babice, 13 bolničark in 6 zobnih asistentk. Higiensko postajo vodi sanitarni tehnik.

Neposredno z urbanizacijo in industrializacijo so povezani komunalni in zdravstveni problemi, od nadzorstva nad vodooskrbnimi objekti, kanalizacijo, hrano, gostišči, šolami, ostalimi javnimi objekti, delovišči in delovnimi pogoji. Pri programiranju zdravstvene službe v naslednjih letih bodo te naloge velikega pomena, ker bo treba preiti od sedanje oblike nudenja zdravniške pomoči po sistemu gašenja požara na preprečevanju obolevanja z iskanjem in odstranjevanjem vzrokov bolezni. Za te naloge bo potrebna kadrovska močna, strokovno usposobljena in sodobno opremljena higienska služba; nadalje bo potrebno organizirati dispanzer za medicino dela, dispanzer za šolsko mladino in športno ambulanto. Predviden je kabinet za fizioterapijo, katerega naloga ne bo samo s fizioterapevtskimi metodami rehabilitirati poškodovanih delavcev, temveč tudi korekcija okvar okostja pri šolski mladini s korekturno gimnastiko.

Zaradi čedalje obširnejših nalog v preventivni zaščiti prebivalstva bo potrebno deliti delo na tak način, da ne bo, kot doslej, vsak zdravnik opravljal vsega ampak da bodo posamezniki usposobljeni za tisto področje dela, ki jih veseli in za katero bodo tudi strokovno bolj usposobljeni.

V naslednjem obdobju bo naloga zdravstvenih delavcev sedanjo organizacijo zdravstvene službe utrditi, izpopolniti in skrbeti za kontinuiran strokovni dvig.

V spodnji tabeli je podan pregled števila zdravnikov, števila ambulantnih pregledov in hišnih obiskov od leta 1955 do 1964.

Leto	Št. zdravnikov	Ambulantni pregledi	Hišni obiski
1955	6	60.211	2.969
1956	6	61.127	2.776
1957	7	70.099	5.587
1958	8	77.684	6.295
1959	8	86.819	5.977
1960	9	98.375	7.949
1961	10	101.458	7.655
1962	10	102.212	8.804
1963	11	100.541	8.286
1964	12	111.265	11.500

Od leta 1955 do leta 1964 se je število zdravnikov podvojilo. Število ambulantnih pregledov je poraslo za 84,8 %, število obiskov pa za 280,6 %. V tej tabeli ni upoštevano delo na preventivnem področju, ki je tudi znatno poraslo. Te številke naj služijo samo za ilustracijo povečanja obsega dela.

Za prikaz dela v zobozdravstveni službi smo vzeli samo razdobje od 1961. do 1964. leta, ker imamo za to dobo podatke. Stanje kadra in števila opravljenih storitev je bilo v tem času takole:

Leto	Število zob. terapevtov	Število zobotehnikov	Število storitev
1961	6	5	47.072
1962	4	5	52.610
1963	6	5	45.091
1964	6	5	57.517

Zobozdravstvena služba na področju občine Žalec je vsa leta močno pomanjkljiva predvsem zaradi pomanjkanja zobozdravstvenega kadra. V zadnjih dveh letih se je strokovni sestav terapevtov znatno popravil. V letu 1964 je bilo v ZD Žalec zaposlenih: 2 stomatologa, 5 višji dentisti, 1 dentist. Še vedno pa je dosti premalo zobotehničnega kadra.

Prof. Janko Orožen:

PRETEKLOST SAVINJSKE DOLINE OD DAVNIH DO DANAŠNJIH DNI

Z izrazom Savinjska dolina označujemo poročje gornje in srednje Savinje, dolino sólo in gorska pobočja s stranskimi dolinicami na obeh straneh reke, izvzemamo pa dolinsko prelomnico med Celjem in Zidanim mostom, po kateri teče spodnja Savinja, prav tako Šaleško dolino, iz katere skozi tesno sotesko dovaja vodo Savinji pritok Paka.

Od Celja do soteske nad Letušem sega Spodnja, nad Letušem je Gornja Savinjska dolina. Spodnja Savinjska dolina ima na južni strani važen odcep, ki preko Vranskega z enim krakom sega proti Trojanam, z drugim pa proti Motniku. Na severni strani ima Spodnja Savinjska dolina kratek odcep, ki sega ob spodnji Paki preko Šmartnega ob Paki do ozadja Gorenja, kjer se pričena soteska.

Gornja Savinjska dolina ima na južni strani dva dolga dolinska odcepka, skozi prvega, Zadrečko dolino, teče Dreta, ob kateri nas pot privede v Gornji grad in Novo Štifo, po drugem teče Lučanska Bela od Črničca, preko katerega prispemo pri Stahovici nad Kamnikom iz doline Črne v dolino Kamniške Bistrice.

PRAZGODOVINSKA DOBA

Najstarejše razdobje prazgodovinske dobe označujemo kot starejšo kameno dobo ali paleolitik. Ta zgodovinska doba sovпада časovno z zadnjim predzgodovinskim geološkim razdobjem, ledeno dobo ali pleistocenom. Tedaj so bila naša gorstva in doline že oblikovane, vendar je višja pobočja Savinjskih Alp še odeval ledeni pokrivač, ki se je spuščal navzdol v dolinske razpoke in jih oblikoval v danes tako lepe ledeniške doline: v Robanov kot, v Logarsko dolino in v Matkov kot. Ledená doba ni trajala nepretrgoma, ampak je med hladnimi imela več toplih medledenih razdobj.

Ali je bila Spodnja Savinjska dolina naseljena že v starejši kameni dobi, tega ne vemo. Glede na geološko stanje, ki je tedaj vladalo v njej, je verjetno, da je bila še nenaseljena. Pač pa je ugotovljena delna naselitev visokih planinskih področij. Univerzitetni profesor Srečko Brodar je v letih 1928 do 1940, ko je bil še profesor celjske gimnazije, odkril v Potočki zijalki na Olševci, 1.700 m nad morjem, bogate sledove življenja tedanjih prebivalcev: orodje iz kamna, preprosto oklesano in obrušeno, in iz kosti, ki so bile celo ornamentirane, nadalje več ognjišč, ki pričajo, da so prebivalci nad 100 m globoke zijalke že poznali ogenj ter ogromno količino kosti jamskega

medveda, čigar meso jim je bila hrana. Najdišče ni iz ostrejšega ledenodobnega razdobja, ampak iz poslednje tople medledene periode, ki je vsekakor nekoliko desetisočletij za nami. Slične predmete so odkrili v francoskem Aurignacu, zato pravimo, da pripadajo aurignaški periodi mlajšega paleolitika. Ko je tedanji človek živel visoko v gorah, je dolinsko dno pokrivala mračna megla. Potočka zijalka je najvišje ležeče paleolitsko najdišče in je najditelju med strokovnjaki ustvarila svetovni sloves. Najdeni obdelani predmeti so shranjeni v celjskem muzeju, ogromna količina dobro ohranjenih medvedjih kosti, ki so bile shranjene v severnem krilu bivše stare gimnazije poleg opatijske cerkve, je pa v februarju 1945 uničila letalska bomba.

Profesor Brodar je v dveh odcepkih Šaleške doline, v Mornovi zijalki pri Belih vodah in v jami Špehovki pri Hudi Luknji, odkril še nadaljnje sicer manj bogate ostanke iz paleolitske dobe. V Špehovki je zadel tudi na predmete, o katerih je sodil, da pripadajo srednji kameni dobi ali mezolitiku (800—3000 let pred n. št.).

Redke so tudi najdbe iz mlajše kamene dobe ali neolitik. Posamezni kamniti predmeti (uteži, sekire in kladiva) so iz spodnje soseščine: iz okolice Celja, Vojnika in Rifnika. V pravi Savinjski dolini so našli en sam predmet, ki pripada mlajši kameni dobi: kamnito sekiro, na katero so zadeli, ko so na Štruljevem griču nad Mozirjem odkopavali staro slovansko grobišče.

Mlajši kameni dobi sledeča bakrena doba ni dala prav nikakih najdb; naslednja, bronasta doba, je pa zastopana po srpih in suličnih oseh, ki so jih izkopali na Čretu nad Vranskim, in po manjših bronastih predmetih z Brega pri Celju.

Naslednja, starejša železna ali hallstattska doba, se pa že jasneje kaže našim očem. Casovno sega približno od leta 1000 do 500 pr. n. št. Večje najdišče iz te dobe imamo na južnem obrobju spodnje Savinjske doline. To so velike gomile na pobočju med Grižami in Seščami. Prvotno je bilo teh gomil nad 60. Ker so domačini nekatere izmed njih prekopali, da so si razširili njive, jih je ostalo še nad 50, vendar so nekatere izmed njih prazne, kajti celjsko Muzejsko društvo jih je v osemdesetih letih prejšnjega stoletja prekopal in najdene predmete shranilo v svojem muzeju. Drugo veliko najdišče je na Rifniku, ki je pa že na vzhodni meji celjskega področja. To najdišče je zanimivejše in časovno ter predmetno bogatejše od savinjskega, saj sega iz hallstattske celo v rimsko dobo in nudi poleg grobov in predmetov v njih tudi temelje stavb. Manjše hallstattske najdbe imamo iz Gotovelj in s Homa pri Grižah, kjer je domnevno bilo naselje, katerega prebivalce so pokopavali med Grižami in Seščami. V novejši dobi smo zvedeli, da so v Šentjanžu pri Rečici v Gornji Savinjski dolini prekopali več ploskih grobov, v katerih so v komorah, ki so bile obdane s kamnitimi ploščami, našli plitke grobne posode. Kustos celjskega muzeja Alojzij Bolta sodi, da pripadajo hallstattski dobi, in meni, da bo na mestu najdišča treba sistematično kopati.

Prebivalci hallstattske dobe so že znani po jeziku in plemenu. Bili so Iliri, predniki današnjih Albancev, ki so takrat zavzemali obširno področje, segajoče z Balkana v Vzhodne Alpe, in so pripadali indoevropski jezikovni in narodnostni skupini, kateri poleg nas pripada večina evropskih in znaten del južnoazijskih narodov (Armenci, Iranci, Indijci).

Okrog leta 500 pred našim štetjem je pri nas prišlo do narodnostne in delne kulturne spremembe. Iz današnje Francije so preko Alp in mimo njih začeli prodirati proti vzhodu Galci ali Kelti, tedaj močan narod, njihovi oddelki so dospeli do Makedonije, Grčije in Trakije in delno celo do Male Azije. Pri nas so Ilire deloma izpodrinili, deloma so se pa pomešali z njimi in ustvarili mešano narodnostno skupino, Noričane. Kakor Iliri, so bili tudi Kelti še

na stopnji plemenske ureditve, vendar so se mešana plemena v vzhodni polovici Alp na plemenski osnovi združevala ter ustanovila noriško kraljestvo, ki je imelo glavno mesto nekje na Koroškem (morda na Magdalenski gori nad Celovcem) ali na meji med Koroško in Gornjo Štajersko. Poleg preprostega kmetijstva so Kelti gojili zlasti živinorejo in se bavili tudi z rudarstvom, njihovo »noriško železo« je slovelo. Medtem ko so Iliri poleg železnih predmetov uporabljali še mnogo bronastih, so Kelti omejili bron samo na okraske. V ilirski kakor v keltski dobi je bil preko naših krajev že živahen trgovski promet — iz Italije so šli proti severu izdelki naprednejše obrti, s severa pa je šel proti jugu zlasti jantar, močno zaželena snov, ki so jo dobivali na vzhodni obali Baltskega morja in je služila za okraske. Keltska kultura pripada mlajši železni ali latenski dobi, ki je trajala pri nas okrog 500 let.

Pomembno najdbo iz latenske dobe je dala leta 1899 Drešinja vas med Celjem in Petrovčami. Ko so vzhodno od naselja pripravljali svet za hmeljišče, so odkrili ognjišče, kjer so Kelti sežigali mrličje; na ognjišču je bilo preko 100 s pepelom in kostmi napolnjenih žar, ki so ob stiku z zrakom razpadle. V bližini so še našli manj bogato mesto s podobno vsebino. Mnogo je bilo priloženih predmetov: vitkih železnih mečev, nožev, suličnih osti, konjske opreme, nekaj okraskov in pasov.

Pomembno je, da je keltska ali latenska doba dala tudi precej novcev, največ v okolici Celja, da ne govorimo o bolj oddaljenih najdiščih: o Lembergu pri Dobrni in o Dobrni pri Trbovljah. Na teh novcih je na eni strani dirjajoč konj, na drugi pa glava, na nekaterih novcih je celo napis v latinskem jeziku. To kaže, da so nastali v času, ko so Kelti že prišli v stik z Rimljani, gospodarji Italije. Prevladuje mnenje, da z napisi izražena imena označujejo delne kneze, ki so morda v sestavi noriškega kraljestva gospodarili v Savinjski dolini in njenem okolju.

Iz ilirsko — keltske dobe so se do današnjih dni ohranila nekatera krajevna in rečna imena, n. pr. za Celje, Dravo in Savo. Ali je tudi v etičnem sestavu Slovencev kaj ilirsko — keltskih elementov, o tem ni možna nobena beseda. Veliko jih vsekakor ni; ako so bili v začetku, so se pa v stoletjih popolnoma zabrisali.

RIMSKA DOBA

Rimljani so imeli s Kelti — Noričani že dolgo politične in gospodarske stike, saj so jih mikali produkti njihove živinoreje in noriško železo. V začetku naše ere so noriško kraljestvo priključili svoji državi, vendar so Noričanom še nekaj desetletij pustili kralja, ki pa ni imel nobene stvarne oblasti. V tistem času so Rimljani preko Balkana pomaknili svoje meje tudi do sosednje Donave.

Na osvojenem ozemlju so Rimljani ustanovili več provinc: v Vzhodnih Alpah Norik, vzhodno od njega Panonijo, ki je na sedanjem Ogrskem segala do Donave ali celo preko nje, ob Jadranu Istro in Dalmacijo. Od mest je bil Petovio, (današnji Ptuj), v Panoniji, Celeia (današnje Celje) je bila v Noriku, Emona (današnja Ljubljana) je bila prvotno v Panoniji, pozneje so jo priključili Italiji, ko so jo med Istro in Norikom podaljšali do današnjih Trojan (pri Rimljanih imenovanih Atrans). Savinjska dolina je bila torej pri Noriku, bila je zelo važno prehodno ozemlje. Rimljani so province in Italijo povezali z odličnimi cestami, ki so služile v vojaške in trgovske namene. Ob cesti so bile postaje, kjer so zamenjevali vprego in so potniki prenočevali. Zelo važna je bila cesta, ki je vodila iz Italije skozi Akvilejo (Oglej), Emono (Ljubljano), Atrans (~~Trbovlje~~)
Terjeme, Celeio (Celje) in Poetovio

(Ptuj) do Donave. Na Trojanah je bil ob cesti velik kip jezdeca, ki je predstavljal simboličnega branitelja Italije. Sredi med Trojanami in Celejo je bila postaja, ki se je imenovala Ad medias (v sredini), bila je nekje pri Gornjem milskem.

Važno mesto je bila Celeia, ki je imela mnogo templjev in spomenikov iz pohorskega marmorja, javnih stavb in hiš, med njimi take s podtalno kurjavo (s hipokavsti) in kopališči. Mesto je imelo podobo majhnega Rima, a tudi upravno mu je bilo podobno. Kakor je rimska mestna oblast bila najvišja za vso državo, tako je tudi celejanski mestni svet (ordo) upravljal obširno ozemlje, ki je segalo od pohorskega slemena na severu preko Save na jugu, od današnjih Savinjskih Alp na zahodu do bližine Sotle na vzhodu. Glavno mesto Norika je bil Virunum na Gosposvetskem polju. Najbolj se je čutil vpliv Celeje v zapadni smeri, t. j. proti Savinjski dolini. Preko Spodnje so segala naselja v Gornjo Savinjsko dolino. V Šentjanžu pri Rečici ob Savinji so še našli dva rimska spomenika in ju vzdali v stolp tamkajšnje cerkve. Globlje med gorami pa rimskih spomenikov niso našli.

Najvažnejša predceljska postojanka je bila v Sempetru v Savinjski dolini. Tu so imeli mestni mogočniki, med njimi župani ali predsedniki mestnega sveta (duoviri), svoja letna ali celo stalna bivališča (imenovana vile — villae), tu so se tudi mnogi izmed njih dali sežgati in položiti k večnemu počitku na pokopališču, ki mu ni bilo enakega severno od Italije.

Skoraj 200 let so uživali naši kraji pod Rimljani blagodejen mir, vladalo je prilično blagostanje in kultura je cvetela, pri tem se je domorodno ilirsko-keltsko prebivalstvo vključilo v rimski svet, zlasti v večjih krajih, medtem ko je v samotnih naseljih ohranilo svoj jezik in svojo narodnost. Seveda je razcvet temeljil na obilnem izkoriščanju suženjskega dela. Vsekakor je bil položaj sužnjev odvisen od volje gospodov. Dobri lastniki so jih imeli včasih za prave člane svoje družine in so jih osvobajali, da so se lahko povzpeli, ne samo po bogastvu, ampak tudi po položaju v družbi, toda taki primeri so bili precej izjemni.

V drugi polovici 2. stoletja so se pa razmere močno spremenile. Germanski Markomani in Kvadi so iz Češke in Moravske preko Donave udarili v Norik ter pustošili tja do meja Italije. Cesar Mark Avrelj, ki se je tedaj mudil v Mali Aziji, je s hitro vojsko prihitel domov in pognal Markomane in Kvade nazaj preko Donave. Na bojnem pohodu je umrl v Vindoboni (današnjem Dunaju). Njegov naslednik se je s sovražniki pogodil.

Toda že Marku Avreliju je bilo jasno, da posledj država pred germanskimi plemeni ne bo imela miru. Medtem ko poprej Norik in Panonija nista imela večje vojaške posadke, je zdaj cesar ustanovil II. italisko legijo, ki je imela nekaj desetletij svoj sedež v velikem vojaškem taborišču, zgrajenem med sedanjo Ločico in sedanjim Bregom pri Polzeli. Tabor je bil velik, saj je legija imela okrog 5000 bojevnikov. Profesor dr. Franc Lorger ga je delno odkril med prvo svetovno vojno. Bil je na obeh straneh sedanje ceste. V bližnji bodočnosti se nam obetajo velika odkopavanja, ki bodo pokazala celotno podobo tabora, v kolikor ga morda stoletno obdelovanje zemljišč ni zabrisalo. Med taborom in sedanjimi Gornjimi Grušovljami so še danes obrasle groblje, ki hranijo ostanke rimskih stavb. Poleg taborišča je nastalo večje rimsko naselje. Vendar so po nekoliko desetletjih legijo premestili k Donavi, da bi lahko takoj prestregla prečečo nevarnost.

Mirno lahko rečemo, da je bilo središče Spodnje Savinjske doline v rimski dobi gosto naseljeno. Od Celja do Polzele so bila naselja tesno medsebojno povezana. Segala so pa še dalje ob Savinji, Paki in Dreti navzgor,

vsekakor so se bregov samih izogibala in so se držala bolj napetega vmesnega dolinskega dna.

Rimska kultura je bila posvetna, vendar tudi v znatni meri versko pobarvana. Imela je značaj mnogoboštva; v naših krajih so zato v rimski Olimp sprejeli tudi bogove domorodcev (n. pr. Sveto Celejo, Sveto Norejo, Adsallute — Savinjo, Savo itd.).

Ko so postajale notranje in zunanje stiske posebno velike, so se Rimljani začeli zatekati za zaščito k orientalskemu bogu sonca Mithri, o katerem so menili, da jim očisti duše in dá mir. Spoznavalci Mithre so se dajali krstiti s tako imenovanim Mithrovim krstom, pri katerem je na tiste, ki so klečali v kletnem prostoru, curljala bikova kri skozi luknjice v podu iz prostora, kjer so zaklali bika. Istočasno se je začelo širiti tudi krščanstvo, ki je imelo nekoliko sorodne ideje. Precej dolgo so kristjane preganjali, zlasti zato, ker so nasprotovali cesarskemu kultu. Najhuje je bilo za cesarja Dioklecijana, o katerem je znano, da je bil sicer skrben vladar. Prav zaradi zaskrbljenosti za usodo države je udarjal po kristjanih. Če je v Celeji in okolici bilo kako preganjanje, o tem nimamo stvarnih poročil, pač pa poznejšo legendo o svetem Maksimilijanu. Ko se je krščanstvo sprostilo, je dobila Celeia svojega škofa. Ime škofa Gavdencija se je celo očuvalo na plošči, ki je vzdana v severno steno cerkve sv. Pavla v Preboldu.

Iz napisa razbiramo, kako se je škof trudil, da ne bi prišel v njegovo čredo »rjoveči lev«, t. j. krivoverski nauk.

PRESELJEVANJE NARODOV

Rimsko oblast v naših krajih je uničilo tako imenovano »preseljevanje narodov«. Narodi so se premikali od severa in vzhoda, imeli so za cilj v njihovih očeh še vedno bogato Italijo in Galijo, najpomembnejšo rimsko provinco, osvojeno po Juliju Cezarju okrog leta 50 pred našim štetjem.

Prvi pomembnejši pohod preko naših krajev so napravili Huni, ki so pod svojim velikim kraljem Atilom dospeli do samega Rima (leta 452). Pomičali so se po veliki rimski cesti in spotoma požigali in uničevali. Tedaj je zgorela Celeia, trpeli so gotovo tudi kraji v Spodnji Savinjski dolini. Prišlo je sicer do skromne obnove, toda nadaljnje težave ljudem niso dale, da bi se bili oddahnili. Proti koncu stoletja so šli proti Italiji germanski Zahodni Goti, ki so se končno naselili v Galiji, sledili so jim Vzhodni Goti, ki so v Italiji celo zagospodovali in imeli v oblasti naše kraje. Njihovo moč v Italiji so uničili Bizantinci. Kmalu nato so preko naših krajev dospeli v Italijo prav tako germanski Langobardi, omejili so tam oblast Bizantincev, si osvojili Severno Italijo in ustanovili tam svoje kraljestvo. Na svojem pohodu v Italijo so se verjetno nekaj let zadrževali v naših krajih, vendar ne tako dolgo, da bili zapustili kake vidne sledove. V Italijo jih je vodil kralj Alboin. Z njihovim odhodom (568) so postali naši kraji odprti za prihod slovenskih rodov.

NASELITEV SLOVENSКИH RODOV IN NJIH UREDITEV V NOVI DOMOVINI

Po odhodu Langobardov so se začeli na naših tleh naseljevati slovenski rodovi. Prihajali so v novo domovino deloma od vzhoda vzdolž rek, deloma od severa in severovzhoda preko Karpatov in ob njih. Na savinjsko področje so gotovo prišli po dolinah rek. Vemo, da so od zadaj nanje pritiskali Obri ali Avari, ki so preko naših krajev hodili napadat in plenit v Severno Italijo.

Pot jih je vodila skozi Spodnjo Savinjsko dolino in preko Trojan. Slovenski rodovi so bili še na stopnji plemenske organizacije. Na čelu rodov, t. j. razčlenjenih družin, so bili starešine, na čelu plemen župani, oboji so imeli svoj položaj na osnovi rojstva in izbora.

Prilagojevanje novih krajev je gotovo trajalo nekaj desetletij. Slovenski prebivalci nove domovine niso našli popolnoma prazne, saj ponekod je še bilo nekaj starih naseljencev — Lahov — Vlahov. Za samo Savinjsko dolino v krajevnih imenih sicer niso izpričani, pač pa za neposredno okolico: Lahovna pri Vojniku, Laška vas pri Štorah, Lahomno in Lahomščica pri Laškem, Lahov graben pri Jurkloštru. Od prejšnjih prebivalcev so Slovenci prevzeli še nekaj izrazitih drugih imen: Celje, Trojane, Sava in njena izpeljanka Savinja. Druga imena so napravili sami, mnoga so v naše kraje prinesli iz pradomovine.

Jezik je gotovo zrcalo kulture in pomemben zgodovinski vir. Preveč pa v tem pogledu od njega ne moremo pričakovati. Po Ramovšu poteka preko Savinjske doline same meja med savinjskim in osrednjim štajerskem narečjem. Mejna črta naj bi bila naslednja: Soštanj, Lokovica pri Soštanju, Gora Oljka, Andraž ob Ložnici, naselje Ložnica, Ponikva pri Zalcu, Griže, Mrzlica.

Zapadno od te črte izgovarjajo naglašene samoglasnike z njihovim čistim glasom: pest: pet, lep, žena, nos, roka, voda; samo praslovanski jat (ě = nekaj je) mestoma izgovarjajo kot ie = ie: siedem = sedem.

Izgovor je vseskozi ozek, t. j. e teži k i-ju, o pa k u-ju, ne da bi izgubila svoj pristni glas, samo v primerih, kjer sta prvotno nenaglašeni e in o potegnila nase naglas z naslednjega zloga, je izgovor širok, t. j., približuje se aju, toda ne toliko, da bi samoglasnik izgubil svoj pristni zvok.

Vzhodno od navedene črte pa izgovor teži k širokosti, ki naglašeni ê spreminja v ej ali celo v aj (breg = breik, jesti = jeist, strela = straila), prvotni čisti dolgi in nosni e često, toda ne izključno, v ei (peč = peič, toda rep, deset), dolgi o v ou ali celo v au (sto = stou, gospod je gospout, nos = nous, koza = kouza, kauza), medtem ko prvotni nosni o ohranja zvok (roka). Celó naglašeni u, in a se spreminjajo, prvi v preglasnik (hruška = hriška, duša = düša), drugi v ei (mlin = mlein, dni = dnei), tretji se pa približuje o-ju (pražen = praözen).

Vendar vsi ti pojavi, značilni za osrednje štajersko narečje, še ne nastopajo ob navedeni mejni črti sredi Spodnje Savinjske doline. V Polulah pri Celju imajo naglašeni samoglasniki vseskozi čist glas, v Vojniku že govore: breik, peič, gospout, kuaza, toda še gruška, mlin in prazen. V sosednem Frankolovem se pri starih ljudeh čuje: mlein, praozen, toda še samo gruška, duša. Ne v enem ne v drugem kraju še ne govore f za v (čarf = črv).

Obe narečji, savinjsko in osrednje štajersko, sta nekdanji slovanski trdi in mehki naglašeni polglasnik spremenili najprej v enoten polglasnik, nato pa v e (den, len) Južno od črte Mrzlica — Malič je pa ta polglasnik že prešel v a (kakor na Dolenjskem). Tudi v Polulah pri Celju ga večinoma še izgovarjajo kot a (dan, vas — poleg ves), na severni strani Celja je pa v takih primerih e že zmagal.

Nenaglašene samoglasnike obe narečji reducirata, t. j. izgovarjata jih nemarno in nejasno, deloma jih celo izpuščata.

Ze Ramovš je ugotovil, da je ožji izgovor v savinjskem narečju nastal pod vplivom gorenjsčine. Pozneje je o tem pojavu pisal še Tine Logar. Ta je ugotovil, da ta vpliv ni segal več v Mozirsko kotlino, kajti tam je še v navadi širši izgovor, ki pa ne vodi do dvoglasnikov, medtem ko ima Solčava zopet ožji gorenjski izgovor. Logar sklepa, da je bila Solčava naseljena z gorenj-

ske strani — po letu 1200. To je seveda dvomljivo, saj je bilo z Gorenjskega preko planin skoraj nemogoče neposredno priti v Logarsko dolino.

V splošnem smemo reči, da prehaja savinjsko narečje v osrednje štajersko le polagoma, tako da kaki zgodovinski sklepi iz te dvojnosti niso možni. Iz jezikovnih pojavov tudi ne smemo sklepati, da pripadajo gorenjski Slovenci drugemu naselitvenemu toku kakor savinjski, čeprav je to možno, vendar je bila stara cesta preko Trojan ob naselitvi gotovo še prehodna.

Starih osebnih imen s savinjskega področja skoraj nimamo nič ohranjenih, saj imen preprostih ljudi poznejši pisci niso zapisovali, poznamo pa iz prve polovice 11. stoletja plemiča Preslava, ki je verjetno dal Braslovčam ime; leta 1269 se nam v neki listini javlja kmet Sobeslav (Zabuslau) in leta 1296 neki Volkun (Walchunus).

V staro slovensko dobo pa gotovo sega pojav kosezov, ki so na savinjskem področju gostejši kakor kjerkoli na sedanjem ali bivšem področju slovenske naseljenosti. Največ kosezov je bilo v njihovem središču, na Teharju in v sosednjih naseljih: Čreti, Bukovžlaku, Slancih, Kresnikah, Osenici, Zvodnem. V južnem obrobju Spodnje Savinjske doline jih je bilo največ v Kasazah pri Petrovčah, ki so celo očuvala njihovo staro ime, precej jih je bilo v Šeščah, posamezni so pa živeli v Grajski vasi, Selu in Čepljah. V severnem obrobju Spodnje Savinjske doline jih najdemo med Šentiljem in Velenjem ter med Šentiljem in Šoštanjem, v Andražu, Podkoželju, Kavčah in Podgorju. V Andražu je še ohranjeno ime Kaseznik. Značilno je, da so bili v poznejši dobi ti kosezi združeni v eni občini z voljenim vodstvom, ki je bilo zanje hkrati fevdalna gosposka, slična magistratom v mestih in trgih. Le maloštevilni kosezi so prišli v zgodnjem srednjem veku pod oblast posameznih plemiških ali samostanskih gosposčin.

Kosezi so bili gotovo sloj, ki je bil v staroslovenski družbi na potu, da se razvije v popolno plemstvo. Zaradi tega jih lahko označimo kot družinike, kajti posestno plemstvo je nastajalo v bližini kneza (vojvode), ki se ga je posluževal v vojne namene. Pri naših kosezih moti samo to, da so bili razsejani daleč naokrog. Na Koroškem so kosezi ustoličevali vojvode. Za naše področje lahko domnevamo posebnega (morda oddelnega) kneza, ki je imel svoje lastno oboroženo spremstvo. Ni pa izključeno, da je bila Savinjska dolina priključena posebni slovenski kneževini, ki je vsaj za konec dobe slovenske samostojnosti izpričana za svet okrog Save, njen knez Vojnomir je spremljal Franke Karla Velikega na njihovem pohodu proti Obrom.

Kakor drugod na Slovenskem so se tudi v Savinjski dolini ohranili župani, ne sicer več kot vodje plemen, ampak kot možje, ki jih je gospoščiniski imetnik imenoval za svoje zastopnike v naseljih, jim pustil več zemlje ter priznal ugodnosti tudi glede dajatev.

Iz stare slovenske dobe ali vsaj naslednjih stoletij se je ohranilo tudi nekaj materialnih ostankov. Najvažnejše je pač Strucljevo gradišče tik nad Mozirjem z vidnim okroglastim nasipom. Nekaj manjših ostankov so našli tudi drugje: v Laški vasi nad Štorami so v vinogradu izkopali nekaj starih slovenskih okrasnih predmetov, prstane in uhane, v Brezju pri Zrečah so odkopali štiri staroslovanske grobove, v Gotovljah pa osem okostnjakov in tipičen slovenski lonček.

VKLJUČITEV V FRANKOVSKO-NEMŠKI FEVDALNI RED

Doba slovenske samostojnosti je trajala približno 200 let. Seveda je samostojnost bilo treba braniti na treh straneh: proti Bavarcem, Furlanom in Obrom. Pod zunanjim pritiskom in po nujnosti notranjega razvoja so se med

Slovenci pojavili prvi znaki fevdalizma: dednost kneževske oblasti, nastanek družine, začetki plemiških rodov; smemo pa trditi, da je ogromna večina ljudstva še bila svobodna, tudi pravo zaslužnjevanje je bilo še neznano.

Ker so v družbenem razvoju nekoliko zaostali, so podlegli močnejšemu pritisku. Do popolnega razvoja je došel fevdalizem pri Slovencih šele potem, ko so podlegli v neenakem boju z Bavarci, oziroma z bavarskimi gospodi, Franki. Sredi 8. stoletja so Korotanski Slovenci priznali bavarsko nadoblast in nekaj desetletij pozneje, hkrati z Bavarci, frankovsko. Vendar so si ohranili domače kneze. Odvisnost je veljala bolj za kneze kakor za ljudstvo. Ko je Karel Veliki priključil svoji državi langobardsko vojvodstvo v severni Italiji, si je podredil obmejne Slovence. Slovenci v Posavju, Posavinju in Pomurju so pa prišli pod frankovsko blast šele po uspešno končanih bojih z Avari (791-805), v katerih so jim pomagala tudi slovenska plemena teh pokrajin (vsaj delno pod knezom Vojnomirom). Po teh bojih se v Karantaniji že pojavijo knezi z delno nemškimi imeni; kako je bilo v ostalih slovenskih pokrajinah, tega ne vemo, vsekakor se v družbenem pogledu še ni nič bistveno spremenilo. Kot nadzorno oblast je Karel Veliki določil dva mejna grofa; mejni grof Vzhodne krajine (ob Donavi), ki je še tudi pripadala slovenski naselitveni oblasti, je nadzoroval severni, furlanski mejni grof pa južni del slovenskega ozemlja. Meja med njunima področjema je bila v glavnem Drava; na vzhodu, v Panoniji, je pa šla meja celo preko Mure.

Toda časi so bili burni, spremembe nagle. Ko se je Ljudevit, knez Posavske Hrvaške, leta 1819 uprl Frankom, so mu v boju pomagali Slovenci.

Ko so Franki po štiriletnem boju in strašnem pustošenju Ljudevitovega ozemlja upor potlačili, so Slovincem tako v Karantaniji kakor tudi v južnih pokrajinah vzeli notranjo samostojnost. Slovenske pokrajine so smatrali za zavojevano ozemlje. Vendar so ga prva leta še pustili pod nadzorstvom obeh mejnih grofov. Nadzorstveno in upravno oblast so preuredili šele zaradi bojev z Bolgari, ki so ob Dravi prodrli do karantanskih meja. Ker ji oba mejna grofa nista nudila potrebnega odpora, je Ludovik Pobožni, sin Karla Velikega, leta 828 razdelil vzhodno obmejno ozemlje na pet mejnih grofij. Izmed teh sta samo furlanska in istrska ostali pod Italijo, medtem ko so mejna grofija ob Savi, Spodnja Panonija — za Dravo, in Zgornja Panonija — severno od Spodnje, prišle pod Bavarsko. Tako je ostalo do leta 876; tedaj sta mejna grofija ob Savi in Spodnja Panonija prišli pod Karantanijo; Posavinje je pripadalo grofiji (mejni grofiji) ob Savi (marchia inxta Savamc). Leta 838 se že imenuje mejni grof ob Savi. To je bil Salahon, h kateremu se je zatekel bivši slovaški knez Pribina, potem ko je zapustil ozemlje Bolgarov in njihovega panonsko-hrvatskega kneza Ratimira. Salahon ga je izmiril s svojim predstojnikom Rathodom, prefektom mejnih grofij od Donave do Save, s čimer mu je pripravil pot do gospodstva v Dolnji Panoniji (s središčem ob Blatnem jezeru).

S tem je bila med našimi predniki utrjena tuja, frankovska oblast. Prišlo je do prve organizacije naše družbe v smislu tujega fevdalizma. Ta početna fevdalizacija vsekakor še ni dospela daleč. Njen razvoj so prekinili Madžari, ki so prišli v Podonavje v začetku 10. stoletja in delali pohode v Nemčijo, Italijo in preko nje celo v Francijo. V naših krajih je propadla nemška oblast, naslednica frankovske (izza leta 843). Savinjska dolina je prišla pod Madžare kot obmejna pokrajina. Po zmagi nad Madžari na Leškem polju pri Augsburgu (955) se je fevdalizacija pri nas nadaljevala. Izprva zopet pod vodstvom Bavarske, od leta 1002 dalje pa pod vodstvom Karantanije — Koroške.

Fevdalni red je trajal skoraj 900 let (do 1848) in se v Posavju vidno deli v tri faze; vsaka faza izraža fevdalno združitev in poznejšo razdrobitev posesti. Jasno je, da so pri tej fevdalizaciji Slovenci kot podjarmljeno ljudstvo prišli v podrejen, služni položaj.

PRVA FAZA FEVDALIZMA: SAVINJSKA MARKA IN NJENA RAZDROBITEV

Ko so Franki (Nemci) postali gospodarji naše zemlje, je ves neobdelani svet, ki ga je bilo še mnogo, po takratnem načelu pripadal vladarju, t. j. cesarju oziroma kralju. Po potlačenem uporu Ljudevita Posavskega so pa vladarji po zakonu osvojevalca imeli sploh vso zemljo za svojo, naseljeno in nenaseljeno. Vso to zemljo so frankovsko — nemški cesarji podeljevali svojim zvestim pomočnikom v upravi in vojski, vazalom (fevdnikom). Ti so zemljo podeljevali bodisi vazalom nižje stopnje, bodisi so jo, v kolikor je niso sami neposredno obdelovali, prepuščali domačim ali redkeje tudi tujim kmetom, da so jo obdelovali. Naši ljudje so s tem prišli v podrejen gospodarski in socialni položaj, ki je imel vsaj sprva več stopenj, najnižja je bila prav blizu suženjstva. Na enak način so kmetom podeljevali zemljo tudi vazali nižje stopnje. Tisti kmetje, ki so si sprva še ohranili svobodo, so jo tudi kmalu izgubili, ker niso mogli prenašati bremen, ki jih je svoboda nalagala, zlasti sodne in vojne dolžnosti na lastne stroške.

Prvo poročilo o obdaritvi vazala na naših tleh imamo iz leta 895; tedaj je kralj Arnulf podelil svojemu fevdniku Waltuniju poleg nekaterih posestev na Koroškem in Gornjem Štajerskem tudi tri kraljevske kmetije pri Brestanici (Rajhenburgu) ob Savi ter neko posestvo pri Krškem. Ime Waltuni utegne biti spačena oblika slovenskega imena Volkun.

Zaradi tesne zveze, ki so jo savinjski kraji imeli nekaj stoletij s Koroško, je treba navesti še drugo darovnico iz te dobe, k se nanaša na Koroško, in sicer njen severni del. Leta 898 je cesar Arnulf podelil plemenitniku Svetopolku (ki se v listini navaja kot Zuentibolch = (Svetopolk), vazalu svojega sorodnika in mejnega grofa Liutbalda, v popolno last nekatera posestva v Karantaniji, ležeča v dolini Krke in okrog Brež — Selič. Oba velikaša sta bila po Ljudmilu Hauptmannu bavarskega rodu. Svetopolk (morda tudi Valtuni) je dobil slovensko ime zaradi tesnih stikov z velikomoravskim knezom Svetopolkom, morda svojim botrom.

Započeti razvoj je prekinil madžarski naval. Ko so bili Madžari odbiti in vrženi proti vzhodu, se je razvoj nadaljeval. Da bi znova osvojeno ozemlje lažje branili, so vladarji v mejah možnosti tedanje dobe na vzhodu ustanovili niz mejnih grofij ali krajin (mark), katerih grofje so se na meji samostojno borili. Te krajin so bile: Karantanska krajina, obsegajoča Gornje in Srednje Štajersko, Podravska ali Ptujška krajina, obsegajoča Ptujsko polje in vzhodne ter jugovzhodne obronke Pohorja, Savinjska krajina, obsegajoča Posavinje in Dolenjsko, ter Kranjska krajina, obsegajoča v glavnem Gorenjsko.

Savinjska krajina je bila delna naslednica nekdanje marke ob Savi. Njeni obrisi se začno javljati konec 10. stoletja, z njimi se pa javljajo tudi temelji zemljiško — posestne oblasti njenih mejnih grofov.

Prvo poročilo je iz leta 980. Tedaj je nemški cesar Oton II. podelil grofu Viljemu od svoje lastnine 20 kraljevskih kmetij med Dobričem (Goro Oljko), Breznico (vzpetostjo nad Vitanjem v Paškem Kozjaku) ter Stenico na eni ter posestjo grofa Markvarda, ki je bila okrog Konjic, na drugi strani.

Navedene kmetije so bile vsekakor v Šaleški dolini in Vitanjski kotlini.

Druga darovnica je iz leta 1016. Tedaj je cesar Henrik II. podelil grofu Viljemu II. skoraj celo Kozjansko in vso svojo posest med Savo, Savinjo, Soto in Mirno.

Tretja darovnica je iz leta 1025; z njo je kralj Konrad II. podelil grofu Viljemu II. trideset kraljevskih kmetij med Koprivnico, Hudinjo in Voglajno ter med Krko in Savo, razen tega pa med temi vodami tudi vse tiste gore in doline, ki so bile dotlej kraljeva last. Ta darovnica se nanaša na naselja med Koprivnico, Hudinjo in Voglajno — mislimo lahko na Gaberje, Spodnjo in Gornjo Hudinjo, Vojnik, Dobrno in Šmartno v Rožni dolini, a tudi na Sentjur. Nanaša se pa tudi na Dolenjsko.

Posest, ki so jo dajale vse tri darovnice, je bila velika. Obsegala je vsaj tretji del Savinjske doline. Vendar je bila celotna posest, ki sta jo imela oba Viljema, še mnogo večja. Bila sta potomca Valtunijeva in sta imela v posesti tudi vse tisto, kar si je leta 895 pridobil ta velikaš. Poleg tega se je bil Viljem I. poročil z grofico Hemo, potomkinjo Svetopolka Seliško — Breškega. Ta mu je prinesla za doto ogromno posest, ki je segala od Save onstran Trbovelj preko Slovenjega Gradca in Koroške na Gornje Štajersko ter na vzhodu od Šentjurja preko Maribora do Lipnice.

Grofica Hema je preživela moža in sina. Ogromno premoženje je kot ženska upravljala s pomočjo odvetnikov. Savinjski odvetnik je bil že navedeni Preslav.

Grofica Hema se je odločila, da v duhu časa velik del svoje posesti podeli cerkvi. Na Koroškem je ustanovila več cerkva in je glede njih s solnograškim nadškofom Balduinom sklenila poseben dogovor. Nadškof se je odrekel pravici, da te cerkve upravlja in pri njih namešča duhovnike, da pobira pogrebno pristojbino in desetino, dobil pa je zato od Heme Rajhenburg (Brestanico) in posestva pri Krškem. Nadškof Konrad je Rajhenburg utrdil kot obrambo proti Madžarom in kot izhodišče za osvojitve Brežiškega kota.

V tem času je Hema na Krki ustanovila cerkev Matere božje in nunski samostan, v katerega je stopila sama. Samostan je Hema zelo bogato obdarovala s posestvi na Koroškem in v Savinjski dolini.

To pa le ni bilo vse, mnogo so od nje dobili tudi sorodniki po njeni in po moževi strani. Darovnice sicer niso ohranjene, vendar se nam kažejo iz posestnega stanja naslednjih stoletij.

Grofica Hema je umrla leta 1044 ali 1045.

Samostan na Krki je obstajal samo 29 let, kajti leta 1072 ga je solnograški nadškof Gebhard uporabil za dotacijo nove krške škofije, ki si je s tem pridobila ogromno posest na Koroškem in v bivši Savinjski marki.

Izmed Heminih sorodnikov si je največ pridobil grof Askvin, čigar potomci so se imenovali Askviniči. Grofu Askvinu je grofica Hema podelila vso laško — trboveljsko — radeško pokrajino, pa Zalec, okolico Zabukovice, Slovenj Gradec in Radlje (Marenberg) v Podravju.

Askviniči so izgubili to posest v začetku 12. stoletja zaradi homatij, ki so nastale v deželi za borbe med papežem in cesarjem. Izrinil jih je Bernard Sponheimski, brat koroškega vojvode in gospodar Maribora.

Ko je Bernard leta 1148 padel v drugi križarski vojni, je prevzel njegovo bogato posest njegov nečak, štajerski mejni grof Otokar III. S tem je prišla laško — trboveljska — radeško — žalska posest v sestav štajerske dežele. Ko je leta 1192 umrl štajerski vojvoda Otokar IV., mu je na osnovi dedne pogodbe sledil avstrijski vojvoda Leopold V.

S tem je navedena posest postala babenberška.

Rod Askviničev je bil raztepen, vendar ne popolnoma uničen. Eden izmed njih se je po posesti na Gornjem Avstrijskem imenoval Plajenski. Njegovi sinovi so ustanovili več plemiških rodbin. Med njimi so bili na naših tleh zelo bogati grofje Višnjegorski in nič manj premožni gospodje Vojniški.

Osrednji del velike Hemine posesti, ki mu je pripadala Spodnja Savinjska dolina, je po smrti grofice Heme prišel v roke bolj oddaljenim njenim sorodnikom, koroškim grofom Vovbrskim. Njihov glavni grad Vovbre (Heunburg), ki je dobil ime po Obrih, je bil severno od Velikovca. Središče vovbrske posesti v Savinjski dolini je bilo v kakem dolinskem dvorcu, v 12. stoletju pa že na Gornjem Celju, ki se pojavlja prvič med letom 1122—1137. Prvi v Savinjski dolini in na Gornjem Celju znani Vovbržan je bil grof Gunter Hohenwart — Pozzuoli, ki nastopa pod imenom furlanske posesti. Pod pravim imenom se na savinjskih tleh javlja pod Vovbržanom šele leta 1170/1180. Vovbržani so bili tudi gospodarji v Saleški dolini. Tu so imeli dva krška fevda, Šalek in sosedno Gorico (Eckenstein). V Saleški dolini so imeli Vovbržani tudi večjo neposredno ali alodialno posest. Na njej so nastali mnogi gradovi, med njimi najvažnejši: Velenje, Soštanj, Turn, Forchteneck, Schaumburg in Katzenstein. Neka posestva so imeli celo v Radeški pokrajini, saj so njim prvotno pripadali gradovi Svibno, Gomila (Erckenstein) in Boštanj.

Na zapadnem in jugozapadnem obrobju Spodnje Savinjske doline so si pridobili del Hemine posesti gospodje Zovneški, ki so verjetno izhajali od enega izmed Askvinovih sinov.* Razvaline gradu, čigar ime so nosili, še danes žde na stožčastem hribu, ki se v ozadju naslanja na Dobrovlje, in gledajo po široki in lepi dolini. Ime gradu, ki ga listine navajajo v različnih oblikah, je očitno vidno v zvezi z reko, ki teče po sredi doline. Zovneškim gospodom so spočetka pripadali še trije gradovi: Šenek (Scheineck) nad Polzelo, Ojstrica nad Taborom in Liebenstein nad Preboldom.

V Savinjski dolini nastopa tedaj tudi rod gospodov Ortov, ki so bili Zovneškim sosedje in z njimi tudi v svaštvo. Orti so imeli svojo posest okrog Šmartnega in Rečice ob Paki, okrog Andraža in Polzele. Kjer je pozneje nastal samostan Novi kloster, so verjetno imeli dvor ali gradič. Rodni grad gospodov Ortov je bil ob Traunskem jezeru na Gornjem Avstrijskem. Tudi na Koroškem in Štajerskem so si pridobili veliko posest. V Savinjski dolini nava- ja zgodovina dva Orta, Hartnida I. in Hartnida II.

Orti so bili bogati gospodje. V Savinjski dolini so imeli vazale viteškega rodu. Eden izmed njih, Markvart, je imel svoj dvor pod Goro Oljko ob izlivu Hotunjščice v Ložnico. Drugi vazal je bil Ušak v Prekopi. Njemu je Ort dovolil, da daruje nekaj posestev gornjegrajskemu samostanu (1229). Ta posestva se navajajo z imenom Blagotin. Med lastniki je bilo nekaj kosezov, ki jih listina pozna kot libertine — svobodnjake. Še danes sta si Koseznik in Blagotinšek sosedata (pri Andražu).

Okrog Ločice pri Vranskem in okrog Motnika je imel posest in podložnike plemeniti Ceizolf iz rodbine Sponheimov.

Tik za periferijo Savinjske doline je Dobrna. Tam so gospodarili grofje Bogenski, ki so imeli posest tudi pri Krškem, Preddvoru in Vipavi. Bogenski so dobili dobrnsko posest verjetno zelo zgodaj od krške škofije. Ker pa je bila ta posest sredi krškega sveta in škofom v napatje, jo je leta 1147 škof Roman kupil nazaj in priključil svoji vitanjski posesti. Gospoščino izprva označujejo s starim krajevnim imenom kot Dobrna, leta 1257 jo prvič navajajo kot Domus Nova = Nova hiša, pozneje nemški kot Newnhouse.

* Po mnenju graškega zgodovinarja H. Pircheggerja so bili morda potomci Heminiga odvetnika Preslava, ki je vsekakor slovenskega rodu.

Del razvalin
žovneškega
gradu

Sredi krškega sveta je bila tudi gosposčina gospodov Vojniških. Tudi ti so jo bržčas dobili od krških škofov, prvič se javljajo leta 1165. Vojniški grad je stal na Tomaževem hribu.

Po odločbi grofice Heme je bil na severnem obrobju Spodnje Savinjske doline mestoma ožji, mestoma širši posestni pas najprej krškega samostana, nato krške škofije, ki je segal od Šaleške doline do Sotle, južno od Lemberga — Dobrne je ozek jeziček preko vobrske posesti segal celo na južno stran Savinje.

V tem pasu je bila začasna plemiška posest dobrnska in trajna vojniška.

V sami Spodnji Savinjski dolini je bila velika posest grofov Vovbrskih, preko Maliča in Šmohorja (Javornika) je segala v dolino — do preko Zalca velika laška gosposčina Askvinovičev, ob periferiji so se pa udomačili — na zapadu Žovneški gospodje, severovzhodno od njih gospodje Orti, jugozapadno pa gospodje Ceizolfi.

Onstran Dobrovelj in Mozirske planine (Golt) je pa bilo drugače. Tu si je vsekakor že tudi v začetku 11. stoletja pridobila v posest ves svet do

najvišjih vrhov Savinjskih Alp rodbina bavarskih velikašev Kagerjev. Celotno ozemlje najbrž še ni imelo prebivalcev in so ga Kagerji naseljevali od vzhoda v smeri proti notranjosti gorskega sveta. Leta 1140 sta Dipold Kager in njegova žena Truda s pristankom oglejskega patriarha ustanovila v Gornjem gradu benediktinski samostan in svojo veliko posest dala deloma patriarhu, deloma samostanu.

Taka je bila posestno — politična slika Savinjske doline v 11. in 12. stoletju.

DRUGA FAZA FEVDALIZMA:

KONCENTRACIJA POSESTI PO ŽOVNEŠKIH GOSPODIH — CELJSKIH GROFIH

Gospodje Žovneški se nam v listini javljajo prvič leta 1150. Pod tem naslovom nastopajo v zgodovini dobrih 200 let.

Posestni člani Žovneškega rodu so bili naslednji:

Gebhard I., s pridevkom Savinjski (1150, 1144)

Leopold I. (1146),

Gebhard II. (med 1173 in 1255), ki se sicer redno navaja kot Žovneški, ima pa enkrat (leta 1235) naslov Lemberški,

Gebharda II. sinova:

Konrad I. (1212 do okrog 1250),

Leopold II. (1224),

Konrada I. sinovi:

Gebhard III. Gotoveljski (+ 1291)

Konrad II. (+ 1262),

Leopold III. (1286),

Ulrik I. (+ med 1314 in 1318).

Ulrika I. sin Friderik (+ 1360).

Vsa pozornost Žovneških je bila izprva posvečena širjenju posesti; v tem pogledu se niso ločili od plemičev svoje dobe, samo izredno mero daljnovidnosti so imeli. Gebhard II. si je kot krški fevd pridobil Lemberg pri Smarju. Leta 1262 so Žovneški podedovali Orte, s katerimi so si bili v svaštvu. S tem so znatno rašrili svojo posest v severozapadnem kotu Spodnje Savinjske doline (Šmartno ob Paki, Polzela, Andraž ob Ložnici).

Leta 1262 so bratje sklenili medsebojno gospodarsko in dedno pogodbo, na podlagi katere so uživali posest sicer ločeno, niso je pa pravno delili, kakor je bila navada pri drugih rodovih.

Gebhard III. se tik pred svojo smrtjo javlja kot lastnik Gotovelj, katerih posest je že tedaj segala do praga Žalca. Ker je bila posest sredi celjske vovbrške gosposčine, je možno, da so si jo Žovneški pridobili na osnovi kake poroke.

Ulrik I. je preživel svoje brate in je tako postal sam lastnik že velike posesti. Razširil jo je celo do Sotle, kajti od krškega škofa je prejel v fevd Rogatec in Kostriwnico.

Svojevrstno je bilo razmerje do župnije v Braslovčah in do gornjegrajskega samostana, ki je imel mnogo posestev na vzhodni strani Dobrovelj, torej v žovneškem območju.

Žovneški je bil poleg oglejskih patriarhov soustanovnik župnije v Braslovčah in njen patron ali zaščitnik.

Listina iz leta 1237 nazorno označuje patronove pravice. Tako pravi: Konrad (bil je tedaj na čelu rodu) in kdorkoli za njim ima patronatske pravice na osnovi dednega prava. Za nagrado mora župnik njega in njegovih 24 spremljevalcev konjenikov enkrat na leto skromno pogostiti. Vsaka župnijska kmetija mu mora na leto dati navadno merico ovsa, dva kruha in dve kokoši (pultos). Razen tega mora vsak župnijski kmet po starem običaju delati dvakrat na leto na njegovem polju. Nad župljani ima patron krvno sodstvo. Ako bi, izvršujoč svoje pravice, napravil župniku kako škodo, jo mora v enem mesecu popraviti, sicer izgubi patronatske pravice.

Patronat lahko deduje en sam dedič. Ako umre župnik, si ne sme ničesar prilastiti, ampak vse podeduje župnikov naslednik.

Gornjegrajskemu samostanu so bili Zovneški odvetniki ali advokati, in sicer za posest, ki je bila na njihovi strani Dobrovelj. Kot taki so imeli slične pravice kakor patroni do župnijske cerkve. Vendar so pa svoje pravice često prekoračili in delali škodo tako samostanu kakor njegovim podložnikom. V sporih je posredoval patriarh ali njegov zastopnik. Zovneški so obljubljali, da bodo poravnali škodo in se držali reda, odvetništvo so za daljšo dobo izgubili.

Tudi manjši gospodje so samostanu delali škodo. Tak je bil vitez Ulczmann, ki je imel dvor v Gornjih Gorčah (Obramljah), gotovo kot žovneški vazal. On se je leta 1269 v imenu svoje žene Trute in svojih otrok obvezal, da samostanu ne bo več delal škode, hkrati se je odrekel kmetiji, ki je pripadala posestva v Trnavčah, kmetu Sobeslavu na njej, njegovi ženi in njegovim otrokom.

V času, ko so bili na čelu rodu štirje bratje in za Ulrika I. samega, so se dogajale stvari, ki so tudi Žovneškim šle do živnega, čeprav so bili v svojih postopkih zelo previdni.

Leta 1246 je umrl zadnji Babenberžan in Avstrijo je dobil češki kralj Přemysl II. Otakar, leta 1260 je dobil še Štajersko in leta 1269 po zadnjem Sponheimovcu še Koroško, ki ji je tedaj pravno pripadala tudi Savinjska dolina. Ko so po dolgem medvladju nemški volilni knezi leta 1275 izvolili za kralja Rudolfa Habsburškega, je ta zahteval od Otakarja, naj mu izroči alpske dežele. Nastala je vojna. Žovneški so se pridružili Habsburžanom šele leta 1278, ko se je tehtnica že nagibala na njihovo stran.

Rudolf Habsburški je podelil Avstrijo in Štajersko sinu Albrehtu, medtem ko je Koroško in Kranjsko moral izročiti goriškemu grofu Majnhardu kot odškodnino za obilno pomoč med vojno.

Med Majnhardovim sinom Henrikom in Rudolfovim sinom Albrehtom, oziroma Albrehtovimi sinovi je prišlo pozneje do mučne vojne. Tokrat je bil Ulrik Zovneški odločno na strani Habsburžanov in je zadajal Henrikovim pristašem v Savinjski dolini, med katerimi je bil tudi gornjegrajski samostan, težke udarce. Račun je bil pravičen. Habsburžan je zmagal. Koroški vojvoda Henrik je moral leta 1311 odstopiti Savinjsko dolino, ki je s tem prišla k Štajerski. Ulrik Zovneški je svoje rodbinske savinjske gradove formalno izročil Habsburžanom, a ti so mu jih potrdili kot fevd. Navezani stiki so držali 100 let.

Ulrik Zovneški je imel za drugo ženo Katarino Vovbrsko. S tem je svojemu sinu Frideriku pridobil vse savinjske in šaleške vovbrske posesti.

Vovbrski rod je leta 1322 izumrl. Dediščina se je razdelila. Šoštanj, Forehteneck in Mozirje je Friderik brez težave prevzel, zaradi Celja se je pa moral več let bojevati s Konradom Auffensteinskim, ki sta mu ga bila zastavila vdova pokojnega grofa vovbrskega in neki drug sorodnik. Žovneški je uspel, leta 1331 mu je bila prepuščena prva in leta 1333 druga polovica Celja — gradu in gosposčine.

Leta 1341 je Friderik zase in za svoje potomce pridobil grofovsko čast z naslovom grofov Celjskih. Čast si je dal vezati na zelo veliko lemberško gosposčino. Podelil mu jo je cesar Ludovik Bavarec v Monakovem 16. aprila 1341.

Njegovi potomci so leta 1372 dobili potrditev in razširitev državnega grofovstva. Tokrat je cesar Karel IV. podelitev časti povezal ne samo z lemberško, ampak tudi s savinjsko posestjo rodu. Grofovsko čast so priznali tudi Habsburžani, čeprav je bilo videti, da tega niso storili radi.

V dostojanstvu državnih grofov nastopa rod slabih sto let; leta 1436 mu je bila priznana čast državnih knezov. Ta počastitev je izzvala vojno s Habsburžani, ki se je zaključila z medsebojno dedno pogodbo (1443). Kneževsko čast je rod užival samo 20 let, dokler ni l. 1456 izumrl.

Glavni grofovski predstavniki rodu:

Friderik I. (+ 1360)

sinova:

Ulrik I. (+ 1368)

in Herman I. (+ 1385)

Viljem, Ulrikov sin (+ 1392),

Herman II., Hermana I. sin (+ 1455),

Friderik II. (+ 1454),

Ulrik II. (+ 1456).

O visokem ugledu rodu pričajo tudi ženitve, ki Celjanov niso povezovalle samo z najuglednejšimi rodovi visokega plemstva, ampak tudi z vladajočimi rodbinami. Tako je Viljem I. imel za ženo Ano, poljsko kraljevsko hčer, njegova hči Ana je pa bila žena poljskega kralja Vladislava. Viljemov stric Herman I. je bil poročen s Katarino Kotromaničevo, hčerko vladarja Bosne. Hermana I., sin, Herman II., je dal svojo hčer Barbaro za ženo samemu cesarju Sigmundu. Sigmundova in Barbarina hči Elizabeta je postala žena kralja Albrehta IV., Habsburžana. Zadnji Celjan, Ulrik II., je bil poročen s Katarino, hčerjo srbskega despota Jurija Brankovića. Že same te ženitve kažejo, da so Celjani vodili visoko politiko, ki jih je usmerjala v Srednjo Evropo, še bolj pa proti Balkanu.

Ta mogočni vzpon rodu je temeljil na gospodarski podlagi, ki je bila predvsem fevdalno-posestnega značaja, čeprav ima vidne že tudi poteze finančnega gospodarjenja.

Po pridobitvi vovbrske dediščine je imel rod v svoji posesti glavni del Savinjske in precej Šaleške doline. Močan je že tudi bil na sosednjem rogaško-šmarskem področju. V naslednjih letih je posest hitro rasla, bodisi z nakupom, bodisi s trajno pridobitvijo fevdov — šlo je do Sotle in preko Spodnje Štajerske na Kranjsko, Koroško in Gornje Štajersko. Tu nas zanima predvsem, kako in kdaj je v celjske roke prišel še ostanek Spodnje Savinjske doline.

Leta 1336 si je grof Friderik I. pridobil laško gosposčino s Klausensteinom nad kamnitim mostom preko Save in Radeče, a tudi k Savinjski dolini pripadajoči svet na severni strani Maliča in Gozdnika z Zabukovico, Grižami, gradičem Sachenwartom nad Seščami in sam Žalec.

Sredi žovneške posesti ležeči Stopnik (Heckenberg) je bil izprva v posesti gospodov Kunšperških, ki so si ga pridobili najbrž od Žovneških po kaki ženitvi. Od Kunšperških je prišel v roke gospodov Ptujskih in nato grofov Stubenberških. Leta 1442 ga je kupil celjski grof Friderik II.

Celjski grofje svoje velike posesti niso mogli upravljati sami, na gradovih so imeli svoje oskrbnike, grajske grofe ali kastelane, in potrebne nižje in višje uslužbence.

Marsikako posest so dali tudi svojim zvestim v fevd. Takih fevdov je bilo več:

Lanovž (zdaj Gornji Lanovž) — dvor na Lavi pri Celju z ribarsko pravico in več kmetijami pod Jungertjo.

Podloški dvor, leta 1288 sta ga dobila žovneška služabnika Henrik in Friderik Podloški. Leta 1445 je Jošt Podloški posest izgubil, ker se je bil v vojni med Celjani in kraljem Friderikom Habsburškim postavil na kraljevsko stran. Dvor je dobil Peter Obračan. Podložne kmetije so bile v Podlogu, Rojah, Gotovljah in Dobrteši vasi.

Hotunjski dvor, nekdanj fevd Ortov, je grof Friderik leta 1441 podelil Doroteji, vdovi po Nikolaju Koliencu, in sinu Ivanu, hkrati s štirimi kmetijami in gorskimi pravicami. Leta 1457 je Ivan Kolienc dobil od grofa celo šest sosesčin v Cepljah in Selu pri Vranskem, ki jih je imel dotlej v fevdu Ivan Snaer.

Tudi Prebold je bil prvotno tak majhen fevd. Leta 1457 je dobil dvor pri Št. Pavlu (pod Liebensteinom) v fevd Jurij Eckelheimer. Prebold je kmalu izpodrinil Liebenstein, ki je propadel.

V Lovrencu je grofovski pisar Gašper Ratmannsdorfer imel dvor in 27 posestev, vse to je grof Friderik leta 1457 izročil Gašperjevemu potomcem.

Pod Kamnikom nad Grižami so imeli posest plemiči Širski, ki so imeli sicer gradič tudi v Širju nad Zidanim mostom. Leta 1383 je Peter Širski svojo posest pod Kamnikom izročil grofu Hermanu in jo dobil nazaj od njega v fevd.

Tudi stari Šenek so grofje dali v fevd: na njem je sedela rodbina Raumschüssel.

Najvišje se je dvigala moč grofov Celjskih za Hermana II. Ker je grof v hitki pri Nikopolju (1936) rešil cesarju Sigmundu življenje, je bil posledje deležen posebne milosti. Cesar mu je podelil celo zagorsko grofijo na Hrvatskem in Medjimurje s Cakovcem, oženil se je pa tudi s Hermanovo hčerjo Barbaro.

Leta 1418 je izumrl na Koroškem rod grofov Ortenburških. Njihovo posest na Koroškem in Kranjskem je podedoval Hermana II. Celjani so bili tako lastniki treh grofij: celjske, zagorske in ortenburške. Izmed njih zagorska ni bila v sestavi rimsko-nemškega cesarstva.

Hermana II. je pa žalostilo osebno življenje prvorojenca Friderika II. Oče ga je bil oženil z Elizabeto Frankopansko, ki mu je prinesla bogato doto v hrvaškem Primorju. Čez nekaj let se je štiridesetletnik zagledal v mlado in lepo Elizabetino dvorjanko Veroniko Deseniško in zapustil svojo ženo. Ko so ga hoteli z ženo spraviti, je verjetno povzročil njeno smrt. Grof Herman II. je dal Friderika zapreti v stolpu (Friderikovem) na starem Celjskem gradu in ga izpustil šele, ko se mu je drugi sin pri Radovljici smrtno ponesrečil. Veronika je zbežala, a so jo Hermanovi ljudje ujeli; grof jo je dal na Ojstrici nad Taborom utopiti. To dejanje je izvršil njen čuvar Jošt Soteški, ki je pozneje postal grofu nezvest.

Friderik in njegov sin Ulrik II. sta po letu 1440 branila pravo Ladislava Postuma, po smrti rojenega sina kralja Albrehta IV. in njegove žene, Barbarine hčere Elizabete — na Avstrijo, Češko in Ogrsko. Sredi burnih dogodkov so ogrski sovražniki leta 1456 v Beogradu zadnjega Celjskega grofa zahrbtno umorili.

Dediščina je bila bogata: okrog 100 gosposčin. Kar jih je bilo na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem, jih je na osnovi pogodbe, sklenjene leta 1445 po medsebojni vojni, dobil cesar Friderik III. Sreča mu je bila v toliko mila, da je že leta 1457 umrl Ladislav Posmrtnik, ki je zahteval

dediščino in je zanj bojeval boj vojskovodja Celjskih grofov Jan Vitovec, saj vdova Katarina je sprejela odpravnino.

Celjski grof Friderik II. je po prevzemu posesti dal vse fevde popisati. Ta popis je ohranjen v fevdnih knjigah Celjskih grofov, ki se nanašajo na celjsko in na ortenburško posest. Dunaj in Gradec imata po en izvod, en prvotni prepis je v Državnem arhivu Slovenije v Ljubljani in drugi, novejši, v njegovi mariborski podružnici.

TRETJA FAZA FEVDALIZMA:

PREVZEM ZDRUZENE CELJSKE POSESTI PO HABSBUŽZANIH IN DROBITEV

Habsburžani so za upravo velike celjske dediščine ustanovili v Celju vicedomski urad, ki je vršil predvsem gospodarske in gospodarsko-nadzorsvene funkcije. Posesstva so le kratko dobo upravljali neposredno, po oskrbnikih in kastelanih, kmalu so jih začeli dajati v zastavo ali v najem tudi za daljšo dobo. Končno so jih prodajali, deloma v celoti, deloma delno, tako da so nastajale majhne gosposčine, ki so imele značaj tako imenovanih imenj, kajti sodstveno so bile vključene v sodne okoliše večjih gosposčin.

Največja gosposčina je bila celjska, ki se je tudi najdalje držala, do leta 1750. Njen najstarejši urbar je iz leta 1498. Tedaj je imela podložnike v 55 vaseh in zaselkih, 107 kmetij, 16 polkmetij in 1 četrtkmetijo, 45 domcev (brez znatnejše zemljiške posesti), poleg tega pa 69 pustih kmetij in 11 pustih domcev, skupaj 249 posestev. Šele leta 1750 je Marija Terezija gosposčino prodala grofu Antonu Gaissrucku. Tedaj je nastal novi urbar. V obeh urbarjih so naznačene tudi meje z gosposčino združenega deželskega sodišča. Te meje so tudi meje prvotne gosposčine. Ta je zavzemala okolje Gornjega Celja in se je na zapadu širila približno do Polzele, na jugu je šla v začetku preko Savinje, nato se je umaknila na njeno severno stran, na severu se je širila do Gornje Ponikve, Prekorja in Šmarjete ob glavni cesti.

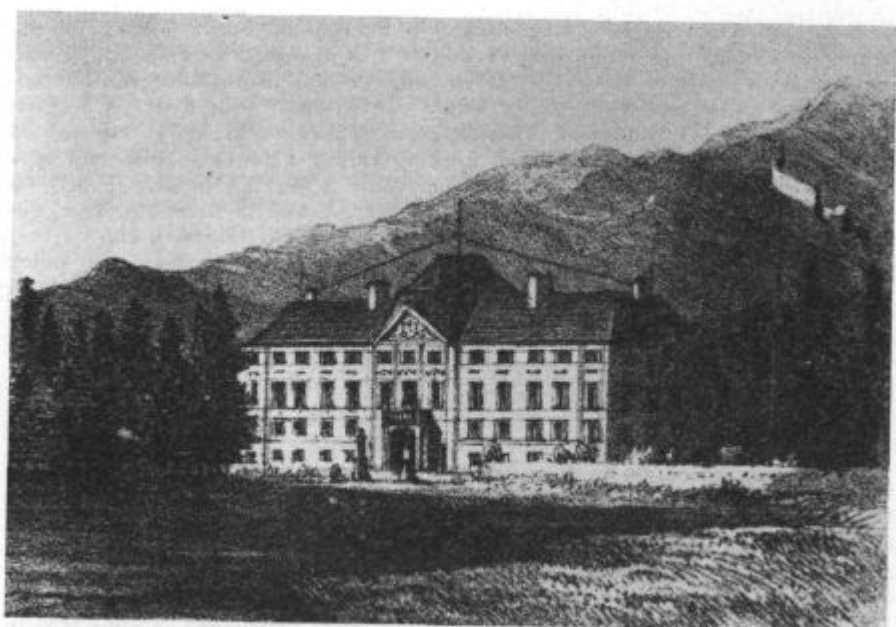
Grof Gaissruck se je iz samega Celja popolnoma umaknil. V spodnjem gradu, ki je bil poprej sedež vicedomske uprave, se je naselila vojska, gornji grad pa za bivanje ni bil več prikladen.

Novo središče gosposčine se je pomaknilo v samo središče Spodnje Savinjske doline. Možnost za to se je hitro ponudila.

Leta 1752 je namreč umrl cesarski maršal baron Franc Miglio, lastnik dveh sosednjih gosposčin, Brunberga in Schönbichla. Brunberg je znan izza visokega srednjega veka in je stal na polju med Petrovčami in Zalcem, torej v ravnini, kljub svojemu imenu, ki govori o vzpetosti. Schönbichl je pa bil ob južnem robu doline, v Šeščah (prvotno Šešicah) in ga smemo imeti za delnega naslednika nekoliko više stoječega nekdanjega Sachsenwarta. Po maršalovi smrti si je grof Gaissruck pridobil obe njegovii gosposčini. Brunberg je podrl in samo malo zapadneje po vzorcu dunajskega Schönbrunnna zgradil krasno graščino, kakršne ni bilo daleč naokrog. Poleg graščine je postavil veliko gospodarsko poslopje in zasadil krasen park.

Nova graščina je dobila ime Novo Celje. A gosposčina se je imenovala po njej.

S tem grof Gaissruck še ni bil zadovoljen. Pridobil si je tudi majhno cerkveno gosposčino Marije Magdalene, ki je pripadala dotlej škofijski cerkvi v Ljubljani in je imela nekaj podložnikov v Savinjski dolini, poleg

Novo Celje

tega pa tako imenovano Robidovo posest, to je tisti del gosposčine prejšnjih Širskih gospodov, ki je bil v Savinjski dolini. Pomembno je grof Gaissruck razširil svojo posest s tem, da si je leta 1759 pridobil celjsko špitalsko gosposčino, ki je imela svoje podložnike v južnem delu trboveljske župnije, v Arji vasi (pri Petrovčah), v Košnici, na Zgornji Hudinji, Dobrovi in na Prekorju (pri Celju) ter v Mozirju. S tem, da je grof v svojih gozdovih v Kočnem selu pod Mrzlo Planino (na severni strani Svetine) ustanovil veliko steklarno, je posegel na industrijsko področje. V steklarni je bilo toliko delavcev, da je grof zanje zgradil cerkev sv. Florijana, na kateri je proslavil svoje dejanje z latinskimi napisom. Ko je bil gozd izsekan, je steklarna nehala delati, na izsekanem svetu so se naselili kmetje.

Grof je ustanovil steklarno, ker ga je gradnja graščine spravila v stisko. Iz istega vzroka je prodajal gozdove na pobočjih hribov v ozadju Gornjega Celja, tu so se naseljevali kruha potrebni ljudje in si ustvarjali majhne kmetije. Gozdove in pašnike so prodajali tudi nasledniki grofa Antona. Na ta način je tudi samo Gornje Celje prišlo v kmečke roke; kmet ki ga je kupil, se je naselil tik ob vhodu v razvaline in se je imenoval po domače Grajšek.

Grofu Antonu Gaissrucku je leta 1761 sledil brat Ivan Karel, deželni predsednik na Koroškem, a temu sin Vincenc. Poslednji je dogospodaril in leta 1825 je na dražbi kupil združeno gosposčino Anton Čokl pl. Ruhetal, tedanji lastnik Žovneka, nekdanji upravnik podržavljene gosposčine žičkega samostana. Od njega jo je leta 1835 kupil Jožef Ludovick Hausmann, ki je njen poslednji fevdalni gospodar.

Hausmann, neplemič, oče slovenske pesnice Fani Hausmannove, je gosposčino še povečal. Kupil je posestvo Plevno z neplemiškim dvorcem, služnim Spodnjemu Lanovžu pri Celju. Dvorec je stal blizu cerkve sv.

Jederti nad Gotovljami. Poleg njega je Hausmann uredil velike nasade murve in uvedel rejo sviloprejk, vendar v tem ni uspel. Kupil je tudi Golče ali Apnarjev dvor, v čigar bližini so bili skromni ostanki luteranske molilnice, porušene leta 1600. Poleg tega si je pridobil tudi dvor ob Ložnici (Forsthof), nekdanj sedež vicedomske gozdne uprave, ki se je odcepil od celjske gosposčine in se je zdaj k njej povrnil. Pri dvoru je bilo tudi lepo dominikalno posestvo, ob Ložnici je stal mlin, a onstran potoka je bila ob glavni cesti lepa pristava, spodnji Freienberg, poznejši Kristinin dvor, sedanja vrtnarska šola. Podjetni Hausmann je skušal gospodarstvo čim najbolj modernizirati, olepšal je park, postavil ob cesti ogromen križ, zgradil poleg graščine tovarno za špirit, imel je dva kamnoloma, dve opekarni (eno na Plevni in eno v Kasazah), več premogovnikov (poedinih rovov) — v Pečovniku, Libojah, Zabukovici, Grižah, Taboru, železni rudnik v Zagrabnu blizu Tabora, svinčeni rudnik v Lokavcu — nasproti Rimskim Toplicam.

Združena gosposčina je bila zelo velika, saj je štela 3125 podložniških kmetij z domačijami in vrhu tega še 1475 zemljišč, ki niso bila sestavni del določenih kmetij in so se lahko samostojno odtujevala (Ueberlandgründe). Glede na pravni odnos do gosposčine je bilo na njenem območju 984 pravih kmetov ali rustikalistov, ki so imeli že od nekdanj kmečko zemljo, 902 gornikov, ki so imeli v posesti vinske gorice, 1815 gosposčinskih kmetov ali dominikalistov, ki so obdelovali zemljo, katera je šele po letu 1542 prišla v kmečke roke, in so jih šele za Marije Terezije izenačili z rustikalisti, medtem ko so jim prej lahko nalagali večje davščine, 299 rustikalnih in 600 dominikalnih nekmečkih posestnikov (Zulehner). Združena gosposčina je torej štela 4600 deloma popolnih in deloma delnih podložnikov. Podložniki z domačijami so bili v tridesetih župnijah, nepovezana zemljišča v nadaljnjih dvanajstih župnijah. V bolj oddaljenih krajih je gosposčina imela često samo posamezne podložnike, oziroma samo delne davščine, vinsko ali žitno desetino, poslednjo v snopih ali vreči.

Novoceljska gosposčina je upravljala svojo posest s pomočjo dvajsetih uradov, ki so bili v naslednjih krajih: v Arji vasi, Celju, Kotečniku, Laškem, Lokavcu, Medlogu, Mozirju, Pečovniku in Petrovčah, na Poljani in na Polzeli, v Seščah, Sentilju, Sentjungerti, Sempetru, Trbovljah, Tremerju in Turju.

Vidno je, da sta grof Anton Gaissruck in Hausmann skušala ponovno koncentrirati zemljiško posest na fevdalni podlagi. Vendar čas za to ni bil več ugoden. Zakon o kmetiški odvezi, sprejet 7. septembra 1848, je pretrgal fevdalne vezi, ki so vezale kmeta. Po tem zakonu je dobil Jožef Ludovik Hausmann 147.592 goldinarjev konvencionalnega denarja odškodnine.

Ostala mu je znatna neposredna posest, ki je obsegala okrog 60 oralov obdelovalne zemlje, okrog 60 oralov travnikov, okrog 10 oralov pašnikov in okrog 2970 oralov gozdov, skupaj okrog 3100 oralov zemlje.

Vendar Hausmann z njo ni imel sreče. Skušal jo je prodati in se je glede tega dogovoril s nekim Nemcem iz Nemčije. Obdolžili so ga, da je namerno v pogodbi navedel tudi zemljišča, ki niso bila njegova. Bil je zaprt v Celju, a celjsko porotno sodišče ga je oprostilo krivde; v Zalcu so ga radostno sprejeli in mu v Kolenčevi gostilni nasproti postaje priredili slavnostno kosilo. Bil je tedaj že vdovec. Hči Fani si je medtem, ko je bil v zaporu, najela v nasproti ležeči hiši sobo, da bi bila blizu in v pomoč svojemu nesrečnemu očetu. Leta 1869 je kupil Novo Celje knez Salm Reifferscheidt, pozneje baron Turković in za njim banovina, ki je graščino uporabila za umobolnico in poleg nje zgradila še nekaj drugih poslopij. Tedaj so prišli v ljubljanski muzej baročni kipi s stopnišča in ostanki arhiva. Okupator

je imel v Novem Celju vojno bolnico, po osvoboditvi so se zdravili v njej naši borci, danes pa služi za zdravljenje tuberkuloznih bolnikov.

Novo Celje je bilo do leta 1850 sedež deželskega sodišča, ko je Jožef II. uvedel naborne ali davčne okraje, je postalo tudi sedež okraja. Gosposočina je imela na vsem podložnem ozemlju svoj lov in ribolov. Ribolov ji je ostal tudi po kmetijski odvezi, lastni lov je bil po novem lovskem zakonu vezan na sklenjeno lastno posest 200 oralov (= 115 ha).

Na območju celjske gosposočine je — večinoma iz njenih zemljišč — nastalo več novih gosposočin in posesti, nekatere izmed njih segajo še v dobo Celjskih grofov.

Navedel sem že Gornji Lanovž na Lavi tik Celja. Jakobu Heidelu, ki ga je dobil od grofa Friderika II., je leta 1483 sledila kot lastnica hči Magdalena, poročena z Andrejem Freisteinerjem. Leta 1527 je bil lastnik Jurij Paradeiser, leta 1542 celjski meščan Jakob Freienberger, leta 1688 je bil v posesti Straussovih dedičev, nato so ga imeli: grof August Turn, grof Rudolf Feliks Reisig, Elizabeta Robida, grof Vincenc Gaissruck, Jurij Knieberger, baron Franc Avgustin Dienersberg, hči Barbara, po možu pl. Gadolla, Vincenc Karničnik, Edvard Bartol.

Grof Turn je bil lastnik okrog leta 1580 v mestu ob Savinji zgrajene grofije, ki je imela gosposočino Zbelovo pri Poljčanah. Grof Reisig je v drugi polovici 18. stoletja na Gornjem Lanovžu zgradil novi dvorec. Bartol je po zakonu o kmetijski odvezi dobil 1632 goldinarjev odškodnine. Ohranil pa je graščinske posesti: 80 oralov obdelovalne zemlje, 36 oralov travnikov in 35 oralov gozdov, skupaj 154 oralov.

V bližini Gornjega Lanovža je v 17. stoletju nastala graščina Spodnji Lanovž, ki je v enem uradu imela 12 podložnih domačij. Njen predhodnik je gotovo dvor v Gaberju, ki ga navajajo fevdne knjige Celjskih grofov. Leta 1750 se javlja kot lastnik Ivan Bernard Pilpach, za njim: Jakob Ignac Skobl (Skoblov dvorec), Marija Skobl (1792), Serafin Kožu (Koželj, 1801), Franc Ksaver Forstner (1810), Ignacij Novak (1812), Jožef Hauswirth.

Jožef Hauswirth je dobil po zakonu o kmetijski odvezi 94 goldinarjev 35 krajcarjev odškodnine. Ostalo mu je pa 23 oralov obdelovalne zemlje, 25 oralov travnikov, 12 oralov vinogradov in 3 orale gozda, skupaj 64 oralov zemlje. Od Hauswirtha je kupil graščino sin bivšega avstrijskega trgovskega ministra baron Friderik Bruck, ki je graščino prenovil.

Sredi celjske gosposočine nastala gosposočina Zalog je pa bila mešana tvorba. Prvotno je bila tu pristava gosposočine Rabensberg (med Smartnim v Rožni dolini in Dobrno), ki so ji bili fevdni gospodje krški škofje. Škofje so bili fevdni gospodje tudi Freienbergu, ki je bil na južni strani Savinje nad nekdanjo Rotarjevo kmetijo (gostiščem Na gričku) in je imel majhno gosposočino. Kot lastnik te gosposočine se javlja (izza 16 stoletja) rodbina celjskih meščanov Freienbergerjev (odtod ime), za njimi pa leta 1601 Martin pl. Sauran. Leta 1672 je krški škof podelil grofu Ivanu Schrottenbachu (ali Schrattenbachu) tako Zalog kakor Freienberg. V Zalogu je nastala lepa graščina. Schrottenbachi so Zalogu priključili tudi gosposočino Gotovlje, ki je nekoč pripadala Celjskim grofom, del savinjske posesti gospodov Sirskih in vojniško gosposočino, ki so jo imeli že prej (izza l. 1639). V Zalogu so upravljali tudi vojniško ali arclinsko deželsko sodišče. Leta 1793 so Schrottenbachom sledili Gaissrucki, za njimi so prišli Leitnerji, Steinmetzi, Schmitzerji, Maurerji in končno rodbina baronov Puthonov (1871).

Združena gosposočina je bila velika, saj je po terezijanskem katastru obsegala 373 podložnih posestev (kmetij, vinogradov, domcev). Proti koncu

fevdalne dobe je imela gosposčina 8 uradov: Zalog—Širje, Gotovlje, Slatino in štiri vojniške — Arclin, Ivnico, Velike Dole in Gabrovec.

Po zakonu o kmetiški odvezi je dobil tedanji lastnik Herman Schnitzer pl. Lindenstamm 57.662 goldinarjev odškodnine; ostala mu je neposredna graščinska posest: 22 in pol orala obdelovalne zemlje, 121 in pol orala travnikov, 7 in dve tretjini orala pašnikov, 8 in dve tretjini orala vinogradov in 426 oralov gozdov, skupaj 586 oralov.

Mlada, prav tako krška gosposčina je bil Prešnik, ki leži pod Jungertjo ob cesti proti Smartnemu. Tudi Prešnik se je odcepil od Rabensberga. Leta 1542 je bilo na Prešniku 6 rabensberških kmetij. Nekaj pozneje je nastala tam grajska pristava. To je kupil vitanjski stotnik Ivan. P. Adamayr, ki se od leta 1666 navaja s pridevkom pl. Prešniški (>von Mayerberg<). Ta si je pridobil še druge krške fevde in neko žičko imenje. Z Adamayrjevo hčerko Marijo se je oženil Franc Pogačar, ki je dokupil še nekoliko krških fevdov in Wintersheimerjevo in Kleinbergerjevo imenje. Nato so si kot posestniki sledili grof Felix Reisig (gospodar tudi na Gornjem Lanovžu), grof Karel A. Gross (1756), Jožef Daniel Novak (1763), F. A. Sebegg (1805), Edvard Bartol (gospodar tudi na Gornjem Lanovžu).

Gospodična je imela samo en urad in 13 podložniških domačij, ki so bile: v Gorici (pri Galiciji), v Brezovi, Ločah (pri Smartnem v Rožni dolini), v Rakovi stezi, Lipi in Globočah pri Frankolovem.

Leta 1848 je dobil Bartol (z brati in sestrami) po zakonu o kmetiški odvezi 7.504 goldinarje odškodnine. Ostalo mu je graščinske posesti: 22 oralov obdelovalne zemlje, 19 oralov pašnikov in 59 oralov gozda, skupaj 96 oralov.

Leta 1880 je kupil posest grof Montecuccoli, ki je imel ob cesti opokarno; ker je bil preveč zadolžen, je prevzela posest celjska Mestna hranilnica. Leta 1882 jo je kupil Karel Stücker, ki je graščino in ostala poslopja popolnoma prenovil.

Še više pod Jungertjo je bilo Friškovčevo posestvo, prav tako krški fevd. Navaja se prvič leta 1676. Leta 1695 si ga je pridobil Simon Müller leta 1713 ga je dal krški škof v fevd Heleni Robida in njenim trem otrokom. Leta 1765 ga je Jožef Daniel Novak združil s Prešnikom.

K Savinjski dolini se morata šteti tudi dve obrobni gosposčini, Soteska (Helfenberg) pri Zgornji Ponikvi in gradič (Schwarzenstein) nad Sentiljem pri Velenju.

Soteska je nad stransko dolinico, ki se odcepi od soteske, po kateri teče Pirešnica. Na Soteski so izza leta 1251 navedeni vitezi istega imena (Helfenberg), ki so bili krški fevdniki. Leta 1330 je kupil grad Friderik Celjski in pustil na njem stari rod vitezov. Vendar pa so še vedno veljali krški škofje kot glavni fevdni gospodje. Jošt Soteski je kot vazal Celjskega grofa Hermana II. bil čuvar in krvnik Veronike Deseniške in čuvar Friderika II. V boju s kraljem Friderikom Habsburškim se je Celjanom izneveril, zato je dal grof Friderik njegov grad podreti. Po letu 1456 so ga obnovili, toda ne čisto na starem mestu. Leta 1458 je Friderik, zdaj že cesar, potrdil Henrika in Jošta kot fevdalna lastnika obnovljenega gradu, razvalin in 18 kmetij, tudi krški škof je dal svoj pristanek. Ker Friderik Šoteški ni plačal davkov, so vzeli deželni stanovi gosposčino v zastavo. Pozneje jo je priženil Abraham Gabelkoven in deželni knez ga je leta 1602 kot fevdnika potrdil. Gosposčina je imela tedaj 58 podložnikov. Leta 1720 jo je kupil baron Ivan Schrottenbach in jo združil z Zalogom.

Grad so leta 1635 uporni kmetje napadli in razdejali.

Nekoliko niže so sezidali dvonadstropno graščino. Ta je leta 1800 pogorela. Pogorišče je kupil kmet Škerlin in postavil tam hišo in gospodarsko poslopje.

Po terezijanskem katastru je imela gosposčina 74 podložnih posestev. Podložniki so bili v okolici: v Hramšah, Veliki in Mali Pirešici, v Podkraju, v Zgodnji in Spodnji Ponikvi in v Studencih.

Po zakonu o kmetiški odvezi je dobil lastnik gosposčine 15.565 goldinarjev odškodnine.

Že omenjeni Brunberg je nastal sredi doline iz posesti nekdanje laške gosposčine. Omenjajo ga prvič leta 1580 kot last Sigmunda pl. Schrottenbacha. Leta 1595 je prišel v posest Jurija Leysserja. Temu so sledili: neki Regall, Ivan Stich (1620). M. Quallandro (1638), nato je imenovana kot lastnica neka gospa Kordon, por. Seyfried. Od leta 1666 do 1732 so bili lastniki baroni Miglio.

Z Brunbergom se je združil Schönbichl, ki je bil na južni strani Savinje. Tu je bila že leta 1619 graščinica, ki jo je tedaj kupil grof Gašper Saurau, dodelil ji je več posestev, ki jih je kupil od Sigmunda Wagna. Graščinico je sam začel imenovati Schönbichl. Sin Ivan Adam jo je prodal Mihaelu Moffrinu. Nadaljnji lastniki: grof Oton H. Schrottenbach z Zaloga, Ivan A. Schwaiger z Grmovja, grofje Thurn, baron Miglio (1727), ki je združil posest z Brunbergom, samo graščino je pa zanemarl, tako da je začela propadati. Graščina je bila dvonadstropno poslopje z vogalnimi stolpi.

Glavni del posesti Schönbichla je vsekakor izviral od posesti nekdanjega gradu Sachsenwart, ki ga zadnjič imenujejo leta 1453.

Sachsenwart je pa bil v veliki laški gosposčini — v žalskem uradu.

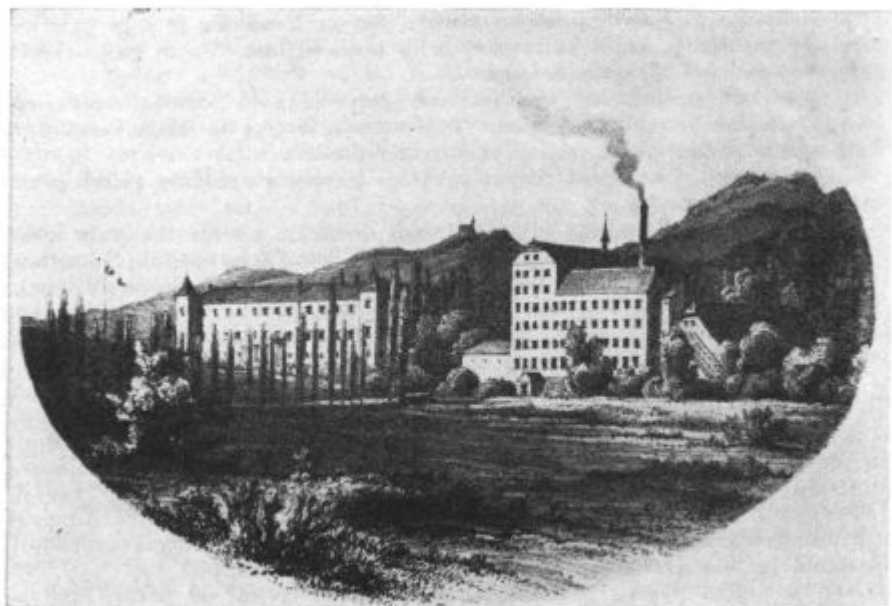
Zalski urad je segal od Maliča in Gozdnika preko Zabukovice, Britnih Sel, Griž, Megojnice in Liboj preko Zalca, Grmovja in Pirešice do Galicije. Kakor je razvidno iz urbarja iz leta 1566, so imeli Leysserji, lastniki Forchtenecka nad Šoštanjem (pri Ravnah) tedaj v zastavi urad Zalec (glavni del) in tudi Teharje. Pozneje so pa urad vrnili celjski gosposčini.

Del Sachsenwartove posesti je pa verjetno pripadel že omenjenemu Rattmannsdorferjevemu posestvu v St. Lovrencu. Rod Ratmannsdorferjev je sedel na posesti tudi še za časa Habsburžanov. Leta 1587 navajajo kot lastnike Apfaltrerne. Njim so sledili Proklini, leta 1632 ga je Marija Proklin, vdova Hörtensteiner, izročila svojemu zetu Ivanu Gradlerju. Kot »Stok« označujejo staro hišo blizu cerkve.

Že omenjena posest gospodov Sirskih na severni strani Kamnika je leta 1503 prišla v roke Ladislava Prugerja, a leta 1519 Kolomana Windischgrätzerja. Pozneje jo najdemo pri Zalogu, deloma je pa le ostala pri Celju — Novem Celju.

Starodavna posest Zovneško-Celjskih Liebenstein nad Preboldom, kjer so bili še konec 19. stoletja vidni ostanki razvalin na Rihtarjevem posestvu, se javlja do 16. stoletja, potem pa stopa na njegovo mesto Prebold. Verjetno se Prebold pojavlja v zgodovini prvič leta 1457, kajti tedaj je neki Eckelheimer dobil od Celjanov v fevd poleg Liebensteina tudi dvorec pri »Sv. Pavlu v gozdu« s kmetijami in domci. Leta 1493 je dobil neki dvorec Ladislav Prager, oskrbnik na Zovneku in v Mozirju, ta dvorec označuje ojrštrški urbar iz leta 1585 ponovno kot Prebold (Prewald). V začetku 16. stoletja ga je dobil Koloman Windischgrätzer, 1542 je bil že v posesti rodbine Wagen, leta 1628 so Wagnom sledili Schrottenbachi, tem pa leta 1807 Vogli.

Gosposčina je bila velika. Poleg dediščine, ki jo je vsekakor prevzela po Liebensteinu, je to in ono imela od žalskega urada laške gosposčine, npr. že omenjeni dvorec v Lovrencu, del posesti nekdanjih Sirskih. Na zvezo z

Prebold in stara tekstilna tovarna

žalskim uradom kaže tudi dejstvo, da je bil Prebold sedež prejšnjega žalskega deželskega sodišča, dobil ga je, ker je bil Zalec trajno zastavljen Leysserjem na Forchtenecku.

Po terezijanskem katastru je imel Prebold leta 1754 v 37 krajih 229 podložniških posestev. V začetku 19. stoletja je imela gosposčina pet uradov in 200 kmečkih domačij. Razmahnila se je precej na široko in so se njeni podložniki povsod mešali s podložniki sosednjih gosposčin. Najdemo jih v naslednjih naseljih: v Preboldu in Dolnji vasi in v Šeščah, Lovrencu in Matkah, v Pongracu, Grižah, Megojnici, Zabukovici in Libojah, v Vrbju Šempetru, Doberteši vasi, Spodnjih Grušovljah in Založah, v Andražu, na Dobriču, v Gavčah, na Gorenjem in Skornem, v Orli vasi, Trnavi, Zaklju, Preserju, Spodnjih in Gornjih Gorčah, v Knezdolu in Trbovljah (z vinsko desetino).

Po zakonu o kmetiški odvezi je dobil lastnik preboldske graščine Franc Vogl 47.643 goldinarjev odškodnine.

Ostala pa mu je majhna zemljiška posest; 15 oralov obdelovalne zemlje in 22 oralov travnikov, skupaj 37 oralov.

Leta 1855 je kupil graščino in posestvo baron Rudolf Hackelberg, ki je graščino obnovil, leta 1908 mu je sledil grof Rudolf Fünfkirchen, leta 1910 Jakše, leta 1917 Hudovernik.

Nekoliko zapadno od Prebolda je bila gosposčina Gorica, ki jo je leta 1613 od staršev podedoval Jurij Širski, nato je prešla v last rodbine Strassbergov; za njimi so jo podedovali Franc Tomše (1759), Janez Pile. (1798), štirje posestniki, baron Konstantin Fiedler (1897), dr. Anton pl Roush.

Leta 1754 je imela gosposčina 16 podložnih domačij.

Stara posest Zovneških-Celjskih je tudi Ojstrica na področju Tabora. Za Taborom se začinja dolinica Loke in na njenem južnem koncu je na

griču, imenovanem »Stari grad ali Kūkenberg«, stala Ojstrica. V njej je bila umorjena Veronika Deseniška. Okrog leta 1600 je gradu sledila graščina, ki je stala v dolini, a so jo v početku 19. stoletja podrli in njeno vlogo prenesli na prezidano gospodarsko poslopje.

Ko so Celjski grofje izumrli, je bil na Ojstrici oskrbnik Eckelheimer. On se je Habsburškim uprl z orožjem, vendar ga je cesar še pustil kot oskrbnika. Eckelheimer je imel tudi lastno posest, saj je leta 1459 prodal Grajsko vas, Selo in 4 kmetije v Dolenji vasi vicedomu Juriju Abprechterju, ki je postal njegov naslednik na Ojstrici. Potem so se oskrbniki oziroma najemniki hitro menjavali: Ladislav Prager, Tomaž Gradnegger, ki je sestavil najstarejši ohranjeni urbar, Raumschüssel, Jošt Lilienberg in Maks Schrottenbach. Maks pl. Schrottenbach je gosposčino leta 1591 kupil, ostala je v posesti rodu do leta 1767, ko jo je prevzel grof Ivan Gaissruck. Naslednji lastniki so bili: rodbina Robida (1791), Ivan Kircher, Jožef Omerzi (1824), M. in A. Perko (1826), rodbina baronov Wittenbachov (1846).

Schrottenbachi, lastniki Ojstrice (1591), Prebolda (1628), Vojnika (1659), in Soteske (1720), so povzročili leta 1635 velik savinjski kmečki upor. Sicer pa vidimo, da so že pred Gaissrucki stremeli za tem, da združijo v svojih rokah čim večjo posest.

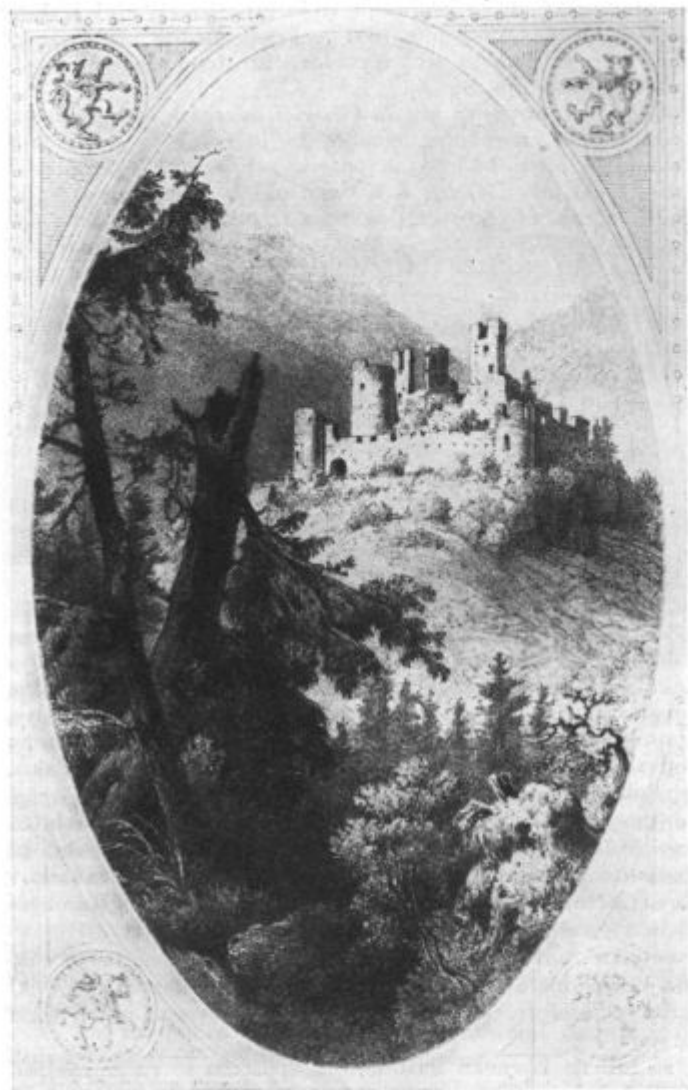
Ojstrica je po urbarjih iz leta 1497-1498 in 1585 imela v 12 vaseh 119 podložnikov, razen tega v posebnem uradu Vransko 51 kmetij in domcev v 12 krajih, terezijanski kataster ima leta 1754 v 25 krajih 295 podložnih domačij.

V začetku 19. stoletja je imela gosposčina 4 urade in 275 podložniških domačij. Podložniška naselja so bila skoraj vsa v bližini: v hribovskem ozadju in ob robu doline od Prebolda preko Tabora do Vranskega. Ta naselja so bila: Marija Reka in Smiklavž, Prebold, Grajska vas, Zakelj, Gomilsko, Novo mesto (Šmatevž), Ojstriška vas, Tabor, Loke, Črni vrh, Pandor, Čeplje, Tržca, Stopnik, Prapreč, Hieronim, Volog, Ločica, Lemovec. Bolj oddaljena so bila naselja: Podvrh (pri Braslovčah), Podgorca (pri Smartnem ob Paki), Založe in Breg (Pri Polzeli), Vodruž pod Kalobjem.

Po zakonu o kmetijski odvezi je dobil baron Karol Wittenbach za ojstriško gosposčino 35.743 goldinarjev odškodnine. Neposredna posest, ki mu je ostala, je obsegala: 5 ²/₃ oralov obdelovalne zemlje, 20 oralov travnikov 179 ¹/₃ oralna pašnikov, 1267 oralov gozdov, skupaj 1472 oralov zemlje. Baronom Wittenbachom je leta 1908 sledila rodbina Piussi.

Kar je bila celjska (novoceljska) gosposčina v vzhodnem, to je bila šovneška gosposčina v zapadnem delu Spodnje Savinjske doline. Ko je Čokl pl. Ruhetal v začetku 19. stoletja zgradil v dolini Novi Žovnek, je bil stari Žovnek obsojen na smrt.

Za Celjanov so bili na Žovneku kastelani, gosposčino so pa upravljali oskrbniki. Habsburžani so imeli na gradu najprej oskrbnike, nato pa zakupnike. Prvi oskrbniki so bili: Jurij pl. Teufenbach, Kuzma Grabenski in Jakob Schrott (1479). Kot zakupniki so si sledili: Ladislav Prager (1492, prvi dve leti oskrbnik), Rupert in Koloman pl. Windischgrätz (1498), njuni sinovi, Ivan pl. Rogaški (1511), Ivanova vdova in njen drugi mož Ahac Schrott s Kindberga (1512). Ahac je mnogo storil za obnovo gradu, ki je leta 1532 pogorel. Ahacu je sledil Adam Schrott. Temu je nadvojvoda Karel gosposčino prodal. Toda Adam se je zadolžil in jo je leta 1605 (z uradom v Gotovljah) prodal Ivanu Sigmundu pl. Wagensbergu. Leta 1629 jo je (s trgoma Braslovče in Mozirje) kupil Krištof Urschenpeck, ki jo je leta 1633 prodal Juriju Seifriedu za 87.000 goldinarjev. Leta 1635 so kmetje oplenili grad. Leta 1681

Celotne
žovneške
razvaline

so zopet postali lastniki Wagensbergi, leta 1715 si ga je pridobil baron Leopold Curti, leta 1799 del Negro, leta 1814 Jožef Cokl, leta 1837 Ignacij Oblak, leta 1840 baron Ferdinand Bischoff — Widderstein.

Gospoščina ima kar tri ohranjene starejše urbarje, iz leta 1524, 1550 in 1572. Po teh urbarjih je imela gospoščina: 1 dvorec, 120 celih kmetij, 15 polkmetij, 44 domcev, od teh 30 v Braslovčah, 28 pustot, 17 mlinov, 1 usnjarsko delavnico in eno kovačnico. Po terezijanskem katastru je imela leta 1754 (z Braslovčami in Mozirjem) 405 podložnih domačij.

V Braslovčah je bil tudi tako imenovani strelski dvor, privilegirani dom, ki ni imel nikakih davščin, vendar je pa moral, ako je preti nevar-

nost, poslata na Žovnek oboroženega človeka, ki je ostal tam, dokler ni minila nevarnost, prejemaajo hrano in pijačo kakor najet hlapec. Privilegij je gotovo izviral iz dobe Celjskih grofov oziroma Žovneških gospodov. Znani lastnik doma je bil Matija Spes, od njega ga je kupil tržan Luka Mavrič.

V Braslovčah se navaja tudi dvor, ki je bil leta 1436 v lasti Jurija Topolda.

V dobo Celjskih grofov sega tudi dvor na Bregu (Flasser), od koder so jahali proti Gornjemu gradu. Njegov lastnik je imel samo to dolžnost, da je v vojni nevarnosti s strelnim orožjem prišel na Žovnek.

V začetku 19. stoletja je imela gosposčina šest uradov in 771 podložniških domačij. Podložniška naselja so bila večinoma v neposredni sosesčini gradu oziroma graščine; bila so na dobroveljskem pobočju in v gosto naseljenem delu doline — med Braslovčami in Gomilskim, oziroma med Savinjo in Dreto.

Ta naselja so bila: Čret, Dobrovlje, Podvrh, Braslovče, Male Braslovče, Zgornje in spodnje Gorče, Kamenče, Rakovlje, Parižlje, Poljče, Orla vas, Trnava, Novo mesto (Smatevž) in Gomilsko. Bolj oddaljena so bila samo nekatera naselja: Stopnik in Prekopa (pri Vranskem), Spodnje Roje (pri Šempetru), Podgorje (pri Letušu), Libija, Loke in Brezje (pri Mozirju), Mozirje, Gavče, Gorenje in Veliki vrh (pri Smartnem ob Paki), Andraž (pod Goro Oljko), Za brdom (pri Velenju).

Zakon o kmetiški odvezi je dal tedanjemu lastniku gosposčine Jožefu Krügerju — Schuhu 55.972 goldinarjev odškodnine.

Neposredna zemljiška posest, ki mu je ostala, je obsegala 13 in pol orala obdelovalne zemlje, 22 in dve tretjine orala travnikov, 14 oralov pašnikov, 384 oralov planin in 612 in dve tretjini orala gozdov, skupaj 1074 oralov zemlje.

Lastniki v pofeudalni dobi so bili: dr. Franc Archer, (1848), baron Karel Schweiger (1853), William Russel (1855), grof Ferdinand Bissingen (1857), Gustav Göttman (1862) baron Cnobloch (1897), tovarnar Westen.

Manj jasna je usoda Šeneka, ki je prav tako spadal k četverici najstarejših gradov Žovneških gospodov. Po Ignaciju Orožnu je grad stal tam, kjer je pozneje nastala cerkva sv. Miklavža nad Podvinom pri Polzeli. Grad so porušili Celjski grofje sami leta 1438 verjetno zato, ker jim je kastelan Raumschüssel v vojni proti Habsburžanom postal nezvest. Jože Curk pa sodi, da je grad stal na griču nad sedanjo polzelsko graščino Senek, češ da gotska cekvica sv. Miklavža zaradi svoje starosti ni mogla nastati šele po poružitvi Seneka.

Graščino Senek na Polzeli je okrog leta 1495 pozidal Lenart Raumschüssel, potomec kastelanov s starega Seneka. Še v začetku 18. stoletja so gospodarili na novem Seneku Raumschüsseli. Zadnji izmed njih je bil Jurij Raumschüssel. Po njegovi smrti so ga dobili: J. E. Röschner pl. Ehrenberg, A. S. Ingolič (okrog 1754), Rajmund Novak (okrog 1780), Lenart Gechter (okrog 1848).

Gosposčina je bila majhna. Leta 1542 je imela samo 16 podložnikov. Röschner je dokupil majhni posestvi Andreja Kranjca in Ivana Stegerja, ki nista mogli plačati davka. Leta 1754 je imel Ingolič 22 podložnikov, Novak je kupil bivšo Komendo malteškega reda, tako da se je posest močno povečala.

Zakon o kmetiški odvezi je prinesel polzelskemu graščaku Lenartu Gechterju 27.883 goldinarjev odškodnine. Neposredna zemljiška posest, ki jo je obdržal, je pa obsegala samo 18 oralov obdelovalne zemlje, 33 oralov

Komenda na Polzeli

travnikov, 4 orale pašnikov, 1 oral vinograda in 180 oralov gozda, skupaj 157 oralov zemlje.

Leta 1869 so kupili posest Pongratzi, ki so graščino prezidali in modernizirali.

Na Polzeli je leta 1193 neki Valter Polzelski (von Helnstein) dobil od šentpavelskega samostana tri kmete. To je bila osnova, posest je narasla. Leta 1323 se prvič omenja naselbina ali Komenda malteškega reda, ki je imela večjo posest: leta 1542 v celoti 40 kmetij in domceev. Leta 1780 je to posest kupil lastnik Seneka Rajmund Novak.

Od majhnih viteških posestev se Hotunje navajajo leta 1542 (lastnik Jošt Lilienberg) in 1622 (lastnik grof Sauer), nato pa izginejo. Posestvo Log je ob ustanovitvi po volji fevdnega gospoda Celjskega grofa prišlo v sestav samostana v Novem Kloštru (1451). Takih posestev, last drobnih plemičev, prvotnih služabnikov (ministerialov, vitezov, vazalov) večje plemiške gospode, je bilo še nekoliko, vendar so izginila brez pravega sledu.

Nanovo je pa blizu Šmatevža pri Gomilskem nastala gosposččina Strov-snek vsekakor na žovneških tleh. Bil je tu grofovski lovski dvor, ki ga je cesar Friderik III. leta 1467 podelil Juriju Leisserju. Leta 1578 ga je nadvojvoda Karel podelil dr. Jakobu Strausu, fiziku deželnih stanov, in ženi, roj. Pilpach. Njuni sinovi so ga leta 1597 prodali vsaku Andreju Tavčarju. Poznejši lastniki: grof Ivan Sauer in sinovi (1674), Marija G. Pilpach (1730), Lovrenc Schröckinger (1742), Jožef Krüger — Schuh z Žovneka (1848). Gosposččina je imela en sam urad in 31 podložniških kmetij: v Latkovi vasi, Šmatevžu, Parizljah, Zaklju in Podvrhu.

Zakon o kmetiški odvezi je dal Jožefu Krügerju — Schuhu za Strov-snek 7133 goldinarjev odškodnine. Ostalo mu je kot graščinska posest: 16 oralov obdelovalne zemlje, 27 oralov travnikov, 9 oralov pašnikov in 34 oralov gozdov, skupaj 88 oralov zemlje. Eden izmed poznejših lastnikov (Jožef pl. Halm) je dokupil tri kmetije.

Lastniki v pofevdalni dobi: vitez pl. Födransberg, baron Oton Bruck (1861), stotnik v p. Halm.

Pri Selah južno od Gomilskega je tako iemnovani Končev dvorec. Tu je bila nekoč grajska pristava (štrovsneška), ki so ji bili med leti 1563—1627 posestniki ljubljanski škofje, poznejši lastniki so se pisali Konci. V Košenovi hiši so še vidni oboki, ki so ostanek nekdanjega dvorca.

V smeri proti Vranskemu ležeči Heckenberg (Stopnik) je cesar Friderik III. po prevzemu celjske dediščine dal v fevd Ivanu Safnerju. Nato so si lastniki — fevdniki hitro sledili: Ivan Kollienz in Ivan Eckelheimer, Andrej in Mihael Snäer (1482), Ladislav Prager (1945), Andrej Lilienberger, Jošt Lilienberger (1517), Sholastika, hči Ivana Kacijanarja in žena Ulrika, Ertzingerja, Schrottenbachi (1554), Simon Aleksander (1794), J. Omersi (1825), Fr. Dvoršak (1859), Viljem Uhl (1845), A. Perko (1847).

Gospoščina je bila prvotno zelo majhna, leta 1542 je pa že imela 152 kmetijskih in vinogradniških posestev. Potem je obseg zopet padel. Leta 1754 je imela gospoščina 90 podložniških posestev.

V začetku 19. stoletja je imela stopniška gospoščina dva urada in 66 podložniških domačij, ki jih srečamo v Stopniku, Pandoru, Čreti in Prapeči, medtem ko so bile na Homcu podložne graščini samo vinske gorice.

Po zakonu o kmetijski odvezi je dobil lastnik graščine Anton Perko 11.493 goldinarjev odškodnine. Ostala mu je neposredna posest: 14 oralov obdelovalne zemlje, 27 oralov travnikov, 2 orala pašnikov, 1 oral vinograda in 90 oralov gozdov, skupaj 135 oralov.

Poznejši lastniki so bili kmetje, med zadnjimi M. Ograjenšek (1905).

Prvotni grad so kmetje razdejali leta 1635. Vendar so ga pozneje obnovili. V prvi polovici 19. stoletja so pa na vznožju grajskega hriba zgradili graščino Marof in grad na hribu je propadel.

Še nekoliko manjša je bila graščina Podgrad (Purgstall) pri Vranskem, ki je nastala na osnovi dveh kmetij, ki jih je Oton Kunšperški leta 1257 poklonil gornjegrajskemu samostanu. Na njih je že bil gradič, kajti označujeta se kot »Purch«, pozneje pa kot dvorec »zu Purch bei Vrensch« (Vrensk). Samostan je dajal posest v fevd, eden izmed fevdnikov iz rodbine Vaist si je kot osebno last pridobil še 24 kmetij v Ojstriški vasi, Pondorju in drugod. Škof je pozneje dodal še urad Volog z 31 kmetijami. V prvi polovici 17. stoletja so bili lastniki gospoščine Schrottenbachi. Njim so sledili: J. K. Sandbauer (1652), njegova hči Suzana Apfaltrer (1681), njena hči Marija p. Strassberg (1726), njen nečak J. L. pl. Hohenwart (1737), Maksimilijana pl. Renzenberg, roj. pl. Brandenau (1781), Peter F. Hillebrand (1792), razni, Perko (1827), baron Karel Wittenbach (1846).

Leta 1754 je štela gospoščina 80 podložniških kmetij. Podložniki so bili pri Hieronimu, v Tešovi, Pondorju, Ojstriški vasi in Taboru.

Po zakonu o kmetijski odvezi je dobil baron Karel Wittenbach 8.671 goldinarjev odškodnine. Ostalo pa mu je: 12 $\frac{2}{3}$ orala obdelovalne zemlje, 18 oralov travnikov, 12 oralov pašnikov, $\frac{1}{2}$ orala vinograda in 40 $\frac{2}{3}$ orala gozdov, skupaj 84 oralov.

V bližini Vranskega je bila tudi majhna graščina Brodi, ki se prvič javlja šele po letu 1730, ko ji je bil lastnik K. S. Pilbach. Leta 1754 je imela 13 podložniških domačij, po zakonu o kmetijski odvezi je dobil lastnik J. Omersi 3592 goldinarjev odškodnine. Do leta 1852 so se lastniki hitro menjavali, potlej pa so se na posesti držali Schauerji.

Celjski grofje so si pridobili tudi Turnski ali Paški grad. Nastal je bil na posesti grofov Ort, vendar ga Žovneški gospodje niso podedovali. Kot prve znane lastnike imenujejo Ptujске gospode, kmalu po smrti zadnjega Orta so

verjetno dali grad v fevd bratom Katzensteinom pri Šoštanjju. Pozneje so bili lastniki gradu vitezi Horneški. Od njih ga je leta 1939 kupil Friderik Zovneški. Grof Herman II. ga je leta 1419 dal v fevd Ivanu Meusenreiterju, svojemu kancelarju.

Habsburžani so ga prav tako dajali v fevd. Leta 1485 sta ga dobila v fevd Kunigunda, hči Hermana Eckensteinerja in žena Jurija Globitzerja. Njuni nasledniki so obdržali posest do konca 16. stoletja, ko so jo prodali Eliji Andrianu. Nato se navajajo kot lastniki: Heritschi, J. pl. Modersheim, Sattelbergerji, A. pl. Grandi (1807), Franc Leitner (1827), J. Novak.

Gospoščina je obsegala leta 1542: 16 1/2 kmetij, 3 domke in 2 pustoti. Proti koncu fevdalne dobe je pa bila gospoščina znatno večja, imela je sedem uradov in 89 podložniških domačij, ki so bile v naslednjih naseljih: na Polzeli, v Rečici ob Paki, na Malem vrhu, v Lokvici in Podgorju (pri Velenju), v Gorenjem, Letušu in Lepi njivi (pri Mozirju).

Po zakonu o kmetiški odvezi je dobil Novak samo 8985 goldinarjev odškodnine. Ostalo pa mu je kot neposredna posest: 16 oralov obdelovalne zemlje, 32 oralov travnikov, 6 oralov pašnikov, 4 orali vinogradov in 80 oralov gozdov, skupaj 138 oralov.

J. Novak je gospodaril na posestvu do leta 1870, ko je tik ob Smartnem in zgradil lepo graščino, gradič Turn je propadel.

Na ozemlju nekdanjega žalskega urada laške gospoščine je nastal gradič Pernov. Stal je na majhni vzpetini v bližini cerkvice sv. Ožbalta in se je imenoval Hofrain. Jože Curk se s tem ne strinja, češ da na skali poleg romanske cerkvice, ki sega še v 13. stoletje, ne bi bilo prostora za grad, in domneva, da je ta stal na mestu sedanje graščine, ki so jo zgradili leta 1867.

Grmovje se kot dvorec prvič navaja leta 1546 kot posest Leysserjev, ki so tedaj vzeli v zakup žalski urad. Leta 1624 ga je imel v lasti Ivan Pelzhofer, pozneje Schweigerji (1659), Bernard Pilpach (1735), Oton A. Fretschner (1748), ki je polovico posesti prodal novoceljski gospoščini, mlinarju Vervegi pa je dovolil, da se je odkupil in osvobodil. Nato je postal lastnik Franc Jamnik. Od 1793 do 1864 je bilo Grmovje združeno z Zalogom.

Pernovska (grmovska) gospoščina je sčasoma precej narasla, tako da je proti koncu fevdalne dobe imela 7 uradov in 75 podložniških domačij, ki so bile v Pernovem, na Železnem in v Veliki Pirešici, v Ponkvici, v Stopniku in na Ločici pri Vranskem.

Zakon o kmetiški odvezi je dal lastniku gospoščine Hermanu Schnitzerju pl. Lindenstammu 11.807 goldinarjev odškodnine. Ostalo pa mu je zemlje za večjo kmetijo.

V bližnji Arji vasi se javlja leta 1527 posestvo, ki mu je bil lastnik celjski meščan Brankovič, imel je enega kmečkega podložnika v Arji vasi in 2 v Spodnjih Grušovljah; leta 1754 je imelo posestvo samo podložnika v Arji vasi.

Znano je tudi posestvo v Golčah na Spodnji Ložnici. Leta 1499 je cesar Maksimilijan podelil lastniku tega dvorca Andreju pl. Lilienbergu posebne pravice, ker se je odlikoval v boju proti Turkom. Nadaljnji lastniki: Luka Bregar iz Zalca (domnevni lastnik), Erazem Thumberger s Stermola (v Rogatcu), njegov zet Blaž Tschadinger in Thumbergerjeva hči Rozina pl. Schrottenbach. Rozina je leta 1582 prodala dvor deželnim stanovom, ki so tu zgradili protestantovsko molilnico, po ukazu deželnega kneza porušeno leta 1600. Pozneje se še enkrat omenja neki dvor »pri močvirju«, ki ga je leta 1650 od deželnega kneza dobil v fevd baron Friderik Schrottenbach hkrati z ribarsko pravico v dveh potokih.

VKLJUČITEV V KRŠČANSKO CERKVENO ORGANIZACIJO

Nekako vzporedno s fevdalizacijo se je — z manjšim zaostankom — vršila tudi vključitev v krščansko cerkveno organizacijo. Ta organizacija je imela dvojno lice, duhovno in materialno; materialno je imelo fevdalno — kmetiški značaj.

Se preden so Slovenci izgubili svojo samostojnost, se je cerkev trudila, da razširi med njimi krščansko vero. Kako se je to godilo v Savinjski dolini, o tem nimamo nikakih poročil.

Po izgubi narodne samostojnosti sta se tuja državna oblast in cerkev medsebojno podpirali. Karel Veliki je leta 1811 odredil, naj bo meja med področjem oglejskega patriarhata in solnograške nadškofije reka Drava. Posavinje je torej prišlo pod oblast oglejskega patriarha.

Sirjenje krščanstva so izprva vršili na misionarski način. Videti je, da je bil pri tem Solnograd podjetnejši in uspešnejši od Ogleja. Madžarski naval je pa v izpostavljenih področjih, kakršno je bilo Posavinje, misionarsko delo ukinit, saj so Madžari tedaj še bili pogani.

Po zmagi nad Madžari so patriarhi začeli uvajati trajno cerkveno organizacijo, verjetno je to šlo precej počasi, saj imamo najstarejša poročila o tem šele iz 11. stoletja. Področje patriarhata je bilo obsežno, stare rimske ceste so propadle in prometne razmere so bile neugodne. Vse področje je bilo težko nadzorovati. Zato so patriarhi za nadzorstvo verskih postaj uvedli ustanovo arhidiakonata (višjega duhovništva). Arhidiakon je bil vedno eden izmed uglednejših krajevnih župnikov. Posavinje je imelo svojega arhidiakona, njegova oblast je segala do Drave, vendar je slovenjegraška pokrajina bila izvzeta. Tudi Ptujsko polje je imelo včasih posebnega podravskega arhidiakona. Slovenjegraška pokrajina je spadala h koroškemu podjunkskemu arhidiakonatu, ki je prav tako imel svojo severno mejo ob Dravi.

Prvotne verske postojanke stalnega značaja so bile župnije, ker so se iz njih pozneje izločale druge župnije, jih označujemo kot prazupnije (prafare).

Na ozemlju Spodnje Savinjske doline sta bili samo dve prazupniji. Zapadna je imela svoj delež v *B r a s l o v č a h*. Prvič se nam javlja leta 1440. Njeno območje je bilo zelo veliko, saj je poleg zapadne polovice Spodnje Savinjske doline in sosednjih pobočij zavzemalo tudi pas južnega sredogorja, ki je segal do Save. Župnijo so ustanovili oglejski patriarhi. Njeni patroni so bili Zovneški gospodje. Ti so pozneje patronat izročili gornjegrajskemu samostanu v želji, da bi jim bog oprostil, ker so samostanu delali neprilike in veliko škodo.

Iz braslovške prazupnije so se odcepile naslednje župnije:

V r a n s k o s c e r k v i j o s v. Mihaela (okrog leta 1286),

S t. P a v e l p r i P r e b o l d u (okrog leta 1392),

T r b o v l j e s c e r k v i j o s v. Martina (okrog leta 1330),

G o m i l s k o s c e r k v i j o s v. Stefana (leta 1786).

Iz župnije na Vranskem sta se odcepili dve župniji, sv. Jurija v *M o t n i k u* (leta 1360) in sv. Jurija ob *T a b o r u* (okrog leta 1680).

Iz šentpavelske župnije sta se prav tako odcepili dve župniji: sv. *P a n k r a c i j a v G r i ž a h* (okrog leta 1489) in

sv. *M a r i j e v n e b o v z e t e v M a r i j a R e k i* (leta 1787).

Braslovška župnijska cerkev je bila posvečena Mariji v nebo vzeti in je v dobi turške nevarnosti dobila tabor, sestojč iz obzidja in stolpov. Sedanjo stavbo so sezidali po požaru leta 1600.

Po odcepitvi župnij sta pri braslovški prazupniji ostali podružnici: sv. *J a n e z a v L e t u š u* in sv. *M a r t i n a v P o d v r h u* (ki se prvič omenjata leta 1545).

Vranska cerkev sv. Mihaela se omenja že med leti 1123 in 1146. Od prvotne gotске stavbe so ohranjeni samo posamezni deli, kajti v baročni dobi so cerkev močno prezidavali.

Vranske podružnice:

sv. Magdalene v Ločici, sv. Marjete, Matere božje in sv. Katarine na Čreti, sv. Mohorja in Fortunata na Dobrovljah, — te cerkve omenjajo prvič leta 1545 — in sv. Jeronima nad Podgradom, ki stoji verjetno na mestu prvotnega gradu.

Prvotna župna cerkev sv. Pavla pri Preboldu je bila iz 13. stoletja, v letih 1762—1775 so na njenem mestu zgradili drugo cerkev, leta 1790 tretjo in četrto, sedanjo, leta 1898.

Podružnici: sv. Lovrenca v Šentlovcu, prvotna cerkev se omenja prvič leta 1592, sedanjo so zgradili leta 1812—1815, in sv. Magdalene na Homu, zgrajene leta 1560 in pozneje obnovljene.

Župna cerkev sv. Štefana na Gomilskem, ki se prvič omenja leta 1545, je bila pozneje večkrat prezidana.

Podružnice: sv. Ruperta v Sentrupertu (prvič omenjena leta 1391), sv. Krištofa v Grajski vasi (prvič omenjena leta 1498), sv. Matevža v Šmatevžu ali Novem mestu (prvič omenjena leta 1597).

Župna cerkev sv. Jurija v Taboru se prvič omenja leta 1391. Od stare gotске stavbe stoji še samo presbiterij, leta 1817 so postavili novo ladjo in leta 1893 dvignili zvonik. Okrog leta 1500 so cerkev močno utrdili s taborom, ki je imel visoko obzidje in štiri stolpe, leta 1811 so zasuli jarke in kamenje razpadajočega zidovja uporabili za obnovo cerkve. Po taboru ima kraj svoje ime.

Podružnice: sv. Radegunde v Kapli (prvič omenjena leta 1412), sv. Lenarta (v ozadju Lok), sv. Miklavža nad Lokami (ki se prvič omenja leta 1483).

Cerkve sv. Pankracija v Grižah je bila v prvotni obliki zgrajena v gotškem slogu, sedanja cerkev je iz leta 1884 in ima še nekaj elementov stare cerkve.

Podružnica lurske Matere božje na Gričku Gradišče, dograjena leta 1891, podružnica sv. Križa je stala tik nad levško brvjo na južni strani Savinje, a so jo za cesarja Jožefa II. kot nepotrebno porušili.

Župna cerkev Matere božje v Mariji Reki je bila v prvotni obliki zgrajena okrog leta 1400 v zahvalo, ker se je neki lovec iz spremstva Celjanov srečno rešil iz gozda, kjer se je bil izgubil. Sedanja cerkev je iz leta 1693, ima pa še stari gotški presbiterij, po požaru leta 1700 so jo v prejšnji obliki obnovili.

Druga pražupnija je nastala v Š e m p e t r u sredi Spodnje Savinjske doline. Prvič jo srečamo v listini leta 1256, obstajala je pa že mnogo prej. Pred tem letom je obstajala že tudi župnija v Ž a l e u, v listini iz leta 1260. je navedena skupaj s šempetrsko.

Ignacij Orožen je ugotovil, da je med obema župnijama bila neka rivaliteta, iz katere je Zalec izšel kot zmagovalec in si je pozneje za neko dobo Šempeter celo podredil.

Leta 1256 je papež izločil Šempeter iz savinjskega arhidiakonata in ga utelovil (inkorporiral) stiškemu samostanu na Dolenjskem. Listina iz leta 1260 to potrjuje, pri čemer navaja še Zalec.

Tudi Celje je prvotno spadalo pod šempetrsko (žalsko) pražupnijo, toda že leta 1229 je imelo svojega župnika in zato leta 1256 ni bilo inkorporirano. To se je zgodilo s Teharjem, ki se kot Stični inkorporirana župnija s cerkvijo sv. Martina javlja prvič šele leta 1362.

Zgodaj se je od šempetrske (žalske) pražupnije odcepila župnija sv. Jurija v Gotovljah, kajti že iz leta 1265 se javlja kot priča v neki gornjegrajski listini Fridericus, plebanus (župnik) de Gottendorf.

Isto velja za Polzelo in Šmartno ob Paki. Polzelska župnija sv. Marjete se javlja prvič leta 1255, šmartinska pa leta 1256.

Nobena izmed teh treh župnij (Gotovlje, Polzela, Šmartno), ni bila inkorporirana Stični.

Župnija sv. Jakoba v Galiciji je bila kot vikariat odcepljena od žalske pražupnije leta 1422, kot samostojna župnija pa leta 1781. Župnija sv. Andraža v Andražu se je odcepila od polzelske leta 1782.

Župna cerkev sv. Petra je bila prvotno zgrajena v gotskem slogu, leta 1796 je dobila nov stolp, leta 1860 pa nov presbiterij.

O prvotni župni cerkvi sv. Nikolaja ne vemo nič. Njena naslednica je v turški dobi dobila tabor, od katere je še ohranjen jugovzhodni stolp. Sedanja cerkev je bila sezidana leta 1906.

Podružnica sv. Kancijana na sedanjem pokopališču (omenjena prvič leta 1545), romarska cerkev Matere božje v Petrovčah (zgrajena še za Celjskih grofov v gotskem slogu in prezidana sredi 18. stoletja).

Župna cerkev sv. Jurija v Gotovljah je bila zgrajena prvotno v gotskem slogu, a so jo često prezidavali.

Podružnica sv. Jedrti očituje še gotski slog.

Župna cerkev sv. Marjete na Polzeli nosi še znake gotskega sloga, a so jo v novem času prezidavali.

Podružnice: sv. Ulrika, ki je bila del polzelskega gradu in je služila za potrebe malteškega viteškega reda; sv. Nikolaja na Vimperku, slemenu, ki prehaja v Dobrič (Goro Oljko), zgrajena v gotskem slogu 15. stoletja, velika romarska cerkev sv. Križa na Gori Oljki, dograjena leta 1757, v hiši pod cerkvijo so do Jožefa II. prebivali trije duhovniki, ki so skrbeli za službo božjo.

Župna cerkev sv. Martina v Šmartnem ob Paki se omenja prvič leta 1256. Podružnici: sv. Janeza v Gornjem, zgrajena v gotskem slogu; sv. Antona na Skornem.

Župna cerkev sv. Andreja v Andražu se javlja prvič leta 1229. Nosi še poteze romanske zgradbe in je dobila v turški dobi tabor.

Podružnica sv. Neže, zgrajena okrog leta 1518.

Prvotna župna cerkev sv. Jakoba v Galiciji je bila zgrajena v srednjem veku v gotskem slogu, novejša baročna cerkev je bila dokončana leta 1782.

Podružnici: sv. Elizabete v Pernovem (zgrajena vsaj že v 14. stoletju in v 19. stoletju prezidana); sv. Kunigunde na Jungerti (zgrajena v gotskem slogu, a leta 1691 povečana z dozidavo kapelice sv. Trojice).

Tri župnije v gričevju na severni strani Spodnje Savinjske doline pripadajo cerkveno — zgodovinsko Šaleški dolini.

Prva med njimi je župnija sv. Ilija v Šentilju pri Velenju. Prvotna cerkev se prvič omenja leta 1356 kot podružnica pražupnije v Škalah pri Velenju, že pred letom 1426 je bil pri njej ustanovljen samostojen vikariat.

Cerkev sv. Pankracija v Gornji Ponikvi se prvič omenja leta 1540. Bila je šentiljska podružnica, leta 1787 je nastala pri njej samostojna kuracija.

Tudi župnija sv. Janeza na Vinski gori (Šentjanž na Vinski gori ali Peči) se je odcepila od pražupnije na Škalah (že pred letom 1261). Prvotno cerkev so večkrat prezidavali, nazadnje leta 1875. Imela je prvotno visoko obzidje.

Oglejska patriarhija je imela pri nas cerkveno oblast do leta 1750. Tedaj je papež Benedikt XIV. patriarhat ukinil in ustanovil goriško nadškofijo. V naših krajih je prevzela oblast patriarhata.

Cesar Jožef II. je izvedel preureditev škofij. Goriško nadškofijo je ukinil in meje starih škofij preuredil; pri tej preureditvi je prišlo celjsko okrožje k lavantinski škofiji (1778). Župniki nekdanjih pražupnij so kot dekani imeli nadzorstvo nad ostalimi župniki in njihovimi pomočniki (vikarji, kaplani). V naslednjih desetletjih so to razdelitev nekoliko spremenili. Tako so celjski dekani priključili vse župnije stare pražupnije v Žalcu (oziroma Šempetru), nekoliko pozneje so pa Smartno ob Paki, Polzele in Andraž izločili in priključili dekaniji v Braslovčah, ki pa je Griže odstopila Celju. Trbovlje so prišle pod Laško.

Vse starejše župnije so imele svoje gosposčine, kar velika in razpredena je bila celjska, ki je bila dvojna, župnijska (opatijska) in cerkvena. Večja je bila prva, izmed njenih petih uradov sta bila dva v Savinjski dolini: Liboje, Griže, eden je bil pri Celju (Breg) in dva vzhodno od Teharja: Lešje, Ponikva. Cerkevna gosposčina je imela svojo posest bolj na področju Celja in Vojnika. Tudi številni celjski kaplanijski beneficiji so imeli deloma svojo podložniško posest v Savinjski dolini, to velja zlasti za beneficij sv. Maksimilijana, ki ga je kot beneficiat užival Primož Trubar in za njim poznejši škof Tomaž Hren: Kokarje, Juvanje, Dolnja ves, Poljana, Tir, Pernovo, Podgoro, Jungert, Gozdnik, Pirešica, Vrbje, Drešinja vas, Ogorelec, Smartno, Zavodna, Zgornja Hudinja. Seveda ne smemo misliti na celotna naselja, ampak samo na posamezne kmete.

Znatna je bila žalska fevdalna župnijska posest s podložniki v Petrovčah, Megojnici, Šeščah, Spodnji in Zgornji Ložnici, v Rušah, Jungerti, Zavrhu, Železnem, Pernovem, Podlogu, Šempetru, Dobrteši vasi, Smartnem ob Paki, v Gorenju, z mlajšimi podložniki (dominikalisti) in vinogradniškimi pravicami pa tu in tam.

Znatna je bila gotoveljska fevdalna cerkvena posest, manjša braslovška, vranska, taborska, precejšnja preboldska, šmartinska. Od tujih podložnikov so dobivale župnije cerkveno desetino, zlasti vinsko.

Vse so imele tudi lastna zemljišča, kjer ni bilo fevdalnih dajatev, je pa bila vsaj določena zbirca: z drugimi besedami: glavna materialna eksistenca cerkvenih oseb je bila zemljiška. To je ustrezalo splošnemu značaju dobe. Kakor obveznosti gosposčinam so leta 1848 ukinili tudi fevdalne dajatve cerkvam, samo zbirca je marsikje še ostala (toda tudi to sočesto odkupili).

Da bi bila slika popolna, navedem še cerkvene ustanove fevdalnega značaja.

Vsaj že leta 1325 je bila na Polzeli ustanovljena »komenda« malteškega viteškega reda, ki je obstajala do leta 1784, ko jo je kupil tedanji lastnik Seneka Rajmund Novak. Duhovniki tega reda so oskrbovali polzelsko župnijo. Prav z njihovim soprizadevanjem je nastala božjepotna cerkev na Dobriču (Gora Oljka).

V bližini Polzele, Za logom, je grof Friderik II. leta 1451 s papeževno privolitvijo ustanovil dominikanski samostan Novi kloster, ki ga je bogato obdaril s podložniškimi posestvi v sosesčini in celo pri Šmarju ter z vinskimi desetini. Jožef II. je samostan leta 1787 ukinil in njegovo gosposčino spremenil v državno.

Izmed sličnih celjskih ustanov sta imela podložnike v Savinjski dolini minoritski samostan in špital. Prvi okrog Braslovč, Mozirja in Rečice, drugi okrog Arje vasi in Mozirja.

GORNJI GRAD:

OGLEJSKI PATRIARHAT, BENEDIKTINSKI SAMOSTAN IN GOSPOŠČINA LJUBLJANSKEGA SKOFA

Dipold Kager in njegova žena Truta sta leta 1140 vso svojo gornjegrajsko posest izročila cerkvi. Po sporazumu z oglejskim patriarhom Peregrinom je en del posesti pripadel patriarhatu, drugi del je pa dobil benediktinski samostan, ki ga je Kager ustanovil v Gornjem gradu. Samostanska ustanovana listina, ki je hkrati tudi delitvena listina posesti, je bila izdana v Ogleju 7. aprila 1140.

Po tej listini si pridrži oglejska cerkev:

Gornjegrajski grad in ogradje, dva sintmana (višja ministeriala), 100 ministerialov (služabnikov, živečih na viteški način), mlin s kmetijo in gozd s kmetijo; vse drugo pa pripada samostanu: nevoljniki (kmečki podložniki), ki jih je bilo z ženami in otroki tedaj okrog 500, njive, pašniki, ribištvo in lov.

Vendar je bilo glede gozda določeno, da ga smejo krčiti in naseljevati samo samostanci, nadalje je bila samo njim pridržana pravica, da postavljajo mline, da love v Savinji, Dretni in pritokih ribe, da si pridobivajo kože jelenov in druge divjačine, da love tudi sokole in skobce.

Patriarhova posest je bila torej stvarno omejena na Zadrecko dolino in dostopnejši del Gornje Savinjske doline. Tu je stal Gornji grad nekoliko niže od sedanjega mesta tega imena na hribčku, ki nosi sedaj ime Gradišče, tu sta bila tudi dva druga gradova: Vrbovec ob sotočju Drete in Savinje, čigar nemško ime Stari grad (Altenburg) vsekakor izpričuje, da je stal že pred Gornjim gradom kot prvotni sedež fevdalnih lastnikov Gornjegrajskega, ter Mozirje, o katerem se domneva, da je bilo na Korenovem hribu. Neki patriarhov dvor je zgodaj nastal v Rečici.

Ob Dretni in v dostopnejšem delu Gornje Savinjske doline so imeli svoje dvore tudi patriarhovi služabniki, ministeriali, ki so kot plačilo imeli poleg svoje manjše neposredne posesti tudi nekaj posameznih nevoljnikov (kmečkih podložnikov). Iz poznejših listin izvemo, da so živeli ministeriali v Vrbovem, Mozirju in Rečici, a tudi v Ljubnem, Juvanju, Grušovljah, Delčah, Bočni in Vologu. Njihova imena srečavamo v listinah, v katerih se pojavljajo kot spremljevalci patriarha. Nekateri so polagoma prešli v plemstvo, drugi so stopili v samostansko službo, mnogi so se izselili ali izumrli.

Ker je po ustanovni listini pravico krčenja dobil samostan, zato je njegovo področje stvarno raslo, medtem ko se je patriarhovo zaradi raznih podelitev fevdalnega značaja manjšalo.

V ustanovni listini je patriarh tudi s svoje strani podprl novi samostan s tem, da mu je dal kot beneficij v uživanje 10 kmetij v Furlaniji v vasi Budriach, in sicer zato, da bi si z njihovim dohodkom samostan mogel nabavljati sol in olje. Poleg tega mu je naklonil še 30 mark, da bi si mogel zgraditi samostansko poslopje. Nekoliko pozneje (leta 1146) je dodal še 5 kmetij v Ložiču na Tolminskem (Losizu), kjer naj bi redili ovce, da bi samostanci imeli potrebno volno.

Patriarhovi uslužbenci, oskrbniki in drugi gospodarski nameščenci pa niso bili zadovoljni s tem, da so jim bili prepovedani krčenje gozda, lov in ribolov, in so prepoved večkrat kršili. Samostan se je zato pri patriarhu pogosto pritoževal. Do šestdesetih let 13. stoletja je samostan zasegel že ves gozd in njegova kolonizacija je bila v glavnem končana; pojavljajo se še spori, toda izza leta 1281 se v njih gozd ne omenja več. Tudi Rečica je bila tedaj že samostanska. Glede lova in ribolova je patriarh leta 1250 odločil, da ga poleg

Gornji grad v letu 1680

samostanskih smejo vršiti tudi njegovi ljudje. Mlin, ki so si ga njegovi ministeriali zgraditi na Dreti blizu gradu, je pa odstopil samostanu. Sicer so pa postali samostanski tudi tisti patriarhovi ljudje, ki so se naselili v gozdu.

Da bi samostan očeval svoje pravice, jih je dajal potrjevati papežu in posvetnim vladarjem; to je bilo potrebno, kajti tujih poseganj, tako s cerkvene kakor s posvetne strani, je bilo zelo mnogo.

Samostan je predstavljal opat, poleg njega se v poznejšem času javlja tudi prior. Marsikateri sklep je moral sprejeti zbor menihov. Leta 1387 je imel samostan, skupno z uslužbenci, 60 ljudi, ki so mnogo potrošili. Skromno se večini živeti ni dalo.

Razen s krčenjem si je pridobival samostan novo posest s podelitvami kmetij in deloma tudi zemljišč. Največ takih podelitev je bilo na periferiji, okrog Vologa (na prehodu med Menino in Dobrovljami), onostran Črnivca na kranjski strani, v Tuhinju in okrog Andraža.

Izjemoma so si pridobili kako novo posest tudi v notranjosti svojega ozemlja — ob Dreti in gornji Savinji. Včasih so posest tudi zamenjavali, jo dali v zakup proti letni najemnini in podobno.

Razen s plemiči in bivšimi ministeriali je samostan imel gospodarske posle tudi z meščani. Verjetno je bilo največ stikov s Kamničani. Tam si je samostan pridobil nekoliko hiš (na Klancu), navaja se samostanska hiša v Ljubljani in v poznejši dobi v Celju. Pogodbo je opat često sklepal tako, da se je zavaroval proti izpodbijanju s tretje strani. Prodajalec je določil nekoliko porokov. Ti so morali, ako bi izpodbijanje uspelo, v gostišče, od opata določeno, (navadno v Ljubljani), kjer so ostali, dokler ni bila kupnina z dodatkom povrnjena. Hišo v Ljubljani so dobili od vojvode Ulrika Sponheimskega (1260).

Navzven je bilo večkrat treba braniti samostansko posest. Posebno značilen je primer iz leta 1268. Tedaj se je opat Janez pritožil pri koroško - kranjskem vojvodi Ulriku, da njegovi ljudje posegajo v samostansko posest na raznih obmejnih točkah, zlasti za »retroportam« (za vrati, za Iglo) na planinah Olševe in Ložeka, kjer tvori razvodnica mejo. Vojvoda je določil tri zaupnike, naj gredo na lice mesta in ugotovijo, kakšno je pravo stanje: Hermana Heckenberskega, Gundakarja Turnškega in Hermana, kastelana gornjegrajskega.

Na praznik sv. Ulrika, 4. julija, so prišli razsodniki na lice mesta. Tja je prišel tudi opat Janez. Z njim so bili oglejski ministeriali, živeči na Gornjegrajskem, poleg njih tudi 500 in še več ljudi, oglejskih in samostanskih. Iz te množice so izvolili 21 resnicoljubnih in izkušenih mož, ki so iz svoje vrste izbrali 7 verodostojnih: redovne duhovnike Eberharda, Konrada in Gebharda, redovnega diakona Bernarda ter plemenitnike Hermana, Janeza Koka (Cocus) in Hermana iz Zaloga (von der Owe), ki so vsi trije bili kastelani gornjegrajskega gradu (trdnjave). Najprej so sedmerico javno pozvali, naj povedo vse po pravici, kakor vedo sami in kakor so izvedeli na verodostojen način. Prvi je pod prisego izjavil duhovnik Eberhard, da je iz starih privilegijev, izvirajočih od ustanovnikov, iz poročil starih opatov, menihov in drugih starih mož izvedel, da je meja gornjegrajskega distrikta na najvišjih vrhovih Ložeka in Olševe in da proti Koroški, Kranjski in Savinji, kakor tudi proti vsem sosednim okolišem tvori mejo razvodnica. Ugotovil je tudi, da sta oglejska cerkev in samostan do teh meja izza starih časov imela v lasti gozd brez kakršnega koli nasprotovanja. Isto so izjavili tudi oba ostala duhovnika in diakon. Herman, gornjegrajski kastelan, je izjavil, da je zvedel od starejših gornjegrajskih vitezov (militibus) in zlasti od svojega pokojnega tasta viteza Duringa, ki je bil dolga leta patriarhov oficial v Gornjem gradu, da so vsi opati gornjegrajskega samostana izza ustanovnika Dipolda ves obdelani in ne-

obdelani svet do vrhov omenjenih planin Ložeka in Olševe brez motenj mirno imeli v svoji posesti. Isto sta s prisego potrdila tudi ostala dva kastelana. Nato so pozvali vse prisotno ljudstvo, naj vsakdo izmed njih pove, če ima kaj proti, a so vsi izjavili, da so pripravljene s prisego potrditi resničnost podanih izjav.

Glede na to so trije razsodniki priznali, da pripada ves obdelani in neobdelani svet do vrha planin Olševe in Ložeka opatu Janezu in njegovemu samostanu, hkrati so zaprosili vojvoda Ulrika, naj to razsodbo potrdi, saj se njemu, »ki je z velikimi stroški v čast Jezusa Kristusa zgradil več samostanov«, ne spodobi, da bi starim samostanom kaka posestva odtegoval. To se je zgodilo na dan sv. Ulrika 1268.

Vojvoda Ulrik je potrdil razsodbo v Ljubljani 17. julija 1268 s pripombo, da nobeden njegovih dedičev in naslednikov ne sme gornjegrajskemu samostanu kratiti pravic do obdelanega in neobdelanega sveta do tedaj določene meje.

Važno je bilo vprašanje odvetništva. Samostan je pač sam imel nižje sodstvo, višje (krvavo) sodstvo je pa zanj izvrševal odvetnik (varuh), ki je imel tudi dolžnost, da samostan varuje, a je zato od njega (oziroma njegovih podložnikov) dobival določene dohodke.

Prvi znani gornjegrajski varuhi so bili Zovneški gospodje. To izvemo iz listine, ki jo je med 1220 in 1228 izdal Gebhard II. Zovneški (imenovan tudi Lemberški). V tej listini Gebhard zastavlja opatu celotno odvetništvo, tako na Gornjegrajskem kakor v Marki, za 12 mark pfenigov. Gebhard se obvezuje, da bo samostan v bodoče samo ščitil in branil, ne da bi on ali njegovi ljudje imeli kaj opravka s samostanskimi posestvi, da popolnoma izgubi odvetništvo, ako ne bi popravil škode, ki bi jo kdo izmed njegovih napravil na samostanskih posestvih, in da v takem primeru lahko njegov sin posestva čuva proti njemu, da lahko dobi nazaj popolno odvetništvo, ako vrne 12 mark pfenigov; sinu pa to ni mogoče, dokler mu živi oče.

Odpoved odvetništva je bila vsekakor začasna, tistih 12 mark je Gebhard II. pač vrnil. Zovneški so pri izvrševanju odvetništva samostanu še nadalje delali škodo. Samostan je sodil, da je škoda znašala 500 mark, pri čemer pa ni bilo všteto tisto, kar je Gebhard III. napravil v Brezju, kjer je samostanska posestva opustošil, dva človeka ubil, nekatere ljudi na nogah, druge na ušesih poškodoval, nadaljnjim povzročil druga zla. O vsem tem so razpravljali 21. februarja 1255 na zboru v župni cerkvi v Braslovčah, kamor je patriarh poslal petenskega škofa Otona kot razsodnika.

Gebhard je priznal svojo krivdo in pripravljenost, da popravi škodo in se prijateljski sporazume z opatom in samostanom.

Nato je bila sklenjena naslednja pogodba:

Meja med obojestransko posestjo naj poteka po razvodnici na vrhu Dobrovelj.

Zovneški so dolžni dajati vsako leto na smrtni dan njihovega očeta, t. j. na praznik sv. Cecilije, v samostan mernik pšenice, tovor vina in boljše svinjo, da bi se samostanci veselili in obletnico čim pobožneje obhajali. Ako bi umrla njihova mati, dado Zovneški sredstva za posmrtni spomin, plačajo pogreb in dodado 6 mark pfenigov za svileno platno.

Ob spominu na starše in pradede, ki so v Gornjem gradu pokopani, obljublajo Zovneški, da bodo samostance ljubili, njihova posestva kot odvetniki po svoji najboljši moči čuvali in zahtevali toliko, kolikor določa odvetniška pravica, ki jo je določil pokojni oče.

Opat in samostanci pa bodo za Gebharda in njegove brate posebej molili in jih vključili v vse svoje pobožnosti.

Ako bi se opat in konvent zopet morala zaradi česa pritožiti, bodo Žovneški v 14 dneh dali zadoščenje.

Ako bi gospod Gebhard tega dogovora ne držal, imata opat in konvent po starem običaju pravico, da ga pred bogom, patriarhom in drugimi sodniki obtožita.

Žovneški vsekakor odvetništva le niso mogli v celoti obdržati. Poleg njih se kot odvetniki javljajo še drugi gospodje: Konjiški, Ptujski in njim sorodni Kunšperški in Orti.

Konjiški so si lastili generalno odvetništvo.

Leta 1286 so na željo samostana samega postali njegovi generalni odvetniki grofje Vovbrski kot najmočnejši fevdalci v sosesčini. Obdržali so odvetništvo, dokler niso izumrli (1322).

Govoril sem že o tem, da je patriarh Konradu Žovneškemu leta 1237 potrdil patronat nad braslovško cerkvijo.

Gornjegrajski samostan, ki je že imel precej posesti na vzhodni strani Dobrovelj, si je že sam želel patronat nad veliko in donosno pražupnijo. Pomagal mu je strah, ki so ga Žovneški gospodje kakor ostali njihovi plemiški sodobniki imeli pred večnostjo. Ta strah je vplival na njihove postopke.

Ko je Leopold Žovneški leta 1278 odhajal v vojski kralja Rudolfa na vojno proti slavnemu češkemu kralju Otokarju, je odstopil gornjegrajskemu samostanu patronat nad braslovško župnijo v zavesti, da mu je napravil za okrog 60 mark pfenigov škodo, in z željo, da bi mu bog bil usmiljen sodnik, ako bi prišel pred njegove sodni stol.

Leopold se je z vojne srečno vrnil in mu, kot kaže, odpovedi ni bilo več mar. Toda umrl je že leta 1286. Takoj po njegovi smrti se je vdova Margareta v Braslovčah odpovedala patronatu. Vrh tega se je odpovedala vsem pravicam na gornjegrajski dvor v Rakovljah pri Braslovčah, ki si ga je lastil pokojni soprog, in prepustila je samostano desetino nad Žovnekom, da bi tako popravila škodo, cenjeno na 600 mark, ki so jo na samostanskih posestvih napravili Gebhard in njegovi bratje.

Marjeta Žovneška, rojena Vovbrska, kot ženska ni imela pravice, da se odreče patronatu, ki ga je vršil vodilni član njene rodbine. Po Leopoldovi smrti je bil to Ulrik. Tudi njega so pregovorili, da se je patronatu odpovedal. Storil je to še isto leto v listini, ki sta jo v navzočnosti pomembnih prič podpisala Marjeta in on.

Še je živel najstarejši izmed Konradovih sinov, Gebhard Živneški, ki se je bil umaknil v ozadje in je živel večinoma v Gotovljah. On se je leta 1291 pridružil odpovedi na Braslovče. Poslej posesti te velike župnije samostanu niso več osporovali.

Braslovče so bile samostanu pri rokah. Leta 1254 mu je patriarh Gregor podelil tudi župnijo Pilštanj, da ga odškoduje za škodo, ki so mu jo napravili »zlobni ljudje« (očividno Žovneški).

Toda Pilštanj je bil daleč, zaradi tega je samostan prosil patriarha, naj ga zamenja za kako drugo bliže ležečo župnijo. Taka župnija je bil sv. Jurij na Škalah. Po patriarhovem naročilu je savinjski arhidiakon leta 1261 izvedel zamenjavo.

Pri obeh župnijah so se takoj v početku pojavile težave. Pri Pilštanju je šlo za cerkveno desetino, ki si jo je Gornji grad lastil še potem, ko je zamenjava že bila izvedena. Težave je delal opat kartuzije v Jurkloštru. Leta 1269 je po patriarhovem pooblastilu laški župnik in savinjski arhidiakon Leopold rešil spor v tem smislu, da pripadata Gornjemu gradu dve tretjini, pilštanjskemu župniku pa ena tretjina desetine. V Škalah je pa bil sporen odnos kapelana v Šmartnem pri Šaleku do župne

cerkve v Škalah. Leta 1264 so na zboru duhovnikov in starejših uglednih mož rešili spor v tem smislu, da ob izpraznitvi mesta novega kaplana predlaga patron kapelice Egelof Saleški, a potrdi ga škalski župnik; tega mora kaplan ubogati, ga na njegovo zahtevo dvakrat na leto pogostiti in mu na Martinovo poslati del z darovanjem nabranega denarja.

Tako je imel konec 13. stoletja gornjegrajski samostan dve inkorporirani župniji. To je imelo znaten pomen. Inkorporirani župniji sta bili izvzeti iz oblasti arhidiakona in je samostan na njih nameščal svoje redovnike kot duhovnike, pridržal si je tudi znaten del cerkvene desetine. Obe župniji sta bili matični, zato so pripadale samostanu tudi župnije (duhovnije, vikarijati), ki so se od njiju odcepile.

Pozneje si je samostan pridobil še dve pražupniji: Pilštanj (ponovno in trajno leta 1346) in Hoče (leta 1398).

Doba okrog leta 1300 je bila za gornjegrajski samostan kritična, zapletel se je celo v državno politiko. Dotlej ga prehodi državne oblasti iz rok v roke nikakor niso vznemirjali. Ulrik III., koroški vojvoda, mu je bil srčno naklonjen. Otakar Češki, ki je leta 1269 prevzel oblast na Koroškem in Kranjskem (kamor je spadala Savinjska dolina), je leta 1274 vzel samostan v zaščito, Otakarjev glavar v Savinjski dolini, Hartnid Gutensteinski, in glavar na Kranjskem, Ulrik Habspaški, sta mu šla na roko. Homatije izza devetdesetih let so pa bile tudi za samostan neprijetne. Njegov odvetnik Ulrik Vovbrski se je povezal z bavarskim vojvodo in solnograškim nadškofom proti drugemu Habsburžanu Albrehtu Stajerskemu in Avstrijskemu. Vovbrskim je trda predla, samostan mu je moral priskočiti na pomoč s 100 markami dunajskih in 100 markami oglejskih pfenigov in je dobil zastavo odvetništvo. Ulrika so v boju ujeli in zaprli v Dunajskem Novem mestu. Ko so ga leta 1295 izpustili, se je nastanil v Pliberku. Čeprav denarja, ki ga je dobil od samostana, ni mogel vrniti, je zahteval nazaj odvetništvo. Potek spora nam ni podrobneje znan, vendar so se kmalu poravnali.

Hudo je postalo leta 1307. Tedaj so na Češkem izumrli Přemyslovci in za češko kraljevsko krono se je potegoval tako Henrik Koroški kakor Friderik Avstrijski in Stajerski. Spor je vznemiril tudi samostansko ozračje. Tedanji gornjegrajski opat (Wülfing) je stopil na stran Hugona Tauferskega, ki je bil v Savinjski dolini poveljnik koroško-kranjskega vojvode.

Samostanski odvetnik Ulrik Vovbrski in Ulrik Žovneški sta se pa pridružila Habsburžanu Frideriku. Opat je odrekel Ulriku Vovbrskemu odvetništvo, ta je samostan napadel in odpeljal opata na Koroško. Tedaj je posegel v zadevo patriarh in dosegel, da so opata izpustili, čeprav je bil ekskomuniciran (izobčen), dolžili so ga namreč, da je preteval samostanske sobrate, da je postopal samolastno, nameščal v župnijah za duhovnike tudi neredovnike in ni odvajal kolekte (zbirke) za patriarha in papeža. V Pliberku so se nekako sporazumeli. Friderik Vovbrski, naslednik nemirnega Ulrika, je dobil nazaj odvetništvo in tudi posestva, ki so mu jih bili nasprotniki vzeli, opat je pa bil rešen ekskomunikacije. Še istega leta (1308) je opat odstopil. To je bilo v letu, ko je Savinjska dolina po dogovoru med Henrikom Koroškim in Habsburžani prišla k Štajerski (1308).

Leta 1322 je umrl Herman grof Vovbrski kot poslednji predstavnik tega močnega rodu.

Opat Leopold in konvent sta si za novega odvetnika izvolila pokojnikovega nečaka (po materi), grofa Ulrika Pfannberškega.

Pravni naslednik Vovbrskih so pa le postali gospodje Žovneški, katerih predstavnik je bil tedaj Friderik, Ulrikov sin. Friderik si je leta 1331 v borbi proti Konradu Aufensteinskemu pridobil priznanje pravice na prvo in leta

1333 tudi na drugo polovico Celja. Leta 1346 je postal Celjski grof. Zelel se je uveljaviti tudi v Gornji Savinjski dolini. To je bilo prav tudi samostanu, kajti ob gornji Savinji so se pojavljale velikaške težnje, proti katerim je samostan potreboval močnega zaščitnika. Friderik Celjski je bil pripravljen na sporazum.

Leta 1332 je v Braslovčah izjavil, da se v korist samostana definitivno odreče patronatu nad braslovško župnijo, pridržal si je samo odvetniško (zaščito), kar je patriarh potrdil.

Pet let (1337) pozneje sta opat in konvent izvolila Friderika Žovneškega, tedaj že deželnega poglavarja Kranjskega, in njegove dediče za večne odvetnike samostana.

Prejšnji odvetnik grof Ulrik Pfannberški ni nasprotoval.

Poslej so bili Žovneški (izza 1346 kot grofje Celjski) gornjegrajski odvetniki do smrti poslednjega izmed njih (1456). Samo začasno si je leta 1361 skušal pridobiti to čast Habsburžan Rudolf IV. Ustanovnik, da bi si na jugu okrepil svojo moč.

Celjski grofje so bili dobri zaščitniki samostana. Njihovi uslužbenci so sicer še kdaj pa kdaj skušali poseči v samostanske pravice, toda grofje so jih vsakokrat zavrnil. Glavno dolžnost, ki so jo kot odvetniki imeli do samostana, je bilo krvavo sodstvo. Nižje sodstvo so samostanski opravljali sami in so ga čuvali, saj je donašalo tudi nekaj dohodkov, krvavo sodstvo je pa pripadalo odvetnikom. Krvnih prestopkov okrivljene so izročali celjskim ljudem tik pod Vrbovcem pri Prihovi, kjer se je pri dveh lipah izlival v Savinjo majhen potoček; tam se je namreč začel celjski mozirski urad.

Posebno naklonjen je bil gornjegrajskemu samostanu grof Friderik II., kakor da si je s tem lajšal vest, vznemirjeno zaradi mladostne lahkomišelnosti in številnih grehov.

Tako sta opat Rudolf in konvent leta 1439 prosila odvetnika grofa Friderika II., naj jima pomaga, da bodo vinogradniki priznavali vinsko pravo od vinogradov na samostanskih zemljiščih in jim dajali dolžno vino. Teh vinogradov je bilo mnogo.

Bili so: pri Rorah (gornjegrajskem trgu), Gornjem gradu, Radmirju, Ljubnem, tja dol do Šentjanža in Spodnje Rečice in Zerdonerjeve gore pri Prihovi. Okonina se v listinah označuje kot Weingarten, v urbarju pa kot »Zum Weyngarten Wbokowynye = V bukovinju, bukovju).

Čeprav so se vinogradniki upirali, je grof uspel. Samostanci so se obvezali, da mu bodo vsako leto poslali v Mozirje 200 veder gorskega vina. Pozneje je grof izjavil, da velja dajatev samo za njega osebno, končno je pa vse to gorsko vino namenil dominikanskemu samostanu v Novem kloštru.

Samostanu je prav on mnogo koristil tudi s tem, da je krotil svoje nameščence, ako bi bili hoteli poseči v samostanske pravice.

Samostan je imel zares veliko posest in raznovrstne dohodke, toda često je bil v stiski. Leta 1378 je opat pisal samemu papežu, da vzdržuje samostan 66 oseb (menihov, bratov in uslužbencev), 60 cerkva in kapel, a ima dohodkov samo 200 mark čistega srebra. Papež naj bi pomagal. To je res storil, tako da je določil znatne vsote, ki naj jih inkorporirane župnije letno odajajo v Gornji grad.

Tem tudi sicer ni bilo lahko. Kakor druge župnije so morale tudi one (preko samostana) letno pošiljati zbirce (kolekte) v Oglej in Rim.

Tudi v samo samostansko življenje se je vrinila lahkomišelnost. Že leta 1341 so pri patriarhu Betrandu zatožili starega opata Leopolda, češ da je odpadnik, ker je bil prej menih reda sv. Avguština, da nevestno gospodari, zapravlja samostansko premoženje in živi nezdržno. Patriarh je obtožbo

preiskal, glede prve in druge točke je opata oprostil, glede tretje je pa izrekel ostro kazen: opat mora v bodoče živeti zdržno, spodnje obleke ne sme nikdar več nositi, ob ponedeljkih ne sme jesti mesnih jedi, ob petkih ga pa mora med molitvijo psalma »Meserere mei, Deus!« bičati pošten in pobožen menih, da bi mu bog grehe odpustil.

Drug tak primer imamo iz leta 1445. Tedaj sta prior in konvent prosila grofa Friderika, naj nastopi proti tistim, ki jima v samostanu nasprotujejo, zlasti pa proti opatu Rudolfu, ki je zapravil mnogo cerkvenega denarja in ponoči spravil iz samostana mnogo listin, dragocenosti in drugega blaga, ne da bi bil konvent to vedel. Opat je izginil in se je nato pojavil na Dunaju, kjer je dal po javnih notarjih legalizirati 31 samostanskih listin. V Gornjem gradu ga niso več videli.

Samostanci so bili grofu Frideriku za stalno pomoč in zaščito zelo hvaležni. Zahvalili so se mu po svoje. Sklenili so, da bodo vsako nedeljo imeli slavnostno mašo za njega in njegov rod, zlasti pa, da bodo na dan po sv. Doroteji hkrati s predhodno sinodo za vse svoje duhovništvo v samostanu in župnijah nad vse slovesno obhajali obletnico.

Ko je izumrl rod Celjskih grofov, je bil na čelu samostana opat Gašper Pintar. Dedič celjske posesti, cesar Friderik III., je samostanske pravice potrdil in samostanu obljubil zaščito. Toda obljube ni držal. Odločil se je, da v Ljubljani ustanovi škofijo, samostansko posest ji je namenil za dotacijo. Prepovedal je volitev novega opata. Papež Pij II. je cesarjevi želji ustregel. Konvent ga ni poslušal in si je izvolil novega opata, dotedanjega priorja, na eno oko slepega Gregorja Hiniga.

Cesar je 6. decembra 1461 podpisal ustanovitveno listino. Vendar v njej obvezuje ljubljanskega škofa, da vzdržuje v Gornjem gradu 10 do 12 reformiranih menihov.

Papež je poslal v Gornji grad kot svojega zastopnika krškega škofa, da bi meniha in »brata Gregorja« pregovoril k pokorščini. Brez uspeha. Nato je škof pozval Gregorja v Dunajsko Novo mesto, kjer so se sestanka udeležili tudi zastopniki cesarja (marca 1463). Gregor se ni uklonil, menihi pa, ko so za odločbo zvedeli, so se razšli, odnesli iz samostana listino, dragocenosti in vse, kar je bilo kaj vredno. Papež je poslal v Gornji grad lavantinskega škofa, ki je svečano izrekel ekskomunikacijo nad Gregorjem in menihi.

Nič ni pomagalo. Ko je prišel še isto leto (1365) v Gornji grad prvi ljubljanski škof Sigmund pl. Lamberg, je našel samostan prazen. Zdaj je ponovno posegel vmes papež: pod grožnjo najhujših kazni je pozval imetnike samostanskih predmetov, da jih vrnejo.

Medtem je cesar v Dunajskem Novem mestu pripravil sestanek med škofom Lambergom in »bratom Gregorjem«. Gregor se je vdal. On in pobegli menihi so 8. novembra 1463 prišli v Gornji grad, kjer jih je škof sprejel. Obljubili so pokorščino, ostali naj bi v samostanu, vendar niso vzdržali in so se raztepli; tudi tisti, ki naj bi jih bili nadomestili, so odšli.

Dne 8. aprila 1473 je torej papež Sikst IV. s posvetno bulo ukinitel gornjegrajski samostan, mesto 10 do 12 menihov naj škof vzdržuje v Gornjem gradu 10 do 12 posvetnih duhovnikov za potrebe bogoslužja.

V Gornjem gradu se je tedaj vse spremenilo. Mesto samostanskega konventa je bil tu collegium Marianum za duhovnike ljubljanske škofije, ki so že opravljali božjo službo in se dalje izobraževali. Tudi sam škof je čisto bival v Gornjem gradu, zlasti poleti. Škof Krištof Ravbar (1493—1536) je stari samostan utrdil z obrambnimi zidovi, stolpi in jarkom, škof grof Ernest Attems je staro romansko samostansko cerkev podrl in na njenem

mestu zgradil veličastno baročno baziliko, ki ji oltarje krasi slike velikih slikarjev Kremser-Schmidta in Layerja. Staro samostansko poslopje je prezidal v lepo peterostrano graščino, katere dve nesklenjeni vzhodni krili oklepata cerkev. Mnogi škofi so se dali v Gornjem gradu tudi pokopati. Ob reorganizaciji škofij za Jožefa II. so se škofje za stalno preselili v Ljubljano in je postal Gornji grad samo njihovo priložnostno bivališče.

Posest, ki jo je ljubljanska škofija prevzela od gornjegrajskega samostana, je bila velika. O njenem približnem takratnem stanju pričata dva urbarja; prvi, nepopoln, je iz leta 1424, drugi, z njim vsekakor identičen in popoln, je pa iz leta 1426. Pozneje, leta 1601 je nastal še en urbar.

Po urbarju iz leta 1426 je imela samostanska gosposčina 12 uradov (officium, župnija). Ti uradi so bili:

I. Tirovšek (officium Tirvolfseek), ki je bil zahodno od Gornjega grada na bivši meji proti Kranjski in je obsegal naselja: Tirovšek (s sedanjo Novo Stifto), Črnivec z Volovljekom, Bezgovjem, Miklavžem, Mačkovim kotom, delom Lenarta, Slemenca, Krško ves, Slatino, Čeplje, Primožev in Florijanov hrib. Skoli sredino tega urada teče gorenja Dreta, ki prihaja izpod Črničca, prevala med Dreto in Črno.

II. Savinja (officium Savinae), ki je spremljal gornjo Savinjo na področju Rečice in je obsegal naselja: Melišje, Brezje, Trboljico, Radmirje s Stražo ali Ksaverijem, Suho, Trebež, Dobrovo, Ljubnico, Volovnijo, Poljane, Okonino, Grušovlje, St. Janž, Varpolje, Mlinsko ves (Nizko), Vimpasle, Rečico, Spodnja Rečico, Sardovnik, Prihovo, Libijo, Trnavče in Petkovico.

III. Dreta (officium prope Drietam), ki je spremljal Dreto od Čepelj do Vrbovca in je obsegal naselja: Hom, Otok, Brezje, Lešje, Brdo, Dobrovo, Breg, Spodnje in Zgornje Pobrežje, Trnovec, Gorico, Hrastovje, Doblaitino, Zlabor, Kokarje, Brdo, Lom, Tajno, Potok, Lačno ves, Pusto polje, Spodnje in Zgornje Kraše, Spodnji in Zgornji Volog s Smartnim, Spodnje in Zgornje Rovte, Podgoro, Delce, Bočno in Kropo.

IV. Ljubensko hribovje (officium in monte Laufen).

Lučansko (officium in der Leutsch) z naselji: Krnice, Rogač, Podvolvljek, Podveža, Raduha, Strmica, Konjski vrh in Luče.

VI. Solčavsko (officium in Sulezpach), segajoče od Igle do Olševe, Citrije (pri Duhu) in planine Ložek, v Matkov kot, Logarsko dolino in Robanov kot.

VII. Braslovče (officium Fraslau), segajoč od južnega obrobja Spodnje Savinjske doline preko Boljske, Braslovč in Savinje v dolino Pake in obsegajoč naselja: Križ (nad levškim mostom), Šešče, Lovrenc, Prebold, Latkova vas, (Lerchenfels) Kapljo vas, Gomilsko, Gorjakovo, Trnavo, Gline, Orlo vas, Preserje, Rakovlje, Parižlje, Spodnje in Gornje Gorče, Obramlje, Letuš, (Erlau), Pako, Skorno, Prekopo, Gornjo Ponikvo, Tampreč pri Gradiču (Šentilju), Drešinjo vas, Petrovče.

VIII. Volog (officium Volog), ležeč med Menino in Dobrovljami na prehodu iz doline Boljske v dolino Drete in obsegajoč naselja: Volog, Kale, Klanjce, Tešovo, Pešice, Merince, Orehovec, Čeplje, Prekop in Pondor.

IX. Lemberška pokrajina (officium in Marchia prope Lemberg) s podložniki v Brezju pri Šentjurju, v Hotunjah, na Slomu, na Zgornjem in Spodnjem Predelu, v Slatini in pri Šmarju.

X. Šentilj (officium S. Egidii) s podložniki pri Andražu, v Rakovniku in Silovi, Na vrhu, Pod Kožljem, v Družmirju, pod Gorico, na Dobrovi in na Vinski gori.

XI. Poreber (officium Poreber), ležeč enostran Črnivca in Menine na bivšem Kranjskem s podložniki: v Gozdu, Porebri, Studencih, Markovem, Brezničnem selu, Okrogu, Trobelnem, na Bistrici, na Stefanji gori, v Zapolah, Tučni, Srednji vesi, Hruševki, »Chranchsfurtu« (ob Savi) in pri Moravčah.

XII. Kozica (oficium Kozica) in

XIII. Arteca (officium Inkratez) na Furlanskem.

Naselja na Gornjegrajskem zavzemajo sklenjeno področje, to je prvotno posest, izvirajočo iz Kagerjeve darovnice in naseljevanja na lastnem ozemlju, drugod pa so raztresene poznejše, sicer še tudi zgodnje pridobitve. Skoraj vsa naselja obstoje še danes, le malo je neugotovljenih.

Pri posameznih naseljih so navedena imena podložnikov s krstnim, večkrat tudi s poklicnim imenom, s priimkom, označujočim mesto, s hišnim imenom, ki napravljva mestoma vtis priimka (Zupan, Zupanc, Novak). Večkrat so priimki prevedeni na nemški jezik. V splošnem smemo reči, da se v urbarju javljajo vse stare kmetije pokrajine.

Kot primer, kako dobro so se na Gornjegrajskem preko 500 let ohranila stara posestva in imena, navajam za Solčavsko imena, ki se javljajo že v urbarju leta 1426: Belšak, Pečovnik, Roban, Halde, Kotnik, Knez, Sedmak, Maznik, Ičanik, Ker, Plesnik (v Plestju-im pliest), (v Logu — im log), Kočnar, (pod Kočno — onderm Kehouzen), Matko Kokec, Lamprečnik, Ručnik, Ravnik, Covnik (Tisovnik, Tissownik), Žibovt (v Ravnach — an der Eben), Šumej, Ložekar, Pastirk (na Pastirkovem — na pasterkowem), Klemenšek, Podbrežnik, Pogorelčnik, Potočnik, Ošovnik, Jelšovnik, Štiftar (Jacob Stifter), Cajzelj, (Michel Zeisel), Prodrik (Nicusch hinderm Rigel) Robnik (Jarne Robnak), Osojnik, Bukovnik, Tolstovršnik, Suhodolnik, Rebernik (Michel Rebernik), Radolščnik.

Mislím, da se ne bi prav nič zmotili, ako bi rekli, da so prvotna tako ta imena kakor tudi posest, na katero se nanašajo.

V času, ko sta nastala urbarja, je po dr. Stegenšku bilo na gornjegrajski samostanski posesti (Na Gornjegrajskem) okrog 4500, na patriarhovi domnevno okrog 400, torej skupno okrog 500 ljudi. Po prvotni naselitvi jih je verjetno bilo več, kajti mnogo ljudi je pobrala kuga, nekaj se jih je tudi izselilo.

GRADOVI IN GOSPOŠČINE NA GORNJEGRAJSKEM

Na potu po Gornji Savinjski dolini zadenemo najprej na Mozirje, nimamo pa nobenih poročil, če je spadalo k posesti Dipolda Kagerja in ga je od njega dobil oglejski patriarh.

Vsekakor se leta 1146 pojavlja v patriarhovem spremstvu neki Pelegrin de Mosiri in leta 1231 neki Ulrik iz Mozirja (von Prassberg). Toda ta Ulrik je bil 10 let pozneje v spremstvu grofa Viljema Vovbrskega, ko se je ta odrekel zavetništva nad gornjegrajskimi posestvi v Trnavčah, Kolovratu in Završah ter patronata nad kapelo sv. Jurija (v Mozirju), sv. Vida (poznejše sv. Radegunde) in sv. Ruperta (v Libiji), pridržavši si primerno dajatev v žitu in krvavo sodstvo. Vsi ti kraji so pozneje spadali k vovbrski, oziroma celjski mozirski deželski sodniji. Poleg tega so Mozirje po Vovbrskih prevzeli Zovneški oziroma Celjski. Nekaj posesti je pa patriarh v Mozirski pokrajini vendarle imel, saj se leta 1218 navaja Wulfing iz Luč (Lučke vasi) kot patriarhov upravnik »distrikta Gornji grad in mozirske province.«

Značilno je, da se v tistem času pojavlja Friderik de Castello, plemič iz Furlanije, ki je leta 1247 Mozirje odstopil patriarhu Bertoldu. Ta je prišel sam na grad, zaprisegel Wulfinga iz Luč in druge gradiščane, dve leti pozneje

je pa grad porušil. Verjetno je, da so ga obnovili, ker ga je leta 1267 Bertoldov naslednik Gregor podelil Gebhardu, sinu Gebharda Mozirskega.

Pravi mozirski grad je stal morda tik nad zapadnim delom sedanjega trga na kraju Recljevga hriba, kjer je še nekaj kamnitih ostankov. Zapadno od Recljevega hriba je Štrueljev hrib, kjer je nad dolino in Mozirnico Štrueljevo gradišče. To gradišče je staroslovensko, vendar je možno, da je bil kje v bližini stari mozirski grad.

Na gričku pod Štrueljevim hribom je zdaj majhna graščinica Brdce.

Dejstva, da so bili tudi Vovbržani lastniki Mozirja, pa ni mogoče zanikati. Vsekakor Mozirska pokrajina že v početku fevdalnega razvoja ni bila enotna, bila je v tem pogledu bolj podobna Spodnji nego Gornji Savinjski dolini. Na to spominja množstvo grajskih razvalin, ki so v okolici, ali vsaj spominov nanje.

Že v okolici Letuša pozna ljudsko izročilo dva gradova. Eden je stal na majhni vzpetini nad Podgorjem izza Letuša in ga imenujejo Trebinjšček ali Trebinjski grad. Drugi je bil na gričku na nasprotni strani Savinje — tik ob cesti, ki vodi v Mozirje. Tam je zdaj posestnik, čigar domače ime Ložembek spominja baje na ime nekdanjega gradu: Losenberg.

Celo na visoki vrh Dobrovelj, ki gospodarji nad povprečno sotesko Preseko, stavi narodno izročilo — pač po krivici — mogočnega grad.

Manjši grad je pa gotovo stal severno od Štrueljevega gradišča na Kalu nad Trnavčami. Nekaj njegovih ostankov je še vedno ohranjenih.

Zanesljivo narodno izročilo stavi neki grad celo visoko gor pod planino Golte, kjer je zdaj planinska postojanka Mozirska koča. Pod Goltami je gorska cerkva sv. Radegunde in na gričku poleg nje je stal nekoč grad s kapelico sv. Vida.

Spomniti se moramo na 100 patriarhovih ministerialov, pa nam bo to množstvo gradov (grajskih trdnjav) razumljivo.

Grofje Vovbrski so v Mozirski pokrajini v 12. stoletju gotovo že imeli fevdalno — gospodarsko premoč. Ko so izumrli, so si izprva delili oblast kot sodediči grofje Pfannberški in gospodje Zovneški. Slednji so pfannberški delež odkupili in postali edini gospodarji. Njim so leta 1456 sledili Habsburžani. Ti so Mozirje upravno podredili žovneški gosposčini.

V njenih urbarjih (1498, 1524, 1550, 1572) se Mozirje redno pojavlja kot poseben urad.

Na Gornjegrajskem sta bila dva Kagerjeva gradova, ki sta postala oglejska. Gornjegrajski grad je stal na gričku na levem bregu Drete, 1 km vzhodno od trga. V Schmutzovi dobi (1822) so se še videle razvaline, v času, ko je Ignacij Orožen pisal svoji zgodovinski knjigi o Gornjegrajskem, pa že ne več. Od leta 1140, ko so mu postali lastniki, so ga patriarhi upravljali s pomočjo oskrbnikov, katerih imena navaja dr. Stegenšek. Leta 1285 so ga izročili v fevd grofom Vovbrskim, ki so ga upravljali s svojimi fevdniki. Leta 1308 so Vovbrski s patriarhovim privoljenjem odstopili fevdno last Vrbovskim vitezom, ki so se čutili že tako močne, da so grad leta 1350 prodali Celjskim grofom in jim je patriarh fevdno last potrdil. Leta 1456 gradu že ni bilo več, pač pa je bila gosposčina, ki so jo prevzeli Habsburžani.

Vrbovec je bil na osamljeni skali med sotočjem Drete in Savinje. Nekaj ostankov je še danes vidnih na južnozpadni strani skale.

Ta grad je vsekakor starejši od Gornjega gradu. Vendar mu je moral pozneje odstopiti prvo mesto, kajti Gornji grad je bil pod prehodom preko Črničca, a gorski prehodi so bili tedaj posebno važni in prava vaba za gradove, samostane in gostišča (hospitale). Tudi Vrbovec so patriarhi izprva upravljali s pomočjo oskrbnikov. Istega leta kakor Gornji grad (1285) so ga

dali v fevd grofom Vovbrskim in istočasno z Gornjim gradom (1308) Vrbovskim vitezom. Celjski grofje so ga kupili deset let pozneje (1360) in za njimi so ga dobili Habsburžani (1456).

Vrbovski vitezi so bili kot fevdni lastniki Vrbovca in Gornjega grada s številnimi podložniki trdni, a hkrati tudi nasilni gospodje. Gornjegrajski samostan pred njimi ni imel miru. Zlasti so ga vznemirili, ko so okrog leta 1325 v ozadju Rečice, ki je bila pred tem iz patriarhove že prišla v oblast samostansko, zgradili tretji grad Rudenek; samostanci so se bali, da si bodo s tega gradu v njihovo škodo širili svojo posest. Nastala je majhna vojna. Samostanu je pomagal njegov tedanji odvetnik Ulrik Pfannberški, ki se je povezal z raznimi gospodi in se obvezal, da bo Rudenek porušil. Vendar se to ni zgodilo in samostanci in Vovbrski so se nekako pomirili. Spor je vzplamtel na novo leta 1359, ko so si Vrbovski začeli lastiti 90 in pol kmetije, 9 domcev, vinograde, travnike in njive. Da bi se mala vojna končala, sta obe stranki določili za razsodnika Friderika Zovneškega in Konrada Horneka. Po poravnavi so sporno ozemlje razdelili na dvojce. Takoj nato je zaradi Rudeneka spor na novo vzplamtel. Z Vrbovskimi je potegnil deželni maršal Herdegen Ptujski, a samostanu so pomagali njegov odvetnik grof Ulrik Pfannberški, njegov stričnik grof Friderik Celjski, štajerski deželni glavar Ulrik Wallsee in krški škof Ulrik. Med bojem so največ trpele kmetije, ki so jih nasprotniki obojestransko pustošili.

Bojevanje je prekinil štajerski vojvoda Rudolf, ki je obe stranki pozval, naj se pomirita (1345). Rudenek je ostal Vrbovskim. Za Vrbovske viteze se je kot za svoje fevdnike potegnil še patriarh in je leta 1346 gornjegrajskemu opatu zagrozil z izobčenjem, ako ne pusti pri miru viteza Eberharda. Opat se je vdal in je v bližini Vrbovca dal Vrbovskemu v zakup celo samostansko desetino. Ko so Vrbovski obubožali, so Celjanom najprej prodali Gornji grad, nato Vrbovec, na najmanjšem izmed gradov, na Rudeneku, so se pa držali še sto let, do 1447, ko so ga prodali Celjanom. Nasuti griček pred nekdanjim gradom (ki mu danes pravijo Lešketov grad ali Šipek) spominja baje na boje, ki so se bili zanj. Habsburžani so grad prodali in kmalu je šel iz rok v roke.

Kot spomin na nekdanje ministeriale se javljata na področju gornje Savinje tudi Negojniški ali Tirski grad, imenovan tudi Gračnica, v Tirskih hribih nad Rečico in Ljubnim ter graščina Lešje, ki je južno od Savinje v smeri proti Šmartnemu ob Dreti.

O Tirskem gradu ne vemo prav nič. Lešje je pa leta 1517 pripadalo nekemu Haselu, nato so ga imeli Vrbovski in ga leta 1364 prodali Celjanom. Habsburžani so tudi to posest prodali. V začetku 17. stoletja ji je bil lastnik Jurij Milošević, škofovski blagajnik, ki jo je prodal baronu Sigmundu Wagnu. Od njegove vdove sta jo kupila laški župnik Boltazar Tavčar in njegov bratranec Janez. Leta 1754 je posest, zdaj graščino, Franc Marijašič združil z Brdcami pri Mozirju, pozneje je s šestimi podložniki prišla k Teharju.

Vrbovec je šel najprej kot habsburški fevd in nato kot prava posest iz rok v roke. Leta 1615 ga je kupil ljubljanski škof Tomaž Hren. Izza leta 1480 je prvotni grad na skali nadomeščal novi pod skalo. Ime Marijin grad mu je dal šele škof Bonaventura Jeglič. Po prizadevanju škofa Hrena je na Gradišču nasproti gradu nastal frančiškanski samostan Nazarje.

Rudenek je kupil ljubljanski škof Tavčar leta 1578, leta 1635 so ga uporni kmetje razdejali.

Tudi bivša gornjegrajska patriarhova gosposčina je prišla v roke škofom. Tako je bilo zopet v enih rokah nekdanje Kagerjevo posestvo. Konec 18. stoletja je obsegalo v neposredni lasti 42 oralov njiv, blizu 76 oralov

travnikov, nad 11 oralov ribnikov, blizu 11.065 oralov pašnikov in nad 9645 oralov gozdov, skupaj 20.859 oralov. Podložnih posestnikov je bilo 1156. Med njimi je bilo takih, ki so imeli mitniške mline, 30, hišne mline 243, žage 66, kovačnice na vodni pogon 4. Vseh podložnih prebivalcev je bilo okrog 8000. Podložniki so bili razdeljeni na devet uradov: Gornji grad, Tirovšek, Dreta, Savinja, Ljubno, Luče, Solčava, Braslovče in Sentilj. Razdelitev je bila za spoznanje drugačna kakor nekoč: na novo je prišel Gornji grad, odpadli pa so urad Poreber (na Kranjskem) urad Marka (krajina) pri šmarskem Lembergu in oba urada v Furlaniji.

Leta 1788 je država z ljubljanskim škofom zamenjala celotno gornjegrajsko posest za bivši samostan Stično na Dolenjskem. V državni upravi je ostala do leta 1811, ko so jo škofu vrnili. Obdržal jo je do druge svetovne vojne, podložni kmetje so se seveda osvobodili leta 1848. Obdržali so tiste gozdove in pašnike, ki so jih uporabljali že prej, bodisi individualno, bodisi skupno.

Ljubljanski škofje so leta 1470 dobili od cesarja krvavo sodstvo za Gornji grad in Goričane, Vislice pri Homu (ob cesti Gornji grad—Radmirje) torej niso bile samo simboličnega pomena, čeprav po tradiciji nikdar niso služile svojemu namenu.

NASTANEK ŽUPNIJ IN CERKVA V GORNJI SAVINJSKI DOLINI

Dušebrižništvo na svojem področju, na Gornjegrajskem in v inkorporiranih župnijah, je samostan vršil z redovnimi, samostanova naslednica, ljubljanska škofija, pa s posvetnimi duhovniki, ki so jim pomagali gojenci Marijanskega kolegija v Gornjem gradu.

Najstarejša med župnijami je bila gornjegrajska s cerkvijo sv. Mohorja in Fortunata. Ze cerkvena patrona izpričujeta veliko starost. Prvotna župnija je bila zelo velika, saj je poleg gornjesavinjske obsegala tudi moziško pokrajino ter je preko Libije, Skornega in Belih vod segala do Slemena pod Plešivcem (Uršljo goro), na eni strani je mejila na bivšo Kranjsko, na drugi na bivšo Koroško.

Za župnijske potrebe je služila samostanska cerkev, ki je imela v glavnem oltarju kip Matere božje in kipa sv. Mohorja in Fortunata.

Se po odcepitvi mlajših župnij je imela gornjegrajska župnija nekoliko podružnic: sv. Magdalene, ki je stala na pokopališču v Gornjem gradu in je bil po pripovedi ob njej ženski samostan; sv. Lenarta pod Velikim Rogatcem, ki se omenja že v času od 1180 do 1300; sv. Primoža in Felicijana, po prizidani kapeli sv. Florijana, navadno označevana kot cerkev sv. Florijana, ki se navaja že v urbarju iz leta 1426; sv. Petra v Bočni, ki jo že pozna urbar iz leta 1426 in je bila leta 1855 prezidana.

V bližini samostanske cerkve navajajo tudi štiri kapele, ki so jih pozneje porušili.

Odcepljene župnije:

Nova Štifta v Tirovšku. Cerkev je nastala na gričku Metul, kjer so se baje leta 1558 pojavili čudežni plameni in jo je leta 1559 posvetil škof Peter Seebach. Hitro je postala sloveča božja pot. Ko je leta 1850 zgorela, so na njenem mestu zgradili veliko baziliko. Iz za leta 1772 ima Nova Štifta stalnega duhovnika.

Podružnici: sv. Nikolaja in Naše ljube gospe v Štajngrobu; obe podružnici že pozna urbar iz leta 1426.

Župnija sv. Ksaverija na Straži. Cerkev sv. Barbare, zaščitnice proti kugi, je nastala verjetno v 15. ali 16. stol. Ko je bila leta 1715 na Gornje-grajskem huda lakota, je Ahacij Steržinar, tedanji komisar (dekan), s procesijo nesel na Stražo sliko priprošnika sv. Frančiška in jo namestil v stranskem oltarju. Naslednji dan, bila je sv. Barbara, se je zbralo na Straži obilo ljudstva in ker se je raznesel glas, da se godé tam čudeži, je cerkev postala sloveča božja pot. Steržinar je prizidal k cerkvi posebno kapelo z novim oltarjem, kjer je namestil čudežno podobo. Nato je leta 1721 začel na istem mestu graditi veliko novo cerkev, ki je bila leta 1725 gotova. Poleg cerkve je postavil veliko hišo, v kateri je prebivalo več duhovnikov. Za Jožefa II. so leta 1785 število duhovnikov omejili na največ dva in cerkev spremenili v navadno župno cerkev. Sloves pa je še ostal. Medtem se je bilo v njeni zakladnici nabralo mnogo dragocenosti, ki so jih darovale visoke osebnosti, kronane glave in njihovi družinski člani. Za Jožefa II. je državna oblast zaplenila precej dragocenosti iz zlata in srebra.

Podružnici: sv. Mihaela v Radmirju, zgrajena verjetno že v 14., prezidana v 15. stoletju; sv. Jakoba in Okonini, ekspozitura, ko jo navaja že urbar iz leta 1426.

Župnija (lokalija) Smartno ob Dreti, ustanovljena leta 1788. Cerkev sv. Martina se prvič navaja v urbarju iz leta 1426.

Podružnice: sv. Martina v Vologu, ki se navaja prvič leta 1631; sv. Jošta na vranski strani Čreta, ki jo pozna že urbar iz leta 1426; kapela sv. Gervazija in Protazija, stoječa v bližini sv. Jošta in prvič navedena leta 1613.

Župnija Marije Snežne v Solčavi. Duhovnika je imela že leta 1365, v urbarju iz leta 1426 je označena kot župnija. Sedanja cerkev, lep primer gotike, je naslednica starejše romanske cerkve. Celjski grofje so ji bili veliki podporniki, zlasti Friderik II., ustanovnik beneficija, ki je prejemal denar iz mozirskega urada.

Podružnici: kapela sv. Ane na pokopališču poleg cerkve, v prvotni obliki baje starejša od same cerkve, v 16. stoletju po požaru obnovljena, cerkev sv. Duha nad Strelčevo pečjo pod Olševo, ki se navaja prvič leta 1631.

Župnija sv. Lovrenca v Lučah. Kot taka se omenja prvič leta 1541. Cerkev sv. Lovrenca navaja prvič urbar iz leta 1426.

Podružnica: sv. Antona v Podvolovljeku, navedena prvič leta 1631.

Župnija sv. Elizabete na Ljubnem. Imela je duhovnika že leta 1308. Cerkev je bila prvotno gotska. Leta 1809 so jo obnovili.

Podružnice: sv. Marije na Rosulah, ki se javlja že leta 1631, sv. Primoža in Felicijana, ki jo je leta 1481 posvetil škof Sigmund Lamberg, leta 1716 je treščila vanjo strela in so jo obnovili, sv. Nikolaja v Rastkah, navedena prvič leta 1631.

Župnija sv. Kancijana v Rečici. Kot župnija omenjena že leta 1247. Stara gotska cerkev je leta 1799 zgorela in so takoj zgradili novo, leta 1822 so od nje premestili pokopališče na sedanje mesto.

Podružnice: Naše ljube gospe v Kokarju, navedena prvič leta 1631, kapela sv. Ane na pokopališču v Kokarju, navedena prvič leta 1631, sv. Katarine v Gorici, navedena leta 1631, sv. Janeza na Polju, ki jo navaja že listina iz leta 1347. Ko so jo leta 1843 prezidavali, so izkopal dva napisna kamna: nagrobnik Metilija Maksimina in njegovih ter Mithrov votivni spomenik, ki so ju vzdali v stolp.

Župnija sv. Jurija v Mozirju. Kot župnija se navaja že leta 1291. O cerkvi sv. Jurija kot kapeli se govori že v listini iz leta 1241. V turški dobi so jo obdali z močnim obzidjem. Leta 1745 so cerkev prezidali in veliki oltar prenesli z zahodne na vzhodno stran.

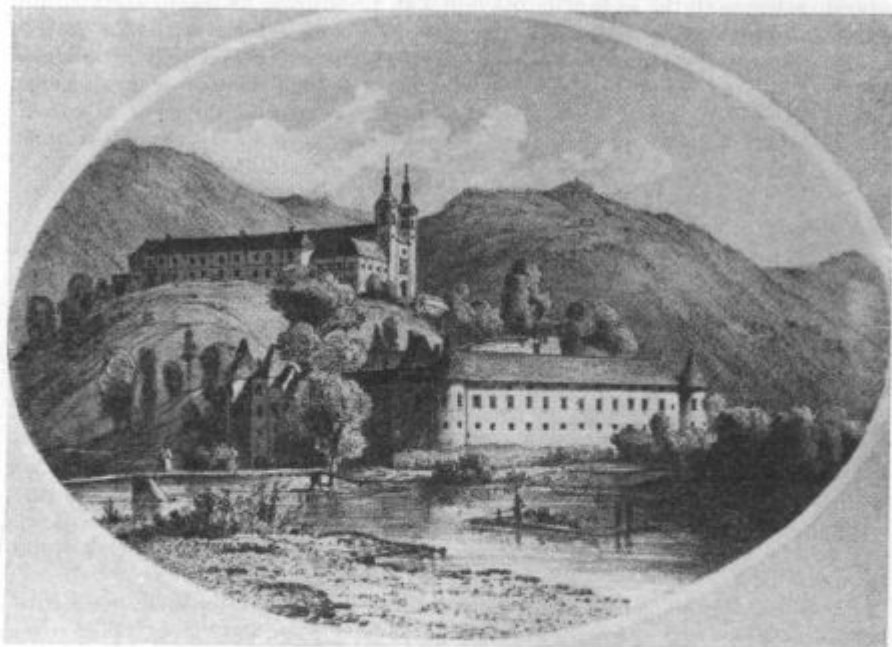
Podružnice: sv. Nikolaja v Libiji; leta 1582 se navaja kot podružnica sv. Ruperta in sv. Ožbalta. Leta 1852 je Savinja izpodkopala breg, in cerkev, ki je stala tam, se je porušila; v bližini so zgradili novo cerkev in jo posvetili sv. Nikolaju; cerkev Matere božje na Rožnem hribu ali na Brezju, njena prednica cerkev sv. Jošta, se omenja v urbarju iz leta 1426, sedanja cerkev je nastala okrog leta 1600; cerkev Matere božje na Lepi njivi, ki je nastala okrog leta 1500; pokopališka cerkev sv. Štefana na Oljniku, ki je nastala leta 1835, ko so od župne cerkve premestili pokopališče na Oljnik.

Župnija (lokalija) sv. Mihaela nad Mozirjem. Cerkev je zgrajena med 1602 in 1628. Lokalija ustanovljena leta 1788.

Podružnica: sv. Radegunde v Golteh, naslednica grajske cerkvice sv. Vida in leta 1631 navedena kot cerkev sv. Vida ali sv. Radegunde pod Goltmi.

Samostan sv. Frančiška v Nazarju. Škof Tomaž Hren je leta 1624–1625 zgradil na gričku Gradišče loretansko kapelo, leta 1635 je bil ustanovljen samostan, nato sta bila zgrajena samostansko poslopje in dvostolpna cerkev.

Ker so bile gornjegrajske cerkve v sestavu samostanske (škofijske gospoščine) sta imeli majhni posestvi samo teritorialno oddaljena Solčava in posestno odmaknjeno Mozirje. Druge cerkve so pač imele nekaj lastne zemlje in zbirco (poleg šole in izza Jožefa II. večje ali manjše državne dotacije).

Nazarje, pod njim Vrbovec (Marijin grad)

TRGI

Nekaj sto let po izgubi samostojnosti so bili naši kraji docela kmetiški; na kmečkem in gosposčinskem dvoru so izdelali vse, kar so potrebovali, vendar se je zaradi posebne nadarjenosti tu in tam razvila posebna sposobnost; to je bil začetek obrti, vključen še v dvorsko gospodarstvo.

Približno v času, ko so začeli graditi utrjene gradove in ustanavljati pražupnije, so nekateri kraji dobivali posebne trške pravice ali privilegije. Te pravice so podeljevali zemljiški gospodje, bodisi deželni knezi, bodisi lastniki večjih gosposčin. V Spodnji Savinjski dolini so nastali (z upoštevanjem Celja) trije trgi: Celje, Žalec in Braslovče. V Gornji Savinjski dolini trije: Mozirje, Rečica in Ljubno, v Zadreci dolini eden: Gornji grad.

Celju so vsekakor dali trške pravice Vovbržani, Zalcu deželni knezi morda že Traungavci, Braslovčam Žovneški gospodje, Rečici ljubljanski škof Tavčar, Ljubnemu gornjegrajski samostan. Tržani niso bili popolnoma oproščeni fevdalnih davščin. Dajali so jih tako od hiš kakor od zemljišč in obrti, tudi tlake niso bili popolnoma prosti, v celoti pa so bile njihove obveznosti lažje od kmečkih. Nasprotno pa so imeli tržani določene z listinami potrjene predpravice. Bavili so se lahko z obrtjo in trgovino in so redno imeli nekaj letnih sejmov.

Naši trgi so bili majhni. V njih so bile zastopane vse potrebne obrti, vendar z majhnim številom mojstrov. Eden, dva krojača, čevljarja, kovača, mesarja, kak kolar, klobučar — to je bilo dovolj. V Zalcu najdemo leta 1765 navedbo, da je ta ali oni tržan kmečki krojač ali čevljar. Posebnost dobe so bili obrtniki, ki so danes zelo redki ali jih ni več: lončarji, tkalci, barvarji, usnjarji, jermenarji, tu in tam je bil tudi kak pivovarnar. V naših trgih so bili najmočnejši obrtniki usnjarji. Trgovino so zastopali kramarji; ako je kak kramar obogatel, so ga začeli označevati kot trgovca. Veljala je še pripadnost k cehom — središče je bilo v Celju ali šele v Gradcu, vendar je proti koncu dobe že začela popuščati. Nekatere obrti so bile vezane na določene hiše, vendar je bila v trgovini tradicija mnogo močnejša ko v kaki rokodelski obrti. V naših trgih so se deloma ohranile trgovine, ki segajo — sicer z drugimi nositelji — še v sredo 18. stoletja (Jak — Rakuš — Sirca v Zalcu; pl. Renzenberg — Foramit — Pauer v Braslovčah).

Tržani so pa imeli tudi zemljo, ne samo kot individualni posestniki, ampak tudi kot solastniki trške gmajne. Imeli so tudi lastno sodstvo: volili so si sodnike in njihove svetovalce. Redno jim je pripadalo samo nižje sodstvo.

Po potrebi so trge tudi utrjevali, zlasti za turške nevarnosti, ni pa to bilo nujno. Za nobenega izmed navedenih (razen za Rečico ob Savinji) se točno ne ve, kdaj je dobil trške pravice. Celje se prvič javlja: kot naselje leta 1125—1137, kot trg leta 1323, kot mesto leta 1451; Žalec kot naselje leta 1182 kot trg posredno 1256, neposredno 1279; Braslovče: kot naselje leta 1140; Mozirje: kot naselje 1146, kot trg 1241 (1348); Gornji grad: kot naselje 1174, kot trg pred 1460; Rečica: kot naselje 1231, kot trg 1585; Ljubno: kot naselje 1247, kot trg pred 1470. V fevdalni dobi je spadal k Savinji tudi Motnik, ki se javlja kot naselje med 1123 in 1145, kot trg leta 1423, a je leta 1811 prišel k Napoleonovi Iliriji.

V teku fevdalnih stoletij je bilo tudi v trškem življenju le malo sprememb, šele v drugi polovici 18. stoletja je jela popuščati moč trških privilegijev. Doba fevdalizma in privilegijev se je bližala svojemu koncu, nastopala je era liberalizma, ki je kljub svojemu imenu prinašal tako svobodo, ki

je dopuščala delno ali popolno zasužnjenje kapitalu. Toda življenje je hitro teklo in liberalnemu kapitalizmu je bilo pri nas usojeno komaj stoletno popolno življenje.

ZALEC

Pri razmotrivanju o najstarejši zgodovini Zalca zadenemo najprej na vprašanje njegovega imena. Glede slovanskega imena moramo pritrditi velikemu slavistu Franu Miklošiču, ki je bil mnenja, da ima ime Zalec za osnovo besedo »žalo« — breg. Zalec je naselje na bregu (Savinje), in pomenja torej isto kakor Breg (pri Celju, Ptuj) in Brežice. Na meji med Zalcem in Gotovljami je bila ta osnova še leta 1825 ohranjena v ledinskem imenu. Sicer se je pa treba spomniti na srbsko-hrvatsko besedno zvezo: na morskem žalu. Nemalo je takih v živem jeziku že izgubljenih slovenskih besed, ki so nas vezale ne samo s Hrvati in Srbi, ampak tudi z drugimi Slovani, celo z Rusi.

Glede nemškega poimenovanja smo v večji zadregi. Vsekakor moramo imeti pred očmi, da je bil v bližini Zalca južno od Savinje na istem fevdalnem področju (laški gosposčini) grad Sachsenwart. Obe imeni sta gotovo v notranji posestni in naselitveni zvezi. Z izrazom Sachsenfeld so prvotno vsekakor hoteli označiti polje sredi doline, pozneje, toda že zelo zgodaj, so ga pa začeli rabiti za najvažnejši kraj v dolini. Misliti smemo na kakega imenitnika saškega rodu na Sachsenwartu, ki je imel pod svojo oblastjo žalsko pokrajino, morda tudi na posamezne ministeriale, ki so pozneje izginili, ne pa na saške kmete naseljence. Nemški zgodovinarji sicer opozarjajo na precej številna nemška imena v starih listinah in urbarjih, ne upajo si pa trditi, da bi smeli iz njih sklepati na pomembnejšo nemško kolonizacijo, saj je bil tedaj običaj, da so slovenska imena prevajali v nemščino ali jim vsaj dajali nemško obliko, kadarkoli je to šlo. Tako so delali do 19. stoletja, deloma še do konca stare Avstrije, a ponemčenih pretvorb v imenih stvarno še do danes nismo odpravili.

Zalec

Leta 1256 se nam v latinski listini javlja Žalec tudi s slovenskim imenom, drugače navedbe Salz prope Sachsenfelde ni mogoče razumeti. Z navedeno listino je škof Oton kot zastopnik oglejskega patriarha podelil stiškemu samostanu vinograd pri Zalcu, »da bi lahko menihi vsak ponedeljek popili čašo vina«.

Ta lista je pa važna tudi še zaradi nečesa drugega. Vinograd je bil kupljen od nekega Volkmarja za 7 mark, pri kupčiji so bili priče žalski meščani (cives) Vololin in njegovi štirje sinovi: magister Herbord, Andrej, Herman in Oton: sub testimonio civium in Sachsenfelde constitutorum, scilicet Wololini et filiorum suorum Herbordi Magri Andreae, Hermanni et Leonis. Če je imelo naselje meščane — cives (ali tržane), je bilo vsaj že trg.

Žalec je spadal k tistemu delu Hemine dediščine, ki so jo z Laškimi dobili njeni sorodniki, Askvinoviči. Kakor vemo, je bila v začetku 12. stoletja laška gosposčina za kazen vzeta Askvinovičem in podeljena bratu koroškega vojvode Bernardu Sponheimskemu, fevdalnemu gospodarju Podravja in Maribora. Ko je Bernard podlegel naporom križarske vojne, je postal njegov dedič štajerski mejni grof Otakar IV. Traungauski (1148). To spremembo omenja neki nemški pisec; pri tem navaja središče velike gosposčine, Laško, ne pa tudi Zalca.

Otakarju IV. je sledil sin Otakar V. Ta je leta 1182 izdal listino, s katero je dopolnil darovnico svojega očeta samostanu v Žičah z dohodki iz raznih uradov, med katerimi se poleg Laškega navaja tudi Žalec.

Otakar V. je s križarske vojne prinesel domov gobavost in je umrl brez otrok. Štajersko je za njim podedoval avstrijski vojvoda Leopold V. Babenberški (1192). Rod Babenberžanov je vladal do leta 1246. Iz njihove dobe je popis laške gosposčine, njen del je imel tedaj svoje središče v Zabukovici.

Za Babenberžane si je Štajersko najprej pridobil ogrski kralj Bela IV. nato pa (1260) češki kralj Otakar II., ki je že imel Avstrijo in si je leta 1269 pridobil še Koroško in Kranjsko, z njo pa tudi vso Savinjsko dolino.

Otakar II. je dal sestaviti obsežen popis ali urbar za vso deželno knežjo posest na Štajerskem, imenovan Rationarium Styriae (Štajerski računski knjiga). Sestavljali so ga med letoma 1265 in 1267. V tem urbarju se Žalec navaja v dvojnem smislu: kot središče laške gosposčinske posesti v Savinjski dolini in kot deželno-knežje sodišče (judicium). Mesto, ki prihaja v poštev, se glasi v skrajšanem izvirniku: Preterea circa Sachsenvelde de eodem officio Tyverni villa Poch sunt 7 predia; sub Pochperch 10 pr; in Fridelins Hofsteten 2 pr; item ibidem sunt 2 predia, que habent duo Carpentarii dantes Curie lagenas et tynas et alia vasa necessaria; in Bozonicch 2 pr; in Makoyen 4 pr.; in Gehsitz 1 pr.; in Porch 16 pr. in Cel 5 predia.

Summa tritici circa Sachsenvelde 6½ Mutte australes, auene ibidem 15½ Modii australes.

To pomeni: Okrog Zalca v istem laškem uradu imamo:

V Zabukovici — 7 kmetij; Pod goro Bukovico 10 kmetij;

v Britnih selih — 2 kmetiji; razen tega sta tam dva mizarja, ki dajeta dvoru sode, čebre in drugo potrebno posodo;

v Bezovniku — 2 kmetiji;

v Matkah — 4 kmetije;

v Grajski vasi — 16 kmetij;

v Selu — 5 kmetij.

Vsota pšenice okrog Zalca znaša 6½ avstrijskih mut — okrog 50 mernikov; ovsa se dobi istotam 15½ mernika.

Laški urad se je delil tedaj v 4 šefonate. Za savinjsko področje se ne govori o posebnem šefonatu, pač pa se Žalec navaja kot središče. Njegova

skupina je imela tedaj 47 podložnih posestev, ki so bila v naslednjih krajih: Zabukovica, Britna sela, Bezovnik, Matke, Sešče, Grajska vas in Selo. V Britnih selih nad Grižami (Fridelins Hofstetten) sta bila dva mizarja, ki sta se udeleževala tudi kot sodarja. Fridelin je bil očitno ministerial.

Sestava urbarja je bila nujna, saj se v njem samem navaja, da je štajerski deželni glavar olomuški škof Brunon januarja 1267 dal v zakup vse deželnoknežje urade. Urad v Laškem je dajal 80 mark sodišče v Zalcu (judicium in Sachsenvelde) pa 40 mark.

Leta 1278 je zopet nastala politična sprememba. Z zmago nad Otakarjem so zavladali Habsburžani. Seveda je bila njihova oblast bolj ali manj odvisna od fevdalnih okoliščin. Habsburžani Laškega in Zalca navadno niso upravljali neposredno, ampak so gosposčino dajali v zakup; leta 1279 so jo dobili koroški Vovbržani, sicer že itak gospodarji vsega okolnega sveta — Celja, Mozirja, Šoštanja.

Celotna gosposčina je tedaj štela 524 navadnih in 105 županskih kmetij. Nesla je na leto 300 mark. Pšenice je dajala 352, ovsu 529 mernikov, svinj 173, ovac in jagnjet pa 166.

Razen tega so dajali štirje šefonski uradi in okolica Sachsenwarta na vinskem pravu 70 mark. Sam kraj (morda Laško) je dajal 70 mark, trg Zalec 20 mark. Kot gradovi se navajajo Sachsenwart, Laško, Freudeneck (v Gornji Rečici, po celjskih fevdnih knjigah nad Dolom pri Hrastniku) in Klausenstein (tik nad starim mostom preko Save v Zidanem mostu).

Ker se Sachsenwart navaja v zvezi z glavnimi dohodki, je verjetno, da so se tam zbirale davščine za žalsko skupino kmetij. V tej pogodbi Zalec že nastopa kot trg.

Gosposčino so poslej Habsburžani redno dajali v zakup. Leta 1311 jo je na ta način prevzela grofica Teuffenska, leta 1320 koroški Aufensteinovci, leta 1331 štajerski Wallseejci in leta 1363 Celjski grofje, ki so celotno gosposčino obdržali do konca (1456), nato so jo dobili Habsburžani.

Žalski grb

V tem času je moral biti Zalec že pomemben kraj, saj vemo, da je bil (v konkurenci s Šempetrom) tudi sedež pražupnije, ki je bila celo matica celjske župnije. Videli smo, da se leta 1256 posredno že navaja kot trg. Njegovo veljavo potrjuje navedba sodišča (1265). Leta 1279 se pa kot trg izrečno navaja. Verjetno je kot sedež sodišča dobil trške pravice že od Traungaucev. Pozneje se večkrat označuje kot mesto (civitas), celo na grbu, ki ga ima natisnjenega Rajko Vrečer v svoji »Savinjski dolini«, stoji: Sigillum civitatis Sachsenvelt (z upodobitvijo v sredi, ki predstavlja dvoje orlovskih kril s četverocvetnim vencem zgoraj in lilijo spodaj — v gotskem slogu). Tržani

se označujejo latinski kot oppidani, kar pa lahko pomenja tako meščane kakor tržane. Leta 1259 se govori o Zalcu kot o vasi, pri tem je verjetno mišljeno neko starejše naselje, ki se sicer izrecno dvakrat označuje kot »Stari Zalec«. Bilo je pač tako kakor pri Podsredi, Vitanju in Velenju, samo da so se naselja Stara Podsreda, Staro Vitanje in Staro Velenje (Stara vas) ohranila, medtem ko o »Starem Zalcu« ni nobenega sledu, niti v spominu ne. Ali je bil celoten stari Zalec utrjen, tega točno ne vemo. V turški dobi so cerkev in cerkveni prostor obdali z močnim obzidjem. Nasproti cerkvi in župnišču, na severni strani glavne ceste, je imel za cesarja Maksimilijana svoje domovje Andrej pl. Lilienberg. Njegovo hišo je cesar Maksimilijan leta 1499 proglasil za svobodno (plemiško), češ da naj jo prezida in utrdi, da bi za turške nevarnosti tržani v njej našli zavetje. Lilienbergov dom se je nemški imenoval Freyung, kar je dalo sedanjo obliko Frenga. Značilno je pa, da je Frenga spadala h Gotovljam; urbar iz leta 1550 navaja v Frengi 15 gotoveljskih podložnikov. Zajemal jo je tudi teritorij gotoveljskega deželskega sodišča; pri popisu njegovih meja l. 1524 stoji, da se meja začne pri vratih poleg župnišča na Frengi in se končno, potekajoč med Podvinom in Ložnico, vrne k staremu trškemu ali mestnemu obzidju, ter k že navedenim vratom na Frengi. Zaključni stavek je nejasen, tako da ne vemo, ali govori o trškem obzidju ali o cerkvenem taboru. Meja se vrača: »auf die alt Markht oder Stadtmawer zu Sachsenfeld widerumb zu den voran gezaigten Tor auf der Freyung«. Značilna je vsekakor navedba »alt Markht oder Stadtemawer«, kajti cerkveni tabor tedaj še ni bil star.

V stari žalski zemljiški knjigi iz l. 1765 je navedeno, da stoji kakih 10 koč ob trškem jarku. Primerjava z navedbami nove zemljiške knjige je pokazala, da so te kočice stale tik na zapadni strani Godomlje in vzdolž zdaj deloma zazidane uličice, ki je potekala na severni strani šole in med pivovarno (sedanjo tovarno) in hmeljskim skladiščem. Tod je torej potekal trški jarek. Bil je v zvezi s taborom okrog cerkve. Glavna ulica se v stari zemljiški knjigi navaja kot »trg«. Na njeni južni strani sta bili torej dve vrsti hiš. Za severno stran ni navedbe, najbrž je bilo tako kakor na južni. Jarek se je pač naslanjal na Frengo. Jarek pa da slutiti obzidje ali vsaj nasip. Stavbenik Vinko Jordan je na vzhodni strani trga zadel na močan zid, o katerem sklepa, da je del obzidja. Na močno zidovje in dobro ohranjen vodnjak je zadel tudi v notranjosti Frenge.

Navesti bi kazalo tudi poročilo zgodovinarja Valvasorja, ki pravi, da sta celjska vojskovodja Vid Lazar in Jan Vitovec pričakala cesarske čete v utrjenem trgu. Vojaki obeh vojskovodij in tržani so cesarsko vojsko pognali v beg.

Sredi fevdalne dobe (16. stol.) je začel v Savinjsko dolino in plemiške domove prodirati protestantizem. Ker v Celju ni bilo mogoče, naj bi bilo v Zalcu nastalo središče luteranstva. Deželni stanovni, naklonjeni novi veri, so od grofa Schrottenbacha kupili svobodno hišo v Frengi z namenom, da bi na dvorišču zgradili luteransko svetišče. Ker jim je deželni knez to prepovedal, so severno od trga (na Spodnji Ložnici) kupili od grofice Rosine Schrottenbach dvor Golče in tam kljub nadvojvodovi prepovedi zgradili lepo svetišče in dom za predikanta ter šolo. Tu sta stanovala predikanta Jurij Maček in Ivan Weidinger. Leta 1600 je protireformacijska komisija pod vodstvom žalskega župnika Mihaela Zega svetišče in hišo porušila. Pozneje je njuno mesto odkril Ignacij Orožen; danes spominja nanjo samo še kup kamenja na robu gozda.

Zalec je imel trškega sodnika in dvanajst svetovalcev, ki so jih vsako leto volili tržani. Sodnika je prvotno brez dvoma potrjeval celjski grof ali njegov pooblaščenec, izza leta 1456 pa habsburški celjski vicedom. Toda že izza leta 1535 so Habsburžani dajali v zakup trg in del bivšega žalskega urada

laške gosposčine, v kolikor ni prišel k Preboldu, ki je prevzel tudi žalsko deželsko (krvavo) sodišče. Prvi zakupnik je bil Ivan Leysser v Forchtenecku nad Ravnami pr išošanju. Poznejši zakupniki so bili: dva cesarska brata in Wageni. Imeli so v zakupu tudi teharsko plemiško kmečko občino. I Žalec i Teharje sta morala braniti svoje pravice. Kasneje so si Habsburžani tako Žalec kakor Teharje povrnili in ko so leta 1750 prodali celjsko gosposčino grofom Gaisruckom, je postalo Novo Celje višja fevdalno-upravna oblast i Žalcu i Teharju.

Kakor je razvidno iz forchteneškega urbarja, je imelo žalsko sodišče prvotno navadno in krvno sodstvo, v začetku 16. stoletja je pa že bilo omejeno na nižje sodstvo in večje zločince je bilo treba izročati deželnemu sodniku v Gradcu. Zdi se pa, da so tudi krvave sodbe izvrševali v Žalcu, saj se je ohranil spomin na vislice, ki so bile ob veliki cesti, kjer je pozneje nastala Pergerjeva gostilna.

Ko so za Marije Terezije in njenih sinov začeli predpisovati za sodnike in sindike (tajnike) posebne izpite, je prišel v stisko tudi Žalec in je bil v nevarnosti, da izgubi lastno sodstvo.

Vendar si ga je, kakor tudi Laško in Vojnik, rešil s tem, da je nameščal izprašane sindike, in če voljeni sodnik ni imel izpita, si je vsaj za nekoliko dni v mesecu najel kakega izprašanega.

Trški sodni okoliš se je začel na jugu pri Savinji in je na severu segal preko Ložnice. Starejše potrdilo trških pravic je iz leta 1534, drugo je iz leta 1586.

Rajko Vrečar podaja prevod, ki ga je v legaliziranem prepisu iz leta 1792 v nemškem izvirniku našel v trškem arhivu, a ga danes ni več. Listina dovoljuje tudi dva letna sejma. Glasi se tako:

»Mi, Karel, po božji milosti vojvoda Stajerski in gospod Slovenske marke, dajemo v svojem in v imenu svojih dedičev javnosti na znanje to pismo, za katero nas je naprosil naš zvesti sodnik N, svetovalec in občan trga Žalec, kateremu so že rimski cesarji dovolili razne pravice in tudi naš oče cesar Ferdinand dne 30. avgusta 1534. leta na Dunaju, a je bila njegova listina uničena zaradi vojsk in požarov.

Mi, kot deželni knez Stajerske, obnavljamo zopet stare pravice glede ozemlja grajskega sodišča (Burgfried) in navajamo, da se začne njega meja na Frengi v Žalcu pri zapadnih vratih poleg župnišča, teče po veliki cesti in krene proti Vrbju mimo Kudrove hiše in dalje do Savinje. Nadalje gre meja za reko do višine Dobriše vasi, nato proti severu skozi vas do Kodelove hiše, nadalje preko potoka Ložnice do Golč. Tu se meja obrne proti Bukovcu, teče skozi Podvin in naprej za starim trškim obzidjem Žalca do že omenjenih vrat pred Frengo.

Dovoljujem vam pa tudi dva letna sejma, in sicer prvega na tretji dan maja, drugega pa na dan sv. Lucije, 13. decembra, da Vam koristimo kot našim zvestim podložnikom.

Pričakujemo, da se boste držali določenih dni ter pravično trgovali in opuščali vse, kar bi vas moglo spraviti v nemilost in kazen.

To mislimo resno, kar potrjuje tudi naš pečat in knežji podpis na listini. V Gradcu, dne 12. oktobra 1586. Karolus.

Žalec je torej imel trške pravice, ki so bile podeljene v srednjem veku, in dva sejma, dovoljena leta 1586.

S to navedbo mejá trškega sodišča se ujema navedba, ki jo najdemo v celjskem urbarju iz leta 1750, le da gre ta opis v obratni smeri.

Ze omenjeno namero, da se zgradi stavba za protestantsko molilnico na Frengi, so po vsej priliki v resnici izvršili. Veliko dvorano starinske hiše,

ki stoji nasproti župnišču in služi že več kot sto let v posesti Cotlovih kot kovačnica, še vedno označujejo kot »Lutrovo kapelo«. Ta hiša je bila v 18. stoletju last Ivana Nikolaja Kraškoviča, žalskega rojaka, župnika v Skalah in nato komisarja (dekana) v Starem trgu pri Slovenjem Gradcu. Ta jo je leta 1752 v oporoki volil trgu za bolnico. Kot taka je služila do druge četrtine 19. stoletja. Ko so jo kupili Cotlovi, ki so preko Jesenic prišli iz Nemčije, so si v predelani dvorani uredili kovačnico.

Kot večji kraj je Zalec razen navedene majhne bolnice (hkrati hiralnice za stare ljudi) imel gotovo že prej zdravnika, opravljajočega svoje delo kot obrtnik.

Leta 1647 se v rojstni knjigi kot boter navaja kopališčnik (balneator) Ivan Segenstaller, ki je po običaju tedanjih časov gotovo puščal kri in nastavljal pijavke, leta 1765 pa najdemo v stari zemljiški knjigi kot ranocelnika (ali kirurga) navedenega Franca Martinuzzija.

Ranocelnik je bil pravi zdravnik — obrtnik, kopališčnik (padar) je pa bil zdravnik za silo, podoben tistim, ki so izdirali zobe.

Izza leta 1762 je imel trg župnijsko šolo (trivialko), ki je bila v šolski in organistovski hišici, prizidani kaplaniji. Leta 1822 je šolo obiskovalo 77 otrok.

Trg sam ni bil velik. Leta 1705 je imel »cesarski trg Zalec« (ni bil več v zakupu) 26 celih in 21 polovičnih domcev ter 17 kočarjev, skupaj 64 domačij, poleg tega še prevžitkarje.

Stara zemljiška knjiga iz leta 1765 ima v trgu 72 domačij, med njimi jih je celo na »Trgu« (t. j. ob veliki cesti) še mnogo lesenih in s slamo kritih. Gospodarska poslopja so redno vsaj delno lesena. Nekaj trških (zemljiških) podložnikov je bilo tudi na Ložnici, v Vrbju in Dobriši vasi. Na Ložnici sta bila trgu podložna dva zidana mlina: Avbrehtov — Janežičev in Hicelbererjev.

Leta 1822 je ime trg 85 hiš in 451 prebivalcev.

V Zalcu so se mnoge rodbine ohranile preko več rodov, kakor je to npr. običajno v čisto obrtnih in trgovskih naseljih, bile so pač povezane tudi z zemljo. Ze v 17. stoletju srečamo Hlačarje, Nidorferje, Žagarje, Vervege, Kočevarje, Farčnike, Premike, Cvikle, Narakse, Hermane, v 18. stoletju pa Kvedre, Šentake, Tratnike, Janežiče, Šušteršiče, Kocelije, Potrate, Zigane, Hausenbichlerje, Robleke, Senice, v začetku 19. stoletja Širce itd.

BRASLOVČE

Stopajo zgodaj iz zgodovinske teme, kot cerkveno središče že leta 1140. Cerkev se je imenovala Marija na jezeru. Ta naziv izraža lego: na eni strani Savinja, ki je ob povodnjih segala mestoma do terase, na drugi strani svet, nagnjen k zamočvirjenju. Kdaj je kraj dobil trške pravice, tega ne vemo, vsekakor zelo zgodaj, in sicer od Žovneških gospodov, kajti vedno je spadal pod žovneško patrimonialno oblast. Preko sedla pri Lipi je prihajal do Braslovč in preko njih tudi vpliv gornjegrajskega samostana, ki so mu Žovneški poleg patronata nad cerkvijo morali odstopiti tudi dvor Rakovlje z nekaterimi podložniki. Toda vpliv Žovneških je bil prevladujoč.

V trgu je bil žovneški dvor, imenovan Legant, ki se je preko habsburške dobe ohranil do današnjega dne. Njega lastniki so morali v času nevarnosti dajati gradu oboroženega strelca, bili pa so prosti trških in drugih davščin. Napis Guardia C. V. priča, da je imel Legant vojaško-stražarski značaj in da mu je cesar Karol V. potrdil stare privilegije.

Okoli cerkve je v dobi turških napadov nastal tabor, v cerkvi je bila po svoji nasilni smrti pokopana Veronika Deseniška, preden so njeno truplo prenesli v Jurklošter. Po velikem požaru leta 1600 je bila cerkev obnovljena.

Tržani so vsako leto volili trškega sodnika, ki je imel nižje sodstvo in ga je potrjeval Žovneški gospod.

Tudi neke davščine so dajali graščini, predvsem tako imenovane male služnosti. Za tlako so morali opravljati vrtna in travniška dela v bližini gradu.

Braslovški grb

Podrejenost Žovneku se je še povečala, ko je ta grad za Jožefa II., postal sedež nabornega (davčnega) okraja.

Trg se navaja v urbarjih 1524, 1550 in 1572.

V tem času je bilo v trgu samo 30 domceev, okrog leta 1820 pa je bilo v njem 59 hiš in 265 prebivalcev.

Po Napoleonskih vojnah je vlada v Braslovčah ustanovila žrebčarno, ki je bila pod vojno upravo, hoteč v Savinjski dolini pospešiti konjerejo.

Braslovče so dobile trivialno šolo leta 1806.

V trgu je bil majhen špital, leta 1820 je bilo v njem 20 ubožcev. V začetku 19. stoletja je zdravil Braslovčane kirurg Simon Rak, kmalu nato pa tudi Ferdinand Auchmann.

MOZIRJE

Mozirje ima nekako prehodno lego med Spodnjo in Gornjo Savinjsko ter Zadrebško dolino. To jasno očrtuje tudi njegova preteklost. Cerkev je bila gornjegrajska ustanova, patron je pa bil, dokler se ni odrekel, Vovbrski grof. V fevdalno-posestnem pogledu posega sem oglejski patriarh, nadvlada pa Vovbržan. O sporih med njima ni poročil, vendar so morali biti, sicer oglejski patriarh gradu ne bi bil porušil. Nadvladali so Vovbržani. Ti so imeli v Mozirju deželsko sodišče in mitnico. Celjski grofje so mozirsko deželsko sodišče še vzdrževali, pod Habsburžani se je pa združilo z žovneškim.

Mozirje je gotovo dobilo trške pravice zelo zgodaj od Vovbržanov. Ko je trg leta 1580 pogorel, so propadle tudi listine. Nadvojvoda Karel je leta 1581 izdal novo listino. Listina opisuje trški grb: na modrem polju zelen grič, na njem trije stolpi. Sodnika in svetovalce volijo vsako leto, kakor ostali trgi ima tudi Mozirje nižje sodstvo, zločince pa po treh dneh izroča na Žovnek.

Listina potrjuje trgu dva sejma: v nedeljo po sv. Juriju in v nedeljo po Veliki Gospojnici. Nadvojvoda Ferdinand je leta 1598 trške pravice potrdil. Cesar Ferdinand Dobrotljivi je leta 1838 dodal še dva sejma: na dan sv. Vincenca (22. januarja) in na dan sv. Roka (16. avgusta).

Trg je imel svoj dominij z 81 podložniki v okolišu trškega sodišča. Vsakih sedem let so obšli trške meje. Slavnost obhoda je trajala navadno tri dni in se je udeleževalo vse trško prebivalstvo. Zadnji tak obhod je bil leta 1855.

Bivši mozirski magistrat je imel v posebni knjigi vpisane tožbe, poravnave, ženitne pogodbe. Najstarejši vpis je iz leta 1693. Iz te knjige je tudi razvidno, da so volili sodnika in svetovalce na dan sv. Marka, to je

Mozirski grb

prvi dan po sv. Juriju. V ta namen je bil ljudski zbor — pod lipo. Leta 1707 je sodniku Adamu Cvirnu sledil Jakob Usar, med svetovalci se tedaj pojavljata Goričar in Lichtenegger. Leta 1780 je dobil trške pravice Ivan Lipold.

Leta 1571 se je na poti v Gornji grad zglasil pri gostilničarju Sivcu (»stabernarju«) ljubljanski škof Konrad Glušič. Ta gostilna velja za predhodnico poznejše Goričarjeve »Pošte«.

V arhivu občine sta bili tudi knjiga tržanov iz leta 1740 in slovenska prisega tržanov iz leta 1790.

Precej je bilo tudi listin iz Napoleonove dobe.

Značilno je, da so v Mozirju že leta 1832 ustanovili podružnico Kmetijske družbe za Stajersko. Predsednik je bil braslovški dekan Jožef Batistik.

Že leta 1835 so imeli v Mozirju vzorčni sadni vrt. Sesalno brizgalno so si nabavili leta 1825, zato požari leta 1835 in 1839 niso napravili znatne škode.

Že izza konca srednjega veka so žage žagale les, ob Savinji so splavi pristajali, a vezali so tudi nove.

Leta 1795 so v trgu ustanovili šolo.

Sredi 19. stoletja je Mozirčane zdravil ranocelnik (kirurg) Leykauf. Leta 1822 je imel trg 79 hiš in 346 prebivalcev.

GORNJI GRAD

Gornji grad je bilo nekako predgradje samostana, ki je imel v kraju tudi nekaj hiš. Samostan je trgu podelil trške pravice. Prvotno se je trg imenoval Rore, poznejše ime je dobil po gradu.

Leta 1395 neka listina označuje Gornji grad kot tržni kraj. Leta 1426 se kraj označuje kot trg in njegovi obrtniki kot občani v Roru (cives in Ror). Leta 1459 je samostan izdal naredbo, da kmetje ne smejo ničesar prodati doma in morajo vsako prodajno stvar prinesiti na trg v Gornjem gradu oziroma na Ljubnem. Škof je leta 1565 potrdil sejmsko listino.

Trg Ror je imel svojo samoupravo s sodnikom in svetovalci, z nižjim sodstvom in trškimi teritorijem.

Opis iz leta 1600 določa meje trškega sodnega okoliša na naslednji način:

Konfini (meje) trškega sodišča: cerkev, kamnolom, potok do Kinclovega jeza, vodnjak pri Sperhensteinu, skala Trebina z vsekanim križem, Voglov plot in mlin, Škutnikov mlinski jarek, stari Sparberberg, križ ob potoku,

Gornjegrajski grb

mejnik na Križnem vrhu, mejnik med vasjo in Gornjim gradom, hrib Zagradišče, kjer je v skalo vsekan oltar, cerkev sv. Primoža na Vranji peči in samostan.

Sola v Gornjem gradu je bila ustanovljena leta 1804. Samostan je seveda imel svojo interno šolo.

Že leta 1359 je živel v trgu kopališčnik (padar) Erhard Haidinger, ki se je bavil tudi z zdravilstvom. Leta 1822 je imel trg 121 hiš in 503 prebivalcev.

RECICA

Rečica je bila po Kagerju priljubljen kraj oglejskih patriarhov.

Tu je bil leta 1231 znani sodni zbor, na katerem je patriarh sodil dva iz Vologa, ki sta vdrla v samostan z namenom, da bi ga izropala, obsodil

Rečiški grb

ju je, da morata na vojno v Palestino. Nekako v tem času je postala Rečica meniška. V gornjem delu naselja je imel dvor neki Ivan Hurnuss, ta ga je leta 1590 prodal škofu Ivanu Tavčarju, ki ga je izročil svojemu bratrancu Gašperju. Dvor še vedno stoji. Velika stara lipa pred dvorom je prišla v Tavčarjev

in trški grb. Vplivu Tavčarjeve rodbine se mora kraj zahvaliti, da je postal trg. Tavčarjevi so izumrli pred 80 leti in so se označevali kot plemeniti Strovsneški, bili so nekaj časa lastniki Strovsneka in so po njem dobili svoje ime.

Župnijo je imela Rečica vsaj že leta 1247, šolo je pa dobila za Marije Terezije.

Leta 1822 je imela Rečica 53 hiš in 250 prebivalcev. Bila je najmanjši trg v dolini.

LJUBNO

Kar je bil Gornji grad v Zadrečki, to je postalo Ljubno v Gornji Savinjski dolini. Razlika je v tem, da se je Gornji grad dvignil predvsem zaradi svoje lege pred prelazom Črničcem, medtem ko je Ljubno postalo bolj kmetско tržno središče.

Listina gornjegrajskega opata iz leta 1459 določa za Ljubno isto, kar je že veljalo za Gornji grad, da smejo kmetje samo na njegovih sejmih prodajati svoje blago (tudi živino) in ne doma.

Leta 1464 je dal ljubljanski škof Sigmund Ljubnemu trške pravice. Opatovo listino o sejmih so pozneje škofje večkrat potrjevali. Franc II. pa listine ni potrdil v celoti, ampak je priznal Ljubnemu samo dva sejma, na dan sv. Filipa in Jakoba ter na dan sv. Elizabete.

Ljubenski grb

Na osnovi teh in še drugih listin je Franjo Baš ugotovil, da sta bila na Ljubnem izza srednjega veka dva sloja, tržani in kočarji. Tržani so omejevali kočarje pri volitvi sodnika in svetovalcev. Tržani so imeli svoje domove blizu cerkve, kočarji pa više. Tudi pri uporabi gmajne so bili kočarji omejevani. V trgu je bilo precej priseljencev s Koroškega.

Ljubno je imelo župnijo že leta 1508, a šolo vsaj že leta 1805. Leta 1822 jo je obiskovalo 64 otrok.

Leta 1424 je bilo na Ljubnem 44 hiš, leta 1758 nekaj več: 60, okrog leta 1760 že 84, in leta 1822 kar 92 hiš in 11 prebivalcev. Po številu hiš je Ljubno torej sledilo Gornjemu gradu, po številu prebivalcev je pa bil pred njim tudi Zalec.

VRANSKO

Pri že omenjenih trgih je (razen pri Gornjem gradu) na njihov razvoj predvsem vplivala njihova gospodarska važnost, pri Vranskem je pa prihajal v poštev promet. Ker se je promet na glavni cesti intenzivno začel razvijati šele po letu 1500, je Vransko za ostalimi važnejšimi kraji nekoliko zaostalo

in ni dobilo trških pravic že v srednjem veku, ko so se navadno dajale. Po letu 1500 je promet na glavni cesti oživel, uvedla se je pošta in Vransko je bilo že sredi 17. stoletja važna prometna postaja. Tedaj in še 80 let pozneje je pošto oskrbovala rodbina Plapertov. Vransko je imelo mitnico in sicer že leta 1492, toda vladarji so jo stalno dajali v zakup. Mitnica je bila v hiši barona Wittenbacha, kjer je bila baje prej pivovarna.

Prvega duhovnika je Vransko dobilo leta 1286, osnovno šolo pa vsekakor za Marije Terezije. Leta 1822 je imela šola 68 učencev.

Nad trgovom je tako imenovani klošter, hiša, ki jo je leta 1835 Marjeta Vizjak volila za stanovanje devetim onemoglim in revnim ženam.

Leta 1822 je imel kraj 107 hiš in 571 prebivalcev. Hiš je bilo nekaj manj ko v Gornjem gradu, prebivalcev pa več. Vendar je Vransko postalo trg šele leta 1868.

KMETIJE V FEVDALNI DOBI

Ob uvedbi zapadnega fevdalizma so izginili svobodni kmetje, le redkim se je posrečilo, da so se ohranili in se sčasoma vrinili v vrste privilegiranih ljudi. V fevdnih knjigah Celjskih grofov najdemo nekaj slovenskih imen. Bilo bi jih verjetno še več, če bi se bili tedaj priimki že splošno rabili in če imen ne bi bili ponemčevali, kadarkoli se je le dalo.

Iz listin gornjegrajskega samostana, ki so najbogateje ohranjene, vidimo, da so še v 12. in 13. stoletju kmete po rimskem vplivu obravnavali skoraj kot nekake sužnje in so jih kot take tudi označevali: servi. Prodajali so jih skupaj s kmetijami, a tudi brez njih. Celo ministeriale, iz katerih je nastalo viteštvo, ki je prešlo v plemstvo, so še prodajali.

Tako je istrski mejni grof Henrik, iz rodbine Andechs — Meranijske, gospodar Kamnika, leta 1209 za ustanovitev nedeljske zadušnice leta 1209 volil samostanu poleg štirih kmetij v Porebri tudi Williburg, ženo Seifrieda iz Vinograda (Weingarten = Okonine) s sinom Wilfingom in hčerjo Jero. — Leta 1296 je Wülfiing iz Gorenja (Gurez) s privoljenjem svojega brata Henrika volil samostanu Marjeto, ženo Volkuna (Walchunus) s Štefanje gore z dediči, ki jih je imela ali jih bo imela.

V splošnem sta se pri nas razširile dve vrsti kmetij: prodajne in zakupne. Prodajne kmetije so njihovim kmečki posestniki imeli v trajni posesti in so jih lahko izročali svojim potomcem, zakupni kmetje so pa imeli kmetije v posesti samo določen čas ali dosmrtno, vendar so jih lastniki gosposčin večinoma podeljevali sinovom ali drugim svojcem umrlih, ker so vedeli, da je od tega odvisno skrbno obdelovanje, na katerem so zaradi davščin imeli osebni interes. Zakupnih kmetij je bilo več ko prodajnih; gospoda je često težila tudi za tem, da prodajne kmetije potisne v vrsto zakupnih, pri katerih je bilo mogoče več dobiti na prevzemščini ob menjavi posestnika. Poleg rednih davščin gosposčini so dajali podložni kmetje tudi cerkvi desetino od žita in vina, ki pa je bila često v drugih rokah, in tako imenovane male služnosti.

Bila je tudi tlaka, ki je bila tem višja, čim večja je bila neposredna posest gosposčine. Proti koncu srednjega veka je tudi država začela razpisovati davke, ki so ji bili potrebni zaradi vojn in zaradi uvedbe razvitejšega uradniškega sistema. Davke so pobirale gosposčine in so se pri tem često prekomerno okoriščale.

Konec srednjega veka pomenja veliko poslabšanje kmečkega položaja. Pojavila se je splošna kriza, ki je nastopila zaradi povečanega denarnega

gospodarstva in pa zaradi vojn, medsebojnih plemiških in turških, ki so opustošile mnogo kmetij, tako da je narasla obremenitev ostalih, kajti gospoda je hotela imeti stare dohodke. Kriza kmečkemu stanu je privedla do kmečkih uporov.

Za upora leta 1515 je vrelo v vsem Posavinju. Po nekem poročilu so kmetje zasedli celo Gornje Celje. Upor je bil vseslovenski. Pri Celju je bila odločilna bitka. V njej je kmete popolnoma potolkla plemiška vojska, ki ji je poveljeval Jurij Herberstein. Po enem poročilu jih je padlo v boju 900, po drugem pa celo 2000. Mnogo kmetov je bilo ujetih, usmrčenih in mučenih: obešenih in nabitih na kol. Po zmagi pri Celju se je Herberstein napotil v Savinjsko dolino. Nato se je obrnil nazaj, prešel Kozjansko in pri Brestanici prekoračil Savo, da bi ustrahoval še dolenjske kmete.

Na Celje spominja nemška pesem o ubogih kmetih, ki kličejo vkup »ubogo gmajno« in zahtevajo povrnitev »stare pravde.« Po udušenem uporu je laški oskrbnik naložil kmetom (»ubogim možem«) poseben uporniški davek, vendar ga je vlada prepovedala.

Pri drugem kmečkem uporu leta 1573 je bilo Gornje Celje na Spodnjem Štajerskem središče obrambe, ki jo je vodil grajski glavar Daniel baron Ungnad. Tu se je pod poveljstvom celjskega četrtinskega poveljnika Jurija Schrattenbacha zbirala plemiška vojska, ki je krenila na Kozjansko in pri Bistrici ob Sotli odločilno strla že umikajoči se oddelek kmetov, ki mu je poveljeval Ilija Gregorič. Na pohodu in med borbo ujete kmete so zaprli na Gornjem Celju in jih nato na sodbo odpeljali v Gradec. Gregoriču se je posrečilo, da je pobegnil, vendar so ga pozneje pri Ivaniču ujeli in odpeljali v Gradec.

Krajevni nemiri so bili večkrat na gornjegrajskem škofijskem posestvu, zlasti za škofa Hrena. Ze leta 1601 je škof poslal v Gradec nekega kanonika zaradi upora (causa rebellionis). Ta je v Celju zajel pisarja, ki je kmetom pisal pritožbe. Glavni upor je izbruhnil leta 1603 in je trajal do 1607. Kmetje so se uprli zaradi davkov, tlake in mere, ki so jo uporabljali pri dajatvah, a tudi zato, ker za nalezljivimi boleznimi umrlih niso smeli pokopavati pri glavni cerkvi, ampak so jih morali nositi na pokopališče pri sv. Magdaleni, o katerem so njihovi vodje trdili, da sploh ni posvečeno, češ da lahko škof veljavno posveti pokopališče samo ob asistenci dvanajstih kardinalov in enega patriarha.

Vodji upora sta bila Jakob v Tlakah in Luka Zalesnik iz Ljubnega. Upor se je zavlekel, ker je bil papeški legat na strani kmetov, medtem ko je deželni knez podpiral zemljiškega gospoda, to je škofa. Upor je zaključil šele papeški odposlanec škof Janez Bapt. Salvagus, ki je leta 1607 kot razsodnik prišel v Gornji grad.

Leta 1635 je zajel upor vse savinjsko področje. Začel se je na posestvih Feliksa Schrottenbacha na Ojstrici, v Preboldu in Stopniku in se nagloma širil naokrog. Ustavil se tudi ni na cerkvenih posestvih. V Novem klostru so se kmetje zadrževali več dni in samostanci so jim morali dati na razpolago živila in pijačo, da so se gostili. Kmetje so zažgali in oplenili mnogo gradov, graščin in samostanov. Uradni seznam poškodovanih in požganih gradov, graščin, samostanov in župnišč obsega petintrideset imen. Med njimi so vsi Schrottenbachovi gradovi. Ljubljanskemu škofu so razdejali Vrbovec in Rudenek, Gornjega grada pa ne. Zelo hudo so gospodarili v ženskem samostanu v Studenicah pri Poljčanah, kjer so proti nunam nastopali zelo grdo, bolj blagi so bili v Žičah. Sentjurski župnik Stefan Magerle je kmetom

v cerkvi govoril v smislu svetopisemskega reka: »Dajte cesarju, kar je cesarjevega in bogu kar je božjega!« S tem je kmete silno razburil; ko je prišel iz cerkve, so mu naložili na rame težek hlod, ki ga je moral nesti na bližnji hrib Botričnico. Na hribu so hlod zasadili v zemljo in župnika nanj obesili.

Že v začetku upora je Schrottenbach nastopal z vso odločnostjo in krvočnoostjo. Posrečilo se mu je, da je v Grajski vasi vrgel blizu 100 kmetov v cerkev. Schrottenbach je udaril za njimi v cerkev, kjer jih je do golega oropal, a njegovi hlapci so iz zakristije odnesli, kar je bilo kaj vrednega. S tem je pa ostale kmete samo podžgal. Upor se je najbolj razširil konec aprila in v začetku maja.

Tedaj je prišel na področje upora grof Ludovik Schwarzenberg z graničarsko vojsko, ki je kmete razkropila, a tudi naselja opustošila, ne ozirajoč se na to, kdo je upornik in kdo ni. Tudi tokrat je bilo na Gornjem Celju zaprtih mnogo kmetov; enega od njih so obglavili in razčetrili, nekaj so jih odpeljali na sodbo v Gradec, mnogo so jih odpeljali v Devin na galeje, nekaj pa na prisilno delo na Ogrsko. Nekaterim so naložili denarne kazni in jih izpustili. Posamezni graščaki so se po končanem uporu znašali nad njimi, često so udarjali tudi po nedolžnih. V Vrbovec je morala priti posebna komisija, ki je preiskala maščevalno postopanje gosposčinskega najemnika Ivana Petschocherja.

Leta 1650 je prišlo na Schrottenbachovih posestvih do novega uporniškega gibanja, ki mu je bil duša žovneški podložnik Boštjan Natek. Schrottenbach je hotel uporabiti silo, vendar so stanovi in deželnoknežja vlada poslali iz Gradca komisarje, ki so kmete nekoliko pomirili.

Leta 1674 je nastal nov upor na žovneški gosposčini, ki jo je tedaj imel v zastavi grof Wagensberg. Iz Gradca je prišla vojska, ki se je nastanila v Braslovčah in Mozirju ter po sosednih krajih. Ker se kmetje le niso dali pomiriti, so prijeli 28 njihovih voditeljev, jih odpeljali v Celje in nato v Gradec, kjer so jim sodili. Nato je samo še v Mozirju prišlo do manjšega spopada z vojsko in vihar se je podel.

Konec stoletja je prišlo do novega manjšega kmečkega upora v Celjski četrti, ki ga je pomagal zatreti laški oskrbnik Germek, toda o tem nimamo podrobnejših poročil.

Vlada za kmečke težave ni bila popolnoma gluha. Že po prvih uporih je začela izdajati odredbe. Predpisala je tudi, da se po letu 1542 obremenitve kmečkih posestev ne smejo povečati, in za deželnoknežjo posest izdala tako imenovane reformirane urbarje, (štok-urbarje), ki so določali kmečke obveznosti in bi se jih oskrbniki, najemniki in zastavni lastniki morali držati. Vendar gospoda ni bila vedno poslušna in je davščine in tlako kljub urbarjem večala. Pomagala si je tudi še na drug način. Imela je mnogo posesti, ko jo je neposredno obdelovala, zlasti pa je kot svojo posest smatrala gozdove in pašnike. Tu je začela naseljevati zemlje potrebne ljudi. Tako so nastajale večinoma majhne gosposčinske (dominikalne) kmetijice, pri katerih gospoda ni bila vezana na nove predpise o kmečkih dajatvah, ampak jih je svojevoljno zviševala.

Sele Marija Terezija je s svojimi odredbami zajela vse kmetije, tudi dominikalne. Zlasti tlaka je potrebovala nujno regulacijo. Iz urbarjev in poročil, ki jih je vlada na svojo zahtevo dobila od gosposčin zaradi sestave novega, terezijanskega katastra, izvemo, da je bila tlaka zelo različna. V

Laškem, kjer je bila neposredna posest gosposčine zelo majhna, je znašala pri starih (rustikalnih) kmetijah samo 3 dni na leto. Drugod pa je bila mnogo večja. Znašala je 3 ali 4 dni na teden... Ponekod so jo zahtevali celo vsak dan. Tudi samovolja še ni povsod prenehala. Ta ali oni graščak se ni brigal za urbar. Poseben robotni patent je kot maksimum določil tlake 3 dni na teden.

Marija Terezija je odredila, da se gozdovi in gmajne razdele med kmete, češ da se bodo potem bolje gospodarsko izkoriščali. Graščaki so deloma ubogali in so slabše gozdove in pašnike jeli kmetom kar masovno prodajati; ponekod se je to zgodilo šele v prvi polovici 19. stoletja. Med žovneško in novoceljsko gosposko je takrat nastal spor zaradi gmajne ob Savinji nasproti Polzeli; spor se je vlekel okrog deset let in višja oblast je končno dala Novemu Celju prav; ker so tedaj gmajne kmetom še prodajali, to ni bilo brez pomena. Onostran Savinje (pri Podvinu), so imeli vaščani na braslovški strani reke nekaj gmajne, ker je pač Savinja nekoč menjala svoj tek in je tu svet odrezala. Zdaj je ta del pripadel Podvinčanom in Polzelanom. Vseh gmajn do kmetiške odveze leta 1848 še niso razdelili. Glede gozdov je pa že bila izza konca prejšnjega stoletja prepoved, da jih ne smejo več deliti, češ da bi začeli propadati; les je namreč že postajal dragocen.

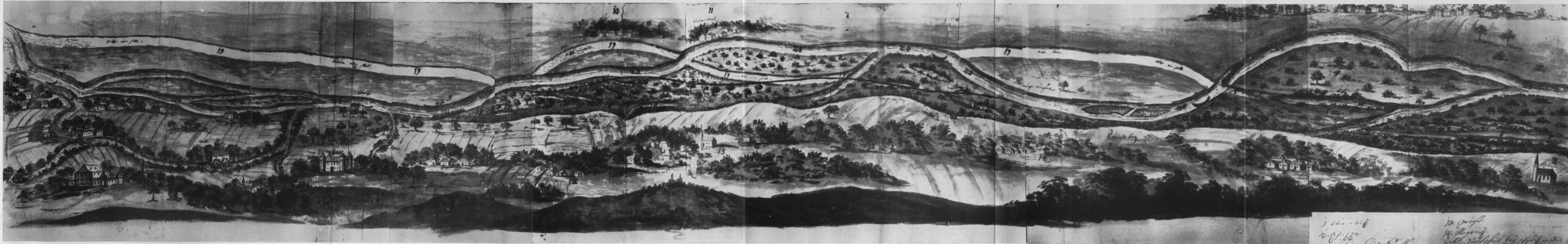
Leta 1848 so gmajne ob Savinji in pritokih postale last srenj in so jih razdeljevali šele v drugi polovici stoletja. Nekatere gmajne, tako tista na Gomilskem in v Grajski vasi, so pa dočakale celo staro Jugoslavijo. Veliki planinski pašniki v Savinjskih Alpah se pa sploh niso razdelili in so v novi Jugoslaviji postali družbena last. Manjši med njimi so pa bili že od nekdaj v privatni lasti.

Za Marije Terezije so uvajali nove kulture: krompir, koruzo, ki so bistveno vplivale na prehrano in vsekakor omiljevale tako često lakoto. Saj vemo, da so ljudje dostikrat ob sami travi umirali. Ob slabih letinah so bili ljudje veseli, ako so imeli ovseni kruh, ker je moke primanjkovalo, je oblast leta 1805 izdala posebno tiskano navodilo, kako se iz krompirjeve moke peče kruh.

Vinska trta je bila še močno razširjena, vinogradi niso bili samo okrog Ponikve in Sentilja pri Velenju ter okrog Polzele, kjer jih je nekaj še danes, ampak tudi za Braslovčami in na južnem obrobju Spodnje Savinjske doline, v Gornji Savinjski dolini so segali do Rečice in v Zadrecki do Gornjega grada. To vino ni bilo posebno cenjeno. Tako ga je gornje-grajska graščina pač zahtevala, a ga je prodajala, za svojo uporabo si je pa zadrževala vino, ki ga je dobivala iz obsoteljskih krajev.

Novo je bilo to, da so se podložniki potlej lahko zakonito pritoževali pri okrožnih uradih. Bilo je res še treba. Graščaki, še niso poznali pravih meril, često so bili zelo kruti. Tako je morala vlada na pritožbo kmetov uvesti preiskavo proti novoceljskemu graščaku grofu Antonu Gaisrucku ne glede na njegov generalski čin v vojski. Petazzija s Stermola v Rogatcu je pa moral celjski okrožni glavar celo prijeti in poslati v Gradec, kjer so ga zaprli in odredili proti njemu preiskavo. Opis njegovih nezakonitosti in grozodejstev je obsegal tri debele knjige, izmed katerih sta dve v Gradcu ohranjeni. Obsodili so ga na zapor in mu za deset let odvzeli pravico, upravljati posestvo.

Jožef II. si je še bolj prizadeval, da bi zaščitil kmete pred samovoljo graščakov. V zvezi z dogodki pri Turnu v Leskovcu pri Krškem so se po

LEGENDA

K Skici prvotne struge Savinje in njenih pritokov na sektorju Groblja-Levec okrog leta 1720 s projektiranimi preseškami za regulacijska dela (neprekinjena črna črta nakazuje verjetno današnjo strugo): 1. Petrovče, 2. Kasaze, 3. Sv. Križ, južno od Levca, 4. Gmajna pod Kasazami, 5. Preseka med Kasazami in Petrovčami, 6. Obrambni nasip proti Petrovčam, 9. Nasip pri Seščah, 10. Roje, 11. Vrbje, 13. Griže, 14. Migojnice, 15. Preseka pri Seščah, 16. Sešče, 17. Grad Schönbüchel, 18. Sentlovinc pri Preboldu, 19. Stara struga, 20. Nova struga, 21. Grad Prebold z Dolenjo in Latkovo vasjo (na skrajni levi strani). Colni na Savinji pomenijo brode, ki so tiste čase rabili namesto mostov (Groblje, Sešče, Kasaze).

Handwritten notes in German script, likely a legend or list of locations corresponding to the map's numbered points. The text is written in a cursive hand and includes names of places and possibly descriptions of features or structures. Some text is crossed out with a horizontal line.

cesarjevi smrti uprli kmetje na Loki pri Zidanem mostu, odkoder sta župnik in graščak pobegnila v Celje. Zahtevali so, da jih osvobodijo graščinskih davščin in tlake. Šli so na Planino. Tam pa jih je graščak Prothasi s strelci razgal. Do zbiranja kmetov je prišlo tudi v Laškem, slično je bilo v okolici Celja.

Med kmeti je resnično stalno tlelo, misel na osvoboditev jih je prevzela.

Še iz leta 1847 imamo poročila o burnih zahtevah na celjskem področju.

Tako je spomladi 1847 javljal celjski okrožni urad deželnemu guvernerju, da ga je gosposčina Šoštanj prosila za oboroženo pomoč, ker kmetje nočejo na tlako. Okrožni urad ji je poslal 30 mož pod vodstvom okrožnega komisarja Schmelzerja. Gubernij je 21. aprila odgovoril, da je treba kmete poučiti o njihovih pravicah in dolžnostih; tiste izmed njih, ki bi kljub temu ostali renitetni (odporni), je treba pod vodstvom vojaške asistencije kaznovati po robotnem patentu.

V okolici Pake (vsekakor Šmartnega ob Paki) kmetje niso hoteli obdelati gosposčinskega vinograda, čeprav so bili o svojih dolžnostih večkrat poučeni. Šla je tja kompanija bataljona deželnih bramborcev inanterijskega regimenta grof Kinsky (v aprilu 1847).

V mesecu maju se je pojavil odpor med podložniki Šoštanja, Gorice, Turna in Saleka, ki so mislili, da so si lahko cesarsko odločbo z dne 14. decembra 1846 razlagajo tako, da je tlaka ali odpravljena ali odkupljena. Vendar so se dali poučiti.

V kozjanska urada Zagorje in Sotla so poslali vojsko. Tja je 27. aprila odšel tudi Schmelzer.

V juliju se je javil odpor v Štatenbergu in gradu Bistrici. V vsako gosposčino so poslali po 60 mož z okrajnim komisarjem. V Štatenbergu je okrajni komisar Schmelzer pojasnjeval kmetom njihov pravni položaj v slovenskem jeziku. Poslušalo ga je 56 kmetov. Govor je bil brez učinka. Ko je okrožni urad o tem poročal guberniju, je izrazil mnenje, da je treba uporabiti silo, ako prepričevanje ne zaleže.

V Bistrico je odšel kot komisar Adolf pl. Pichler. Smatrali so njegov odhod za nujen, ker sicer bi polja in vinogradi ostali neobdelani. Kmetje so se začasno sicer pomirili, vendar so v početku leta 1848 izjavili, da žele na Dunaj, da bi na najvišjem mestu povedali svoje želje. Dne 30. maja je poročalo okrožje, da so še vzeli potne liste za Dunaj. Dobili so pa vendarle vojake v hiše in nekatere kmete so tudi topli s palico.

Leto 1848 je bilo nemirno in odločilno tudi za kmete. Dne 7. septembra 1848 je državni zbor v moravškem Kroměfžiu sprejel zakon o kmečki odvezi. Kmetje so postali pravi državljani, toda plačati je bilo treba odškodnino za osvoboditev iz vezi fevdalizma. Od določene odškodnine je eno tretjino utrpel lastnik gosposčine, eno tretjino je plačala država, eno tretjino je pa doprinesel kmet. Odškodnino je plačeval 20 let.

Zaradi splošne gospodarske in denarne stiske to ni bilo lahko. Marsikje je pel boben, zemljiška knjiga nam o tem mnogo pove.

Gosposčine so izgubile tudi pravico lova, ki je prišla na občine in so ga oddajale proti zakupnini. Ohranile so pa gosposčine lov, če je ostalo dovolj lastne sklenjene posesti: 200 oralov.

Začuda so v Kroměfžiu pozabili na ribolov. Ta je ostal v posesti bivših gosposčinskih lastnikov oziroma graščin. Ti so ga dajali v najem ali pa prodajali. Celjsko mesto je kupilo ribolov od lastnika Novega Celja šele leta 1907. Lastniki laške gosposčine so ga pa dajali v najem celo še za stare Jugoslavije.

KOSEZI, TEHARSKI PLEMIČI

Poseben položaj med kmeti so zavzemali kosezi. Na področju Spodnje Savinjske doline so živeli kosezi v mnogih naseljih, bodisi posamezno, bodisi v skupinah. Ti kosezi so večinoma pripadali teharski plemiški občini. Njihovo središče je bilo namreč na Teharju. Od gospode so bili sicer odvisni, vendar so imeli tudi v odnosu do nje določene samoupravne pravice. Izprva so jim bili višja gosposka Celjski grofje kot lastniki celjske gosposčine, tem so sledili Habsburžani, ki jih je zastopal vicedom v Celju. V 16. in 17. stoletju so bili kakor Zalčani podložni lastnikom Forchtenecka v Šaleški dolini, kajti Habsburžani so nje in Zalčane dali v zakup. S tem pa vendarle niso postali navadni tlačani.

Od nekdanj so dajali določene davščine, in sicer ne neposredno, ampak kot samoupravna celota. Njihova tlaka je bila omejena na pomoč pri vzdrževanju Gornjega Celja. Tu so jo opravljali z Vojničani in tudi kmečkimi podložniki.

Ob času nevarnosti so se lahko zatekli v gornji celjski grad, kajti Bežigrad v njihovi bližini ni bil niti dovolj velik niti dovolj trden. Ko so Forhteneški zahtevali tlako tudi za popravilo svojega gradu, so jo Teharčani odrekli, glede davščin samih so se pa odkupili z denarjem. Ko so prišli nazaj pod celjsko gosposčino, se je obnovilo prejšnje stanje. Ko je Marija Terezija gosposčino prodala grofu Gaissrucku, so šli z njo kosezi — teharski plemiči. Gaissruck je zahteval od njih preveč. Končno so se sporazumeli, da bodo dajali omenjene davščine na stari način: skupno. Tlaka je odpadla, ker se za Gornje Celje nihče ni več brigal. Kupil ga je kmet, ki si je pred vhodom postavil dom.

Teharski plemiči so volili na leto dni svojega sodnika, ki so ga imenovali šepa, in štiri njegove prisednike (senjorje) ter volili ali potrjevali župane v posameznih naseljih — županijah ali uradih. Šepi in prisedniki so pod nadzorstvom gosposke vršili nižje sodstvo in upravljali celotno kmečko plemiško občino.

Sodnik in prisedniki niso pačevali ničesar. Ako je sodnik bil doma tako daleč, da ni slišal teharskega zvona, je moral stanovati v sodniškem domu na Teharju.

Kosezi — teharski plemiči, so bili popolni gospodarji svoje posesti; prodajali so jo samo kosezom, ako bi jo bil kupil kdo drug, s tem ne bi bil postal kosez. Tudi ženili so se kosezi večinoma med seboj.

Imeli so pod Tolstom skupen gozd, ki je meril 705 orale, bil je na treh hribih: na Srebotniku, Baliču in Stremelcu, trije hribi so bili tudi v njihovem grbu. Sodnik in prisedniki so dobivali les iz posebnega gozda na Peči. Ker Kosezi niso radi odhajali zdoma, da ne bi izgubili svojih pravic, se je njihova posest cepila na drobna posestveca.

Celotna teharska plemiška občina se je delila v spodnjo in gornjo. V spodnji je bil urad Teharje: naselja Teharje, Buhovžlak, Čret, Slance, Osenica, Zvodno in Kresnike. V gornji občini so bili uradi: Kasaze, Sešice (Šešče, Grajska vas, Selo, Čeplje) in Koželj (Podkoželj, Kavče, Podgorje).

Nekaj kosezov je pa že v zgodnjem srednjem veku prišlo pod drugo gosposko, zlasti pod Orte, od njih jih je preko Ušalka in Prekope največ prišlo pod oblast gornjegrajskega samostana (1229): okrog Andraža nad Polzelo.

NEZGODE V DOBI FEVDALIZMA

Dolga doba fevdalizma je bila polna raznih nezgod. Človek je bil močno izpostavljen moči naravnih sil, a tudi ljudskim strastem in divjaštvom.

Povodnji in poskusi ukrotitve nemirnih vod

Geološka zgodovina nam pripoveduje, kako je Savinja divjala v predzgodovinskih geoloških dobah. V zgodovinski dobi se je nekoliko umirila, toda zdaj pa zdaj je povzročila povodenj. Mnoge izmed njih poznamo, toda vse niso zabeležene.

Prva povodenj je tista, ki je okrog leta 270 po našem štetju izpodkopala stari breg Savinje in povzročila, da so se zvalili veličastni spomeniki rimskega grobišča v Sempetru v novo strugo. Hude povodnji so gotovo v znatni meri pomagale zasipati staro rimsko Celejo in naselja po Spodnji Savinjski dolini. Vendar nimamo za ves srednji vek o njih nikakih poročil, ampak šele izza konca srednjega veka.

Hudo je bilo leta 1496 in 1497. Tedaj je cesar Maksimilijan ukazal svojim podložnikom, bivajočim 2 milj okrog Celja, da ob preteči turški nevarnosti pomagajo popraviti zaradi povodnji poškodovano mestno obzidje. Naslednjega leta (1498) je cesar ukazal svojim podložnikom štiri milje krog Celja, da morajo 8 dni robotati pri delih za odvajanje reke Savinje v njeno pravo strugo.

Leta 1550 je Savinja narasla v avgustu in zopet v septembru. Napravila je veliko škodo in povzročila nenavadno draginjo. Ta povodenj je bila nekoč zabeležena na celjskem Vodnem (obzidnem) stolpu.

Leta 1651 je bila silna povodenj, ki so jo povzročili stalni nalivi. Njen nastop sta tudi pospešila visoka jeza, ki sta zadrževala vodo nad dvema mlinoma tik nad Celjem. Tedaj je voda podrla celo del obzidja in prodrla v notranjost mesta.

Znana velika povodenj je bila 25. septembra 1672, ki je še danes označena na Vodnem stolpu. Ob tej povodnji so Laščani izgubili svoj most in so ga morali obnoviti.

Kmalu nato je bil porušen dvakrat za povrstjo celjski most (1677 in 1687).

Pisani viri v graškem arhivu izpričujejo, da so morala biti zadnja leta 17. in prva leta 18. stoletja zelo težka. Povodnji so pri Dobrteši vasi in Sempetru Savinjo vrgle proti jugu v gmajno Grobeljčanov in Latkovčanov. Nastali so hudi spori za odrezani del grobeljske in latkovske gmajne. Jugovzhodno odtod se je pa zgodilo obratno. Tu je prej Savinja tekla ob vznožju sredogorja, zdaj pa jo je vrglo proti severu, tako da so morali prebivalci Spodnjih Roj in Vrbja zapustiti svoja domovja in zgraditi nova malo severneje, kjer je bil svet nekoliko višji. Ti dogodki so še ohranjeni v pripovedovanju ljudi, ki mu pa prav ne verujejo, vendar je z akti izpričano. Prav tako so bile ogrožene Petrovče in v nevarnosti je bila tudi velika deželna ali komercialna cesta. Mnogi kmetje so bili težko prizadeti, z njimi pa tudi gosposčine, ker kmetje zaradi uničenih zemljišč običajnih davščin niso zmogli.

V zvezi s temi povodnjimi so velika prizadevanja, da z zaščitnimi deli omeje divjanje neukročenega vodnega elementa. Vsa ta dela so imela isto osnovo: s presekom naj se pospeši tok vode in nasip naj preprečuje, da bi zapuščala svojo strugo. Pri teh delih je prihajalo do hudih sporov med gosposčinami. Preseke, ki so pospeševale tok, so prehitro odpravljale vode dalje

in s tem povzročale nevarnost za bliže Celju ležeča zemljišča. Zlasti hudi so bili spori med Schrottenbachom, gospodarjem gosposčin v jugozapadnem delu doline, na eni, baronom Migliom, Celjani in cesarskimi upravitelji celjske gosposčine na drugi stani. Zaradi preseke, ki jo je Schrottenbach s kmeti kopal pri Šeščah, je prišlo do pravih bojev. Cesarska preiskovalna komisija je napisala grmado poročil in zapisnikov.

Razen Savinje so nagajali tudi pritoki, zlasti Ložnica in žalska Godmlja. Ob njih so trebili grmovje in delali nasipe. Tudi ta dva potoka sta povzročala spore. Ob spodnji Ložnici v bližini mlina je prišlo celo do pravih spopadov med Schrottenbachovimi in celjskimi mestnimi delavci (hlapci).

Velike povodnji so zopet izpričane za konec 18. in za začetek 19. stoletja: 1770, 1778, 1789, 1798, 1805, 1807, 1814, 1820, 1824, 1835.

V začetku 19. stoletja so se resneje lotili regulacijskih del, ki pa so bila samo krajevna in malo uspešna. Niže celjskega kapucinskega mosta so zgradili odbojni nasip.

Povodnji so se nadaljevale v letih 1841, 1847.

V zadnji izmed navedenih je celjski železniški most že napravil prvi izpit.

Povodenj je bila tudi leta 1848. Najhuje je bilo v dolini Boljske. Severovzhodni del Vranskega je bil čisto pod vodo. Bregove je razen Boljske prestopila tudi Merinca.

Od stanja vode je bilo odvisno tudi splavljanje lesa po Savinji.

Vremenske nezgode

O vremenskih nezgodah imamo še manj poročil. Zapiski so samo slučajni. Deloma tudi niso ohranjeni. Tako so propadli privatni zapiski, ki jih je v obliki knjižice čuval celjski muzej.

Prave katastrofe so povzročali zračni vrtinci. Najstarejše poročilo o takem vrtincu imamo iz leta 1454. Zajel je sprevod, ki je po smrti mrtvega grofa Friderika II. vozil njegove dragocenosti z Zovneka v Celje. Iz poznejših virov je znanih še nekoliko takih vrtincev. Posebno hud je bil tisti, ki je šel preko doline 14. septembra 1770.

V poznejšo dobo sicer spada strašna nevihta, ki je prišla preko Kranjske 18. avgusta 1863 in je zajela široko področje od Mozirja preko Šmartnega, Nove cerkve, Vojnika, Frankolovega, Črešnjic. Nevihta je divjala poldrugo uro. Padala je debela toča, ki ni ubila samo mnogo živali, zlasti sto in sto zajcev, ampak tudi pet odraslih ljudi in enega otroka. Vihar je podrl mnogo dreves in nad 50 poslopij; strela je zažgala na dveh mestih. Ljudski pesnik J. Frankolovski piše iz Črešnjic, da so v razburjenju ljudje začeli razlagati grozno neurje na praznoverski način.

Bridke težave je ljudem često delala tudi zima. Ker so bile hiše in gospodarska poslopja večinoma lesena in često trhla, so se pod težo snega rada porušila. Kot primer, kako je na ljudi vplivala huda zima, je vredno, da v prevodu navedemo poročilo, ki ga je z votivne table na cerkvi sv. Marije v Kokarju prečital Ignacij Orožen:

»Tu naj bo zapisano in razodeto vsem pobožnim kristjanom in ljubiteljem presvetle večno hvaljene nebeške cesarice Device Marije, ki je izvršila velike čudeže in znamenja in jih še dandanes izvršuje pri tej svetli kapeli, sladko imenovani Kokarje, ljudem, ki jih je bog zaradi njihovih grehov in slabih dejanj kaznoval z bridkostmi smrtne bolezni in jim človek ne more pomagati. Njihove klice, joke in bridke tožbe je slišala njena najslajša in najbolj milostljiva Usmiljenost in jih uslišala. Naj bo v mojem pisanju

zapisano, kak čudež je ona, božja izvoljenka, izvršila. Ko je bil gospod Gašper Pintar opat v Gornjem gradu, je bila tako huda zima s tako velikim snegom in tako vetrovnim mrazom, da je živina poginjala in so ljudje na cesti od mraza umirali. Imenovani opat je naročil svojim najbližjim župnikom in vikarjem, naj pridejo s svojimi župljani v pobožnosti z molitvijo in petjem k tej kapeli v Kokarju, in on sam je prišel s svojimi častitljivimi očeti in brati z Rešnjim telesom in drugimi svetostmi. Vi pobožni kristjani in ljubitelji Device Marije, izvedite za čudež njene velike usmiljenosti. Čim se je med mašo imenovanega opata izvršila preobrazba Rešnjega telesa, je začel pihati sladek in topel veter in sneg je skopnel. To se je zgodilo na dan sv. Gregorja. Taka in podobna znamenja so se pri tej cerkvi često izvršila in Mati usmiljenja je izkazala svojo pomoč in milost mnogim slabostnim, ki so to cerkev s pravo pobožnostjo počastili in obiskali.

To tablico so po prastari tablici obnovili in popravili v času, ko je bil v Ljubljani škof Tomaž, meseca decembra 1599. leta.

Ignacij Orožen pripominja, da obhajajo v Kokarju spomin na ta dogodek vsako leto na kvatrni petek v postu, ko se zbere pri kokrski cerkvi mnogo ljudi. — Gašpar Pintar je bil zadnji praviloma izvoljeni gornje-grajski opat (1453—1460).

POŽARI

Posledica vremenskih razmer so bili deloma tudi mnogi požari, ki jih viri pogosto navajajo, gotovo pa ne vseh. Tako imamo za desetletje ob prestanku kmečke fevdalne odvisnosti v uradnih listih celjskega okrožja skoraj vsako leto omenjenih več manjših in večjih požarov. Prejšnja leta gotovo ni bilo bolje, saj lesene stavbe so se hitro vnele in zgorele.

Puščajoč ob strani vrsto požarov v Celju, ki jih čitatelj lahko najde opisane npr. v Ignacija Orožna Celjski kroniki, navajam samo deloma znane, deloma še neznane požare iz Savinjske doline (pri čemer grem še preko konca fevdalne dobe):

Dne 26. februarja 1852 je požar v Levcu uničil 39 hiš in gospodarskih poslopij, mnoge pridelke itd.

Drešinjo vas je zadela požarna katastrofa leta 1867, ko je zgorelo 84 hiš in gospodarskih poslopij.

V Petrovčah so leta 1846 pogorele vse hiše.

V Kasazah je strela 5. junija 1851 zanetila ogenj in uničila dvoje kmetij. Gotovlje so pogorele leta 1860.

Braslovče je upepelil požar 1600, 7. aprila 1833 in 7. aprila 1855, ko je zgorelo v trgu 19 hiš in 30 gospodarskih poslopij.

Kapljo vas pri Preboldu je prizadel požar 14. julija 1846, ko je do tal pogorelo 13 hiš in mnogo drugih poslopij ter 25. julija 1859 ko so zgorele 4 hiše, 12 gospodarskih poslopij in živina.

V Preboldu je 5. februarja 1866 požar uničil tekstilno tovarno, ki je gorela tri dni; pri gašenju in reševanju blaga so v ognju našli smrt trije delavci.

Volog pri Vranskem je doživel velik požar 14. aprila 1851.

Mozirje je požar docela uničil 1580. Tedaj so zgoreli tudi vsi starejši privilegiji. Drugič je v trgu gorelo 5. maja 1600. Tretjič je požar uničil Mozirje 10. marca 1798; zanetili so ga avstrijski vojaki, ki so se umikali pred francosko vojsko.

V Gornjem gradu je 16. marca 1850 zgorelo 7 hiš in gospodarskih poslopij.

Nova Štifa pri Gornjem gradu je pogorela 23. maja 1850, zgorele so cerkev, župnišče, mežnarija in sosedna kmečka domačija.

Rečica je pogorela leta 1799, požar je uničil tudi trške privilegije. Ljudi so požari tem težje prizadeli, ker večina gospodarjev ni bila zavarovana, čeprav je že izza početka stoletja obstajala deželna zavarovalnica proti požaru.

Vlada je že stoletja izdajala predpise o požarni varnosti; tako so trgi in gosposčine že imeli, sicer preproste, brizgalne.

Leta 1825 je izšel deželni gasilski red, ki naroča samostanom in župniščem, da si morajo priskrbeti brizgalne in druge gasilske priprave, da bi jih imeli pri roki vaščani, ako bi nastal ogenj.

K u g a

Kuga je bila strašna bolezen, ki so jo zanesli v Evropo iz Orienta. Proti njej so bili ljudje tako rekoč brez moči. Edino sredstvo je bila izolacija hiš, njihovih skupin in celih naselij. Da bi odvrnili nevarnost, so se zatekali k svetnikom priprošnjikom (sv. Roku, sv. Jožefu, sv. Elizabeti) in gradili cerkve.

Glavna poročila o kugi v naših krajih so iz 16. in 17. stoletja.

V Gornjem gradu je bilo leta 1554 veliko umiranje. Škof Urban Tekstor je odredil, da se umrli podložniki in tlačani ne smejo pokopavati pri samostanski (tedaj že škofijski) cerkvi, toda ljudje so se temu uprli.

Da je imel škof Tomaž Hren take težave s podložniki, je temu vzrok tudi to, da jim je dovolil pokopavati mrliče samo pri cerkvi sv. Magdalene.

Leta 1600 poroča šempetrski župnik škofu Hrenu: Nalezljiva bolezen ne popusti. V Celju sta okužena župnišče in šola. V župnišču je umrl en deček, v šoli pa trije. Šolo so zaprli. Pri sv. Duhu pokopljejo vsak dan 5, 6 in več ljudi. V žalski fari se je pojavila nalezljivost v nekaterih vaseh.

Na Vranskem je kuga posebno razsajala leta 1599 in 1600. Tedaj so na Trojanah postavili kordon.

Ponovno se je kuga pojavila leta 1620 in 1646.

Leta 1644 je bilo hudo tudi v Braslovčah.

Mihael Mofrin, lastnik Schönbichla in oskrbnik v Gornjem gradu, je poročal vicedomu v Celju, da je v Gornjem gradu za kugo zbolel neki slikar in več drugih oseb. Dal jih je v hišah zapreti. Tako je napravil tudi s padarjem, ki je slikarjevi ženi puščal kri, in z njegovimi. Kdor bi bil šel iz hiše, bi bil ustreljen. Umrle so globoko pokopali na vrtu. Tistega leta je v Gornjem gradu in župniji umrlo več ljudi.

Dne 27. maja 1646 je poročal braslovški komisar (nadžupnik) Filip Terpin, »slovenski Cicero«, svojemu škofu:

V deželskem sodišču gospoda Sauerja v župniji sv. Andreja polzelske komende je kuga pri Sevčniku, zelo bogatem kmetu, in še v nekaterih hišah, to mi je povedal polzelski prvi vikar. V griški župniji je neka ženska prebredla Savinjo in je svoji za kugo umrli hčerki prinesla nekaj obleke; to je zvedel gospod vikar Schaus in je o tem takoj poročal oskrbniku gospoda Friderika pl. Schrottenbacha, ki je dal dom zapreti in kuga je minila.

V žalski župniji je kuga v dveh velikih vaseh, Levcu in Drešinji vasi, odkoder že več dni pošiljajo mrliče na žalsko pokopališče, a dovoljeno ni zvoniti, da bi se sosedje ne plašili.

V mesecu novembru, ko je še razsajala kužna bolezen, sta bila pri Sv. Križu pri Petrovčah (cerkev je stala nad sedanjim levškim mostom na

levem bregu Savinje) krščena dva otroka, ki jima niso zapisali ne staršev ne botrov, ker sta takoj po krstu umrla.

Leta 1647 poročajo iz Gornjega grada v Ljubljano, da se je kuga v zadnjih štirinajstih dneh v Celju, Žalcu in na Vranskem tako razširila kakor malokdaj poprej. Na teritoriju gornjegrajskega deželskega sodišča je še ni bilo. Postavljene straže so še okrepili.

Hudo je bilo v letih 1679—1682. Znano je, da so Celjani tedaj zgradili cerkev sv. Jožefa, želeč si pridobiti pomoč tega svetnika.

V Braslovčah je kuga leta 1680 pomorila mnogo ljudi.

Leta 1682 je v žalski župniji umrlo za kugo okrog 90 ljudi.

Na polju med Žalcem in Vrbjem še kažejo kužno pokopališče, kjer so leta 1682 pokopavali mrtvece.

Zalec je bil tedaj ves okužen, a nekaj primerov je bilo tudi v Šempetru.

Zaradi kuge je morda največ trpelo Mozirje leta 1682. Tedaj je umrl v trgu živeči upokojeni župnik Anton Usar, ki so ga pokopali na travniku med trgom in vasjo Libijo. Vrhovnikova hiša pod Šmihelom je baje popolnoma izumrla, živa je ostala edino dekla, ki je bolnikom stregla. Dve Vrhovnikovi hčeri, ki sta umrli nazadnje, je pokopala za hišo in je kmetijo podeovala. Po pripovedki so bogoslužje vršili tedaj na pobočju Brecljevega hriba na travniku nad cerkvijo.

Ko se je Usar čutil bolnega, je vzel svojih nekaj cekinov, jih zavil v prejo in šel do kordona med trgom in vasjo Libijo. Poklical je svojo v Libiji živečo sestro, ji potožil, vrgel preko občinske ceste denar in se vrnil po stezi ob vznožju Rožnega hriba. Ko ga je napadla slabost, je legel pod senco drevesa, izdihnil svojo dušo in bil tam pokopan. Leta 1855 je bil nagrobnik že toliko razpadel, da je tedanji župnik komaj razbral napis:

Jaceo et clamo ad te
Transeas ora pro me
Qui peste decessi
Anno 1682
Antonius Vssar
Olim parochus
Praspergens
Jes. Mar. Jos.

Po slovensko: Ležim in kličem k tebi, ki greš mimo, moli zame, ki sem za kugo umrl leta 1682, sem Anton Usar, nekdanj mozirski župnik, Jezus, Marija, Jožef.

Nekoliko korakov oddaljen je bil zidani kužni križ z naslednjim napisom: »Shalosten spomin. Sruono tega snamna so visoke zhasti uredni gospod duhouni Anton Ussar pokopani, kir so u kushni boleznii u letu 1682 to smert storili.«

Nobeden izmed spomenikov ne stoji več. Prav stari ljudje še vedo, da sta stala na bivši gmajni nad trgom in so kamenje iz njih uporabili, ko so zidali Susterjevo hišo v trgu.

Razen teh dveh so v okolici Mozirja še štirje spomeniki, ki spominjajo na kugo leta 1682: cerkev na Rožnem hribu ali Brezju, po sporočilu kdaj prezidana in posvečena Materi božji, kužno znamenje v Lokah, ob cesti pred Ljubijo in v zaselku Kolovrat. Znamenje ob cesti so pomotoma še do novejših dni vsi pisci smatrali za Usarjev nagrobnik. Ignacij Orožen je še napisal pravilno.

Druge za kugo umrle Mozirčane so pokopali tedaj pri mlinski strugi na spodnjem koncu trga.

Po letu 1682 pa viri o kugi ne govore več. Razne nalezljive bolezni so seveda še pogosto razsajale, saj sta bili obramba proti boleznim in zdravljenje zelo pomanjkljivi. Posebno poročilo imamo o Gomilskem. Tu je tri zime v letih 1797—1799 hudo razsajal legar. V vsej vasi ni bilo hiše brez bolnika. Posebna huda je bila bolezen v Grajski vasi. Bolnikov je ležalo po klopeh kakor snopja po polju. Zbolel je tudi priljubljeni župnik Franc Ksaver Fričko.

Proti kugi so bili tedanji zdravniki brez moči, pa naj so že bili doktorji, kirurgi (ranocelniki) ali padarji. Majhne bolnice so pa bolj služile za preskrbo starim revežem. O zdravnikih in bolnicah sem podal nekatere navedbe v poglavju o trgih.

Turške in francoske vojne

Od turških napadov, ki so neposredno prizadeli Savinjsko dolino, je preteklo že pol tisočletja, vendar spomin nanje med ljudstvom še vedno živi; vsekakor ga deloma vzdržuje literatura.

Najhuje za Savinjsko dolino je bilo v letih 1469 do 1500, v dobi velike turške napadalnosti, ki je sledila zavzetju južnoslovanskih fevdalnih držav. Savinjska dolina je bila prehodno ozemlje za turške čete.

Leta 1471 je Izak paša prodrl do Ljubljane; za povratek je svoje čete razdelil v tri oddelke. En oddelek se je vračal skozi Savinjsko dolino in razdejal Gornji grad, grad Vrbovec in nekaj cerkva, pobil je na tisoče ljudi, mnogo jih je pa odgnal v sužnost.

Leta 1473 so se Turki preko Savinjske doline in mimo Celja vračali s Koroške. Ujeli so okrog 8000 ljudi. Najhuje je bil prizadet Šentjur pri Celju.

Leta 1497 so prišli Turki v Savinjsko dolino iz Hrvaške preko Pilštanja in Celja. Tokrat so oplenili in uničili Novi klošter ter odpeljali več redivnikov.

Po besedah forchteneškega urbarja so Turki Zalec dvakrat požgali. Kdaj je to bilo, ni mogoče reči, vsekakor v teh letih. Trg tedaj gotovo ni bil utrjen, kajti pri utrjenih krajih se brzi turški oddelki navadno niso zadrževali.

Na Turke spominjajo tabori okrog cerkva, ki jih je bilo v Savinjski dolini mnogo in se ostanki večinoma še vidijo: Zalec, Tabor, Mozirje, Braslovče, Andraž.

Navedemo lahko tudi nekoliko gora, s katerih so grmade opozarjale na nevarnost in so se v dolini videle: Grmada pri Celju, Grmada za Taborom, Straža nad Strmcem (Novo cerkvijo), Grmada pri Šoštanju.

Najugodnejši je spomin na Francoze. Mučne so pač bile kontribucije, sicer so pa prihajali kot osvoboditelji in glasniki novih svobodoljubnih idej.

Francozi so korakali skozi Savinjsko dolino leta 1805 in 1809. Neprijetno je bilo, ko so naši ljudje leta 1809 v Črnem grabnu pri Ožbaltu pod Trojanami napadli in umorili nekaj francoskih oficirjev in nekaj pozneje še oropali vojaško blagajno, ki so jo vozili v Ljubljano. Nekaj udeležencev je pobegnilo, ostali so bili obsojeni, pet so jih ustrelili.

V Groblji, nedaleč od Grobelskega mostu pri Šempetru, so v tridesetih letih porušili veliko enonadstropno kmečko hišo, Kolenčevino, o kateri je bila ohranjena zgodba, da je v njej spal Napoleon (v resnici njegov general). Iz te hiše izvirajo žalski Zuže; pisatelj Janko Kač jo je opisal v svojem »Gruntu«.

KMETJE V POGOJIH LIBERALNE (MEŠČANSKE) DOBE

S kmečko odvezo se je pravni položaj kmetov spremenil. Prestali so biti tlačani in graščinski podložniki. Prišli so v neposredni stik z državno oblastjo, postali so občani — državljani. V javnih pravicah pa vendarle še niso bili popolnoma izenačeni s prejšnjimi privilegiranimi sloji in bogataši, ki jih je rodil novi red; še vedno so predstavljali nižjo, najnižjo plast prebivalstva, saj delavski sloj je bil pri nas šele v zametkih. Ta občutek jih je večinoma še vedno prevladoval, vsaj v odnosu do gospode, medtem ko so se med njimi sami tudi v tem pogledu javljale razlike.

Sam način življenja se še ni spremenil. Savinjski kmetje so obdelovali zemljo v splošnem na stari način, le železni plug je v začetku petdesetih let zamenjal lesenega. Vevnica se je umaknila vejavki, ki je bila že preprost stroj, prav tako kakor slamoreznica. Okrog leta 1880 je mlatilnica, ki so jo izprva stežka vrteli z rokami, začela izpodrivati cepec.

Tudi sadežev izprva še niso menjavali. Pretežni proizvodi so bili: žito, sočivje, zelje, repa, korenje (kot svinjska hrana), detelja (kot živinska krma). Nova rastlina je bil krompir, ki so ga začeli saditi za Marije Terezije. Propaganda zanj je trajala desetletja. Še Bleiweisove novice večkrat pišejo o uporabi krompirja in krompirjeve moke. Krompir je za Savinjsko dolino zaradi prodnatih tal postal zelo pomemben sadež.

V prvih desetletjih nove dobe je bila vinska trta še vedno značilna rastlina, ki je krasila obrobja Spodnje in deloma tudi Gornje Savinjske doline (do Radmirja).

Leta 1848 pišejo Novice, da raste odlično vino na posestvu Novega klostra in v Šmartnem. Šmartinsko vino, (tako pravi pisec) je mnogo boljše od vina iz Spodnjih krajev (to je s področja Bizeljskega); za polovnjak dajejo kupci 2 do 4 goldinarje več. Šmartinsko vino se drži tudi 15 let. Najboljši trtni cepiči se dobe v šeneški graščini na Polzeli in pri peku Wokaunu v Celju. V osemdesetih letih je trta večinoma podlegla trtni uši. Danes še vidimo skromnejše vinograde na obeh straneh Šmartnega ob Paki in okrog Sentilja pri Velenju.

Na mesto vinogradništva je stopalo sadjarstvo. Že v petdesetih letih so se začeli močneje zavzemati zanj. V okolici Braslovč so močno propagirali cepitev koroških tepk, češ da dajejo dober sadjavec. Sadni vrt šeneške graščine v Sentandražu je dajal dobre sadike. Čutil se je že močno tudi vpliv iz sosesčine: iz Šmartnega v Rožni dolini, kjer se je močno zavzemal za sadjarstvo župnik Kajetan Švarcl; iz teharske okolice, kjer je Miha Vizjak s Pečovja slovel kot sadjar; iz Celja, kjer so pod Wokaunovim vplivom ustanovili dve drevnicni. V poznejši dobi sta bila vneta in zelo zaslužna sadjarja mozirski nadučitelj Franc Praprotnik (1889—1915) in šolski vodja v Smihelu in Sentandražu Miha Levstik.

Na nekoliko močvirnatem svetu ob severnih pritokih Savinje in ob Boljski je bilo precej travnikov, tu in tam, zlasti ob Savinji, so pa bile gmajne za pašo.

Savinjčani so redili precej goveje živine, svinj in perutnine, a tudi razmeroma mnogo konj, ki jih je poleg potrebe držala tudi tradicija. Odkar so bili za cesarja Karla VI. v dvajsetih letih 18. stoletja zgradili za povezavo svobodnega tržaškega pristanišča z Dunajem veliko trgovsko (komercialno) cesto, je bil na njej zelo živahen promet. S težkimi vozovi, v katere je bilo vpreženih tudi po 7 parov konj, so vozili tovore proti severu. Med vozniki je bilo mnogo savinjskih kmetov, ki so z vožnjo lepo zaslužili. Ob cesti so bile prevozniške (furmanske) gostilne z velikimi hlevi. V hlevih je bilo tudi

po 30 konj, v gostilniških prostorih so se pa vozniki zalagali z dobro jedjo in pijačo. Za ljudi, ki so potovali s kočijami, in za pešce se v gostilnah niso mnogo brigali. Ko je stekla železnica do Ljubljane (in pozneje do Trsta), je odpadel velik zaslužek. To je bil udarec za Savinjščane.

Na Vrnskem je državna oblast prirejela razstave konj in goveje živine. Zanimanje za konjerejo je dvigal upokojeni stotnik Karel pl. Haupt, lastnik Strovsneka. V Zalcu so na njegovo pobudo ustanovili Konjerejsko društvo, ki je prirejalo dirke na gmajni poleg Savinje. Zanje je storil največ zaslužni Janez Hausenbichler.

Za savinjsko konjerejo se je zanimala tudi država, ki je potrebovala konje za vojsko. Po Napoleonovih vojnah je ustanovila v Braslovčah žrebčarno, ki jo je upravljala vojska.

Prva desetletja po osvoboditvi od tlačanstva je bila Savinjska dolina v splošnem uboga in skromna, samo kraji ob veliki cesti (Zalec in Vransko) so še napravljali videz premožništva.

Dolino je dvignilo šele hmeljarstvo. Lahko rečemo, da je hmelj docela spremenil njeno podobo. Kakor je znano, je hmelj zaradi lupolina, ki ga vsebujejo njegovi listi, neobhodno potreben v proizvodnji piva, čeprav se mu dodaja v prav majhnih količinah. Prvi je v Savinjski dolini leta 1854 začel gojiti hmelj Franc Žuža, lastnik pivovarne. Zasadil je žateški hmelj, vendar se mu poskus ni posrečil.

Trajno je uvedel v dolino hmelj Virtenberžan Josip Bilger, oskrbnik kneza Salma v Novem Celju, ki je hmeljske sadike leta 1871 prinesel iz svoje rodne dežele. Čeprav mu je knez prepovedal, da bi s hmeljarstvom seznanil druge, ga Bilger ni poslušal. V Zalcu je imel mnogo prijateljev, med njimi Janeza Hausenbichlerja. Njemu je Bilger dal sadike in leta 1876 se je na Strelišču v Podvinu pojavil prvi žalski hmeljnjak. Hausenbichlerju so sledili drugi. Kmalu so imeli hmelj vsi Zalčani. Razširil se je hitro po vsej dolini. Med prvimi Nežalčani, ki so ga gojili, so bili vojaški zdravnik dr. Adalbert Cyppl in slaščičar Jan Hostonsky v okolici Celja, Karel pl. Haupt na Strovsneku in Janez Pauer v Braslovčah.

Janez Hausenbichler se je tako poglobil v hmeljarstvo, da je leta 1881 izdal knjižico »Navod v hmeljariji«.

Izprva so gojili virmemberški hmelj. Ta pošilja svoje korenine do 4 m v globino in v površino 1 m². Srednji pas spodnje Savinjske doline mu je zaradi svoje prodnate sestave tal zelo prijal. Ta hmelj zori pozno, a daje bogat pridelek. Že Bilger je okrog leta 1890 začel saditi angleški golding; na savinjskih tleh se je razvila posebna vrsta savinjskega goldinga, ki je odlične kvalitete. Golding s koreninami ne gre tako globoko, zori 14 dni prej, ima sicer nekoliko manjši donos, je pa proti peronospori bolj odporen. Obe vrsti hmelja slabo uspevata na glinasti zemlji, ker jima začno v preobilni vodi korenine gniti.

Pred prvo svetovno vojno so za hmelj zemljo globoko zrigolali, jo skrbno obdelovali ter gnojili s hlevskim gnojem in kompostom. Rastlina je živela do 20 in še več let. Sadili so hmelj na najboljše njive. Pridelek virmemberžana je bil pred vojno 2000 do 2500 kg na ha, dosegli so pa tudi 3000 kg. Goldinga so pridelali v splošnem nekaj manj, vendar je na humusu znašal donos do 2400 kg na ha. Ker domačega gnoja vedno ni bilo dovolj, so ga vozili tudi od drugod, iz Celja in celo iz Maribora.

Preden je šel hmelj v prodajo, ga je bilo treba posušiti. Izprva so to opravljali preprosto: sušili so ga kar v hišah, kasneje pa si je ključavničar Lorber izmislil svoj tip hmeljske sušilnice, ki se je kmalu razširil po dolini in celo preko nje.

Hmeljska kupčija je bila muhasta; pred prvo vojno je kilogramska cena kolebala med 12 vinarji in 16 kronami. Ob normalnem pridelku in primerni ceni je dajal hmelj petnajstkrat toliko kakor žito, seveda je pa zahteval veliko investicij (hmeljevke, obiranje, sušenje).

Da bi bili poučeni o hmeljski kupčiji, so napredni hmeljarji leta 1880 ustanovili Hmeljarsko društvo, ki je vsako leto pošiljalo ljudi na Češko in Nemško, da so se poučili o hmeljski produkciji in o cenah, in je bilo v stiku z drugimi hmeljskimi središči. Vseh savinjskih hmeljarjev je bilo okrog 4000.

Prodani hmelj je šel v Zatec na Češkem in v Nürnberg, kjer so ga preparirali (žveplali) in prebasali v ustrezne vreče. Da bi se osamosvojili tudi v tem pogledu, so v Žalcu leta 1902 ustanovili zadrugo Hmeljarno. Glavna pobudnika sta bila Josip Sirca in Franc Roblek. Pozneje so zgradbo Hmeljarne še štirikrat razširili, tako da je bila ena izmed največjih v Evropi.

Da bi savinjskega hmelja ne mogli zamenjati s kako drugo vrsto, so v Žalcu leta 1908 ustanovili posebno oznamenovalnico, ki je skrbela za to, da je vsaka vreča dobila oznako: »Južnoštajerska Savinjska dolina«.

Do prve svetovne vojne je površina hmeljišč dosegla 1800 ha. Ob slabih cenah se je vidno manjšala, ob dobrih je pa rasla. V obrobni predelih se je hmelj le težko držal; v kolikor je prodril preko področja Savinjske doline, so ga večinoma opustili, le v Podravju se je obdržal. Med prvo svetovno vojno so hmeljišča skrčili na 600 ha, ker je bila potrebna gojitev žita. Po vojni so pa zopet začela rasti.

NASTANEK INDUSTRIJE IN RUDARSTVA

Ceprav je Spodnja Savinjska dolina pretežno poljedelska pokrajina, vendar v njej že pred 150 leti zadenemo na začetke industrije. Gornja Savinjska dolina je na osnovi svojega gozdnega bogastva razvila lesno proizvodnjo, ki ji je splavarstvo spravljalno proizvode v širni svet.

Kot prva industrijska panoga se v pokrajini javlja steklarstvo, v zvezi z njim, pa tudi samostojno, nastopa premogovništvo. Obe panogi sta omejeni na južno obrobje doline.

Prva steklarna se javlja za Taborom. V začetku 19. stoletja jo je ustanovil ostriški graščak Senčar. Njen poznejši lastnik Janez Friedrich jo je opustil, ko so bili v soseščini posekani gozdovi. Na zapuščenih jasah so nastale skromne kmetije, ki se jih je prijelo imela Glažuta. Ostriška steklarna je bila manjše vrste. Friedrich jo je opustil, ko je kupil večjo steklarno v Libojah, v dolinskem kotu ob Bistrici, pod cerkvijo sv. Neže. Ta steklarna je nastala kot tovarna galuna — nekako leta 1794, v steklarno so jo preoblikovali leta 1807. Bila je med prvimi steklarnami, ki so za kurivo uporabljale premog.

Steklarna je imela izprva dve, kasneje pa tri peči in 60 delavcev. Imela je lasten rudnik, ki je temeljil končno na petnajstih jamskih merah. Janeza Friedricha naslednik Franc Jurij Friedrich je zašel v gospodarske težave in je leta 1885 dal podjetje v najem Trboveljski premogokopni družbi, leta 1889 ga ji je pa prodal. Družba je obrat ustavila, del rudniškega področja na slemenu proti Zabukovici pa je dala v najem.

V Libojah sta nastali tudi dve tovarni, ki sta izdelovali posodo iz keramične gline. Prva je začela obratovati leta 1816. Bila je v stranski dolinici, ki se pričenja tam, kjer se v Bistrico izliva Ajdovica, prihajajoča izpod Slemenca po srednji dolini. Dolinico so njeni tovarniški lastniki označevali kot Nemški dol, danes ji pravimo Slovenski dol. Tudi ta tovarna je imela rudnik, ki je bil tik pod povirjem Ajdovice. Najbolj znani so zadnji lastniki tovarne,

Sonnenbergi. Sleme nad rudnikom zdaj označujejo kot Sončni hrib. Tovarna je leta 1920 nehala obratovati. Svet, kjer je nastala, je bil že v Kasazah, fevdalna oblast je bila teharska kmečka plemiška občina.

Mlajša je druga keramična tovarna, ki leži ob Bistrici, nekoliko severneje, prav tako v Kasazah. Nastala je okrog leta 1870 iz starejše izdelovalnice glinaste posode — lončarne. Ustanovila sta jo brata Schütz in sta v njej izdelovala sloveče majolike. Tudi ta tovarna je imela svoj majhen rudnik.

Po prvi svetovni vojni je obe tovarni kupila zagrebška »Zagorka«, ki ju je odstopila novi družbi, imenovani »Keramična industrija d. d. v Zagrebu«. Družba je imela za člane pripadnike Ablove družine, ki so si v stari Jugoslaviji ustvarili steklarski monopol. Novi lastniki so Sonnenbergovo tovarno opustili, povečali so pa Schützovo. Dokupili so tudi nekoliko večji Maškov premogovnik (na slemenu proti Zabukovici), ki je bil nekdanja last Franca in za njim Ivana Žuže.

Majhna keramična tovarna je približno od 1870 do 1890 obstajala v Grižah (ob Artičnici) in nadaljnja od 1860 do 1914 v Gotovljah.

Preko slemena je zahodno od Liboj Zabukovica, kjer so v dolinskem kotu pod Gozdnikom in Kamnikom in na obeh straneh Artinčnice nastali trije majhni rudniki, ki jih je leta 1875 kupila Savinjska premogovna družba. Leta 1901 je združeni rudnik kupil Daniel Lapp, lastnik velenjskega rudnika. Po Lappovi smrti (1912) je zabukovski kakor velenjski rudnik kupil avstrijski erar.

V dolinici Loke za Taborom so domnevali železno rudo, a so jo zaman iskali, prav tako brezuspešno so se trudili, da bi našli svinčeno rudo v Marija Reki nad Preboldom.

Malo večji uspeh so imeli iskalci kovin na severnem obrobju doline. Tam je nastalo več manjših železnih rudnikov, ki so bili vsi last Bonazze, lastnika fužin v Mislinji, in njegovih naslednikov: pri Galiciji, pri Zalogu, v Studencih nad Pirešico (kraj Železno — ime po železu). Istim lastnikom je pripadal tudi svinčeni rudnik pri Šmartnem v Rožni dolini, ki ga je zalila voda.

Na Zgornji Ložnici pri Zalcu, v Šentlovrencu pri Preboldu in pri Braslovčah so bile opekarne, ki so delale za potrebe doline.

Največje industrijsko podjetje doline je bila tekstilna tovarna v Preboldu, ki jo je Gustav Adolf Uhlich ob Boljski ustanovil leta 1839. Kakor Uhlich so bili Tržačani tudi poznejši lastniki tovarne, šele tik pred prvo svetovno vojno jo je kupila Združena avstrijska družba tekstilnih tovarn, v katero je bila vključena tudi Mauthnerjeva družba, prava lastnica tovarne. Podjetje je združevalo izprva predilnico in tkalnico, izza velikega požara leta 1866 je obsegalo samo predilnico, po prvi svetovni vojni je bila samo tkalnica, ki je prejo dobivala iz prav tako Mauthnerjeve tovarne iz Litije.

Na Polzeli je bila ob strugi stara žaga, ki sta jo leta 1916 dva tuja kupca (dr. Siegfried Wildi in ing. Karel Kurka) spremenila v tovarno za strojila.

Druga žaga je bila na nekdanji breški gmajni in je bila last kmeta z Brega. Na tem mestu je tujec Edvard Lauterbach leta 1896 ustanovil tovarno za merila. Že naslednje leto jo je kupil William Prym. Leta 1900 je tovarna pogorela, a jo je Prym obnovil in razširil. Leta 1927 se je podjetje spremenilo v tovarno pletenin — v resnici samo nogavic. Lastništvo se je medtem menjalo; kupil jo je Švicar Albert Reiser, ki je pritegnil k sodelovanju nekaj čehoslovaških državljanov.

Obe polzelski tovarni sta bili na tako imenovani Podvinski strugi, ki je spremljala Savinjo na njenem levem bregu od Podvina do višine Žalca. Ta struga ob Savinji je bila najdaljša. Ena izmed krajših strug je bila na nasprotni strani Savinje, pod Braslovčami, tretja je bila nasproti Mozirju, prav tako na desnem bregu reke. V Gornji Savinjski dolini je bilo več manjših strug, najvažnejša je postala tista pri Nazarju. Struge so gonile žage in mline. Bile so nujne, saj je Savinja hudourniška reka. V zvezi s strugami so bili jezovi, ki so vršili stvarno dvojno nalogo, zbirali so vodo in zadrževali pesek. Struge so bile preprosto grajene in segajo globoko v fevdalno dobo, v prvotni obliki gotovo v srednji vek, saj je bilo govora o mlinih že v ustanovitveni listini gornjegrajskega samostana, žag seveda tedaj še ne omenjajo.

Večje struge so vzdrževali skupno. Za Podvinsko strugo je v novejši dobi skrbela Podvinsko — žalska podjetniška — kanalska družba, ki je imela svoje posebne statute.

GORNJA SAVINJSKA DOLINA: GOSPODARSTVO, SPLAVARSTVO

Zivljenjski pogoji Gornje Savinjske doline so se znatno ločili od pogojev v spodnji dolini. V Gornji Savinjski dolini je bilo za kmetijstvo pripravno ožje dolinsko dno z ozkim predgorjem in izsekanimi jasami na položnejših delih prisojnih pobočij, ki jih je bilo treba izkrciti. Razen gozda so bile tu tudi planine, ki so nudile pašo in so se po ljudskem prizadevanju večale na račun gozda. Obilje lesa je seveda koristno služilo domačinstvom. Izkoriščanje gozdov v kupčijske namene prva stoletja po naselitvi in uvedbi fevdalizma še ni bilo. Izpod planin in iz območja gozdov so pritekali Savinja, potoki in potočki. Njihova moč je kar klicala, da bi jo izkoriščali. Že ustanovna listina gornjegrajskega samostana govori o mlinih, pozneje jih v listinah neprestano srečavamo, tudi v obeh urbarjih, vodne žage pa so šele bile na pohodu.

Zato pa že zvemo o postranski dejavnosti — o lončarstvu v Zadrecki dolini. Konrad iz Kapele v Kokarju je prvi po imenu znani zadrecki lončar (1340). Urbar iz leta 1426 navaja kot lončarja Martina Sivca (Pustopolje) in Miklavža (Šmartno). Verjetno jih je bilo še več. Pozneje se je lončarstvo v Kokarju in sosednih zaselkih tako razvilo, da je postalo važna stranska dejavnost. Lončarji niso več delali samo za potrebe domačih ljudi, ampak so svoje izdelke nosili daleč naokrog. Škofijska gosposočinska oblast je za Marije Terezije želela, naj bi lončarstvo gojili samo mali kmetje, da bi imeli iz njega postranski dohodek, toda pri tem so zadeli na državni zakon o lončarstvu; ta je dovoljeval tudi prevažanje lončarskih izdelkov, ki so ga lahko vršili samo premožni. Z zadnjimi zapoznelci se je zadrecko lončarstvo ohranilo do konca 19. stoletja. Izpodrinila ga je posoda iz pločevine in kameline, izdelovana na tovarniški način.

Druga vrsta stranske dejavnosti je bilo izdelovanje sukna (lodna) na Mozirskem, ki je tudi računalo na širši trg.

Vendar je pa lesno gospodarstvo postalo glavna stranska pridobitna panoga Gornjesavinjčanov in Zadreckanov. Razvilo se je šele, ko se je odprl trg za les na Balkanu in se je začelo splavljanje. To je bilo potem, ko se je habsburška začela uveljavljati na Hrvatskem in južnem Ogrskem kot organizatorica Vojne krajine in soseda Turčije, ki se je bila polastila južno-slovenskih držav.

Prvo omembo o splavarstvu najdemo v Zovneškem urbarju zakupnika Ahaca Schrotta iz leta 1524, ki omenja mitnico v Mozirju in pravi o njej, da

daje na leto 12—15 forintov grošev in da je od vsakega splava treba plačevati za mitnino vrednost dveh dreves in dati še ribje kosilo. Iz osemdesetih let 16. stoletja pa imamo v repertoriju graškega deželnega arhiva navedbo o splavljanju lesa po Dreti.

Splavljanje seveda predpostavlja žage. Teh je na Savinji in Dreti nastalo mnogo. Les so dajali gozdovi. Nekaj jih je bila graščina postopoma prepustila kmetom, večino jih je pa obdržala v svoji posesti. Vendar je do konca 18. stoletja proti nagradi prepuščala sekanje lesa v svojih gozdovih privatnikom, ki so poskrbeli za žaganje, splavljanje in prodajo. Iz začetka 19. stoletja je pa poskušala s tem na svojo roko; tudi je začela kmete ovirati pri gozdni paši, češ da se v gozdovih dela škoda.

Kljub temu je splavarstvo — razen v časih vojne — cvetelo. Središče splavarstva je bilo na odseku Ljubno (oziroma Kropa pri Bočni) — Mozirje. Precej splavov so povezali in spustili v Savinjo tudi pri Letušu in Groblji, izjemoma so delali to tudi na Polulah pod Celjem. Na Polulah so povezali po dva in dva splava samca, kajti »Kanal« (odsek Savinje od Celja do Zidanega mostu) je imel že močen tok, v Rugovici pri Zagrebu so še združili večje število dvojnikov podolž in počez in so napravili velike »mitrovičke« s katerimi so se prepustili valovom Save. Tedaj se je precej odvečnih splavarjev lahko vrnilo domov. Les so prodajali ali že na Hrvaškem ali šele v Srbiji. Ustavljali so se pred Železnimi vrati. Ko so zgradili kanal skozi Železna vrata, so plovili tudi do Kalafata in Černe vode in prodajali les Romunom.

Splavarjenje je bilo težko, vendar so ga Savinjčani ljubili, donajalo je tudi lep dohodek, tako da so splavarji lahko primerno preživljali svoje rodbine. Med seboj so bili v dobrih odnosih in so poskrbeli tudi za tovariševе družine, ako so bile v stiski.

Tudi gozdarjenje je bilo vir dohodka. Vendar pa vsi prebivalci Gornje Savinjske doline niso mogli najti zasluzka doma in so se izza osemdesetih let jeli izseljevati v Ameriko. Tako prebivalstvo ni naraščalo, ampak se je ponekod celo krčilo. Planinski turizem, ki se je v tem času začel razvijati, je pač dolini koristil, vendar ne v toliki meri, da bi bil kot dodatna gospodarska panoga kaj prida zalegel.

V gozdnem in lesnem gospodarjenju se je bolj in bolj uveljavljalo škofijsko gozdno gospodarstvo, katerega tržišče je iz Gornjega grada prehajalo v Nazarje.

Kraj je dobil svoje ime po samostanu in je popolnoma prerasel popisno občino Zlabor, ki ji je pripadal.

V Nazarju sta se pod samostanom v teku stoletij razživeli dve večji kmetiji, Remčeva na desnem in Turnškova na levem bregu Drete. Njima se je pridružilo še nekaj kmetijic. Ko se je začel tujski promet, so se lastniki obeh večjih kmetij začeli baviti tudi z gostinstvom.

V zaselku je nastalo pet kmečkih žag. Razmestile so se ob strugi, ki je bila narejena že v fevdalni dobi in poteka od Savinje k Dreti za gradom. Žage so bile venecijanske z enim listom. Poleg njih je nastala škofijska venecijanka z več listi. Nazarje je bilo važna postaja za sestavljanje splavov, saj je prihajal sem les iz obeh dolin.

V gradu se je nastanila podružnica (ekspozitura) škofijske veleposestne uprave, ki je še imela svoj sedež v Gornjem gradu.

Že za zadnjih let Avstrije se je pripravljala odločilna sprememba, ki je končno Nazarju vtisnila pečat lesno-industrijskega kraja.

Italijanska firma Frateli Feltrinelli (Bratje Feltrinelli) iz Milana je leta 1904 od škofije (pravzaprav od kapitlja, ki je od škofa prevzel

upravo) vzela v najem ne samo škofijsko žago, ampak tudi pravico izkoriščanja gozdov. Firma je na mestu prejšnje škofijske žage zgradila drugo, industrijsko. Po nastanku stare Jugoslavije je kapitelj pogodbo preklical in vzel podjetje v svoje roke. Tedaj se je v Nazarje preselila celotna uprava škofijskega veleposestva. Upravnik inž. Zumer je ob strugi (v njenem gornjem delu) zgradil še eno veliko lesno podjetje, zabojarno, ki je delala za izvoz v zelo velikem obsegu. Kmečke žage so se, razen ene, umaknile vse, škofijska uprava jih je odkupila.

Nazarje leži ob cesti v Gornji grad, a povezali so ga tudi neposredno s cesto v Gornjo Savinjsko dolino s tem, da so za gradom nekako vzporedno s strugo zgradili cestni odsek. Tako se vozila iz Gornje Savinjske doline lahko ustavljajo v Nazarju.

Do konca prve svetovne vojne so bile v Nazarju samo kmečke domačije, za stare Jugoslavije je nastalo vzdolž zveznega cestnega odseka nekaj hišic uslužbencev industrijskega podjetja, v dobi nove Jugoslavije je pa zrasila že cela vrsta hiš. Nastaja in razvija se večje naselje. Pomen mu daje lesna industrija, ki ima v gozdnih zakladih Gornje Savinjske in Zadrebke doline zagotovljeno bodočnost.

Lesna industrija Nazarja se je že izpočetka kot važno sredstvo posluževala kamionov in železnice. Ko je v novi svobodi pritegnila k sebi vso gozdno in lesno dejavnost obeh dolin, je tudi izločila staro kmetiško vozno sredstvo. Splavarstvo, ovenčano z romantiko, je prešlo v zgodovini.

CESTNI PROMET

V pogledu cestnega prometa je stopnjevita razlika med Spodnjo Savinjsko, Zadrebko in Gornjo Savinjsko dolino.

Spodnja Savinjska dolina je bila stvarno vključena v evropski kontinentalni promet, saj je preko nje vodila že izza prazgodovinske dobe pomembna cesta, ki je vezala gornje Podonavje in cele dežele onostran nje z Italijo in Jadrantom. Ta zveza je postala še posebno pomembna, ko je cesar Karl IV., pospeševatelj merkantilističnega gospodarstva, proglasil Trst za svobodno pristanišče in ga z dobro trgovsko (komercialno) cesto, zgrajeno na temeljih stare ceste, povezal z Dunajem. Preko Spodnje Savinjske doline so gradili cesto v dvajsetih letih 18. stoletja. Z graditvijo te ceste je tu popolnoma izginil prejšnji tovarni promet. Važno je tudi bilo, da je prejšnji Schrottenbachov brod med Drešinjo vasjo (pri Sempetru) in Grobljo nadomestil most, ki je hkrati odpravil potrebo, da bi ob nizki vodi vozili vozove kar preko struge, in omogočil, da se je vozni promet vršil tudi ob visoki vodi. Vemo pa, da sta bila cesta kakor most ob poplavih v vodni nevarnosti.

Cesto so gradili in pozneje vzdrževali na dvojni način: z najetimi delavci in cestno tlako, ki so jo opravljali kmečki podložniki, a tudi tržani in meščani. Odseke za delo je določala cestna uprava s svojimi cestnimi nadzorniki iz važnejših krajev, in vrhovni cestni nadzornik iz Gradca, večkrat so pa ta mesta imeli tudi posamezni graščaki. Vzdrževanje ceste je bilo težko breme za ljudi, saj je bilo vse treba opraviti s preprostimi vozili in rokami.

Po obnovljeni cesti so vozili tudi zelo težki vozovi. Vrhovna cestna uprava je ponovno izdala predpise o cestnem prometu in širini platišč. Kovači so imeli s podkovanjem konj in popravo vozil obilo dela, Zotlovi v Zalcu so bili zaposleni v petek in svetek od jutra do večera.

Po cesti je vozila tudi državna pošta. Njeni začetki temelje na odločbi cesarja Maksimilijana I. Važne pošte postaje so bile: Podpeč pri Lukovici, Ožbalt pri Trojanah, Vransko, Sempeter v Savinjski dolini, Celje in Konjice. Na Vranskem se omenja pošta prvič leta 1651. Ko so leta 1802 uvedli redno poštno zvezo med Gradcem in Ljubljano, so na Vranskem zgradili hleve za konje, ki so jih uporabljali za pripravo preko trojanskega klanca. Ob cesti so bile tudi mitnice, ki jih je država proti določeni vsoti prepuščala občinam. Osrednja mitnica je bila v Celju; v Vojniku in Žalcu je imela podružnico. Voznikom je bilo prepovedano izogibati se mitnicam po stranskih potih. Vransko je v dobi Napoleonove Ilirije bilo obmejna postaja in je imelo carinski urad. Ta je bil nameščen v poslopju nekdanje pivovarne, ki še nosi ime »Na avžlak« (Aufschlag).

Poštarji so imeli svoje urade v najemu in so bili ugledni ljudje. V Sempetru so imeli pošto Hausenbichlerji, koroški rojaki, ki jih že prej srečavamo na Ljubnem. Ko so se preselili v Zalec, so pošto za njimi prevzeli Volfi. V Celju so bili posebno znani poštarji Gurniki.

Pri Ločici se je od glavne ceste cepila stranska, ki je skozi Motnik, Špitalič na Kozjem hrbtu in Tuhinjsko dolino vodila v Kamnik. Ta cesta je bila zelo pomembna v srednjem veku, ko so Andechs-Meranijski skrbeli za večji ugled in prosep Kamnika.

Med ostalimi odcepki je bil posebno važen tisti v Trbovlje, ki je bil obnovljen v tridesetih letih 18. stoletja. Za to kakor za ostale drugovrstne ceste so morale skrbeti gosposčine, izza Jožefa II. z nekaterimi gosposčinami povezane okrajne uprave, ki so se seveda v ta namen posluževale tlake.

Večina teh »okrajnih cest« so obnovili ali zgradili konec 18. in v začetku 19. stoletja.

Še manjšim cestam so posvečale skrb občine (izprva davčne ali katastrske, po letu 1850 politične). Izprva so se izključno posluževale tlake občanov; ko je izšel leta 1866 zakon o cestah, so pa začele prehajati na najeto delo. Toda še stara Jugoslavija se je v dobi krize zatekla h kulaku (tlaki).

Skozi Zadrebko dolino je vodila precej pomembna cesta, ki se je onstran Gornjega grada in Nove Štife vzpenjala na Črnivec, na čigar drugi strani je ob Črni dospela v dolino Kamniške Bistrice.

Težko je bilo v Gornji Savinjski dolini, ki je že od nekdanj trpela zaradi slabih cest. Da bi se stanje popravilo, ima velike zasluge planinski turizem. Planinski turistični delavci so si mnogo prizadevali, da so to stanje izboljšali. S svojo propagando in svojimi posredovanji so nudili izdatno pomoč gornjesavinjskim občinam.

Zlasti profesor Johannes Frischauf se je že izza sedemdesetih let 19. stoletja prizadeval, da vprašanje ni izginilo z dnevnega reda. V odločilni stadij je pa vendarle šele stopilo, ko je bila zgrajena Savinjska železnica med Celjem in Velenjem leta 1891, med Velenjem in Dravogradom leta 1900. Ugodno je bilo, da je 1892 obiskal Solčavo deželni glavar grof Attems; prišel je v ta gorski kraj na živinorejsko razstavo in imel priložnost, da na lastne oči vidi slaba pota.

Takrat je bila ob Savinji vozna pot samo do Luč, onstran Luč je pa bila ob reki samo navadna steza, medtem ko se je vozna pot v Solčavo nadaljevala preko težavnih bregov.

Leta 1894 se je zganil deželni odbor in je s pomočjo gornjegrajskega okrajnega zastopa, lučke in solčavske občine zgradil cesto od Luč do Solčave. Med Ljubnim in Lučami je pa samo prestavil vožno pot ob Primoževi gori. Toda leta 1896 je bila v Gornji Savinjski dolini huda povodenj, ki je mestoma površno zgrajeno cesto močno poškodovala. Le z muko so jo domačini za

Načrt za regulacijo Savinje med Sempetrom in Petrovčami, ki ga je izdelal leta 1721 podpolkovnik in deželni višji inženir Matija Anton Weiss. Za lažjo orientacijo je treba mapo obrniti (oriens-vzhod, occidens-zahod).

silo popravili. Vozna pot od Ljubnega do Luč je bila občinska, cesta od Luč do Solčave je pa še bila brez gospodarja, ker je občina še ni prevzela. Pričela so se dolgotrajna pogajanja. Deželni odbor je zahteval od okrajnega zastopa, naj prevzame tako vozno pot od Ljubnega do Luč kakor tudi cesto od Luč do Solčave. Toda okrajni zastop se je zaradi slabega finančnega stanja branil. Stavil je pogoj: naj ga deželni odbor razbremeni s tem, da uvrsti cesto Rečica ob Paki—Gornji grad med okrajne ceste I. reda (ki so bile v deželni upravi). Ko mu je bilo to obljubljeno, se je vdal in leta 1904 nanovo in v celoti dogradil cesto med Ljubnim in Lučami, med Lučami in Solčavo.

Za turistikó pa tudi za občí promet je bilo posebne važnosti vprašanje cestne zveze Solčave z Logarsko dolino. Že Frischauf jo je zahteval. Leta 1894 so v okrilju Savinjske podružnice ustanovili v Solčavi poseben odbor z župnikom Šmidom na čelu, ki je imel nalogo, da pospeši izgradnjo te ceste. Razgibal je občinska zastopstva in dosegel vsaj to, da je deželni odbor leta 1896 poslal na teren višjega inženirja Barona. Delati pa niso začeli. Staro in slabo pot, ki je mestoma vodila kar preko Savinje, so popravili kmetje sami.

Vprašanje te ceste so pred prvo svetovno vojno še povezovali z vprašanjem prometne zveze Logarska dolina—Železna Kapla, ki je postala nujna tedaj, ko so do Železne Kaple od severa zgradili lokalno železnico. Sicer je pa Logarsko dolino že od nekdaj vezala z Železno Kaplo vozna pot, ki je vodila preko Pastirkovega sedla. Ko je v Kapli še cvetelo železarstvo, so po tej poti spravljali vanjo oglje, les in živino. Tako je Solčavski kot lahko dihal. S propadom železarstva je propadla tudi ta pot. Za njeno obnovo je Frischauf prvi dvignil svoj glas. Kmalu so jo splošno terjali, tako na koroški kakor na solčavski strani. Slovenski poslanec vitez Berks s tovariši je zaradi nje vložil v državnem zboru dve interpelaciji, prvo leta 1897, drugo leta 1901. Toda šele leta 1912 se je na terenu vršil komisijski ogled. Korošci so bili za to, da poteka cesta preko Pastirkovega sedla neposredno v Kaplo — ta proga bi bila daljša, Savinjčani pa so želeli, naj bi se cesta gradila preko Pavličevega sedla in bi se v Beli združila s cesto Jezerski vrh—Železna Kapla — ta proga bi bila krajša, bliže planinam in cenejša. Savinjska podružnica, ki je tudi imela svojega zastopnika v komisiji, je zahtevala drugo progo, celjska nemška sekcija pa prvo — pričakovala je po njej večji nacionalni pritok od severa.

Vprašanja so pa reševali počasi in ljudi, ki so se z njimi bavili, je presenetila svetovna vojna.

Samo malo mlajša je bila zahteva po cestni zvezi Luče—Kamnik preko Podvolovljeka. Za njo so bili odločilni tako gospodarski kakor turistični razlogi: les bi po njej vozili proti Trstu, odprl bi se nov del krasnega planinskega sveta.

Kakor s to cesto je bilo tudi z železniško zvezo Kamnik—Gornji grad—Rečica ob Paki. V Kamniku je zaradi nje nastal poseben odbor in v Gornjem gradu tudi. Kocbek, predsednik Savinjske podružnice Slovenskega planinskega društva, gornjegrajski nadučitelj, se je namučil, toda uspeha ni bilo.

Prav tako težko je bilo doseči kak uspeh glede poštnih zvez. Frischauf si je mnogo prizadeval, preden je Solčava leta 1897 dobila pošto. Kocbek se je pa po letu 1910 silno trudil, da bi dobil v dolino brzovaj (ali telefon) in avtomobilsko poštno zvezo. V ta namen se je obračal na okrajni zastop, občinske uprave (ki jim sicer ni bilo za avtomobile), poslancev in Deželne zveze za tujski promet. Preden je bil dosežen uspeh, je prišla vojna: poštna uprava je zahtevala jamstvo, okrajni zastopnik in Savinjska podružnica sta jo sicer nudila, toda poštna uprava je predlagala previsoko vsoto.

UPRAVNA ZGODOVINA POKRAJINE

V fevdalni dobi so imele svoje ime posamezne kmetije in naselja; sicer so pa imensko združevanje vršili na eni strani v okviru gosposčin, na drugi v okviru župnij. Večje gosposčine so redno delili v urade, ki so obsegali po več kmetij oziroma naselij in so se imenovali po naselju, kjer so imeli sedež, kjer so zbirali davščine, izvrševali objave ali imeli krajevne razsodbe. Ker so gosposčine navadno prehajale druga v drugo, ti uradi niso bili sklenjena teritorialna območja.

Taka sklenjena območja nižje stopnje so začeli uvajati šele za Marije Terezije. Tedaj so ustanovili popisne ali konskripcijske občine, kakor so jih imenovali zaradi popisnega oštevilčenja hiš.

To oštevilčenje so uvedli predvsem zato, da so imeli kontrolo nad vojaškimi obvezniki. V tem času so uvedli tudi rihtarje, ki jih je vlada imela za izvrševanje krajevnih zadev.

Za stopnjo dalje so šli za cesarja Jožefa II., tedaj so ustanovili davčne občine, ki so navadno obsegale več popisnih občin. Ker so na njihovi osnovi za cesarja Franca I. (okrog leta 1825) napravili zemljiški in stavbni kataster, so te občine imenovali tudi katastrske. Te imamo v prvotni obliki še danes, le v redkih primerih so pozneje nastale nekatere spremembe. Ljudska oblast je pri uvajanju novih samoupravnih teritorialnih enot že ponovno naglasila, da je pri tem po možnosti treba upoštevati katastrske občine.

Za Jožefa II. so kot višjo teritorialno enoto ustanovili tudi tako imenovane naborne ali davčne okraje. Ti so bili naslonjeni na večje gosposčine, ki so kot pomočnice državne oblasti lahko plačevale potrebne uradnike. Na območju Savinjske doline so bile okrajne oblasti pri gosposčinah v Novem Celju, Preboldu, Zovneku, Novem kloštru in Gornjem gradu.

Marija Terezija je že leta 1750, uvedla okrožne urade (ali kresije), ki so bili neposredno pod deželno-knežjimi vladami (gubernijami).

Revolucijski leti 1848 in 1849 sta tudi v krajevne uprave prinesli pomembno spremembo s tem, da sta jim vsaj deloma dali samoupravni značaj. Cesarski patent z dne 17. marca 1849 je proglasil načelo: Svobodna občina v svobodni državi. To je bil temelj bodoči ureditvi. Na osnovi tega patenta so začeli ustanavljati tako imenovane politične občine, ki so jih leta 1862 preimenovali v krajevne občine. Načelo je bilo, da sme politična (ali krajevna) občina obsegati eno ali več katastrskih občin, ki se pa nikakor ne smejo cepiti. Nove občine so bile torej različne velikosti, prevladovale so majhne občine, ki so bile včasih že kar premajhne za sicer ozek delokrog: skrb za občinsko premoženje, občinska pota, šole ipd., za državo so morale sodelovati pri skrbi za javno varnost in evidenci vojaških obveznikov. Volitve v občinah so bile po »kurijah« — na osnovi premoženja. Demokraciji niso dosegale niti v smislu liberalnega načela.

Občine so bile po kratkih presledkih vključene v okraje, ki so bili višje, čisto državne upravne, sodne in davčne enote. Leta 1868 se je sodna oblast ločila od upravne. Upravno oblast so prevzela večja okrajna glavarstva, sodno okrajna sodišča z manjšim teritorijem, in davčno davkarije, ki so bile tam, kjer so bila okrajna sodišča.

Funkcija okrožnih uradov je s tem prenehala. Celjski urad so razpustili sicer že leta 1849, toda preko njegovega področja se je do leta 1868 širil mariborski urad, medtem ko je celjsko okrožno sodišče segalo tudi na mariborsko področje (do leta 1896).

Spodnja Savinjska dolina je spadala pod okrajno glavarstvo v Celju, samo severno obrobje je bilo pod okrajnim glavarstvom v Slovenjem Gradcu.

Gornja Savinjska dolina je prvotno spadala k okraju in okrajnemu glavarstvu v Celju, leta 1900 je pa dobila politično ekspozituro v Mozirju, ki so jo leta 1924 prenesli kot samostojno okrajno glavarstvo v Gornji grad.

Prvotnih občin v Savinjski dolini z neposredno okolico Celja je bilo 48:

a) na področju celjskega okrajnega sodišča: Celje-mesto, Breg (Celje okolica), Teharje, Lovrenc pod Prežinom, Zalec, Petrovče, Griže, Gotovlje, Vojnik, Frankolovo, Višnja vas, Nova cerkev, Dobrna, Lemberg pri Dobrni, Šmartno v Rožni dolini, Rozalija, Ahac, Primož, Jurij pod Rifnikom, Kostrivnica pri Planini, Svetina, Sempeter v Savinjski dolini, Prebold;

b) na področju okrajnega sodišča na Vranskem: Vransko, Tabor (Hieronim), Tabor, Braslovče-trg, Gomilsko, Grajska vas, Reka, Polzela;

c) na področju okrajnega sodišča v Gornjem gradu: Gornji grad, Nova Štifta, Solčava, Luče, Rečica-trg, Kokarje, Ljubno, Mozirje.

Na področju okrajnega sodišča v Šoštanju (v slovenjgraškem okrajnem glavarstvu): občine: Velenje, Škale, Vinska gora, Šentilj pri Gradiču, Šoštanj, Topolšičica, Florijan pri Šoštanju, Šmartno ob Paki.

Poznejše spremembe na področju Savinjske doline: Od krajevne občine Mozirje so ločili katastrske občine Brezje, Ljubijo, Loke, Šmihel, Radegundo, Lepo njivo in osnovali

krajevno občino Trg Mozirje in

krajevno občino Okolica Mozirje (1906).

Iz krajevne občine Šmartno ob Paki so izločili katastrsko občino Dobrič in iz krajevne občine Šentilj pod Gradičem (pri Velenju) katastrsko občino Andraž in iz teh izločenih občin so osnovali novo krajevno občino Andraž nad Polzelo (1882).

Iz katastrskih občin Velika Pirešica in Zelezno so izločili več parcel in jih dodelili katastrski občini Gorica, ki so jo priključili krajevni občini Petrovče (1905).

Občine s svojo samoupravo so morale skrbeti za gospodarski in kulturni dvig svojega področja in lajšati socialno bedo. Prilike so bile take, da so morale skrbeti tudi za varstvo narodnih jezikovnih pravic v smislu ustave in zakonov.

To ni šlo samo od sebe. Vladni organi, od najvišjih do najnižjih, večinoma prežeti z nemškim duhom, so se na vse kriplje upirali uvedbi praktične jezikovne enakopravnosti. Napraviti je bilo treba v ta namen na stotine korakov in potrošiti obilo dragocene narodne sile.

Že leta 1861 so slovenske občine, med njimi tudi savinjske, poslale ministru Schmerlingu spomenico, v kateri so zahtevale, da na slovenskih tleh uradi poslujejo slovenski. Naslednje leto so občine podobno spomenico poslale okrožnemu uradu. Žalska občina se je ostalim podpisnicam (tik pred njo je bila Nova cerkev) — Strmec — pridružila z naslednjo utemeljitvijo:

Ker se po zdravi pameti slovenski narodni jezik pri uradnem poslovanju zavoljo nevednosti kakega občinskega predstojnika ali uradnika nikdar zatreti ne more in tudi cesarska obljuba zavoljo upora nekaterih slovenskih neprijateljev prazna beseda ostati ne sme — se pridružuje podpisana občina mnenju novocerkovske občine v polnem obsegu. Podpisnik: župan V. Janič.

Zaradi nasprotovanja državnih organov je vprašanje ostalo na dnevnem redu cela desetletja. To lahko ugotovimo na osnovi žalskih sejnih zapisnikov, ki so ohranjeni od leta 1883 dalje. Občinski svet, ki je imel v tajniku

Ivanu Kaču-Savinjskem dobrega glasnika, je ponovno proglasil, da je njegov uradni jezik slovenski, in zahteval od deželnih in državnih uradov, da to upoštevajo.

Ko je deželni šolski svet 23. februarja 1887 odločil, naj se začne nemščina poučevati že v prvem razredu in naj bo v višjih razredih učni jezik, je občinski zastop proti temu protestiral ne samo pri deželnem šolskem svetu, ampak tudi pri ministrstvu. Pod vodstvom dr. Ivana Dečka so to storile tudi mnoge druge občine. Deželni šolski svet je moral svojo namero opustiti.

Ko so avstrijski Nemci leta 1895 proslavljali osemdesetletnico kanclerja Bismarcka, je žalski občinski zastop odločno protestiral. Izjavil je, da je štajerska dežela do ene tretjine slovenska in da je Bismarck zatiralec Slovanov in katoliške cerkve.

Leta 1897 je občinski zastop izjavil, da pozdravlja jezikovno naredbo za Češko in Moravsko, in je zahteval, naj se uveljavi tudi za slovenske dežele.

V tistem času je bilo vprašanje ustanovitve nižje slovenske gimnazije v Celju važno kulturno, zlasti pa politično vprašanje. Slovenci so jo hoteli imeti v Celju, Nemci bi jo bili radi iz mesta odrinili — okrajni glavar jo je ponudil Žalcu, a občinski zastop je ponudbo odločno odbil.

Ko je bilo na dnevnem redu vprašanje kolodvora, je občinski zastop dal brezplačno na razpolago prostor, da so kolodvor zgradili blizu trga.

Leta 1905 se je občinski zastop potegnil za splošno in enako volilno pravico.

Poleg občine je bila v trgu tudi komuna, lastnica ostanka gmajne, občinske hiše, bolnice in upravna sejmov, skrbnica za požarno stražo. Leta 1902 je občina prevzela vso to posest, a tudi vse obveznosti.

V Gornji Savinjski dolini je vodil podobno in uspešno borbo za jezikovne pravice prejšnji prvi učitelj v svojem rojstnem kraju, tajnik in poštar Anton Pustoslemšek, ki se je vztrajno potegoval tudi za gospodarske koristi Gornje Savinjske doline, zlasti za ceste. V krajih, kjer so bila sodišča (Vransko, Gornji grad), se je tudi močno čutil odločen vpliv slovenskih notarjev: Bratkoviča na Vranskem (že v začetku šestdesetih let) in Antona Svetine na Vranskem in v Gornjem gradu (nekoliko pozneje).

Podrobneje na tem mestu o zgodovini posameznih občin ni mogoče govoriti, tudi neposrednih virov ni več. V Rajka Vrečerja »Savinjski dolini« najde čitatelj to in ono, zlasti imena županov vsaj nekaterih občin.

ŠOLSTVO

Za splošen kulturni in gospodarski razvoj kake pokrajine je ogromne važnosti šolstvo. Brez šolstva ni napredka. Tu lahko zaradi pomanjkanja prostora podam samo zgodovinsko shemo, čeprav bi bila podrobna obravnava zgodovinskega razvoja zelo zanimiva in poučna.

Začetki šolstva naše pokrajine segajo sicer v fevdalno dobo, toda popolnejšo obliko je kot splošno ljudsko izobraževalno sredstvo dobilo šele v liberalni kapitalistični dobi. Prvotno so bile šole pod vplivom ustanovnikov (občin, cerkve), za Marije Terezije si je poleg cerkve pridobila vodilno vlogo država, leta 1869 je vodstvo prevzela država sama, vendar je v šolskih upravnih organih še pustila mesto cerkvenim zastopnikom, prav tako je prepustila cerkvi še delni vpliv na vzgojo v šoli.

V spodnji Savinjski dolini je v šolstvu prednjačil Žalec. Prvo šolo so v njem ustanovili luterani okrog leta 1580. Bila je poleg molilnice nameščena v poznejši bolnici, sedanji Zotlovi kovačnici na Frengi. Ker je vlada v Zalcu kot deželno-knežjem trgu prepovedala i luteransko bogoslužje i šolo, so se luteranci z njima preselili v bližnje Golče, kjer so si zgradili lepo svetišče s stanovanjem za predikanta, hkrati učitelja, in šolo. Leta 1600 je vlada postojanko podrla in šole je bilo konec.

Novejšo šolo je leta 1762 v sporazumu s trškim magistratom ustanovil župnik Ivan Adam Kisler. Ta šola je leta 1773 v smislu novega šolskega zakona dobila značaj trivialke ali župnijske šole. Šola se je ponovno selila in se je končno ustavila v občinski hiši (rotovžu), ki so ji v šolske namene nadzidali drugo nadstropje. Leta 1826 je šola dobila drugi, leta 1873 tretji, 1889 četrti in leta 1898 peti razred. Leta 1911 se je šola kot petrazrednica preselila v novo poslopje, ki služi šolskim namenom še danes.

Spomin na šolske voditelje in tudi mnoge učitelje je med Žalčani še živ in poln hvaležnosti. Žalčani in Savinjščani že dolgo znajo ceniti šolsko in kulturno prizadevanje.

Ze leta 1803 je bila osnovni šoli priključena obrtna nedeljska šola, ki se je obdržala preko desetletij, vendar je bila večkrat prekinjena; leta 1877 je pa ta šola dobila naslov obrtno-nadaljevalne šole in je postala stalna.

Ze za Avstrije so se Žalčani borili za slovensko meščansko šolo, politični voditelji so jih vztrajno podpirali. Šele konec prve svetovne vojne je avstrijska vlada pristala, vendar je meščanska šola začela delovati šele z nastankom stare Jugoslavije. Po drugi vojni se je spremenila v nižjo gimnazijo, izza leta 1957 je osemletka. Da ne bi oslabili svoje šole, Žalčani niso radi privolili na posebno osnovno šolo v bližnjih Petrovčah in Gotovljah.

Petrovče so dobile šolo leta 1873 kot dvorazrednico, do leta 1927 se je razvila v šestrazrednico. Prvotno je bila šola v občinski hiši poleg cerkve, leta 1906 se je preselila v novo šolsko poslopje.

Od petrovške se je odcepila šola v Libojah. Tu je izprva poučeval paznik, prava šola je nastala 1885 in je dobila svoj dom v poslopju tedaj že opuščene steklarne. Učitelji — vodje so se hitro menjavali. Tudi Gotovlje so dobile šolo kot dvorazrednico, in sicer leta 1901.

Od Zalca precej oddaljena Galicija (ležeča v občini Velika Pirešica) je dobila šolo že leta 1845. Čeprav jo je obiskovalo zelo mnogo otrok, je postala dvorazredna šele leta 1890.

Od Galicije se je leta 1908 odcepil šolski okoliš dvorazredne šole v Veliki Pirešici.

V pirešiški občini je bila tudi Gornja Ponikva. Odtod so otroci prvotno hodili v šolo v Šentilju pri Velenju. Leta 1877 je kraj dobil lastno šolo.

V Šentilju pri Velenju so dobili šolo leta 1819. Do prve Jugoslavije se je razvila v trirazrednico.

Na Vinski gori segajo začetki šole do leta 1830.

Izprva je poučeval kaplan, pozneje organist. Redno šolo je kraj dobil leta 1875, leta 1888 je bilo zgrajeno šolsko poslopje.

Šempeter je dobil šolo leta 1819. Do leta 1896 je napredovala v trirazrednico, leta 1926 je postala štirirazrednica. Šolsko poslopje je iz leta 1883.

Šola na Polzeli je bila ustanovljena leta 1826. Do leta 1906 je napredovala v petrazrednico, do leta 1922 v šestrazrednico. Prvo stalno poslopje je dobila leta 1885, drugo leta 1906.

Sola v Braslovčah je bila ustanovljena leta 1806, leta 1874 je dobila drugi, leta 1883 tretji, leta 1904 četrti, leta 1905 peti in leta 1922 šesti razred. Starejše šolsko poslopje, zgrajeno okrog leta 1820, novejše leta 1904.

Od braslovške šole sta se odcepili šola v Letušu in šola v Orli vasi.

Šola v Letušu je nastala leta 1897, lastno poslopje je dobila leta 1902. V Orli vasi so dobili šolo in šolsko poslopje leta 1899.

Na Gomilskem je že leta 1752 poučeval otroke mežnar. Leta 1810 je prevzel pouk kurat. Redna šola je bila ustanovljena leta 1815, leta 1888 je dobila drugi razred. Šolsko poslopje je zgrajeno na osnovi bivše mežnarije.

Vransko je imelo šolo že v 18. stoletju. Do leta 1907 je šola napredovala v šestrazrednico, za stare Jugoslavije je dobila sedmi razred in še oddelek za defektne otroke. Staro šolsko poslopje so prezidali v učiteljska stanovanja, ko so leta 1902 zgradili novo šolsko poslopje.

Na Taboru so šolo leta 1855 ustanovili duhovniki. Posebno se je zanjo trudil Jožef Hašnik, pripovedni pesnik in skladatelj. Leta 1901 je postala štirirazredna in leta 1927 petrazredna. Šolsko poslopje je nastalo iz privatne hiše, ki so jo pozneje razširili in nadzidali.

Sola v Lokah je nastala leta 1891 kot ekskurenda taborske šole. Leta 1913 je postala dvorazredna in je dobila lastno poslopje.

Šola v Preboldu je bila ustanovljena leta 1811. Izprva so poučevali duhovniki. Leta 1818 je dobila posvetnega učitelja. Leta 1871 je dobila drugi, leta 1877 tretji in leta 1884 četrti razred. V stari Jugoslaviji je imela šest razredov. Prvotna šola je bila v kaplaniji. Leta 1905 so zgradili novo šolsko poslopje.

Grize so dobile šolo leta 1857. Do leta 1901 je šola napredovala v petrazrednico. Lastno poslopje je dobila leta 1858, leta 1878 so ga nadzidali, a leta 1894 razširili s prizidkom.

Sola v Mozirju je bila ustanovljena leta 1785 kot trivialka. Prvi učitelji so bili duhovniki, leta 1787 je dobila šola prvega posvetnega učitelja. Leta 1874 je dobila drugi, leta 1896 tretji, leta 1905 četrti razred; staro šolsko poslopje je bilo sezidano leta 1853, novo leta 1896.

Nazarje je imelo samostansko osnovno šolo, ustanovljeno leta 1786, ki je leta 1924 dobila pravico javnosti. Leta 1928 je dobila drugi razred.

Bočna je dobila šolo leta 1877.

Gornji grad je imel gotovo samostansko šolo za svoje gojence, bodoče brate in očete. Pozneje je bilo v bivšem samostanu, škofijskem dvorcu, višje izobraževališče za duhovnike (collegium Marianum), ki ga je vodil krajevni župnik. Kolegij je ustanovil škof Tomaž Hren leta 1605 in je ostal tu, dokler ni za Jožefa II. postala Ljubljana stalno bivališče ljubljanskih škofov. Leta 1604 se župnik Ivo Napokoj označuje kot učitelj (ludi magister), misliti smemo torej na šolo za mladino. Sicer se leta 1805 navaja kot začetno leto gornjegrajske šole. Leta 1875 je dobila šola drugi, leta 1881 tretji, leta 1907 četrti razred. Šola je bila v gradu, lastno poslopje je dobila leta 1908 v Šokatu.

Do leta 1890 so se vodje šole hitro menjavali. Tega leta je prevzel vodstvo Franc Kocbek in ga je obdržal do leta 1922. Sledil mu je Josip Korban. Šmartno ob Dreti je dobilo šolo leta 1879.

Nova Štifta je dobila šolo leta 1875.

V Rečici ob Savinji je nastala šola za Marije Terezije kot trivialka. Leta 1877 je postala dvorazrednica, leta 1885 trirazredna, leta 1898 štirirazredna. Izprva se je šola selila po trgu, svoje poslopje je dobila v novejši dobi.

Sola na Ljubnem je verjetno nastala kot trivialka za Marije Terezije. Leta 1875 je dobila drugi, leta 1903 tretji razred, leta 1925 je bila šola štirirazredna. Leta 1900 so zgradili novo šolsko poslopje.

Leta 1923 so za zelo oddaljene otroke odprli nedeljsko šolo.

Šola v Lučah je bila definitivno ustanovljena leta 1873, leta 1905 je do-
bila sedanje šolsko poslopje.

V Solčavi so izza leta 1872 poučevali večinoma duhovniki, vendar je bil
pouk nereden. Leta 1894 je bila ustanovljena redna šola kot podružnica
lučke šole.

PORAJANJE NARODNE IN SOCIALNE ZAVESTI

V prejšnjih stoletjih so se ljudje držali svojega jezika in svojih navad
bolj instinktivno, v 19. stoletju, zlasti po letu 1848, se je pa prebudila narodna
zavest v zvezi s splošnim napredkom. Ker se je v vladajočem nemškem narodu
istočasno zbujala imperialistična težnja, ne samo po politični nadvladi, ampak
tudi po popolnem kulturnem in jezikoslovnem podjarmljenju, so se morali
nenemški narodi postaviti v bran.

Nekoliko smo že naznačili, da sta napredek in narodno čustvovanje
javljala tako v občini kakor v šolji in sta na razvoj ugodno vplivali. Isto velja
za društveno življenje sploh. Reči smemo, da je bilo v času narodnega pre-
bujanja društveno življenje barometer narodne zavesti. Najbolje mu lahko
sledimo v Zalcu. Prebujenje državljanske in narodno-kulturne zavesti lahko
v Zalcu opazimo že leta 1848. Tržani so ustanovili narodno stražo, ki pa jo je
vlada smatrala samo kot organ za vzdrževanje reda. V naslednjih letih je bila
v trgu že skupina ljudi, ki so dali kaj na svoj jezik, čeprav se je pri omizjih
še tu in tam šopirila nemščina in so prve igre, s katerimi so diletanti nastopali
na odru, še nemške. Ko pa je bila leta 1861 ustanovljena celjska Čitalnica, je
nastal definitiven prelom. Čitalnica je pritegnila v svoj krog tudi izobražence
in zavedne prebivalce sosednih krajev, Laškega, Šentjurja, Zalca, Vranskega,
Mozirja, Gornjega grada in celo še bolj oddaljenih krajev Savinjske doline.

Kolikšno je bilo narodno navdušenje Zalčanov, nam najbolje prikaže
noviški opis Vodnikove slavnosti, ki jo je Čitalnica leta 1863 priredila najprej
v Laškem in nato v Zalcu: »... Zalčani so vredni sorodniki Laščanov, z njimi
so enake vrste, enake veljave in enake krvi... V krasno okinčanih sobah
žalskega župana gospoda Janiča je pozdravil mnogobrojno družbo čitavničnih
udov in drugih gostov od vseh strani in prav lepega venca večidel žavskih gospa
in gospodičen v prelepem in navdušenem govoru vrli Slovenec gospod Ivan
Žuža, Zavčan, odzdravil mu je v kratkih in krepkih besedah naš tajnik. Po
narodnem petju so med plesom in po njem goste razveseljevali žavski pevci
pod vodjem domačina, učitelja Franca Kovača s svojim krasnim petjem.
Šele proti jutru je še ves trudni Pust plesavce, pevce in pivce razgnal.«

To je še bilo v povezavi z zavednimi Celjani. Zalčani in Savinjščani
sploh so se pa kmalu postavili na lastne noge in so bili krepka opora narodnim
voditeljem v Celju. Medtem ko so v mnogih trgih v naslednjih letih zlasti
premožnejši prebivalci podlegli tujemu vplivu, tega v Zalcu in drugih sa-
vinjskih krajih ni bilo. Le redki posamezniki so se izneverili. Še več, slovenski
ideji so se prilagodili celo pomembnejši ljudje, ki so bili vsaj delno tujega
porekla. Vodilnim možem so sledili ostali prebivalci doline.

Nemci niso mogli niti misliti na to, da bi Zalcu vsilili šulferajnsko šolo;
Vranskemu so jo ponujali, a so bili odbiti.

Narodni misli je vsekakor dajala oporo gospodarska trdnost, ki se je
okrepila zlasti s hmeljarstvom. O organizacijah, ki so jih Zalčani ustanovili
kot podporo hmeljarskemu gospodarjenju, smo že govorili.

Izredno velikega pomena je bila Savinjska posojilnica, ki je bila ustanovljena leta 1881 in je zlasti v letih krize bila močna opora kmetovalcem ne samo v Spodnji, ampak tudi v Gornji Savinjski dolini.

Zalčani so uspešno kljubovali nemško mislečim Celjanom, ki so se hoteli polastiti hmeljske trgovine, s čimer so nameravali zagospodariti Savinjščanom ne samo gospodarsko, ampak tudi moralno — v duhu ponemčevanja.

Moramo pa reči, da je Zalec v domačem duhu kulturno in politično zaživel že pred uvedbo hmeljarstva, ki je seveda narodni odpor okrepilo.

Dne 6. septembra 1868, za županovanja Antona Žuže, p. d. Stareta, je bil v Žalcu velik ljudski tabor kot glasnik slovenskih pravic, ki se ga je udeležilo nad 15.000 ljudi iz vseh krajev Slovenije.

Na taboru je že prepevalo domače pevsko društvo, ki ga je vodil nadučitelj Franc Kovač.

Gojitev petja in glasbe v Žalcu ni več prenehala. Leto dni po taboru je dobil Zalec svojo Čitalnico, ki je poleg petja gojila tudi družabnost in dramatiko. Pozneje se je zaporedoma porodilo še več glasbenih društev: Naprej (1885), Edinost (1899), Tamburaški zbor (1895), Salonski orkester (1910), za gojitev dramatike so ustanovili Dramatično društvo (1919). Čitalnici je ostalo še dovolj dela: družabnost, predavanja, knjižnica.

V zavednem Žalcu so se leta 1874 na pobudo svojega žalskega tovariša Davorina Fermevca sestali abiturienti gimnazije, priredili »besedo« in prisegli, da bodo svoje življenje posvetili koristi naroda.

Tudi ustanovitev Celjskega Sokola leta 1890 je povezana z Žalcem. Del slavnosti je bil v trgu in na zemljišču, ki ga je pri Novem Celju dal na razpolago knez Salm.

Leta 1903 je Zalec dobil svoj sokolski odsek in leta 1910 Sokolsko društvo.

Ze leta 1886 so imeli Zalčani svojo moško podružnico narodno-obrambne Ciril-Methodove družbe, ki se ji je leta 1905 pridružila ženska podružnica.

Tudi planinska misel je našla v Žalcu rodovitna tla, ko je imela še v veliki meri narodno-obrambni značaj. Leta 1899 so Zalčani na Mrzlici zgradili Hausenbichlerjevo kočo in jo izročili v upravo Savinjski podružnici Slovenskega planinskega društva.

Zalec je postal tudi organizator vsega slovenskega gasilstva. Žalsko Gasilsko društvo je bilo ustanovljeno že leta 1880. Josip Širca je za potrebe slovenskih gasilcev napisal »Vežbenik«.

V celoti je v Žalcu nastalo okrog 50 slovenskih društvenih organizacij — deloma gospodarskih, deloma kulturnih. Najpomembnejši javni delavci so opisani v Vrečerjevi »Savinjski dolini«.

Za ostale večje kraje podajam vsaj nekaj navedb:

Na Vranskem je bila Narodna Čitalnica ustanovljena 31. oktobra 1869 in je v spremenjeni obliki delovala do okupacije. Njen prvi predsednik je bil trgovec Lavoslav Sventner, tajnik in blagajnik pa J. Oset. Otvoritvena slavnost je imela širši narodni značaj. Na njej so peli Ilirijo oživiljeno in Srbije tužni. Član čitalnice je bil tudi narodni škof Josip Juraj Strossmayer. Čitalnica je mnogo storila za družabnost in dvig narodne zavesti, redna in privlačna so bila njena silvestrovanja, ki jim je — še za stare Jugoslavije — alegorične slike prirejala žena zdravnika dr. Šerka.

Zelo pomembno je bilo pevsko društvo Vranska vila, ki ga je ustanovil nadučitelj Ivan Kramar, pozneje je njegovo vlogo prevzel pevski zbor Ciril-Methodovega društva, ki ga je vodil učitelj Ivan Jakoš.

Vransko si je ustanovilo tudi Gasilsko društvo, Kmetijsko podružnico in Obrtno zadrugo.

Med drugimi kraji Spodnje Savinjske doline bi omenil Gotovlje, ki so bile gospodarsko in kulturno zelo delavne. Posojilnico in hranilnico so dobile leta 1902., Prostovoljno gasilsko društvo pa leta 1903, pridružilo se jima je društvo »Kmetovalec«, ki je bilo hkrati kmetijsko in prosvetno. V Gotovljah je bila vrsta ljudi, ki so skrbeli za napredek: Miha, Jošt, Anton Goršek, Martin, Jakob in Jernej Antloga.

V Gornji Savinjski dolini je Mozirje trg s kulturno tradicijo, ki sega še v fevdalno dobo. Njegova Kmetijska podružnica je bila ustanovljena leta 1822, drevesnica leta 1832, leta 1825 je dobil trg sesalno brizgalno.

Pozneje so bile ustanovljene organizacije:

Gornjesavinjska posojilnica (1873), Narodna čitalnica (1877), Savinjski Sokol (1882), Olepševalno društvo (1892), Podružnica Slovenskega planinskega društva (1893), Kmečka posojilnica in Katoliško izobraževalno društvo (1908), Elektrarna (1908). Tu je deloval pesnik Anton Aškerc, ki je leta 1897 postal častni član Čitalnice. V vrsti zaslužnih Mozirčanov najčeseje srečamo člane Lipoldove in Goričanove rodbine.

Gornji grad, glavno središče Zadrečke in preko stoletij tudi vse Gornje Savinjske doline, je bil v narodnem pogledu zelo zaveden trg, izza leta 1927 mesto. Gasilsko društvo je dobil leta 1887. Pridružila se mu je Trška posojilnica. Leta 1898 je bila na pobudo notarja Avgusta Drukarja ustanovljena Čitalnica. Leta 1908 sta sledili Katoliško bralno društvo in Kmečka hranilnica. Sokolsko društvo je dobil trg šele leta 1920. Pač pa je bil izza ustanovitve (1893) sedež Savinjske podružnice Slovenskega planinskega društva.

Omenjam, da se je vidno kulturno udejstvovala tudi sosedna Bočna, izhodišče zadrečkega splavarstva.

V Gornji Savinjski dolini si zemljepisno slede kot večji kraji trga Rečica in Ljubno ter Luče.

Rečičani so si leta 1882 ustanovili Gasilsko društvo, leta 1899 Posojilnico in Zadrugo, sledilo je Bralno društvo kot predhodnik Slovenskega katoliškega izobraževalnega društva. Poleg tega društva je v podobnem smislu delovalo Dramatično društvo.

Še nekoliko društev so si ustanovili Ljubenci:

Prostovoljno gasilsko društvo (1886), Hranilnico in posojilnico (1894), Pašniško zadrugo (1903), Bralno društvo (1905), Podružnico Kmetijske družbe (1906), Veterinarsko društvo (1910), Bikorejsko društvo (1912), Čebelarstvo in kmetijsko društvo (1912—1919). Ustanovili so si tudi Vodovodno in elektrifikacijsko zadrugo; prva je poskrbela za trški vodovod (1908), druga pa za elektriko.

Lučani so bili nasproti Rečičanom in Ljubencem v prav majhnem časovnem zaostanku. Ustanovili so si Pašniško in bikorejsko zadrugo (1898), Kmetijsko konzumno društvo (1903), Hranilnico in posojilnico (1907), Izobraževalno društvo (1904), Prostovoljno gasilsko društvo (1912), Tujsko-prometno društvo (1926), Lesno zadrugo (1928).

DOBA STARE JUGOSLAVIJE

Doba stare Jugoslavije pomenja v nacionalnem pogledu nasproti vsemu predhodnemu tisočletju popoln preobrat. Narodni jezik je prišel v njej do popolne veljave, moči, ki so jih poprej trošili, da zavarujejo narodni obstoj, je bilo mogoče uporabiti na drugem polju. V socialnem pogledu pa bistvene spremembe ni bilo, kajti ohranil se je stari meščanski ustroj družbe, čigar

učinkovitost so slabile strankarske borbe, ki so često izvirale iz ozkih interesov posameznih skupin, niso ji pa navadno bile mar splošne koristi ljudstva. Zivljenje se je izprva res nekoliko demokratiziralo, toda splošni politični in gospodarski razvoj zapadnega sveta, pod katerega vplivom je bila Jugoslavija, je tudi pri nas izzval neugodne posledice, ki jih je občutila i Savinjska dolina, čeprav v nekoliko manjši meri kot ostala Slovenija.

Ljudska volja se je še najbolj uveljavila v občini. Nova država je takoj izpočetka uvedla splošno in enako volilno pravico za polnoletne moške državljanke tudi za volitve v občinske zastope. Povezanost z občino nam pojasnjuje, zakaj so občani s tolikšno zavzetostjo spremljali komasacije in prekomasacije občin, ki jih je državna uprava vršila v času od 1935—1940. Kjer je šlo za samo spojitev prav majhnih občin, tam ni bilo nobenih težav in pritožb; v Savinjski dolini je pa šlo večinoma za preobrazbo vendarle znatno večjih občin. Koliko je bila stvar ljudem pri srcu, nam izpričujejo Gomiljčani, ki so dr. Antona Korošča imenovali za častnega občana, ker jim je — kot notranji minister brez težav — vrnil staro občino. Končni rezultat sicer ne izkazuje velikih sprememb.

V Spodnji Savinjski dolini, ki je pripadala celjskemu srezu, so Grajsko vas priključili Gomilskemu, od Marija Reke, ki je prišla sicer k Trbovljam, so kraj Malo Reko odcepili in dodelili Preboldu. Jeronim so priključili Taboru, od občine Gotovlje so odcepili Frengo in jo priključili Zalcu, končno so Zalcu priključili tudi Gotovlje. Druge občine so ostale.

V Gornji Savinjski in Zadrebški dolini, ki imata prvotno posebno politično ekspozituro v Mozirju in izza 1924 srez v Gornjem gradu, je bil končni rezultat naslednji: občine Nova Stifta, Gornji grad in Bočna ostanejo, občini Ljubno ob Savinji se priključi Radmirje, vzeto iz občine Bočna, občini Mozirje se priključi občina Mozirje-okolica, občina Rečica ob Savinji dobi iz bivše občine Kokarje katastrske občine Kokarje, Pusto polje in Pobrežje, občine Luče in Solčava ostaneta nespremenjeni.

Občina Smartno ob Paki se pa celo izloči iz slovenjegraškega sreza in priključi gornjegraškemu.

V kmetijskem gospodarstvu je bilo v Spodnji Savinjski dolini najvažnejše hmeljarstvo. Med prvo svetovno vojno se je površina hmeljišč skrčila od 1800 na 600 ha, ker je bila med vojno potrebna gojitev žita. Po vojni je bila izprva ugodna konjunktura. Hmeljski nasadi so hitro rasli, leta 1926 so dosegli površino 1800 ha, najviše so se pa povzpeli leta 1929: na 3500 ha, toda v tem letu je bila tudi najnižja cena: 1—8 din za kg, donos pa je bil 1146 kg na ha.

Vendar so se že leta 1920 pojavili pogoji, ki so negativno vplivali na hmeljsko ceno. V Ameriki so s prohibicijo omejili uporabo piva. Razen tega so začeli pospeševati svoje hmeljarstvo, ki pa ni moglo škodovati na vsej črti, ker je dajalo samo $\frac{1}{4}$ žlahtnega hmelja. Ugodno je vplivalo na cene to, da je bila leta 1925 nizka svetovna produkcija in da je naslednja leta uničevala drugod nasade peronospora. Toda leta 1929 je bilo po svetu hmelja dovolj, cene so padle, naše hmeljarje je zasegla kriza, ki je dopolnjevala splošno gospodarsko krizo.

Nasadi so se začeli manjšati pri nas in po svetu. Ko pa je bila leta 1932 v Ameriki ukinjena prohibicija, je zopet nastopila konjunktura, ki je trajala do druge svetovne vojne. Leta 1929 je znašala cena povprečno 2 din za kg, leta 1939 se je pa gibala med 60 in 110 din, ki je bila najvišja v stari Jugoslaviji.

Samo okrog 10 % savinjskega hmelja so porabile domače pivovarne, ves ostali pridelek so izvozili, vojvodinski hmelj so pa ves porabili doma. Po

ustanovitvi Jugoslavije so Hmeljarsko društvo preimenovali v Hmeljarsko društvo za Slovenijo. Tajnik mu je bil 51 let nadučitelj Anton Petriček.

Ob začetku druge svetovne vojne je bilo v Savinjski dolini 2650 ha hmeljišč; okupator je površino zmanjšal na 640 ha. Hotel je savinjsko hmeljarstvo zatreti, vendar so ljudje sadike skrivali.

V Gornji Savinjski dolini sta les in živinoreja slej ko prej prevladovali, del prebivalstva je še vedno odhajal preko morja.

Rudarstvo in industrija sta še vedno imela podrejeno vlogo, vendar, splošno gledano, izkazujeta napredek.

Skoraj vso rudarsko produkcijo je opravljalo premogovniško podjetje v Zabukovici, ki je bilo last jugoslovanske države in je imelo z velenjskim rudnikom isto upravo. Proizvodnja ni bila velika.

Keramična industrija je prišla v roke bratom Ablom kot šefom podjetja Keramična industrija v Zagrebu. Novi lastniki so starejšo tovarno v Libojah (Nemškem dolu) opustili, vzdrževali so pa obrat v mlajši tovarni v Kasazah.

Največje industrijsko podjetje je bila še vedno skoraj 100 let stara tekstilna tovarna v Preboldu, ki je delovala kot tkalnica. Leta 1927 se ji je pridružila tovarna nogavic na Polzeli, leta 1932 izdelovalnica belega platna v Sempetru, leta 1940 »Juteks« kot izdelovalnica hmeljske embalaže v Zalcu.

Omenil bi še novo tovarno strojil na Polzeli in tovarno barv v Libiji pri Mozirju.

Ponovno naj navedem, da je les Gornje Savinjske in Zadrecke doline žagalo mnogo žag venecijank in da se je v Nazarju oblikovalo veliko škofijsko lesno predelovalno podjetje. To podjetje je pošiljalo svoje proizvode v svet s kamioni (do Šmartna ob Paki) in z vagoni, manjša podjetja so pa še svoj les zaupala valovom Savinje in Save. Splavarstvo je še vedno donasalo dovolj kruha, toda zaposlovati je moglo samo omejeno število ljudi.

V kulturnem pogledu je bil viden napredek. Zalec je dobil meščansko šolo. Vendar so morali za nekaj let dijake usmeriti v Celje, ker v Zalcu za šolo niso imeli pripravnih prostorov. V splošnem so se osnovne šole doline razvijale po načelih jugoslovanske šolske zakonodaje, število učencev je raslo, z njimi število razredov.

Društvena dejavnost je bila precej razgibana, bila je pa strankarsko deljena, kar je ustvarjalo neke vrste konkurenco, a tudi zastrupljalo medsebojne odnose.

Velepomembno je bilo, da se je izza leta 1932 jela uveljavljati Komunistična partija. Svoje politično delo je morala skrivati, zato je svoje članstvo, zlasti mladino, močno zaposlovala s kulturnim delom. Liboje — Griže — Migojnice, Zabukovica in Prebold so bile glavne postojanke.

OKUPACIJA IN NARODNOOSVOBODILNA BORBA

Okupatorje je ljudstvo Savinjske doline že kar v začetku sprejelo z nezaupanjem. Slabo poučeni nemški učitelji so se čudili, da jih mladina sploh ne razume, pripisovali so to poslovenjenju še za Avstrije — po njihovem mnenju — nemškega prebivalstva. Člani Komunistične partije in najpogumnejši med ostalim prebivalstvom so takoj začeli misliti na odpor. Zbirali so orožje in se moralno ter stvarno pripravljali. Ko je okupator napadel Sovjetsko zvezo (22. junija), so mnogi že odšli v ilegalo, dne 7. julija je bila po dolini napisna akcija, ki je jasno pokazala, kaj mislijo Savinjščani o okupaciji. Ilegalci so se odločili za borbo. Nastalo je nekaj skupin. Najvažnejši sta bili libojska in

zahukovska. Na gmajni nad Seščami so se že v juliju skupine združile v Savinjsko četo, ki je krenila na Dobrovlje. Tam so se ji pridružili še drugi borci. Četa si je v dolini organizirala dobro obveščevalno in prehranjevalno mrežo.

Četa se je redno premikala po Dobrovljah in okolnih hribih. Ko se ji je pridružil del Revirske in Pohorska četa, je napravila v noči med 7. in 8. oktobrom 1941 svoj znameniti nočni napad na Šoštanj. Po tem pohodu so se borci zbrali na Dobrovljah, kamor je prišel od Glavnega štaba poslani Stane Rozman in organiziral prvi štajerski bataljon.

V noči med 25. in 26. oktobrom je izvršil bataljon znano akcijo pri Čmaku na Gomilskem.

Na Creti pri cerkvi sv. Katarine so Nemci 26. oktobra napadli bataljon. Ta je borbo vzdržal in se uspešno izvlekel iz oklepa. V dveh skupinah se je bataljon pomaknil na južno obrobje Spodnje Savinjske doline in se združil v Grižah. Odtod ga je komandant Stane peljal na brežiški pohod. Po vrnitvi ga je razdelil v manjše skupine, da bi laže prezimil.

Po teži zimi, ki je zahtevala mnogo žrtev in samozatajevanja, so se zbrale najprej posamezne čete, nato pa je bil na Plešah v Zasavju (nad Zagorjem) obnovljen I. štajerski bataljon. Po obnovitvi so se čete ločile, kajti dobile so lastna področja. Savinjska četa je operirala v Savinjski in Šaleški dolini.

Stane je bil medtem na Dolenjskem, kjer je formiral drugo grupo odredov z nalogo, da jo povede na Štajersko in okrepi odpor. Z veliko težavo je Stane preko Gorenjske in preko Savinjskih planin pripeljal svoje oddelke na Dobrovlje, kjer se je 10. septembra sestal tudi obnovljeni I. štajerski bataljon. Stane je tu pomešal efektive in dobil štiri bataljone, ki so imeli po 60 ljudi. Eden izmed bataljonov je bil Savinjsko — revirski. V njegovo področje so spadale Savinjska, Zadrecka in Šaleška dolina z okolnimi hribi. Glavno oporišče so bile Dobrovlje, kjer je bil tudi štab grupe. Nemci so bataljon napadli 7. novembra 1942 pri angleških barakah blizu Jošta na Krešici (na zapadnih Dobrovljah) z močnimi četami. Najhuje je bila prizadeta Veličkova — Revirska četa, ki je krila umik. Nekaj borcev je padlo in del čete je bil zajet. Padle borce in ujetnike so razkazovali v Celju, ujetnike so uklenjene gonili po celjskih ulicah; med njimi je bila tudi Trboveljčanka Tončka Čečeva, ki so jo kot sekretarko okrožnega komiteja za Kozjansko dne 25. avgusta 1942 ranjeno zajeli pri Topolovem. Po tej nesreči se je Savinjsko-revirski bataljon razdelil v dva oddelka. En oddelek je odšel v zasavsko Moravško, kjer se je naslonil na Moravški bataljon, z njim je bil tudi štab grupe. Drugi oddelek se je pa preko Golt umaknil na Koroško, kjer je prezimil v Podpeči.

Preko zime je bilo v smislu splošne organizacije borbenih področij Štajersko označeno kot IV. operativna cona. Komandant ji je bil Stane. Važno oporišče so še vedno bile Dobrovlje. Tja se je vrnil Stane s Savinjskim bataljonom. Nemci so napravili proti njemu več pohodov. Hudi udarec so mu prizadeli 15. januarja 1943 na Tolstem vrhu (med Krešico in Creto). S štabom se je nastanil v neki kotanji; pri njem sta bila Dušan Kraigher in Vera Šlandrova. Nemci so prišli po sledovih, ki so vodili k štabu in so nenadoma napadli. Ob umiku iz kotanje sta Dušan in Vera padla. Stane je v naglici zbral zaščito in je z junaškim naskokom Nemce pregnal. Nemški komandant je padel. Trupli obeh padlih so umikajoči se partizani vzeli s seboj in ju pokopali. Zdaj počivata v grobnici herojev ob spomeniku fašističnim žrtvam na Šlandrovem trgu v Celju.

Potlej Dobrovlje niso več bile središče borbe, edinice so se oprle na druga področja: Gornjo Savinjsko dolino, Menino — Šipek — Zasavje, Pohorje — Kozjansko. Pač pa se je na Dobrovljah organiziralo politično vodstvo Savinjske doline.

Medtem je po dolini okupator strašno divjal. Saj so samo na teritoriju današnje žalske občine po vojni našeli 835 smrtnih žrtev. Divjanje mu ni pomagalo. Na svetovnih bojiščih se je tehtnica nagibala na stran zaveznikov, a tudi naš odpor je bil nepremagljiv.

Nov moment je prinesla v borbo na našem teritoriju XIV. divizija pozimi 1944. Četudi je na svojem pohodu izgubila mnogo borcev, se je vendar kmalu okrepila z mladimi ljudmi. Ponovni poizkusi Nemcev, da bi jo uničili, so se izjalovili. Operacijsko območje XIV. divizije je bilo široko. Poleti 1944 so njene brigade koncentrično začele napadati Gornjo Savinjsko dolino. Z osvoboditvijo Mozirja 11. septembra 1944 so osvobodilno delo dokončale. V Gornji Savinjski dolini se je organizirala ljudska oblast, že v septembru so bile volitve v ljudske odbore. Ljubno in sosednji kraji so bili sedež civilnih in vojaških oblasti.

Prišla je še ena bridka preizkušnja. Proti koncu septembra sta odšli iz Gornje Savinjske doline dve partizanski brigadi, bili sta dodeljeni VII. korpusu. Neprijatelj je to ugotovil, razen tega si je hotel zagotoviti umik proti severu, saj na Balkanu ni več bilo mesta zanj. V začetku decembra 1944 je začel z velikimi silami splošno ofenzivo na ozemlje Gornje Savinjske doline. Maloštevilni branitelji so se morali umikati. Z njimi je šlo tudi prebivalstvo. Nemci so požigali in ubijali. Umikali so se na hribe okrog revirjev in preko Savinje. Partizanske borbene edinice so se rešile in se zopet združile za poslednji napor. Ta je bil v zvezi z umikom sovražnika. V začetku maja so se preko Spodnje Savinjske doline valile njegove čete proti severu. Štiri slovenske brigade so prihitele na lice mesta in hitele v dolino. V Podvinu pri Polzeli so jim zaprle pot in jih razoroževale.

V ozadju so na Nemce pritiskale divizije, ki so lomile njihov odpor od Beograda do naših pokrajin. Valile so se pa tudi mase ustašev in belogardistov. Ker niso mogle naprej po cesti, so se skušale prebiti preko hribov in gozdov. Bilo je blazno početje, da so gonili pred seboj tudi neborce; žene in otroke. Dne 10. maja 1945 je bila dolina svobodna. Osvobodilna fronta je prevzela oblast ter začela težko delo obnove porušene in namučene domovine.

OBNOVA NA NAČELIH NOVE DRUŽBE

Po osvoboditvi je bilo treba izvesti ne samo obnovo, ampak poskrbeti tudi za napredek na socialističnih načelih.

Potreben aparat je bil v osnovi ustvarjen že med borbo. Usmerjevalno vlogo so imeli: Partija s svojimi komiteji, Narodnoosvobodilna fronta, preimenovana v Socialistično zvezo Jugoslavije in sindikati. Operativno vodstvo je v začetku pripadalo ljudskim odborom, a je postopoma prehajalo na delujoče edinice same — v smislu načel kolektivnega socializma.

Ljudski odbori so se ločili od odborov Osvobodilne fronte že jeseni 1945. Leto dni za tem so se prvotni krajevni ljudski odbori združili v večje. Leta 1952 so se ti krajevni ljudski odbori združili v občinah, ki so po velikosti ustrezali predvojnimi občinam. Leta 1953 je bil storjen naslednji korak. Občine Spodnje Savinjske doline so se združile v občini ali komuni Žalec, svojo občino je do jeseni 1958 ohranilo samo Vransko, ki pa se je tedaj

tudi združilo z Zalcem. Gornje Savinjske in Zadrebke občine so se pa leta 1955 združile v občini ali komuni Mozirje.

Višja stopnja ljudske oblasti je bil okraj. Po osvoboditvi je Spodnja Savinjska dolina imela okrajni odbor Osvobodilne fronte v Zalcu in na Vranskem, 6. septembra 1945 sta se pa oba okraja združila z okrajem Celje-okolica (z okrajnim ljudskim odborom).

Gornja Savinjska dolina je po osvoboditvi imela poseben okraj s sedežem v Gornjem gradu. Ta okraj se je združil s šoštanjskim okrajem za Paško dolino v enoten okraj, čigar sedež je bil izprva v Mozirju, nato se je pa preselil v Šoštanj. Skupni okraj se je končno združil s celjskim okrajem, ki je medtem že prevzel tudi okraj Celje-mesto.

Okrajni in krajevni ljudski odbori so dirigirali gospodarstvo in garantirano preskrbo ter kulturno dejavnost. Ko je to dirigiranje postalo nepotrebno (1950), se je njihovo delovanje omejilo na čisto upravo, na kontrolo in harmoniziranje gospodarske in kulturne dejavnosti.

Najvažnejša gospodarska dejavnost doline je še vedno bilo kmetijstvo. Prvo mesto v kmetijstvu je zavzemalo hmeljarstvo, panoga, ki zahteva visoko stopnjo organizacije tako glede pridelovanja, kakor glede preparacije in prodaje pridelka.

Že leta 1946 so celotno hmeljarsko poslovanje združili v Hmezadu (Hmeljarski zadrugi) v Zalcu. Hmezad je skrbel za prodajo, nabavo reprodukcijskih sredstev in lotil se je osuševalnega problema. Leta 1952 so vodstvo poverili Hmeljarskem odboru pri Okrajni zadrugi zvezi (ki je imela stik s hmeljarji preko odsekov pri posameznih kmetijskih zadrugah). Hmezad je obdržal samo nakup hmeljarskih pripomočkov, preparacijo in prodajo pridelkov, hmeljarski inštitut se je osamosvojil. Hmeljarski odbor je prevzel izvajanje regulacije. Leta 1956 je vodstvo hmeljarstva prevzela Kmetijska proizvodna poslovna zveza, ki so ji priključili tudi inštitut in Hmezad. Leta 1961 je na mesto Kmetijske proizvodne zveze stopilo Poslovno združenje, ki mu je pripadla koordinacijska naloga, medtem ko je regulacijo hmeljarskega dela v dolini prevzela Kmetijska zadruga Savinjska dolina. Leta 1962 je nastalo veliko družbeno podjetje Agrokombinat Zalec, ki ima na področju hmeljarstva nalogo, da poveča družbeno zemljiško posest. Že zdaj je v njegovih rokah okrog 800 ha zemljišč, to je okrog 80 %. Konec leta 1963 sta se pa Kmetijska zadruga Savinjska dolina in Agrokombinat združila v eno veliko podjetje. Skupna organizacija ima na skrbi tudi druge kmetijske panoge, zlasti živinorejo in sadjarstvo. Skrb za gozdove je prevzelo Gozdno gospodarstvo.

Tako je v Spodnji Savinjski dolini. Zgornja Savinjska dolina ima svoje probleme. Skrb za lesno gospodarstvo je v rokah Gozdnega gospodarstva. Koncentracija lesa in priprava za trg je združena v velikem podjetju v Nazarju. Proizvodi gredo v svet po kamionih in železnici, splavarstvo ni več rentabilno.

Gospodarsko enako pomembna panoga je postala rudarska industrija.

Rudnik v Zabukovici je pritegnil rudnik v Libojah, leta 1963 si je pridobil opekarno na Ložnici in se združil s podjetjem Bentonit, ki ima velik kop bentonitnega peska za Zalogo.

Nova industrijska podjetja skoraj niso nastajala, pač pa so se stara mnogokratno povečala in modernizirala. Razume se, da so se notranje demokratizirala.

Tekstilna tovarna v Preboldu je tkalnico avtomatizirala in ustanovila tudi predilnico in oplemenjevalnico. Tekstilna tovarna v Šempetru se ni mogla modernizirati in je leta 1961 prepustila svoje prostore celjski tovarni anorgan-

skih barvil Aero. Tovarna nogavic na Polzeli se je docela rekonstruirala. Zalski Juteks je razširil svoj obrat na izdelovanje bombažnih tkanin. Zalec in Vrnsko sta svoje obrtno kovinsko podjetje spremenila v industrijsko, čeprav manjše. Večje mizarско podjetje Garant je dobila Polzela, razvilo se je iz prejšnje tovarne strojil.

Na šolskem in ožjem kulturnem področju je Savinjska dolina sledila splošnemu razvoju. Šolstvo je bilo treba dvigniti iz ruševin in ga pognati v tek. Značilnosti: v večjih krajih nižje gimnazije, nastale iz prejšnjih višjih razredov osnovnih šol (1948), opustitev nižjih gimnazij in uvedba osemletnih šol (1957).

Na ožjem kulturnem področju: KUD (kulturno umetniška društva), zdaj SVOBODE in ljudsko prosvetna društva; ljudske univerze, zdaj delavske univerze; telesno-kulturna društva PARTIZAN kot naslednik Sokola; razna športna društva, mnoga izmed njih so vezana na podjetja.

Prof. Janko Orožen

POMEMBNEJŠE SAVINJSKE KULTURNE OSEBNOSTI

Savinjska dolina je ena najzanimivejših pokrajin v Sloveniji. Odlikuje se po svojih zemljepisno-prirodnih posebnostih, tako gospodarskih kakor estetskih.

Razvila je svoj tip človeka Savinjčana, ravninca in hmeljarja v spodnji, hribovca in gozdarja v gornji dolini.

Narodopisci lahko tako v Spodnji kakor Gornji Savinjski dolini in njenem okolju najdejo še marsikaj zanimivega, čeprav kultura preteklosti in sedanosti ni šla neopazno mimo teh lepih krajev in njihovih ljudi.

Savinjčani so tudi sami kulturno ustvarjali; med njimi je zraslo in delovalo več kulturnih ustvarjalcev, ki zaslužijo, da se jih v jubilejnem Savinjskem zborniku vsaj na kratko spomnimo.

Doba reformacije in protireformacije

V tej dobi se pojavlja na našem ozemlju ime prve znane pesnice, Suzane Gornjegrajske. Suzana je bila po rodu iz plemiške rodbine Gamberške (grad Gamberg — Gallenberg nad sotesko med Zagorjem in Taborom). V kakšni zvezi je z Gornjim gradom, ni prav jasno, najbrž je bil oče tu v deželnoknežji ali škofijski službi. Suzana je stopila v samostan in postala prednica nunskega samostana v Mekinjah pri Kamniku. Kakor mnoge druge nune se je tudi ona vnela za luteranski nauk. Prav v Luthrovem duhu je v nemškem jeziku napisala nekaj pobožnih pesmic. Cerkveni oblasti Suzanina naklonjenost Luthru ni ostala skrita. Odstavili so jo in zaprli. Njena končna usoda ni znana. Pripominjamo pa, da nekateri ob njenem priimku mislijo na primorski Gornji grad.

Gornjegrajčan je bil tudi Benedikt Kuripečič. Ko sta Nikolaj Juričič in Jožef Lemberg leta 1530 kot odposlanca nadvojvode Ferdinanda I. potovala na sultanov dvor, sta vzela seboj kot tolmača Benedikta Kuripečiča. Na dvoru so se pogajali v srbohrvaščini in Kuripečič je predloge obeh prevajal v latinski jezik. Kuripečič je o tem potovanju napisal zanimiv potopis: *Itinerarium Wegrayss*. Še istega leta

Akad. kipar Edvard Salesin: »Rokec« (mavec — 1958)

je napisal spis *Eine Disputation*, v katerem je boljše kakor kdorkoli od njegovih sopotnikov opisal turško življenje (1530).

Z našimi kraji je zrasel tudi dr. Jakob Strauss. Bil je več desetletij stanovski (plemiški) zdravnik celjskega okrožja in je plačo prejemal od gospoda Tribnika (Truebenek) z Gradiča (Schwarzenstein) pri velenjskem šentilju, ki je bil blagajnik deželni stanov. Strauss se je tako prikupil nadvojvodi Karlu, da je prejel od njega pri Šmatevžu za Gomilskim stoječi lovski gradič, ki je dobil novo ime Strausseneck-Strovsnek. Dr. Strauss je bil dober zdravnik in ploden medicinski pisatelj. Znano je, da je napisal v nemškem in deloma latinskem jeziku pet zdravniških koledarjev, od katerih se je eden ohranil in ga čuvajo v deželni knjižnici v Gradcu. Kje se je dr. Strauss rodil, ni znano, umrl je v Celju leta 1591, kjer je še danes spomenik v župni cerkvi Sv. Danijela, ki označuje njegov grob.

Sredi XVII. stoletja je deloval na področju Savinjske doline Filip Terpin, ki ga zgodovinski vir označuje kot slovenskega Cicerona in učenega moža, ne navaja pa, če je tudi kaj pisal. Terpin, rojak iz Sela pri Škofji Loki, je bil župnik v Gornjem gradu, nato več let župnik in komisar v Braslovčah in končno župnik v Šmartnem pri Kranju.

Terpinov stanovski tovariš Ahacij Steržinar, Škofjeločan, je kot gornjegrajski župnik — komisar poskrbel za sloves božje poti na Straži pri Radmirju in je za potrebe romarjev napisal tudi Katoliške krščanskega nauka pesmi, ki so prva slovenska pesniška zbirka, nastala v Savinjski dolini (1729), čeprav v pesniškem pogledu nima posebne cene. Steržinarju je manjkala pesniški duh, a tudi sama verzifikacija mu ni šla od rok.

Prosvetljenstvo

V dobi prosvetljenstva je dala Savinjska dolina tri pisce: Tomaža Brložnika, Janeza Goličnika in Antona Breznika.

Tomaž Brložnik se je rodil v Mozirju. Bil je doktor filozofije in sloveč zdravnik. V latinskem jeziku je napisal več medicinskih spisov. Bil je prijatelj znanega doktorja Gerbeca. Deloval je večinoma na nemškem Štajerskem in Gornjem Avstrijskem, kjer je umrl v začetku XVIII. stoletja.

Janez Goličnik pripada drugi polovici XVIII. stoletja. Rodil se je 31. januarja 1737 v Mozirju in je umrl 9. marca 1807 kot župnik v Grižah. Goličnik je v savinjskem narečju izdal prevod Janševe čebelarke knjige z naslovom: Popolno podučenje za vse čebelarje (1792).

Tretji pisec, Anton Breznik, se je rodil 14. junija 1737 v Komendi pri Kamniku in je umrl 27. marca 1793 v Žalcu, kjer je bil beneficiar. Leta 1789 je izdal *Večno pratiko*. Z njo je učil kmete kmetovanja.

Romantika

Večje število piscev raznih strok je dala doba romantike. Mnogi so se poskušali v pesnikovanju.

Jožef Lipold, rojen 29. marca 1786 v Mozirju, umrl kot župnik v Rečici ob Savinji. Napisal je mnogo pesmi o splavarjih, o drugih poklicih in prigodnic. Nekaj jih je izšlo v Ahaclovih Pesmih, nekaj v Drobotnicah, večina je pa ostala v rokopisu. Često se je podpisoval kot Lipold Ročički. Splavarje poziva na hitro delo:

Hit! Hit!
Hiti le terte vit,
sneg se že zlo tali,
voda s planine nam jaderno dol zverši.
Bomo zvezali — urno peljali;
Bratec le hit! Itd.

Ploden pesnik je bil tudi njegov stanovski rojak Valentin Orožen, rojen 31. januarja 1808 v okolici Sentjurja pri Celju, umrl 4. maja 1875 kot upokojen kurat v Okonini pri Radmirju. Nekaj njegovih pesmi je izšlo v Ahaclovih Pesmih, druge je pa objavil v Drobotnicah in drugod. Mnogo jih je ostalo v rokopisu. Izviren ni bil, toda s svojo prisrčnostjo se je zelo približal narodnemu mišljenju in čustvovanju. Najlepše njegove pesmi so uglasbili in so ponarodele: Kje so moje rožice, Napitnica.

V Savinjski dolini je živel tudi Jožef Hašnik, rojen 16. marca 1811 v Trbonjah nad Vuzenico, umrl kot župnik 6. marca 1885 v Sentjurju pri Celju. Od leta 1845 do 1849 je bil Hašnik kaplan pri Sv. Juriju ob Taboru. Tam se je mnogo trudil v šoli, ki jo je pomagal ustanoviti. V tistem času je bil tudi zelo ploden kot pesnik in skladatelj. Njegove pesmi najdemo v Ahaclovih Pesmih, Drobotnicah, Vodnikovem albumu in uglasbenih v Dobrovoljkah. Mnogo jih je ostalo v rokopisu. Tudi Hašnik je pesnikoval preprosto po duhu in obliki.

Savinjski dolini pripada tudi prva slovenska pesnica Fany Hausmanova, rojena okrog leta 1818, umrla 4. aprila 1853 v Novem Celju. Pokopana je v petrovški cerkvi. Čeprav sta ji bila roditelja nemškega rodu, je vendar vzljubila Slovence in se je navduševala tudi za ilirski pokret. Bila je nežne narave, opevala je narodo, domovino in svoje žalostno življenje; mati ji je umrla, očeta so obtožili nepoštenosti in ga zaprli, a so ga oprostili. Sama je bila zapisana smrti. Svoje pesmi je objavljala v Celjskih novinah in v Ljubljanski Sloveniji.

V nemškem in deloma v slovenskem jeziku, toda vseskozi v domačem duhu je zlagal svoje pesmi Florijan Vodovnik (poplemeniten kot Siegenfeld), rojen leta 1824 v Šmihelu nad Mozirjem, umrl leta 1884 kot stotnik v Gradcu. Njegove zbrane pesmi je izdala Gornje-

savinjska posojilnica v Mozirju (1897), uredil jih je prof. dr. Anton Medved.

V tej zvezi kaže omeniti tudi ljudskega pesnika Jožefa Iskrača Frankolskega, rojenega leta 1836 na Frankolovem, umrlega 4. julija 1900 v Razdelu pri Strmcu (Novo cerkvi). Iskrač je razen epa »Veronika Deseniška«, ki je izšel v Janežičevem Cvetju, v mariborski Ljudski knjižnici objavil tudi daljšo epsko pesnitev »Petrovska mati božja«.

Manj znana sta dva druga ljudska pevca: Anton Grabič in Jožef Ropotar.

Anton Grabič se je rodil leta 1809 v Levcu med Celjem in Petrovčami in je umrl 6. marca 1886 v Celju. Bil je mlinar na Teharju in je s svojimi šaljivimi pesmimi često zabaval goste na prireditvah celjske Čitalnice. Zelo rad je pel o prijetnostih in težavah kmečkega stanu. V pesmih je rad omenjal svojega prijatelja Miha Vizjaka, kmeta na Pečovju nad Teharjem, zelo naprednega gospodarja, zlasti navdušenega in uspešnega sadjarja.

Franc Ropotar, rojen 23. marca 1817 v Velenju, umrl ravnatoma v visoki starosti. Bil je rihtar, župan, ljudski pesnik. Nekaj njegovih pesmi so natisnile celjske Slovenske novine, nekatere so se med ljudstvo širile ustno.

Felicijan Globočnik, rojen 10. oktobra 1810 v Braslovčah, umrl kot župnik v Grižah 12. novembra 1873. Bil je Slomškov sodnik v Drobotnicah. Poleg pesmi, ki so bile samo deloma natisnjene, je prevajal zlasti spise moralizirajočega Krištofa Šmida, ki jih je mladina tedanjih časov brala.

Ferdo Kočevar, rojen 8. aprila 1833 v Žalcu, umrl 11. oktobra 1878 v Feldhofu pri Gradcu. Bil je uradnik v Zagrebu, velik domoljub in ploden pisatelj. Objavljal je narodopisne sestavke, pisal o jeziku, literaturi, politiki in gospodarstvu. Njegova najbolj znana spisa sta Mlinarjev Janez (1859) ter Kupčija in obrtnija, denar in blago (Mohorjeva družba, 1872).

Franc Kosar, rojen 10. septembra 1823 v Braslovčah in umrl 10. junija 1894 v Iki, je bil kanonik in profesor bogoslovja v Mariboru. Bil je sodnik Drobotnic, Zgodnje Danice in Slovenskega gospodarja. Pisal je večinoma verske spise; po Slomškovi smrti je sestavil njegov obširen življenjepis. Izjemoma je v narodnem duhu pisal tudi o politiki.

Peter Musi, rojen 26. junija 1799 na Vranskem, umrl 6. marca 1875 v Šoštanju, je bil eden izmed najpomembnejših šolnikov stare šole. Napisal je več učnih knjig in metodičnih spisov, pri tem je pomagal Slomšku in ga dopolnjeval.

Marko Vincenc Lipold, rojen 19. januarja 1816 v Mozirju, umrl 22. aprila 1883 v Idriji. Pomemben geolog, ravnatelj idrijskega rudnika. Geološko je preiskoval obširna področja na ozemlju bivše avstro-ogrske monarhije. Napisal je vrsto znanstvenih razprav. Bil je zaveden Slovenec in pravi oče svojim uslužbencem ter njihovim družinam. Ženo sta zelo uspešno skrbela za dvig idrijskega čipkarstva.

Ivan Z u ž a, rojen leta 1850 v Žalcu, umrl 28. januarja 1903 v Var Paloti na Madžarskem. Bil je večč rudarski strokovnjak. Za Geršakovo knjigo Slovenski Štajer je napisal zelo dober geološki pregled slovenskega dela dežele, ki je še danes vreden čitanja.

Doba romantičnega in modernega realizma

Iz praktičnih razlogov smatram to dobo kot celoto, saj so razne vsebinske in stilne smeri prehajale druga v drugo, se dopolnjevale in mešale; književnost se je oblikovala po življenju, ki je postajalo bolj in bolj komplicirano. V tej dobi se je število savinjskih piscev pomnožilo, pridružujejo se jim posamezni glasbeni in likovni umetniki.

Pesniki in pripovedniki

Valentin K o r u n, rojen 14. februarja 1865 v Glinjah pri Bralovčah, umrl 11. marca 1940 v Ljubljani. Bil je gimnazijski ravnatelj v Ljubljani. Napisal je daljšo razpravo o grški pesnici Sappho. Pisal je potopise, črtice, humoreske in satire.

Žiga L a j a k o v (Leykauf), rojen 7. oktobra 1868 v Mozirju, umrl 16. marca 1938 v Mozirju, je bil občinski tajnik v Mozirju. Kot pesnik je bil sotrudnik Slovana in Ljubljanskega zvona, sourednik Delavca (1897—1898), sotrudnik Slobodnih glasov. Pesnil je prigodnice. Spisal je Mozirsko kroniko (Nova doba, 1926).

Josip K o r b a n, rojen 7. marca 1883 v Št. Vidu pri Stični. Kot učitelj je prišel leta 1907 v Gornji grad, kjer je za Kocbekom postal šolski upravitelj. Bil je zelo ploden in priljubljen mladinski pisatelj (Vitomilova železnica, Mihčev Mihec, Prvič v Kocbekovem kraljestvu itd.).

Pavel F l e r e, rojen 25. januarja 1883 v Ljubljani, umrl 15. oktobra 1963 istotam. Kot učitelj je služboval v raznih krajih vzhodne Slovenije, več let je bil šolski upravitelj v Letušu. Kasneje je postal šolski nadzornik v Ptuj, odkoder je šel za referenta za osnovno šolstvo v Beograd. Bil je eden izmed najbolj zaslužnih pedagoških pisateljev. Več let je bil urednik »Popotnika«. Bil je sourednik mladinske zbirke Slovenski pesniki in pisatelji. Sestavil je nekaj učnih knjig in izdal za mladino narodne pravljice in narodne pesmi. Ko je živel v Letušu, je bil na višku svojega dela.

Lojze Z u p a n c, rojen 21. septembra 1906. Zelo ploden mladinski pisatelj in pripovednik. Rad zbira ljudsko pripovedno gradivo in ga uporablja v svojih spisih. Tak značaj ima njegova knjiga Pripovedni mož v Savinji, ki jo je napisal, ko je kot učitelj služboval v Gornjem gradu.

Oskar H u d a l e s, se je rodil v Žagi na Tolminskem 18. avgusta 1905, mnogo let pa je živel v Savinjski dolini kot učitelj. Sedaj živi v Mariboru. Je zelo ploden pisatelj. Piše mladinske povesti in zgodovinske romane. Ljubi pripovedno obdelavo zgodovinskega gra-

diva. Savinjski dolini je zlasti posvečen zgodovinski roman Križar Lenart, za katerega je našel motiv v Ignaciju Orožnu.

Vladimir (Ciril) Levstik, rojen 19. januarja 1886 v Šmihelu nad Mozirjem, umrl leta 1957 v Celju, je bil časnikar, pesnik in pomemben pisatelj pripovednih spisov (najbolj znani romani: Gadje gnezdo, 1918, Zapiski Tine Gramontove, 1919, Pravica Kladiva, 1926, in eden naših najboljših prevajalcev, zlasti iz ruščine.

Janko Kač, rojen 16. septembra 1891 v Grobljah pri Latkovi vasi v Savinjski dolini, umrl 1. novembra 1952 v Ljubljani, je bil časnikar in je najboljši pripovednik Savinjske doline: v romanih Grunt (1953) in Na novinah (1952) je naslikal savinjskega kmeta, v romanu Moloh (1956) kmeta-tovarniškega delavca.

Slavko (Jakob) Savinšek, rojen 30. septembra 1897 v Gornjem gradu, umrl 11. avgusta 1942 v Beogradu kot žrtev okupatorja. Bil je pravnik in finančni strokovnjak. Pisal je pesmi, mladinske spise, zlasti pa povesti s snovjo iz jeseniškega in kamniškega kota (posebno znani povesti: Izpod Golice, 1928 in Grče, 1929).

Franc Onič, rojen 29. januarja 1901 v Petrovčah, profesor in upokojeni ravnatelj učiteljsišča v Ljubljani. Doslej so izšle tri njegove pesniške zbirke: Darovanje (1924), Luči na obali (1959), Iz vrtov ljubezni (1963). Piše tudi kritike in publicistiko. Po osvoboditvi sodeluje v Novih Obzorjih.

Anica Černejeva, rojena 3. aprila 1900 v Čadramu. Mladost je preživela s starši v Grižah. Bila je najprej učiteljica, nato pa prof. na učiteljsišču v Ljubljani. Umrla je v nemškem taborišču 3. maja 1944. Kot pesnica je izdala več zbirk nežnih in zelo prikupnih mladinskih pesmi: Metuljčke, Za vesele in žalostne čase, Kapljice. Po vojni je izšla posmrtna zbirka pesmi za predšolsko mladino: Sredi domovine.

Savinjčani štejejo za svojega tudi Frana Roša, roj. 16. jan. 1898 v Kranju in odraslega v Celju, ki se je za svojega službovanja v Preboldu (1919—1925) že močno udejstvoval kot pesnik in pisatelj. Po svoji preselitvi v Celje, kjer je bil med obema vojnama učitelj, po osvoboditvi pa okrožni šol. nadzornik in profesor na učiteljsišču, se v svojih mladinskih pripovednih spisih in pesmih, v svojih dramah in povestih zelo rad povrača k motivom iz Savinjske doline. Tako dela še danes, ko živi v Celju kot pedagoški svetnik.

Literarni zgodovinarji in kritiki, zgodovinarji, geografi in jezikoslovci

Dr. Franc Vidic, rojen leta 1872 v Preboldu, umrl leta 1944 v Ljubljani. Knjižničar dvorne knjižnice na Dunaju, literarni zgodovinar in kritik književnih del, zlasti spisov Ivana Cankarja. Uredil je in izdal nemško izdajo Prešernovih Poezij.

Božidar Štiftar-Tvorcev, rojen leta 1848 v Solčavi, umrl leta 1915 v Kalugi na Ruskem, profesor, pisec spisov o Rusiji in o jezikovnih vprašanjih.

Franc Lekše, rojen 27. januarja 1862 v Rečici ob Savinji, umrl 2. februarja 1928 kot župnik na Polzeli. Pisal je za Dom in Svet spise iz jezikoslovja in domače zgodovine.

Dr. Franc Tomiňšek, rojen 26. novembra 1868 na Potoku pri Gornjem gradu, umrl 23. marca 1943 v Ljubljani. Odvetnik, dolgoletni predsednik Slovenskega planinskega društva, pisec planinskih in pravnih spisov.

Dr. Josip Tomiňšek, rojen 4. marca 1872 na Potoku pri Gornjem gradu, umrl 22. marca 1954 v Celju. Profesor in gimnazijski ravnatelj v Mariboru. Zelo ploden in mnogostranski pisec učnih knjig, pedagoških, jezikoslovnih in slovstveno-zgodovinskih spisov ter kritik, dolgoletni urednik Planinskega vestnika in pisec planinskih spisov.

Franc Kocbek, rojen 26. januarja 1863 na Ločkem vrhu pri Št. Lenartu v Slovenskih goricah, umrl 6. avgusta 1930 v Gornjem gradu. Nadučitelj, ustanovitelj in dolgoletni predsednik Savinjske podružnice Slovenskega planinskega društva. Pisec mnogih planinskih spisov, najvažnejši med njimi je Savinjske Alpe.

Branko Zemljič, rojen 27. septembra 1887 v Radmirju, umrl 22. januarja 1961 v Ljubljani. Učitelj, marljiv javni delavec in vnet planinec. Pisal je o gozdovih v Savinjskih Alpah, o splavarstvu. Pripovedovanje je prepletal s svežimi humorističnimi pripombami.

Karel Oštir, rojen 13. oktobra 1888 v Arnačah pri Velenju. Univerzitetni prof. v Ljubljani, pisec zelo učenih razprav s področja indoevropskega jezikoslovja: o baltoslovanski jezikovni skupnosti, o sumerijščini in alarodščini v odnosu do indoevropsčine.

Gregor Čremošnik, rojen 24. februarja 1890 v Ločici pri Polzeli v Savinjski dolini, umrl 12. novembra 1958 v Ljubljani. Muzejski kustos in knjižničar v Sarajevu, univ. prof. v Skopju in Ljubljani. Najboljši slovenski poznavalec stare dubrovniške, bosanske in srbske zgodovine. Izdal in razložil je več tisoč dubrovniških listin iz zgodnjega srednjega veka in pojasnil mnogo paleografskih znakov. Pisal je o dubrovniški, bosanski in srbski gospodarski in kulturni zgodovini ter o numizmatiki.

Franjo Baš, rojen leta 1899 v Kamenčah pri Braslovčah. Profesor in muzejski ravnatelj, v stiku z Zgodovinskim društvom v Mariboru je ustanovil mariborski zgodovinski arhiv in moderen muzej. Bil je sourednik Časopisa za zgodovino in narodopisje. Napisal je celo vrsto razprav iz zemljepisa, zgodovine in narodopisa. Najpomembnejše obravnavajo Maribor, Kobansko (Kozjak), Ptuj, Spodnjo in Gornjo Savinjsko dolino in Kropo.

Rajko Vrečer, rojen 31. avgusta 1873 na Teharju, umrl 5. februarja 1962 v Zalcu. Kot odličen šolnik se je bavil z glasbo, gledališčem itd. Najrajši je imel zgodovino. Kot »Kronist« je napisal mnogo zgodovinskih sestavkov. Njegovo najpomembnejše zgodovinsko delo je »Savinjska dolina«.

Franc Hribernik, rojen 5. novembra 1887 v Mozirju, umrl 21. aprila 1965 v Mozirju. Kot ravnatelj meščanske šole v Šoštanju je v dveh zvezkih opisal zgodovino tega mesteca in njegove okolice.

Bavil se je mnogo s splavarstvom in narodopisjem Gornje Savinjske doline in je o tem tudi pisal.

Omembo zaslužijo: koroška rojaka, ki sta se mnogo bavila s Savinjsko dolino: dr. Fran Mišič in dr. Fran Kotnik in učeni Novomeščan prof. Ferdinand Seidl, ki nam je podal na geološki osnovi neprekosljivo sliko Savinjskih Alp.

Mišič je posvetil mnogo truda študiju zgodovine o naselitvi Gornje Savinjske doline. Živo je opisal pokrajinske lepote doline ob bistri reki.

Kotnik se je bavil z narodopisnimi posebnostmi gornje doline. Njegovo ime nosi »Kotnikov zbornik« rezultat dela ekipe, ki je po vojni pod njegovim vodstvom študirala življenje in naravo ljudi na gornjegrajski strani.

Pisci pedagoških in šolsko-metodičnih spisov

Viktor Lipež, rojen na Vranskem 16. marca 1835, umrl na Vranskem 27. maja 1902. Gimnazijski ravnatelj v Zagrebu. Velik domoljub. V mladih letih je pisal pesmi; v Zagrebu je izdal nekaj učnih knjig.

Franc Hafner, rojen 1. avgusta 1839 v Gornjem gradu, umrl 2. novembra 1876 v Mariboru. Učitelj, pedagog. Priredil je Gabelsbergerjevo stenografijo za Slovence.

Franc Jamšek, rojen 17. julija 1840 v Žalcu, umrl 22. julija 1892 v Brestanici kot šolski ravnatelj in nadzornik. Zelo delaven sotrudnik Popotnika, Slovenskega učitelja in Učiteljskega tovariša, dopisnik Slovenskega naroda.

Jakob Lopan, rojen 6. avgusta 1844 v Braslovčah, umrl 11. aprila 1897 v Celju kot nadučitelj slovenske okoliške šole. Bil je sotrudnik Učiteljskega tovariša in prvi urednik Popotnika.

Franc Praprotnik, rojen 28. januarja 1849 v Andražu pod Goro Oljko, umrl 20. junija 1895 v Mozirju kot upokojen šolski ravnatelj. Soustanovitelj Popotnika, pisec pedagoških spisov, zbiratelj narodnega blaga. Zlasti je pomemben kot sadjar. Ustanovil je več drevesnic v Podravju in Mozirju, razširjal je podnebju in legi ustrezajoče sadne vrste.

Blaž Matek, rojen 3. februarja 1852 v Gornjem gradu, umrl 29. januarja 1910 v Mariboru kot profesor gimnazije. Napisal je več učnih knjig za matematiko v srednjih šolah.

Armin Gradišnik, rojen 23. novembra 1858 na Vranskem, umrl 2. januarja 1921 v Gradcu kot nadučitelj celjske okoliške šole. Organizator in vodja slovenskega učiteljstva, pisec pedagoških in šolsko-metodičnih spisov v Popotniku in Učiteljskem tovarišu, sotrudnik narodnih časopisov.

Franc Brinar, rojen 3. novembra 1865 v Studencih pri Hrastniku, umrl 10. marca 1929 v Gotovljah. Nadučitelj v Gotovljah, učiteljski organizator in pisec pedagoških sestavkov.

Franc Brunet, rojen 30. junija 1871 v Ljubnem, umrl 19. februarja 1916 v Ljubljani. Srednješolski učitelj telovadbe. Leta 1900 je izdal pomožno knjigo: *Telovadba v petrazrednih ljudskih šolah*.

Vladimir Herle, rojen 6. julija 1869 v Solčavi, umrl 15. februarja 1932 v Kranju, profesor, turistični in šolsko-metodični pisatelj.

Ljudevit Černej, rojen 15. avgusta 1870 v Framu, umrl 5. avgusta 1936. Kot učitelj je služboval v raznih krajih. Leta 1901 je postal nadučitelj v Grizah, leta 1919 okrožni šolski nadzornik v Celju. V mlajših letih je kot pesnik sodeloval pri Ljubljanskem Zvonu. Bil je pomemben pedagoški delavec, objavljal je razprave v *Popotniku* in sodeloval pri sestavi učnih knjig.

Josip Jeraj, rojen 6. julija 1892 v Nizki pri Rečici v Savinjski dolini, umrl 19. januarja 1964 v Mariboru. Profesor bogoslovja, pisec vzgojeslovnih in pravnih spisov.

Pisca prirodoznanstvenih spisov

Martin Cilenšek, rojen 29. oktobra 1848 v Gotovljah, umrl leta 1936 v Celju. Bil je profesor. V Ljubljanskem Zvonu je pisal o pripovedkah, bajkah in šegah ob Ložnici. Objavljal je potopisne spise. Napisal je več geoloških in botaničnih spisov. Posebno pomembno je njegovo obsežno delo *Naše škodljive rastline v podobi in besedi*, ki ga je izdala Mohorjeva družba (1892—1896).

Franc Podbrežnik, rojen 25. novembra 1904 v Brezi pri Gornjem gradu. Inženir kemije. V Beogradu in Zagrebu je izdal več spisov s področja kemije in rudarstva. Bil je tudi urednik strokovnih revij in almanahov.

Pisci gospodarskih spisov

Janez Hausenbichler, rojen 13. januarja 1838 v Žalcu, umrl 11. aprila 1896 v Žalcu. Narodni gospodar in politik, pisec knjige »Navod o hmeljariji« (1882).

Ivan Kač, rojen 21. decembra 1853 v Rušah pri Žalcu, umrl 12. decembra 1904, v Žalcu. Zadrugar, organizator požarnih bramb, pisec življenjepisa J. Hausenbichlerja.

Josip Selak, rojen v Rečici ob Savinji 28. avgusta 1888, umrl 9. novembra 1950 v Zagrebu. Gospodarski strokovnjak, deloval je na Hrvaškem. Bil je velik domoljub. Napisal je mnogo spisov gospodarske vsebine, o finančah in lesnem gospodarstvu, a tudi nekaj pripovednih spisov in dram.

Miloš Levstik, rojen 3. novembra 1861 v Zelimlju pri Studencu-Igu, umrl 16. aprila 1939 v Celju. Kot učitelj v Šmihelu, Sent-andražu in Celju je učil kmeta umnega sadjarstva in je o tej stroki tudi pisal.

V to vrsto spada tudi delo Antona Petrička, rojenega 7. junija 1859 na Mrzlem polju pri Taboru kot sin čeških staršev in je umrl v Žalcu 23. januarja 1942. Bil je dolga leta učitelj in nadučitelj v Žalcu. Nad petdeset let je bil tajnik Hmeljarskega društva. Točno je sledil

razvoju hmeljarstva v proizvodnji in prodaji na vsem svetu; svoje vsakoletne študije o tem je znal večje in uspešno grafično prikazovati in je vsakem pogledu odločilno vplival na razvoj našega hmeljarstva. Bil je tudi urednik Hmeljarskega vestnika.

Pisci političnih spisov in časnikarji

Ivan Lipold, rojen 15. januarja 1842 v Mozirju, umrl kot župnik 6. oktobra 1897 v Bistrici ob Sotli. Narodni gospodar, sotrudnik Slovenskega gospodarja.

Lovro Baš, rojen 5. avgusta 1849 v Spodnjih Gorčah pri Braslovčah, umrl kot notar v Celju 8. maja 1924. Bil je upoštevan jurist, glavni urednik Domovine v Celju in sotrudnik drugih narodnih listov.

Franc Gros, rojen 25. julija 1851 v Nazarju, umrl v Idriji 8. februarja 1892. Pravniki, dirigent pevskega zbora Glasbene matice v Ljubljani, pisec pravnih spisov v Slovenskem pravniku.

Melhijor Čobal, rojen 30. decembra 1864 v Preboldu, umrl 15. februarja 1945 v Zagorju. Socialno demokratiški organizator delavstva in pisec strokovnih in političnih spisov o delavskem vprašanju. Leta 1924 je izdal v knjigi Pod lipo svoje spomine.

Jožef Dobravc, rojen 30. julija 1870 v Nazarjih, umrl 5. aprila 1927 kot duhovnik v Črni na Koroškem. Deloval je v politiki in narodnem gospodarstvu in pisal za celovski list Mir.

Rasto Pustoslemšek, rojen 26. maja 1875 v Lučah, umrl 12. junija 1960 v Ljubljani. Časnikar velikega formata, ustanovitelj Društva slovenskih književnikov in časnikarjev (1905), Jugoslovensko češkoslovenske lige (1921), Jugoslovensko bolgarske lige (1934), soustanovitelj Vodnikove družbe (1926).

Franc Cukala, rojen 1. decembra 1878 na Gomilskem, umrl leta 1964 v Mariboru. Kot duhovnik je deloval na Koroškem in je bil najprej odbornik, nato predsednik Družbe sv. Mohorja. Bil je sotrudnik celovškega Mira in drugih slovenskih koroških listov.

Milan Korun, rojen 24. julija 1886 v Braslovčah, umrl 24. marca 1962 v Ljubljani. Odvetnik, član socialdemokratske stranke, sodelavec njenih časopisov.

Stanko Virant, rojen 29. aprila 1890 na Gomilskem, kjer živi kot upokojen novinar. Za balkanskih vojn je bil študent prava na dunajski univerzi in dopisnik »Slovenskega naroda« in zagrebške »Riječič«. Po prvi svetovni vojni je bil nekaj časa novinar v Zagrebu, nato je bil dobro leto glavni urednik »Jugoslavije«. Leta 1922 je prišel k »Jutru« in je ostal pri njem do upokojitve.

Glasbeniki

Friderik Širca — Risto Savin, rojen 11. junija 1859 v Žalcu, umrl 15. decembra 1948 v Žalcu. Kot upokojen generalni major je po drugi svetovni vojni živel deloma v Žalcu, deloma v Ptujju. Visoko glasbeno izobrazbo si je pridobil v Pragi, na Dunaju in Budimpešti,

kjer je dolgo služboval. Med njegovimi 46 glasbenimi deli so štiri opere (Poslednja straža, Lepa Vida, Gosposvetski sen, Matija Gubec), dva baleta (Plesna legendica, Čajna punčka), orkestralne in komorne skladbe, otroški zbori, samospevi, klavirske skladbe.

Ivan N a r a k s, rojen 24. aprila 1869 v Arji vasi, umrl 14. julija 1924 v Petrovčah. Vešč graditelj orgel.

Dr. Anton S c h w a b, rojen 7. januarja 1868 v Preboldu, umrl 29. junija 1938 v Celju. Splošni in zobni zdravnik. Socialno čuteč domoljub, pevododja pevskih zborov, skladatelj mnogih pesmi nežne lirске vsebine, sloveča Zdrava Marija.

Ivan O c v i r k, rojen 14. avgusta 1885 v Šempetru v Savinjski dolini, umrl leta 1951 v Sinju. Kot trileten otrok se je s starši preselil v Šoštanj. Obiskoval je Brvarjevo orglarsko šolo v Celju in konservatorij v Regensburgu. Izza leta 1910 je deloval kot pevododja in pedagog nekaj let v Sisku, večinoma pa v Sinju. Uglasbil je mnogo cerkvenih in posvetnih pesmi.

Pavel R a n č i g a j, rojen 28. junija 1899 v Kapli pri Taboru, orgelski virtuoz, harmonizator narodnih pesmi in skladatelj.

Vladislav L e m p l, rojen okrog leta 1902 v Marija Snežni, umrl leta 1964. Organist, nekaj let je služboval v Taboru (Sv. Jurij). Tu in drugod je z velikim uspehom vodil tako cerkvene kakor posvetne pevske zборе, je komponist cerkvenih in posvetnih skladb.

Blaž A r n i č, rojen leta 1901 v Lučah. Redni profesor glasbene akademije v Ljubljani. Njegova dela so blizu novoromantičnemu realizmu in prepletena z narodopisnimi motivi. Uglasbil je več simfonij, več komornik kompozicij, zborov in pesmi.

Likovni umetniki

Andrej C e s a r, rojen leta 1824 v Socki pri Strmcu (Novi cerkvi), umrl leta 1885 v Zagrebu. Kot kipar je živel v Mozirju in je delal oltarje za cerkve.

Ivan C e s a r, Andrejev sin, rojen leta 1864 v Mozirju, kjer je umrl 16. aprila 1936. Bil je prav tako cerkveni kipar.

Fran T r a t n i k, rojen leta 1881 na Potoku pri Gornjem gradu, umrl leta 1957 v Ljubljani. Eden izmed naših najpomembnejših slikarjev. V vsebinskem pogledu ljubi socialne motive, velik pomen daje risbi in liniji, vseč so mu monumentalne kompozicije.

Dore K l e m e n č i č, rojen 16. junija 1911 v Galiciji pri Žalcu. Diplomiral je na zagrebški umetniški akademiji. Pred vojno je bil profesor risanja. Med vojno je kot partizanski borec narisal preko tisoč risb, grafik, akvarelov in tudi nekaj oljnatih slik. Po vojni je priredil 14 samostojnih razstav, poleg tega je z drugimi umetniki razstavljal doma in v tujini. Je človek široke, tudi literarne izobrazbe in globokega občutja.

Vera F i š e r - P r i s t o v š e k, gornjegrajska rojakinja. V Ljubljani je obiskovala slikarsko šolo »Pobude«, dve leti se je šolala tudi v ateljeju Matije Sternena. Po poroki se je preselila v Celje. Zastopa

realistično smer. Ustvarila je mnogo pomembnih portretov. Rada slika tudi naravo. Razstavlja še danes.

Edvard Salesin, rojen leta 1910 v Trbovljah. Študiral je v Zagrebu in tujini. Je akademski kipar. Ustvaril je več kiparskih del, zlasti rad je v marmorju oblikoval otroške glavice. Kot restavrator je sodeloval pri obnovi kiparskih del na Štatenbergu, v Novem Celju in drugod. Grafično je okrasil več hmeljarskih domov v Savinjski dolini, med njimi dom hmeljarskega inštituta v Zalcu.

Sodobnost

Dr. Dušan Ludvik, rojen leta 1914 v Braslovčah. Živi v Ljubljani kot bibliotekar univerzitetne knjižnice. Izdal je več pesniških zbirk, bavi se tudi z literarno kritiko in esejistiko.

Rado Zakrajšek — Cankar, rojen 25. julija 1913 v Taboru. Prvoborec, vodja partizanskih tiskarn. Že pred vojno se je začel baviti s časnikarstvom in pisanjem leposlovnih sestavkov, po vojni je bil prvi urednik »Borca«. Udejstvuje se kot časnikar.

Vlado Habjan, rojen 13. novembra 1919 v Taboru. Partizanski borec. Živi v Ljubljani. Časnikar, pisec člankov v dnevnikih in revijah, novel in romana Pomlad vnukov (1955). Mnogo se bavi z zgodovino, zlasti domačo.

Meta Rainer, rojena 23. februarja 1904 na Ptujski gori upokojenka, predmetna učiteljica v Zalcu. Piše lirske pesmi, satire, parodije in scenarije za otroške prireditve. Ima nekaj uspešnih prevodov iz ruske lirike (Puškin, Lermontov).

Dane Debič, rojen 9. junija 1927 v Vrbju pri Zalcu, partizanski borec, živi v Zalcu. Po poklicu gradbeni tehnik, aktiven družbeni delavec. Pisec romanov Brez milosti, Stekleni metulji in Balade o modri svetlobi. V prvem obravnava dobo okupacije in narodnoosvobodilno borbo, v drugem težkoče povojne obnove, tretji je psihološki roman. Pripovedovanje dopolnjuje z opisom narave in orisom psiholoških doživljajev. Kot slikar savinjskih značajev nadaljuje delo Janka Kača.

Miloš Mikelc, rojen 23. maja 1930 v Celju. Študiral je primerjalno književnost na filozofski fakulteti v Ljubljani. Gledališki delavec in pisec dramskih del kot so: Dež v pomladni noči, Petra Šeme pozna poroka, Golobje miru. V njih obravnava sodobna vprašanja. Piše tudi mladinske igre, na primer Atomske bombe ni več, Strip, strup, denarja kup. Večina del je bila natisnjena v revijah ter uprizorjena na odrih.

Stane Terčak, rojen 6. novembra 1905 v Straži pri Radmirju. Pedagog, organizator našega šolstva v povojni dobi, sodelavec Kotnikovega narodopisnega zbornika, partizanski borec, najboljši poznavalec zgodovine narodnoosvobodilne borbe v celjski pokrajini, organizator in kustos celjskega muzeja NOB, pisec številnih spisov o tem predmetu, širši javnosti sta najbolj znani knjigi: Živi zid in Ukradeni otroci.

Vasja Predan, rojen 6. februarja 1930 v Vitomarcih v Slovenskih goricah. Študiral je slavistiko na filozofski fakulteti v Ljubljani. Bil je sodelavec kulturnih rubrik Ljubljanskega dnevnika in Ljudske pravice, dramaturg televizije v Ljubljani, zdaj je urednik Naših razgledov. Načrtno se ukvarja z gledališko in literarno kritiko, esejistiko in publicistiko. Več let je pisal o slovenskih poklicnih gledališčih kakor tudi o številnih slovenskih leposlovnih novitetah. Knjižna izdaja njegovih zbranih kritik je v pripravi.

Drago Predan, rojen 18. oktobra 1904 na Ptujski gori. Pedagog, kulturni in javni delavec. Deloval je dolga leta v Savinjski dolini: v Preboldu, v Mozirju, Petrovčah in Žalcu. Napisal je več spisov pedagoške, narodopisne in druge vsebine. Sodelavec Kotnikove etnografske ekipe in njegovega zbornika, urednik Libojskega zbornika in obeh letnikov Savinjskega zbornika.

Dr. Jožef Goričar, rojen 10. januarja 1907 v Mozirju. Univ. profesor, urednik Pravnika, pisec spisov o družbi in državi; njegovo največje delo je »Sociologija«.

Dr. Jože Juhart, rojen 5. marca 1906 v Šempetru v rodbini, ki je dala tri pomembne brate juriste. Univ. profesor prava, sotrudnik in sedanji urednik Pravnika. Največji njegovi deli: Zakon o pravnem postopku in Civilno procesno pravo.

Jaka Slokan, rojen 3. julija 1909 v Braslovčah. Diplomirani pravnik. Časnikar, urednik kmetijskih oddaj pri radiu (1947—1955) in Hmeljarja (1958—1960), član uredništva aktualno — političnih oddaj pri RTV Ljubljana in radijsko televizijske priloge Dela (izza 1963), v vmesnih dobah pravni referent.

V zvezi s tem moramo omeniti mladega znanstvenika Milana Natka, rojaka z Gomilskega, ki je del svojega časa že zdaj posvetil študiju zemljepisnih problemov spodnje doline in njenega okolja, medtem ko je gornjo dolino v istem smislu obravnaval Drago Meze.

Ciril Cesar, rojen leta 1923 v Mozirju, akademski kipar, profesor risanja na celjskem učiteljsišču. V zadnji dobi je šel v svet, da kot umetnik izpopolni svoje znanje. Cesar je spreten oblikovalec in samostojen iskalec novih idej. V svojih delih rad ponazoruje borbo: osvobodilno, delovno, idejno, ki ji daje globljo psihološko osnovo in jo najrajši izraža na ekspresionistični način.

Jelica Žuža, rojena leta 1922 v Celju. Živi večinoma v Žalcu, odkoder izvira njena rodbina. Akademsko slikarka, šolala se je na Dunaju, v Ljubljani in Zagrebu. Ustvarila je že bogato zbirko slikarskih del. Ljubi slikanje tihožitij, portretov in figuralnih kompozicij, ki nastajajo na osnovi svojevrstnih barvnih analiz, poglobljenega študija in pristnega doživetja.

Darinka Pavleč — Lorenčak, rojena 30. decembra 1924 v Rečici ob Paki, akademska slikarka, profesorica risanja na Drugi osnovni šoli v Celju. Kot slikarka pripada ekspresionistični smeri. V snovnem pogledu je bogata. V figuraliki doseže globok psihološki izraz, posebno ljubi so ji otroški motivi. Rada slika tudi prirodu v njenem trenutnem značilnem stanju.

Jože Horvat — Jaki, po rodu Prekmurec, prvotno je deloval na Hrvaškem. Leta 1958 se je naselil v Nazarju. Zastopa moderno abstraktno smer. Z izborom pristnih barv in njihovo smotrno povezavo dosega velik učinek. Stremi za tem, da izrazi globino duševnih doživljajev. Njegova fantazija ne pozna meja, velika je tudi njegova plodnost.

Ob zaključku moram še omeniti strokovni list Slovenski hmeljar, ki je začel izhajati leta 1950 in je zaradi političnih borb dobil tovariša v Hmeljarskem vestniku (1954—1957). Po vojni je bil list obnovljen kot Hmeljar. Povojni uredniki so bili: Janko Kač (1946—1950), Martin Jošt (1951—1952), Boris Debič (1953—1957), Jaka Slokan (1958—1960). Leta 1961 je postal list strokovno glasilo Hmeljarskega inštituta. Med sotrudniki lista srečamo celo vrsto pomembnih hmeljarjev in organizatorjev hmeljske proizvodnje in prodaje. Med strokovnimi pisci srečamo prof. Franja Četino, ing. Dolfeta Čizeja, ing. Veljka Križnika, Martina Jošta in vrsto inženirjev strokovnjakov s Hmeljarskega inštituta: Janka Petrička, Lojzeta Kača, Miljevo Kač, Toneta Wagnerja, Zvoneta Pelikana, Blaženo Pugelj, Lojzeta Četino in D. Kralja.

Pravkar se je list zopet preusmeril in je ponovno začel objavljati tudi poljudne spise.

Ko smo ob devetdesetletnici Zalskega tabora želeli v Savinjskem zborniku »v napoju delovnih zmag izpričati, kako sta naša življenjska trdoživost in delovni napor ena izmed zmagovitih posledic tistega velikega vseslovenskega tisočletnega narodnostnega gibanja« (citat iz uvodnih misli Savinjskega zbornika I), nismo predvidevali, da bomo nadaljevali tam, kjer smo tedaj zastavili korak, se pravi da bo Savinjski zbornik — ta po takratnih zamislih enkratna jubilejna edicija — začeto delo nadaljeval.

Ugotovili smo namreč, da so naše najrazličnejše posebnosti, ki smo jih v zborniku s savinjskega področja posredovali, topel odmev v ljudeh doline in tudi kaj dalj čez prag domače hiše. Več izvodov so odnesli po domovini in v zamejstvo člani domačih in tujih delegacij, pa tudi naše šole vseh vrst ga koristno uporabljajo pri pouku domoznanstva.

S politično-zgodovinskimi, z leposlovnimi, geografskimi, etnografskimi, arheološkimi, gospodarskimi in drugimi prispevki smo v proem zborniku odkrili naši jaonosti niz zanimivosti s področja Savinjske doline, v drugem to delo nadaljujemo. Razložek med obema pa je vendarle očiten. Medtem ko je bil prvi namenjen devetdesetletnici Zalskega tabora in je vsebinsko zajel le spodnjo dolino, prihaja drugi med ljudi ob doajsetletnici OSVOBODITVE in ob PROGLASITVI TRGA ZALEC ZA MESTO, po vsebini pa zajema vso, tudi gornjo dolino.

Doajset let svobode! Razmeroma kratka doba! In vendar tako veličastna! V teh letih smo utrdili velike pridobitve narodnoosvobodilnega boja in ljudske revolucije, z doseženimi uspehi na vseh popriščih pa izpričali, da niso bile zaman žrtve v vojni in v pokojni graditvi.

Ko se oziramo na prehojeno pot, si ne moremo kaj, da ne bi dali priznanja vsem, ki so pripomogli, da je naša dolina iz dneva v dan lepša in pri- kupnejša. To velja predosem tudi za politično-upravno središče doline, za Zalec, naše najmlajše slovensko mesto in njegove ljudi.

IZDAJO TE KNJIGE JE OMOGOČILA SKUPŠČINA OBČINE ZALEC,
za kar ji gre vse priznanje.

Zbornik bo izhajal poslej vsakih pet let, po potrebi pa tudi mimo tega roka.

Ob stoletnici Zalskega tabora (1968) nameravamo v Zborniku III pri- občiti poleg ostalega zanimivega gradiva tudi pregled zgodovine NOB za področje Savinjske doline.

Uredniški odbor vabi k sodelovanju razen Savinjčanov tudi goste od drugod, ki žele pisati o problemih Savinjske doline, saj bi zbornik s širokim krogom sodelancev vsebinsko še obogatili.

Uredniški odbor

VSEBINA

Meta Rainer: Savinjski dolini	5
Milan Natek: Zalec - naselje in prebivalstvo	7
Dane Debič: Zasnove urbanizacije v žalski občini	41
Meta Rainer: Pesmi	72
Fran Roš: Domačija Jakovčevih	78
Drago Kumer: Ubežnik	95
France Onič: Bodice in kresnice (pesmi)	104
Dane Debič: Spomini na Ponikvo	106
Milan Stancer: Tepeno otroštvo, Frankolovo (pesmi)	115
Drago Predan: Granitna glava	117
Fran Roš: Ob braslovškem grobu	125
Ervin Fritz: Esej o Kajuhu	127
Drago Kumer: Stanovanjski blok	136
Miloš Mikelc: Nedokončana drama	148
Vasja Predan: Oris razvojnih teženj povojne slovenske dramatike	165
Vera Kolšek: Bajeslovni prizori na šempetrskih reliefih	175
Vera Kolšek: Nova Rimska nekropola v Šempetru	187
Lojze Bolta: Prazgodovinska gomila v Pongracu	194
Stane Tratnik: Nekaj misli v gospodarstvu žalske občine	202
Ing. Zvone Pelikan: Nova tehnologija v proizvodnji hmelja	211
Prof. Jože Zupančič: Savinjsko turistično področje	232
D. Predan-K. Pevec: Lovstvo v Savinjski dolini	254
Franc Sedmak: Razvoj in perspektive šolstva v žalski občini	277
Dr. Bogomila R. Kranjc: Razvitost in razvoj zdravstvene službe v občini Zalec	315
Prof. Janko Orožen: Preteklost Savinjske doline od davnih do današnjih dni	322
Prof. Janko Orožen: Pomembnejše savinjske kulturne osebnosti	411

Priloge: Zasnove urbanizacije; Preteklost Savinjske doline; barvne in črno-bele reprodukcije likovnih stvaritev akademskih slikarjev: Doreta Klemenčiča, Darinke Pavletič-Lorenčakove in Jelice Žuževe ter akademskega kiparja Edvarda Salesina.

Savinjski zbornik 1965

Izdal:

Pripravljali odbor za proslavo
dvajsetletnice osvoboditve
in proglastitve trga Zalec za mesto

Uredili uredniški odbor:

Dane Debič, Jože Gluk, Drago Kumer,
Drago Predan, Meta Rainer

Lektor:

Meta Rainer

Glavni in odgovorni urednik:

Drago Predan

Zunanja oprema:

Bojan Kovač

Naklada: 2000 izvodov

Natisnila tiskarna CP »Celjski tiske«
Celje 1965